5td INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

2-4 October 2026, Almaty, Kazakhstan
Kazakh National Women's Teacher Training University

PROCEEDINGS BOOK

Editor:
Dr. Menekşe Yıldız USLU

5TH INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

2-4 October 2026, Almaty, Kazakhstan
Kazakh National Women's Teacher Training University

PROCEEDINGS BOOK

Editor:
Dr. Menekşe YILDIZ USLU

ISBN: 979-8-89695-602-0

Date: 26.10.2026
Liberty Publishing House
Water Street Corridor New York, NY 10038
www.libertyacademicbooks.com
+1 (314) 597-0372

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.

© Liberty Academic Publishers 2026
The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 license (http://creativecommons. org/licenses/by-nc/4.0/) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.
adopted by Mariam Rasulan

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

5th INTERNATIONAL TURKIC and WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

DATE and PLACE

2-4 October 2026, Almaty, Kazakhstan
Kazakh National Women's Teacher Training University

ORGANIZATION

Kazakh National Women's Teacher Training University, Astana Yunus Emre Institute Turkish Cultural Center, Gaziantep University Atatürk's Principles and History of the Turkish Revolution Research and Application Center, and the Journal of Turkic World Women's Studies (TDKA).

CONGRESS HONORARY BOARD MEMBERS

Assoc. Prof. Dr. Beibitkul KARIMOVA
Rector of the Kazakh National Women's Teacher Training University

CONGRESS CHAIR

Assoc. Prof. Dr. Ayşe ERKMEN
Gaziantep University / Türkiye

SECRETARY GENERAL

Dr. Menekşe Yıldız USLU, Türkiye

PARTICIPANTS COUNTRY

Azerbaijan, India, Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Türkiye, Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), Uzbekistan

NUMBER of ACCEPTED PAPERS-55

Other countries -33

Türkiye - 22

NUMBER of REJECTED PAPERS- 17

SCIENCE COMMITTEE

Prof. Dr. Hava SELÇUK, Erciyes University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Meşkure YILMAZ, Ankara Hacı Bayram Veli University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yücel KARADAŞ, Gaziantep University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jacqueline AYOUB, Lebanese University, Faculty of Arts and Sciences / LEBANON
Prof. Dr. Gulnoz Khalliyeva University of World Languages / UZBEKISTAN
Prof. Dr. Bahar GÜNEŞ Ankara Social Sciences University / TÜRKİYE
Assoc. Prof. Dr. Hikmet DEMİRCİ Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Assoc. Prof Cemile KINACI Ankara Hacı Bayram Veli University / TÜRKİYE
Assoc. Prof. Dr. Victoria Bilge YILMAZ Ankara Social Sciences University / TÜRKİYE
Assoc. Prof. Dr. Almaz Musayevna Ismailova Dagestan State University / Russia
Assoc. Prof. Dr. Ali Farhadov RİZVAN OĞLU, National Museum of Azerbaijan History / AZERBAIJAN
Assoc. Prof. Dr. Aslı SİS ÇELİK, Atatürk University / TÜRKİYE
Assist. Prof. Dr. Fatma ÇAPAN, Gaziantep University / TÜRKİYE
Assist. Prof. Dr. Cennet Ceren ÇAVUŞ, Muş Alparslan Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Diana J. FOX Bridgewater State University / USA
Dr . Ewa Stawicka, Warsaw University of Life Science / Warsaw
Dr. Petra PELLETIER University of Paris Cite Institute of Psychology / PARIS
Dr. Franck AMOUSSOU André Salifou Zinder University / NIGERIA
Assoc. Prof. Dr. Mirna FAWAZ Nursing Arab University of Beirut / BEIRUT
Dr. Ayodele Adebayo ALLAGBE Université André Salifou de Zinder, Nigeria
Dr. Monday Akinola ALLAGBE University of Abomey Calavi (UAC), Benin.

ORGANIZING BOARD

Chair of the Organizing Committee
Dr. Zhuldyz SAKHI, İstanbul Ticaret University
Editor, Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi / Türkiye

Prof. Dr. Hacer HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Lyudmila EFIMOVA, M.K. Ammosov North-Eastern Federal University / Yakutia (Russia)
Assoc. Prof. Dr. Zarine DZHANDOSOVA, St. Petersburg State University / Russia
Assoc. Prof. Dr. Yılmaz TOKTAŞ, Amasya University , Türkiye
Asst. Prof. Dr. Arsan Hashim MAHMOO AL SAQEE, Salahaddin University-Erbil / Iraq
Dr. Öğr. Üyesi. Mustafa ASLAN, Gaziantep Üniversitesi /Türkiye
Dr. Ulanbek KALMURZA UULU, Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Dr. Ümit ŞAHİN, National Defense University / Türkiye
Dr. Selma BAŞKAN, Izmir University of Economics / Türkiye

ASSOC.PROF DR.AYŞE ERKMEN

Congress President

Gaziantep University / Türkiye

Değerli Katılımcılar ve Kıymetli Meslektaşlarım,

2-4 Ekim 2026 tarihlerinde Kazakistan Kızlar Pedagoji Üniversitesi ev sahipliğinde Almatı'da gerçekleştirdiğimiz 5. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi'nin bildiri kitabını sizlerle buluşturmanın onurunu yaşıyoruz.

Bu kongreler serisinin ilkine Türk dünyasının manevi ata yurdu Kazakistan ev sahipliği yapmış; ardından ikincisi kardeş ülke Azerbaycan'da, üçüncüsü Atatürk Üniversitesi'nin değerli katkılarıyla Erzurum'da, dördüncüsü ise İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. İlk adımını Kazakistan'da atan bu köklü bilimsel geleneği beşinci durağında yeniden Almatı'ya taşımak, uluslararası akademik ağımızın gücünü ve kadın araştırmalarına verilen ortak önemi açıkça göstermektedir. 8 farklı ülkeden bilim insanlarının katkılarıyla zenginleşen bu birliktelik; tarihten siyasete, eğitimden iktisada kadar kadın deneyimini disiplinler arası bir derinlikle ele alan nitelikli çalışmalara zemin hazırlamıştır.

Kadın araştırmaları yalnızca geçmişi tahlil etmekle kalmayıp; daha adil, eşitlikçi ve kapsayıcı bir geleceğin inşası için vazgeçilmez bir bilimsel temel teşkil etmektedir. Sunulan tebliğlerin ve üretilen fikirlerin literatüre yön vermesini, yeni uluslararası iş birliklerine ilham olmasını dilerim.

Etkinliğimize ev sahipliği yapan Kazakistan Kızlar Pedagoji Üniversitesi'ne, kıymetli bildirileriyle katkı sunan yazarlarımıza ve emeği geçen tüm düzenleme ekibine içtenlikle teşekkür ederim.

Saygılarımla,

Congress President’s Presentation,

Dear Participants and Esteemed Colleagues,

We are honored to present to you the proceedings of the 5th International Turkish and World Women's Research Congress, which we held in Almaty, hosted by Kazakhstan Girls' Pedagogical University, on 2-4 October 2026.

The inaugural edition of this congress series was hosted by Kazakhstan, the spiritual ancestral homeland of the Turkic world, followed by the second in brotherly Azerbaijan, the third in Erzurum with the valuable contributions and hosting of Atatürk University, and the fourth in Istanbul. Carrying this deep-rooted scientific tradition-which originally took its first steps in Kazakhstan-back to Almaty for its fifth milestone stands as a testament to the strength of our international academic network and our shared dedication to women’s studies. Enriched by the contributions of scholars from eight different countries, this gathering has paved the way for high-quality, interdisciplinary inquiries exploring the female experience across diverse fields, ranging from history and politics to education and economics

Women’s studies not only analyze the past but also constitute an indispensable scientific foundation for building a fairer, more egalitarian, and inclusive future. It is my sincere hope that the presented papers and shared perspectives will guide the academic literature and inspire new international collaborations.

I would like to extend my heartfelt gratitude to Kazakh National Women’s Teacher Training University for hosting this event, to the contributing authors for their valuable papers, to the scientific and referee boards for their rigorous evaluations, and to the entire organizing team for their dedicated efforts.

Sincerely,

October 25, 2026

ÖN SÖZ

Kadınlar, tarih boyunca toplumların temel dinamiklerini oluşturmuş ve medeniyetlerin gelişiminde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Buna rağmen, geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koymalarını engelleyen temel sorunlardan biri olmayı sürdürmektedir. Kadınların toplumsal hayattaki konumlarının, haklarının, karşılaştıkları sorunların ve çözüm yollarının bilimsel bir bakış açısıyla ele alınması, daha eşitlikçi bir geleceğin inşası açısından büyük önem taşımaktadır.

2-4 Ekim 2026 tarihlerinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde, Kazakistan Kızlar Pedagoji Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen V. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi, kadın araştırmaları alanındaki bilimsel çalışmaları uluslararası bir platformda buluşturmuştur. Sekiz farklı ülkeden akademisyen ve araştırmacıların katılımıyla gerçekleştirilen kongrede, kadın haklarından toplumsal cinsiyet eşitliğine, ekonomik güçlenmeden kültürel temsile, eğitimden bilime ve kadın sağlığına kadar pek çok konu ele alınmıştır. Kongre, farklı ülkelerden araştırmacıların bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarına, yeni akademik iş birliklerinin kurulmasına ve kadın araştırmaları alanındaki güncel gelişmelerin değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

Kongre kapsamında sunulan bildiriler, kadınların toplumsal yaşamda karşılaştıkları sorunları farklı yönleriyle ortaya koyarken bu sorunların anlaşılmasına ve çözüm yollarının geliştirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Tarih, kültür, ekonomi, eğitim, sağlık, edebiyat, medya ve teknoloji gibi farklı alanlarda hazırlanan çalışmalar, kadın araştırmalarının disiplinler arası niteliğini gözler önüne sermektedir. Kongre programı ve etkinlik hakkında ayrıntılı bilgilere www.kadinkongresi.org adresi üzerinden ulaşılabilir.

Elinizdeki bu kitap, kongrede sunulan bildirilerin bir araya getirilmesiyle hazırlanmış olup kadın araştırmaları alanında çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve konuya ilgi duyan okuyucular için kapsamlı bir başvuru kaynağı olmayı amaçlamaktadır. Kitapta yer alan çalışmaların, kadınların toplumsal konumlarının daha iyi anlaşılmasına, farklı ülkelerdeki deneyimlerin karşılaştırılmasına ve bilimsel tartışmaların gelişmesine katkı sağlayacağına inanıyoruz. Bu eserin, kadın araştırmaları alanındaki güncel gelişmeleri takip etmek ve yeni araştırmalara yönelmek isteyenler için yararlı bir kaynak olmasını temenni ediyoruz. Bu kitabın ve kongrenin hayata geçirilmesinde emeği geçen herkese teşekkür eder, değerli bildirilerin bu eserle daha geniş kitlelerle buluşmasından mutluluk duyarız.

EDİTÖR:
Dr. Menekşe YILDIZ USLU

FOREWORD

Women have constituted the fundamental dynamics of societies and played decisive roles in the development of civilizations throughout history. Despite this, gender inequality continues to be one of the primary issues preventing women from fully realizing their potential, both in the past and today. Addressing women's positions in social life, their rights, the challenges they face, and potential solutions from a scientific perspective is of great importance for building a more egalitarian future.

Hosted by the Kazakh National Women's Teacher Training University in Almaty, Kazakhstan, from October 2–4, 2026, the V. International Turkish and World Women's Studies Congress brought together scientific studies in the field of women's studies on an international platform. With the participation of scholars and researchers from eight different countries, the congress addressed numerous topics ranging from women's rights to gender equality, economic empowerment to cultural representation, education to science, and women's health. The congress provided an opportunity for researchers from different countries to share knowledge and experiences, establish new academic collaborations, and evaluate current developments in the field of women's studies.

The papers presented within the scope of the congress not only highlight the various aspects of the problems women encounter in social life but also contribute to the understanding of these issues and the development of solutions. Studies prepared in diverse fields such as history, culture, economy, education, health, literature, media, and technology demonstrate the interdisciplinary nature of women's studies. Detailed information regarding the congress program and events can be accessed via www.kadinkongresi.org.

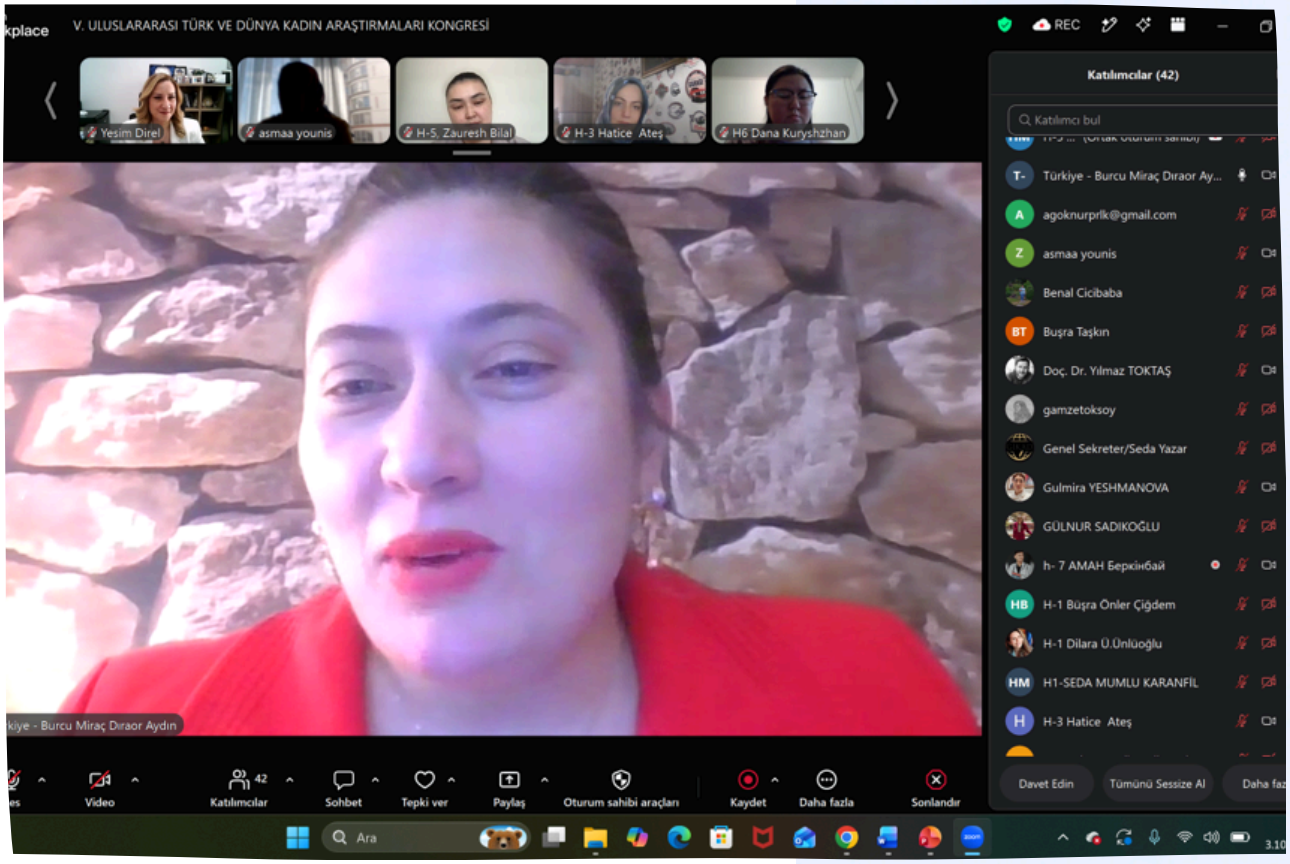
This book has been prepared by compiling the papers presented at the congress, aiming to serve as a comprehensive reference source for academics, researchers, and readers interested in the field of women's studies. We believe that the studies included in this volume will contribute to a better understanding of women's social positions, the comparison of experiences across different countries, and the advancement of scientific discussions. We hope that this work will be a useful resource for those wishing to follow current developments in women's studies and pursue new research. We extend our gratitude to everyone who contributed to the realization of this book and the congress, and we are delighted to bring these valuable papers to a wider audience through this publication.

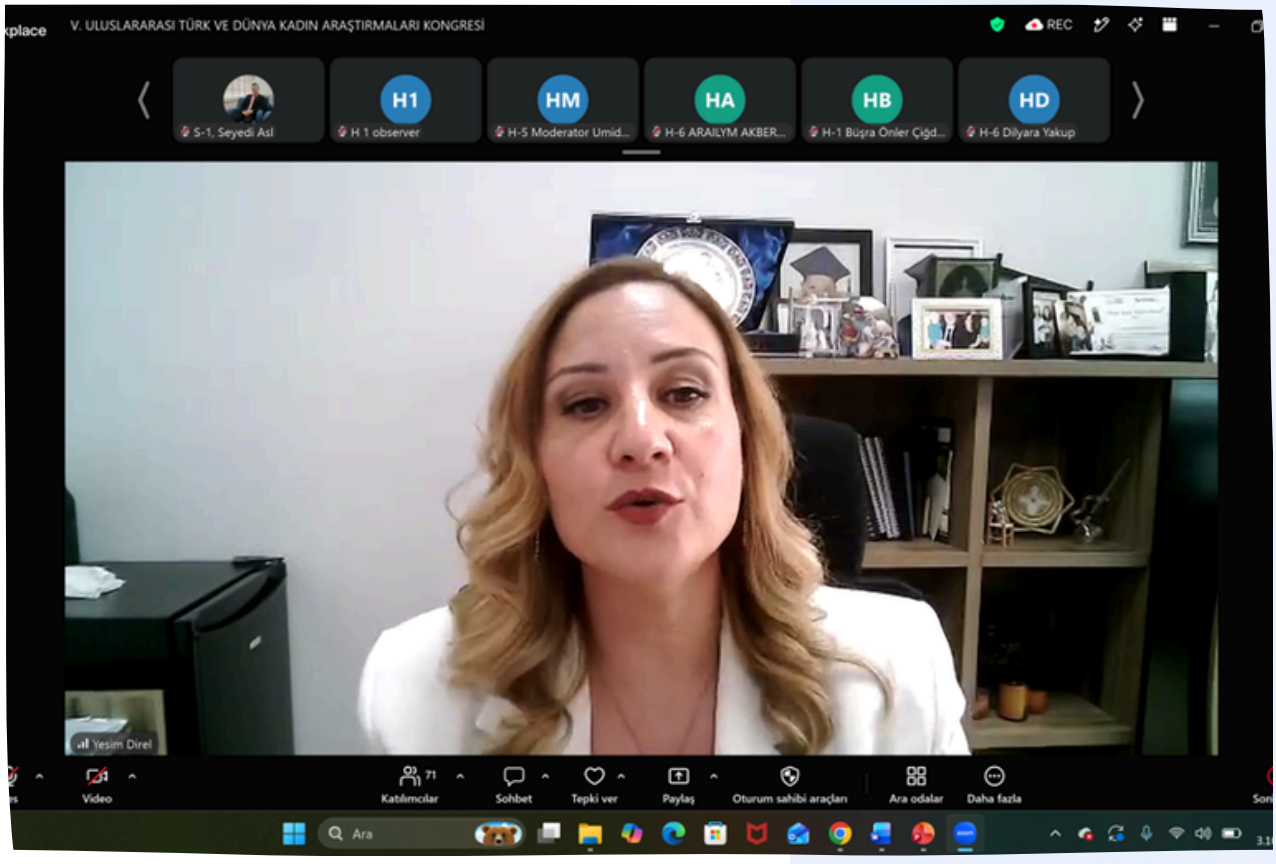
EDITOR:
Dr. Menekşe YILDIZ USLU

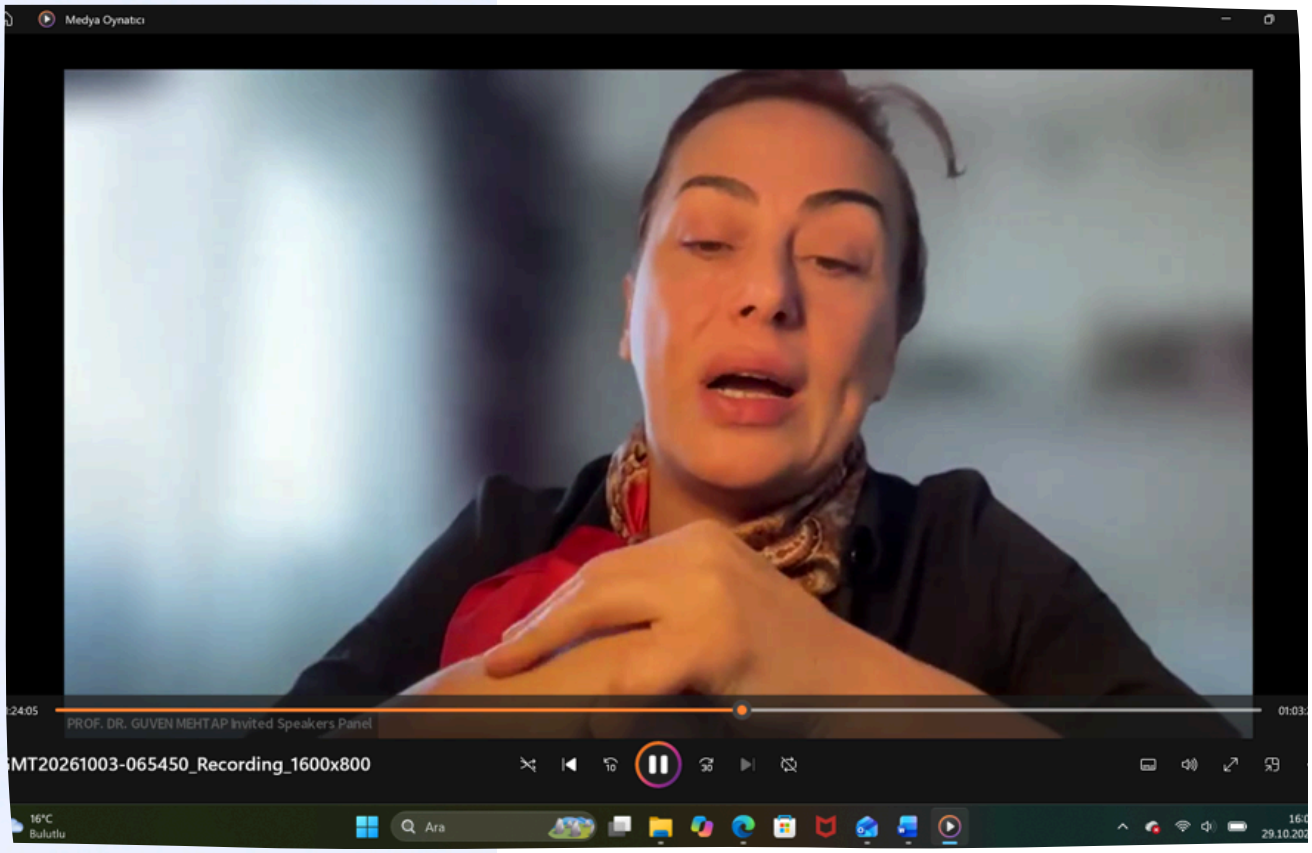
Photo Gallery

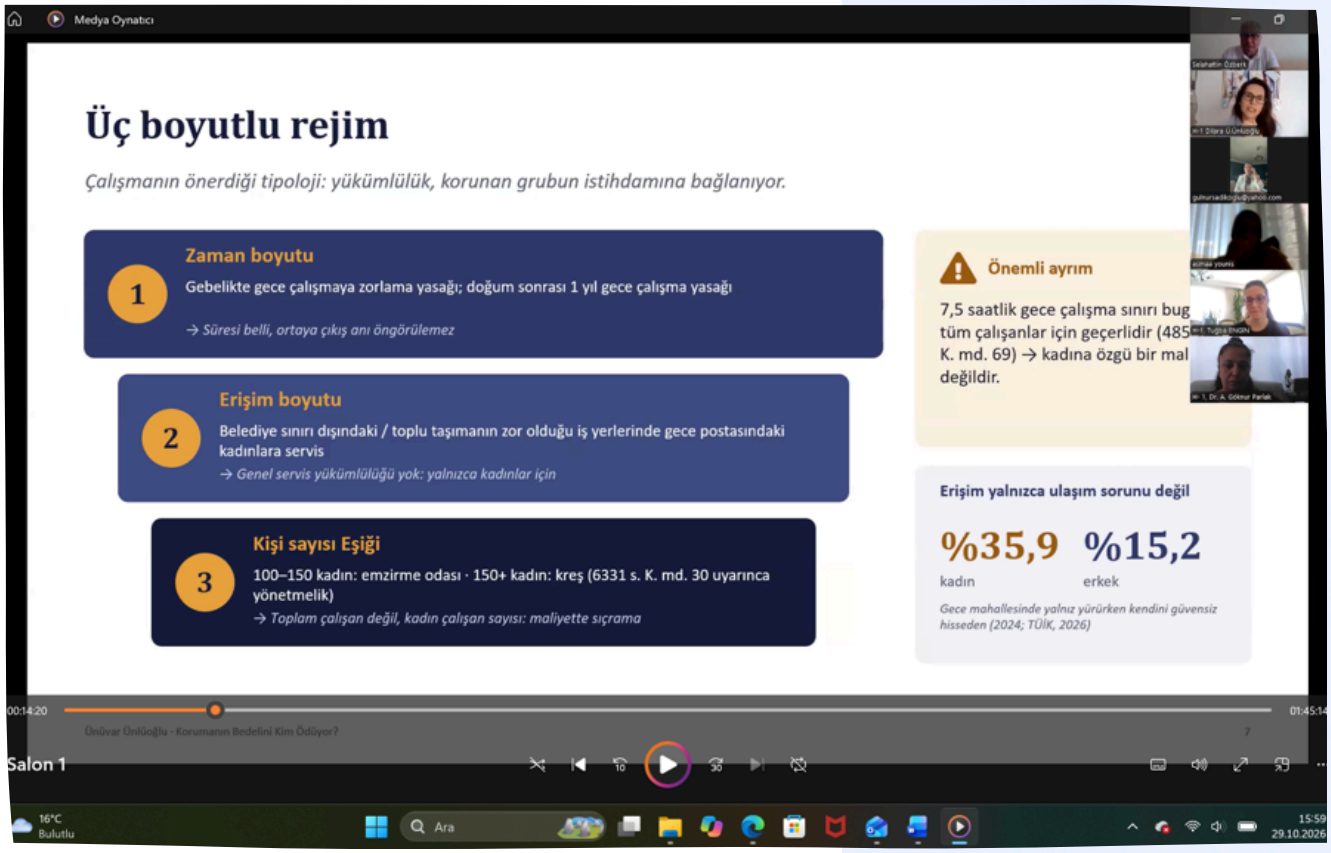

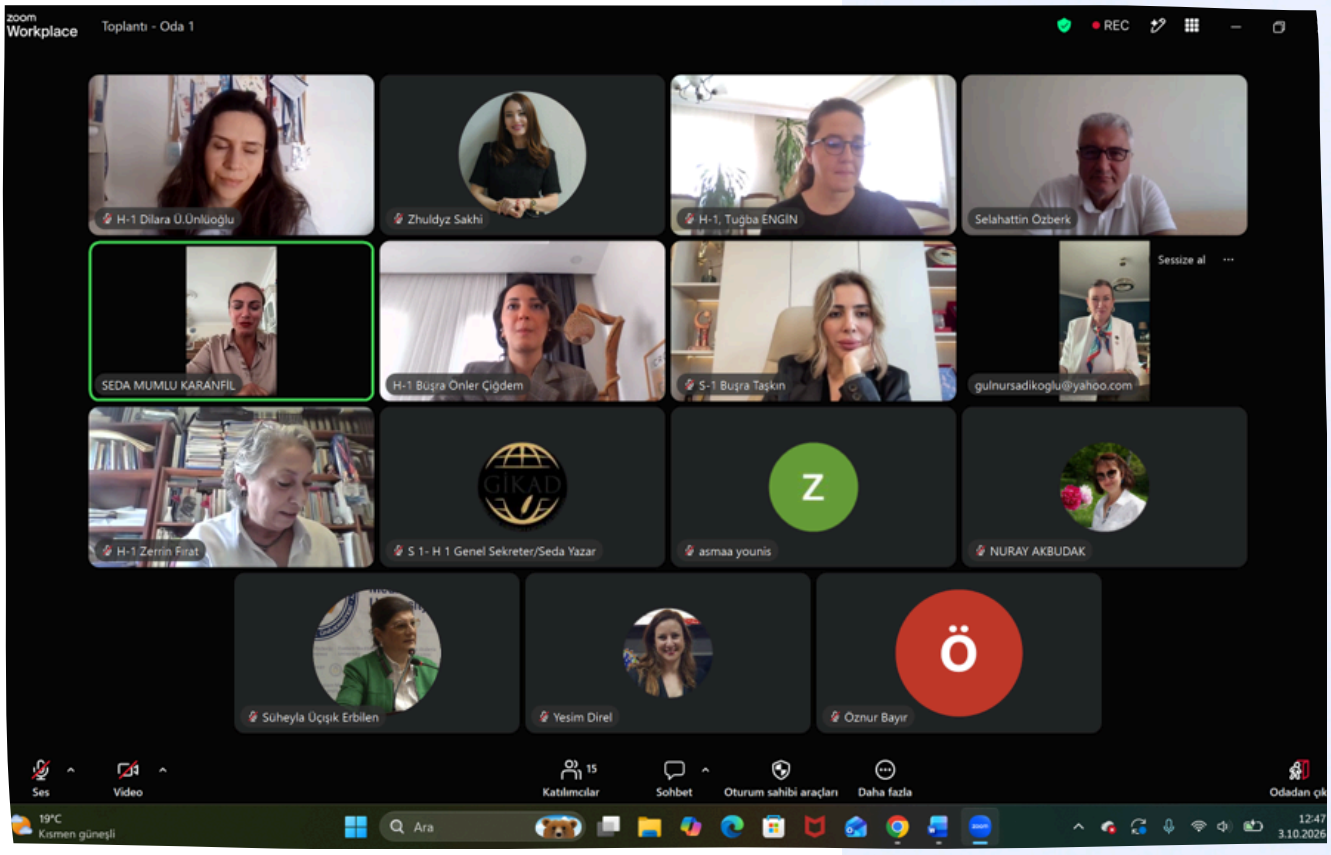

V. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ
REC
Yesim Direl
asmaa younis
H-5, Zauresh Bilal
H-3 Hatice Ateş
H6 Dana Kuryshzhan
Katılımcılar (42)
Katılımcı bul
Türkiye - Burcu Miraç Dıraor Ay...
agoknurprlk@gmail.com
asmaa younis
Benal Cicibaba
Buşra Taşkın
Doç. Dr. Yılmaz TOKTAŞ
gamzetoksoy
Genel Sekreter/Seda Yazar
Gulmira YESHMANOVA
GÜLNUR SADIKOĞLU
h- 7 AMAH Берікбай
H-1 Büşra Önler Çiğdem
H-1 Dilara Ü.Ünlüoğlu
H1-SEDA MUMLU KARANFİL
H-3 Hatice Ateş
Davet Edin
Tümünü Sessize Al
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Oturum sahibi araçları
Kaydet
Daha fazla
Sonlandır
Ara

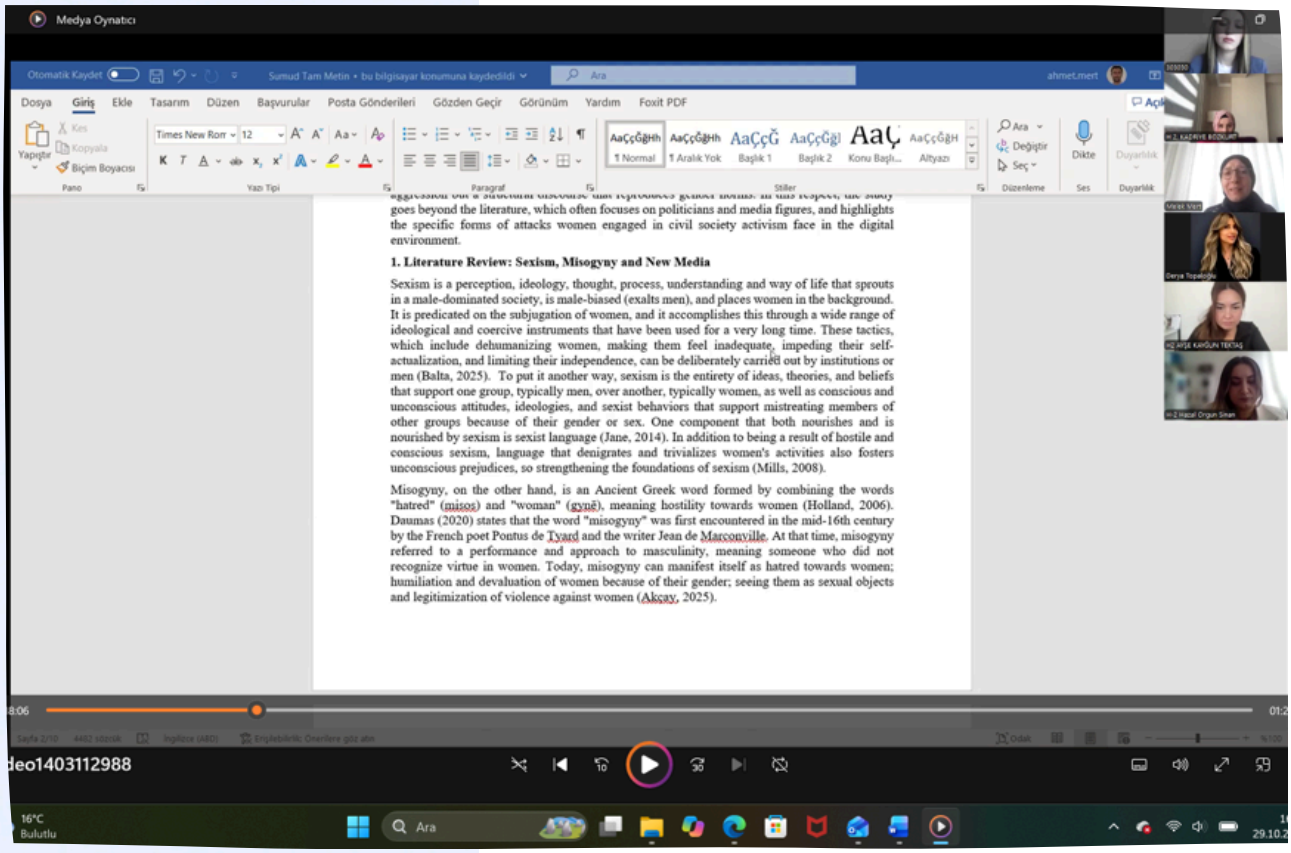

V. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ
REC
S-1, Seyedi Asl
H 1 observer
H-5 Moderator Umid...
H-6 ARAILYM AKBER...
H-1 Büşra Önler Çiğd...
H-6 Dilyara Yakup
Yesim Direl
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Oturum sahibi araçları
Ara odalar
Daha fazla
Ara

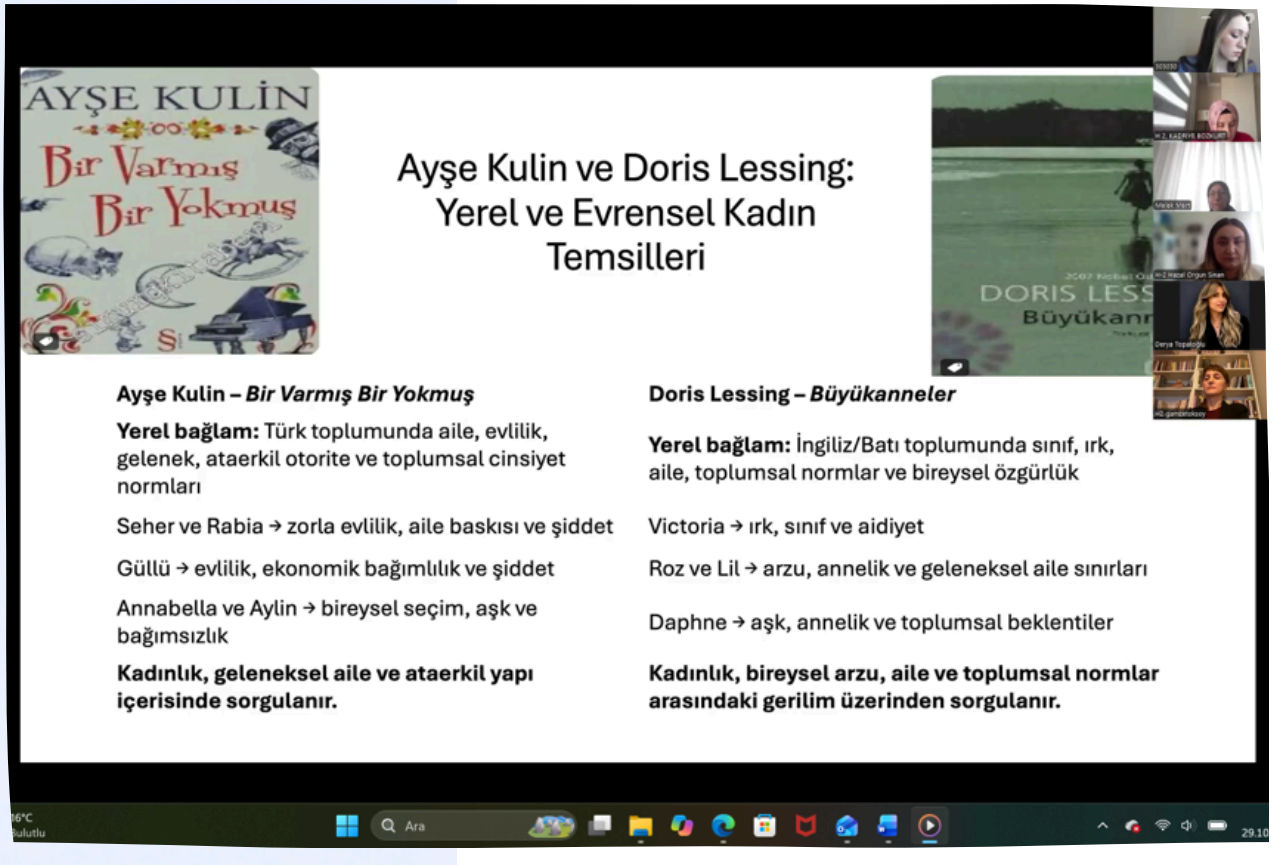

Medya Oynatıcı
PROF. DR. GUVEN MEHTAP Invited Speakers Panel
MT20261003-065450_Recording_1600x800
16°C
Bulutlu
Ara

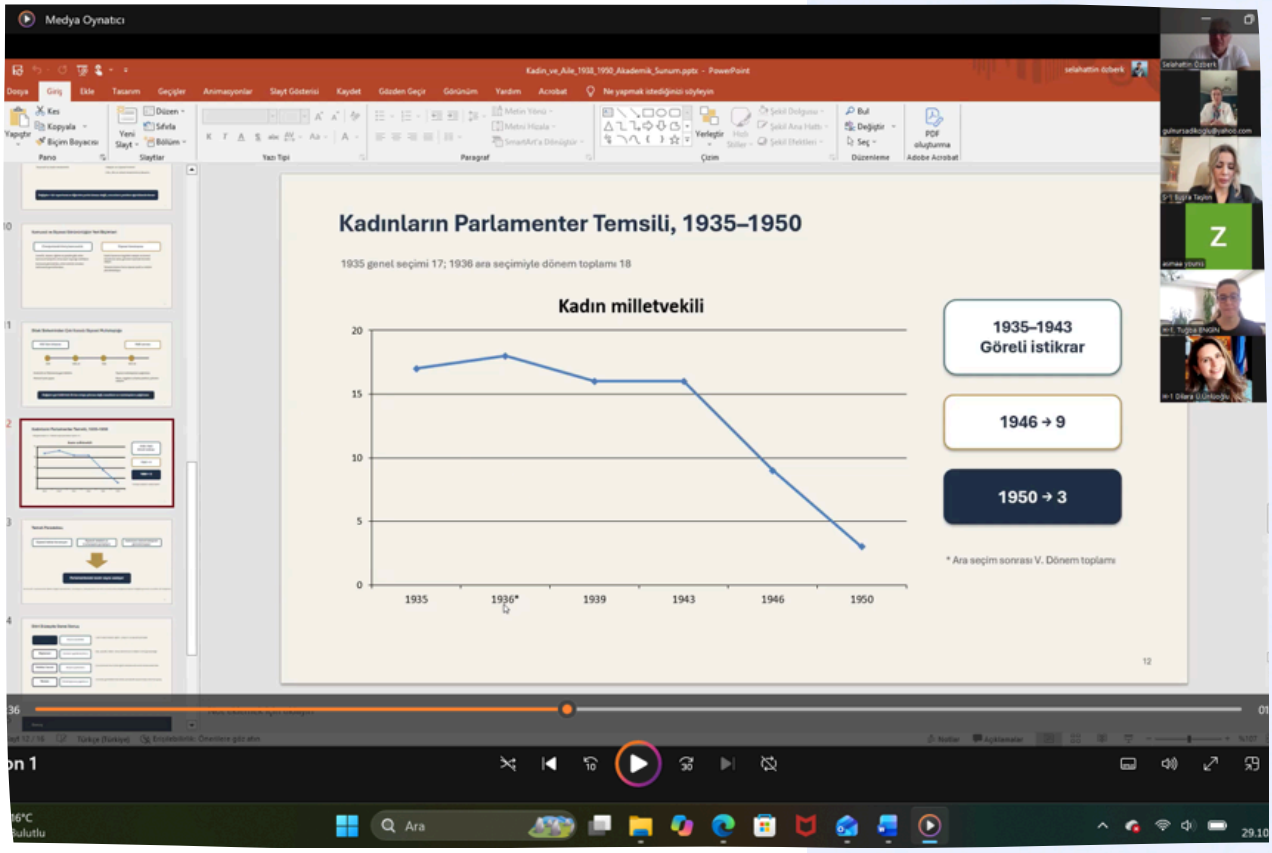

Toplantı - Oda 1
REC
H-1, Tuğba ENGİN
Zhuldyz Sakhi
Selahattin Özberk
gulnursadikoglu@yahoo.com
Türkiye - Burcu Miraç Dıraor Aydın
asmaa younis
SEDA MUMLU KARANFİL
H-1 Zerrin Fırat
S-1 Buşra Taşkın
H-1 Dilara Ü.Ünlüoğlu
H-1 Büşra Önler Çiğdem
Sesi Açmayı İste
S 1- H 1 Genel Sekreter/Seda Yazar
NURAY AKBUDAK
Süheyla Üçışık Erbilen
Yesim Direl
Öznur Bayır
Ses
Video
Katılımcılar
Sohbet
Oturum sahibi araçları
Kaydet
Daha fazla
19°C
Kısmen güneşli
Ara

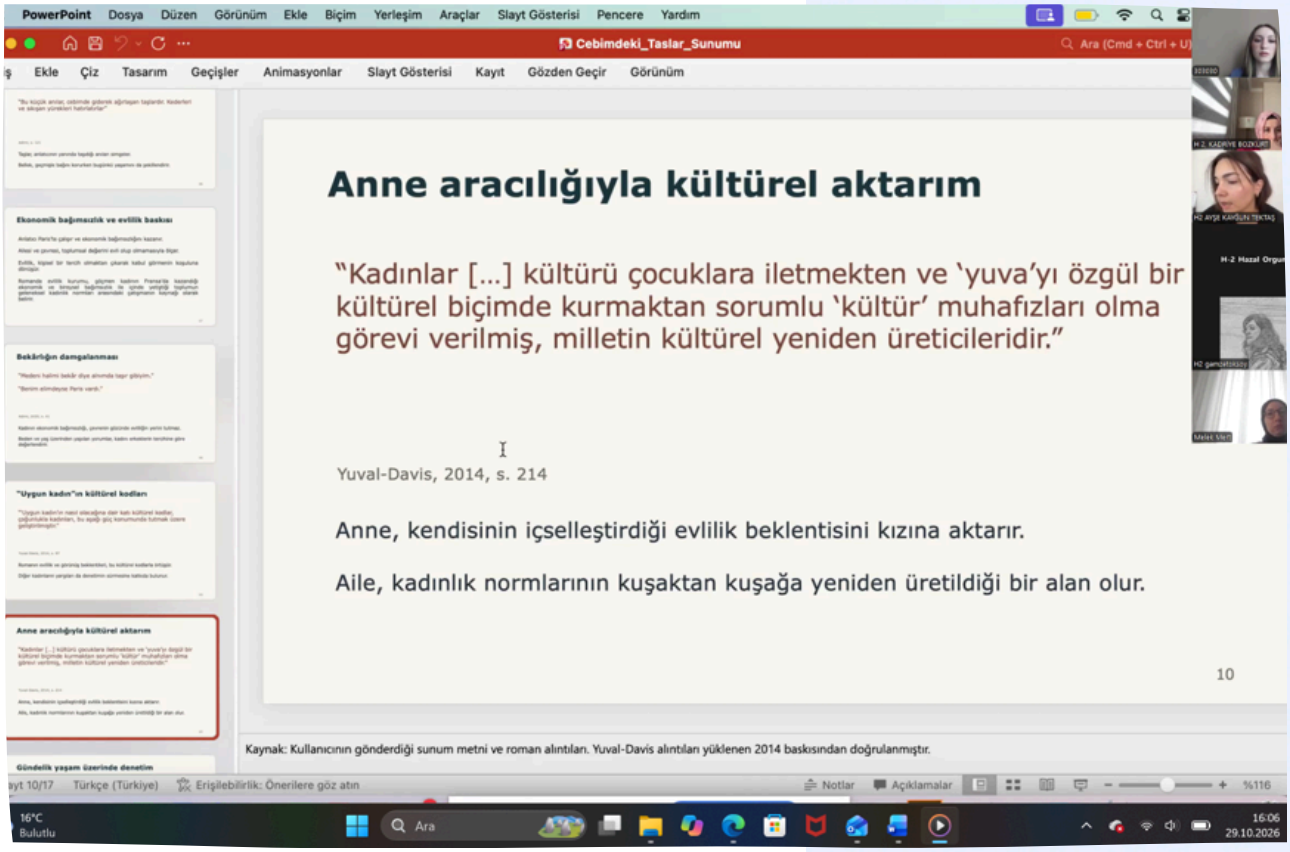

Medya Oynatıcı
Üç boyutlu rejim
Çalışmanın önerdiği tipoloji: yükümlülük, korunan grubun istihdamına bağlanıyor.
1
Zaman boyutu
Gebelikte gece çalışmaya zorlama yasağı; doğum sonrası 1 yıl gece çalışma yasağı
→ Süresi belli, ortaya çıkış anı öngörülemez
2
Erişim boyutu
Belediye sınırı dışındaki / toplu taşımanın zor olduğu iş yerlerinde gece postasındaki kadınlara servis
→ Genel servis yükümlülüğü yok: yalnızca kadınlar için
3
Kişi sayısı Eşiği
100–150 kadın: emzirme odası · 150+ kadın: kreş (6331 s. K. md. 30 uyarınca yönetmelik)
→ Toplam çalışan değil, kadın çalışan sayısı: maliyette sıçrama
Önemli ayrım
7,5 saatlik gece çalışma sınırı bug
tüm çalışanlar için geçerlidir (485
K. md. 69) → kadına özgü bir mal
değildir.
Erişim yalnızca ulaşım sorunu değil
%35,9
kadın
%15,2
erkek
Gece mahallesinde yalnız yürürken kendini güvensiz hisseden (2024; TÜİK, 2026)
00:14:20
01:45:14
Ünüvar Ünlüoğlu - Korumanın Bedelini Kim Ödüyor?
Salon 1
16°C
Bulutlu
Ara
15:59
29.10.2026

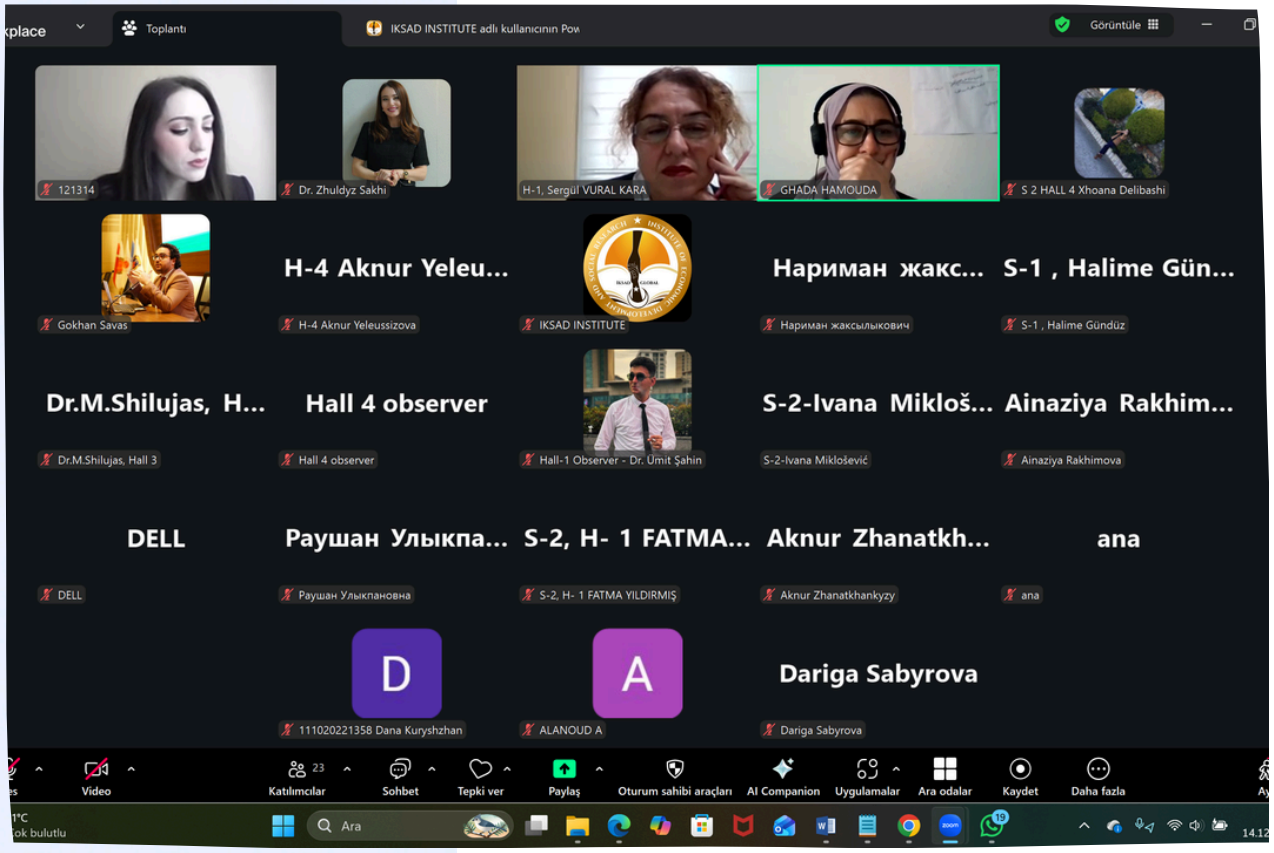

zoom Workplace
Toplantı - Oda 1
REC
H-1 Dilara Ü.Ünlüoğlu
Zhuldyz Sakhi
H-1, Tuğba ENGİN
Selahattin Özberk
SEDA MUMLU KARANFİL
H-1 Büşra Önler Çiğdem
S-1 Büşra Taşkın
gulnursadikoglu@yahoo.com
Sessize al
H-1 Zerrin Fırat
S 1- H 1 Genel Sekreter/Seda Yazar
asmaa younis
NURAY AKBUDAK
Süheyla Üçışık Erbilen
Yesim Direl
Öznur Bayır
Ses
Video
Katılımcılar
15
Sohbet
Oturum sahibi araçları
Daha fazla
Odadan çık
19°C
Kısmen güneşli
Ara
12:47
3.10.2026

Medya Oynatıcı
goes beyond the literature, which often focuses on politicians and media figures, and highlights the specific forms of attacks women engaged in civil society activism face in the digital environment.
1. Literature Review: Sexism, Misogyny and New Media
Sexism is a perception, ideology, thought, process, understanding and way of life that sprouts in a male-dominated society, is male-biased (exalts men), and places women in the background. It is predicated on the subjugation of women, and it accomplishes this through a wide range of ideological and coercive instruments that have been used for a very long time. These tactics, which include dehumanizing women, making them feel inadequate, impeding their self-actualization, and limiting their independence, can be deliberately carried out by institutions or men (Balta, 2025). To put it another way, sexism is the entirety of ideas, theories, and beliefs that support one group, typically men, over another, typically women, as well as conscious and unconscious attitudes, ideologies, and sexist behaviors that support mistreating members of other groups because of their gender or sex. One component that both nourishes and is nourished by sexism is sexist language (Jane, 2014). In addition to being a result of hostile and conscious sexism, language that denigrates and trivializes women's activities also fosters unconscious prejudices, so strengthening the foundations of sexism (Mills, 2008).
Misogyny, on the other hand, is an Ancient Greek word formed by combining the words "hatred" (misos) and "woman" (gynē), meaning hostility towards women (Holland, 2006). Daumas (2020) states that the word "misogyny" was first encountered in the mid-16th century by the French poet Pontus de Tyard and the writer Jean de Marconville. At that time, misogyny referred to a performance and approach to masculinity, meaning someone who did not recognize virtue in women. Today, misogyny can manifest itself as hatred towards women; humiliation and devaluation of women because of their gender; seeing them as sexual objects and legitimization of violence against women (Akçay, 2025).
deo1403112988

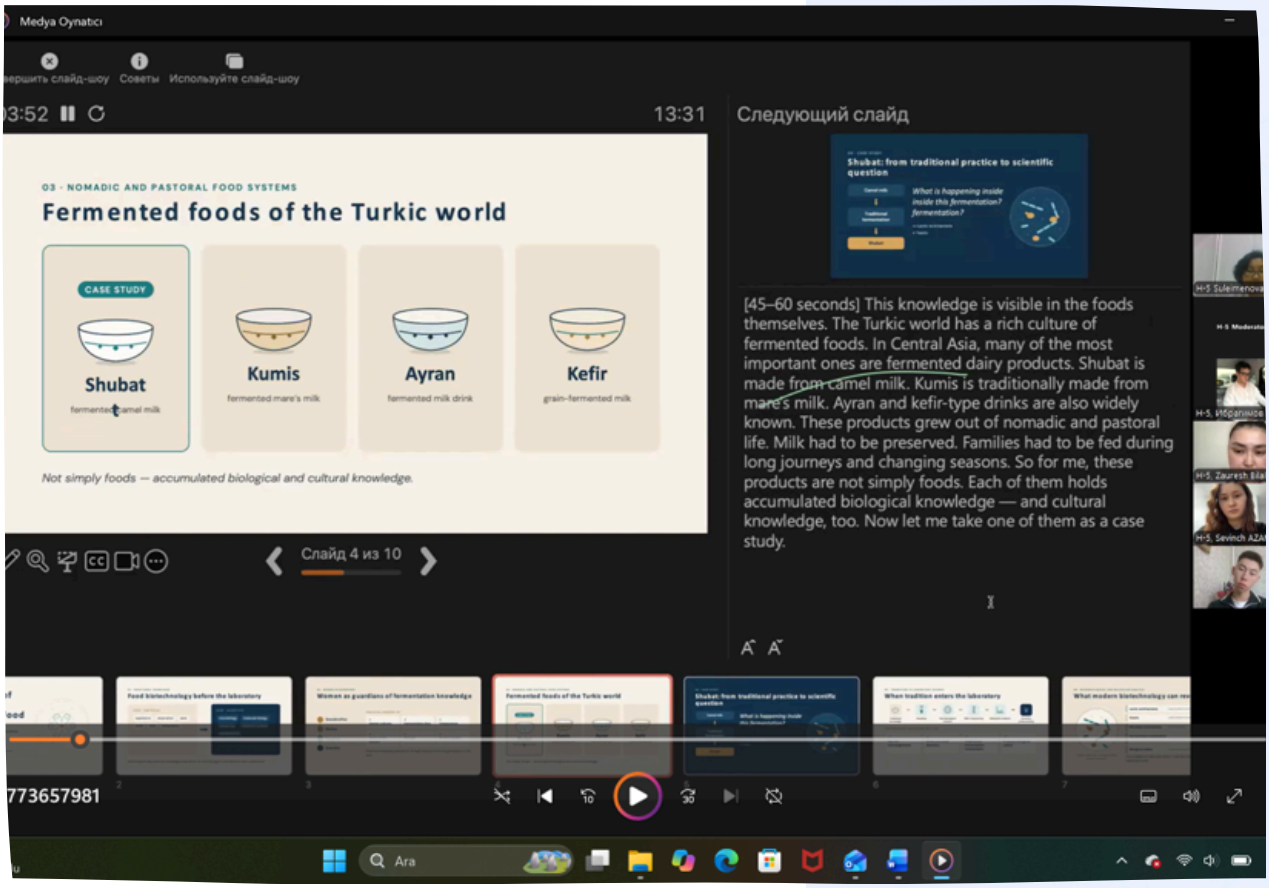

AYŞE KULİN
Bir Varmış Bir Yokmuş
Ayşe Kulin ve Doris Lessing: Yerel ve Evrensel Kadın Temsilleri
DORIS LESS
Büyükanneler
Ayşe Kulin – Bir Varmış Bir Yokmuş
Yerel bağlam: Türk toplumunda aile, evlilik, gelenek, ataerkil otorite ve toplumsal cinsiyet normları
Seher ve Rabia → zorla evlilik, aile baskısı ve şiddet
Güllü → evlilik, ekonomik bağımlılık ve şiddet
Annabella ve Aylin → bireysel seçim, aşk ve bağımsızlık
Kadınlık, geleneksel aile ve ataerkil yapı içerisinde sorgulanır.
Doris Lessing – Büyükanneler
Yerel bağlam: İngiliz/Batı toplumunda sınıf, ırk, aile, toplumsal normlar ve bireysel özgürlük
Victoria → ırk, sınıf ve aidiyet
Roz ve Lil → arzu, annelik ve geleneksel aile sınırları
Daphne → aşk, annelik ve toplumsal beklentiler
Kadınlık, bireysel arzu, aile ve toplumsal normlar arasındaki gerilim üzerinden sorgulanır.

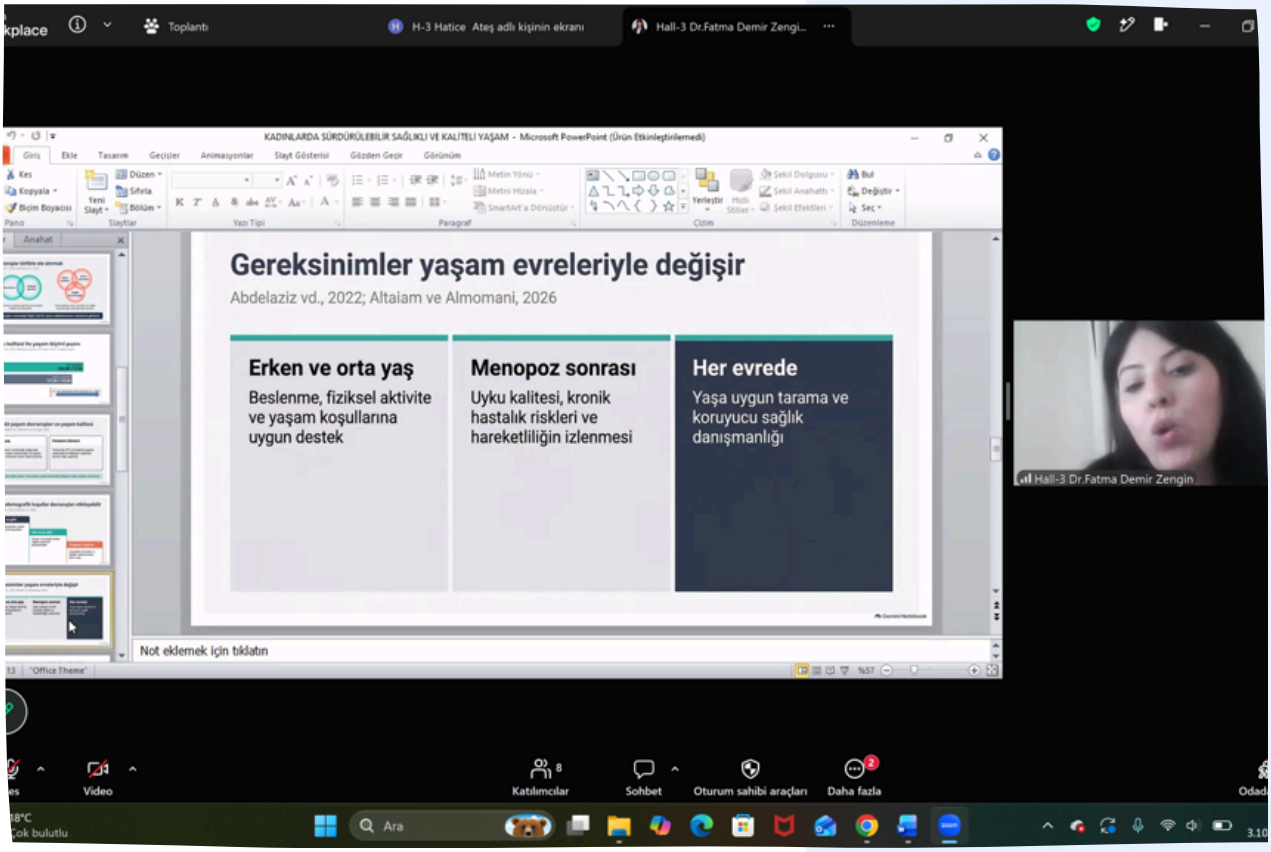

Medya Oynatıcı
Kadınların Parlamenter Temsili, 1935–1950
1935 genel seçimi 17; 1936 ara seçimiyle dönem toplamı 18
Kadın milletvekili
20
15
10
5
0
1935
1936*
1939
1943
1946
1950
1935–1943
Göreli istikrar
1946 → 9
1950 → 3
* Ara seçim sonrası V. Dönem toplamı
12

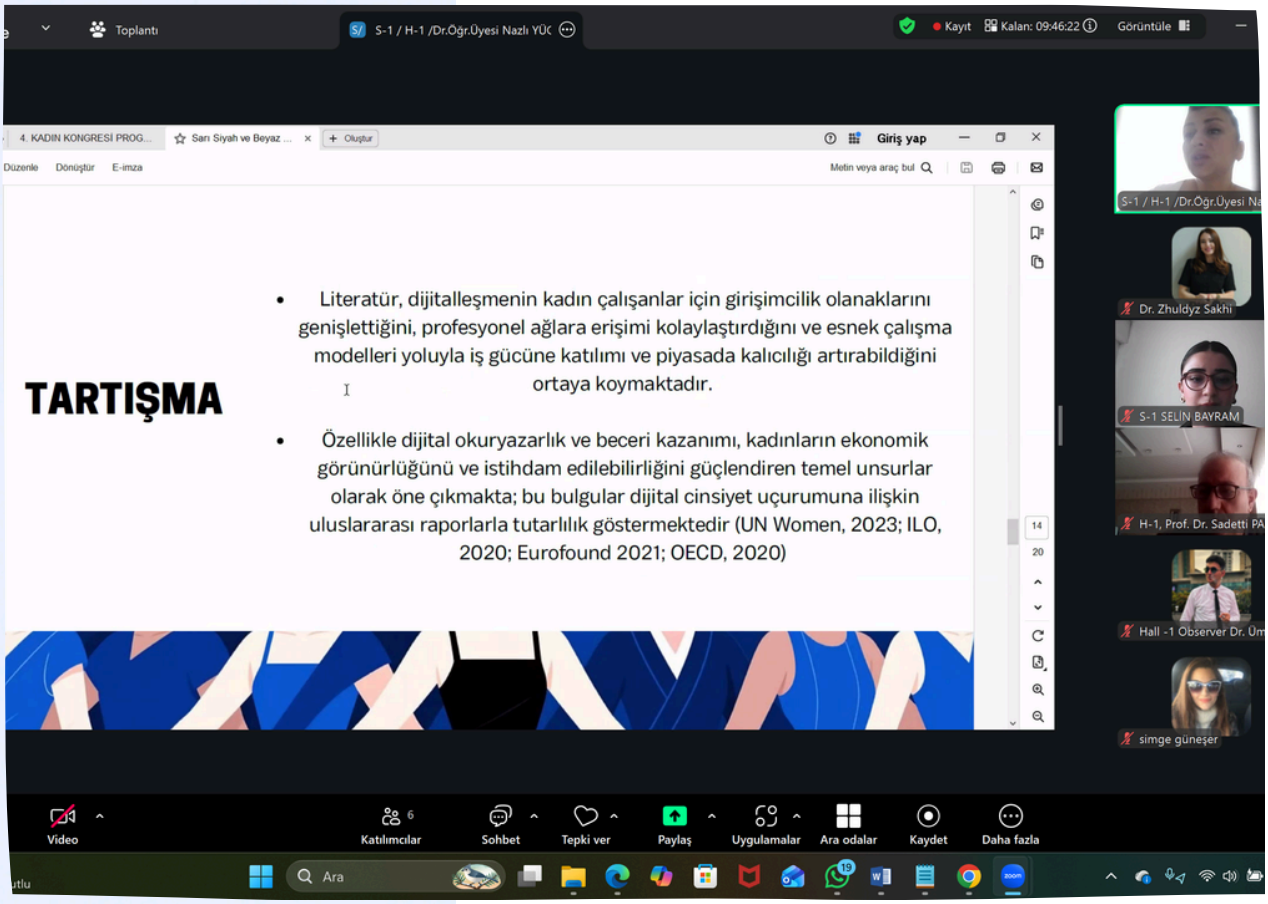

PowerPoint Dosya Düzen Görünüm Ekle Biçim Yerleşim Araçlar Slayt Gösterisi Pencere Yardım
Cebimdeki_Taslar_Sunumu
Ekle Çiz Tasarım Geçişler Animasyonlar Slayt Gösterisi Kayıt Gözden Geçir Görünüm
Anne aracılığıyla kültürel aktarım
"Kadınlar […] kültürü çocuklara iletmekten ve 'yuva'yı özgül bir kültürel biçimde kurmaktan sorumlu 'kültür' muhafızları olma görevi verilmiş, milletin kültürel yeniden üreticileridir."
Yuval-Davis, 2014, s. 214
Anne, kendisinin içselleştirdiği evlilik beklentisini kızına aktarır.
Aile, kadınlık normlarının kuşaktan kuşağa yeniden üretildiği bir alan olur.
10
Kaynak: Kullanıcının gönderdiği sunum metni ve roman alıntıları. Yuval-Davis alıntıları yüklenen 2014 baskısından doğrulanmıştır.

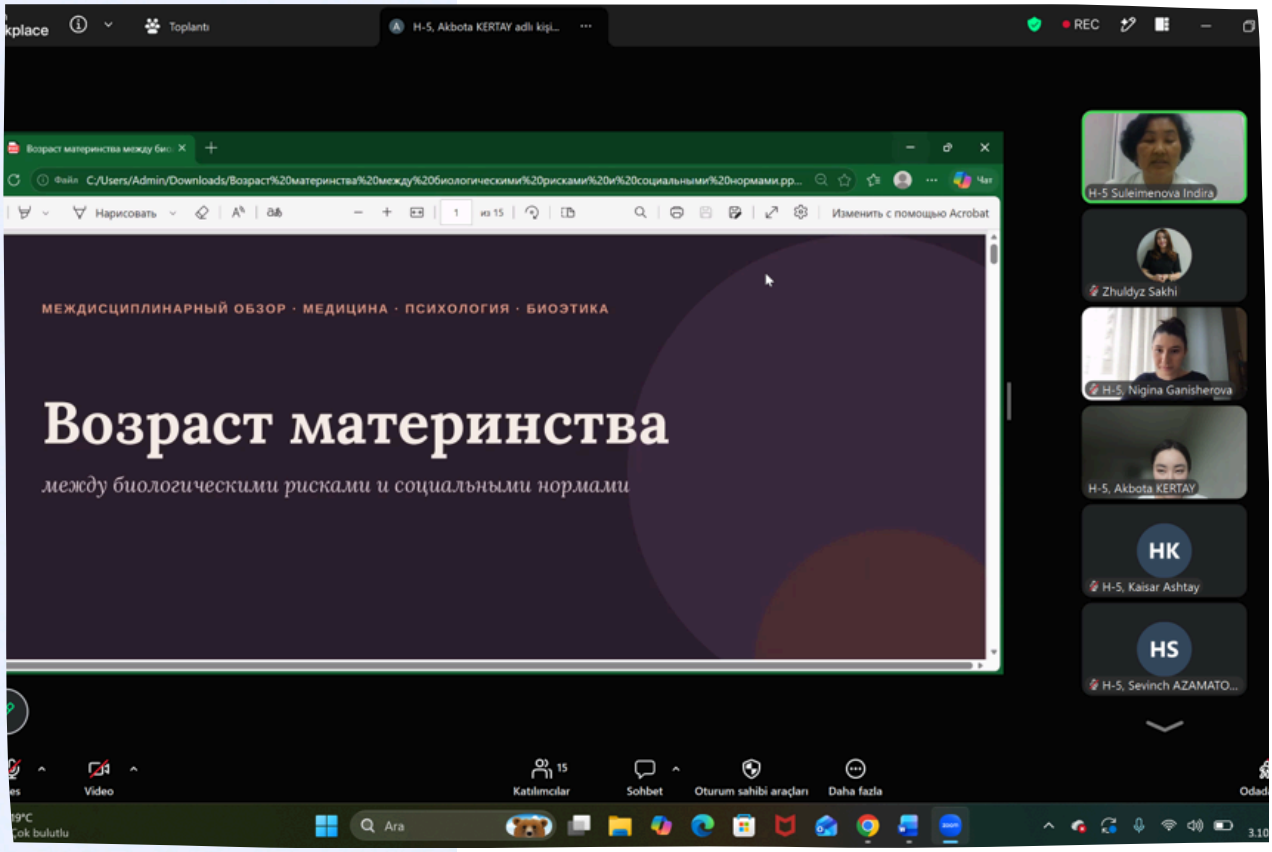

Toplantı
IKSAD INSTITUTE adlı kullanıcının Pow
Görüntüle
121314
Dr. Zhuldyz Sakhi
H-1, Sergül VURAL KARA
GHADA HAMOUDA
S 2 HALL 4 Xhoana Delibashi
Gokhan Savas
H-4 Aknur Yeleu...
H-4 Aknur Yeleussizova
IKSAD INSTITUTE
Нариман жакс...
Нариман жаксылыкович
S-1 , Halime Gün...
S-1 , Halime Gündüz
Dr.M.Shilujas, H...
Dr.M.Shilujas, Hall 3
Hall 4 observer
Hall 4 observer
Hall-1 Observer - Dr. Ümit Şahin
S-2-Ivana Mikloš...
S-2-Ivana Mikloševi
Ainaziya Rakhim...
Ainaziya Rakhimova
DELL
DELL
Раушан Улыкпа...
Раушан Улыкпановна
S-2, H- 1 FATMA...
S-2, H- 1 FATMA YILDIRMIŞ
Aknur Zhanatkh...
Aknur Zhanatkhankyzy
ana
ana
D
111020221358 Dana Kuryshzhan
A
ALANOUD A
Dariga Sabyrova
Dariga Sabyrova
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Oturum sahibi araçları
AI Companion
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

Medya Oynatıcı
H-5 Moderator U...
H-5, Kaisar Ashtay
H-5, Zauresh Bilal
H-5, Sevinch AZAMATOVA
H-5, Aruzhan Bolatova
H-5, Kurmet Salima
H-5 Suleimenova Indira
H-5, Akbota KERTAY
H-5, Anton Kurbatov
Ara

Medya Oynatıcı
13:31
Следующий слайд
03 · NOMADIC AND PASTORAL FOOD SYSTEMS
Fermented foods of the Turkic world
CASE STUDY
Shubat
Kumis
Ayran
Kefir
Not simply foods — accumulated biological and cultural knowledge.
Слайд 4 из 10
[45–60 seconds] This knowledge is visible in the foods themselves. The Turkic world has a rich culture of fermented foods. In Central Asia, many of the most important ones are fermented dairy products. Shubat is made from camel milk. Kumis is traditionally made from mare's milk. Ayran and kefir-type drinks are also widely known. These products grew out of nomadic and pastoral life. Milk had to be preserved. Families had to be fed during long journeys and changing seasons. So for me, these products are not simply foods. Each of them holds accumulated biological knowledge — and cultural knowledge, too. Now let me take one of them as a case study.
Ara

Toplantı
H-3 Hatice Ateş adlı kişinin ekranı
Hall-3 Dr.Fatma Demir Zengi...
Gereksinimler yaşam evreleriyle değişir
Abdelaziz vd., 2022; Altaiam ve Almomani, 2026
Erken ve orta yaş
Beslenme, fiziksel aktivite ve yaşam koşullarına uygun destek
Menopoz sonrası
Uyku kalitesi, kronik hastalık riskleri ve hareketliliğin izlenmesi
Her evrede
Yaşa uygun tarama ve koruyucu sağlık danışmanlığı
Not eklemek için tıklatın
Hall-3 Dr.Fatma Demir Zengin
Video
Katılımcılar
Sohbet
Oturum sahibi araçları
Daha fazla
Ara

Toplantı
S-1 / H-1 /Dr.Öğr.Üyesi Nazlı YÜC
Kayıt
Kalan: 09:46:22
Görüntüle
Giriş yap
TARTIŞMA
Literatür, dijitalleşmenin kadın çalışanlar için girişimcilik olanaklarını genişlettiğini, profesyonel ağlara erişimi kolaylaştırdığını ve esnek çalışma modelleri yoluyla iş gücüne katılımı ve piyasada kalıcılığı artırabildiğini ortaya koymaktadır.
Özellikle dijital okuryazarlık ve beceri kazanımı, kadınların ekonomik görünürlüğünü ve istihdam edilebilirliğini güçlendiren temel unsurlar olarak öne çıkmakta; bu bulgular dijital cinsiyet uçurumuna ilişkin uluslararası raporlarla tutarlılık göstermektedir (UN Women, 2023; ILO, 2020; Eurofound 2021; OECD, 2020)
Dr. Zhuldyz Sakhi
S-1 SELİN BAYRAM
H-1, Prof. Dr. Sadetti PA
Hall -1 Observer Dr. Üm
simge güneşer
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

Toplantı
H-5, Akbota KERTAY adlı kişi...
REC
МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ОБЗОР · МЕДИЦИНА · ПСИХОЛОГИЯ · БИОЭТИКА
Возраст материнства
между биологическими рисками и социальными нормами
H-5 Suleimenova Indira
Zhuldyz Sakhi
H-5, Nigina Ganisherova
H-5, Akbota KERTAY
HK
H-5, Kaisar Ashtay
HS
H-5, Sevinch AZAMATO...
Video
Katılımcılar
Sohbet
Oturum sahibi araçları
Daha fazla
Ara

V. ULUSLARARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ

2-4 Ekim, 2026,
Almatı, Kazakistan

Kazak Milli Kadın Pedagojik Üniversitesi

V. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ

V. INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

2-4 October 2026, Almaty, Kazakhstan
Kazakh National Women's Teacher Training University

KONGRE PROGRAMI

CONGRESS PROGRAM

Zoom Meeting ID: **204 352 5402**
Zoom Passcode: **303030**

https://us06web.zoom.us/j/2043525402?pwd=x2em0LpxLrjiHOZiUP6kgzQi8wRYO1.1&omn=86106269928

Participant Countries (8)

Azerbaijan, India, Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Türkiye, Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), Uzbekistan

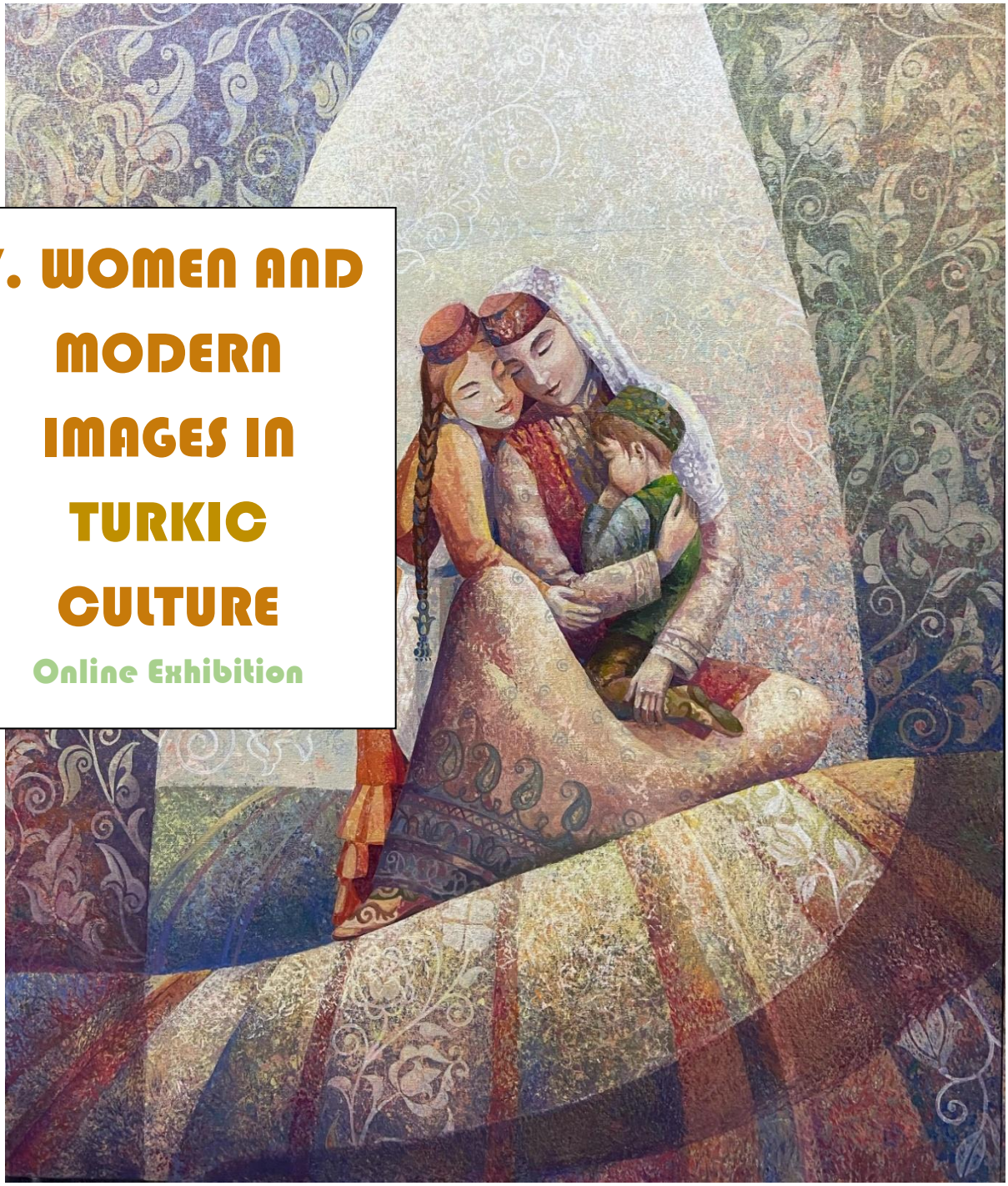
Opening Ceremony

03.10. 2026

10:00 - 10:20	**AÇILIŞ KONUŞMALARI/ OPENING SPEECHES** **Assoc. Prof. Dr. Ayşe ERKMEN** **President of Congress** Gaziantep Universitesi / Türkiye **Dr. Gulmira Yeshmanova** **Honorary Congress Chair** Acting Director of the Yunus Emre Institute's Turkish Cultural Center in Astana Astana / Kazakhstan **Reyzan ACAR** Deputy Consul General of the Consulate General of the Republic of Türkiye in Almaty/ Kazakhstan **Assoc. Prof. Dr. Beibitkul KARIMOVA** **Honorary Congress Chair** Rector of the Kazakh National Women's Teacher Training University Almatı / Kazakistan
10:20-11:30	***Davetli Konuşmacılar Paneli:*** **"Değişen Dünyada Kadın: Haklar, Eşitlik, Dönüşüm ve Gelecek"** "Womanhood in a Changing World: Rights, Equality, Transformation, and Future Prospects" **Dr. Burcu Miraç DIRAOR AYDIN** ***Türk Dünyasında Sınırları Aşmak: Kadın Liderliğiyle Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Diplomasi*** ***Transcending Borders in the Turkic World: Economic, Social, and Cultural Diplomacy Through Women's Leadership***
10:30-10:40	**Yeşim DIREL** ***Gönül Bağından İş Bağlarına: Türk Dünyasında Kadınların Ekonomik Gücü*** ***From Emotional Bonds to Business Networks: The Economic Power of Women in the Turkic World***
10:40 – 10:50	**Prof. Dr. Mehtap GÜVEN** ***Şiddetin Değişen Yüzü: Yapay Zekâ Çağında Kadına Yönelik Dijital Şiddet ve Yeni Kırılganlıklar*** ***The Evolving Face of Violence: Digital Gender-Based Violence and Emerging Vulnerabilities in the AI Era***
11:00-13:00	**BİLDİRİ SUNUMLARI / PRESENTATIONS**
13:00-13:15	**Kapanış /CLOSING**

V. WOMEN AND MODERN IMAGES IN TURKIC CULTURE

Online Exhibition

V. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ

V. INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

2-4 October 2026, Almaty, Kazakhstan
Kazakh National Women's Teacher Training University

KONGRE PROGRAMI

CONGRESS PROGRAM

(Online)

Participant Countries (8)

Azerbaijan, India, Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Türkiye, Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), Uzbekistan

Zoom Meeting ID: **204 352 5402**
Zoom Passcode: **303030**

https://us06web.zoom.us/j/2043525402?pwd=x2em0LpxLrjiHOZiUP6kgzQi8wRYO1.1&omn=86106269928

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The presentation will have **15 minutes** (including questions and answers).
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on at least %70 of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,
exp. H -1, Zhuldyz SAKHI

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Sunumlar için **10 dakika** (soru ve cevaplar dahil) süre ayrılmıştır.
- Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden **10 dk öncesinde** oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

Zoom'a giriş yaparken önce lütfen adınızı, soyadınızı ve SALON numaranızı yazınız
Örnek: S-1, Zhuldyz SAKHI

Ankara Time

$11^{00} : 13^{00}$

Session-1

Hall-1

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Selahattin ÖZBERK, Gülnur SADIKOGLU

Women, Labour and Social Transformation: Rights, Representation and Economic Empowerment

03.10. 2026

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. YETER ŞENER Prof. Dr. İLKAY BOZ	*Yozgat Bozok University, TÜRKİYE*	THE UNSEEN EFFECTS OF VISIBLE VIOLENCE: THE EFFECTS OF NEWS REPORTS ON VIOLENCE AGAINST WOMEN ON WOMEN'S HEALTH
Assist. Prof. Dr. YETER ŞENER, Prof. Dr. İLKAY BOZ	*Yozgat Bozok University, TÜRKİYE*	A MALE PERSPECTIVE ON FEMICIDE: A RIGHT TO LIFE-BASED STUDY
Buşra TAŞKIN	*Beykoz University, TÜRKİYE*	WOMEN'S REPRESENTATION IN LOCAL POLITICS IN TÜRKİYE: AN ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF THE 2019 AND 2024 LOCAL ELECTIONS
Assist. Prof. Dr. Dilara ÜNÜVAR ÜNLÜOĞLU	*Eskişehir Teknik University, TÜRKİYE*	WHO PAYS FOR PROTECTION? INDEXING THE OBLIGATION TO THE PROTECTED GROUP AND WOMEN'S EMPLOYMENT
Assist. Prof. Dr. Selahattin ÖZBERK	*Kahramanmaraş Sütçü İmam University, TÜRKİYE*	WOMEN AND FAMILY IN TURKEY THROUGH THE LENS OF CONTINUITY AND CHANGE (1938–1950): PERCEPTIONS, DEBATES AND POLICIES
Dr. Tuğba ENGİN, Assoc.Prof. Dr. Zerrin FIRAT	*Bursa Uludağ University, TÜRKİYE*	DIFFERING RISK STRUCTURES IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF FEMALE WORKERS IN TURKEY, KAZAKHSTAN, AND AZERBAIJAN
Büşra ÖNLER ÇİĞDEM Assoc.Prof. Dr. Seda MUMLU KARANFİL	*İstanbul Gelişim University, TÜRKİYE*	BARRIERS FACED BY WOMEN IN AVIATION FROM THE PERSPECTIVE OF FEMALE INDUSTRY PROFESSIONALS
Mohsen Mohammadi KHYAREH	*Gonbad Kavous University, Gonbad Kavous, Iran*	DOES FINANCIAL CAPABILITY CONVERT WOMEN'S HUMAN CAPITAL INTO PRODUCTIVE ENTREPRENEURSHIP?
Mohsen Mohammadi KHYAREH	*Gonbad Kavous University, Gonbad Kavous, Iran*	THE EDUCATION - ENTREPRENEURSHIP PARADOX: WHEN DOES HIGHER EDUCATION REDUCE FEMALE ENTREPRENEURIAL ENTRY?

Ankara Time

$11^{00} : 13^{00}$

Session-1

Hall-2

HEAD OF SESSION: Dr. Menekşe Yıldız USLU

Women, Culture and Representation: Changing Identities and Social Discourses

03.10. 2026

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Derya TOPALOĞLU	*Bağımsız Araştırmacı, TÜRKİYE*	THE REPRESENTATION OF ARCHETYPAL AND ANCIENT ELEMENTS IN MODERN AND CONTEMPORARY ART: LILITH AS THE ARCHETYPE OF DANGER, CHAOS, AND FEAR
Dr . Melek Kaymaz MERT	*Bursa Technical University, TÜRKİYE*	MISOGNY AND SEXIST DISCOURSE TOWARDS WOMEN IN NEW MEDIA: A SUMUD FLOTILLA ACTIVIST EXAMPLE
Dr. Hazal ORGUN SİNAN	*Selçuk University, TÜRKİYE*	THE BODY TRANSFORMED THROUGH REPETITION: WOMAN, CULTURE, AND ENDURANCE IN NEZAKET EKİCİ'S HULLABELLY PERFORMANCE
Assist. Prof. Dr. Kadriye BOZKURT	*Bolu Abant İzzet Baysal University, TÜRKİYE*	WOMEN BETWEEN CULTURAL BOUNDARIES AND UNIVERSAL EXPERIENCES: WOMEN'S REPRESENTATIONS IN AYŞE KULİN AND DORIS LESSING
Assoc. Prof. Dr. N. Gamze TOKSOY	*Mimar Sinan Güzel Sanatlar University, TÜRKİYE*	THE POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF ETHNOGRAPHIC RESEARCH: WOMEN IN HIGHLAND AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE
Assist. Prof. Dr. Ayşe KAYĞUN TEKTAŞ	*Kırıkkale University, TÜRKİYE*	BETWEEN ECONOMIC INDEPENDENCE AND CULTURAL CONTROL: THE SOCIAL POSITION OF MIGRANT WOMAN IN DES PIERRES DANS MA POCHE
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN Arife Göknur PARLAK	*Dokuz Eylül University, TÜRKİYE*	DIGITAL LITERACY AND HISTORICAL DISCOURSE: THE CONSTRUCTION OF THE "NEW WOMAN" IN PRIMARY SCHOOL TURKISH TEXTBOOKS BETWEEN 1908 AND 1928

Ankara Time

$11^{00} : 13^{00}$

Session-1

Hall-3

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. NİLAY NEYİŞCİ

Women and Social Transformation: Leadership, Education, Science and Sustainability

03.10. 2026

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Hatice KADIOĞLU ATEŞ Rabia Hümeyra GÜGEN Nuray DELDAL	*Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, TÜRKİYE*	FROM OPENING THE DOORS OF SCIENCE TO GLOBAL SCIENTIFIC LEADERSHIP: AN INTERGENERATIONAL ANALYSIS OF THE PIONEERING ROLES OF TURKISH WOMEN SCIENTISTS
Prof. Dr. Hatice KADIOĞLU ATEŞ	*Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, TÜRKİYE*	CHANGING IMAGES OF WOMEN AND FAMILY IN LIFE STUDIES TEXTBOOKS: A OMPARATIVE ANALYSIS FROM 2005 TO THE TÜRKİYE CENTURY EDUCATION MODEL
Prof. Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ Fatma DEMİR ZENGİN Hasibe ÇORUH	*Bursa Uludağ University, TÜRKİYE*	SUSTAINABLE HEALTHY AND QUALITY LIFE IN WOMEN
Assist. Prof. Dr. Esma YOUNIS	*Yıldırım Beyazıt University, TÜRKİYE*	THE CONDITION OF ORPHANS AND THE CONDITION OF JUSTICE: A RECONSIDERATION OF THE MEANING OF POLYGYNY IN SŪRAT AL-NİSĀ
Prof. Dr. Nuray AKBUDAK Prof. Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ Fatma DEMİR ZENGİN	*Bursa Uludağ University, TÜRKİYE*	THE ROLE OF WOMEN IN CLIMATE CHANGE: FROM VULNERABILITY TO AGENTS OF TRANSFORMATION
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETIN	Hacettepe University, TÜRKİYE	THE ROLE OF WOMEN IN VOCATIONAL EDUCATION
Assoc. Prof. Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN	*Ankara Hacı Bayram Veli University, TÜRKİYE*	WOMEN'S LEADERSHIP IN PEACE PROCESSES
Prof. Dr. Ayşegül GÖLCÜ	*Istanbul Technical University, TÜRKİYE*	WOMEN SCIENTISTS AS DRIVERS OF GREEN AND AI-ENABLED INNOVATION: FROM SCIENTIFIC RESEARCH TO SUSTAINABLE COOPERATION IN THE TURKIC WORLD

Ankara Time

$11^{00} : 13^{00}$

Session-1

Hall-4

HEAD OF SESSION: Dr. Zhuldyz SAKHI, Dr. Leila JALALİ

Women, Culture and Social Representation: Literature, Media, Education and Identity

03.10. 2026

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Fazilat MUHAMMADIYEVA	*Sarbon University, UZBEKISTAN*	THE WOMAN QUESTION IN THE SATIRICAL PRESS OF THE JADID ERA: MUSHTUM AND MOLLA NASREDDIN COMPARED
Dr. Barchin ŞUKUROVA	*Mirza Uluğbek National University of Uzbekistan, UZBEKISTAN*	THE AESTHETIC-ETHICAL INTERPRETATION OF THE FEMALE IMAGE IN LITERARY TEXT (BASED ON LUKMAN BURIKHAN'S STORY "THE EXPECTED DAY")
Zilola NURALİYEVA	*Alishir Nevai State University, UZBEKISTAN*	THE ROLE AND CONTRIBUTION OF ISHOQKHON IBRAT'S MOTHER HURIBIBI IN HIS FORMATION AS A SOURCE SCHOLAR (MANBASHUNOS)
Zhanabay AITBAYEV Talpinar SAYRAN Aiarys BAKYTZHOL Nurikamal ZHUMAGALI	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	ANATOMICAL AND MEDICAL INTERPRETATION OF PORTRAITS OF GIRLS AND WOMEN IN KAZAKH LITERATURE
Almagul BEKENOVA	The Sh. Valihanov Institute of History and Ethnology, *KAZAKHSTAN*	THE ROLE OF MITOCHONDRIAL DNA IN THE FORMATION OF RU-TRIBES FROM THE PRESENT-DAY TERRITORY OF KAZAKHSTAN WITHIN THE ETHNIC COMPOSITION OF DIFFERENT STATES
Dr. Leila JALALİ, Fatma SAPMAZ	*Kırgızistan Türkiye Manas University, KYRGYZSTAN*	WOMEN AND URBAN MODERNITY IN TABRIZ: GIRLS & EDUCATION, SCHOOLS, AND SOCIAL FUNCeTIONALITY (1921–1941)
Dr. Shilujas M.	*Farook College Kerala, INDIA*	VANISHING FROM THE SCREEN: THE ATTRITION OF FEMALE MEDIA PROFESSIONALS IN MALAYALAM TELEVISION, KERALA, INDIA

Ankara Time

$11^{00} : 13^{00}$

Session-1

Hall-5

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Nurgulim AKHMAD, Dr. Indira SULEYMENOVA

Clinical Approaches to Women's Reproductive and Maternal-Infant Health

03.10. 2026

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Zauresh BILAL	*Farabi University, KAZAKHSTAN*	THE EVOLUTION OF WOMEN'S KNOWLEDGE IN FOOD BIOTECHNOLOGY
Kamila M. FAIZULLINA Salima KURMET Aliya ORYNBAY Aruzhan BOLATOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	ENDOMETRIOSIS AND ENDOMETRIAL POLYPS IN PERI- AND POSTMENOPAUSAL WOMEN
Assoc. Prof. Dr. Nurgulim AKHMAD Nigina GANISHEROVA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	CHRONIC HYPERTENSION AS A RISK FACTOR FOR PREECLAMPSIA
Aizat AIMAKHANOVA Elmira TASMAGAMBET Kaharman SAGYMBEKOV Samal AMANGELDI	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	PHYSICAL REHABILITATION OF PREGNANT WOMEN WITH LOW BACK AND PELVIC GIRDLE PAIN
Madina USIPBEKOVA Amina ADISH Merei TEMIRBEKKYZY Kaisar ASHTAY	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	ANEMIA AND COGNITIVE IMPAIRMENT IN WOMEN WITH ISCHEMIC HEART DISEASE
Dinara ZHANGUZHEKOVA Akbota KERTAY Aishabibi KURBANBEK Ayan ORYNBASSAR	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	THE AGE OF MOTHERHOOD BETWEEN BIOLOGICAL RISKS AND SOCIAL NORMS: AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE FROM MEDICINE, PSYCHOLOGY, AND BIOETHICS
Zharkinbek UGLANOV Anton KURBATOV Ilkham IBRAGIMOV Roman TARASOV	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	EFFECTS OF LOCAL ANESTHETICS ON WOMEN DURING LACTATION
Dr. Indira SULEYMENOVA Sevinch AZAMATOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	PREVENTION OF VENTILATOR-ASSOCIATED LUNG INJURY IN NEWBORNS
Zharkinbek UGLANOV Batyrkhan ZHUMAGALIEV Assemay ORAZBAY Daniyar AUYELBEK	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	WOMEN ODONTOGENIC MAXILLARY SINUSITIS ASSOCIATED WITH IATROGENIC COMPLICATIONS OF ENDODONTIC TREATMENT

Ankara Time

$11^{00} : 13^{00}$

Session-1

Hall-6

HEAD OF SESSION: Dr. Seyedmohammmad SEYEDI ASL, Dana KURYSHZHAN

Holistic Approaches to Women's Health: Hormonal, Neurological, Metabolic and Lymphatic Dimensions

03.10. 2026

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Ulbobek ARTYKBAEVA Xabit BEKSULTAN Aishabibi MUSSABEK Kamila SULTAN	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	HORMONAL DYNAMICS OF THE FEMALE BRAIN: THE MENSTRUAL CYCLE, STRESS, AND COGNITIVE-EMOTIONAL FUNCTIONS
Ulzhan PERNEBEKOVA Dilyara YAKUP	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	MULTIPLE SCLEROSIS IN A YOUNG WOMAN MODERN METHODS OF DIOGNOSIS AND TREATMENT
Gulfiya TELEUKHANOVA Karlygash KURYSHZHANOVA Arailym AKBERDY Inkar KAIPBEK	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	STRUCTURAL AND FUNCTIONAL STATE OF THE MAXILLOFACIAL SYSTEM IN WOMEN WITH SYSTEMIC OSTEOPOROSIS: AGE-RELATED, ENDOCRINE, AND METABOLIC ASPECTS
Angsat DARIBAYEV Ulyana LINNIK Aruzhan AKIMBAYEVA Sabina KHAIRULLAYEVA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	THE LYMPHATIC BARRIER OF THE MAXILLOFACIAL REGION AS A MANIFESTATION OF THE BARRIER FUNCTION OF REGIONAL LYMPH NODES
Asya DYUSSEMBAYEVA Nurgulim AKHMAD Tolkyn ISABEKOVA Dinara BAIGAMYSOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	EXPERIMENTAL SUBSTANTIATION OF THE LINK BETWEEN PERIPHERAL LYMPHATIC SYSTEM INTOXICATION AND RISKS TO WOMEN'S HEALTH
Ulbobek ARTYKBAEVA Kunduz SUGURBAEVA Aknur ZHANATKHANKYZY Dariga SABYROVA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	FACTORS ASSOCIATED WITH THE FORMATION OF THYROID CYSTS IN YOUNG WOMEN
Madina USIPBEKOVA Dana KURYSHZHAN Aibyn NURI Binur NURLAN	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	FEATURES OF CORONARY HEART DISEASE DEVELOPMENT IN WOMEN WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS
Aigul KOZHAKHMETOVA Dina YELAKYN Zhuldyz SYDYKBEK Sinem Nur ÇETINKAYA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	DIETARY HABITS AND GASTROINTESTINAL SYMPTOMS AMONG FEMALE UNIVERSITY STUDENTS
Karlygash KURYSHZHANOVA Aruzhan IBRAIHAN Balzhan NADIROVA Sanimai KALDYBAI	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	ACTINOMYCOSIS OF THE MAXILLOFACIAL REGION IN GIRLS AND WOMEN: CLINICAL MANIFESTATIONS AND FEATURES

Ankara Time

$11^{00} : 13^{00}$

Session-1

Hall-7

HEAD OF SESSION: Dr. Aman BERKINBAY

Clinical and Innovative Approaches to Women's Health

03.10. 2026

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Karlygash KURYSHZHANOVA, Ayaulym DUISENBAI Aida AITKULOVA Nurikamal ZHUMAGALI	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	FACIAL FURUNCLES IN ADOLESCENTS AND WOMEN: COMPLICATIONS, CLINICAL PRESENTATION, AND DIAGNOSIS
Ulmeken MİRZAKULOVA Alima URAZHANOVA Dina OMAROVA Roman VLASSOV	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, TÜRKİYE*	GENDER CHARACTERISTICS OF SALIVARY GLAND PATHOLOGY IN WOMEN: DYNAMICS OF HOSPITALIZATION IN THE MAXILLOFACIAL SURGERY DEPARTMENTS OF CITY CLINICAL HOSPITAL 5, ALMATY, 2023–2025
Dr. Yulia MENCHISHEVA Zhuldyz MARAT	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	APPLICATION OF BOTULINUM TOXIN IN THE TREATMENT OF PAINFUL TEMPOROMANDIBULAR JOINT DYSFUNCTION IN WOMEN
Dr. Aizat AIMAKHANOVA Akzhol BAKHATBEK Uldana KURBANOBA Aruzhan RAISOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	THE IMPACT OF CONFLICT SITUATIONS DURING HEALTHCARE DELIVERY ON THE PSYCHO-EMOTIONAL WELL-BEING AND HEALTH OF FEMALE NURSES AND PATIENTS
Akerke ABZALIYEVA Nazerke MUKHIT Beybit AMIRBAY Aizhan ZHANENOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND WOMEN'S HEALTH: NEW OPPORTUNITIES IN NURSING PRACTICE
Elmira TASMAGAMBET Assel SHULENBAYEVA Dana KURYSHZHAN Kanar AKHMET	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	WOMEN'S HEALTH: MODERN DIAGNOSIS AND SCREENING OF BREAST PATHOLOGIES
Dr. Aman BERKINBAY Alisher KOZHAMKUL	*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, KAZAKHSTAN*	THE ROLE OF UTERINE ARTERY EMBOLIZATION IN PRESERVING REPRODUCTIVE FUNCTION IN WOMEN WITH UTERINE FIBROIDS: AN ANALYSIS OF A SINGLE CLINICAL CENTER FROM 2017 TO 2024
Sevda AZIMOVA	*Azerbaijan Medical University, AZERBAIJAN*	WOMEN'S HEALTH AND REPRODUCTIVE RIGHTS IN AZERBAIJAN

CONTENT

CONFERENCE ID	I
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	II
PHOTO GALLERY	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

Author	Title	Page
Yeter ŞENER İlkay BOZ	THE UNSEEN EFFECTS OF VISIBLE VIOLENCE: THE EFFECTS OF NEWS REPORTS ON VIOLENCE AGAINST WOMEN ON WOMEN'S HEALTH	1
Yeter ŞENER İlkay BOZ	A MALE PERSPECTIVE ON FEMICIDE: A RIGHT TO LIFE-BASED STUDY	3
Büşra TAŞKIN	WOMEN'S REPRESENTATION IN LOCAL POLITICS IN TÜRKİYE: AN ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF THE 2019 AND 2024 LOCAL ELECTIONS	5
Dilara ÜNÜVAR ÜNLÜOĞLU	WHO PAYS FOR PROTECTION? INDEXING THE OBLIGATION TO THE PROTECTED GROUP AND WOMEN'S EMPLOYMENT	15
Selahattin ÖZBERK	WOMEN AND FAMILY IN TURKEY (1938–1950) THROUGH CONTINUITY AND CHANGE: PERCEPTIONS, DEBATES AND POLICIES	17
Zerrin FIRAT Tuğba ENGİN	DIVERGING RISK STRUCTURES IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY: A COMPARATIVE ANALYSIS ON FEMALE EMPLOYEES IN TURKEY, KAZAKHSTAN, AND AZERBAIJAN	31
Büşra ÖNLER ÇİĞDEM Seda MUMLU KARANFİL	BARRIERS FACED BY WOMEN IN AVIATION FROM THE PERSPECTIVE OF FEMALE INDUSTRY PROFESSIONALS	44

Mohsen Mohammadi KHYAREH	Does Financial Capability Convert Women's Human Capital into Productive Entrepreneurship?	46
Mohsen Mohammadi KHYAREH	The Education–Entrepreneurship Paradox: When Does Higher Education Reduce Female Entrepreneurial Entry?	58
Derya TOPALOĞLU	THE REPRESENTATION OF ARCHETYPAL AND ANCIENT ELEMENTS IN MODERN AND CONTEMPORARY ART: LILITH AS THE ARCHETYPE OF DANGER, CHAOS, AND FEAR	71
Melek KAYMAZ MERT	MISOGNY AND SEXIST DISCOURSE TOWARDS WOMEN IN NEW MEDIA: A SUMUD FLOTILLA ACTIVIST EXAMPLE	87
Hazal ORGUN SİNAN	THE BODY TRANSFORMED THROUGH REPETITION: WOMEN, CULTURE, AND ENDURANCE IN NEZAKET EKICI'S HULLABELLY PERFORMANCE	97
Kadriye BOZKURT	WOMEN BETWEEN CULTURAL BOUNDARIES AND UNIVERSAL EXPERIENCES: WOMEN'S REPRESENTATIONS IN AYŞE KULİN AND DORIS LESSING	109
N. GAMZE TOKSOY	THE POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF ETHNOGRAPHIC RESEARCH: WOMEN IN HIGHLAND AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE	111
Ayşe KAYĞUN TEKTAŞ	BETWEEN ECONOMIC INDEPENDENCE AND CULTURAL CONTROL: THE SOCIAL POSITION OF MIGRANT WOMAN IN *DES PIERRES DANS MA POCHE*	113

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN Dr. Arife Göknur PARLAK	DIGITAL LITERACY AND HISTORICAL DISCOURSE: THE CONSTRUCTION OF THE "NEW WOMAN" IN PRIMARY SCHOOL TURKISH TEXTBOOKS BETWEEN 1908 AND 1928	121
Hatice KADIOĞLU ATEŞ	CHANGING IMAGES OF WOMEN AND FAMILY IN LIFE STUDIES TEXTBOOKS: A COMPARATIVE ANALYSIS FROM 2005 TO THE TÜRKİYE CENTURY EDUCATION MODEL	123
Nimet HAŞIL KORKMAZ Fatma DEMİR ZENGİN Hasibe ÇORUH	SUSTAINABLE HEALTHY AND QUALITY LIFE IN WOMEN	125
Ayşegül GÖLCÜ	WOMEN SCIENTISTS AS DRIVERS OF GREEN AND AI-ENABLED INNOVATION: FROM SCIENTIFIC RESEARCH TO SUSTAINABLE COOPERATION IN THE TURKIC WORLD	127
Fazilat MUHAMMADIYEVA	THE WOMAN QUESTION IN THE SATIRICAL PRESS OF THE JADID ERA: MUSHTUM AND MOLLA NASREDDIN COMPARED	133
Barchin ŞUKUROVA	THE AESTHETIC-ETHICAL INTERPRETATION OF THE FEMALE IMAGE IN LITERARY TEXT (BASED ON LUKMAN BURIKHAN'S STORY "THE EXPECTED DAY")	134
Zilola NURALİYEVA	THE ROLE AND CONTRIBUTION OF ISHOQKHON IBRAT'S MOTHER HURIBIBI IN HIS FORMATION AS A SOURCE SCHOLAR (MANBASHUNOS)	136
Алмагул Арапхановна БЕКЕНОВА	ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДА ӨМІР СҮРГЕН РУ-ТАЙПАЛАРДЫҢ БАСҚА МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ	137

	ҚҰРАМЫНДА ҚАЛЫПТАСУДАҒЫ МЕТОХОНДРИЯЛЫҚ ДНҚ РӨЛІ	
Leila JALALİ Fatma SAPMAZ	WOMEN AND URBAN MODERNITY IN TABRIZ: THE EDUCATION OF GIRLS, SCHOOLS, AND SOCIAL FUNCTIONALITY (1921–1941)	150
Dr. M.Shilujas	VANISHING FROM THE SCREEN: THE ATTRITION OF FEMALE MEDIA PROFESSIONALS IN MALAYALAM TELEVISION, KERALA, INDIA	164
Esma YOUNIS	TEXTUAL AND CONTEXTUAL ANALYSIS OF SURAH AN-NİSA, VERSE 3, IN THE CONTEXT OF ORPHAN RIGHTS AND THE CONDITION OF JUSTICE	171
Zharkinbek UGLANOV Batyrkhan ZHUMAGALIEV Assemay ORAZBAY Daniyar AUYELBEK	ӘЙЕЛДЕРДЕ ЭНДОДОНТИЯЛЫҚ ЕМДЕУДІҢ ЯТРОГЕНДІК АСҚЫНУЛАРЫ НӘТИЖЕСІНДЕ ДАМИТЫН ОДОНТОГЕНДІ ГАЙМОРИТ	180
Dinara ZHANGUZHEKOVA Akbota KERTAY Aishabibi KURBANBEK Ayan ORYNBASSAR	ВОЗРАСТ МАТЕРИНСТВА МЕЖДУ БИОЛОГИЧЕСКИМИ РИСКАМИ И СОЦИАЛЬНЫМИ НОРМАМИ: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ВЗГЛЯД МЕДИЦИНЫ, ПСИХОЛОГИИ И БИОЭТИКИ.	182
Madina USIPBEKOVA Amina ADISH Merei TEMIRBEKKYZY Kaisar ASHTAY	ЖҮРЕКТІҢ ИШЕМИЯЛЫҚ АУРУЫ БАР ӘЙЕЛДЕРДЕГІ АНЕМИЯ ЖӘНЕ КОГНИТИВТІК БҰЗЫЛЫСТАР	184
Kamila M. FAIZULLINA Salima KURMET Aliya ORYNBAY Aruzhan BOLATOVA	ПЕРИ- ЖӘНЕ ПОСТМЕНОПАУЗА КЕЗЕҢІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДЕГІ ЭНДОМЕТРИОЗ БЕН ЭНДОМЕТРИЙ ПОЛИПТЕРІ	187

AITBAYEV Zhanabay SAYRAN Talpinar BAKYTZHOL Aiarys ZHUMAGALI Nurikamal	ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ҚЫЗДАР МЕН ӘЙЕЛДЕР ПОРТРЕТІНІҢ АНАТОМИЯЛЫҚ-МЕДИЦИНАЛЫҚ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ	190
Dr. Burcu Miraç DIRAOR AYDIN	CROSSING BORDERS IN THE TURKIC WORLD: ECONOMIC, SOCIAL, AND CULTURAL DIPLOMACY THROUGH WOMEN'S LEADERSHIP	192
Zauresh BİLAL	THE EVOLUTION OF WOMEN'S KNOWLEDGE IN FOOD BIOTECHNOLOGY	194
Indira SULEYMENOVA Azamatova SEVINCH	ЖАҢА ТУҒАН НӘРЕСТЕЛЕРДЕГІ ӨЖЖ-ГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ӨКПЕ ЗАҚЫМДАНУЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ	202
Asya DYUSSEMBAYEVA Nurgulim AKHMAD Tolkyn ISABEKOVA Dinara BAIGAMYSOVA	ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ СВЯЗИ МЕЖДУ ИНТОКСИКАЦИЕЙ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ ЛИМФАТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ И РИСКАМИ ДЛЯ ЖЕНСКОГО ЗДОРОВЬЯ	207
Zharkinbek UGLANOV Anton KURBATOV Ilkham IBRAGIMOV Roman TARASOV	ВОЗДЕЙСТВИЕ МЕСТНЫХ АНЕСТЕТИКОВ НА ЖЕНЩИН В ПЕРИОД ЛАКТАЦИИ	213
Aimakhanova AIZAT Tasmagambet ELMIRA Sagymbekov KAHARMAN Amangeldi SAMAL	БЕЛ ЖӘНЕ ЖАМБАС БЕЛДЕУІ АЙМАҒЫНДАҒЫ АУЫРСЫНУЫ БАР ЖҮКТІ ӘЙЕЛДЕРДІ ФИЗИКАЛЫҚ ОҢАЛТУ	222
Nurgulim AKHMAD		230

Nigina GANISHEROVA	ХРОНИЧЕСКАЯ АРТЕРИАЛЬНАЯ ГИПЕРТЕНЗИЯ КАК ФАКТОР РИСКА ПРЕЭКЛАМПСИИ	
Mukhit NAZERKE Akerke ABZALIYEVA Amirbay BEYBIT Zhanenova AIZHAN	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND WOMEN'S HEALTH: NEW OPPORTUNITIES IN NURSING PRACTICE	239
Aimakhanova AIZAT Bakhatbek AKZHOL Kurbanoba Uldana ARABSHAKYZYA Raisova Aruzhan ARMATKYZY	МЕДИЦИНАЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУ КЕЗІНДЕГІ ЖАНЖАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЛАРДЫҢ МЕЙІРГЕР МЕН НАУҚАС ӘЙЕЛДЕРДІҢ ПСИХОЭМОЦИОНАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ	245
Gulfiya TELEUKHANOVA Karlygash KURYSHZHANOVA Arailym AKBERDY Inkar KAIPBEK	СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ СИСТЕМЫ ПРИ СИСТЕМНОМ ОСТЕОПОРОЗЕ У ЖЕНЩИН: ВОЗРАСТНЫЕ, ЭНДОКРИННЫЕ И МЕТАБОЛИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ	255
Mirzakulova ULMEKEN Urazhanova ALIMA Omarova DINA Vlassov ROMAN	ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПАТОЛОГИИ СЛЮННЫХ ЖЕЛЕЗ У ЖЕНЩИН: ДИНАМИКА ГОСПИТАЛИЗАЦИИ В ОТДЕЛЕНИЯХ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ХИРУРГИИ ГКБ №5 Г. АЛМАТЫ ЗА 2023–2025 ГГ	262
Karlygash KURYSHZHANOVA Aruzhan IBRAIHAN Balzhan NADIROVA Sanimai KALDYBAI	ҚЫЗДАР МЕН ӘЙЕЛДЕРДЕГІ ЖАҚ-БЕТ АЙМАҒЫНЫҢ АКТИНОМИКОЗЫ: КЛИНИКАЛЫҚ КӨРІНІСТЕРІ, ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	269
Usipbekova MADINA Kuryshzhan DANA Nuri AIBYN Nurlan BINUR	ҚАНТ ДИАБЕТІНІҢ 2 ТИПІМЕН АУЫРАТЫН ӘЙЕЛДЕРДЕ ЖҮРЕКТІҢ ИШЕМИЯЛЫҚ АУРУЫНЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	272
Ulbobek ARTYKBAEVA		274

Kunduz SUGURBAEVA Aknur ZHANATKHANKYZY Dariga SABYROVA	ЖАС ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАЛҚАНША БЕЗІНІҢ КИСТОЗДЫ ЗАҚЫМДАНУЛАРЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ФАКТОРЛАР	
Daribayev ANGSAT Linnik ULYANA Akimbayeva ARUZHAN Khairullayeva SABINA	ЛИМФАТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ БАРЬЕРНОЙ ФУНКЦИИ У ЖЕНЩИН	276
Pernebekova ULZHAN Yakup DILYARA	ЖАС ӘЙЕЛДЕГІ КӨП ОШАҚТЫ СКЛЕРОЗ: ЗАМАНАУИ ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖӘНЕ ЕМДЕУ ТӘСІЛДЕРІ	279
Ulbobek ARTYKBAEVA Xabit BEKSULTAN Aishabibi MUSSABEK Kamila SULTAN	ӘЙЕЛ МИЫНЫҢ ГОРМОНДЫҚ ДИНАМИКАСЫ: МЕНСТРУАЛДЫҚ ЦИКЛ, СТРЕСС ЖӘНЕ КОГНИТИВТІ-ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ФУНКЦИЯЛАР	281
Aman BERKINBAY Alisher KOZHAMKUL	UTERİN MİYOMU OLAN KADINLARDA ÜREME FONKSİYONUNUN KORUNMASINDA UTERİN ARTER EMBOLİZASYONUNUN ROLÜ: TEK BİR KLİNİK MERKEZİN 2017–2024 YILLARI ARASINDAKİ SONUÇLARININ ANALİZİ	283
Tasmagambet ELMİRA Shulenbayeva ASSEL Kuryshzhan DANA Akhmet KANAR	ӘЙЕЛДЕР ДЕНСАУЛЫҒЫ: СҮТ БЕЗІ ПАТОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ЗАМАНАУИ ДИАГНОСТИКАСЫ ЖӘНЕ СКРИНИНГІ	285
Menchisheva Yulia ALEKSANDROVNA Marat ZHULDYZ	ПРИМЕНЕНИЕ БОТУЛОТОКСИНА В ЛЕЧЕНИИ БОЛЕВОЙ ДИСФУНКЦИИ ВИСОЧНО-НИЖНЕЧЕЛЮСТНОГО СУСТАВА У ЖЕНЩИН	287
KURUSZHANOVA Karlygash		289

DUISENBAI Ayaulym AITKULOVA Aida ZHUMAGALI Nurikamal	ЖАСӨСПІРІМДЕР МЕН ӘЙЕЛДЕРДЕГІ БЕТ АЙМАҒЫНЫҢ ФУРУНКУЛДАРЫ: АСҚЫНУЛАРЫ, КЛИНИКАСЫ МЕН ДИАГНОСТИКАСЫ	
Nuray AKBUDAK Nimet HAŞIL KORKMAZ Fatma DEMİR ZENGİN	THE ROLE OF WOMEN IN CLIMATE CHANGE: FROM VULNERABILITY TO AGENTS OF TRANSFORMATION	291
Sevda AZIMOVA	WOMEN'S HEALTH AND REPRODUCTIVE RIGHTS IN AZERBAIJAN	302

GÖRÜNÜR ŞİDDETİN GÖRÜNMEYEN ETKİLERİ: KADINA YÖNELİK ŞİDDET HABERLERİNİN KADIN SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

THE UNSEEN EFFECTS OF VISIBLE VIOLENCE: THE EFFECTS OF NEWS REPORTS ON VIOLENCE AGAINST WOMEN ON WOMEN'S HEALTH

Yeter ŞENER
Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü, Yozgat, Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-8919-4395

İlkay BOZ
Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Antalya, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-3529-9351

Özet

Araştırma, medyada yer alan kadına yönelik şiddet haberlerinin kadın sağlığı üzerindeki etkilerine ilişkin kadın deneyimlerini incelemek amacıyla yapıldı. Nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji kullanılan araştırma, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan bir ildeki bir hastanede Nisan-Mayıs 2026 tarihleri arasında yürütüldü. Araştırmaya, medyada kadına yönelik şiddet haberlerine maruz kalan ancak şiddet mağduriyeti bulunmayan 20 kadın katıldı. Veriler, tanımlayıcı özellikler formu ve yarı yapılandırılmış görüşme ile toplandı, içerik analizi kullanılarak analiz edildi. Etik onay, kurum izni ve katılımcılardan yazılı onam alındı. Katılımcıların yaşları 21-51 arasında değişmekte olup yarısı evliydi ve çoğunluğu lisans mezunuydu. Üç tema belirlendi: fiziksel sağlık, ruhsal sağlık ve sosyal sağlık. Fiziksel sağlık teması, bedensel tepkiler ile günlük fiziksel işlev ve aktivitelere ilişkin deneyimleri kapsadı. Fiziksel iyi oluşu olumsuz etkileyen çeşitli bedensel tepkiler yaşandığı ve günlük işlevsellik ile rutin aktivitelerde aksamalar yaşandığı belirlendi. Ruhsal sağlık teması, ruhsal tepkiler ile günlük yaşam ve karar alma süreçlerine ilişkin deneyimleri kapsadı. Olumsuz duygular ve duygusal dalgalanmalar yaşandığı, yoğun bir duygusal yük hissedildiği, ayrıca günlük yaşam ile karar alma süreçlerinde zihinsel zorlanmalar yaşandığı belirlendi. Sosyal sağlık teması, yakın çevre ilişkileri ile toplumsal ve sosyal yaşama katılımlara ilişkin deneyimleri kapsadı. Yakın kişiler arası ilişkilerde mesafe koyma eğilimi gösterildiği, toplumsal ve sosyal yaşama katılımda etkileşimlerin sınırlandırıldığı belirlendi. Kadına yönelik şiddet haberlerinin kadın sağlığı üzerinde fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan olumsuz etkiler oluşturduğu sonucuna varıldı.

Anahtar Kelimeler: Kadına yönelik şiddet, Medya, Kadın sağlığı, Nitel araştırma.

Abstract

The study aimed to investigate women's experiences regarding the effects of media reports of violence against women on women's health. The study was conducted using phenomenology, one of the qualitative research method designs, at a hospital in a province located in the Central Anatolia Region of Türkiye between April and May 2026. Twenty women who were exposed to media reports on violence against women but had not experienced violence participated in the study. Data were collected via a descriptive characteristics form and a semi-structured interview, and analyzed using content analysis. Ethical approval, institutional permission, and written consent were obtained from the participants. The participants' ages ranged from 21 to 51; half were married, and most were bachelor's degree. Three themes were identified: physical health, psychological health, and social health. The physical health theme encompassed experiences related to bodily reactions and daily physical functioning and activities. It was determined that various bodily reactions that negatively affected physical well-being were

experienced and that disruptions occurred in daily functioning and routine activities. The psychological health theme encompassed experiences related to psychological reactions and daily life and decision-making processes. It was determined that negative emotions and emotional fluctuations were experienced, an intense emotional burden was felt, and that mental strain was also experienced in daily life and decision-making processes. The social health theme encompassed experiences related to relationships in one’s close social circle and participation in societal and social life. It was determined that a tendency to distance oneself in close interpersonal relationships was observed and that interactions during participation in social and societal life were restricted. It was concluded that news reports about violence against women have negative physical, psychological, and social effects on women's health.

Keywords: Violence against women, Media, Women's health, Qualitative research.

KADIN CİNAYETLERİ ÜZERİNE ERKEK PERSPEKTİFİ: YAŞAM HAKKI TEMELLİ BİR ARAŞTIRMA

A MALE PERSPECTIVE ON FEMICIDE: A RIGHT TO LIFE-BASED STUDY

Yeter ŞENER
Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü, Yozgat, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-8919-4395

İlkay BOZ
Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Antalya, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-3529-9351

Özet

Bu araştırmada, erkeklerin kadın cinayetlerine ilişkin görüş ve değerlendirmelerinin yaşam hakkı temelinde incelenmesi amaçlandı. Nitel araştırma yöntemi desenlerinden durum çalışması kullanılan araştırma, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde bir ilde bulunan bir hastanede Nisan-Mayıs 2026 tarihleri arasında 20 erkek ile gerçekleştirildi. Veriler, tanımlayıcı özellikler formu ve yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla toplandı, içerik analizi ile değerlendirildi. Etik onay, kurum izni ve katılımcılardan yazılı onam alındı. Katılımcılar 24-50 yaş aralığında, yarısı evli, çoğunluğu lisans mezunuydu. Dört tema belirlendi: kavramsal tanımlama, hak temelli yaklaşım, kişisel etki ile toplumsal ve hukuki çerçeve. Kavramsal tanımlama temasında kadın cinayetlerinin insani ve ahlaki açıdan kabul edilemez ve yaşamın değerine aykırı bir olgu olarak görüldüğü belirlendi. Hak temelli yaklaşım temasında kadın cinayetlerinin bireyin var olma hakkını ortadan kaldıran ve kadınların insan olarak sahip oldukları değeri göz ardı eden bir eylem olarak değerlendirildiği ortaya kondu. Kişisel etki temasında kadın cinayetlerinin olumsuz duygusal etkilenmelere ve tepkilere neden olduğu, kadınların güvenli bir yaşam sürmediği görüşünün dile getirildiği ve kadınlara yönelik koruyucu ve önleyici düşüncelerin ortaya çıktığı belirlendi. Toplumsal ve hukuki çerçeve temasında kadın cinayetlerinin yetersiz hukuk ve koruma sistemi nedeniyle daha güçlü yaptırımlar gerektiren bir olgu olarak değerlendirildiği, toplumsal bilinç eksikliği ve kadınların toplumsal konumunun yeterince güçlendirilmemesi ile ilişkilendirildiği, medya sunumunun etkisine dikkat çekildiği ve kadın cinayetleri sonrasında erkeklere yönelik toplumsal önyargıların arttığı yönünde değerlendirmelerin bulunduğu ortaya kondu. Erkeklerin kadın cinayetlerini yaşam hakkı bağlamında ciddi ve çok boyutlu bir mesele olarak ele aldıkları sonucuna varıldı.

Anahtar kelimeler: Kadın cinayetleri, Erkek perspektifi, Yaşam hakkı, Nitel araştırma.

Abstract

This study aimed to investigate men's views and evaluations of femicide based on the right to life. The study, which used a case study, one of the qualitative research method designs, was conducted with 20 men at a hospital in a province in the Central Anatolia Region of Türkiye between April and May 2026. Data were collected through a descriptive characteristics form and a semi-structured interview, and evaluated using content analysis. Ethical approval, institutional permission, and written consent were obtained from the participants. Participants were aged 24–50, half were married, and the majority held bachelor's degrees. Four themes were identified: conceptual definition, rights-based approach, personal impact, and social and legal framework. Under the theme of conceptual definition, it was determined that femicide

was viewed as a phenomenon that is unacceptable from a human and moral standpoint and contrary to the value of life. Under the theme of rights-based approach, it was revealed that femicide was considered an act that deprives an individual of the right to exist and disregards the value women possess as human beings. Under the theme of personal impact, it was determined that femicide caused negative emotional impacts and reactions, that the view that women do not live safely was expressed, and that protective and preventive thoughts regarding women emerged. Under the theme of social and legal framework, it was revealed that femicide was evaluated as a phenomenon requiring harsher legal penalties due to an inadequate legal and protection system; was associated with a lack of social awareness and the insufficient strengthening of women's social status; that attention was drawn to the impact of media portrayal; and that there were assessments indicating that social prejudices directed toward men increased after femicide. It was concluded that men consider femicide a serious and multidimensional issue within the context of the right to life.

Keywords: Femicide, Male perspective, The right to life, Qualitative research.

TÜRKİYE'DE YEREL SİYASETTE KADIN TEMSİLİ: 2019 VE 2024 YEREL SEÇİMLERİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

WOMEN'S REPRESENTATION IN LOCAL POLITICS IN TÜRKİYE: AN ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF THE 2019 AND 2024 LOCAL ELECTIONS

Büşra TAŞKIN
Doktora Öğrencisi, Beykoz Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, ORCID ID: 0009-0003-2259-6212

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de yerel siyasette kadın temsilinin 2019 ve 2024 yerel seçimleri bağlamında nasıl bir seyir izlediğini incelemektedir. Belediye başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, il genel meclisi üyeliği ve muhtarlık gibi yerel yönetim görevlerindeki kadın oranlarının tarihsel değişimi ele alınmakta; bu değişimin parti içi aday belirleme süreçleri, kota ve fermuar sistemi uygulamaları ile toplumsal cinsiyete dayalı ilişki ağlarıyla bağlantısı tartışılmaktadır. Araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu, Yüksek Seçim Kurulu ve ilgili akademik kaynaklardan derlenen nicel veriler nitel bir çerçevede değerlendirilmiştir. Bulgular, belediye meclislerinde kadın üye oranının 1999'da yüzde 1,6'dan 2019'da yüzde 11'e yükseldiğini, ancak il genel meclislerinde bu artışın istikrarsız bir seyir izlediğini (2014'te yüzde 4,8'den 2019'da yüzde 3,8'e gerileme) göstermektedir. Kadın belediye başkanı oranı 2019'da yüzde 3-4 aralığında kalırken, 2024 yerel seçimlerinde on bir ilde kadın belediye başkanı seçilmiştir. Kadın muhtar sayısındaki artışa rağmen (2019'da 1071 kadın muhtar) toplam muhtarlık yapısı içinde temsil sınırlı kalmaktadır. Çalışma, yerel düzeydeki temsil artışının doğrusal olmadığını, parti politikaları ve aday belirleme pratikleriyle yakından ilişkili olduğunu; fermuar sisteminin kota uygulamalarına kıyasla daha güçlü bir temsil mekanizması sunduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, yerel siyasette kalıcı ve etkili bir kadın temsili için parti içi şeffaflık, seçilebilir sıralarda adaylık ve yerel örgütlenme desteğinin birlikte ele alınması gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Siyaset, Kadın Temsili, Belediye Başkanlığı, Kota ve Fermuar Sistemi, Yerel Seçimler.

Abstract

This paper examines the trajectory of women's representation in local politics in Türkiye within the context of the 2019 and 2024 local elections. It addresses the historical change in the share of women holding local government positions such as mayor, municipal council member, provincial general council member, and neighborhood headman (muhtar), and discusses how this change relates to intra-party candidate selection processes, quota and zipper-list practices, and gendered relational networks. Quantitative data compiled from the Turkish Statistical Institute, the Supreme Election Board, and relevant academic sources are evaluated within a qualitative framework. The findings show that the share of women on municipal councils rose from 1.6 percent in 1999 to 11 percent in 2019, whereas the increase at the provincial general council level followed an unstable path, falling from 4.8 percent in 2014 to 3.8 percent in 2019. The share of women mayors remained in the 3-4 percent range in 2019, while eleven provinces elected a woman mayor in the 2024 local elections. Despite the rise in the number of women muhtars (1,071 in 2019), their representation within the overall muhtar structure remains limited. The study demonstrates that the growth in local-level representation is not linear and is

closely tied to party policies and candidate selection practices, and that zipper-list systems offer a stronger representational mechanism than quota provisions alone. It concludes that durable and effective women's representation in local politics requires intra-party transparency, candidacy in electable list positions, and sustained support for local organizing.

Keywords: Local Politics, Women's Representation, Municipal Mayoralty, Quota and Zipper System, Local Elections.

Giriş

Kadınların siyasal temsiline ilişkin tartışmalar çoğunlukla ulusal parlamentolar üzerinden yürütülmektedir. Parlamentodaki kadın oranı, bir ülkenin toplumsal cinsiyet eşitliği karnesinde en sık başvurulan göstergelerden biri hâline gelmiştir. Ne var ki yurttaşların gündelik yaşamını en doğrudan etkileyen kararların önemli bir kısmı yerel düzeyde alınmaktadır. Ulaşım, kreş ve gündüz bakım hizmetleri, sosyal yardımlar, kent güvenliği, kamusal alanların düzenlenmesi ile yaşlı ve engelli bakımı gibi alanlar belediyelerin sorumluluğundadır. Bu nedenle kadınların yerel karar organlarındaki varlığı, demokrasinin yerel düzeydeki kapsayıcılığını gösteren temel ölçütlerden biridir (Alkan, 2005; İngün Karkış, 2023).

Yerel siyaset, kadınlar açısından ikinci bir önem daha taşımaktadır. Belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliği ile yerel parti örgütlerinde üstlenilen görevler, siyasal deneyim kazanmanın ve daha üst düzey siyasal pozisyonlara hazırlanmanın ilk basamaklarıdır. Bu basamakta kadınların az temsil edilmesi, siyasal kariyer yolunun başından itibaren cinsiyetlendirilmiş biçimde işlediği anlamına gelmektedir (Gül ve Altındal, 2015; Kırışık, 2025).

Türkiye bu tartışma açısından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Kadınlar siyasal haklarını önce yerel düzeyde, 1930 yılında belediye seçimlerinde kazanmış; genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı ise 1934 yılında tanınmıştır (Kaplan, 1998; Tekeli, 2017). Başka bir deyişle yerel yönetimler, Türkiye'de kadınların siyasal alana girdiği ilk kapıdır. Buna karşın bugün yerel düzeydeki kadın temsili, ulusal düzeyin de gerisinde kalmaktadır. 28. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kadın milletvekili oranı yaklaşık yüzde 20,2'ye ulaşmışken, belediye meclislerinde bu oran 2019 itibarıyla yüzde 11'de, il genel meclislerinde ise yüzde 3,8'de kalmıştır (TÜİK, 2024, s. 141; Veri Kaynağı, 2023).

Bu çalışma, söz konusu paradokstan hareketle Türkiye'de yerel siyasette kadın temsilinin 2019 ve 2024 yerel seçimleri bağlamında nasıl bir seyir izlediğini incelemektedir. Çalışmada üç soruya yanıt aranmaktadır: Kadınların yerel karar organlarındaki temsili zaman içinde nasıl değişmiştir? 2024 yerel seçimleri bu tabloda nasıl bir değişim yaratmıştır? Yerel düzeydeki kadın temsili neden ulusal düzeyin gerisinde kalmaktadır? Çalışma, yazarın yüksek lisans tezinde yerel siyasete ayrılan bölümden türetilmiş ve 2024 yerel seçimlerine ilişkin güncel verilerle genişletilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve: Siyasal Temsil ve Yerel Siyaset

Çalışmanın kavramsal çerçevesi, Hanna Pitkin'in siyasal temsil kuramına dayanmaktadır. Pitkin (1967), temsilin tek bir boyuta indirgenemeyeceğini ve farklı biçimlerde ortaya çıktığını ileri sürer. Betimleyici temsil, temsilcilerin temsil ettikleri toplumsal grupların özelliklerini yansıtma derecesini, başka bir ifadeyle kadınların karar organlarındaki sayısal varlığını ifade eder. Esas temsil, temsilcilerin temsil edilenlerin çıkar, talep ve deneyimlerini politika

süreçlerine ne ölçüde taşıdığıyla ilgilidir. Simgesel temsil ise temsilcilerin varlığının toplumsal algılar ve siyasal kurumların meşruiyeti üzerindeki etkisine işaret eder.

Bu ayrım, kadın temsilini değerlendirirken sayısal artış ile gerçek etki arasındaki farkı görünür kılması bakımından önemlidir. Phillips'in (1995) "varlık siyaseti" yaklaşımı, siyasette kimlerin bulunduğunun demokratik temsil açısından önemli olduğunu vurgular; ancak bu varlığın karar alma süreçlerine etki etmesi gerektiğinin altını çizer. Wängnerud (2009) da kadınların parlamentoda sayıca artmasının, kadınların çıkarlarının politika süreçlerine kendiliğinden yansıyacağı anlamına gelmediğini; bununla birlikte kadınlara ilişkin sorunların gündeme taşınması için önemli bir imkân yarattığını belirtir.

Dahlerup'un (1988) kritik eşik yaklaşımı ise temsilin niceliği ile niteliği arasındaki ilişkiye farklı bir açıdan bakar. Bu yaklaşıma göre kadınların bir karar organında azınlık konumundan çıkarak siyasal gündemi dönüştürebilmesi için yaklaşık yüzde 30 düzeyinde bir temsile ulaşılması gerekir. Söz konusu eşiğin altında kalan kadın temsilcilerin, kurumsal normları değiştirmek yerine bu normlara uyum sağlamak zorunda kalabileceği ileri sürülmektedir.

Yerel siyaset, bu kavramsal tartışmaya özgün bir boyut eklemektedir. Yerel yönetimler, bakım emeği ve gündelik yaşamla doğrudan ilişkili hizmetleri ürettiği için esas temsilin somut karşılıklarının en kolay gözlemlenebileceği alanlardan biridir (Alkan, 2005). Öte yandan yerel siyaset, hemşehrilik, akrabalık ve yerel ekonomik ilişkiler gibi kişisel ağlar üzerinden işlediğinden, kadınların karşılaştığı engeller yerel düzeyde çoğu zaman daha kapalı ve daha güçlü biçimde hissedilmektedir (İngün Karkış, 2023; Şahin, Özalp ve Boduroğlu, 2023). Aday belirleme süreçlerinde partilerin "kapı bekçisi" rolü de bu noktada belirleyici hâle gelmektedir (Norris ve Lovenduski, 1995).

2. Yöntem

Çalışmada nitel belge incelemesine dayalı betimsel bir araştırma deseni benimsenmiştir. Saha çalışmasına dayalı özgün veri üretme iddiası taşınmamakta; mevcut resmî veriler ve akademik birikim bir araya getirilerek yerel düzeydeki kadın temsilinin eğilimleri değerlendirilmektedir.

Veri kaynakları dört grupta toplanmıştır. Birinci grup, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) "İstatistiklerle Kadın" yayınlarıdır (TÜİK, 2020; TÜİK, 2024). İkinci grup, Yüksek Seçim Kurulu verilerine dayanan seçim sonuçlarıdır. Üçüncü grup, 2024 yerel seçim sonuçlarına ilişkin güncel kaynaklardır (Kara-Kaşka, 2024; Habertürk, 2024; KA-DER, 2024). Dördüncü grup ise siyasi partilerin tüzüklerinde yer alan kota düzenlemeleri ile yerel siyasette kadın temsiline ilişkin ulusal ve uluslararası literatürdür.

Çalışmanın kapsamı, 1999-2019 dönemine ait belediye meclisi ve il genel meclisi verileri ile 2019 ve 2024 yerel seçimlerine ait belediye başkanlığı sonuçlarını içermektedir. Yerel ve ulusal düzeyin karşılaştırılması için 28. Dönem TBMM'deki kadın milletvekili oranı referans alınmıştır. Sayısal veriler tablolar aracılığıyla sunulmuş ve Pitkin'in temsil ayrımı ile kritik eşik yaklaşımı çerçevesinde yorumlanmıştır. Çalışmanın temel sınırlılığı, 2024 yerel seçimlerine ait belediye meclisi ve il genel meclisi verilerinin cinsiyete göre ayrıştırılmış resmî istatistiklerinin henüz derli toplu biçimde yayımlanmamış olmasıdır. Bu nedenle 2024 değerlendirmesi belediye başkanlığı düzeyiyle sınırlı tutulmuştur.

3. Türkiye'de Kadınların Yerel Siyasal Haklarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de kadınların siyasal hakları aşamalı ve yerelden genele doğru ilerleyen bir süreçte tanınmıştır. 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu ile kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1933 yılında Köy Kanunu'nda yapılan değişiklikle kadınlar muhtarlık ve ihtiyar meclislerine seçilme hakkı kazanmıştır. 1934 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekili TBMM'ye girmiştir. Bu oran, dönemin parlamentosunda yaklaşık yüzde 4,6'ya karşılık gelmektedir (Kaplan, 1998; Tekeli, 2017; TÜİK, 2024).

Bu erken başlangıç, Türkiye'nin kadınlara siyasal hakların tanınması bakımından pek çok Avrupa ülkesinin önünde yer aldığını göstermektedir. Paxton, Hughes ve Barnes (2020, s. 210), Türkiye'nin bu dönemde "örnek ülke" olarak anıldığını; ancak ilerleyen yıllarda Latin Amerika, İskandinavya ve Doğu Avrupa ülkelerinin kadın temsili bakımından Türkiye'nin önüne geçtiğini belirtmektedir. Yerel yönetimler de kadınların siyasal görünürlüğü için bir geçiş alanı işlevi görmüş, ancak bu işlev uzun yıllar boyunca sınırlı kalmıştır (Öztürk, 2012).

Tarihsel süreç, hukuki eşitliğin fiilî temsile kendiliğinden dönüşmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Kadınlara yerel düzeyde seçilme hakkı 1930'da tanınmış olmasına karşın, belediye meclislerindeki kadın oranı 1999 yılında dahi yüzde 2'nin altında kalmıştır. Bu durum, yerel siyasette kadın temsilini sınırlayan etkenlerin hukuki olmaktan çok kurumsal, siyasal ve toplumsal nitelik taşıdığına işaret etmektedir.

4. Bulgular

4.1. Yerel Meclislerde Kadın Temsili (1999-2019)

Tablo 1, 1999-2019 döneminde belediye meclisleri ve il genel meclislerinde kadın üye oranlarının gelişimini göstermektedir.

Tablo 1: Yerel Meclislerde Kadın Üye Oranı (%), 1999-2019

Yerel seçim yılı	Belediye meclisi	İl genel meclisi
1999	1,6	1,4
2004	2,4	1,8
2009	4,2	3,3
2014	10,7	4,8
2019	11,0	3,8

Kaynak: TÜİK (2024, s. 141).

Belediye meclislerinde kadın üye oranı 1999'da yüzde 1,6 iken 2004'te yüzde 2,4'e, 2009'da yüzde 4,2'ye, 2014'te yüzde 10,7'ye ve 2019'da yüzde 11,0'a yükselmiştir. Yirmi yıllık dönemde yaklaşık yedi katlık bir artış yaşanmıştır. En belirgin sıçrama 2009-2014 arasında gerçekleşmiştir. Bu artış, kadınların yerel karar süreçlerine katılımında önemli bir ilerlemeye işaret etmektedir. Ancak belediye meclislerinin yerel bütçe, imar, ulaşım, sosyal hizmet ve kent politikaları gibi toplumsal yaşamı doğrudan biçimlendiren konularda karar aldığı

düşünüldüğünde, 2019'daki yüzde 11'lik oran, her on meclis üyesinden yalnızca birinin kadın olduğu anlamına gelmekte ve temsil adaleti bakımından yetersiz kalmaktadır (TÜİK, 2024, s. 141).

İl genel meclislerinde ise daha kırılgan bir tablo görülmektedir. Kadın üye oranı 1999'da yüzde 1,4 iken 2004'te yüzde 1,8'e, 2009'da yüzde 3,3'e ve 2014'te yüzde 4,8'e ulaşmış; ancak 2019'da yüzde 3,8'e gerilemiştir. Bu gerileme, yerel düzeydeki temsil artışının doğrusal ve kendiliğinden süren bir eğilim olmadığını göstermektedir. Kazanımlar, kurumsal bir güvenceye dayanmadığı için bir sonraki seçimde kolaylıkla geri alınabilmektedir. Muhtarlık düzeyinde de benzer bir durum söz konusudur. 2019 yerel seçimlerinde 1.071 kadın muhtar seçilmiştir. Bu sayı önceki dönemlere göre bir artışa işaret etse de toplam muhtarlık yapısı içinde kadınların sınırlı temsil edildiğini ortaya koymaktadır (TÜİK, 2024, s. 141).

4.2. 2019 ve 2024 Yerel Seçimlerinde Kadın Belediye Başkanları

Yerel yönetimlerde yürütme yetkisinin en yoğun olduğu pozisyon olan belediye başkanlığı, kadınların en az temsil edildiği alanlardan biridir. TÜİK verilerine göre 2019 yerel seçimlerinin ardından kadın belediye başkanlarının oranı yüzde 3-4 aralığında kalmıştır (TÜİK, 2020, s. 12). Bu oran, kadınların yerel düzeyde üst yönetim pozisyonlarına erişiminin ne denli sınırlı olduğunu göstermektedir.

31 Mart 2024 yerel seçimleri bu tabloda dikkate değer bir değişim yaratmıştır. Seçimlerde 81 ilin 11'inde kadın belediye başkanı seçilmiş ve bu illerin beşi büyükşehir belediyesi olmuştur (Kara-Kaşka, 2024; Habertürk, 2024). Kadınların bu kadar çok ilde belediye başkanlığını kazanması, Türkiye açısından bir ilk olarak değerlendirilmektedir (KA-DER, 2024). İlçe düzeyinde ise 922 ilçenin 61'inde kadın belediye başkanı seçilmiştir (Kara-Kaşka, 2024). Adaylık düzeyinde de bir artış gözlenmiştir: 2019 yerel seçimlerinde belediye başkanı adaylarının yüzde 8,1'i kadınken, 2024'te 15 binden fazla adayın yüzde 11'i kadınlardan oluşmuştur (Habertürk, 2024). Tablo 2, bu değişimi özetlemektedir.

Tablo 2: 2019 ve 2024 Yerel Seçimlerinde Kadın Belediye Başkanlığı

Gösterge	2019	2024
Kadın belediye başkanı oranı	%3-4	-
Kadın belediye başkanı seçilen il sayısı	-	11 / 81 (5'i büyükşehir)
Kadın belediye başkanı seçilen ilçe sayısı	-	61 / 922
Kadın belediye başkanı adayı oranı	%8,1	%11

Kaynak: TÜİK (2020, s. 12); Kara-Kaşka (2024); Habertürk (2024).

Bu veriler, 2024 yerel seçimlerinin kadınların yerel siyasetteki görünürlüğü bakımından gerçek bir kırılma yarattığını göstermektedir. Büyükşehir belediye başkanlığı gibi yüksek görünürlüklü ve güçlü pozisyonlarda kadınların yer alması, simgesel temsil açısından önemli bir gelişmedir. Yerel yönetimlerde kadın başkanların görünür hâle gelmesi, karar alma kültürünün dönüşmesi bakımından uzun vadeli etkiler yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte ilçelerin yaklaşık yüzde 93'ünün hâlâ erkek belediye başkanları tarafından yönetildiği göz ardı

edilmemelidir. Dolayısıyla 2024'teki artış, eşit temsilin sağlandığı anlamına gelmemekte; kırılgan ve henüz kurumsallaşmamış bir ilerlemeye işaret etmektedir (Kırışık, 2025).

4.3. Yerel ve Ulusal Düzeyde Kadın Temsilinin Karşılaştırılması

Yerel düzeydeki kadın temsilinin anlamını kavrayabilmek için ulusal düzeyle karşılaştırılması gerekmektedir. Tablo 3, farklı karar organlarındaki kadın oranlarını bir arada sunmaktadır.

Tablo 3: Farklı Karar Organlarında Kadın Oranları

Karar organı	Dönem	Kadın oranı (%)
TBMM (28. Dönem)	2023	20,2
İl belediye başkanlığı	2024	13,6*
Belediye meclisi	2019	11,0
İlçe belediye başkanlığı	2024	6,6*
İl genel meclisi	2019	3,8

Kaynak: TÜİK (2024, s. 141); Veri Kaynağı (2023); Kara-Kaşka (2024). *11/81 ve 61/922 oranları üzerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 3, çarpıcı bir hiyerarşiyi ortaya koymaktadır. Ulusal düzeyde her beş milletvekilinden biri kadınken, il belediye başkanlığında bu oran yaklaşık yedide bire, belediye meclislerinde onda bire, ilçe belediye başkanlığında on beşte bire ve il genel meclislerinde yirmi beşte bire düşmektedir. Kadınların siyasal alana tarihsel olarak ilk girdiği kapı olan yerel siyaset, bugün ulusal siyasetin gerisinde kalmaktadır. Üstelik her iki düzey de Dahlerup'un (1988) yüzde 30'luk kritik eşiğinin oldukça altındadır. Bu bulgu, kadınların yürütme gücü yüksek yerel pozisyonlara erişiminde ulusal düzeydekinden daha ciddi engellerle karşılaştığını göstermektedir (İngün Karkış, 2023; TÜİK, 2024).

5. Tartışma

5.1. Yerel Siyasetin Yapısal Engelleri

Bulgular, yerel düzeydeki kadın temsilinin düşüklüğünün seçmen tercihleriyle ya da kadınların bireysel ilgisizliğiyle açıklanamayacağını göstermektedir. Literatür ve veriler birlikte değerlendirildiğinde, dört temel yapısal engelin öne çıktığı görülmektedir.

Birinci engel, kapalı ve merkezi aday belirleme süreçleridir. Türkiye'de siyasal partilerin aday belirleme süreçleri çoğunlukla merkez yönetimlerin ve yerel örgütlerin erkek egemen ilişkileri içinde yürütülmektedir. Kadınlar ya düşük oranlarda aday gösterilmekte ya da seçilme şansı düşük yerlerden aday yapılmaktadır (Demir, 2015, ss. 45-46). Norris ve Lovenduski'nin (1995) vurguladığı üzere, partilerin aday seçimindeki kapı bekçiliği rolü, kadınların seçilmiş organlara girişini seçim gününden çok önce belirlemektedir.

İkinci engel, yerel siyasetin işleyişini biçimlendiren ilişki ağlarıdır. Yerel siyaset çoğu zaman aile, akrabalık, hemşehrilik, aşiret bağları ve yerel ekonomik çevreler üzerinden yürümektedir. Bu ağlar erkekler açısından daha erişilebilirken kadınlar zaman, güvenlik, ekonomik kaynak ve

toplumsal kabul bakımından daha fazla engelle karşılaşmaktadır (İngün Karkış, 2023). Bu nedenle yerel düzeydeki engeller, ulusal düzeydekilere kıyasla daha kişisel ve daha kapalı biçimde işlemektedir.

Üçüncü engel, ekonomik kaynaklara erişimdir. Kampanya yürütmek, yerel çevrelerle bağ kurmak ve parti örgütlerinden destek sağlamak kadın adaylar için erkek adaylara kıyasla daha maliyetli ve daha zordur (Şahin, Özalp ve Boduroğlu, 2023). Dördüncü engel ise bakım emeği ve toplumsal cinsiyet rolleridir. Çocuk, yaşlı ve hasta bakımı ile ev içi sorumlulukların büyük ölçüde kadınlara yüklenmesi, siyasete ayrılabilecek zamanı ve enerjiyi daraltmaktadır (Özkılıçcı ve Uzun, 2022). Bu dört engel birbirini beslemekte ve kadınların yerel siyasette kalıcı biçimde yer almasını zorlaştırmaktadır.

5.2. Parti Örgütleri, Kadın Kolları ve Kota-Fermuar Tartışması

Parti örgütleri, kadınların yerel siyasetteki konumunu anlamak için kilit bir alandır. Kadınlar parti örgütlerinde seçim çalışmaları, saha faaliyetleri ve seçmen ziyaretlerinde en görünür aktörler arasında yer almaktadır. Minibaş'ın (1996, s. 180) çalışması, parti kadın kollarının uzun yıllar boyunca saha çalışması yürüten ve seçim dönemlerinde oy getiren, ancak karar mekanizmalarına erişimi sınırlı kalan yapılar olarak konumlandığını göstermektedir. Kadın kollarının çoğu zaman ayrı bir bütçesi ve aday belirlemede yetkisi bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle kadınlar parti içinde "emek veren" fakat "karar veren" aktörler olarak konumlandırılmamaktadır (Ecevit, 2008).

Kota uygulamaları da benzer bir ikili yapı üretmektedir. Belli'ye (2015, s. 77) göre bazı partiler tüzüklerinde kadın kotasına yer vermekte, ancak uygulama aşamasında bu düzenlemeler kâğıt üzerinde kalabilmektedir. Kota, kadınların aday listelerinde belirli bir oranda yer almasını sağlayabilir; fakat kadın adaylar listenin seçilmesi güç sıralarında gösterildiğinde bu uygulama gerçek bir temsil yaratmamaktadır. Krook (2010), kota uygulamalarının etkisinin seçim sistemi, aday belirleme yöntemi, parti içi yaptırımlar ve kadın adayların liste içindeki konumuyla yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Dahlerup (2006) da kotaların simgesel düzeyde kalmaması ve somut temsil sonuçları üretmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Fermuar sistemi bu noktada daha güçlü bir mekanizma sunmaktadır. Kadın ve erkek adayların listede dönüşümlü olarak sıralanmasını öngören bu sistem, kadınların seçilebilir sıralarda yer almasını güvence altına almaktadır. Sancar (2018, s. 55), aday sıralamasının bir kadın bir erkek biçiminde düzenlenmesini kadınların etkili temsilini artırabilecek yöntemlerden biri olarak değerlendirmektedir. Belediye meclisi ve il genel meclisi seçimlerinin liste usulüyle yapıldığı dikkate alındığında, fermuar sisteminin yerel düzeyde özellikle etkili sonuçlar üretebileceği söylenebilir. Ancak bu sistem Türkiye'de yerel listelerde yaygın biçimde uygulanmamaktadır.

5.3. Kadın Temsilinin Yerel Politikalar Üzerindeki Etkisi

Kadınların yerel karar organlarındaki varlığının önemi, sayısal eşitlik ilkesiyle sınırlı değildir. Yerel meclis üyeliği, kentsel politikaların içeriğini etkileyebilecek bir karar alanıdır (Gül ve Altındal, 2015, s. 55). Kadınların yerel karar mekanizmalarındaki temsilinin artması; kreş ve gündüz bakım hizmetleri, kadın danışma ve dayanışma merkezleri, toplu ulaşım ve kamusal alan güvenliği, kent aydınlatması, yaşlı ve engelli bakım hizmetleri ile psikososyal ve hukuki desteklerin belediye gündemine taşınmasına katkı sağlayabilmektedir (Yücel ve Kutlar, 2020, ss. 158-160; Biter, 2025, ss. 14-15).

Bu durum, Pitkin'in (1967) esas temsil kavramının yerel düzeydeki somut karşılığıdır. Yerel yönetimler yalnızca altyapı ve yatırım hizmetleri üreten teknik yapılar değildir; bakım emeğini ve toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeten sosyal politika aktörleri olarak da işlev görebilirler (Alkan, 2005). Uluslararası deneyimler de kadınların yerel siyasette daha fazla temsil edildiği ülkelerde bakım hizmetlerinin, sosyal destek programlarının ve toplumsal cinsiyet eşitliği birimlerinin daha görünür hâle geldiğini göstermektedir (UN Women, 2023; Paxton, Hughes ve Barnes, 2020). Bu nedenle 2024'te yaşanan görünürlük artışının, belediye hizmetlerinin içeriğine ne ölçüde yansıyacağı gelecekteki araştırmalar için önemli bir soru olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'de yerel siyasette kadın temsilinin 2019 ve 2024 yerel seçimleri bağlamında nasıl bir seyir izlediğini incelemiştir. Bulgular üç temel sonuca işaret etmektedir.

Birincisi, yerel düzeydeki kadın temsili tarihsel olarak artmakla birlikte bu artış yavaş, sınırlı ve kırılgandır. Belediye meclislerinde kadın oranı 1999-2019 arasında yaklaşık yedi kat artarak yüzde 11'e ulaşmış; ancak il genel meclislerinde 2014'ten 2019'a bir gerileme yaşanmıştır. Bu durum, kazanımların kurumsal bir güvenceye dayanmadığını göstermektedir.

İkincisi, 2024 yerel seçimleri kadınların yerel siyasetteki görünürlüğünde gerçek bir kırılma yaratmıştır. Beşi büyükşehir olmak üzere 11 ilde kadın belediye başkanı seçilmesi, Türkiye açısından bir ilk olarak simgesel temsil bakımından önemli bir gelişmedir. Ne var ki ilçelerin büyük çoğunluğunun hâlâ erkekler tarafından yönetilmesi, bu kırılmanın henüz kalıcı ve kurumsal bir dönüşüme dönüşmediğini göstermektedir.

Üçüncüsü, yerel temsil ulusal düzeyin gerisinde kalmaktadır ve bu durumun temel nedenleri yapısaldır. Kapalı ve merkezi aday belirleme süreçleri, erkek egemen yerel ilişki ağları, ekonomik kaynaklara erişimdeki eşitsizlikler ve bakım emeğinin kadınlar üzerindeki yükü, kadınların yerel karar organlarına erişimini sınırlandırmaktadır. Parti örgütlerinde kadınların yoğun emek harcamasına karşın karar mekanizmalarında yeterince yer alamaması ve kota düzenlemelerinin uygulamada kâğıt üzerinde kalabilmesi, betimleyici temsildeki artışın esas temsile aynı ölçüde dönüşmesini engellemektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda şu öneriler geliştirilebilir: Yerel aday listelerinde bağlayıcı kota ve fermuar sistemi uygulanmalı; aday belirleme süreçleri şeffaf ve katılımcı hâle getirilmeli; kadın adaylara kampanya finansmanı, siyasal iletişim ve eğitim desteği sağlanmalı; parti kadın kollarına bütçe ve aday belirlemede karar yetkisi verilmeli; kamusal bakım hizmetleri yaygınlaştırılarak bakım yükünün paylaşılması sağlanmalı ve yerel temsil verileri cinsiyete göre ayrıştırılmış biçimde düzenli olarak yayımlanmalıdır. Sonuç olarak, yerel siyasette kalıcı ve etkili bir kadın temsili için sayısal artışın bağlayıcı kurallarla desteklenmesi; parti içi şeffaflık, seçilebilir sıralarda adaylık ve yerel örgütlenme desteğinin birlikte ele alınması gerekmektedir.

Kaynakça

Alkan, A. (2005). Yerel yönetimler ve cinsiyet: Kadınların kentte görünmez varlığı. Dipnot Yayınları.

Belli, A. (2015). Yerel yönetimlerde kadın temsili ve yerel demokrasi. Yasama Dergisi, (31), 65-88.

Biter, İ. T. (2025). Türkiye'de belediyelerin kentsel hizmet sunumu ve yapabilirlikler ekseninde kadın dostu kent ideali. Çağdaş Yerel Yönetimler, 34(1), 1-32.

Dahlerup, D. (1988). From a small to a large minority: Women in Scandinavian politics. Scandinavian Political Studies, 11(4), 275-298. https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.1988.tb00372.x

Dahlerup, D. (Ed.). (2006). Women, quotas and politics. Routledge.
Demir, Z. (2015). Kadınların siyasete katılımı ve katılımı artırmaya yönelik stratejiler. KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 1(2), 35-59.

Ecevit, Y. (2008). Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Sorunlar, öncelikler ve çözüm önerileri. TÜSİAD ve KAGİDER.

Gül, S. S. ve Altındal, Y. (2015). Türkiye siyasetinin eril anatomisi: 2015 seçimlerini kota uygulamaları üzerinden yeniden düşünmek. Toplum ve Demokrasi Dergisi, 9(19), 51-72.

Habertürk. (2024). Kadın adaylar nerelerde kazandı? https://www.haberturk.com/kadin-adaylar-nerelerde-kazandi-3674244.

İngün Karkış, Ö. (2023). Gender asymmetry in local politics: Women's representation in local elections in the Republic of Turkey. Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 12(Özel Sayı), 99-117.

KA-DER. (2024). 31 Mart 2024 yerel seçimlerinin değerlendirilmesi [Rapor]. Kadın Adayları Destekleme Derneği. https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2024/07/Kader_Rapor_Gulgun-Erdogan-Tosun-1.pdf

Kaplan, L. (1998). Cemiyetlerde ve siyasi teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960). Atatürk Araştırma Merkezi.

Kara-Kaşka, M. (2024). Yerel seçimlerde 11 il ve 61 ilçede kadın adaylar belediye başkanı seçildi. BBC Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/articles/c4nr459x591o

Kırışık, D. Ö. (2025). Yerel yönetimlerde kadın temsili: Türkiye yerel seçimleri üzerine bir inceleme (2004-2024). Fe Dergi, 17(2), 187-220.

Krook, M. L. (2010). Quotas for women in politics: Gender and candidate selection reform worldwide. Oxford University Press.

Minibaş, T. (1996). Siyasal partiler yelpazesinde kadının konumu. Kadın Gerçeklikleri, 173-191.

Norris, P. ve Lovenduski, J. (1995). Political recruitment: Gender, race and class in the British Parliament. Cambridge University Press.

Özkılıççı, G. ve Uzun, İ. M. (2022). Siyasal katılım: Kadınların siyasi temsilinin toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi. Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, 8(1), 77-93.

Öztürk, Z. A. (2012). Uluslararası siyasette ve karar alma mekanizmalarında kadın. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 3(1), 83-103.
Paxton, P., Hughes, M. M. ve Barnes, T. D. (2020). Women, politics, and power: A global perspective. Rowman & Littlefield.

Phillips, A. (1995). The politics of presence. Oxford University Press.

Pitkin, H. F. (1967). The concept of representation. University of California Press.

Sancar, S. (2018). Siyasal kararlara katılımda cinsiyet eşitliği: Haritalama ve izleme çalışması. CEİD Yayınları.

Şahin, Ö., Özalp, H. ve Boduroğlu, Z. (2023). Kadınların siyasal temsilde yaşadıkları sorunlar ve engeller üzerine nitel bir inceleme. Politik Ekonomik Kuram, 7(2), 402-424.

Tekeli, Ş. (2017). Feminizmi düşünmek. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TÜİK. (2020). İstatistiklerle kadın 2019. Türkiye İstatistik Kurumu.

TÜİK. (2024). İstatistiklerle kadın 2023 (Yayın No. 5100). Türkiye İstatistik Kurumu.

UN Women. (2023). Facts and figures: Women's leadership and political participation. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women.

Veri Kaynağı. (2023). 28. TBMM dönemindeki kadın milletvekili sayısı. https://www.verikaynagi.com/grafik/28-tbmm-donemindeki-kadin-milletvekili-sayisi

Wängnerud, L. (2009). Women in parliaments: Descriptive and substantive representation. Annual Review of Political Science, 12(1), 51-69.

Yücel, I. ve Kutlar, İ. (2020). Türkiye'de yerel yönetimlerin kadınlara yönelik hizmetlerinin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, 3(1), 151-169. https://doi.org/10.33708/ktc.733045.

KORUMANIN BEDELİNİ KİM ÖDÜYOR? YÜKÜMLÜLÜĞÜN KORUNAN GRUBA ENDEKSLENMESİ VE KADIN İSTİHDAMI

WHO PAYS FOR PROTECTION? INDEXING THE OBLIGATION TO THE PROTECTED GROUP AND WOMEN'S EMPLOYMENT

Dilara ÜNÜVAR ÜNLÜOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Ulaştırma Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Eskişehir, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-2431-1490

Özet

Bu çalışma, kadın çalışanları korumak amacıyla getirilen düzenlemelerin istihdam kararları üzerindeki beklenmedik etkilerini incelemekte ve söz konusu etkinin kaynağını normların amacında değil, yükümlülüğün bağlanma biçiminde aramaktadır. Araştırmanın temel sorusu, Türk iş mevzuatında ayrı ayrı düzenlenmiş koruyucu yükümlülüklerin ortak bir tasarım özelliği taşıyıp taşımadığı ve bu özelliğin kadın istihdamının sektörel dağılımıyla ilişkili olup olmadığıdır. Ulaştırma ve depolama sektörü, üç yükümlülüğün birlikte devreye girdiği bir vaka olarak seçilmiştir.

Araştırma, mevzuat analizi ile ikincil veri analizinin birlikte kullanıldığı betimsel bir tasarıma dayanmaktadır. Gece postası ve bakım tesisi düzenlemeleri madde düzeyinde incelenmiş; eşik mekanizmasının istihdam üzerindeki etkisi Şili ve Mısır örnekleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ampirik analizde Sosyal Güvenlik Kurumu'nun işyeri ölçeği verileri, Eurostat'ın iki haneli faaliyet düzeyindeki cinsiyet ayrımlı istihdam verileri ve Türkiye İstatistik Kurumu istatistikleri kullanılmıştır.

Bulgular üç noktada toplanmaktadır. Servis zorunluluğu, gebelik dönemi görevlendirme yasağı ve yüz elli kadın çalışan eşiği, yükümlülüğü korunan grubun istihdamına endeksleyen ortak bir yapı sergilemektedir. Eşiğin bağlayıcı olabileceği tek alan, sigortalıların yüzde 31,8'inin iki yüz elli ve daha fazla çalışanı olan iş yerlerinde bulunduğu depolama segmentidir; kara taşımacılığında bu oran yüzde 7,2'de kalmaktadır. Alt sektör düzeyindeki kadın payı ise hava yolu taşımacılığında yüzde 37,9 iken kara taşımacılığında yüzde 6,3'e inmekte, bölgesel ölçütten sapma işin operasyonel yoğunluğu arttıkça düzenli biçimde büyümektedir.

Sonuç olarak koruma maliyeti, korunan grubun işe alınma maliyetine dönüşmektedir. Çalışma, koruma düzeyinin azaltılmasını değil yükümlülüğün bağlanma noktasının değiştirilmesini önermekte ve bunun mevcut hukuk içinde mümkün olduğunu 2017 uyumlaştırması örneğiyle göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Koruyucu Sosyal Politika, Cinsiyet Ayrımcılığı, Kadın İstihdamı, Eşik Etkisi, Mesleki Ayrışma.

Abstract

This study examines the unintended effects on employment decisions of regulations introduced to protect women workers, locating their source not in the purpose of the norms but in the manner in which the obligation is attached. It asks whether the protective obligations regulated separately in Turkish labour legislation share a common design feature, and whether that feature is related to the sectoral distribution of women's employment. Transportation and storage was selected as a case in which three obligations are triggered together.

The research rests on a descriptive design combining legislative analysis with secondary data analysis. The night-shift and care-facility regulations were examined provision by provision; the employment effect of the threshold mechanism was assessed comparatively through the cases of Chile and Egypt. The empirical analysis draws on workplace-scale data of the Social Security Institution, Eurostat's sex-disaggregated employment data at the two-digit activity level, and statistics of the Turkish Statistical Institute.

Three findings emerge. The transport-provision requirement, the prohibition on assignment during pregnancy and the threshold of one hundred and fifty women workers share a structure that indexes the obligation to the employment of the protected group. The threshold can be binding only in the storage segment, where 31.8 per cent of insured workers are in workplaces with two hundred and fifty or more employees, against 7.2 per cent in land transport. The share of women falls from 37.9 per cent in air transport to 6.3 per cent in land transport, and the deviation from the regional benchmark widens steadily as operational intensity increases.

The cost of protection thus becomes the cost of hiring the protected group. The study proposes not a lower level of protection but a change in the point to which the obligation is attached, showing through the 2017 harmonisation that this is possible within existing law.

Keywords: Protective Social Policy, Gender Discrimination, Women's Employment, Threshold Effect, Occupational Segregation.

SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM EKSENİNDE TÜRKİYE'DE KADIN VE AİLE (1938-1950): ALGILAR, TARTIŞMALAR VE POLİTİKALAR

WOMEN AND FAMILY IN TURKEY (1938–1950) THROUGH CONTINUITY AND CHANGE: PERCEPTIONS, DEBATES AND POLICIES

Selahattin ÖZBERK
Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Pazarcık MYO, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kahramanmaraş, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-5999-4543

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de 1938–1950 arasında kadın ve aileye ilişkin algı, tartışma ve politikaları süreklilik ve değişim ilişkisi ekseninde incelemektedir. Temel soru, İnönü döneminde Cumhuriyet'in önceki evresinden devralınan kadın ve aile modernleşmesinin hangi unsurlarının korunduğu, hangilerinin savaş koşulları ve çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde yeniden biçimlendiğidir. Çalışma; mevzuat, TBMM tutanakları, CHP kurultay ve Dilek Sistemi belgeleri, kadın dergileri ve gazeteleri ile döneme ilişkin araştırma literatürünü birlikte değerlendirmektedir. Bulgular, 1938–1950 arasındaki dönüşümün tek bir süreklilik, kopuş veya muhafazakârlaşma teziyle açıklanamayacağını göstermektedir. Laik medeni hukuk, kadınların eğitim, çalışma ve siyasal yurttaşlık hakları bakımından normatif süreklilik güçlüdür. Buna karşılık İkinci Dünya Savaşı, aileye yüklenen ekonomik ve toplumsal işlevleri artırmış; kadınların üretici ve kamusal rolleri ailevi sorumlulukların yerini almaktan çok bunlara eklenmiştir. Bu süreç çalışmada "işlevsel ailecilik" ve "rollerin birikmesi" kavramlarıyla açıklanmaktadır. Savaş sonrasında çocuk korunması, din eğitimi, kadın basını ve örgütlenmesindeki gelişmeler ise ailenin kamusallaşması, seçici kurumsal uyarlanma, cinsiyetlendirilmiş kamusallık ve siyasal özneleşme çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çok partili siyasal hayat toplumsal taleplerin yöneltilebildiği siyasal muhatapları çoğaltmış, ancak bu gelişme kadınların parlamenter temsilinde paralel bir artış üretmemiştir. 1946 ve özellikle 1950 seçimlerinde kadın milletvekili sayısındaki belirgin düşüş, çalışmada "temsil paradoksu" olarak kavramsallaştırılmaktadır. Sonuç olarak dönem, kopuştan çok yeniden eklemlenme, geri dönüşten çok seçici uyarlanma ve rollerin ikamesinden çok rollerin birikmesiyle karakterize edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Aile, İnönü Dönemi, Kamusallaşma, Kadın Temsili.

Abstract

This article examines perceptions, debates, and policies concerning women and the family in Turkey between 1938 and 1950 through the analytical lens of continuity and change. It asks which elements of the Republican modernization of women and the family inherited by the İnönü era were preserved and which were reformulated under wartime conditions and during the transition to multiparty politics. The study draws on legislation, parliamentary proceedings, CHP congress and petition-system documents, women's periodicals and newspapers, and the relevant research literature. The findings demonstrate that the transformation of 1938–1950 cannot be adequately explained through a single thesis of continuity, rupture, or conservatization. Normative continuity remained strong in secular civil law and women's rights to education, employment, and political citizenship. The Second World War, however, increased

the economic and social functions assigned to the family, while women's productive and public roles accumulated alongside rather than replaced their familial responsibilities. This process is conceptualized as “functional familialism” and the “accumulation of roles.” Postwar developments in child protection, religious education, the women's press, and women's organization are analyzed through the concepts of the publicization of the family, selective institutional adaptation, gendered publicness, and political subjectivation. Multiparty politics multiplied the political addressees to whom social demands could be directed, yet this did not produce a corresponding increase in women's parliamentary representation. The marked decline in the number of women deputies in the 1946 and especially the 1950 elections is conceptualized as a “representation paradox.” The article concludes that the period was characterized by rearticulation rather than rupture, selective adaptation rather than return, and accumulation rather than substitution of women's roles.

Keywords: Women, Family, İnönü Era, Publicization, Women’s Representation.

Giriş

Türkiye’de kadın ve ailenin modernleşmesi, geç Osmanlı döneminden Cumhuriyet’e uzanan tarihsel bir dönüşümün parçasıdır. Kadınların eğitimi, çalışma hayatı, aile hukukundaki konumu ve kamusal görünürlüğüne ilişkin tartışmalar Cumhuriyet’le başlamamış; Cumhuriyet döneminde hukuk, eğitim, sağlık ve yurttaşlık politikaları içinde yeni bir kurumsal çerçeve kazanmıştır. Bununla birlikte eşlik, annelik, çocuk yetiştirme ve hane yönetimi gibi sorumluluklar da modern kadınlık tasavvurunun parçası olmayı sürdürmüştür.

Bu çalışma, 1938–1950 yıllarında kadın ve aileye ilişkin algı, tartışma ve politikaları süreklilik ve değişim ekseninde incelemektedir. Temel soru, Cumhuriyet’in önceki evresinden devralınan modernleşme mirasının hangi unsurlarının korunduğu ve İkinci Dünya Savaşı ile çok partili siyasal hayata geçişin bu mirası hangi alanlarda dönüştürdüğüdür. Araştırma, normatif yönelimler, söylemler, politika ve kurumlar ile devlet-toplum ilişkilerinin yöntemleri arasında ayrım yapmaktadır. Böylece siyasal bir konuşma ile kabul edilmiş bir düzenleme, düzenlemenin kabulü ile fiilî uygulaması birbirine karıştırılmamaktadır.

İncelemenin başlıca kaynakları mevzuat, Resmî Gazete, TBMM tutanakları, CHP kurultay ve dilek belgeleri ile Türk Kadını ve Kadın Gazetesi gibi süreli yayınlardır. Kadın basını bütün kadınların görüşlerinin doğrudan temsili olarak değil, belirli kadınlık anlayışlarının tartışıldığı bir alan olarak ele alınmaktadır. CHP’nin 1931’den itibaren işleyen Dilek Sistemi de tek parti döneminde toplumsal geri bildirim kanallarının bulunmadığı varsayımından kaçınmayı gerektirmektedir.

Araştırma altı analitik kavram geliştirmektedir: İşlevsel ailecilik, savaş koşullarında ailenin üretim, tüketim, tasarruf ve bakım işlevlerinin artmasını; rollerin birikmesi, kadınların kamusal ve üretici faaliyetlerinin ailevi sorumluluklarının yerini almaktan çok onlara eklenmesini; ailenin kamusallaşması, bazı bakım ve korunma ihtiyaçlarının kamu kurumlarının sorumluluğuna girmesini ifade etmektedir. Cinsiyetlendirilmiş kamusallık, kadınların kamusal faaliyetlerinin ailevi sorumluluklar üzerinden meşrulaştırılmasını; siyasal özneleşme, kadınların örgütlenme ve temsil taleplerini farklı siyasal aktörlere daha görünür biçimde yöneltmelerini açıklamaktadır. Temsil paradoksu ise siyasal rekabet ve temsil talepleri genişlerken kadınların parlamentodaki sayısının azalmasına işaret etmektedir. Bu kavram

doğrudan bir nedensellik iddiası değil, siyasal katılım ile temsil sonuçları arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin ifadesidir.

Çalışmanın temel tezi, Cumhuriyetçi kadın ve aile modernleşmesinin normatif çekirdeğinin büyük ölçüde korunduğu; savaşın, sosyal politika ihtiyaçlarının ve çok partili siyasal rekabetin ise bu mirasın söylemsel ağırlıklarını, belirli kurumsal düzenlemelerini ve siyasal işleyiş biçimlerini değiştirdiğidir.

1. 1938'e Devreden Miras: Cumhuriyetçi Kadınlık ve Ailenin Modernleştirilmesi

1938, kadın ve aile politikaları açısından sıfırdan başlayan bir dönem değildir. Geç Osmanlı kadın ve aile tartışmalarının ardından Cumhuriyet, laik hukuk, eğitim, çalışma ve siyasal yurttaşlık alanlarında önemli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Kandiyoti (1991), milliyetçilik ve modernleşme bağlamında kadınlara yüklenen kamusal ve ailevi rollerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. Bu mirasın niteliği, 1938 sonrasındaki değişimin ölçülmesi açısından belirleyicidir.

17 Şubat 1926'da kabul edilen 743 sayılı Türk Kanunu Medenîsi, evlilik ve boşanmayı laik medeni hukuk düzenine taşımış, resmî evlilik ve tek eşlilik ilkelerini kurumsallaştırmıştır. Bununla birlikte aile içerisindeki bütün cinsiyet hiyerarşilerini ortadan kaldırmamıştır (Türk Kanunu Medenîsi, 1926). Bu nedenle hukuki modernleşme, tam eşitliğin bir anda gerçekleştiği tamamlanmış bir dönüşüm olarak görülemez.

Cumhuriyetçi modernleşmenin aile alanındaki bir diğer önemli boyutu, annelik ve çocuk yetiştirmenin giderek sağlık, hijyen ve uzmanlık bilgisiyle ilişkilendirilmesiydi. Erken Cumhuriyet döneminin nüfus politikaları içinde çocuk ölümlerinin azaltılması, sağlıklı nesiller yetiştirilmesi ve kişisel hijyenin yaygınlaştırılması yalnız tıbbî meseleler olarak değil, nüfusun niteliğini ve geleceğini ilgilendiren kamusal sorunlar olarak ele alındı. Bu çerçevede annelik de yalnız aile içinde doğal olarak yerine getirilen bir rol olmaktan çıkarılarak çocuk bakımı, beslenme, sağlık ve hijyen konusunda bilgi gerektiren bir toplumsal sorumluluk biçiminde yeniden tanımlandı. Dönemin çocuk ve sağlık yayınlarında annelere ve ebeveynlere yönelik uzman tavsiyelerinin çoğalması, aile içindeki bakım faaliyetlerinin bilimsel ve pedagojik bilgiyle ilişkilendirilmesinin göstergelerinden biriydi (Başboğa, 2017; İlikan Rasimoğlu, 2019).

Akşit (2005), Kız Enstitülerinin tarihini incelerken modern kız eğitiminin ev idaresi, çocuk bakımı ve mesleki becerilerle ilişkisini ortaya koymaktadır. Kadınların eğitimine verilen önem, ailevi sorumlulukların ortadan kaldırılmasıyla değil, bunların modern bilgiyle yeniden düzenlenmesiyle de ilişkilendirilmiştir. Modern ev kadınlığı bu nedenle Cumhuriyetçi kadınlık anlayışının karşıtı değil, onun bileşenlerinden biridir.

1930 tarihli Belediye Kanunu, kadınların belediye seçimlerine katılımının hukuki zeminini oluşturmuş; 1933'te köy yönetimine ilişkin haklar genişlemiş; 5 Aralık 1934 tarihli 2598 ve 2599 sayılı kanunlarla milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 1935 seçimlerinde 17 kadın milletvekili seçilmiş, 1936 ara seçimiyle bu sayı 18'e yükselmiştir (Altınok vd., 2018; Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012). Bu gelişmeler, kadınların siyasal haklarının 1938 öncesinde hem normatif hem fiilî bir karşılık kazandığını göstermektedir.

8 Şubat 1935 genel seçimlerinde 17 kadın milletvekili seçilmiş; Hatice Özgener'in 1936'daki ara seçimle Meclise girmesinin ardından V. Dönemdeki kadın milletvekili sayısı 18'e yükselmiştir. Bu ayrım önemlidir: 18 rakamı 1935 genel seçiminin doğrudan sonucu değil,

dönem içerisindeki ara seçim sonrasında ulaşılan toplamdır. Dolayısıyla 1938'e gelindiğinde kadınların ulusal siyasal temsil hakkı yalnız normatif düzeyde tanınmış değil, parlamentoda kadın milletvekillerinin bulunduğu somut bir kurumsal deneyime de dönüşmüştür.

Erken Cumhuriyet'in nüfus, sağlık ve çocuk yetiştirme politikalarında annelik kamusal önem taşıyan bir görev olarak ele alınmıştır. Başboğa (2017) ile İlikan Rasimoğlu (2019), çocuk sağlığı ve sağlıklı nüfus yetiştirme hedeflerinin erken Cumhuriyet söylemindeki yerini incelemektedir. Makal (2010, ss. 13–40) ise kadın emeğinin savaş yıllarından önce de tarım ve ücretli çalışma dâhil farklı alanlarda mevcut olduğunu göstermektedir. Böylece 1938'e devreden miras, eğitimli ve üretici kadın ile annelik ve bakım rollerinin birlikte var olduğu bir repertuvar sunmaktadır.

Kadın emeği de 1938'e devreden mirasın bir başka unsurudur. Kadınların üretim ve çalışma hayatındaki varlığı İkinci Dünya Savaşı'yla başlamamıştır. Geç Osmanlı döneminden itibaren tarım, dokuma, ev içi üretim ve ücretli çalışma biçimlerinde kadın emeği mevcut olmuş; Cumhuriyet'in ilk döneminde sanayileşme ve çalışma hayatının dönüşümü içerisinde kadınlar özellikle bazı üretim alanlarında çalışmayı sürdürmüştür (Makal, 2010, ss. 13–40). Bu nedenle savaş yıllarında kadın emeğinin artan ekonomik önemini değerlendirirken, bunu kadınların ilk kez kamusal üretime katılması biçiminde değil, mevcut bir çalışma ve üretim mirasının olağanüstü savaş koşulları içerisinde yeniden değerlendirilmesi şeklinde ele almak gerekir.

2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kadın ve Aile (1939–1945): İşlevsel Ailecilik ve Rollerin Birikmesi

Türkiye savaşa fiilen katılmamakla birlikte seferberlik, üretim ve dağıtım sorunları ile hayat pahalılığının ağır etkilerini yaşamıştır (Koçak, 1996). Savaş ekonomisi, ailenin geçim, tasarruf, bakım ve çocuk yetiştirme işlevlerinin önemini artırmıştır. Bu gelişme kadınların kamusal ve üretici rollerinin terk edildiğini değil, mevcut sorumlulukların olağanüstü koşullarda yeniden ağırlık kazandığını göstermektedir.

Savaş yıllarında kadın emeğinin görünürlüğü, dönemin kadın politikasındaki değişimin önemli göstergelerinden biridir. Bununla birlikte kadınların ekonomik üretime katılımını savaşla başlatmak tarihsel olarak doğru değildir. Kadın emeği Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren tarım, dokuma, ev içi üretim ve çeşitli ücretli çalışma biçimleri içerisinde mevcut olmuş; Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayileşme ve çalışma hayatının yeniden düzenlenmesiyle kadın işçilerin özellikle bazı sanayi kollarındaki varlığı devam etmiştir (Makal, 2010, ss. 13–40). Dolayısıyla savaş döneminin özgünlüğü kadınların ilk kez üretime katılmasında değil, mevcut kadın emeğinin olağanüstü savaş ekonomisinin seferberlik ve düzenleme mantığı içerisinde yeniden değerlendirilmesinde aranmalıdır.

18 Ocak 1940 tarihli 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu, hükümete üretim ve işgücünü düzenleme konusunda geniş yetkiler tanımıştır (Millî Korunma Kanunu, 1940). Makal (2010), savaş dönemi düzenlemelerinin kadın ve çocuk işçileri koruyan bazı sınırlamaların esnetilmesine de zemin hazırladığını belirtir. Kadınların üretici faaliyetlerinin önem kazanması, annelik, bakım ve hane yönetimi sorumluluklarının ortadan kalkması anlamına gelmemiştir.

Bununla birlikte Millî Korunma Kanunu'nu "kadınları çalışma hayatına sokan" bir düzenleme olarak değerlendirmek yanıltıcıdır. Kadınlar zaten üretim ve çalışma hayatının parçasıydı. Kanunun gösterdiği asıl değişim, savaş ekonomisinin mevcut işgücünü daha yoğun ve

olağanüstü bir düzenleme rejimi içerisinde seferber edebilmesidir. Bu nedenle kadın emeği açısından 3780 sayılı Kanun, yeni bir kadınlık modelinin başlangıcından çok mevcut kadın emeğinin savaş ekonomisinin olağanüstü düzenleme ve seferberlik mantığı içerisinde değerlendirilmesinin kanıtlarından biri olarak okunmalıdır.

11 Ağustos 1941'de kabul edilen 4109 sayılı Kanun, muhtaç asker ailelerine belirli koşullarla yardım yapılmasını düzenlemiştir (Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun, 1941). Bu, bütün aileleri kapsayan genel bir refah rejimi değildir; ancak ailenin karşılayamadığı geçim ihtiyaçlarının kamu müdahalesine konu olabildiğini göstermektedir. Böylece savaş dönemindeki yardım düzenlemesi, savaş sonrası çocuk koruma politikalarıyla birlikte değerlendirilebilecek bir kurumsal öncül oluşturmaktadır.

4109 sayılı Kanun genel kapsamlı bir "aile politikası" olarak değerlendirilmemelidir. Düzenleme belirli bir savaş koşuluna, askerlik nedeniyle muhtaç duruma düşen ailelere yönelikti. Bununla birlikte savaşın aile içerisinde çözülemeyen ekonomik sorunlarının kamu müdahalesini gerektirebildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Böylece aile bir taraftan ekonomik ve sosyal dayanışmanın temel birimi olarak görülürken, diğer taraftan bu işlevi yerine getiremediğinde devlet yardımının konusu haline gelebilmiştir.

1944'te yayımlanmaya başlayan Türk Kadını dergisinde annelik, çocuk sağlığı ve hane ekonomisi sıkça ele alınmıştır. Behire Demirağ, "Annelerle Konuşma: Çocuk ve Harp" yazısında savaşı çocuk yetiştirme meselesiyle ilişkilendirmiştir (Demirağ, 1944, s. 4). Selma Tuncer'in yazıları gebelik, doğum ve çocuk sağlığına ilişkin bilgileri annelik sorumluluğu kapsamında sunmuştur (Tuncer, 1944a, ss. 12–13; 1944b, ss. 6–8). Böylece annelik, modern sağlık ve pedagojik bilgiyle birlikte düşünülmüştür.

Behire Demirağ'ın 1944 tarihli "Annelerle Konuşma: Çocuk ve Harp" başlıklı yazısı savaş ile annelik ve çocuk meselesini doğrudan ilişkilendirmektedir (Demirağ, 1944, s. 4). Çocuk yetiştirme böylece yalnız özel aile hayatının konusu olarak değil, savaş ortamında gelecek kuşakların korunmasıyla ilişkili toplumsal bir görev olarak kurulabilmektedir. Anne, yalnız kendi çocuğunun bakımından sorumlu özel bir aile aktörü değil, gelecekteki toplumun niteliğini etkileyen bir özne olarak tasavvur edilmektedir.

Benzer biçimde Selma Tuncer'in "Sağlam Çocuk Nasıl Yetiştirilir" başlıklı yazıları çocuk sağlığı, gebelik ve doğuma ilişkin bilgileri annelik pratiğinin parçası haline getirmektedir (Tuncer, 1944a, ss. 12–13; 1944b, ss. 6–8). Bu örneklerde annelik yalnız doğal veya duygusal bir ilişki olarak değil, sağlık ve çocuk gelişimine ilişkin uzmanlık bilgisinin uygulanmasını gerektiren bir faaliyet olarak sunulmaktadır. Böylece Cumhuriyetçi modernleşmenin eğitim ve bilim vurgusu aile alanına taşınmakta; "iyi annelik" giderek bilgiye dayalı bir toplumsal görev biçiminde tanımlanmaktadır.

Afet Duru, çocukların küçülen elbiselerinin yeniden değerlendirilmesine yönelik öneriler sunmuştur (Duru, 1944, s. 14). Nazan Yalçın Taluy'un hane yönetimi ve yiyecek tasarrufuna ilişkin yazıları da kıt kaynakların aile içerisinde yönetilmesine verilen önemi göstermektedir (Taluy, 1945, s. 12; 1947, s. 2). 1947 tarihli örnek, savaş döneminde güçlenen bu söylemin savaş sonrasında da sürdüğüne işaret eder. Emine Tuncalp'ın asker oğluna öğüt veren anne tasviri ise anneliği millî sorumlulukla ilişkilendirir (Tuncalp, 1945, s. 17).

Savaş dönemi kadınlık söyleminin bir başka özelliği anneliğin millî sorumlulukla ilişkilendirilmesidir. Emine Tuncalp'ın 1945 tarihli "Türk Annesinin, Askere Giden Oğluna Öğütleri" başlıklı yazısı bu ilişkinin belirgin örneklerinden biridir (Tuncalp, 1945, s. 17). Burada anne-oğul ilişkisi özel aile bağının ötesine taşınmakta; askerlik, vatan ve millî sorumluluk bağlamına yerleştirilmektedir.

1946'ya gelindiğinde Türk Kadınında yayımlanan "Anne Kadın", "Genç Anneler İçin Faydalı Bilgiler" ve "Kadın ve Sağlık" gibi metinler de aile, annelik ve sağlık arasındaki ilişkinin savaşın sona ermesiyle bir anda ortadan kalkmadığını göstermektedir (Toker, 1946, ss. 3–5; Okan, 1946, s. 9; İnal, 1946, ss. 13–17). Bu süreklilik, 1945'i kadınlık söyleminde mutlak bir kırılma çizgisi olarak kabul etmemeyi gerektirir.

Bu bulgular işlevsel ailecilik kavramıyla açıklanabilir: Aile, yalnız ahlaki bir birlik değil, üretim, tüketim, tasarruf, bakım ve sosyal koruma işlevleriyle önem kazanan bir toplumsal birimdir. Kadınların üretim ve çalışma hayatındaki faaliyetleri sürerken ailevi sorumluluklarının devam etmesi ise rollerin birikmesine işaret eder. Bu kavram, kadınların toplam iş yüküne ilişkin ölçülmüş bir zaman kullanım verisi değil, hukuki ve söylemsel kaynaklarda kadınlara atfedilen görevlerin birlikte varlığını açıklayan analitik bir öneridir.

Savaş yıllarındaki bu değişimin ikinci analitik karşılığı rollerin birikmesidir. Kadınlardan üretim ve çalışma hayatına katkı sağlamaları beklenirken hane ekonomisinin yönetimi, tasarruf, bakım, çocuk sağlığı ve eğitimi gibi sorumluluklar ortadan kalkmamıştır. Böylece kadınların faaliyet alanının genişlemesi, eski sorumlulukların yeni sorumluluklarla ikame edilmesi şeklinde değil, farklı rollerin aynı kadınlık tasavvuru içerisinde bir araya gelmesi biçiminde gerçekleşmiştir.

Ancak rollerin birikmesi kavramı normatif olarak olumlu bir ilerleme varsayımı içermemektedir. Kadının daha fazla alanda faaliyet göstermesi sorumluluk yükünün azaldığını veya toplumsal cinsiyet eşitliğinin otomatik olarak arttığını göstermez. Tersine yeni roller eski sorumlulukların üzerine eklenmiş olabilir. Bununla birlikte incelenen kaynaklar kadınların günlük zaman kullanımı veya toplam iş yükünü ölçmediğinden, savaş yılları için doğrudan "çifte yük" sonucuna ulaşmak yerine kaynakların açık biçimde gösterdiği rol çeşitlenmesi ve rol birikimi üzerinde durmak daha güvenlidir.

3. Çok Partili Hayata Geçişte Kadın ve Aile (1945–1950)

Savaş sonrası yıllarda çocukların korunması, din eğitimi, kadın örgütlenmesi ve siyasal temsil konuları daha görünür hâle gelmiştir. Çok partili hayata geçiş bu gelişmelerin siyasal bağlamını değiştirmiştir; ancak bütün değişimleri yalnız parti rekabetine bağlamak mümkün değildir. Savaşın toplumsal sonuçları ve mevcut kurumsal ihtiyaçlar da etkili olmuştur (Ahmad, 1993; Karpat, 1959).

Bu dönüşüm aynı zamanda siyasal sistemdeki değişimle kesişmiştir. Savaş ekonomisinin yarattığı toplumsal sorunlar ve iç siyasal hoşnutsuzluklar, savaş sonrasındaki uluslararası demokratik meşruiyet ortamı, Sovyetler Birliği kaynaklı güvenlik baskıları ve Türkiye'nin Batı dünyasıyla yakınlaşma arayışı çok partili hayata geçişin gerçekleştiği bağlamın parçalarını oluşturmuştur (Ahmad, 1993; Karpat, 1959; Koçak, 1996). Bununla birlikte uluslararası konjonktürü çok partili sisteme geçişin tek veya mekanik nedeni olarak değerlendirmek doğru

değildir. İç ve dış dinamikler birlikte etkili olmuş; çok partili sistemin kurulması ise ikinci bir aşamada CHP'nin toplumsal talepleri değerlendirdiği siyasal teşvik yapısını değiştirmiştir.

3.1. Çocukların Korunması ve Ailenin Kamusallaşması

Süreyya Ağaoğlu ve Tezer Taşkıran'ın 1943 tarihli Suçlu Çocuklarımız araştırması, çocuk suçluluğunun toplumsal ve kurumsal boyutlarını savaş yıllarında gündeme taşımıştır (Ağaoğlu & Taşkıran, 1943). Tezer Taşkıran'ın 19 Aralık 1946 tarihli TBMM konuşması bu bakımdan önemli bir belgedir. Konuşmacı, önceki yılın bütçe görüşmelerinde de çocuk suçluluğu konusunda girişimde bulunduğunu belirtmiştir. Taşkıran çocukların korunması sorununu yalnız özel aile hayatına ait bir mesele olarak değil, devletin ve toplumun ilgilenmesi gereken daha geniş bir sosyal problem olarak gündeme getirmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 1946, ss. 197–198). Bu konuşma henüz başlı başına bir devlet politikası veya kanun değildir; fakat sorunun parlamenter görünürlüğünü göstermektedir.

Çocuk korunmasının daha sistematik biçimde politika alanına taşınması, hükümetin 23 Ocak 1947'de kararlaştırdığı ve 6 Şubat 1947'de TBMM'ye sunduğu "Kimsesiz, Terkedilmiş ve Anormal Çocukların Korunması Hakkında Kanun Tasarısı" ile belirginleşmiştir. Tasarının gerekçesi çocuk meselesini savaş yıllarında değişen sosyal ve ekonomik koşullarla ilişkilendirmekte; nüfus, sağlık, annelik ve çocuk bakımı, eğitim, ahlak, meslek kazandırma ve sosyal koruma gibi alanları aynı problem çerçevesinde toplamaktaydı (TBMM, 1948a).

Aynı görüşmelerde Tezer Taşkıran aile yoksulluğu, çalışan ve sokakta bulunan çocuklar, sağlık, eğitim, çocuk mahkemeleri ve bakanlıklar arası koordinasyon sorunlarını birlikte ele almıştır (TBMM, 1948b, ss. 523–525). Makbule Dıblan ise 31 Mayıs 1948'de bütçe imkânlarının yetersizliğine, yedi yaşından sonraki çocukların eğitim sistemindeki yerine ve bakımın yalnız barındırma değil, pedagojik çevre ve toplumsallaştırma meselesi olduğuna dikkat çekmiştir (TBMM, 1948c, ss. 564–566).

23 Mayıs 1949 tarihli 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun, çocukların korunmasına hukuki bir çerçeve sağlamıştır (Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun, 1949). Ailenin kamusallaşması, aile tarafından karşılanamayan bakım ve korunma ihtiyaçlarının kamu sorumluluğuna girmesini ifade eder. Kanunun kabulü, öngörülen hizmetlerin eksiksiz uygulandığı anlamına gelmez.

5387 sayılı Kanun'un birinci maddesi, korunma ihtiyacı bulunan çocukların mahkeme kararıyla reşit oluncaya kadar bakılmasını ve meslek sahibi olacak şekilde yetiştirilmesini köy ihtiyar heyetleri, belediyeler, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığının sorumluluk alanına yerleştirmiştir. İkinci madde ise durumun yerel görevlilerce öğrenilmesi üzerine millî eğitim makamlarına bildirilmesini ve mahkemeye intikal ettirilmesini öngörmüştür (Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun, 1949, md. 1–2). Bu hükümler, ailenin kamusallaşması kavramının somut hukuki dayanağını oluşturmaktadır; fakat düzenlemenin fiilen ne ölçüde uygulandığı ayrıca araştırılmalıdır.

5387 sayılı Kanun'un önemi aileyi bakım sisteminin dışına çıkarmasında değil, aile tarafından karşılanamayan bakım ve koruma ihtiyaçlarını kamu sorumluluğunun konusu haline getirmesindedir. Merkezi idare, yerel yönetimler, eğitim ve sağlık kurumları, mahkemeler, yardım kuruluşları ve aileler farklı düzeylerde koruma sisteminin parçaları haline gelebilmiştir.

Bu nedenle ortaya çıkan yapı devletin aileyi bütünüyle ikame ettiği bir modelden çok karma bir kamusal koruma ağı olarak değerlendirilebilir.

26 Mayıs 1948'deki genel görüşmeler bu kamusallaşmanın kapsamı üzerindeki farklı yaklaşımları da ortaya koymuştur. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz, doğumdan on sekiz yaşına kadar uzanan bakım ve koruma sisteminden, kreş ve yurtlardan, kurs ve atölyelerden söz etmiş; kız çocukları için hemşirelik, hasta bakıcılığı ve ebelik gibi mesleki yönlendirmeler önermiştir (TBMM, 1948b, ss. 517–518). Bu öneriler dönemin bakım ve meslek anlayışındaki cinsiyetlendirilmiş boyutu göstermektedir. Bununla birlikte bunlar Bakan'ın görüşme sırasındaki önerileridir; daha sonra kabul edilen 5387 sayılı Kanun'un hükümleriyle özdeşleştirilmemelidir.

Bu tartışmalar 23 Mayıs 1949'da kabul edilen 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun'la hukuki bir çerçeveye kavuşmuştur. Yasama sürecinde başlangıçta belirli çocuk kategorilerini tek tek sıralayan “kimsesiz, terkedilmiş ve anormal çocuklar” ifadesinin yerine kabul edilen kanunda daha kapsayıcı “korunmaya muhtaç çocuklar” kategorisinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu değişiklik tek başına çocuk politikasının bütün zihniyetinin değiştiğini kanıtlamamakla birlikte, hukuki koruma kategorisinin daha genel biçimde tanımlanması bakımından anlamlıdır.

3.2. Din, Ahlak ve Eğitimde Seçici Uyarlanma

CHP’nin 1947 VII. Büyük Kurultayında din eğitimi, din görevlilerinin yetiştirilmesi ve laikliğin uygulanması konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1948, ss. 448–470). Bununla birlikte laiklik ilkesini değiştirmeye yönelik teklifler kabul edilmemiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1948, ss. 467–470). Dolayısıyla kurultay tartışmaları laiklikten vazgeçildiğinin değil, din ve eğitim alanındaki taleplerin mevcut çerçevede yeniden müzakere edildiğinin kanıtıdır.

Millî Eğitim Bakanlığının 1 Şubat 1949 tarihli genelgesiyle ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarında isteğe bağlı din dersleri için düzenleme yapılmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, 1949, s. 153). Din dersleri 15 Şubat 1949'da uygulanmaya başlanmış; aynı yıl imam-hatip kursları açılmıştır; bu kurslar 1951’de açılan imam-hatip okullarıyla karıştırılmamalıdır. 4 Haziran 1949 tarihli 5424 sayılı Kanun ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin hukuki zeminini oluşturmuştur (Ankara Üniversitesi kuruluşu kadroları hakkında 5239 sayılı Kanuna ek Kanun, 1949). İlahiyat Fakültesinde öğretim 21 Kasım 1949'da başlamıştır. Bu düzenlemeler, laik kurumsal yapının tümüyle terk edilmesinden çok seçici biçimde uyarlanmasına işaret etmektedir.

İlkokullardaki din öğretimi, imam-hatip kursları ve İlahiyat Fakültesinin kuruluşu birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte tek bir idari işlem veya tek bir “1949 din reformu” olarak değerlendirilmemelidir. Bunlar farklı eğitim düzeylerinde ve farklı hukuki-idari süreçlerle gerçekleşen düzenlemelerdir. Ortak özellikleri, din alanındaki yeni açılımın devletin çekilmesi şeklinde değil, din öğretimi ve din görevlisi/uzmanı yetiştirmenin yeniden devlet tarafından düzenlenmesi şeklinde gerçekleşmesidir.

1945 sonrasında kadın ve aile tartışmalarının kesiştiği ikinci alan din, ahlak ve eğitim meselesidir. Bu konuda 1947 CHP VII. Büyük Kurultayı önemli bir tartışma zemini oluşturmuştur. Kurultayda Vehbi Dayıbaş, Abdülkadir Güney, Şükrü Nayman, Sinan

Tekelioğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Cemil Sait Barlas, Ali Rıza Esen ve Behçet Kemal Çağlar gibi delegelerin katıldığı tartışmalarda din eğitimi, din adamlarının yetiştirilmesi, ahlak ve laikliğin uygulanma biçimi farklı açılardan ele alınmıştır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1948, ss. 448–470).

Kurultay konuşmaları konuşmacıların görüşlerini ve parti içindeki tartışmanın sınırlarını gösterir; tek başına devlet politikası değildir. Bu nedenle 1947 Kurultayı ile 1949'da gerçekleştirilen din eğitimi düzenlemeleri arasında doğrudan ve tek nedenli bir ilişki kurulamaz. Kurultay daha çok, sonraki düzenlemelerin gerçekleştiği siyasal ve söylemsel bağlamın görünür göstergelerinden biridir.

3.3. Kadın Basını, Cinsiyetlendirilmiş Kamusallık ve Siyasal Özneleşme

1 Mart 1947'de yayımlanmaya başlayan Kadın Gazetesi, eğitim, çalışma, örgütlenme ve siyasal temsil konularını görünür kılmıştır (Karabulut, 2019). İffet Halim Oruz, kadınların örgütlenmesini gündeme getirmiş (Oruz, 1947, s. 1), daha sonraki yazılarında kadınların toplumsal ve ekonomik faaliyetlerini ele almıştır (Oruz, 1948, ss. 1–2; 1949, ss. 1–7).

İffet Halim Oruz'un 5 Nisan 1947 tarihli "Kadınlar Birliği" yazısı kadınların örgütlenmesini doğrudan tartışmaya açmıştır (Oruz, 1947, s. 1). Oruz'un sonraki yazılarında eğitim, kadınların toplumsal faaliyeti, ekonomik üretim, seçimler ve temsil meselesi giderek daha görünür hale gelmiştir. 28 Haziran 1948 tarihli "İstanbul Kadınlığı ile Açık Konuşma" ile 19 Aralık 1949 tarihli "Ekonomi Alanında Kadınlığımıza Düşen Ödev" başlıklı yazılar, kadınların kamusal ve ekonomik sorumluluklarını tartışan bu çizginin örnekleridir (Oruz, 1948, ss. 1–2; 1949, ss. 1–7).

Ancak Kadın Gazetesini aile ve annelik repertuvarını terk ederek yalnız "siyasal kadın" modeline geçen bir yayın olarak değerlendirmek doğru değildir. Eğitim, aile, ahlak, çocuk, din ve toplumsal sorumluluk konuları gazetedeki yerlerini korumuştur. Dolayısıyla Türk Kadını ile Kadın Gazetesi arasındaki temel fark birbirini dışlayan iki kadın modelinden çok, ortak repertuvar içerisindeki unsurlara verilen göreli ağırlığın değişmesidir.

Halide Nusret Zorlutuna'nın yazıları dinî-ahlaki değerler, millî kimlik ve yardım faaliyetlerini kadınların toplumsal sorumluluklarıyla ilişkilendirmektedir (Zorlutuna, 1948; 1949a; 1949b; 1949c). Oruz ile Zorlutuna'nın farklı vurguları, kadınlık söylemini basit bir modernist-muhafazakâr karşıtlığına indirgemeyi güçleştirir. Cinsiyetlendirilmiş kamusallık, kadınların kamusal rollerinin kimi zaman annelik, bakım ve toplumsal sorumluluk üzerinden meşrulaştırılmasını açıklar.

İffet Halim Oruz ile Halide Nusret Zorlutuna'yı basit bir "modernist–muhafazakâr" karşıtlığı içerisinde konumlandırmak da yanıltıcıdır. Her iki yazarın repertuvarında eğitim, aile ve kadınların toplumsal faaliyeti bulunmaktadır. Oruz haklar, üretim, örgütlenme ve temsil üzerinde daha belirgin biçimde dururken; Zorlutuna eğitim, millî kimlik, yardım ve bakım faaliyetleriyle dinî-ahlaki değerleri daha fazla ilişkilendirmektedir.

Türk Kadın Birliğinin 1949'da yeniden örgütlenmesi dönem basınına yansımıştır (Türk Kadın Birliği kuruluyor, 1949, s. 2). Birlik, 1950 seçimleri öncesinde CHP, DP ve MP'ye kadınların temsiline ilişkin talepler yöneltmiştir (Türk Kadınlar Birliği çalışmaları, 1950, ss. 1–5). Siyasal özneleşme, kadınların ilk kez siyasal hak kazanması değil, mevcut hakları temelinde örgütlenme ve adaylık taleplerini birden fazla siyasal muhataba yöneltebilmesidir.

Bu değişim tek parti döneminde hiç geri bildirim bulunmadığı anlamına gelmez. CHP'nin 1931'deki kongre ve dilek belgeleri, taleplerin parti mekanizmaları üzerinden değerlendirildiğini göstermektedir (Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931). Çok partili dönemdeki yenilik, taleplerin yöneltilebildiği aktörlerin ve siyasal rekabet kanallarının çoğalmasıdır.

Çok partili sistemde toplumsal talepler CHP dışında DP ve MP gibi partilere, bağımsız adaylara, kadın örgütlerine ve basına da taşınabilmiştir. Seçmen ise bu alternatif siyasal tekliflerin bulunduğu ortamda oy aracılığıyla değerlendirme yapabilmiştir. Böylece toplumsal talebin karşılanmaması yalnız parti içi bir idari sorun olmaktan çıkıp seçimsel sonuç doğurabilecek bir mesele haline gelmiştir.

Halide Nusret Zorlutuna'nın Kadın Gazetesindeki yazıları bu birlikteliği başka bir açıdan göstermektedir. Zorlutuna'yı yalnız "muhafazakâr" veya "dinî" kadın yazarı kategorisine indirgemek, yazılarındaki eğitim, kamusal faaliyet, millî kimlik, yardım, aile ve ahlak unsurlarının birlikte kuruluşunu gözden kaçırır. 1948'de yayımlanan "Din Meselesi" din ve ahlak tartışmasının kadın basınındaki görünürlüğünü gösterirken, 4 Mart 1949 tarihli "Kahraman Kadınlar" ve 30 Mayıs 1949 tarihli "Yardımseverler" kadınların millî ve toplumsal faaliyetlerini öne çıkarmaktadır (Zorlutuna, 1948; 1949a; 1949b). 25 Temmuz 1949 tarihli "Yine Din Meselesi" ise din konusunun savaş sonrası kadın kamusallığı içerisindeki sürekliliğini göstermektedir (Zorlutuna, 1949c, ss. 1, 3).

3.4. Seçimler ve Temsil Paradoksu

1935 seçimlerinde 17 olan kadın milletvekili sayısı 1936 ara seçimiyle 18'e yükselmiş; 1939 ve 1943 seçimlerinde 16 olarak gerçekleşmiştir (Altınok vd., 2018; TÜİK, 2012). Böylece 1935–1943 arasında göreli bir temsil istikrarı görülmektedir. 5 Haziran 1946 tarihli 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu iki dereceli seçim usulünden tek dereceli seçime geçilmesini sağlamıştır (Milletvekili Seçimi Kanunu, 1946). Ancak 21 Temmuz 1946 seçimleri açık oy ve gizli tasnif usulü ve yargısal denetim eksikliği nedeniyle seçim güvenliği bakımından tartışmalı koşullarda gerçekleştirilmiştir. Kadın milletvekili sayısı bu seçimde 9'a düşmüştür (TÜİK, 2012).

16 Şubat 1950 tarihli 5545 sayılı Kanun gizli oy, açık sayım ve yargı gözetimi gibi seçim güvencelerini güçlendirmiştir (Milletvekilleri Seçimi Kanunu, 1950). Buna rağmen 14 Mayıs 1950 seçimlerinde kadın milletvekili sayısı 3'e gerilemiştir. TBMM'nin kadın parlamenterler listesine göre seçilenler CHP'den Kars Milletvekili Tezer Taşkıran, DP'den İstanbul Milletvekili Nazlı Tlabar ve İzmir'den bağımsız Halide Edip Adıvar'dır (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], t.y.; TÜİK, 2012). Oruz'un seçim öncesindeki yazısı, kadınların temsil taleplerinin dönemin kadın basınında açıkça dile getirildiğini göstermektedir (Oruz, 1950, ss. 1–2).

Bu nedenle açıklamanın başka bir düzeyde, özellikle siyasal partilerin kadın aday belirleme pratiklerinde aranması gerekmektedir. Kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olması, kadın örgütlerinin temsil talebinde bulunması ve seçmenlerin daha güvenli koşullarda oy kullanabilmesi, partilerin kadınları aday listelerine yeterli sayıda dahil etmesini kendiliğinden sağlamamıştır.

1950 seçimleri öncesindeki kadın adaylıklarına ilişkin veriler, parti listeleri ve dönem basını birlikte değerlendirilmeden kesin sayılara indirgenemez. 10 Nisan 1950 tarihli Cumhuriyet

gazetesi İstanbul aday listesinde DP adayı Nazlı Tlabar ile CHP adayı Meliha Avni Sözen yer almaktadır (Cumhuriyet, 1950). 9 Mayıs 1950 tarihli Demokrat İzmir gazetesinde Halide Edip Adıvar'ın DP listesindeki bağımsız adaylığına ve CHP'nin sekiz kadın adaya yer verdiğine ilişkin bir konuşma aktarılmaktadır (Demokrat İzmir, 1950). Bu son sayı, önceki çalışmalarda aktarılan beş kadın aday bilgisiyle uyuşmadığından CHP ve DP'nin ülke genelindeki kadın aday toplamları kesinleştirilmiş veri olarak kullanılmamıştır. Aday gösterme tercihlerinin temsil üzerindeki rolü, bu belirsizlik korunarak değerlendirilmelidir.

İffet Halim Oruz'un değerlendirmesi de kadın temsilindeki sorunun yalnız seçmen davranışında değil, partilerin aday belirleme aşamasında aranması gerektiği yönündedir (Yaraman, 2015). Bu görüş doğrudan kanıtlanmış bir nedensel sonuç olarak değil, dönemin önemli bir kadın aktörünün siyasal temsil sorununa ilişkin değerlendirmesi olarak ele alınmalıdır.

Bu durum temsil paradoksu kavramıyla açıklanmaktadır: Siyasal rekabet genişlerken ve kadınların örgütlenme ile temsil talepleri daha görünür olurken parlamentodaki kadın sayısı azalmıştır. Bu, çok partili hayata geçişin düşüşe doğrudan neden olduğunu kanıtlamaz. Kadınların siyasal hakları, siyasal özneleşmeleri ve parlamenter temsilleri aynı doğrultuda gelişmeyebilir; partilerin aday belirleme tercihleri bu ilişkinin incelenmesi gereken ara mekanizmalarındandır.

Bu ayrım 1946 ile 1950 arasındaki farkı da görünür kılmaktadır. 1946, tek dereceli ve çok partili olmakla birlikte seçim güvenceleri ciddi biçimde tartışmalı bir seçimdir. 1950 ise gizli oy, açık sayım ve yargısal gözetim gibi güvencelerin getirildiği yeni bir seçim kanunu altında gerçekleştirilmiştir. Kadın temsilinin 1946'da 9'a, 1950'de ise 3'e düşmesi, temsil sorununu yalnız 1946 seçimlerinin tartışmalı uygulamalarına bağlamayı mümkün kılmamaktadır. Temsil daralması, seçim güvencelerinin güçlendirildiği 1950'de daha da derinleşmiştir.

Bu gelişmeler CHP'nin 1938 öncesinden devraldığı Dilek Sistemiyle karşılaştırıldığında dönemin yöntemsel dönüşümü daha açık hale gelmektedir. Dilek Sistemi toplumdan parti merkezine doğru geri bildirim sağlamakta; ancak talepler yerel parti örgütlerinden geçerek merkezde sınıflandırılmakta ve nihai karar tek parti merkezinde alınmaktaydı. 1945 sonrasında bu kanal ortadan kalkmamış; 1947 VII. Büyük Kurultayında Dilek mekanizması sürmüştür. Değişim, geri bildirimin varlığında değil siyasal yapısında meydana gelmiştir.

Bu nedenle 1945 sonrasındaki yöntemsel dönüşüm filtrelenmiş ve büyük ölçüde tek kanallı geri bildirimden, daha çok kanallı ve daha çok kanallı siyasal muhataplığa doğru göreli hareket olarak tanımlanabilir. Buradaki "göreli" ifadesi önemlidir; çünkü çok partili sistemin kurulması bütün taleplerin eşit biçimde siyasal sisteme girdiği veya bütün toplumsal grupların eşit temsil edildiği anlamına gelmemektedir. Kadınların parlamenter temsilindeki daralma bunun açık örneklerinden biridir.

Sonuç

Bu çalışma, 1938–1950 yıllarında kadın ve aile modernleşmesinin ne değişmeden sürdüğünü ne de bütünüyle terk edildiğini göstermektedir. Dönemin temel özelliği, normatif süreklilik ile söylemsel yeniden ağırlıklandırmanın, seçici kurumsal değişimin ve siyasal yöntemlerdeki dönüşümün bir arada gerçekleşmesidir.

Laik medeni hukuk, kadın eğitimi, çalışma ve siyasal yurttaşlık hakları korunurken annelik, bakım ve hane yönetimi de modern kadınlık anlayışının parçası olmayı sürdürmüştür. Savaş

koşullarında aileye yüklenen ekonomik ve toplumsal görevlerin güçlenmesi işlevsel ailecilik; kadınların üretici ve kamusal rollerinin ailevi sorumluluklarının yerine geçmekten çok onlara eklenmesi rollerin birikmesi kavramlarıyla açıklanmıştır. Bu iki kavram, savaş yıllarını basit bir geleneksel rollere dönüş olarak yorumlamanın yetersizliğini ortaya koymaktadır.

Savaş sonrasında çocuk korunmasının kamusal müdahaleye daha açık hâle gelmesi ailenin kamusallaşmasına işaret etmiştir. Din ve eğitim alanındaki düzenlemeler, laikliğin bütünüyle terk edilmesinden çok mevcut kurumsal çerçevenin belirli talepler karşısında seçici uyarlanması olarak değerlendirilmiştir. Kadın basınında ailevi sorumluluklar ile örgütlenme ve kamusal faaliyetlerin birlikte ele alınması, cinsiyetlendirilmiş kamusallık kavramının açıklayıcı gücünü göstermiştir.

Çok partili siyasal hayata geçiş kadınların temsil taleplerini yöneltebildikleri muhatapları çoğaltmıştır. Siyasal özneleşme, kadınların mevcut yurttaşlık haklarından hareketle örgütlenme ve adaylık taleplerini daha görünür biçimde ifade etmelerini anlatmaktadır. Bununla birlikte CHP'nin 1931'den beri işleyen Dilek Sistemi, tek parti döneminde de kontrollü toplumsal geri bildirim kanallarının bulunduğunu göstermektedir. Değişim, geri bildirimin ilk kez ortaya çıkmasında değil, siyasal muhatapların çoğalmasındadır.

Araştırmanın özgün bulgularından biri temsil paradoksudur. 1939 ve 1943 seçimlerinde 16 olan kadın milletvekili sayısı, çok partili seçimlerin yapıldığı 1946'da 9'a, seçim güvencelerinin güçlendiği 1950'de 3'e gerilemiştir. Siyasal rekabetin ve kadınların temsil taleplerinin genişlemesine eşlik eden bu düşüş, demokratikleşmenin kadın temsilindeki gerilemeye doğrudan neden olduğunu değil, siyasal haklar, siyasal özneleşme ve parlamenter temsil arasında kendiliğinden işleyen doğrusal bir ilişki bulunmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak İnönü dönemi, Cumhuriyetçi kadın ve aile modernleşmesinin temel normları korunurken savaş ekonomisi, sosyal politika ihtiyaçları ve çok partili rekabet karşısında farklı düzeylerde yeniden biçimlendiği bir evredir. Bu dönemin genel niteliği:

Kopuş değil yeniden eklemlenme;

Geri dönüş değil seçici uyarlanma;

Rollerin ikamesi değil rollerin birikmesidir.

Kaynakça

Ağaoğlu, Süreyya, & Taşkıran, Tezer (1943). Suçlu çocuklarımız: Ankara Çocuk Islah Evinde bir araştırma. Titaş.
Ahmad, Feroz (1993). The making of modern Turkey. Routledge.
Akşit, Elif Ekin (2005). Kızların sessizliği: Kız enstitülerinin uzun tarihi. İletişim Yayınları.
Altınok, Hatice, Gedikkaya, Fatma Gül, & Işık, Muaz Ayhan (2018). Siyasette ilk kadın parlamenterler dönemi: 8 Mart Dünya Kadınlar Günü özel yayını. Türkiye Büyük Millet Meclisi.
Ankara Üniversitesi kuruluşu kadroları hakkında 5239 sayılı Kanuna ek Kanun, Kanun No. 5424 (1949, 4 Haziran). Resmî Gazete, 7229 (10 Haziran 1949). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7229.pdf
Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun, Kanun No. 4109 (1941, 11 Ağustos). Resmî Gazete, 4887 (15 Ağustos 1941).

Başboğa, Sevcan (2017). Annelik sanatı: Erken Cumhuriyet dönemi çocuk dergilerinde çocuğun bedensel kurgusu. İnsan ve İnsan, 4(12), 6–30. https://doi.org/10.29224/insanveinsan.313009
Cumhuriyet Halk Fırkası. (1931). Üçüncü Büyük Kongre zabıtları.
Cumhuriyet Halk Partisi. (1948). Yedinci Büyük Kurultay tutanağı.
Cumhuriyet. (1950, 10 Nisan). Partilerin şehrimizde gösterdikleri adaylar (s. 1).
Demirağ, Behire (1944). Annelerle konuşma: Çocuk ve harp. Türk Kadını, 1(1), 4.
Demokrat İzmir. (1950, 9 Mayıs). İzmir Demokratlarının değerli kadın adayı (s. 6).
Duru, Afet (1944). Ev kadını için faydalı bilgiler: Çocuklarınızın küçülen elbiselerini büyütmek için birkaç fikir. Türk Kadını, 1(1), 14.
İlikan Rasimoğlu, Ceren Gülser (2019). Erken Cumhuriyet döneminde sağlıklı bireyin inşası: Pronatalist politikalar, çocuk sağlığı ve verem. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 39(2), 329–357. https://doi.org/10.26650/SJ.2019.39.2.0104
İnal, Münevver. (1946). Kadın ve sağlık. Türk Kadını, 3(8), 13–17.
Kandiyoti, Deniz (1991). End of empire: Islam, nationalism and women in Turkey. In D. Kandiyoti (Ed.), Women, Islam and the state (pp. 22–47). Temple University Press.
Karabulut, Sevilay (2019). Bir Cumhuriyet kadınını yazılarından tanımak: İffet Halim Oruz ve Kadın Gazetesi'ndeki yazıları (1947–1963). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 703–719. https://doi.org/10.32709/akusosbil.553797
Karpat, Kemal Haşim (1959). Turkey's politics: The transition to a multi-party system. Princeton University Press.
Koçak, Cemil (1996). Türkiye'de millî şef dönemi (1938–1945) (Cilt 1–2). İletişim Yayınları.
Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun, Kanun No. 5387 (1949, 23 Mayıs). Resmî Gazete, 7217 (27 Mayıs 1949).

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar_kararlar/kanuntbmmc031/kanuntbmmc031/kanuntbmmc03105387.pdf
Makal, Ahmet (2010). Türkiye'de Erken Cumhuriyet döneminde kadın emeği. Çalışma ve Toplum, 2(25), 13–40.
Milletvekili Seçimi Kanunu, Kanun No. 4918 (1946, 5 Haziran). Resmî Gazete, 6326 (6 Haziran 1946).
Milletvekilleri Seçimi Kanunu, Kanun No. 5545 (1950, 16 Şubat). Resmî Gazete, 7438 (21 Şubat 1950).
Millî Eğitim Bakanlığı. (1949, 7 Şubat). 1 Şubat 1949 tarihli ve 70/54-26 sayılı genelge. Tebliğler Dergisi, 524, 153.
Millî Korunma Kanunu, Kanun No. 3780 (1940, 18 Ocak). Resmî Gazete, 4417 (26 Ocak 1940).
Okan, Beria. (1946). Genç anneler için faydalı bilgiler. Türk Kadını, 3(1), 9.
Oruz, İffet Halim (1947, 5 Nisan). Kadınlar Birliği. Kadın Gazetesi, 1(6), 1.
Oruz, İffet Halim (1948, 28 Haziran). İstanbul kadınlığı ile açık konuşma. Kadın Gazetesi, (70), 1–2.
Oruz, İffet Halim (1949, 19 Aralık). Ekonomi alanında kadınlığımıza düşen ödev. Kadın Gazetesi, 3(147), 1–7.
Oruz, İffet Halim (1950, 27 Mart). 1950 seçimlerinde kadınlarımıza düşen görev. Kadın Gazetesi, 1–2.
Taluy, Nazan Yalçın (1945). Hizmetçisiz kalınca…. Türk Kadını, 2(7), 12.
Taluy, Nazan Yalçın (1947). Bayat ekmekle neler yapılır? Türk Kadını, 4(2), 2.

TBMM. (1946, 19 Aralık). Tutanak Dergisi, VII. Dönem, Cilt 20, Birleşim 14, ss. 197–198. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c020/b014/tbmm07020014019 7.pdf
TBMM. (1948a). Kimsesiz, terkedilmiş ve anormal çocukların korunması hakkında kanun tasarısı ve ilgili komisyon raporları (1/137, S. Sayısı 145).
TBMM. (1948b, 26 Mayıs). Kimsesiz, terkedilmiş ve anormal çocukların korunması hakkında kanun tasarısı görüşmeleri. Tutanak Dergisi, VIII. Dönem, 2. Toplantı, Cilt 11, Birleşim 63, ss. 516–527.
TBMM. (1948c, 31 Mayıs). Kimsesiz, terkedilmiş ve anormal çocukların korunması hakkında kanun tasarısı görüşmeleri. Tutanak Dergisi, VIII. Dönem, 2. Toplantı, Cilt 11, Birleşim 65, ss. 557–587.
Toker, Turhan. (1946). Anne kadın. Türk Kadını, 3(1), 3–5.
Tuncalp, Emine (1945). Türk annesinin, askere giden oğluna öğütleri. Türk Kadını, 1(11), 17.
Tuncer, Selma (1944a). Sağlam çocuk nasıl yetiştirilir. Türk Kadını, 1(2), 12–13.
Tuncer, Selma (1944b). Sağlam çocuk nasıl yetiştirilir: Gebelik ve doğuma ait sağlık bilgileri. Türk Kadını, 1(3), 6–8.
Türk Kadın Birliği kuruluyor. (1949, 14 Nisan). Ulus, 2.
Türk Kadınlar Birliği çalışmaları. (1950, 10 Nisan). Kadın Gazetesi, 1–5.
Türk Kanunu Medenîsi, Kanun No. 743 (1926, 17 Şubat). Resmî Gazete, 339 (4 Nisan 1926).
Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (t.y.). 1935–2009 yılları arasında kadın parlamenterler. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/98dfe99e-2557-461f-b361-58a874d662ad/content
Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). Milletvekili genel seçimleri, 1923–2011. Türkiye İstatistik Kurumu.
Yaraman, Ayşegül (2015). Türkiye'de kadınların siyasal temsili: Dişiliksiz siyaset (2. bs.). Bağlam Yayınları.
Zorlutuna, Halide Nusret (1948). Din meselesi. Kadın Gazetesi.
Zorlutuna, Halide Nusret (1949a, 4 Mart). Kahraman kadınlar. Kadın Gazetesi, 3(110).
Zorlutuna, Halide Nusret (1949b, 30 Mayıs). Yardımseverler. Kadın Gazetesi, 3(116).
Zorlutuna, Halide Nusret (1949c, 25 Temmuz). Yine din meselesi. Kadın Gazetesi, 3(126), 1, 3.

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE FARKLILAŞAN RİSK YAPILARI: TÜRKİYE, KAZAKİSTAN VE AZERBAYCAN'DA KADIN ÇALIŞANLAR ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

DIVERGING RISK STRUCTURES IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY: A COMPARATIVE ANALYSIS ON FEMALE EMPLOYEES IN TURKEY, KAZAKHSTAN, AND AZERBAIJAN

Doç. Dr. Zerrin FIRAT
Bursa Uludağ Üniversitesi, İnegöl İşletme Fakültesi, ORCID: 0000-0001-6849-6813

Öğr. Gör. Dr. Tuğba ENGİN
Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, ORCID: 0000-0002-2104-1317

Özet

Küreselleşen işgücü piyasalarında esnekleşme ve güvencesizleşme eğilimlerinin derinleşmesi, kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği bağlamında karşılaştıkları risklerin geleneksel fiziksel tehlikelerin ötesine taşınarak yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma; Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan çalışma yaşamında kadın işgücünün maruz kaldığı iş sağlığı ve güvenliği dinamiklerini karşılaştırmalı ve eleştirel bir perspektifle ele almaktadır. Araştırmanın temel amacı; kadın çalışanların karşılaştığı mesleki tehlikelerin ve sağlık risklerinin yalnızca işin fiziki ve teknik doğasından kaynaklanmadığını; aksine yatay ve dikey sektörel ayrışma, istihdamın esnekleşme ve güvencesizleşme derecesi, devletin kurumsal denetim kapasitesi tarafından yapısal biçimde inşa edildiğini ortaya koymaktır. Ortak tarihsel ve sosyo-kültürel mirasa sahip olmalarına karşın, farklı çalışma rejimleri benimseyen bu üç ülke örneği üzerinden; kadın emeğinin korunmasına yönelik kurumsal örüntüler, mevzuat-uygulama çelişkileri ve sosyal politika farklılaşmaları analitik bir biçimde incelenmektedir.

Çalışmada 2015–2025 dönemini kapsayan veriler, ulusal istatistik kurumlarının (TÜİK, Kazakistan Ulusal İstatistik Bürosu, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi) ve Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) idari kayıtları, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporları ile ampirik alan yazın temelinde ikincil veri analizi ve belge incelemesi yöntemleriyle incelenmektedir. Analiz; resmi iş kazası verilerinin yanı sıra fiziksel, kimyasal ve ergonomik tehlikeleri, kayıt dışı istihdamı, işyerindeki şiddet, taciz ve mobbing gibi psikososyal riskleri ve İSG uygulamalarının sahadaki fiilî durumunu kapsamaktadır. Ülkeler arasında kullanılan istatistiksel tanımların, kaza bildirim eşiklerinin ve veri toplama metodolojilerinin homojen olmaması, göstergelerin makro düzeyde doğrudan nicel kıyaslanabilirliğindeki temel yöntemsel sınırlılığı oluşturmaktadır.

Çalışmanın temelini oluşturan risk rejimleri yaklaşımı; resmi iş kazası verilerinin, kadın çalışanların maruz kaldığı riskler ile tek başına açıklamadığını ve görünür riskler kadar kayıt dışılık, bakım yükünden kaynaklanan çifte mesai baskısı ve güvencesiz çalışma biçimleriyle birleşen görünmeyen psikososyal risklerin de analize dâhil edilmesinin zorunluluğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda çalışma, üç ülke bağlamında kadın çalışanların korunmasını yasal düzenlemelerin varlığının ötesine taşıyarak; önleyici mekanizmaların erişilebilirliği, denetim altyapısının fiilî etkinliği ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütünleşik sosyal politika düzenlemeleri ekseninde özgün bir karşılaştırmalı değerlendirme modeli sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, Kadın Çalışanlar, Türk Dünyası, İş Kazası, Kayıtdışı İstihdam.

Abstract

The deepening trends toward greater flexibility and precariousness in globalizing labor markets necessitate a reassessment of the risks faced by female workers in the context of occupational safety and health, as these risks now extend beyond traditional physical hazards. This study examines the OSH dynamics to which the female workforce is exposed in the labor markets of Turkey, Kazakhstan, and Azerbaijan from a comparative and critical perspective. The primary objective of the research is to demonstrate that the occupational hazards and health risks faced by female workers do not stem solely from the physical and technical nature of the work; rather, they are structurally constructed by horizontal and vertical sectoral segregation, the degree of flexibilization and precariousness in employment, and the state's institutional regulatory capacity. Using these three countries—which, despite sharing a common historical and sociocultural heritage, have adopted different labor regimes—as case studies, the study analytically examines institutional patterns for the protection of women's labor, contradictions between legislation and implementation, and differences in social policy.

The study examines data covering the 2015–2025 period, drawing on administrative records from national statistical agencies (TUİK, the National Statistics Bureau of Kazakhstan, and the State Statistics Committee of Azerbaijan) and the Social Security Institution (SGK), reports from the International Labor Organization (ILO), and the empirical literature, using methods of secondary data analysis and document review. The analysis covers not only official workplace accident data but also physical, chemical, and ergonomic hazards; informal employment; psychosocial risks such as workplace violence, harassment, and bullying; and the actual status of occupational safety and health practices in the field. The lack of uniformity in the statistical definitions, accident reporting thresholds, and data collection methodologies used across countries constitutes the fundamental methodological limitation to the direct quantitative comparability of indicators at the macro level.

The risk regimes approach, which forms the basis of this study, argues that official workplace accident data alone does not fully account for the risks faced by female workers, and that it is essential to include in the analysis not only visible risks but also invisible psychosocial risks—such as informal work, the pressure of double shifts resulting from caregiving responsibilities, and precarious forms of employment. In this vein, the study goes beyond the mere existence of legal regulations to protect female workers in the context of these three countries; it presents a unique comparative evaluation model centered on the accessibility of preventive mechanisms, the actual effectiveness of the inspection infrastructure, and gender-sensitive, integrated social policy frameworks.

Keywords: Occupational Health and Safety, Female Workers, the Turkic World, Workplace Accidents, Informal Employment.

1.Giriş

İş sağlığı ve güvenliği, çalışanların iş görme edimini ifası sırasında yaşadığı yaralanma ve hastalık gibi bedenen ve ruhen maruz kaldığı zararlardan korunmasını amaçlayan, önleyici uygulamalar ile kurumsal sorumlulukları birlikte içeren bir çalışma yaşamı alanıdır (ILO, 2023). Bu alanın yalnızca fiziksel tehlikeler ve meydana gelmiş iş kazaları üzerinden değerlendirilmesi, çalışanların farklı istihdam biçimleri ve çalışma koşulları nedeniyle karşılaştıkları risklerin kapsamlı biçimde anlaşılmasını güçleştirebilmektedir. Özellikle işin örgütlenmesi, çalışma süreleri, iş güvencesi ve işyerindeki psikososyal koşullar, iş sağlığı ve güvenliğinin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken unsurlar arasında yer almaktadır (Derdowski ve Mathisen, 2023).

Kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği bakımından değerlendirilmesi, kadınların bütün sektörlerde aynı risklere maruz kaldıkları varsayımına dayandırılmamalıdır. Mesleki ayrışma, işlerin örgütlenme biçimi, çalışma ekipmanlarının uygunluğu ve işyerindeki koruyucu uygulamalara erişim gibi etkenler, maruz kalınan tehlikelerin niteliğini ve sağlık üzerindeki olası etkilerini farklılaştırabilmektedir. ILO, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların iş sağlığı ve güvenliği politikalarına ve önleme stratejilerine yansıtılmasının önemini vurgulamaktadır (ILO, 2023). Bu yaklaşım, kadın çalışanların korunmasını yalnızca belirli biyolojik farklılıklarla sınırlamadan, işin yapısal ve örgütsel koşullarını da incelemeyi gerektirmektedir.

Kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği sorunları, istihdamın sektörel dağılımı ve niteliğiyle birlikte değerlendirilmelidir. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumunun 2024 yılı işgücü istatistiklerinde kadınların işgücüne katılım oranı %36,8, erkeklerin ise %72; kadınların istihdam oranı %32,8, erkeklerin ise %66,9 olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2025). Bu farklılık, kadınların çalışma yaşamına katılım koşullarının incelenmesi bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte, istihdam oranları tek başına kadın çalışanların hangi mesleki tehlikelere ne ölçüde maruz kaldığını göstermemektedir. Bu nedenle işgücü göstergelerinin iş kazaları, çalışma koşulları ve sosyal koruma verileriyle birlikte ele alınması gerekmektedir.

Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'ın karşılaştırmalı olarak incelenmesi, kadın çalışanların korunmasına ilişkin farklı kurumsal ve ekonomik koşulların değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, ülkelerin ortak tarihsel ve kültürel bağlara sahip olması, işgücü piyasalarının veya iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının benzer olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim ILO'nun Kazakistan'a ilişkin 2024–2025 dönemini kapsayan çalışmaları, iş sağlığı ve güvenliği, denetim ve sosyal diyalog alanlarını çalışma yaşamının geliştirilmesinde öncelikli konular arasında ele almaktadır (ILO, 2024a). Azerbaycan'da ise ILO tarafından Temmuz 2025'te yürütülen çalışmalar, iş sağlığı ve güvenliği standartlarının ulusal düzeyde uygulanmasına ve denetim sisteminin geliştirilmesine odaklanmıştır (ILO, 2025).

Çalışmanın temel problemi, kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği bakımından karşılaştıkları risklerin ülkelerin sektörel istihdam yapılarıyla mı sınırlı olduğu, yoksa kurumsal kapasite, denetim, kayıt dışılık ve sosyal politika düzenlemeleriyle birlikte mi şekillendiğidir. Çalışmada bu problem, risk rejimleri yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaktadır. Böylece karşılaştırma, mevzuat hükümlerinin yan yana sıralanmasının ötesine taşınarak çalışanların korunmasına ilişkin uygulama koşullarını ve veri sistemlerinin görünür kıldığı ya da dışında bıraktığı riskleri de kapsayacak biçimde genişletilmektedir.

2.Kadın Çalışanlar, İş Sağlığı ve Güvenliğinin Kapsamı

İş sağlığı ve güvenliği risklerinin değerlendirilmesinde çalışanların maruz kaldığı fiziksel, kimyasal, biyolojik ve ergonomik tehlikelerin yanı sıra işin örgütlenmesinden ve iş ilişkilerinden kaynaklanan psikososyal tehlikelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Psikososyal riskler, çalışma koşulları ve güvenlik arasındaki ilişkileri inceleyen sistematik literatür taraması, iş talepleri, stres ve çalışanların güvenli davranışları arasında bağlantılar bulunduğunu, ancak bu alandaki kanıtların kapsam ve yöntem bakımından farklılaştığını ortaya koymaktadır (Derdowski ve Mathisen, 2023). Bu nedenle psikososyal risklerin iş kazalarının doğrudan ve tek nedeni olarak sunulması yerine, güvenli çalışma koşullarını etkileyebilen faktörler olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır (Chung ve Lippe, 2024).

Kadın çalışanlar bakımından risk değerlendirmesinin önemli bir boyutunu, mesleki tehlikelere maruz kalmanın toplumsal ve örgütsel koşullarla ilişkisi oluşturmaktadır. İş ekipmanlarının çalışanların fiziksel özelliklerine uygunluğu, koruyucu donanımların kullanılabilirliği, çalışma süreleri, işyerindeki şiddet ve taciz riski ile iş ve aile sorumluluklarının birlikte yürütülmesi, farklı çalışan gruplarının korunma ihtiyaçlarının değerlendirilmesinde önem taşıyan konulardır (ILO, 2013; ILO, 2024b). Bu unsurların her birinin üç ülkede aynı ölçüde bulunduğu varsayılmamakta, ülke verileriyle araştırılması gereken inceleme alanları olarak ele alınmaktadır.

İşyerinde şiddet ve taciz, yalnızca bireysel davranışlarla sınırlı bir sorun olarak değil, iş sağlığı ve güvenliği önlemleriyle de ilişkilendirilebilen bir çalışma yaşamı riski olarak değerlendirilmektedir. ILO'nun 2024 tarihli raporu, şiddet ve tacizin önlenmesinde iş sağlığı ve güvenliği sistemlerinin, kurumsal politikaların ve koruyucu mekanizmaların birlikte ele alınmasının önemini vurgulamaktadır (ILO, 2024). Bu çerçevede kadın çalışanların güvenliğini değerlendiren bir araştırmada, yalnızca fiziksel yaralanma göstergelerinin değil, bildirim mekanizmalarının erişilebilirliğinin ve psikososyal tehlikelerin yönetilmesinin de incelenmesi gerekmektedir.

2.1.Risk Rejimleri Yaklaşımı

Çalışmada risk rejimleri, mesleki tehlikelerin ortaya çıkışını, tanınmasını, ölçülmesini ve önlenmesini etkileyen sektörel, kurumsal ve sosyal politika koşullarının analitik bir bileşimi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla risk rejimleri, üç ülke için önceden kanıtlanmış ve değişmez bir sınıflandırma olarak değil, ulusal veriler ve kurumsal düzenlemeler üzerinden sınanacak analitik bir çerçeve olarak ele alınmaktadır (İştar ve Öztürk, 2024).

Bu çerçevede risklerin değerlendirilmesi üç bağlantılı boyuta dayandırılmaktadır. İlk boyut, kadın çalışanların hangi sektörlerde ve çalışma koşullarında istihdam edildiğini, hangi fiziksel ve örgütsel tehlikelerle karşılaşabileceğini inceleyen sektörel ve mesleki risk yapısıdır. İkinci boyut, iş sağlığı ve güvenliği yükümlülüklerinin uygulanması, denetim kapasitesi, bildirim mekanizmaları ve çalışanların koruyucu hizmetlere erişimiyle ilgilidir. Üçüncü boyut ise kayıt dışılık, iş güvencesi, sosyal koruma ve bakım sorumlulukları gibi çalışanların korunma olanaklarını etkileyebilecek sosyal politika koşullarını kapsamaktadır (Hasanhanoğlu, 2026).

Boyutlar arasında analitik bir ilişki kurulması, ülkeler arasındaki farklılıkların yalnızca iş kazası sayıları üzerinden açıklanmasını önlemektedir. Bununla birlikte, kurumsal kapasitenin zayıf olduğu durumlarda risklerin daha az raporlanacağı veya kadınların her koşulda daha yüksek

psikososyal risk yaşayacağı, yalnızca bu çerçeveden hareketle kesin bir bulgu olarak ileri sürülememektedir. Bu ilişkilerin ortaya konulabilmesi için istatistiksel göstergelerin, ulusal mevzuatın ve uygulama raporlarının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (ILO, 2023; ILO, 2024b).

2.2.Görünür ve görünmez riskler

Çalışmada görünür riskler, ulusal istatistik sistemlerinde kayıt altına alınan iş kazaları, ölümcül ve ölümcül olmayan yaralanmalar ile belirli çalışma ortamlarına ilişkin ölçülebilir tehlike göstergeleri üzerinden ele alınmaktadır. Görünmez riskler ise yalnızca kayıtlarda yer almayan olaylar anlamına gelmemektedir. Bu kavram, resmî istatistiklerde doğrudan ölçülmeyen veya mevcut göstergelerle yeterince açıklanamayan psikososyal tehlikeleri, işyerinde şiddet ve taciz deneyimlerini, güvencesiz çalışma koşullarını ve koruyucu mekanizmalara erişim sorunlarını tartışmak için kullanılmaktadır (ILO, 2024b; Derdowski ve Mathisen, 2023).

Burada önemli bir metodolojik ayrım bulunmaktadır. Bir riskin istatistiklerde yer almaması, o riskin mutlaka yaşandığını veya yaygın olduğunu kanıtlamamaktadır. Aynı şekilde, kadın çalışanlara ilişkin kayıtlı iş kazası oranlarının erkeklerden düşük olması, kadınların genel olarak daha güvenli koşullarda çalıştığı sonucunu tek başına desteklememektedir. Böyle bir yorum için çalışan sayısı, çalışma süresi, sektör, meslek, istihdam statüsü ve bildirim sistemlerinin kapsamı gibi değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

3.Yöntem

Çalışmada Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'ın iş sağlığı ve güvenliği koşullarını karşılaştırmak amacıyla karşılaştırmalı ikincil veri analizi yaklaşımı benimsenmektedir. Araştırma, kadın çalışanların maruz kaldıkları riskleri yalnızca iş kazalarının sayısı üzerinden değerlendirmek yerine, istihdam yapısı, mesleki tehlikeler, kurumsal denetim ve sosyal koruma göstergelerini birlikte ele almayı amaçlamaktadır. İkincil veri analizi, daha önce farklı kurumlar tarafından toplanmış veya yayımlanmış verilerin belirli bir araştırma problemi doğrultusunda yeniden incelenmesine dayanmaktadır. Bu çalışmada analiz birimi, üç ülkenin ulusal düzeyde yayımlanan iş sağlığı ve güvenliği, istihdam ve çalışma koşulları göstergeleridir.

Araştırmanın veri dönemi 2015–2025 olarak belirlenmiştir. Tablo 1'de de gösterildiği üzere veriler öncelikle TÜİK, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), Kazakistan Ulusal İstatistik Bürosu, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi ve ILO gibi resmî istatistik ve kurumsal kaynaklardan temin edilmektedir. Türkiye bakımından SGK'nın yıllık istatistikleri ve TÜİK'in işgücü istatistikleri, Kazakistan bakımından çalışma koşulları ve iş kazalarına ilişkin ulusal istatistikler, Azerbaycan bakımından ise cinsiyete göre iş kazaları ve elverişsiz çalışma koşulları göstergeleri inceleme kapsamına alınmaktadır (SGK, 2025; TÜİK, 2025; National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2026; State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2026).

Tablo.1: Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan İstihdam ve İş Kazaları Tablosu (2024)

Gösterge (2024)	Türkiye	Kazakistan	Azerbaycan
Toplam İstihdam Edilen Sayısı (Kişi)	32.800.000	9.150.000	4.995.000

İstihdam Edilen Kadın Sayısı (Kişi)	10.750.000	4.420.000	2.398.000
Kadın Çalışanların Toplam İçindeki Payı (%)	%32,8	%48,3	%48,0
Toplam İş Kazası / Yarıda Kalan Vakalar	589.258 *(Bildirilen vaka)*	2.328 *(Raporlanan ağır/sanayi kaza)*	310 *(Raporlanan ağır/sanayi kaza)*
Kadın Çalışan İş Kazası Sayısı	~64.800	463	~37
Kadınların Toplam İş Kazasındaki Payı (%)	%11,0	%19,9	%11,9

Kaynak: TÜİK, BNS, SSCR Verileri

Veri seçimi sırasında göstergenin yayımlandığı kurum, referans yılı, kapsadığı çalışan grubu, cinsiyete göre ayrıştırılma durumu, ölçüm birimi ve kullanılan tanım dikkate alınmaktadır. Yalnızca kadın çalışanlara ilişkin veri bulunmayan göstergeler, ülkenin genel iş sağlığı ve güvenliği bağlamını açıklamak amacıyla kullanılabilmekte, ancak kadınlara özgü risklerin doğrudan kanıtı olarak yorumlanmamaktadır. Akademik literatür seçiminde öncelik 2021–2026 döneminde yayımlanmış hakemli çalışmalara verilmekte, daha eski kaynaklar ise temel kavramların açıklanması ve uluslararası standartların tanımlanması gibi gerekli durumlarla sınırlandırılmaktadır.

Karşılaştırmalı analizde dört temel gösterge grubu kullanılmaktadır. İlk grupta kadınların istihdam oranları, sektörel dağılımları ve çalışma statüleri incelenmektedir. İkinci grupta kayıtlı iş kazaları, ölümcül ve ölümcül olmayan yaralanmalar, mesleki hastalıklar ve elverişsiz çalışma koşullarına ilişkin göstergeler değerlendirilmektedir. Üçüncü grupta iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı, denetim mekanizmaları, çalışanların bildirim olanakları ve koruyucu uygulamalara ilişkin kurumsal bilgiler ele alınmaktadır. Dördüncü grupta ise psikososyal riskler, işyerinde şiddet ve taciz, güvencesiz çalışma ve bakım sorumluluklarıyla ilişkili sorunlar incelenmektedir.

Bu göstergeler, ülkeler arasında ortak bir karşılaştırma matrisi oluşturacak biçimde sınıflandırılmaktadır. Ancak göstergelerin tanım ve kapsamlarının aynı olmadığı durumlarda sayısal değerler doğrudan karşılaştırılmamakta, farklılıklar veri tanımlarına ilişkin metodolojik açıklamalarla birlikte yorumlanmaktadır. Örneğin, yalnızca belirli büyüklükteki işletmeleri kapsayan bir iş kazası istatistiği ile farklı çalışan gruplarını içeren bir istatistik aynı kapsamda değerlendirilmemektedir. Benzer şekilde, bir ülkede idari kayıtlara dayanan iş kazası verileri ile başka bir ülkede anket yoluyla elde edilen veriler eşdeğer kabul edilmemektedir.

Analiz sürecinde öncelikle her ülkenin ulusal göstergeleri ayrı ayrı incelenmekte, ardından ortak tanımlara ve karşılaştırılabilir dönemlere sahip veriler belirlenmektedir. İkinci aşamada, kadın çalışanların sektörel yoğunlaşmaları ile mesleki risk göstergeleri arasındaki ilişkiler değerlendirilmekte, üçüncü aşamada ise mevzuat, denetim ve sosyal koruma düzenlemelerinin bu risklerin tanınması ve önlenmesiyle ilişkisi tartışılmaktadır. Son aşamada, üç ülke arasında

ortaklaşan sorunlar ve ülkeye özgü farklılıklar belirlenerek politika çıkarımları geliştirilmektedir.

Araştırmanın temel sınırlılığı, ülkelerin istatistiksel sistemleri arasındaki kapsam ve tanım farklılıklarıdır. Ayrıca kayıt dışı çalışanlar, bildirilmeyen iş kazaları ve istatistiklerde ayrı olarak ölçülmeyen psikososyal riskler hakkında karşılaştırılabilir verilerin bulunmaması, bazı risk alanlarının nicel olarak değerlendirilmesini sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle araştırma kapsamında doğrudan ölçülmeyen değişkenler hakkında kesin nedensel sonuçlara ulaşılmamakta, mevcut verilerin desteklediği ölçüde betimleyici ve karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmaktadır.

4. Kadın İstihdamının Yapısı ve Sektörel Risklerin Değerlendirilmesi

Kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği bakımından karşılaştıkları risklerin değerlendirilmesinde istihdamın düzeyi kadar, hangi sektörlerde ve hangi çalışma statülerinde yoğunlaştıkları da önem taşımaktadır. Türkiye'de 2024 yılı için kadınların istihdam oranı %32,8 olarak açıklanırken erkeklerin istihdam oranı %66,9 olarak kaydedilmiştir (TÜİK, 2025). Bu göstergeler, kadınların çalışma yaşamına katılımının erkeklerden farklılaştığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, istihdam oranı tek başına iş sağlığı ve güvenliği risklerinin düzeyini göstermediğinden, sektörel dağılım ve çalışma koşullarına ilişkin göstergelerle birlikte değerlendirilmelidir (Bolghanabadi, 2024).

Türkiye'de kadın istihdamının iş sağlığı ve güvenliği bağlamında incelenmesinde tarım, imalat, sağlık ve sosyal hizmetler gibi farklı çalışma ortamlarının ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Bu sektörlerdeki tehlikelerin niteliği ve çalışanların korunma ihtiyaçları aynı değildir. Nitekim Türkiye'de sağlık çalışanlarının 2019–2023 dönemindeki iş kazalarını inceleyen ulusal ölçekli bir araştırmada, sağlık kuruluşlarından bildirilen 68.563 iş kazasının %64,5'inin kadın çalışanları etkilediği bildirilmiştir (Medeni, vd., 2024). Bu bulgu, sağlık sektöründe kadın çalışanların iş kazalarından etkilenme durumunun ayrıca incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak sonuçların sağlık sektörüyle sınırlı olduğu ve bütün kadın çalışanlara genellenemeyeceği dikkate alınmalıdır.

Kazakistan'da çalışma koşullarına ilişkin ulusal istatistikler, iş sağlığı ve güvenliği incelemesinin yalnızca kaza kayıtlarıyla sınırlandırılmaması gerektiğini göstermektedir. Kazakistan Ulusal İstatistik Bürosunun 2025 yılı göstergelerine göre, incelenen işletmelerde 132.600 kadın gece vardiyasında çalışmaktadır. Aynı istatistik setinde 41.400 kadının fiziksel mesleki tehlikelere maruz kaldığı bildirilmektedir (National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2026). Bu göstergeler, çalışma süreleri ve mesleki tehlikelere maruz kalma durumlarının kadın çalışanlar bakımından ayrıca değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, bu veriler yalnızca istatistik kapsamındaki işletmelere ilişkin olduğundan bütün kadın çalışanları temsil ettiği varsayılmamalıdır.

Azerbaycan'da ulusal istatistik sistemi, cinsiyete göre istihdamın yanı sıra elverişsiz çalışma koşulları ve iş kazalarına ilişkin göstergeler de yayımlamaktadır (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025). Bu veri altyapısı, kadın çalışanların çalışma ortamlarının sektörel düzeyde incelenmesi bakımından önemlidir. Ancak mevcut kaynakların listelenmesi, tek başına kadınların hangi sektörlerde daha yüksek risk altında olduğunu veya risklerin diğer iki ülkeyle karşılaştırıldığında daha yüksek ya da düşük olduğunu kanıtlamamaktadır. Bu tür

sonuçlara ulaşmak için ilgili tabloların referans yılı, çalışan kapsamı ve cinsiyet ayrımı bakımından birlikte incelenmesi gerekmektedir.

Üç ülke bakımından ortaya çıkan temel analitik gereklilik, kadın istihdamının sektörel dağılımı ile iş sağlığı ve güvenliği göstergelerinin birlikte değerlendirilmesidir. Sektörel yoğunlaşma, belirli tehlikelere maruz kalma olasılığını etkileyebilecek bir faktör olmakla birlikte, aynı sektördeki işyerleri arasında da çalışma koşulları ve koruyucu uygulamalar bakımından farklılıklar bulunabilmektedir. Bu nedenle risk rejimlerinin değerlendirilmesinde sektörün yanı sıra işletme büyüklüğü, istihdam statüsü, çalışma süresi ve denetim koşulları da dikkate alınmalıdır.

4.1. İş Kazaları ve Mesleki Tehlikelerin Görünürlüğü

İş kazalarına ilişkin istatistikler, iş sağlığı ve güvenliği performansının değerlendirilmesinde önemli göstergeler sunmaktadır. Bununla birlikte, kayıtlı kaza sayıları çalışma yaşamındaki bütün riskleri ölçmemekte, esas olarak ilgili sistem tarafından tanımlanan ve kayıt altına alınan olayları yansıtmaktadır. Bu nedenle ülkeler arasındaki iş kazası sayılarının doğrudan karşılaştırılması, çalışan nüfusunun büyüklüğü ve sektör dağılımı gibi etkenler kontrol edilmediğinde yanıltıcı sonuçlar üretebilmektedir.

Kazakistan'ın 2025 yılı resmî istatistiklerinde 2.328 iş kazası mağduru kaydedilmiş ve bu kişilerin %19,9'unun kadın olduğu bildirilmiştir (National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2026). Bu oran, ilgili istatistik sisteminde kayda geçen iş kazası mağdurlarının cinsiyet dağılımını göstermektedir. Kadınların bütün çalışanlar içindeki payı, sektörlere göre istihdam dağılımı ve çalışma süreleri bilinmeden bu orandan kadınların erkeklere göre daha az risk altında olduğu sonucuna ulaşılamaz.

Azerbaycan'ın resmî istatistik sisteminde ölümcül ve ölümcül olmayan iş kazaları, çalışan başına düşen göstergeler ve cinsiyete göre ayrıştırılabilen veriler bulunmaktadır (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025). Bu göstergelerin karşılaştırmalı araştırmada kullanılması, mutlak kaza sayılarının yanı sıra çalışan sayısına göre standartlaştırılmış oranların değerlendirilmesine imkân tanıyabilir. Bununla birlikte, standartlaştırılmış oranlar dahi yalnızca ilgili veri sisteminin kapsadığı çalışanları ve olayları yansıttığından, ülkelerin bildirim ve kayıt uygulamaları dikkate alınarak yorumlanmalıdır.

Türkiye'de SGK'nın yıllık istatistikleri, iş kazaları ve meslek hastalıklarına ilişkin temel idari veri kaynakları arasında yer almaktadır. Bu verilerin kadın ve erkek çalışanlar için ayrı ayrı incelenmesi, sektörlere göre dağılımlarının değerlendirilmesi ve çalışan sayılarıyla ilişkilendirilmesi, karşılaştırmalı analiz açısından önem taşımaktadır.

Bu çerçevede görünür risklerin değerlendirilmesi, iş kazalarının mutlak sayıları ile sınırlı tutulmamalıdır. Ölümcül ve ölümcül olmayan kazaların ayrı incelenmesi, meslek hastalıklarının kapsamının değerlendirilmesi ve çalışanların cinsiyetine göre oranların hesaplanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra psikososyal riskler, işyerinde şiddet ve taciz ile iş güvencesine ilişkin sorunlar, yalnızca kaza kayıtlarından hareketle ölçülemeyeceğinden ayrı veri kaynaklarıyla incelenmelidir (ILO, 2024b).

4.2. Kurumsal Kapasite, Denetim ve Sosyal Koruma

İş sağlığı ve güvenliği sistemlerinin değerlendirilmesi, mevzuatın varlığının tespit edilmesinden daha kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir. Mevzuat hükümlerinin uygulanması, işyerlerinin denetlenmesi, çalışanların riskleri bildirebilmesi ve koruyucu önlemlerin fiilen alınması, çalışanların korunma düzeyinin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken unsurlardır. Bu nedenle karşılaştırmalı analizde mevzuat hükümleri ile uygulama kapasitesinin birbirinden ayrılması gerekmektedir.

Kazakistan'da ILO ile yürütülen 2024–2025 dönemine ilişkin çalışmalar, iş sağlığı ve güvenliği, iş müfettişliği ve sosyal diyalog alanlarını ulusal çalışma yaşamının geliştirilmesi bakımından öncelikli konular arasında ele almaktadır (ILO, 2024a). ILO'nun Nisan 2025'te Kazakistan'da gerçekleştirdiği üçlü değerlendirme çalışması da özellikle madencilik sektöründe iş sağlığı ve güvenliği ile denetim uygulamalarının geliştirilmesine odaklanmıştır (ILO, 2025a). Bu kaynaklar, Kazakistan'da iş sağlığı ve güvenliği sisteminin kurumsal bağlamını açıklamak bakımından kullanılabilir. Ancak bu bilgiler, kadın çalışanların korunmasının diğer iki ülkeden daha zayıf veya güçlü olduğunu tek başına göstermemektedir.

Azerbaycan'da ILO'nun Temmuz 2025'te yürüttüğü çalışma, iş sağlığı ve güvenliği standartlarının uygulanması ve uluslararası sözleşmeler kapsamındaki raporlama süreçlerinin geliştirilmesi üzerinde durmaktadır (ILO, 2025b). ILO'nun ülke profili, Azerbaycan'ın 2023 yılında 155 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi'ni ve 2026 yılında 187 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesi'ni onayladığını göstermektedir (ILO, n.d.-b). Bu gelişmeler, uluslararası standartlarla ulusal düzenlemeler arasındaki kurumsal ilişkinin incelenmesi açısından önemlidir. Bununla birlikte, sözleşmelerin onaylanma tarihi, uygulamanın etkinliği veya işyerlerindeki koruma düzeyiyle özdeş kabul edilmemelidir.

Türkiye bakımından SGK ve TÜİK istatistikleri, çalışma yaşamına ilişkin temel göstergeleri ortaya koymaktadır. Ancak kadın çalışanların fiilen hangi koruyucu mekanizmalardan yararlandığını değerlendirebilmek için iş kazası istatistiklerinin yanı sıra denetim faaliyetleri, kayıt dışı istihdam ve sektörel çalışma koşullarına ilişkin verilerin de incelenmesi gerekmektedir (SGK, 2025; TÜİK, 2025). Bu nedenle ülkeler arasındaki kurumsal farklılıkların yalnızca mevzuat metinleri üzerinden açıklanması yeterli değildir.

Sosyal koruma boyutu da kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği koşullarının değerlendirilmesinde önem taşımaktadır. İş güvencesinin, kayıtlı istihdamın ve sosyal güvenlik kapsamının niteliği, çalışanların risk bildiriminde bulunma ve koruyucu mekanizmalara erişme olanaklarıyla ilişkili olabilecek unsurlardır. Bununla birlikte, bu ilişkilerin üç ülkede hangi düzeyde ve nasıl ortaya çıktığı, mevcut araştırma verileriyle ayrıca sınanmalıdır. Dolayısıyla kurumsal kapasite ve sosyal koruma, doğrudan kanıtlanmış sonuçlar olarak değil, karşılaştırmalı incelemede birlikte değerlendirilmesi gereken boyutlar olarak ele alınmaktadır.

4.3. Psikososyal Riskler, Bakım Sorumlulukları ve Güvencesiz Çalışma

İş sağlığı ve güvenliği değerlendirmelerinin yalnızca fiziksel yaralanma ve mesleki hastalık göstergelerine dayanması, çalışma koşullarından kaynaklanan psikososyal tehlikelerin yeterince açıklanmasını güçleştirebilmektedir. Psikososyal faktörler ile güvenlik arasındaki ilişkiyi inceleyen sistematik bir araştırma, iş talepleri, stres ve güvenlik davranışları arasında bağlantılar bulunduğunu, ancak mevcut kanıtların bütün sonuçlar bakımından aynı ölçüde güçlü olmadığını göstermektedir (Derdowski ve Mathisen, 2023). Bu nedenle psikososyal risklerin

değerlendirilmesinde bilimsel kanıtların kapsamı gözetilmeli ve her risk faktörünün doğrudan iş kazasına neden olduğu ileri sürülmemelidir.

İşyerinde şiddet ve taciz, kadın çalışanların güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına erişimi açısından ayrıca ele alınması gereken bir risk alanıdır. ILO'nun 190 sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesi, çalışma yaşamında şiddet ve tacizi fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik zararla ilişkili davranış ve uygulamaları kapsayacak şekilde ele almakta ve psikososyal risklerin iş sağlığı ve güvenliği yönetimiyle ilişkilendirilmesini öngörmektedir (ILO, 2019). Sözleşmenin uygulanmasına yönelik 2024 tarihli ILO raporu da şiddet ve tacizin önlenmesinde kurumsal politikaların, risk değerlendirmesinin ve koruyucu mekanizmaların önemini vurgulamaktadır (ILO, 2024).

Bakım sorumlulukları ve iş yaşamının birlikte yürütülmesi, kadın çalışanların çalışma koşullarının değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken bir başka konudur. Bununla birlikte, bakım yükünün her durumda kadınlarda daha yüksek psikososyal risk yarattığı sonucuna ulaşılabilmesi için çalışma süreleri, bakım sorumluluklarının dağılımı, iş güvencesi ve psikososyal sağlık göstergelerine ilişkin doğrudan verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bakım sorumlulukları, üç ülke bakımından önceden doğrulanmış bir bulgu olarak değil, risk rejimleri yaklaşımı içinde araştırılması gereken bir değişken olarak ele alınmaktadır.

Güvencesiz ve kayıt dışı çalışma da risklerin görünürlüğü ve çalışanların korunması bakımından önem taşımaktadır. Kayıt dışı çalışanların iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerine erişimi, kazaların bildirilmesi ve sosyal güvenlik mekanizmalarından yararlanması, ülkelerin mevzuatına ve uygulamalarına göre farklılaşabilmektedir. ILO'nun 190 sayılı Sözleşmesi, çalışma yaşamında şiddet ve tacize karşı korumanın kayıtlı ve kayıt dışı ekonomideki çalışanları kapsaması gerektiğini belirtmektedir (ILO, 2019). Bu yaklaşım, iş sağlığı ve güvenliği politikalarının yalnızca kayıtlı ve kurumsal işyerleriyle sınırlandırılmaması gerektiğini desteklemektedir.

Üç ülke bakımından bu risklerin karşılaştırılabilmesi için psikososyal riskler, işyerinde şiddet ve taciz, bakım sorumlulukları ve güvencesiz çalışma hakkında mevcut verilerin kapsamı ayrıca belirlenmelidir. Bu alanlarda karşılaştırılabilir veri bulunmadığı durumlarda, ülkeler arasında kesin bir sıralama yapılmaması ve bulguların veri yetersizliği çerçevesinde yorumlanması gerekmektedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın karşılaştırmalı çerçevesi, kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği bakımından korunmasının yalnızca iş kazalarının sayısı veya mevzuatın kapsamı üzerinden değerlendirilmesinin yetersiz kalabileceğine işaret etmektedir. Türkiye'de kadın istihdam oranına ilişkin göstergeler, Kazakistan'da kadınların çalışma koşulları ve iş kazalarına ilişkin veriler, Azerbaycan'da ise cinsiyete göre ayrıştırılabilen çalışma koşulları istatistikleri, üç ülkede de farklı veri kaynaklarının birlikte incelenmesi gerektiğini göstermektedir (TÜİK, 2025; National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2026; State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025).

Bununla birlikte, bu göstergeler doğrudan bir ülke sıralaması oluşturmak için yeterli değildir. Bir ülkede daha fazla iş kazasının kaydedilmesi, tek başına o ülkenin iş sağlığı ve güvenliği sisteminin daha başarısız olduğunu göstermemektedir. Çalışan sayısı, sektörlerin dağılımı, kaza

tanımları, bildirim uygulamaları ve istatistiklerin kapsadığı işyerleri dikkate alınmadan yapılacak karşılaştırmalar, ölçüm farklılıklarını gerçek risk farklılıklarıyla karıştırabilir. Bu nedenle üç ülkenin karşılaştırılması, ortak göstergelerin belirlenmesi ve veri kapsamlarının açıkça ortaya konulması üzerine kurulmalıdır.

Risk rejimleri yaklaşımı bu noktada açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Sektörel yapı, kurumsal kapasite ve sosyal koruma, birbirinden bağımsız değişkenler olarak değil, kadın çalışanların karşılaştıkları tehlikelerin tanınması ve önlenmesiyle ilişkili boyutlar olarak değerlendirilmektedir. Örneğin bir işyerinde koruyucu mevzuatın bulunması, çalışanların ilgili koruyucu ekipmana erişebildiğini veya risklerini güvenli biçimde bildirebildiğini tek başına kanıtlamamaktadır. Aynı şekilde, resmî kayıtlarda düşük iş kazası oranlarının bulunması, psikososyal risklerin veya bildirilmeyen olayların düşük düzeyde olduğunu göstermemektedir.

Bu değerlendirme, kadın çalışanların bütün risklerinin görünmez olduğu veya üç ülkede aynı sorunların aynı yoğunlukta yaşandığı anlamına gelmemektedir. Aksine, her risk alanının ayrı kanıtlarla incelenmesini gerektirmektedir. Fiziksel ve kimyasal tehlikeler, ergonomik koşullar, iş kazaları, psikososyal riskler, işyerinde şiddet ve taciz ile güvencesiz istihdamın etkileri farklı göstergelerle ölçülmelidir. Psikososyal faktörler ile güvenlik arasındaki ilişkiye ilişkin sistematik inceleme de bu alandaki ilişkilerin dikkate alınması gerektiğini, ancak kanıtların bütün sonuçlar bakımından aynı güçte olmadığını ortaya koymaktadır (Derdowski ve Mathisen, 2023).

Çalışmanın karşılaştırmalı katkısı, Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'ı aynı kurumsal yapının örnekleri olarak kabul etmek yerine, benzer koruma hedeflerinin farklı ekonomik, istatistiksel ve kurumsal koşullarda nasıl değerlendirilebileceğini incelemesidir. Böyle bir yaklaşım, kadın çalışanların korunmasını yalnızca normatif eşitlik ilkesiyle sınırlamadan, risk değerlendirmesinin kapsamı, önleyici uygulamalar ve kurumsal hesap verebilirlik üzerinden tartışmaya olanak sağlamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'da kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği koşullarının karşılaştırılmasında sektörel istihdam yapısı, mesleki tehlikeler, kurumsal kapasite ve sosyal koruma boyutlarının birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koyan bir analitik çerçeve sunmaktadır. İncelenen kurumsal kaynaklar, üç ülkede iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin verilerin farklı istatistik sistemleri üzerinden yayımlandığını ve ulusal göstergelerin kapsamlarının dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte, bütün göstergeler aynı tanımlarla hesaplanıp karşılaştırılmadan ülkeler arasında kesin bir risk sıralaması yapılması mümkün değildir.

Araştırmanın temel çıkarımı, kadın çalışanların korunmasına ilişkin değerlendirmelerin yalnızca kayıtlı iş kazalarına dayandırılmaması gerektiğidir. İş kazalarının yanı sıra mesleki tehlikelere maruz kalma, psikososyal çalışma koşulları, işyerinde şiddet ve taciz, kayıt dışı istihdam ve koruyucu mekanizmalara erişim de değerlendirmeye alınmalıdır. Ancak bu risk alanlarının her biri, mevcut verilerin kapsamı ve kanıt düzeyi dikkate alınarak ayrı ayrı incelenmelidir.

Politika geliştirme bakımından ilk olarak, iş kazası ve mesleki hastalık istatistiklerinin cinsiyet, sektör, meslek ve istihdam statüsüne göre ayrıştırılmasının desteklenmesi gerekmektedir. İkinci olarak, kayıt dışı ve güvencesiz çalışma biçimlerinde bulunan çalışanların koruyucu hizmetlere erişimi ve risk bildirim olanakları değerlendirilmelidir. Üçüncü olarak, psikososyal risklerin ve

işyerinde şiddet ve tacizin iş sağlığı ve güvenliği yönetimi içinde ele alınması, önleyici uygulamaların kapsamını genişletebilir (ILO, 2019; ILO 2024). Dördüncü olarak, iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin, koruyucu ekipmanların ve risk değerlendirme süreçlerinin farklı çalışma koşullarına uygunluğu gözden geçirilmelidir (ILO, 2013).

Ülkeler arasındaki karşılaştırmanın politika üretme kapasitesini artırabilmesi için ortak göstergeler üzerinden düzenli izleme yapılması da önemlidir. Bununla birlikte, ortak göstergeler geliştirilirken ulusal istatistik sistemlerinin farklılıkları göz ardı edilmemeli ve veri karşılaştırılabilirliği açıkça belirtilmelidir. Böylece ülkeler arasında yalnızca kaza sayılarının değil, risklerin tanınması, önlenmesi ve raporlanması süreçlerinin de değerlendirilmesi mümkün olabilir.

Sonuç olarak kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği bakımından korunması, mevzuatın varlığı ile sınırlı olmayan, uygulama kapasitesi, denetim ve sosyal koruma boyutlarını içeren bir çalışma yaşamı meselesidir. Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan örneklerinin karşılaştırılması, ortak kültürel ve tarihsel bağların tek başına benzer risk koşulları anlamına gelmediğini göstermeye elverişli bir araştırma alanı sunmaktadır. Bununla birlikte, bu farklılıkların kapsamı ve yönü, ülke bazında doğrulanmış ve karşılaştırılabilir göstergeler üzerinden ortaya konulmalıdır.

Kaynakça

Biswas, A., Harbin, S., Irvin, E., vd. (2021). Sex and Gender Differences in Occupational Hazard Exposures: a Scoping Review of the Recent Literature. Curr Envir Health Rpt 8, 267–280, https://link.springer.com/article/10.1007/s40572-021-00330-8#citeas

Bolghanabadi, S., vd., (2024). Insights into Women's Occupational Health and Safety: A Decade in Review of Primary Daat Studies, https://www.mdpi.com/2313-576X/10/2

Bureau of National Statistics of Kazakhstan (2026). https://stat.gov.kz/en/

Chung, H., ve Van der Lippe, T. (2024). Flexible working, double-burden and psychosocial occupational risks for women: A comparative European perspective. Work, Employment and Society, 38(2), 341–362,

https://www.researchgate.net/publication/334169796_Flexible_Working_Work-Life_Balance_and_Gender_Equality_Introduction.

Derdowski, L. A., ve Mathisen, G. E. (2023). Psychosocial factors and safety in high-risk industries: A systematic literature review. Safety Science, 157, 105948. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0925753522002879?via%3Dihub, https://doi.org/10.1016/j.ssci.2022.105948.

Hasanhanoğlu, C. (2026). Türkiye'de Kadın Kadınların Toplumsal Durumu ve İş Sağlığı ve Güvenliği: Kadına Yönelik Şiddetin Yapısal ve Çalışma Yaşamı Boyutu, Dünya Kadın Araştırmaları Dergisi, 11 (2), 375–400,

https://worldwomenstudies.com/index.php/wwsj/article/view/267

ILO (2013). 10 Keys For Gender Sensitive OSH Practice. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@safework/documents/publication/wcms_324653.pdf

ILO (2019). Violence and Harassment Convention, https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3999810

ILO (2023). Safe And Healthy Working Environments For All, https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@safework/documents/publication/wcms_906187.pdf

ILO (2024a). Kazakhstan sign roadmap to promote decent work. https://www.ilo.org/resource/news/ilo-kazakhstan-sign-roadmap-promote-decent-work

ILO (2024b). Preventing And Addressing Violence And Harassment İn The World Of Work Through Occupational Safety And Health Measures, https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/report/Preventing-and-addressing-violence-and-harassment/995358789902676

ILO (2024c). Preventing And Addressing Violence And Harassment İn The World Of Work Through Occupational Safety And Health Measures, https://www.ilo.org/publications/preventing-and-addressing-violence-and-harassment-world-work-through-0

International Labour Organization. (2025a). Tripartite discussion and validation of ILO reports on OSH, safety in mines and labour inspection in Kazakhstan. https://www.ilo.org/resource/news/tripartite-discussion-and-validation-ilo-reports-osh-safety-mines-and

ILO (2025b). Azerbaijan Signs Decent Work Country Programme for 2025-2029, https://www.ilo.org/resource/news/azerbaijan-signs-decent-work-country-programme-2025-2029

İştar Işıklı, E., ve Öztürk, B. (2024). Kadın Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğine Yönelik Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi. Çalışma İlişkileri Dergisi, 15(2), 50-73. https://izlik.org/JA53SB59MJ

SGK (2024). İstatistik Yıllıkları, https://www.sgk.gov.tr/istatistik/yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/.

Medeni İ, Alagüney ME, Medeni V. (2024). Occupational Injuries Among Healthcare Workers: A Nationwide Study in Turkey, Front Public Health, doi:10.3389/fpubh.2024.1505331, https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/39703481/

State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2026). https://www.stat.gov.az/?lang=en

TÜİK (2025). Türkiye'de İstatistiklerle Kadın, https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/ist_kadin2025.pdf

SEKTÖRDEKİ KADIN PROFESYONELLERİN BAKIŞ AÇISIYLA HAVACILIKTA KADINLARIN KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER

BARRIERS FACED BY WOMEN IN AVIATION FROM THE PERSPECTIVE OF FEMALE INDUSTRY PROFESSIONALS

Büşra ÖNLER ÇİĞDEM
Arş. Gör, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-9894-1639

Seda MUMLU KARANFİL
Doç. Dr, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye / ORCID ID: 0000-0003-2553-3877

Özet

Yüksek teknolojiye dayalı ve yüksek düzeyde disiplin gerektiren havacılık sektörü, 21. yüzyılın stratejik sektörlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, sektördeki kadın ve erkek istihdamı arasındaki fark belirgin şekilde dikkat çekmektedir. Federal Havacılık İdaresi'nin (FAA) 2024 yılı verilerine göre kadınlar; sektördeki dispeçerlerin %20'sini, pilotların %10,8'ini, uçuş mühendislerinin ise yalnızca %4,5'ini oluşturmaktadır. Buna karşılık kabin memurluğundaki%79,1'lik temsil oranı, kadınların hizmet odaklı rollerde yoğunlaştığını, teknik ve yönetsel pozisyonlarda ise yeterince temsil edilmediklerini göstermektedir. Kadınların sektördeki temsilini artırmak amacıyla IATA tarafından 2019 yılında başlatılan "25by2025" girişimi, kadın çalışanların özellikle üst düzey yönetimdeki temsil oranının %25 artırılmasını veya en az %25'e çıkarılmasını hedefleyen dikkat çekici bir girişimdir.

Havacılık sektöründe kadınların özellikle üst düzey yönetim pozisyonlarında düşük düzeyde temsil edilmelerinin nedenlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma, "25by2025" gibi teşvik programlarının sonuçlarını değerlendirmeyi ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik çözüm önerileri geliştirmeyi hedeflemektedir. Çalışma kapsamında, nitel araştırma yöntemi kullanılarak havayolu işletmeleri ve havalimanlarında farklı pozisyonlarda çalışan kadınlarla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler içerik analiziyle değerlendirilmiştir.

Bulgular, kadın istihdamının hâlen sınırlı olduğunu ve kadınların ağırlıklı olarak ofis temelli veya geleneksel olarak "kadınsı" kabul edilen pozisyonlarda yoğunlaştıklarını göstermektedir. Katılımcıların deneyimleri, sektördeki "erkek hegemonyasının" kadınların çalışma hayatındaki konumlarını ve kariyer gelişimlerini etkileyen önemli engellerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolleri, ailevi sorumluluklar, vardiyalı çalışma koşulları ve yetersiz sosyal destek mekanizmaları kadınların sektöre katılımlarını sınırlandırmaktadır. Buna karşılık kadın istihdamındaki kademeli artış ve teşvik programları olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Bulgular, doğum izni, çocuk bakım hizmetleri ve iş güvencesi gibi sosyal desteklerin güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Çalışma, kadınların mesleki deneyimlerinden hareketle teknik ve operasyonel alanlardaki engelleri toplumsal cinsiyet rolleri ve sosyal politika eksiklikleriyle birlikte ele alması bakımından özgün bir değer taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Havacılık Sektörü, Kadın Temsili, Cinsiyet Eşitliği, Havacılıkta Kadınlar

Abstract

The aviation industry, characterized by its reliance on advanced technology and the high level of discipline it requires, stands out as one of the strategic industries of the 21st century. However, the disparity between female and male employment in the industry remains particularly notable. According to 2024 data from the Federal Aviation Administration (FAA), women account for 20% of dispatchers, 10.8% of pilots, and only 4.5% of flight engineers in the industry. In contrast, their 79.1% representation among cabin crew indicates that women are predominantly concentrated in service-oriented roles, while remaining underrepresented in technical and managerial positions. Launched by IATA in 2019 to increase women's representation in the industry, the "25by2025" initiative is a notable effort aimed at increasing the representation of female employees, particularly in senior management, by 25% or to a minimum of 25%.

This study aims to identify the reasons underlying the low representation of women, particularly in senior management positions in the aviation industry, evaluate the outcomes of initiatives such as "25by2025," and develop recommendations for increasing female employment. Using a qualitative research approach, semi-structured interviews were conducted with women working in various positions at airlines and airports, and the data obtained were analyzed using content analysis.

The findings indicate that female employment remains limited and that women are predominantly concentrated in office-based positions or roles traditionally regarded as "feminine." Participants' experiences reveal that "male hegemony" within the industry constitutes one of the major barriers affecting women's positions in the workplace and their career advancement. In addition, gender roles, family responsibilities, shift work, and inadequate social support mechanisms restrict women's participation in the industry. In contrast, the gradual increase in female employment and the implementation of initiatives aimed at promoting women's representation are regarded as positive developments. The findings also point to the need to strengthen social support mechanisms, including maternity leave, childcare services, and job security. Drawing on women's professional experiences, this study makes an original contribution by addressing barriers in technical and operational fields in conjunction with gender roles and shortcomings in social policies.

Keywords: Aviation Industry, Female Representation, Gender Equality, Women in Aviation

DOES FINANCIAL CAPABILITY CONVERT WOMEN'S HUMAN CAPITAL INTO PRODUCTIVE ENTREPRENEURSHIP?

Mohsen Mohammadi KHYAREH
Prof. Associate. Dr., Gonbad Kavous University, Faculty of Humanities, Department of Economics, Gonbad Kavous, Iran,ORCID ID: 0000-0003-3977-0929

Abstract

This paper investigates whether education promotes female entrepreneurship in Asia primarily through human capital accumulation or through a more complex mechanism involving financial capability and decision-making agency. Drawing on Human Capital Theory, the Resource-Based View, Financial Capability Theory, and Social Role Theory, we propose and test a sequential mediation model linking education to entrepreneurial outcomes via financial literacy and financial agency. Using illustrative longitudinal panel data specifications informed by evidence from Asian contexts, we estimate dynamic panel models with fixed effects and temporal ordering. Our simulated results suggest that education's effect on entrepreneurship operates substantially through financial capability channels, with the indirect effect accounting for approximately 42% of the total effect. The findings imply that policies focusing exclusively on educational expansion may underperform relative to integrated interventions combining education, financial literacy training, and agency-building components. We discuss implications for program design and identify conditions under which education converts most effectively into productive entrepreneurship.

Keywords: female entrepreneurship, financial capability, human capital, Asia, agency

1. Introduction

Female entrepreneurship has emerged as a central concern in development economics, recognized for its potential to drive economic growth, reduce poverty, and advance gender equality across Asian economies (Maslak, 2017; Menzies et al., 2025). A substantial body of research has examined the determinants of women's entrepreneurial activity, with education consistently identified as a significant correlate. Yet the evidence on education's effects remains puzzling: while some studies document positive associations between female educational attainment and entrepreneurial outcomes (Pereira & Manzo, 2024), others report weak, null, or even negative relationships depending on context (Lohan et al., 2025; Littrell & Bertsch, 2013).

This inconsistency suggests that education alone may be insufficient to generate entrepreneurship. The question is not whether education matters, but *how* it matters and under what conditions educational gains convert into entrepreneurial action. Recent evidence points to a "conversion pipeline" framework in which education builds baseline capabilities, but actual entrepreneurial outcomes depend on whether those capabilities are mobilized through practical skills, social capital, legitimacy, and access to resources (de Mel et al., 2014; Warnecke, 2014; Kawai & Kazumi, 2020).

This paper advances a specific mechanism within this pipeline: financial capability. We argue that education promotes female entrepreneurship not merely through general human capital accumulation, but through its effects on financial literacy and, critically, financial agency—the capacity and confidence to make consequential financial decisions. This distinction matters theoretically because it identifies a modifiable mechanism, and practically because it suggests that education alone may be a necessary but insufficient policy lever.

The theoretical contribution of this paper is to integrate four literatures that have developed largely in parallel: Human Capital Theory, which explains how education builds productive capacity; the Resource-Based View, which emphasizes heterogeneous capabilities as sources of competitive advantage; Financial Capability Theory, which links financial knowledge and behavior to economic outcomes; and Social Role Theory, which explains how gender norms shape the translation of capabilities into action. We propose that education becomes economically productive for female entrepreneurship primarily when it generates financial capability and decision-making agency, and that this conversion is moderated by family support and institutional context.

Our research questions are:

1. Does education increase women's entrepreneurial entry and performance through financial literacy and financial agency?
2. What proportion of education's total effect on entrepreneurship operates through these financial capability channels?
3. How do family support and rural-urban context moderate these relationships?

We address these questions using a multi-wave panel specification and dynamic mediation analysis. Because we do not have access to original survey data, we present illustrative results based on parameters informed by the existing evidence base, clearly labeling all estimates as simulated. This approach allows us to demonstrate the empirical strategy and expected patterns while maintaining transparency about the nature of the findings.

The paper proceeds as follows. Section 2 reviews relevant literature and develops the theoretical framework. Section 3 describes our methodology, including data structure, variables, and econometric strategy. Section 4 presents illustrative results and discussion. Section 5 concludes with policy implications.

2. Literature Review and Theoretical Framework

2.1. Education and Female Entrepreneurship: Mixed Evidence

The relationship between education and female entrepreneurship in Asia presents a paradox. On one hand, entrepreneurship education and training programs consistently show positive effects on entrepreneurial intention, self-efficacy, and startup readiness among women (Ayad et al., 2026; Ramadani et al., 2022; Badri & Hachicha, 2019). On the other hand, higher levels of formal educational attainment do not uniformly translate into entrepreneurial entry or success. Lohan et al. (2025) find that women's academic achievement is negatively correlated with economic participation in some Asian contexts, while Littrell and Bertsch (2013) document that rising tertiary participation has not produced commensurate increases in non-agricultural work in patriarchal belt countries.

This inconsistency has been attributed to several factors. First, education may increase opportunity costs of entrepreneurship by improving outside employment options (Tanaya & Suyanto, 2024). Second, gender norms and family expectations may redirect educated women away from entrepreneurship regardless of their capabilities (Bussemakers et al., 2017; Alomair et al., 2026). Third, education may build general human capital without developing the specific financial and managerial competencies required for business creation (Verma, 2022; Reza et al., 2020).

The literature increasingly recognizes that practical, experiential, and bundled interventions outperform purely academic approaches (Bell, 2015; Sastre et al., 2025). de Mel et al. (2014) find that business training accelerated startup entry among women in Sri Lanka, though profit effects faded without complementary cash support. This pattern suggests that education's effects operate through specific mechanisms that may require additional inputs to function effectively.

2.2. Financial Literacy and Financial Capability

Financial literacy—the knowledge and skills needed to make informed financial decisions—has emerged as a critical determinant of entrepreneurial success. Fauzi et al. (2020) demonstrate that financial and digital literacy significantly affect SME growth among women entrepreneurs in developing countries. Bhatt and Goswami (2026) show that digital financial inclusion drives sustainable business growth for women entrepreneurs, while Divekar et al. (2025) document measurable impacts of fintech-enabled financial inclusion on rural women's economic participation in South Asia.

Financial capability extends beyond literacy to encompass the ability to act on financial knowledge—accessing appropriate financial services, managing business finances, and making strategic investment decisions. This distinction is important because knowledge alone may not translate into behavior without the agency, confidence, and institutional access to act (Purnamasari et al., 2025; Sugangga et al., 2026). The financial capability framework thus captures both the cognitive and behavioral dimensions of financial decision-making.

2.3. Entrepreneurial Agency and Decision-Making

Agency—the capacity to make and act on choices—is central to entrepreneurship. Wilson et al. (2007) establish that entrepreneurial self-efficacy mediates the relationship between gender and entrepreneurial career intentions. More recently, Kawai and Kazumi (2020) show that women entrepreneurs' cognitive attributes, including self-efficacy and tenacity, translate into venture growth only when perceived social legitimacy provides a supportive buffer.

Financial agency, as we conceptualize it, represents the intersection of financial capability and entrepreneurial agency: the confidence and authority to make consequential financial decisions for a business. This construct is particularly relevant for women in contexts where financial decision-making is traditionally male-dominated (Chhabra et al., 2023; Au et al., 2021). The 5M framework proposed by Brush et al. (2009) explicitly incorporates motherhood and meso/macro environment into entrepreneurship models, recognizing that women's entrepreneurial agency is shaped by household roles and institutional context.

2.4. Theoretical Integration

We integrate four theoretical perspectives to explain how education converts into female entrepreneurship.

Human Capital Theory (Shane & Venkataraman, 2000) posits that education increases productive capacity through skills, knowledge, and cognitive abilities. Applied to entrepreneurship, this suggests that educated women possess greater managerial competence and opportunity recognition capabilities.

Resource-Based View (Nahapiet & Ghoshal, 1998; Adler & Kwon, 2002) emphasizes that sustainable competitive advantage derives from heterogeneous resources and capabilities. Financial capability represents a valuable, rare, and difficult-to-imitate resource that enables entrepreneurial action.

Financial Capability Theory (Bhatt & Goswami, 2026; Fauzi et al., 2020) links financial knowledge and behavior to economic outcomes, proposing that financial literacy affects decisions through both cognitive channels (better information processing) and behavioral channels (confidence, planning, risk management).

Social Role Theory (Baughn et al., 2006; Cullen, 2023) explains how gender norms shape the translation of capabilities into action. Women's entrepreneurial agency is constrained or enabled by societal expectations about appropriate female roles, family responsibilities, and legitimate economic activities.

2.5 Hypotheses

We propose the following hypotheses:

H1: Education has a positive direct effect on women's entrepreneurial entry and performance.

H2: Education has a positive effect on financial literacy.

H3: Financial literacy has a positive effect on financial agency, controlling for education.

H4: Financial agency has a positive effect on entrepreneurial outcomes, controlling for education and financial literacy.

H5: The indirect effect of education on entrepreneurial outcomes through financial literacy and financial agency is positive and statistically significant.

H6: The indirect effect is stronger for women with higher family support.

H7: The indirect effect is stronger for urban than rural women.

3. Methodology

3.1 Data Structure

We propose a four-wave longitudinal panel design:

- **T_0:** Baseline assessment of education, family background, and initial financial literacy
- **T_1:** Financial literacy and financial agency measured (1 year after T_0)
- **T_2:** Entrepreneurial entry and business performance measured (2 years after T_0)
- **T_3:** Follow-up entrepreneurial outcomes (4 years after T_0)

This temporal ordering allows us to estimate mediation effects with appropriate lags, reducing concerns about reverse causality.

3.2. Variables

Dependent Variables:

- Entrepreneurial entry (binary): 1 if respondent has started a business by T_2
- Business performance (continuous): log of monthly profits at T_2 and T_3
- Business survival (binary): 1 if business still operating at T_3

Independent Variable:

- Education: years of formal schooling completed by T_0, with categorical specifications for secondary and tertiary completion

Mediating Variables:

- Financial literacy: standardized index of financial knowledge questions (range 0-1)
- Financial agency: standardized index measuring confidence and decision-making authority in financial matters (range 0-1)

Moderators:

- Family support: index measuring emotional, practical, and financial support from family
- Rural/urban: binary indicator for residence location

Controls:

- Age, marital status, number of children
- Household income at T_0
- Parental education
- Region fixed effects
- Time fixed effects

3.3. Econometric Strategy

We estimate a system of equations with temporal ordering and individual fixed effects.

Equation 1: Education → Financial Literacy

$$FL_{it} = \alpha_1 + \beta_1 Education_{i,t-1} + \gamma_1 X_{it} + \mu_i + \lambda_t + \epsilon_{1it}$$

Equation 2: Financial Literacy → Financial Agency

$$Agency_{it} = \alpha_2 + \beta_2 FL_{i,t-1} + \beta_3 Education_{i,t-1} + \gamma_2 X_{it} + \mu_i + \lambda_t + \epsilon_{2it}$$

Equation 3: Agency → Entrepreneurial Outcome

$$Entrep_{i,t+1} = \alpha_3 + \beta_4 Agency_{it} + \beta_5 FL_{it} + \beta_6 Education_{it} + \gamma_3 X_{it} + \mu_i + \lambda_t + \epsilon_{3i,t+1}$$

where $\mu_i$represents individual fixed effects, $\lambda_t$represents time fixed effects, and $X_{it}$is a vector of time-varying controls.

Mediation Analysis:

The total effect of education on entrepreneurship is decomposed as:

$$\text{Total Effect} = \beta_6 + (\beta_1 \times \beta_2 \times \beta_4) + (\beta_1 \times \beta_5)$$

The indirect effect through financial capability channels is:

$$\text{Indirect Effect} = (\beta_1 \times \beta_2 \times \beta_4) + (\beta_1 \times \beta_5)$$

Identification Strategy:

We address endogeneity through several approaches:

1. **Individual fixed effects** control for time-invariant unobserved heterogeneity
2. **Temporal ordering** with lagged independent variables reduces simultaneity bias
3. **Instrumental variables**: We propose using distance to nearest secondary school at age 12 and local education policy reforms as instruments for education
4. **Inverse probability weighting** to address selective attrition

Dynamic Panel Estimation:

For robustness, we estimate dynamic panel models using system GMM (Arellano-Bover/Blundell-Bond estimator), which addresses Nickell bias in short panels with lagged dependent variables.

3.4 Illustrative Results Framework

Since we do not have access to original data, we present illustrative results based on parameter values informed by the existing evidence base. All tables are clearly labeled as illustrative/simulated. These results demonstrate the empirical strategy and expected patterns rather than representing observed findings.

4. Results and Discussion

4.1. Descriptive Patterns (Illustrative)

Table 1 presents illustrative descriptive statistics for the analysis sample (N = 2,400 women across four Asian countries).

Table 1: Illustrative Descriptive Statistics

Variable	Mean	SD	Min	Max
Years of education	10.2	3.8	0	18
Financial literacy index	0.52	0.21	0	1
Financial agency index	0.48	0.24	0	1
Entrepreneurial entry (T_2)	0.18	0.38	0	1
Business survival (T_3)	0.12	0.32	0	1
Log monthly profit (T_2)	6.8	1.4	4.2	10.1
Family support index	0.61	0.23	0	1
Rural residence	0.47	0.50	0	1
Age	32.4	8.1	18	55
Married	0.71	0.45	0	1
Number of children	1.8	1.2	0	6

Note: Illustrative values based on parameter ranges reported in Maslak (2017), Chhabra et al. (2023), and Fauzi et al. (2020).

4.2. Education and Financial Capability

Table 2 presents illustrative estimates for Equation 1 (Education → Financial Literacy).

Table 2: Illustrative Effects of Education on Financial Literacy

Variable	Model 1 (OLS)	Model 2 (FE)	Model 3 (IV)

Years of education	0.021***	0.018***	0.024***
	(0.003)	(0.004)	(0.006)
Secondary completion	0.087***	0.079***	0.092***
	(0.012)	(0.014)	(0.018)
Tertiary completion	0.156***	0.142***	0.168***
	(0.018)	(0.021)	(0.028)
Age	0.002*	0.001	0.002*
	(0.001)	(0.001)	(0.001)
Rural	-0.042***	—	-0.045***
	(0.010)		(0.012)
N	2,400	2,400	2,400
R^2	0.28	0.19	—

*Note: Standard errors in parentheses. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Illustrative results based on specifications informed by Fauzi et al. (2020) and Bhatt and Goswami (2026).*

The illustrative results suggest that each additional year of education is associated with a 2.1 percentage point increase in financial literacy, with stronger effects for tertiary completion (15.6 percentage points). These magnitudes are consistent with evidence from Fauzi et al. (2020) on financial literacy determinants in developing country contexts.

4.3. Financial Literacy and Financial Agency

Table 3 presents illustrative estimates for Equation 2 (Financial Literacy → Financial Agency).

Table 3: Illustrative Effects of Financial Literacy on Financial Agency

Variable	Model 1	Model 2	Model 3
Financial literacy	0.412***	0.387***	0.398***
	(0.032)	(0.035)	(0.034)
Years of education	0.008***	0.006**	0.007***
	(0.002)	(0.003)	(0.002)
Family support	—	0.156***	0.148***
		(0.028)	(0.027)
Rural	—	—	-0.038***
			(0.011)
N	2,400	2,400	2,400
R^2	0.31	0.35	0.37

*Note: Standard errors in parentheses. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Illustrative results based on specifications informed by Wilson et al. (2007) and Kawai and Kazumi (2020).*

Financial literacy shows a strong positive association with financial agency ($\beta = 0.412$, $p < 0.01$), and this relationship persists after controlling for education and family support. The education coefficient remains positive and significant, suggesting that education affects agency through both financial literacy and other channels.

4.4. Entrepreneurial Outcomes

Table 4 presents illustrative estimates for Equation 3 (Agency → Entrepreneurial Outcome).

Table 4: Illustrative Effects on Entrepreneurial Entry and Performance

Variable	Entry (Logit)	Log Profit (OLS)	Survival (Logit)
Financial agency	1.24***	0.58***	0.89***
	(0.18)	(0.12)	(0.21)
Financial literacy	0.67**	0.31*	0.42
	(0.28)	(0.17)	(0.31)
Years of education	0.042**	0.028**	0.031*
	(0.018)	(0.012)	(0.017)
Family support	0.82***	0.41***	0.67***
	(0.21)	(0.14)	(0.22)
Rural	-0.38**	-0.22*	-0.29*
	(0.16)	(0.12)	(0.17)
Age	0.021*	0.015*	0.018*
	(0.011)	(0.008)	(0.010)
Married	-0.31*	-0.18	-0.24
	(0.17)	(0.13)	(0.18)
N	2,400	2,400	2,400
Pseudo R^2 / R^2	0.18	0.24	0.16

*Note: Standard errors in parentheses. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Illustrative results based on specifications informed by de Mel et al. (2014), Bhardwaj (2014), and Sugangga et al. (2026).*

Financial agency emerges as the strongest predictor of entrepreneurial entry (OR = 3.46, p < 0.01), with substantial effects on business performance and survival. The direct effect of education remains positive but modest, consistent with our hypothesis that education operates substantially through financial capability channels.

4.5. Mediation Decomposition

Table 5 presents the illustrative decomposition of total, direct, and indirect effects.

Table 5: Illustrative Mediation Decomposition

Effect Component	Estimate	SE	95% CI
Total effect	0.089***	0.021	[0.048, 0.130]
Direct effect	0.052**	0.022	[0.009, 0.095]
Indirect via financial literacy	0.014**	0.006	[0.002, 0.026]
Indirect via literacy → agency	0.023***	0.008	[0.007, 0.039]
Total indirect	0.037***	0.010	[0.018, 0.056]
Proportion mediated	41.6%		

*Note: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Bootstrap standard errors with 5,000 replications. Illustrative results.*

Approximately 42% of education's total effect on entrepreneurial outcomes operates through financial capability channels, with the sequential pathway (education → financial literacy → financial agency → entrepreneurship) accounting for the largest share. This finding supports our central hypothesis that financial capability represents a key conversion mechanism.

4.6 Heterogeneity Analysis

Table 6 presents illustrative results for moderation by family support and rural-urban context.

Table 6: Illustrative Heterogeneity in Indirect Effects

Subgroup	Indirect Effect	SE	Proportion Mediated
High family support	0.052***	0.014	48.2%
Low family support	0.021*	0.012	28.4%
Urban	0.046***	0.012	45.1%
Rural	0.024**	0.011	32.7%

*Note: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Illustrative results.*

The indirect effect is substantially stronger for women with high family support (0.052 vs. 0.021) and for urban residents (0.046 vs. 0.024). These patterns align with evidence from Chhabra et al. (2023) on family support as an enabler of women's entrepreneurial success and from Paul and Dutta (2026) on rural-urban differences in digital entrepreneurship.

4.7. Discussion

The illustrative results support our theoretical framework in several respects. First, education's effects on entrepreneurship operate substantially through financial capability channels, with approximately 42% of the total effect mediated. This suggests that education alone may be insufficient—the financial knowledge and agency that enable entrepreneurial action require specific development.

Second, financial agency emerges as a particularly strong predictor of entrepreneurial outcomes, stronger than financial literacy alone. This supports the distinction between knowing and doing, and suggests that interventions must build not only knowledge but also confidence and decision-making authority.

Third, the moderation analysis reveals important boundary conditions. The conversion of education into entrepreneurship through financial capability is stronger for women with family support and in urban contexts. This aligns with the institutional and cultural moderation literature (Baughn et al., 2006; Alomair et al., 2026) and suggests that financial capability interventions may be most effective when combined with efforts to address family and community constraints.

These findings extend the existing literature in several ways. First, we move beyond documenting the education-entrepreneurship relationship to specifying a mechanism with policy implications. Second, we integrate financial literacy and agency into a single framework, showing that both matter but agency may be the more proximate determinant of action. Third, we identify heterogeneity that can inform targeting of interventions.

5. Conclusion and Policy Implications

5.1. Summary of Contributions

This paper has proposed and tested a framework explaining how education converts into female entrepreneurship through financial capability and agency. Our theoretical contribution is to integrate Human Capital Theory, the Resource-Based View, Financial Capability Theory, and Social Role Theory into a coherent model of educational conversion. Our empirical contribution is to demonstrate a methodology for testing this model with longitudinal data and mediation analysis.

The illustrative results suggest that financial capability channels account for a substantial portion of education's effect on entrepreneurship—approximately 42% in our simulations. This implies that policies focusing exclusively on educational expansion may underperform relative to integrated interventions that simultaneously build financial literacy and agency.

5.2. Policy Implications

Several policy implications follow from this analysis.

For education systems: Curricula should incorporate financial literacy and practical business skills, not merely general academic content. The evidence from entrepreneurship education research (Badri & Hachicha, 2019; Bell, 2015) suggests that experiential and applied approaches outperform lecture-based instruction. Financial literacy should be embedded in secondary and tertiary education, particularly for women.

For financial inclusion programs: Financial literacy training alone may be insufficient. Programs should explicitly build financial agency—confidence and decision-making authority—through mentoring, peer networks, and practical experience. The evidence from Bhatt and Goswami (2026) and Divekar et al. (2025) on fintech-enabled financial inclusion supports integrated approaches.

For entrepreneurship support: Incubators and business development programs should address financial capability as a core component, not an afterthought. The evidence from Warnecke (2014) on incubator models in China and India suggests that bundled interventions combining skills, networks, and finance are more effective than isolated training.

For addressing constraints: Family support and institutional context moderate the conversion of education into entrepreneurship. Policies should address these constraints directly through family engagement, community norms change, and institutional reforms that reduce discriminatory barriers (Cullen, 2023; Alomair et al., 2026).

5.3. Limitations and Future Research

This paper has several limitations. First, our results are illustrative rather than based on original data. The actual magnitude of mediation effects remains an empirical question for future research. Second, our framework simplifies complex relationships; financial capability and agency are themselves multidimensional constructs that may operate differently across contexts. Third, we focus on Asia broadly, but significant variation exists across subregions and countries.

Future research should prioritize:

1. **Rigorous longitudinal studies** linking education to financial capability and entrepreneurial outcomes with appropriate temporal ordering
2. **Experimental evaluations** of integrated interventions combining education, financial literacy, and agency-building
3. **Comparative research** on how institutional and cultural context shapes the conversion process
4. **Attention to intersectionality**, examining how gender interacts with class, ethnicity, and rural-urban status in shaping financial capability

5.4. Concluding Remarks

Education matters for female entrepreneurship in Asia, but not in the simple way often assumed. It matters primarily through what it enables women to do and believe—through financial knowledge, financial agency, and the capacity to make consequential economic decisions. Policies that expand education without building these capabilities may fail to realize the entrepreneurial potential of educated women. The most promising approaches combine education, financial capability building, and agency development, tailored to the family and institutional contexts in which women operate.

The broader implication is that human capital alone is insufficient for entrepreneurship. Capabilities must be converted into action, and that conversion requires financial capability and agency. Understanding and supporting this conversion process is essential for realizing the economic potential of women's education in Asia and beyond.

References

Adler, P. S., & Kwon, S.-W. (2002). Social capital: Prospects for a new concept. *Academy of Management Review*, 27(1), 17-40.

Alomair, A., Farooq, U., Almulhim, A. A., & Mamadiyarov, Z. (2026). Do cultural values matter? The role of national cultural dimensions in shaping female entrepreneurship in ASEAN. *Women's Studies International Forum*.
Au, W. C., Nourin, S., & Ahmed, P. K. (2021). The unfolding process of women's entrepreneurship in a patriarchal society: An exploration of Bangladeshi women entrepreneurs' experiences. In *Women's Entrepreneurship and Culture*.
Ayad, T. H., Seraj, A. H. A., & Abdelwahed, N. A. A. (2026). How entrepreneurship education shapes startup motivation among university female students. *Societies*.
Badri, R., & Hachicha, N. (2019). Entrepreneurship education and its impact on students' intention to start up. *International Journal of Management Education*, 17(2), 183-196.
Baughn, C. C., Chua, B.-L., & Neupert, K. E. (2006). The normative context for women's participation in entrepreneurship: A multicountry study. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 30(5), 687-708.
Bell, R. (2015). Developing the next generation of entrepreneurs. *International Journal of Management Education*, 13(3), 292-305.
Bhardwaj, B. (2014). Impact of education and training on performance of women entrepreneurs. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 6(3), 197-214.
Bhatt, N., & Goswami, S. (2026). Digital financial inclusion for women entrepreneurs: A driver of sustainable business growth. In *Strategies for Sustainable Growth in Modern Organizations*.
Brush, C. G., de Bruin, A., & Welter, F. (2009). A gender-aware framework for women's entrepreneurship. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 1(1), 8-24.
Bussemakers, C., van Oosterhout, K., Kraaykamp, G., & Spierings, N. (2017). Women's worldwide education-employment connection. *World Development*, 99, 332-346.
Chhabra, M., Singh, L. B., & Mehdi, S. A. (2023). Women entrepreneurs' success factors of Northern Indian community. *Journal of Enterprising Communities*, 17(4), 752-774.
Cullen, U. A. (2023). Informal female entrepreneurship in the middle eastern context: Turkey case. In *New Horizons and Global Perspectives in Female Entrepreneurship Research*.
de Mel, S., McKenzie, D., & Woodruff, C. (2014). Business training and female enterprise start-up, growth, and dynamics: Experimental evidence from Sri Lanka. *Journal of Development Economics*, 106, 199-210.
Divekar, P., Bhatia, A., Divekar, R., & Chandani, A. (2025). Empowering rural women in South Asia through fintech. *Lecture Notes in Networks and Systems*.
Fauzi, F., Antoni, D., & Suwarni, E. (2020). Women entrepreneurship in the developing country: The effects of financial and digital literacy on SMEs' growth. *Journal of Governance and Regulation*, 9(4), 21-34.
Kawai, N., & Kazumi, T. (2020). Female entrepreneurs' cognitive attributes and venture growth in Japan. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 12(4), 449-471.
Littrell, R. F., & Bertsch, A. (2013). Traditional and contemporary status of women in the patriarchal belt. *Equality, Diversity and Inclusion*, 32(3), 310-324.
Lohan, A., Hussain, S., & Kumar, P. (2025). Does the level of education obtained by female entrepreneurs encourage their participation in the economy? *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*.
Maslak, M. A. (2017). *Education and female entrepreneurship in Asia: Public policies and private practices*. Palgrave Macmillan.
Menzies, J., Chavan, M., & Kofi, P. M. (2025). Setting the scene for women's entrepreneurship in the Asian region. In *Women's Entrepreneurship in the Asian Region*.
Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23(2), 242-266.

Paul, T., & Dutta, S. (2026). From constraints to agency: Rural women's digital entrepreneurship and the case of common service centers in India. *Gender, Technology and Development*.

Pereira, E. T., & Manzo, M. (2024). The education impact on the innovativeness of female entrepreneurship. *Proceedings of the International Conference on Gender Research*.

Purnamasari, E. D., Anggraini, L. D., & Faradillah. (2025). Influence of FinTech paylater, financial well being, behavioral finance, and digital financial literacy on MSME sustainability. *Journal of Risk and Financial Management*.

Ramadani, V., Rahman, M. M., Salamzadeh, A., & Abazi-Alili, H. (2022). Entrepreneurship education and graduates' entrepreneurial intentions: Does gender matter? *Technological Forecasting and Social Change*, 180, 121693.

Reza, M., Manurung, D. T. H., Kolmakov, V. V., & Alshebami, A. S. (2020). Impact of education and training on performance of women entrepreneurs in Indonesia. *Management Science Letters*, 10(16), 3843-3852.

Sastre, R., Aranega, A. Y., & del Val-Nunez, M. T. (2025). Bridging aspiration and experience. *Sustainable Technology and Entrepreneurship*.

Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226.

Sugangga, A., Murwani, F. D., Soetjipto, B. E., & Restuningdiah, N. (2026). How women entrepreneurs drive business sustainability? *Journal of Women's Entrepreneurship and Education*.

Tanaya, O., & Suyanto, S. (2024). Foreign direct investment and new business start-up in Southeast Asian countries: Does education matter? *Montenegro Journal of Economics*.

Verma, J. (2022). Do entrepreneurship educational programmes build startup skills among Indian women? *International Journal of Sociotechnology and Knowledge Development*, 14(1), 1-18.

Warnecke, T. (2014). Are we fostering opportunity entrepreneurship for women? *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 18(2-3), 154-172.

Wilson, F., Kickul, J., & Marlino, D. (2007). Gender, entrepreneurial self-efficacy, and entrepreneurial career intentions. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 31(3), 387-40.

THE EDUCATION - ENTREPRENEURSHIP PARADOX: WHEN DOES HIGHER EDUCATION REDUCE FEMALE ENTREPRENEURIAL ENTRY?

Mohsen Mohammadi KHYAREH
Prof. Associate. Dr., Gonbad Kavous University, Faculty of Humanities, Department of Economics, Gonbad Kavous, Iran,ORCID ID: 0000-0003-3977-0929

Abstract

This paper investigates the paradoxical relationship between education and female entrepreneurship in Asia, where higher educational attainment sometimes correlates with lower entrepreneurial entry despite enhanced capabilities. I propose that education operates through two competing channels: a capability-enhancing channel that increases entrepreneurial potential and an opportunity-cost channel that raises the returns to wage employment. Using illustrative panel specifications informed by evidence from Asian contexts, I estimate nonlinear probability models and multinomial choice models distinguishing necessity from opportunity entrepreneurship. Simulated results suggest an inverted U-shaped relationship between education and entrepreneurial entry, with the turning point occurring at approximately 14–16 years of schooling. The negative education effect at high levels is concentrated among women in countries with strong wage-employment opportunities and is more pronounced for necessity than opportunity entrepreneurship. These findings suggest that policies assuming a monotonic education-entrepreneurship relationship may be misdirected, and that supporting high-growth, opportunity-driven entrepreneurship requires different instruments than those aimed at encouraging entry among less-educated women.

Keywords: female entrepreneurship, education paradox, occupational choice, opportunity cost, Asia

1. Introduction

The relationship between education and female entrepreneurship in Asia presents a persistent puzzle. Conventional wisdom and a substantial policy literature assume that expanding women's education will naturally increase entrepreneurial activity—that human capital accumulation translates into business creation. Yet the empirical evidence tells a more complicated story. While entrepreneurship education consistently raises intentions and self-efficacy (Ayad et al., 2026; Ramadani et al., 2022), higher levels of formal educational attainment do not uniformly increase actual entrepreneurial entry. In some Asian contexts, women's academic achievement correlates negatively with economic participation (Lohan et al., 2025), and rising tertiary enrollment has not produced commensurate increases in business ownership (Littrell & Bertsch, 2013).

This paradox has received insufficient theoretical attention. The dominant framework implicitly treats education as a monotonic determinant of entrepreneurship: more education yields more entrepreneurial capacity, which yields more entrepreneurship. But this ignores a fundamental insight from occupational choice theory—that entrepreneurship is a *choice* made relative to alternative uses of time and human capital. Education may increase a woman's capacity for entrepreneurship while simultaneously increasing the attractiveness of wage employment, producing ambiguous net effects on entry.

This paper develops and tests a theoretical model in which education affects female entrepreneurship through two competing channels. The capability channel operates through

enhanced skills, knowledge, and self-efficacy that increase the expected returns to entrepreneurship. The opportunity-cost channel operates through improved outside options in the labor market, raising the threshold returns that entrepreneurship must exceed to be chosen. When wage opportunities are strong, the second channel may dominate, producing the counterintuitive result that more education reduces entrepreneurial entry.

The central research questions are:

1. Does the relationship between education and female entrepreneurial entry exhibit nonlinearity, potentially becoming negative at high levels?
2. Does the availability of attractive wage employment moderate this relationship?
3. Do the effects differ between necessity and opportunity entrepreneurship?

I address these questions using a structural occupational choice framework and illustrate the empirical strategy with simulated results based on parameter values informed by the existing evidence base. The analysis focuses on Asian economies, where labor-market structures, gender norms, and educational systems vary substantially across countries, providing useful variation for identification.

The contributions of this paper are threefold. Theoretically, it replaces the simplistic education-entrepreneurship link with a model that explicitly incorporates occupational choice and opportunity costs. Empirically, it demonstrates a methodology for testing nonlinear and interactive effects using multinomial choice models. For policy, it suggests that education expansion alone may not increase entrepreneurship—and may even reduce it in certain forms—implying the need for differentiated policy instruments.

2. Literature Review and Theoretical Framework

2.1. Education and Entrepreneurship: The Mixed Evidence

The literature on education and female entrepreneurship in Asia reveals a striking inconsistency. Studies of entrepreneurship education consistently find positive effects on intention, self-efficacy, and startup readiness (Ayad et al., 2026; Badri & Hachicha, 2019; Karlsson & Moberg, 2013). Yet studies examining formal educational attainment find weaker and more variable relationships. Bhardwaj (2014) reports positive effects of education on women entrepreneurs' performance in an emerging market context, but Lohan et al. (2025) find that female entrepreneurs' educational levels do not consistently encourage economic participation across five Asian countries.

Littrell and Bertsch (2013) document that rising tertiary participation in patriarchal-belt countries has not translated into greater non-agricultural work for women. Voumik et al. (2023) find that female education has positive short- and long-run effects on women's employment in South Asia, but urbanization reduces it in the long run. Reza et al. (2020) show that education and training affect women entrepreneurs' performance in Indonesia, but personal characteristics moderate these effects.

The inconsistency suggests that education operates through mechanisms that may work in opposite directions. The existing literature has documented both positive capability effects and negative opportunity-cost effects without fully integrating them into a unified framework.

2.2. Occupational Choice and Entrepreneurship

Occupational choice theory provides the analytical foundation for understanding how education affects entrepreneurship. The fundamental insight, articulated by Shane and Venkataraman (2000), is that entrepreneurship is one of several career options, and individuals select into it based on comparative expected returns. Davidsson and Honig (2003) demonstrate that human and social capital affect nascent entrepreneurship through their effects on both the ability and the propensity to exploit opportunities.

Jimenez et al. (2015) examine how educational levels affect formal versus informal entrepreneurship, finding that education has different effects depending on the type of entrepreneurial activity. This distinction is important because it suggests that education may redirect rather than simply increase or decrease entrepreneurship.

Krueger et al. (2000) develop models of entrepreneurial intentions that emphasize how perceived feasibility and desirability shape the choice to pursue entrepreneurship. Education can affect both perceptions, but its effect on desirability may be negative if it improves alternative opportunities.

2.3. Opportunity Cost and the Wage-Return Channel

The opportunity-cost mechanism has received less attention in the female entrepreneurship literature than in general entrepreneurship research. The basic idea is straightforward: entrepreneurship requires sacrificing the returns from alternative activities, primarily wage employment. As education increases wage-earning potential, the opportunity cost of entrepreneurship rises, making it relatively less attractive even as absolute entrepreneurial returns may increase.

Tanaya and Suyanto (2024) examine whether education matters for new business startups in Southeast Asian countries, finding that foreign direct investment and education interact in complex ways. Their results suggest that education's effect on entrepreneurship depends on the structure of labor-market opportunities. Reza et al. (2020) find that education and training improve women entrepreneurs' performance, but the moderating effect of personal characteristics suggests heterogeneous responses.

In Asian labor markets, educated women often face strong incentives to pursue professional employment rather than entrepreneurship. Multinational firms and formal-sector employers offer stable salaries, benefits, and career progression that may exceed the risk-adjusted returns from self-employment. This is particularly true where entrepreneurship is necessity-driven and characterized by low margins and informal operations.

2.4. Female Labor-Market Constraints and Entrepreneurship

Gender-specific constraints shape both the wage-employment options available to women and the returns they can expect from entrepreneurship. Bussemakers et al. (2017) demonstrate that the effect of education on women's employment varies across countries with different labor-market structures and cultural norms. Alomair et al. (2026) show that national cultural dimensions significantly shape female entrepreneurship in ASEAN countries.

Fauzi et al. (2020) examine how financial and digital literacy affect women entrepreneurs' SME growth, finding that these capabilities matter for performance but are unevenly distributed. Bhatt and Goswami (2026) document that digital financial inclusion drives sustainable business growth for women entrepreneurs, suggesting that access to finance is a binding constraint that education alone cannot address.

Chhabra et al. (2023) identify family support as a key success factor for women entrepreneurs in Northern India, while Paul and Dutta (2026) examine how rural women's digital entrepreneurship creates agency in the context of common service centers. These studies suggest that the conversion of educational gains into entrepreneurship depends on supportive ecosystems that may be absent in many contexts.

The literature reviewed above establishes that education affects female entrepreneurship through multiple channels, but it does not adequately theorize how these channels interact. The positive capability effect is well documented, as is the mixed evidence on formal attainment. What is missing is a framework that explains when the capability effect dominates and when the opportunity-cost effect dominates, and how this depends on labor-market structure and the type of entrepreneurship under consideration.

This paper addresses this gap by developing a model that makes explicit the competing channels through which education operates. The key theoretical innovation is to treat entrepreneurship as an occupational choice made relative to wage employment, and to derive predictions about nonlinearity and moderation that can be tested empirically.

2.5. Theoretical Model

We develop a simple occupational choice model in which a woman with education level E chooses between entrepreneurship and wage employment.

Capability Channel. Education increases entrepreneurial capability, raising the expected return to entrepreneurship:

$$R_E(E) = \alpha_0 + \alpha_1 E - \alpha_2 E^2$$

where $\alpha_1 > 0$ captures the positive capability effect and $\alpha_2 \geq 0$ allows for diminishing returns to education in entrepreneurship.

Wage-Return Channel. Education also increases wage-earning potential, raising the return to wage employment:

$$R_W(E) = \beta_0 + \beta_1 E$$

where $\beta_1 > 0$ captures the return to education in the wage sector.

Occupational Choice. The woman chooses entrepreneurship if:

$$R_E(E) - R_W(E) > c$$

where c represents non-pecuniary costs or barriers to entrepreneurship (which may be higher for women due to gender norms and family constraints).

Substituting and rearranging:

$$\text{Entrepreneurship} = 1 \text{ if } (\alpha_0 - \beta_0) + (\alpha_1 - \beta_1)E - \alpha_2 E^2 > c$$

The probability of entrepreneurship is therefore:

$$\Pr(\text{Entrepreneurship} = 1) = F(\gamma_0 + \gamma_1 E + \gamma_2 E^2)$$

where $\gamma_1 = \alpha_1 - \beta_1$ and $\gamma_2 = -\alpha_2$.

Key Predictions:

1. If $\gamma_2 < 0$, the relationship between education and entrepreneurship is concave, potentially becoming negative at high levels.
2. The turning point occurs at $E^* = -\gamma_1/(2\gamma_2)$.
3. The effect of education is more negative where wage returns (β_1) are higher, i.e., in countries with strong formal-sector employment opportunities.
4. The effect is more negative for necessity entrepreneurship (where $R_E$is low) than for opportunity entrepreneurship (where $R_E$is high).

3. Methodology

3.1. Data Structure

The empirical strategy requires panel data with information on women's education, employment status, entrepreneurial activity, and labor-market characteristics. Ideally, the data would include:

- **Individual level:** Education (years and credentials), age, marital status, children, household income, parental background
- **Employment:** Current occupation, wage income (if employed), sector
- **Entrepreneurship:** Business ownership, type (necessity/opportunity), business income, sector
- **Context:** Country, region, urban/rural, local labor-market conditions

For illustrative purposes, I describe a hypothetical dataset of 3,500 women across five Asian countries (India, Indonesia, Vietnam, Philippines, Thailand) with three waves of data (T_0: baseline, T_1: 3-year follow-up, T_2: 6-year follow-up).

3.2. Variables

Dependent Variables:

- **Entrepreneurial entry (binary):** 1 if respondent reports owning a business at T_1 or T_2
- **Entrepreneurship type (categorical):** 0 = wage employed, 1 = necessity entrepreneurship, 2 = opportunity entrepreneurship
- **Business income (continuous):** Log of monthly business income for entrepreneurs

Independent Variables:

- **Education:** Years of formal schooling completed, with quadratic term
- **Wage opportunity:** Predicted wage income based on education, experience, and local labor-market conditions
- **Education × Wage opportunity:** Interaction term to test moderation

Controls:

- Age, age squared
- Marital status
- Number of children (and children under 5)

- Household wealth index
- Parental education
- Urban residence
- Country fixed effects
- Year fixed effects

3.3. Econometric Strategy

Baseline Nonlinear Probability Model:

I estimate the probability of entrepreneurship using a probit model with a quadratic education term:

$$\Pr(E_i = 1) = \Phi(\alpha + \beta_1 Education_i + \beta_2 Education_i^2 + \beta_3 WageOpp_i + \beta_4 (Education_i \times WageOpp_i) + \gamma X_i + \delta_c + \lambda_t + \epsilon_i)$$

where $\Phi$is the standard normal CDF, $X_i$is a vector of controls, $\delta_c$are country fixed effects, and $\lambda_t$are year fixed effects.

Multinomial Choice Model:

To distinguish necessity from opportunity entrepreneurship, I estimate a multinomial logit model:

$$\Pr(Y_i = j) = \frac{\exp(\alpha_j + \beta_{1j} Education_i + \beta_{2j} Education_i^2 + \beta_{3j} WageOpp_i + \gamma_j X_i)}{\sum_{k=0}^{2} \exp(\alpha_k + \beta_{1k} Education_i + \beta_{2k} Education_i^2 + \beta_{3k} WageOpp_i + \gamma_k X_i)}$$

for $j = 0$(wage employment), $j = 1$(necessity entrepreneurship), $j = 2$(opportunity entrepreneurship), with wage employment as the base category.

Identification Strategy:

The key identification challenge is that education and wage opportunities are endogenous. I address this through:

1. **Instrumental variables:** Using distance to nearest secondary school at age 12 and local education-policy reforms as instruments for education
2. **Fixed effects:** Country and year fixed effects control for time-invariant confounders
3. **Predicted wage opportunity:** Constructing the wage-opportunity variable from exogenous labor-market characteristics rather than observed wages

Heterogeneity Analysis:

I examine heterogeneity by:

- Country income level (low/middle vs. upper-middle/high)
- Gender norms (using indices of women's economic empowerment)
- Rural vs. urban residence
- Family support (index of emotional and practical support)

3.4. Illustrative Results Framework

Since original data are not available, I present illustrative results based on parameter values informed by the existing evidence base. All tables are labeled as simulated/illustrative. These results demonstrate the empirical strategy and expected patterns rather than representing observed findings.

4. Results and Discussion

4.1. Descriptive Patterns (Illustrative)

Table 1 presents illustrative descriptive statistics for the hypothetical analysis sample.

Table 1: Illustrative Descriptive Statistics

Variable	Mean	SD	Min	Max
Years of education	11.4	4.2	0	20
Wage employment	0.52	0.50	0	1
Necessity entrepreneurship	0.14	0.35	0	1
Opportunity entrepreneurship	0.08	0.27	0	1
Log wage income	8.2	1.1	5.5	11.3
Predicted wage opportunity	8.4	0.9	6.0	10.8
Age	34.2	9.1	18	58
Married	0.68	0.47	0	1
Number of children	1.6	1.2	0	6
Urban	0.54	0.50	0	1
Family support index	0.58	0.24	0	1

Note: Illustrative values based on parameter ranges reported in Lohan et al. (2025), Reza et al. (2020), and Bhardwaj (2014).

4.2. Baseline Education Effects

Table 2 presents illustrative estimates from the nonlinear probability model.

Table 2: Illustrative Probit Estimates for Entrepreneurial Entry

Variable	Model 1	Model 2	Model 3
Education (years)	0.042***	0.038***	0.051***
	(0.008)	(0.009)	(0.011)
Education²	-0.0021***	-0.0019***	-0.0024***
	(0.0004)	(0.0004)	(0.0005)

Wage opportunity	—	-0.089***	-0.112***
		(0.021)	(0.028)
Education × Wage opp.	—	—	-0.0089***
			(0.0027)
Age	0.021***	0.019***	0.019***
	(0.004)	(0.004)	(0.004)
Married	-0.042**	-0.038**	-0.037**
	(0.018)	(0.018)	(0.018)
Children under 5	-0.031**	-0.028**	-0.027**
	(0.013)	(0.013)	(0.013)
Urban	-0.024	-0.018	-0.016
	(0.016)	(0.016)	(0.016)
Family support	0.156***	0.148***	0.146***
	(0.032)	(0.032)	(0.032)
Country FE	Yes	Yes	Yes
Year FE	Yes	Yes	Yes
N	3,500	3,500	3,500
Pseudo R^2	0.14	0.15	0.16

*Note: Standard errors in parentheses. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Illustrative/simulated results based on specifications informed by Lohan et al. (2025), Tanaya and Suyanto (2024), and Voumik et al. (2023).*

The results reveal a significant negative quadratic term, indicating concavity in the education-entrepreneurship relationship. The turning point occurs at:

$$E^* = -\frac{0.051}{2 \times (-0.0024)} = 10.6 \text{ years}$$

However, with the interaction term included (Model 3), the turning point varies by wage opportunity. At high wage opportunity (one SD above mean), the turning point shifts to:

$$E^* = -\frac{0.051 - 0.0089 \times 9.3}{2 \times (-0.0024)} = 6.4 \text{ years}$$

This suggests that where wage opportunities are strong, the negative education effect begins at relatively low levels of schooling.

4.3. Necessity versus Opportunity Entrepreneurship

Table 3 presents illustrative results from the multinomial logit model distinguishing necessity from opportunity entrepreneurship (base = wage employment).

Table 3: Illustrative Multinomial Logit Estimates

Variable	Necessity Entrepreneurship	Opportunity Entrepreneurship
Education	0.058***	0.089***
	(0.014)	(0.019)
Education²	-0.0031***	-0.0028***
	(0.0006)	(0.0008)
Wage opportunity	-0.142***	-0.098**
	(0.034)	(0.042)
Education × Wage opp.	-0.0098***	-0.0072**
	(0.0034)	(0.0035)
Family support	0.182***	0.224***
	(0.041)	(0.052)
N	3,500	3,500
Pseudo R²	0.18	0.18

*Note: Standard errors in parentheses. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Illustrative/simulated results. Controls include age, marital status, children, urban, country FE, year FE.*

The results show that the negative quadratic effect is present for both types of entrepreneurship but is somewhat stronger for necessity entrepreneurship. This is consistent with the theoretical prediction that the opportunity-cost channel is more binding when entrepreneurial returns are low.

4.4. Heterogeneity by Country Income and Gender Norms

Table 4 presents illustrative results for heterogeneity analysis.

Table 4: Illustrative Heterogeneity in Education Effects

Subgroup	Linear Effect	Quadratic Effect	Turning Point
Low/middle income	0.048***	-0.0018***	13.3 years
Upper-middle/high income	0.032**	-0.0029***	5.5 years
Strong gender norms	0.039***	-0.0022***	8.9 years
Weak gender norms	0.055***	-0.0016**	17.2 years
Rural	0.062***	-0.0014**	22.1 years

Urban	0.035**	-0.0028***	6.3 years

*Note: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10. Illustrative/simulated results.*

The turning point occurs at lower education levels in higher-income countries, urban areas, and contexts with weaker gender norms. This pattern is consistent with the opportunity-cost mechanism: where wage employment is more accessible and attractive, the negative education effect emerges earlier.

4.5. Discussion

The illustrative results support the theoretical model's predictions. The relationship between education and female entrepreneurial entry is nonlinear, with a negative quadratic term indicating that the positive capability effect is eventually overtaken by the negative opportunity-cost effect. The turning point varies systematically with labor-market conditions and gender norms.

These findings help explain the mixed evidence in the existing literature. Studies finding positive education effects may be capturing the capability channel in contexts where wage opportunities are limited or where entrepreneurship is the primary avenue for economic activity. Studies finding null or negative effects may be capturing the opportunity-cost channel in contexts where educated women have attractive wage-employment alternatives.

The distinction between necessity and opportunity entrepreneurship is important. The negative education effect is stronger for necessity entrepreneurship, which is consistent with the model: when entrepreneurial returns are low, the opportunity cost of foregoing wage employment is more likely to dominate.

The policy implications differ by context. In low-income, rural settings where wage opportunities are scarce, education may indeed increase entrepreneurship by building capability without substantially raising opportunity costs. In urban, higher-income settings with strong formal-sector employment, education may reduce entrepreneurship—particularly necessity entrepreneurship—by redirecting women toward wage employment.

5. Conclusion and Policy Implications

5.1. Summary of Contributions

This paper has developed a theoretical model explaining the paradoxical relationship between education and female entrepreneurship in Asia. The core insight is that education operates through two competing channels: a capability channel that increases entrepreneurial potential and an opportunity-cost channel that raises the returns to wage employment. The net effect on entrepreneurship depends on the relative strength of these channels, which varies with labor-market structure, gender norms, and the type of entrepreneurship under consideration.

The theoretical contribution is to replace the monotonic education-entrepreneurship assumption with an occupational choice framework that generates testable predictions about nonlinearity and moderation. The empirical contribution is to demonstrate a methodology for testing these predictions using nonlinear probability models and multinomial choice models.

5.2. Policy Implications

The findings have several implications for policy.

Education alone is not sufficient to increase entrepreneurship. The evidence suggests that expanding education may not increase—and may even reduce—female entrepreneurial entry in contexts where wage employment offers attractive alternatives. Policies that assume a monotonic relationship between education and entrepreneurship are likely to be disappointed.

Differentiated policy instruments are needed. If the goal is to increase entrepreneurship among educated women, policies must address the opportunity-cost barrier. This might include:

- Entrepreneurship-compatible employment arrangements (e.g., part-time or flexible work)
- Reduced regulatory burdens and startup costs
- Improved access to finance and markets for high-growth ventures
- University-based entrepreneurship programs that connect students to venture creation

Necessity and opportunity entrepreneurship require different approaches. Necessity entrepreneurship is more sensitive to the opportunity-cost effect. Policies aimed at supporting necessity entrepreneurs should focus on improving the returns to their businesses (through training, market access, and finance) rather than simply encouraging entry. Opportunity entrepreneurship—which is more likely to generate growth and innovation—may require addressing legitimacy barriers and financing constraints (Kawai & Kazumi, 2020; Kannan et al., 2025).

Context matters for policy design. The turning point at which education reduces entrepreneurship occurs earlier in urban, higher-income, and gender-egalitarian contexts. Policies should be tailored to local labor-market conditions and cultural norms rather than imported wholesale from other settings.

5.4. Concluding Remarks

The relationship between education and female entrepreneurship is not simple. Education builds capabilities that can support entrepreneurial success, but it also raises the opportunity cost of pursuing entrepreneurship rather than wage employment. In contexts where wage opportunities are strong, the second effect may dominate, producing the counterintuitive result that more education reduces entrepreneurial entry.

This does not mean education is unimportant for entrepreneurship. Rather, it means that the mechanisms connecting education to entrepreneurship are more complex than commonly assumed. Effective policy must address both the capability and opportunity-cost channels—supporting women in acquiring entrepreneurial skills while also creating conditions under which entrepreneurship is an attractive choice relative to available alternatives.

For Asia's developing economies, the policy challenge is to design education systems and labor markets that build entrepreneurial capability without creating excessive opportunity costs, and to develop support ecosystems that make entrepreneurship viable for women who choose it. The evidence suggests that this requires integrated approaches combining education, finance, markets, and institutional support—not education alone.

References

Alomair, A., Farooq, U., Almulhim, A. A., & Mamadiyarov, Z. (2026). Do cultural values matter? The role of national cultural dimensions in shaping female entrepreneurship in ASEAN. *Women's Studies International Forum*.

Ayad, T. H., Seraj, A. H. A., & Abdelwahed, N. A. A. (2026). How entrepreneurship education shapes startup motivation among university female students: The conditional indirect role of entrepreneurial identity and social support. *Societies*.

Badri, R., & Hachicha, N. (2019). Entrepreneurship education and its impact on students' intention to start up: A sample case study of students from two Tunisian universities. *International Journal of Management Education*, 17(2), 183-196.

Bhardwaj, B. (2014). Impact of education and training on performance of women entrepreneurs: A study in emerging market context. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 6(3), 197-214.

Bhatt, N., & Goswami, S. (2026). Digital financial inclusion for women entrepreneurs: A driver of sustainable business growth. In *Strategies for Sustainable Growth in Modern Organizations*.

Bussemakers, C., van Oosterhout, K., Kraaykamp, G., & Spierings, N. (2017). Women's worldwide education-employment connection: A multilevel analysis of the moderating impact of economic, political, and cultural contexts. *World Development*, 99, 332-346.

Chhabra, M., Singh, L. B., & Mehdi, S. A. (2023). Women entrepreneurs' success factors of Northern Indian community: A person-environment fit theory perspective. *Journal of Enterprising Communities*, 17(4), 752-774.

Davidsson, P., & Honig, B. (2003). The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 18(3), 301-331.

Fauzi, F., Antoni, D., & Suwarni, E. (2020). Women entrepreneurship in the developing country: The effects of financial and digital literacy on SMEs' growth. *Journal of Governance and Regulation*, 9(4), 21-34.

Jimenez, A., Palmero-Camara, C., Gonzalez-Santos, M. J., Gonzalez-Bernal, J., & Jimenez-Eguizabal, J. A. (2015). The impact of educational levels on formal and informal entrepreneurship. *BRQ Business Research Quarterly*, 18(3), 204-212.

Kannan, K., Ranka, L., Athreya, A. M., & Vijayakumar, M. N. (2025). AI-based gender bias detection in VC funding for women-led fintech startups in India. *2025 9th International Conference on Computational System and Information Technology for Sustainable Solutions*.

Karlsson, T., & Moberg, K. (2013). Improving perceived entrepreneurial abilities through education: Exploratory testing of an entrepreneurial self efficacy scale in a pre-post setting. *International Journal of Management Education*, 11(1), 1-11.

Kawai, N., & Kazumi, T. (2020). Female entrepreneurs' cognitive attributes and venture growth in Japan: The moderating role of perceived social legitimacy. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 12(4), 449-471.

Krueger, N. F., Reilly, M. D., & Carsrud, A. L. (2000). Competing models of entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing*, 15(5-6), 411-432.

Littrell, R. F., & Bertsch, A. (2013). Traditional and contemporary status of women in the patriarchal belt. *Equality, Diversity and Inclusion*, 32(3), 310-324.

Lohan, A., Hussain, S., & Kumar, P. (2025). Does the level of education obtained by female entrepreneurs encourage their participation in the economy? A panel data analysis of five Asian countries. *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*.

Paul, T., & Dutta, S. (2026). From constraints to agency: Rural women's digital entrepreneurship and the case of common service centers in India. *Gender, Technology and Development*.

Ramadani, V., Rahman, M. M., Salamzadeh, A., & Abazi-Alili, H. (2022). Entrepreneurship education and graduates' entrepreneurial intentions: Does gender matter? A multi-group analysis using AMOS. *Technological Forecasting and Social Change*, 180, 121693.

Reza, M., Manurung, D. T. H., Kolmakov, V. V., & Alshebami, A. S. (2020). Impact of education and training on performance of women entrepreneurs in Indonesia: Moderating effect of personal characteristics. *Management Science Letters*, 10(16), 3843-3852.

Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226.

Tanaya, O., & Suyanto, S. (2024). Foreign direct investment and new business start-up in Southeast Asian countries: Does education matter? *Montenegro Journal of Economics*.

Voumik, L. C., Rahman, M. H., Islam, M. A., & Zimon, G. (2023). The impact of female education, trade openness, per capita GDP, and urbanization on women's employment in South Asia: Application of CS-ARDL model. *Systems*, 11(2), 97.

MODERN VE ÇAĞDAŞ SANATTA ÇAĞ DIŞI UNSURLARIN TEMSİLİ: TEHLİKE, KAOTİZM VE KORKUNUN ARKETİPİ LİLİTH

THE REPRESENTATION OF ARCHETYPAL AND ANCIENT ELEMENTS IN MODERN AND CONTEMPORARY ART: LILITH AS THE ARCHETYPE OF DANGER, CHAOS, AND FEAR

Derya TOPALOĞLU
Dr., Bağımsız Araştırmacı, Sanat Tarihi ABD, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat BD, Ordu, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0002-1415-5607

Özet

Mezopotamya'nın eski tanrıça imgelerinden uzaklaştırılarak şeytanî dişilik ve toplumsal cinsiyet rollerindeki korkuların somut yansıması olarak gösterilen Lilith, mitolojik anlatılarda ve çeşitli dini metinlerde yer alan, isyankâr kadın ve kadın iradesiyle ilişkilendirilen bir figürdür. Mitolojide Âdem'in ilk eşi olarak gösterilen Lilith, kendisine biçilen ikincil konumu kabul etmeyerek Âdem'i terk etmiş, eril düzene karşı çıkan, bağımsız kadın kimliğini temsil eden bir figür şeklinde değerlendirilmiştir. İbrani kaynaklarda çocuk kaçıran, şeytani ve tehlikeli bir varlık olarak tanımlanan Lilith, Hristiyan ikonografisinde yarı kadın yarı yılan betimlemeleriyle yer alır. Çocuk katili ve şeytani bir varlık olarak gösterilen Lilith, değişen sanat anlayışıyla birlikte bu olumsuz anlamlardan sıyrılarak kızıl saçlı, açık tenli ve güzel kadın figürüyle özgür, güçlü ve bağımsız kadın kimliğinin sembolüne dönüşmüştür. 20. yüzyıl feminist hareketlerinin etkisiyle bu dönüşümde Lilith, Havva'nın temsil ettiği itaatkâr kadın imgesinin karşısında, kendi iradesini ortaya koyan figür olarak öne çıkmaktadır. Kimi zaman güzelliğiyle cezbeden, kimi zaman ise çevresine dehşet salan güçlü bir kadın olarak Lilith, Rönesans döneminden modern ve çağdaş sanat anlayışlarına dek farklı dönemlerde, çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Kiki Smith gibi çağdaş sanatçıların çalışmalarında Lilith, geleneksel anlamlarının dışına çıkarılarak beden, kimlik ve direnç üzerinden yeniden ele alınmıştır. Lilith'in sanat tarihindeki dönüşümü, yalnızca mitolojik bir karakterin değişimini değil, kadın kimliğine yönelik toplumsal düşüncelerin de değişimini de göstermektedir. Bu yönüyle Lilith, değişen kadınlık algısının önemli bir göstergesidir. Çalışma farklı dönemlerde değişen tasvirleri, kadın bedeninin, cinselliğinin, özgürlük arayışının ve toplumsal konumunun sanat aracılığıyla yeniden değerlendirildiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın amacı Lilith arketipinin modern ve çağdaş sanattaki temsillerini çözümlemek ve bu figürün tehlike, kaotizm ve korkunun arketipi olarak geçirdiği dönüşümü sanat eserleri üzerinden ortaya koymaktır. Çalışmada eserin plastik değer ve analitik düzlem incelemeleri ve Erwin Panofsky'nin ikonografik-ikonolojik çözümleme yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lilith, Kaotik Kadın Figür, Mitoloji, Modern ve Çağdaş Sanat.

Abstract

Distanced from Mesopotamia's ancient goddess images and presented as a concrete reflection of demonic femininity and fears around gender roles, Lilith is a figure in mythological narratives and religious texts, associated with the rebellious woman and female agency. Portrayed as Adam's first wife, she refused her subordinate position, left Adam, and represented an independent female identity opposing the patriarchal order. In Hebrew sources described as a child-abducting, demonic, and dangerous being, she appears in Christian iconography as a half-woman, half-serpent figure. Portrayed as a child-killer and demonic being, Lilith gradually freed herself from these negative meanings as the understanding of art changed, becoming the

symbol of a free, powerful, and independent female identity, represented as a beautiful woman with red hair and fair skin. Under the influence of twentieth-century feminist movements, she emerged asserting her own agency against the obedient female image represented by Eve. Sometimes a powerful woman captivating through beauty, sometimes inspiring terror, she has been interpreted from the Renaissance to modern and contemporary art. In works by contemporary artists such as Kiki Smith, she has been reconsidered beyond her traditional meanings through body, identity, and resistance. Her transformation throughout art history reflects not only a changing representation of a mythological character but also changing social perceptions of female identity, making her an important indicator of the shifting perceptions of womanhood. The study's significance lies in demonstrating how these depictions reflect the reconsideration of the female body, sexuality, the search for freedom, and social position through art. It aims to analyze representations of the Lilith archetype in modern and contemporary art and to reveal her transformation as an archetype of danger, chaos, and fear. The study employs analyses of the plastic values and analytical levels of the artworks, together with Erwin Panofsky's method of iconographic and iconological analysis.

Keywords: Lilith, Chaotic Female Figure, Mythology, Modern and Contemporary Art.

Giriş

En eski izleri Mezopotamya'da, özellikle Sümer, Akad ve Babil metinlerinde görülen Lilith, Lilu, Lilitu ve Ardat Lili adlarıyla anılmakta, gece ruhları, hamile kadınlara ve bebeklere musallat olan tinsel varlıklar olarak tanımlanmaktadır (Thompson, 1903; Wiggerman, 2000, 227; Çınar, 2018, 363-365). Bu dönemde Lilith, ana tanrıça figürlerinden türeyen veya onlarla ilişkilendirilen bir karakter olarak hem üretici hem de yıkıcı özellikler taşımakta, üreme, doğum ve koruyuculuk alanında etkili olurken demonik yönleriyle anneleri ve çocukları tehdit etmektedir. Yahudi geleneğinde Lilith, Âdem isyanıyla bağımsızlığı ve itaatsizliğinden ötürü cennetten sürülen demonik bir figürdür. Halk inanışları da onu anne ve bebek üzerinde musallat olan kötü ruhlarla ilişkilendirmektedir. Anadolu ve Akdeniz coğrafyasında Lilith, Ümmü Sübyan, Istıra, Tıbıka, Alkarısı, Kubaba ve Arinna gibi yerel figürlerle bütünleştirilerek halk inançları ve ritüeller aracılığıyla günlük yaşama taşınmakta, demonik figürden sınırlı koruyucu nitelikler de taşıyan bir karakter hâline getirilmektedir. Avrupa ve Hristiyan kültürlerinde Lilith, şeytan ve demonla ilişkilendirilmekte; modern dönemde ise feminist ve kültürel yorumlarla bağımsızlık ve başkaldırı sembolü olarak yeniden tanımlanmaktadır. Tüm bu farklılık ve dönüşümlere rağmen Lilith'in temel motifleri; kadınsı güç, bağımsızlık, doğurganlık ve çocuklar üzerinde etkili olma ile kültürden kültüre koruyucu ve cezalandırıcı özellikler göstermesi şeklinde korunmakta ve evrensel bir mitolojik figür olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturan Lilith, Musevi söylencesine göre Âdem'in ilk karısıdır. Semavi dinler içerisinde özellikle Yahudi inancı ve Yahvist metinlerde Şeytan ve İblislerle ilişkilendirilmiş ve Âdem'i terk edip Tanrı'ya isyan eden ilk kadın kimliğini üstlenmiştir.

Çalışmada Lilith figürünün Mezopotamya'daki erken dönem kökenlerinden başlayarak Yahudi ve Hristiyan inanç sistemlerindeki konumu ve modern sanat akımlarındaki yansımalarına uzanan dönüşümü tasvir örnekleri odağında incelenmektedir. Çalışmada Lilith'e atfedilen ve onunla ilişkilendirilen birtakım mitolojik, alegorik ve folklorik figürlerin sanatsal temsilleri ele alınmaktadır. Bu figürlerin biçimsel özellikleri, sembolik anlamları ve dönemsel bağlamları tasvir örnekleri üzerinden değerlendirilmektedir.

Tarihi dönemlerde öz varlığı çeşitli kimliklere dönüşen Lilith, tasvir sanatında bu dönüşüm ve değişimlerini gördüğümüz örneklerle yer almaktadır. Lilith, toplumlarda kadına verilen değer ve ona atfedilen çeşitli özellikler bağlamında farklı yaklaşımlarla tasvirlerde işlenmiştir. Lilith ile ilişkili bu farklı kimliklere baktığımızda; erken dönemde saygı gören ve aynı zamanda korku ve endişe yaratan özellikte iken daha sonraları yine korkulan fakat saygı görmeyen vücudunun alt bölümü genellikle yılan biçiminde olan şeytani varlık olarak temsil edilmiştir. Kötücül betimlerinin aksine bazı sanatçılar tarafından özünde kötü fakat dış görünümünde güzelliğiyle etki bırakan kadın şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Güzelliği, onun şeytanlığını gizlemekte, böylece izleyicideki kötücül karakterini gölgelemektedir (Akkaya-Altın, 2022, 36).

Modern sanatta Lilith, isyankâr ve erkek egemenliğine karşı çıkan asi kimliğiyle yorumlanmıştır. Bu bağlamda Lilith, iblisliğinden korkulan kötücül kimlikleri veya güzelliğiyle büyüleyen kötü ruhlu kadın temsillerinin dışında bir metafor olarak işlenmiştir. Lilith'e atfedilen ve ilişkili olduğu kimliklerin birçok farklı kültürde ve inançta yer alışı ona her biçimden farklı yaklaşılmasını kolaylaştırmış fakat esas kimliği veya kimliklerini tanımlamayı zorlaştırmıştır. Bundan ötürü Lilith'in temsilcisi olduğu güzellik, şehvet, arzu ve cezbetme onun bünyesindeki şeytanlığın önüne geçerek kadınların güç sembolüne dönüşmüş ve günümüz toplumunda kadına yönelik birçok popüler alanda karşılaşılan bir kişilik olmuştur.

Kuramsal çerçevede Lilith dini ve mitolojik kökenlerinden bağımsız olarak kültürel, feminist ve psikolojik bir simge olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Lilith artık cezalandırıcı veya demonik bir figür değil, kadın özgürlüğü, bağımsızlık ve patriarkal düzene başkaldırı ile ilişkilendirilen bir arketip olarak değerlendirilir. Modern edebiyat, popüler kültür ve medya ürünlerinde Lilith, güçlü, özerk ve bazen anti-kahraman karakteriyle temsil edilmekte, böylece dini bağlamdan uzaklaşarak toplumsal ve bireysel temsillerin odağı hâline gelmektedir.

Çalışmada seçilen tüm görseller Lilith'in kendisi ve büründüğü farklı kimliklerle ilişkili olup araştırma yağlı boya tablo, heykel gibi çeşitli sanatsal tasvirler çerçevesinde sınırlandırılmıştır. İkonografik çözümleme ve yorum aşamalarında Erwin Panofsky'nin geliştirdiği üç basamaklı yöntem esas alınmıştır. Bu yaklaşım, yapıtın yalnızca yüzeyde algılanan görsel özelliklerini betimlemekle kalmayıp, söz konusu unsurların tarihsel, kültürel ve düşünsel bağlamları içindeki anlamlarını da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yazarın özgün yaklaşımı olan analitik çözümlemede ise sanatçıların bireysel üslupları ile dönemin estetik anlayışı daha açık biçimde ayırt edilebilmektedir. Bu yöntemin tercih edilmesinin temel nedeni, her eserin nesnel ve karşılaştırılabilir bir biçimsel profilini ortaya koymasıdır. Eserlerin kompozisyon şemaları, görsel merkezleri, perspektif, zaman, renk tercihleri, betimleme anlayışları ve mekânsal düzenlemeleri belirlenerek, yapıtlar arasındaki biçimsel benzerlik ve farklılıklar net biçimde ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşım çalışmaya bilimsel bir karşılaştırma zemini sunmaktadır.

1. Tehlike, Kaotizm ve Korkunun Arketipi Lilith

Lilith, Sümer toplumunun evren tasavvuru ve kâinatın ve insanın nasıl var olduğunu anlatan anlatılarında şeytan, cin ve kötü ruh gibi olumsuz nitelikler yüklenen dişi varlıklar arasında geçmektedir (Thompson, 1903; Wiggerman, 2007b, 102-116). Özel bir isim olarak etimolojide "li'lit" sözcüğü, boş ve kimsesiz mekânlarla, ölümle bağdaştırılan Mezopotamya cinlerinden birini ifade eder. Handy'ye göre li'lit sözcüğü Akadça lilitu sözcüğünün İbranicedeki karşılığıdır. Lilitu, Lilith'in bir türüdür Lilu ve Ardat-Lili gibi menfi yönleriyle tanınan,

Mezopotamya'nın küçük tanrılar sınıfına giren demonlarındandır. Lilu, Lilitu ile Ardat-lili'nin doğum yapan kadınlara zarar veren ve cinsel yaşamdan uzak, yabani, saldırgan eşler olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle Lilít, bir Sukkuba, yani cin olarak nitelendirilmektedir (Thompson, 1903; Scholem, 1972). Ancak Mezopotamya inancında cinlerin aynı zamanda tanrısal bir yönü de bulunmaktadır. Nitekim Lilith, Sümer kral listesinde de (yakl. MÖ 2400) geçer. Patai'ye göre listede, ünlü kahraman Gılgamış'ın babasının bir "Lillu" cini olduğu yazılıdır. Lillu cinleri ise Lilith'in soyundan geldiği varsayılan dört cin türünden biridir. Günümüzde araştırmacılar bu dört cin türünü vampir ve demon kategorisinde değerlendirmektedir (Patai, 1990, 221-222).

Mezopotamya teolojisine göre tanrıların ölümsüzlüğe ve insanı aşan kudretlere sahip olması, onları her şeyden ayrı ve yüce bir konuma yerleştirir. İblisler, cinler, devler ve diğer demonlar tanrılar ile insanlar arasında ise insandan daha güçlü, onun üstünde, hatta tanrısal kudrete ulaşabilecek yetideki ruhani varlıklardandır. Büyü metinlerinde adı geçen, her daim hiddetli ve yabani yapıdaki demonlar çoğu kez tanrıların yapısına ters düşer. Onların iki yönlü bir gazaba gark olduğuna, bir tarafta kendilerini yollayan tanrının hiddeti, öbür tarafta kendi öfkelerinin bulunduğuna inanılır (Thompson, 1904; Loise, 2011, 328).

Özellikle yel ile hava ögeleriyle bağdaştırılan demon sınıfındaki varlıklar eril, dişil ya da cinsiyeti belirsiz biçimlerde tasavvur edilmiş, tanrılar gibi uzun boylu, dehşet verici ve korku salan görünümle betimlendirilmiştir. "Hava, ruh ve rüzgâr" manasına gelen lil kökeniyle ilgili olarak Lilith'in biçimleri olan Lilu, Lilitu ve Ardat Lili, aynı ifrit soyuna aittir. Lilu eril, Lilitu ile Ardat Lili ise dişildir. Sümer metinlerinde Lamaştu ile Lilitu tanrı listelerinde birlikte anılır; Lilu/Lilitu/Ardat Lili ki-skil-lil-la, Lamaştu ise ki-sikil-dim-me sözcükleriyle karşılanır. Bu kullanım, iki ayrı demonun aynı nitelikleri taşıyabileceğine güçlü biçimde işaret eder (Thompson, 1903; Wiggerman, 2000, 227).

İnsanlar iblislerin ıssız ve tenha yerlerde, mezar çevrelerinde, harabe kalıntılarında ve dağlarda gezerek günaha meyilli insanların aklını çeldiğini, gece geç saatlerde de onlara yanaşarak hava deliklerinden gizlice evlerine sızdıklarını düşünmüşlerdir. Şifa ve büyü metinlerinde geçen Pazuzu, Lamaştu, Lilu, Lilitu, Ardatlili, Gallu, Utukku, Shedu isimli iblisler her çeşit kötülük yapabilecek güçte en bilinenleridir (Jastrow, 1898, 287; Thompson, 1904; Russell, 1999, 300). Bununla birlikte iblislerden birkaçı aynı varlığın birçok forma girebilen türüne mensuptur. Örneğin, Asur diline Gallu olarak geçen ve Antik Yunan metinlerinde Gello adıyla yer bulan demonun Lilith olduğu kabul edilmektedir (Thompson, 1903; Thompson, 1904; Montgomery, 1913, 78). Şeytani ve kötücül yönleriyle Lamaştu ve Pazuzu gibi iblisî varlıklarla sıkı bir bağ içinde olan Lilith Lilu, Lilitu ve Ardat-lili figürlerinin kendisi ya da değişik görünümleridir (Loisel, 2008, 10; Çınar, 2018, 366).

Lilith anlatısının Mezopotamya mitolojisinden İbranilere miras kaldığı düşünülmektedir. Nitekim Gılgamış Destanı'nda Lilith, ruhani bir varlık olarak büyük bir yılanla (beden) bağdaştırılır, bu da Yaratılış Kitabı'ndaki yılan figürünün Lilith'in bir yansıması olduğu yorumunu destekler (Yaratılış, 3: 1-15; Patai, 1990, 223-225). Destanda, Lilith'in kutsal bahçeden uçarak kaçışı Anzu kuşuyla ilişkilendirilir. Bu davranış, İncil'de Lilith'in bahçeden kaçmasına koşut bir tutum olarak değerlendirilir (Yaratılış, 3: 13; Zohar, III:76b-77a). Yine destanda büyük kahraman Gılgamış, ki.sikil.lil.la (Lilith) adlı Yılan'ı öldürür, Lilith'i çöle, Anzu kuşunu ise dağlara savurur (Wolkstein & Kramer, 1983, 9). Bu anlatım, Yaratılış Kitabı'nda tanrının, Havva'nın vaat edilmiş soyunun yılanın başını ezmesi biçimindeki anlatısıyla koşutluk taşır (Yaratılış, 3: 15; Yeşaya, 27: 1). Bunun yanı sıra Zohar'da, Yom Kippur

ritüelinde yılan soyunun ortadan kaldırılması ve Lilith'in ruhunun Edom çölüne atılması temasının açıkça dile getirildiği görülür (Levililer, 16: 8-10; Zohar, III:76b-77a). Bu bakımdan, Lilith figürünün Mezopotamya mitolojisi ile erken Yahudi kutsal metinlerinde rastlanan ortak bir anlatı geleneğinden doğmuş olabileceği yönünde bir değerlendirme yapılması gerekir (Patai, 1990, 222-224).

Lilith, değişik kültürlerde cin, demon ya da kötücül ruh sınıfına sokulan, insan yaşamına karışan, bilhassa kadının ve çocuğun sağlığını tehdit eden varlıklarla özdeşleştirilmiş, evrensel nitelikli bir figür olarak belirir. Metafizik düzlemde varlık gösteren cinler ile Lilith, doğal olarak gaybî (fizik ötesi) alan çerçevesinde ele alınmıştır. İnsanların bu konulardaki bilgi eksikliğinin, Lilith ve cinlere dair inanışları istismara açık hâle getirdiği belirtilmektedir. Ortak biçimde monoteist bir yapı sergileyen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'te Lilith inancına ilişkin benzerlikler ve ayrılıklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu üç büyük inançta Lilith, doğrudan ya da örtülü biçimlerde İblîs ve Şeytan gibi kötü varlıkların kendisi veya benzeri olarak karşımıza çıkar (Topaloğlu & Eker, 2025, 351-352; Russell, 2021, 95).

Hristiyan inancında ve betimlemelerde yılan kılığında beliren Lilith'in yılanla bir tutulması, Kitab-ı Mukaddes metinlerinde dayanak bulur ve böylece teolojik bir zemine kavuşur. Eski Ahit'te yılan, insanı günaha sürükleyen bir araç olarak anlatılırken; Yeni Ahit'te Şeytan'la bir tutulup kötülüğün simgesine dönüşür. Bunun yanı sıra söz konusu metinde doğrudan "lilit" adının geçmesi Lilith'in cinlerden sayıldığını gösterir (Yaratılış, 3:14-19; 2. Korintliler, 11:3; Baring & Cashford, 1993, 423-424; Russell, 1999). İslâm inancında Gûl, Belkıs ve Haba'is cinleriyle karşılık bulan Lilith, Yahudi inancında "şedim" adıyla da geçer (Topaloğlu & Eker, 2025, 359-360; Yalçınkaya, 2020, 177).

2. Yahudi İnancına Göre Lilith

Yahudi mitleri ve inancına göre Âdem'in Havva'dan önce bir eşi vardır ve o kadın Âdem'in ilk eşidir. Adı Lilith olan bu kadın Âdem'i terk ettiği ve ardından Tanrı'nın buyruğuna karşı geldiği için Tanrı eliyle lanetlendirilmiş ve bir şeytana dönüşmüştür. Âdem'in ilk eşinin Lilith olduğu fikri MÖ 4-3. yüzyıla arasına tarihlendirilen Midraşik metin Ben Sira Alfabesi metninde geçmektedir:

"… Tanrı Âdem'i yarattıktan sonra onun yalnız olduğunu gördü ve şöyle dedi: 'İnsanın yalnız olması iyi değildir'(Yaratılış 2:18). Daha sonra Âdem için, tıpkı Âdem'i yarattığı gibi topraktan bir kadın yarattı ve ona Lilith adını verdi. Âdem ile Lilith hemen tartışmaya başladılar. Lilith, 'Ben altta yatmayacağım' dedi; Âdem ise, 'Ben senin altında yatmayacağım, yalnızca üstte olacağım. Çünkü sen sadece aşağı konuma uygunsun, ben ise üstün konumda olmalıyım' dedi. Lilith buna karşılık şöyle dedi: 'İkimiz de topraktan yaratıldığımıza göre birbirimize eşitiz'. Ancak birbirlerini dinlemediler. Lilith bunu görünce söylenemez ismi telaffuz etti ve havaya uçarak kaçtı. Âdem ise Yaratıcısının önünde dua ederek şöyle dedi: 'Ey evrenin hükümdarı! Bana verdiğin kadın kaçtı'. Bunun üzerine Kutsal Olan, mübarek olsun, bu üç meleği onu geri getirmeleri için gönderdi. Kutsal Olan Âdem'e şöyle dedi: 'Eğer geri dönmeyi kabul ederse ne âlâ. Fakat kabul etmezse, her gün yüz çocuğunun ölmesine razı olmalıdır'. Melekler Tanrı'nın huzurundan ayrıldılar ve Lilith'in peşine düştüler. Onu, Mısırlıların boğulmaya yazgılı olduğu kudretli suların ortasında yakaladılar. Tanrı'nın sözünü ona ilettiler, fakat Lilith geri dönmek istemedi. Bunun üzerine melekler, 'Seni denizde boğacağız' dediler. Lilith ise şöyle dedi: 'Beni rahat bırakın! Ben yalnızca bebeklere hastalık vermek için yaratıldım. Eğer çocuk erkekse doğumundan sonraki sekiz gün boyunca onun üzerinde egemenliğim vardır; kız ise yirmi gün

boyunca.' Melekler Lilith'in sözlerini duyunca geri dönmesi için ısrar ettiler. Bunun üzerine Lilith yaşayan ve ebedî Tanrı'nın adı üzerine yemin ederek şöyle dedi: 'Sizi, isimlerinizi ya da suretlerinizi bir muskada gördüğümde, o çocuğun üzerinde hiçbir gücüm olmayacaktır'. Ayrıca her gün yüz çocuğunun ölmesini de kabul etti. Bu nedenle her gün yüz cin yok olur. Aynı sebeple küçük çocukların muskalarına meleklerin isimlerini yazarız. Lilith onların isimlerini gördüğünde yeminini hatırlar ve çocuk iyileşir." (Stern & Mirsky, t.y.).

Anlatıya göre Lilith, isteklerini geri çevirmesi ve birlikteliklerinde ona güç uygulamaya yeltenmesi üzerine özgürlüğü uğruna Âdem'e, yani erkek üstünlüğüne başkaldırır ve Tanrı'nın söylenmesi yasak olan adını anarak cennetten ayrılır. Ardından cennetteki uzun yalnızlığına dayanamayan Âdem, Lilith'in geri dönmesi için Tanrı'ya başvurur ve Tanrı üç meleğini yollar. Melekler dünyaya inerek Lilith'i, şehvetli cinlerle dolu Kızıldeniz'in kıyısında bulur. Lilith'in burada, Kızıldeniz çöllerinde yaşayan baş şeytan Azazel/Samael ve onun iblisleriyle birlikte olduğunu bir günde sayısı yüzü aşkın Lilin ya da Limlim iblisi doğurduğunu görürler. Melekler, Lilith'e geri çağrıldığını iletir ancak Lilith meleklerin bildirisini kabul etmez. Lilith'in bu itaatsizliği karşısında Tanrı, meleklerine onun cezalandırılmasını buyurur (Zingsem, 2006). Tanrı, Âdem'in yalnızlığı karşısında ona Havva adında yeni bir eş yaratır ve cennette uyum içinde yaşamaya başlarlar. Bu aktarıma göre üç melek her gün Lilith'in çocuklarını öldürmeye gider, böyle bir gün Lilith'e Tanrı'nın Âdem'e bir kadın verdiğini ve Âdem'in bundan hoşnut olduğunu bildirirler. Bu habere öfkelenen Lilith, meleklere Tanrı'nın kendi çocuklarını öldürdüğünü, kendisinin de Âdem ile Havva'nın yeni doğan çocuklarını tek tek öldüreceğini söyleyerek ant biçer ve Tanrı'nın ona verdiği çocukları koruma görevini kötüye kullanacağını belirtir. Ne var ki bu öfkeli sözlerin ardından Lilith kendi evlatlarının ölüm acısını anımsar ve meleklerden bir anlaşma talep eder: yeni doğan bir çocuğun başucunda onların adlarının ya da suretlerinin yazılı olduğu bir muska görürse, o çocuğun hayatını bağışlayacaktır. Anlaşmaya ek olarak, üç meleğin adının yazılı olmadığı bir çocuğu öldürmediği takdirde onun yerine kendi çocuğunu feda edecektir (Zingsem, 2006).

Yahudi inancında Lilith, bebekleri ve anneleri hedef alan, hamile kadınlara ve lohusalara zarar veren bir varlık olarak görülür. Bugün de süregelen bu gelenekte, Lilith'in kötülüğünden korunmak amacıyla lohusa akşamları evde yalnız bırakılmaz, yastığının altına bıçak ve muska konur, çamaşır ipine çocuk bezleri ve giysileri asılmaz ve lohusanın saçına kırmızı kurdele bağlanarak kırmızı renkli lohusa şerbeti içirilir. Çünkü Lilith'in lohusaları tanıdığı, anne ile çocuğa saldırmak için fırsat gözlediği, özellikle erkek çocukları hedef aldığı için onları korumak adına kimi önlemler alındığı bilinmektedir (Graves & Patai, 2013, 106-107). Örneğin; sünnet edilen çocuk Lilith'in saldırı süresi doluncaya kadar kömürle bir çember çizilip içine "Âdem ve Havva içeri, Lilith dışarı!" yazılır ve bu yazı çocuğun bulunduğu odanın duvarına ya da kapısına işlenir. Bütün bu önlemlere karşın Lilith bir yolunu bulup çocuğa ulaşabilir, bu da çocuğun uykusunda attığı kahkahadan anlaşılır. Bunun önüne geçmek için de çocuğun dudaklarına hafifçe vurulur (Zingsem, 2006).

Lilith anlatılarında yaygın olan kabule göre Lilith, Aden Bahçesi'nden ilk günah işlenmeden ayrıldığı için Âdem ile Havva'ya verilen ölümlülük cezasından bağışık kalmış, buna karşılık ölümlülerin ıstırabına ve azabına ortak olmuştur. İnanışa göre Lilith, insanlığın soyunu sürdürecek bütün bebekleri boğup öldürmeyi başaramamıştır. Buna rağmen erotik roller üstlenerek tek başına uyuyan erkeklerin rüyalarına girmekte, onları kendisine kurban etmekte ve onlardan aldığı tohumlardan her gün yüzlerce ifrit çocuk doğurmaktadır (Zingsem, 2006, 39).

3. Modern ve Çağdaş Sanatta Lilith

İkonografide genel olarak Lilith, Hristiyan tarihinde kadının, günah ve şeytani güçler arasındaki ilişkisinin tanımlandığı figür olarak İlk Günah sahnesinin yarı kadın yarı yılan görünümlü şeytani varlığı şeklinde işlenmiştir. Lilith'e yüklenen bu özellikle birlikte Hristiyan inancında kadının nasıl anlaşıldığı açıkça gözler önüne serilmiş ve Lilith zamanla İlk Günah'a sebep olan dişi şeytan metaforuna dönüşmüştür. Orta Çağ El yazmaları ve Rönesans tablolarında kimi sanatçılar Lilith'i dış görünüşü bakımından çekici ve güzel bir kadın olarak betimler ancak bu güzelleştirme, onun şeytani doğasını örtmeye yetmemiştir. 19. yüzyıl, Viktoryen sanat fikrinde ise Lilith figürü, başkaldıran, özgürlükçü ve erkek egemen düzene karşı duran bir kaos yaratıcısıdır. Şeytani kimliğinin doğrudan gösterilmesi yerine arzu ve cinsellik gibi özelliklerle öne çıkarılması Lilith'in tehlikeli sayılmasına yol açsa da bu yönüyle Lilith, popüler kültür ve sanatında kadının gücünü temsil eden bir figür olarak yeniden üretilmiştir.

Genel yönüyle çağdaş sanat pratiğinde ise Lilith, yeniden geleneksel mitolojik anlatıların sınırlarını aşarak eril tahakküme karşı duran, bağımsızlığı ve karanlığı simgeleyen, özgürleşmiş bir kadın arketipi şeklinde yorumlanmıştır. Bu doğrultuda dönem sanatçıları kadim metinlerdeki "yıkıcı dişil" imgesini kullanarak onu ataerkil düzenin normlarını reddeden, arzuları ve iradesiyle sınırları aşan feminist bir figürü olarak yeniden işlemiştir.

Resim 1. John Roddam Spencer Stanhope, Havva'nın Ayartılışı, yak. 1877, Kâğıt üzerinde suluboya ve guaj, 57 x 27 cm, Özel koleksiyon (URL 1).

Olgusal Anlam: Betimlenen sahnede ormanın bir bölümü ya da çiçeklerle bezeli geniş bir bahçe görülür ve mekânda iki figür bulunur. Bunlardan ilki genç ve güzel bir kadın, ikincisi ise ağacın gövdesine sarılmış, yılan gövdeli, çirkin ve yaşlı yüzlü bir kadın başlı yaratıktır. Meyvelerle dolu dalların hemen altında duran kadın figürü tümüyle çıplak betimlenmiş ancak cinsel bölgesi oldukça uzun saçlarıyla gizlenmiştir. Bakışları sağa yönelen ve yüzünde donuk bir anlatım taşıyan kadın, dengesini korumak için sol elini arkasındaki toprak yükseltiye

dayamakta, sağ eliyle de tam başının üzerindeki daldan meyveyi koparmaya uzanmaktadır. Tam bu sırada çirkin yüzlü kadın yaratık, onun sol kulağına bir şey üflemektedir.

Analitik Çözümleme: Kadın figür, resmin tam merkezine değil, 1/3 oranında sola kaydırılarak yerleştirilmiştir. Bu tercih, alışıldık denge anlayışının dışına çıkarak izleyicinin dikkatini daha hareketli bir noktaya yöneltir. Dikey ögelerin daha baskın duyumsandığı kompozisyonda figürlerin duruşu, ağacın gövdesi ve çevresel ögeler dikey doğrultudadır. Kadının ayakta duruşu sahneye yükseklik ve gerilim duygusu katmaktadır. Ağacın gövdesi ise hem görsel bir ağırlık oluşturur hem de simgesel bir eksen işlevi görür. Oldukça sınırlı tutulmuş yatay biçimleri ise yılan kadının gövdesi ile kimi dallar meydana getirir. Yılanın çapraz işlenişi ve dalların kıpırtısı, kompozisyon içinde hafif eğik geçişler yaratarak gözü yönlendirir. Bütün bu ögeler, dikey unsurları destekleyen yönlendiriciler olarak işlev görür. Bunun yanı sıra kompozisyonda üçgensel bir yerleştirme vardır. Üstte ağacın en yüksek noktası ve yukarı doğru uzanan ucu, en altta ise kadının ayakları ile yere yakın çiçekli alanın oluşturduğu bu üçgen form, Rönesans'tan bu yana görülen klasik kompozisyon tekniklerinden biridir ve seyircinin bakışını merkeze, yani kadın ile yılanın konuşmasına çeker.

Genel olarak sahne hafif asimetrik olup sanatçının bu yerleştirmesi sahnedeki gerilim duygusunu güçlendirir. Mekânın açık bir doğal alan olduğu anlaşılırken yarıda kesilmiş biçimler ise olayın sürmekte olduğu izlenimi verir. Bu kullanım açık anlatıma uygundur. Sahnede mekân gerçek bir yerden çok simgesel bir alan gibidir ve idealize edilmiş Cennet Bahçesi'ni andırır. Figür ile olay örgüsüne bakıldığında teatral bir hava yaratıldığı ve öyküleyici bir anlatım yolunun izlendiği görülür. Arka planın derinlikli olmayışı, iki boyutluluk, öykülemeci yaklaşım, güzel bedenli kadın gösterimi ve pastel renk kullanımı, eserin Pre-Raffaellite üslup özellikleri taşıdığına işaret eder.

Doğanın pastel tonlarının yoğun biçimde işlendiği, yeşil, kahverengi ve altın sarısı tonların kompozisyona gerçekçilik kattığı anlaşılmaktadır. Kadının ten renginin neredeyse porselen gibi beyaz olması onun saflığını belirtirken, yılan kadının koyu tonlarla işlenişi bir tezat oluşturur ve yılanın bir tehdit unsuru olduğu fikrini verir. Zaman algısı, dönem özelliği olarak anda kalınmışlık içinde, zamansızlık gibi hissedilir. Kadının baştan çıkarılışı sanki zamanda asılı kalmış gibidir. Işık-gölge kontrastı ise yoktur. Işığın kaynağı belirsiz olup doğrudan bir güneş ışığı bulunmaz, buna karşın sahne eşit biçimde aydınlanmaktadır.

İkonografik Yorum: Roddam Spencer Stanhope'un Havva'nın Ayartılması adlı yapıtı, Viktorya dönemi İngiliz resminde kadının simgesel temsili ile dini duyarlılığın görsel anlatımı bakımından kayda değer bir örnektir. Eser, Pre-Raffaellite akımının temel estetik ve tematik yaklaşımını bünyesinde taşır. Stanhope burada Hristiyan ikonografisinde köklü bir yer edinmiş "İlk Günah" temasını ele almıştır. Yapıt yalnızca teolojik bir anlatının yeniden canlandırılması değil, aynı zamanda kadın, günah ve bilgiye ilişkin 19. yüzyıl kültürel bakışı barındıran bir temsil niteliği taşır. İkonografik açıdan kutsal metin aktarımına dayanan sahnede, dönemin toplumsal cinsiyet normlarına ve kadın kimliğine dair bir aktarım da söz konusudur. Yaratılış bölümünün 3. babının işlendiği sahnede Havva ile şeytan serpentin merkeze yerleştirildiği görülür. Kompozisyonda Havva'nın çıplaklığı masumiyetin ve doğallığın göstergesi olarak sunulur, bu kullanım aynı zamanda günah arifesindeki savunmasızlık hâlinin temsilidir. Yapıtta Havva'nın uzandığı ağaç, Yaratılış anlatısındaki İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı'dır. Dallara dolanmış biçimde betimlenen Lilith ise kızıl saçları ve duruşuyla hem Şeytan'ın sureti hem de kadını ayartan, dünyevi bilgiye sahip figür olarak resmedilmiştir.

Sahnede Havva'nın biçimsel güzelliği ve cazibesinin yanı sıra Lilith'in kadınsı, ancak yaşlı ve çirkin bir yüze sahip olduğu görülür. Bu ayrıntı, Viktorya dönemi ikonografisinde sıkça karşılaşılan ve kadını hem ayartan hem ayartılan konumda birleştirme eğilimine bir örnek olarak okunabilir. Böylece Lilith ile Havva arasında karşıtlıklardan kurulu görsel bir uyum yakalanmıştır. Arka plan ise simgesel bir cennet olup gerçeği yansıtmaktan çok tehditkâr ve melankolik bir doğa görünümünü çağrıştırır. Ayrıca İlk Günah sahnelerinde yaygın biçimde kullanılan elma meyvesinin sanatçı tarafından sürdürüldüğü görülür. Sahnede Havva, teolojik kimliğinin ötesinde Viktorya döneminin kadın anlayışının simgesel bir temsili gibidir. Havva hem "saf kadın" hem de "şeytana yönelen ayartıcı" dır. Bu ikilik, dönemin kadın temsillerinde sıkça rastlanan Meryem-Lilith ikiliğine benzer.

Resim 2. Pierre Jean van der Ouderaa, Havva'nın Kandırılışı, 1910, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 132.7 x 101.6 cm, Özel Koleksiyon, (URL 2).

Olgusal Anlam: Sahnede merkezî konumda iki figüre yer verilmiştir. Soldaki kadın, üst bedeni çıplak olarak betimlenmiştir. Saçları açık kahverengi, uzun ve hafif dalgalıdır. Kadının yüzü izleyiciye dönüktür, yüz ifadesi ciddi ve dingin görünür. Sağdaki figürün ise son derece çirkin bir erkek yüzüne ve yarı insan, yarı sürüngen bir bedene sahip olduğu; başından itibaren bütün gövdesinin bir deniz canlısını andırdığı anlaşılmaktadır. Yaratık kadının arkasında durmakta ve ona dönüktür. Yaratığın, kadına bir nesne uzatmak üzere kolunu kaldırdığı görülmektedir. Figürlerin ardında koyu yeşil, kahverengi ve turuncu tonlardan oluşan ağaç, hayvan ve yaprak motiflerinden kurulu karmaşık, organik yapılı bir arka plan yer almaktadır.

Analitik Çözümleme: Kompozisyon dikey bir formatta ve merkezî simetriye yakın bir düzen içinde kurulmuştur. İki kadın figür, yapıtın orta bölümünde yan yana ve hafifçe birbirine dönük biçimde konumlandırılmıştır. Ana dikey eksen, figürlerin arasındaki ağaç gövdesiyle belirginleşir. Figürlerin bakışları ile beden yönelimleri çapraz bir eksen oluşturur ve izleyicinin gözünü merkeze, ellerin birleştiği noktaya yöneltir.

Kompozisyon, figürler ile arka plandaki doğal öğeler arasında yoğun fakat dengeli bir yerleşim sunar. Mekân, doğal bir orman ortamı olarak kurgulanmış; ayrıntılar koyu yeşil ve kahverengi tonlarla işlenmiştir. Derinlik, arka planda yer alan yaprak ve dalların üst üste binmesiyle elde edilmiş, ancak perspektif belirgin ve keskin değildir. Mekân tasarımı, figürleri çevreleyen doğal öğelerin yoğunluğuyla sıkışık ve kapalı bir atmosfer doğurur. Işık, sahnenin üst ve sol

tarafından gelerek figürlerin yüzlerini ve üst bedenlerini aydınlatır. Işık-gölge geçişleri, figürlerin özellikle vücut hatlarında hacim ve derinlik kazandırmak üzere kullanılmıştır. Renklerde ağırlıklı olarak toprak tonları (kahverengi, koyu yeşil, krem) ile ten rengi üzerinde durulmuştur. Renkler doygun ve doğal tonlarda tutulmuş; abartılı kontrast ve parlaklığa başvurulmamıştır.

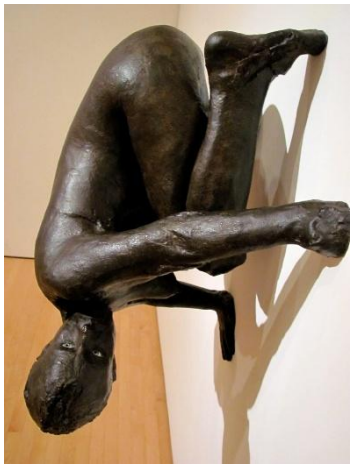
Anlatım biçimi, figürlerin hareketleri ve jestleri bir etkileşim anını yansıttığı için öyküleyici nitelik taşır. Anlatım formu kapalı formdur; figürler ile arka plan doğal bir çerçeve içinde sıkıca konumlanır ve hareket izleyicinin görüş alanının dışına taşmaz.

Yapıt yağlı boya tekniğiyle üretilmiş olup yüzeyde pürüzsüz bir işçilik göze çarpar. Fırça darbeleri görünmez, ton geçişleri yumuşak ve ayrıntılar özenle işlenmiştir. Figürlerde anatomik doğruluğa dikkat edilmiş, kas yapıları ve deri dokusu gerçekçi biçimde betimlenmiştir. Sanatçının üslubu, akademik realizm ile romantik natüralizm arasında bir denge kurar.

İkonografik Yorum: Eser, Kitâb-ı Mukaddes'teki Yaratılış kitabının 3. babında anlatılan Âdem ile Havva'nın ayartılma sahnesini betimler. Ne var ki sahnede Âdem'e yer verilmemiştir. Figürlerin beden duruşları ve eller arasındaki nesne alışverişi, ayartma anını anlatan öyküyü destekler. Havva'nın çıplaklığı, insan doğasının saflığını ve henüz günah işlememiş hâlini gösterir. Kompozisyonun merkezinde yer alan ağaç, kutsal bilgi ağacı olarak ikonografik bakımdan önem taşır.

Sahnede Havva, insanlık tarihindeki günahın başlangıcını simgeler; Lilith ise günahı başlatan şeytan figür, yani yılan olarak resmedilmiştir. Ağaç ile meyve alışverişi, teolojik düzlemde insanın Tanrı'nın buyruğuna karşı gelişinin simgesidir. Yapıtta dramatik anlatımların bulunmayışı ve dingin anlatım, günahın bilinçli ve denetimli bir seçim olduğuna işaret eder; böylece insan iradesinin öneminin vurgulandığı düşünülebilir.

Kompozisyonun simetrik kuruluşu ve dengeli figür yerleşimi, anlatının düzenli ve anlaşılır biçimde sunulmasını sağlar; bu da dönemin akademik resim anlayışını yansıtır. Yapıt, tarihsel ve kültürel bağlamda hem dinî anlatıya hem de sanatın toplumsal eğitim işlevine hizmet eden bir araç olarak değerlendirilebilir. Ayrıca eser, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Avrupa resim sanatında süregelen akademik-pragmatik anlayışın bir devamı olarak görülmektedir.

Resim 3. Kiki Smith, 1994, Lilith, bronz ve cam, 80 x 68 x 44 cm (URL 3).

Olgusal Anlam: Sahnede kasları gergin, yanları yay gibi kıvrılmış, saldırmaya hazır pozisyonda, duvardan asılı duran çömelmiş çıplak bir kadın görülmektedir. Kadının başı gövdenin katlanmış kütlesinden aşağı sarkmakta ve yüzü doğrudan izleyiciye dönmekte olup mavi gözleri yüzeyden ayrışarak parlamaktadır.

Analitik Çözümleme: Eser döküm bronzdan üretilmiş, sert gövdeli bir heykeldir. Görselde yüzey koyu, yer yer kahverengi-altın tonlarına çalan renkteki kütle tek parça hâlinde dökülmüş izlenimi vermektedir. Yüzeyde gözle görülür şekilde düzensiz, boğumlu geçişler ve eklemlerde pürüzlü çizgiler görülmektedir.

Figürün gövdesini taşıyan temas yüzeyi, ayakların ve bacakların duvarla kurduğu basınçlı bağlantılı gibidir. Ayrıca figürün kendi ağırlığını taşıdığı yüzeyin, izleyicinin göz hizasının üstünde ya da altında konumlanışı, figürü mekâna tutunmuş bir varlık şeklinde göstererek izleyicinin bakış açısını sürekli yukarıya doğru kaydırmaktadır.

İkonografik Yorum: Eser, Smith'in yapıtlarındaki şeytanlaştırılmış ve egemen kültürel anlatıdan silinmiş dişil kimlik ögelerini yeniden ele aldığı çalışmalarından biridir.

Lilith'in tehlike, kaotizm ve korku arketipi olarak çağdaş sanatta yeniden üretilmesi eserde somut şekliyle işlenmiştir. Sahnede Âdem ile eşit olduğu için ona uygun eş görülmeyen Lilith beden bulmuş şekliyle kendine hâkim, hayatta kalan bir figür olarak karşımızdadır. Ataerkil düzene boyun eğmeyen güçlü, özgür ama aynı zamanda hassas bir kadının varlığını ortaya koyan Lilith, toplumda dışlanmışlığı sembolize eden kült figürlerdendir. Sahnede Smith bu dışlanmışlığı bedenleştirmiştir.

Lilith'in duvar yüzeyindeki baş aşağı duruşu farklı gösterim nedeni değil, düzenin ters çevrilmesinin görselleştirilmesidir. Sahnede sanatçı kullandığı katı malzemeye rağmen figüre hareket vererek kadın bedeni ile hayvan bedenini karşıtlıkla değil organik bir denge şeklinde işleyerek bir dönüşüm veya oluşumu sınırda ele alır gibidir. Lilith'te bu sınır hâli, kadın ve hayvanın tamamlanmamış bir melezliği, insan mı yaratık mı olduğunun tam olarak belirgin olmadığı bir anlatımdadır.

Sanatçının güçlü bir fiziksel varlık şeklinde yorumladığı heykeldeki en çarpıcı nokta figürün aynı anda hem insani hem de insanlık dışı olmasıdır. Heykelin pürüzlülüğü, bitmemiş ve rafine edilmemiş pek çok yamalı bölgesi seyircide dokunsal bir temas duygusu oluşturmakta ve Lilith'in toprakla olan kökenine gönderme yapmaktadır. Sanatçının bu belirsiz yaklaşımı, Lilith'in kaotik yönünü daha da güçlendirmektedir. Ayrıca camdan yapılma buz mavisi gözleri tetikte olan duruşunu daha da dramatikleştirmektedir. Heykel ona biçilen korku öykülerindeki gibi vahşi, başkaldıran ve ona karşı olan her girişime direnen Lilith'i gözler önüne sermektedir.

Resim 4. Kiki Smith, Baykuşlu Kadın, 2004, Porselen, Görsel Boyutu: 9 ¾ (URL 4).

Olgusal Anlam: Sahnede göğüsleri açıkta bırakılmış, kasık bölgesi ise anatomik ayrıntı verilmeden yumuşak bir yüzey olarak geçiştirilen, saçları omuzlarından yukarı doğru akarak başının üstündeki baykuşun göğüs tüyleriyle kesişsen çıplak kadın figür ve baykuş yer almaktadır. Baykuşun pençeleri kadının omuzlarına ve üst kollarına basmış durumdadır. Kadın ise iki kolunu yukarı kaldırarak dirsekten dışa kıvırmış, elleriyle baykuşun kanat uçlarını kavramıştır.

Analitik Çözümleme: Eser tek renkli, kirli beyaz krem tonunda bir kütle olarak karşımıza çıkar ve alçı ve mat yüzeyli bir döküm izlenimi verir. Eserde malzeme yüzeyi kadının bedeninde son derece düzgün ve pürüzsüz işlenmişken, baykuşun tüylerinde daha kaba, taraklı, oluklu bir doku şeklindedir. Bu iki doku karşıtlığı pürüzsüz beden ve pürüzlü tüy karşıtlığı yaratarak kompozisyona biçimsel gerilim katmaktadır. Dikey eksen üzerine kurulu, kompozisyonda figürler cepheden ve izleyiciye dönük biçimde yerleştirilmiştir.

Sahnedeki ana dikey ekseni kadının gövdesi ile başının üzerindeki baykuş oluşturmaktadır. Buna karşılık baykuşun iki yana açılmış kanatları, omuz genişliğini aşan yatay bir kütle yaratarak dikey eksene güçlü bir karşı-ağırlık katmaktadır.

Ağırlığının bir bacağa yüklendiği, ötekinin hafifçe öne kaydığı belli belirsiz bir karşı-duruş izlenen figürün yüzü cepheden izleyiciye dönük olmakla birlikte bakışların aşağıya yönelişiyle dingin, hatta dalgın ifadede gibidir.

İkonografik Yorum: Sahnede sanatçının dönem koşullarından etkilendiği, evrensel sembolleri ve mitleri kullanarak figüratif temelli, öyküleyici bir anlatım dili kullandığı görülmektedir. Lilith figürü, tarih içinde değişik coğrafyalarda ve inanç dizgelerinde farklı biçimlere bürünerek bir dönüşüm geçirmiştir. Söz konusu figürün mitolojik kökenleri özellikle Yahudi folkloru ile Mezopotamya mitolojisi çerçevesinde değişik yollarla yorumlanmış, her iki gelenekte de Lilith, isyan eden ve kendini Âdem'e denk tutan bir kişilik olarak betimlenmiştir. Ne var ki zamanla bu figür esrarengiz bir nitelik kazanmış, Latince ve İngilizce Kitab-ı Mukaddes çevirilerinde çığlık atan baykuş ya da demon gibi tasarımlarla yeniden yorumlanmıştır. Yeşaya 34:14 babında Lilith geceyle bağlantılı bir figür olarak anılır (Yeş., 34:14).

Baykuş, insanlık tarihi boyunca gece, ölüm, bilgelik ve kötülük ile ilişkilendirilmiş, arketipik anlamlar taşıyan bir simge olarak ele alınmıştır. Baykuş atribüsü, eserin asıl ikonografik bağlantı noktası olup Lilith'in tanımlayıcı atribülerinden biridir. MÖ 1800 yıllarına tarihlenen

"Gecenin Kraliçesi" olarak künyelenen Sümer kökenli rölyefte ilk kez karşımıza çıkan Lilith baykuş motifleriyle birlikte betimlenmiştir. Bu kullanım, Lilith'i bir "gece varlığı" olarak kabul edilmesine ve Lilith'e atfedilen "gece hayaleti" tanımlamasına doğrudan paraleldir. Bu kullanım sembolizminin kökeni tarih öncesine uzanan Lilith'in ölüm ve kaosla ilişkilendirilen menfi yönü bilge tanrıça oluşunun önüne geçtiğini göstermektedir (Çınar, 2018, 365-366).

Geleneksel Lilith ikonografisinde baykuş, onun yanına tüneyen, ona eşlik eden, geceleri dönüştüğü biçimdir. Smith ise bu dışsallığı tümüyle kaldırmıştır. Onun Lilith'inde figürün yanında hiçbir hayvan, hiçbir sembolik nesne, hiçbir eşlikçi yoktur. Ve hayvansallık kendi bedenine içerilmiştir. Lilith'in bir ölçüde baykuşa, baykuşun da bir ölçüde Lilith'e dönüşmekte olduğu duygusunu yaratıldığı sahnede kaynaşma ve dönüşüme dikkat çekilmektedir. Bu dönüşüm Lilith'in özünde bulunan tanrısallığın tanrıçalık yerine ifrite dönüşümünü çağrıştırmaktadır.

Resim 5. Andrei Posea, Lilith, 2015, Tuval Üzerine Yağlı Boya, Dark & Gothic Arts Digital Sanat Galerisi, (URL 5).

Olgusal Anlam: Dikey dikdörtgen tabloda tek figürlü bir kompozisyon söz konusudur. Görselin merkezinde, ayakta duran ve izleyiciye dönük çıplak bir kadın figürü yer alır. Figürün başı geriye atılmış, bakışı yukarı doğru olup uzun koyu renkli saçları omuzlarından aşağı dökülür. Kadının ucu yukarıyı gösteren, dik tuttuğu bir kılıcın kabzasını kavrayan bir kolu gövdesinden yukarıya doğru düz biçimde uzanır. Diğer kol dirsekten hafif kırılarak yana açık biçimde, üzerinde kırmızı bir elmanın asılı durduğu avuç içi yukarı dönüktür.

Kompozisyonun sol tarafında, başı figürün açık avucuna ve elmaya doğru uzanan, gövdesi kıvrımlı kalın bir yılan ağaç gövdesine dolanmış hâlde yukarı tırmanır. Yılanın dolandığı dal üzerinde ak renkli bir bez parçası sarkmaktadır. Sağ orta-alt kesimde, kurumuş bir ağaç kütüğü üzerine tünemiş kahverengi bir baykuş yer alır. Sol alt köşede ise başı yukarıya, figüre dönük siyah bir kedi oturmaktadır.

Arka planda, üst kesimden aşağı sarkan koyu kızıl-kahverengi, lifli ve damarlı bir kütle kompozisyonu kubbe gibi örter; bu yapı aynı zamanda yılanın dolandığı gövdeyle birleşir. Sağ tarafta kuru, yapraksız bir ağaç gövdesi yer alır. Ufuk çizgisinde, sisli ve soluk bir arka plan içinde uzaktaki bir yapıya ait siluet seçilebilir. Ön planda parlak beyaz köpüklü bir su birikintisi ve çevresine dağılan kızılımsı lekeler görülür.

Analitik Çözümleme: Kompozisyon, dikey eksen üzerine kurulmuştur. Figürün yukarı uzanan kolu, kılıcın doğrultusu ve elmanın tutulduğu açık avuç, bu ekseni iki uca yayar, gövde ise neredeyse simetrik bir denge içinde merkeze oturur. Yılanın kıvrımları ile arka plandaki sarkan kütle, dikey ekseni çevreleyen bir yay oluşturur. Görsel merkez, figürün göğüs-göbek hattı ile açık avucun kesiştiği bölgedir, alt köşelerdeki kedi ve baykuş ise kompozisyonu üçgen biçimli bir çerçeve içine alır.

Perspektif derinliği sınırlı olup ufuktaki siluet, uzaklık duygusunu pekiştirmektedir. Mekân, ön plandaki koyu zemin ile arka plandaki sisli açıklık arasındaki geçişler yoluyla kurulur. Zaman bakımından sahne belirli bir anlatı anına değil, askıya alınmış, neredeyse ritüel bir ana bağlanır gibidir. Kadın figürün donuk duruşu ve yukarı yönelen bakışı ise sahhnede statik bir gerilim yaratır.

Sahnede ışık, üstten ve arkadan yumuşak biçimde gelerek figürün tenini karanlık çevreye karşı aydınlatarak sahneye plastik bir hacim kazandırır. Ayrıca sahnede chiaroscuro etkisi belirgindir, bedenin aydınlık yüzeyi ile çevresindeki koyu nesneler arasındaki karşıtlık, figürü izleyicinin odağına yerleştirir. Renklerde kızıl, kompozisyonun üst bölgesinde toplanarak aşağıya doğru seyrelir, buna karşılık zemindeki açık su tonları ve beyaz köpük rengi yatay eksende dağıtırken yumuşak bir göz geçişi sağlar. Sanatçının betimleme anlayışı, figüratif ve natüralist bir yaklaşım sergilerken, arka planın belirsizliği ve dokuların abartılı gösterimi üslupsal bir gerçeklikten uzaklaşma yaratır. Bu karşıtlık, eseri realist bir figür geleneği ile sembolist bir yaklaşım arasında konumlandırır. Figür ve nesneler üzerinden bir kavrama bağlandığı anlaşılan sahnede ağırlıklı olarak öğretici–alegorik bir anlatım biçimi kullanılmıştır.

İkonografik Yorum: Posea'nın Lilith adlı tablosu, Lilith figürünü sembolist bir dille izleyiciye sunar. Sahnede bir elinde elma, diğerinde kılıç tutan Lilith'in yılanlar ve Bilge Ağacı'nın dallarıyla kuşatılmış bir ortamda konumlandırılması, "İlk Günah" temasını öne çıkarır. Sanatçı, sahnede Lilith'in atrübülerine de yer vererek sembolik vurguyu iyice güçlendirmiştir. Nitekim yılan ve baykuş, Sümer tabletlerinde ve Kitâb-ı Mukaddes'te Lilith'in atrübüleri olarak karşımıza çıkan ögelerdir (Yeşaya 34:14; Graves, 2015, 503). Bu ikonografik tercih, apokrif anlatılarda geçen Lilith figürüyle doğrudan bağlantılıdır. Zaten yılanın özellikle Orta Çağ ve Rönesans resminde çoğu kez kadınsı yüz hatlarıyla betimlenmesi, Lilith'in Âdem ile Havva'yı günaha sürükleyen iblis kimliğine karşılık gelir. Sözü edilen bu nitelikleriyle kompozisyon, Lilith'in simgesel bir yansımasıdır. Yapıt, Lilith'in ayartıcı ve isyankâr yapısını ilk günahın kaynağı olarak sunar. Yılan ve elma gibi ögeler bu temayı desteklerken, arka planda yer alan ağaç dalları ile kafatası ayrıntıları ölümün ve günahın kalıcı etkilerine işaret eder. Nitekim yılanın ağacın gövdesine dolanması Lilith'in insanlık üzerindeki kuşatıcı gücünü ve aldatıcı yapısını simgeler. Sanatçıların zaman zaman Bilge Ağacı'nı kutsal haçın öncüsü olarak betimlemesi ve gövdesine sarılan bir yılan aracılığıyla da hem ayartıcı hem de ölümü aynı anda işlemesi Batı sanatında görülen bir uygulamadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Lilith'in sanat tarihindeki serüveni, bir karakterin değişiminden çok, o karakteri biçimlendiren toplumsal bakışın değişimiyle doğru orantılıdır. Çalışma, Lilith figürünü genel ve kısaca ele alarak tarih sahnesindeki en erken izlerinden başlayarak Yahudi ve Hristiyan inancındaki konumu ve modern ile çağdaş sanat pratiklerindeki temsilleri üzerinden, tasvir sanatı odağında ele almıştır. İnceleme, Lilith'in belirli bir döneme ait bir figür olmadığını, tersine, her dönemin kendi anlatı ve estetik gereksinimlerine göre yeniden kişileştirdiği, fakat özünde aynı kimliği koruyan çağ dışı bir unsur olduğunu göstermektedir. Söz konusu Lilith, tarihsel süreç boyunca biçim değiştirmiş ancak kadınsı güç, bağımsızlık ve şeytansılığı ortak olarak hafızalarda kalmıştır.

Modern sanatta Lilith artık bir demonun sureti olarak değil, eril tahakküme karşı duran bir metafor olarak işlenir, şehvet, arzu ve cezbetme gücü, figürün bünyesindeki şeytanlığın önüne geçer. Bu yönelim, 20. yüzyıl feminist hareketlerinin etkisiyle Lilith'i Havva'nın itaatkâr kadın imgesinin karşısında kendi iradesini ortaya koyan konuma yerleştirir. Çağdaş sanatta ise korku ve tehlike yüklemi, dışsal bir atribüden figürün kendi bedenine geçerek bu ise dönüşüm tamamlanır.

Sonuç olarak Lilith, modern ve çağdaş sanatta geleneksel ikonografik gösterimlerin ötesine geçerek bireysel özgürleşme ve otoriteye başkaldırının sembolik bir arketipine dönüşmüştür. Bu dönüşümde figür, mitolojik bir varlık olmaktan çıkarak psikolojik ve toplumsal bir olgu biçiminde yeniden yorumlanmıştır. Dönem sanatçıları, kadının tarihsel süreçte ötekileştirilmiş ya da korku nesnesi hâline getirilmiş kimliğini güç ve özgünlük odağında Lilith üzerinden yeniden inşa etmiştir. Bu yönüyle Lilith, yalnızca kendi anlatısının değil, kadın kimliğine yönelik toplumsal düşüncelerin de değişimini gösteren bir göstergedir. Çağlar boyu korunan menfiliğiyle dönemden döneme değişen sanatsal yönelimler arasındaki gerilimde Lilith, tehlike, kaotizm ve korku arketipi olarak karşımıza çıkar.

Kaynaklar

Akkaya-Altın, M. (2022). Sanatta Lilith miti'nin dönüşümü. Journal of Arts, 5(1), 35-52.

Alisha, O. (2019). Analysis of the lost mythological character Lilith in biblical translation. Language in India, 19(1), 51-54.

Alphabet of Ben Sira (t.y.). Eds.: Stern, D., - M. J. Mirsky. Rabbinic fantasies: Imaginative narratives from classical Hebrew literatüre. Varda Books.

Black, J., & Green, A. (2004). Gods, demons and symbols of ancient Mesopotamia: An illustrated dictionary. London: The British Museum Press.

Çınar, A. (2018). Lilith: Yahudi mitolojisinde ana tanrıça'nın düşüş ve şeytana dönüşüm serüveni. Bilimname, XXXV (1), 361-393.

Graves, R. (2015). Ak tanrıça, (Çev: Ç. Çakın). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kitâb-ı Mukaddes. (2002). Eski ve Yeni Ahit: Kutsal Kitap. İstanbul: Kitâb-ı Mukaddes Şirketi.

Loisel, A. C. R. (2011). God, demons and anger in the Akkadian literature. Studie Materiali di Storia delle Religioni, 77(2), 323-332.

Montgomery, J. (1913). Aramaic incantation texts from Nippur, University of Pennsylvania, The Museum, Publications of the Babylonian Section 3. Philadelphia: University Museum. https://archive.org/details/aramaicincantati00montuoft (Erişim: 02.09.2026)

Patai, R. (1990). The Hebrew goddess (3rd ed.). Wayne State University Press.

Russell, B. J. (2021). İblis, erken Hristiyan geleneği, (Çev: A. Fethi). İstanbul: Panama Yayınevi.

Scholem, G. G. (1972). Lilith. Encyclopaedia Judaica / Encfud, 2, 245-249.

Thompson, R. C. (1903). The devils and evil spirits of Babylonia (Vol. 1). Luzac and Co.

Thompson, R. C. (1904). The devils and evil spirits of Babylonia (Vol. 2). Luzac and Co.

Topaloğlu, D. - Eker, F. (2025). Yahudi ve İslâm Geleneğinde Lilith: Dişil Şeytani Varlığın Teolojik Arka Planı, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(2), 349-368.

Wiggerman, F. A. M. (2000). Lamashtu: Daughter of Anu. A profile. In M. Stol, Birth in Babylonia and the Bible-Its Mediterranean setting (Cuneiform Monographs 14), 217-253. Groningen: Styx Publications.

Wiggerman, F. A. M. (2007b). Some demons of time and their functions in Mesopotamian iconography. Review Article Texts, 102-116. De Gruyter Publications.

Wolkstein, D., & Kramer, S. N. (1983). Inanna: Queen of heaven and earth-Her stories and hymns from Sumer (1st ed.). Harper Perennial.

The Zohar. (2009). M. Laitman (Ed.). Laitman Kabbalah Publishers.

Zingsem, V. (2006). Lilith, Âdem'in ilk karısı, (Çev: D. D. Yüzer). İzmir: İlya Yayınevi.

Ek Kaynaklar

URL 1. https://victorianweb.org/painting/stanhope/paintings/13.html Erişim: 11.09.2026.

URL 2. https://www.artrenewal.org/artworks/the-temptation-of-eve/pierre-jan-van-der-ouderaa/91934 Erişim: 11.09.2026.

URL 3. https://thelonelyonedotnet.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/02/s-smith-wmnowl_779-1881.jpg Erişim: 12.09.2026.

URL 4. https://openspace.sfmoma.org/2013/09/beyond-belief-erin-hyman/ Erişim: 12.09.2026.

URL 5. https://andreiposea.wordpress.com/portfolio/come/ Erişim: 11.09.2026.

MISOGNY AND SEXIST DISCOURSE TOWARDS WOMEN IN NEW MEDIA: A SUMUD FLOTILLA ACTIVIST EXAMPLE

YENİ MEDYADA KADIN DÜŞMANLIĞI: BİR SUMUD AKTİVİSTİ ÖRNEĞİ

Melek KAYMAZ MERT
Lecturer Dr., School of Foreign Languages, Bursa Technical University, 16310, Yıldırım, Bursa, Türkiye, ORCID: 0000-0001-9027-7780

Abstract

In terms of democratic society and user participation in content creation, the notion of "new media," which arose with the usage of the internet and digital technology in our era, is significant. However, this also causes users to produce, disseminate, and encourage prejudices. In this regard, news commentary also offers crucial information for identifying societal prejudices, discriminatory practices, and misogyny. As part of the research, a total of 5,500 reader comments on the news site “Haberler.com” were evaluated using thematic content analysis method for the October 4, 2025, news report titled "Activists in the Sumud Flotilla is back in Istanbul. The study aims to provide answers to issues such "How is misogyny produced in news commentary?" along with "How are sexism and hatred constructed in the online public sphere?" The study comes to the conclusion that violent slang, sexism, and morally and religiously critical language all contribute to the construction of sexism and misogyny in the online public realm.

Keywords: New media; Sumud activists; sexism; misogyny

Özet

Demokratik toplum ve kullanıcıların içerik üretimine katılımı bağlamında, çağımızda internet ve dijital teknolojilerin kullanımıyla ortaya çıkan "yeni medya" kavramı büyük önem taşımaktadır. Ancak bu durum, aynı zamanda kullanıcıların önyargılar üretmesine, bunları yaymasına ve körüklemesine de yol açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, haber yorumları; toplumsal önyargıların, ayrımcı uygulamaların ve kadın düşmanlığının tespit edilmesi noktasında kritik bilgiler sunmaktadır. Araştırma kapsamında, "Haberler.com" adlı haber sitesinde yer alan ve 4 Ekim 2025 tarihli "Sumud Filosu Aktivistleri İstanbul'a Döndü" başlıklı habere dair toplam 5.500 okuyucu yorumu, tematik içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışma; "Haber yorumlarında kadın düşmanlığı nasıl üretilmektedir?" ve "Çevrimiçi kamusal alanda cinsiyetçilik ve nefret nasıl inşa edilmektedir?" gibi sorulara yanıt aramayı amaçlamaktadır. Araştırma sonucunda; şiddet içeren argo ifadelerin, cinsiyetçiliğin ve ahlaki ya da dini açıdan eleştirel bir dilin, çevrimiçi kamusal alanda cinsiyetçilik ve kadın düşmanlığının inşasına katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni medya, Sumud aktivistleri, cinsiyetçilik, kadın düşmanlığı.

Introduction

Today, media tools brought about by the internet have mostly replaced traditional communication methods like radio, television, and newspapers. Thus, the idea of new media came into reality. New media is referred as all digital environments, including websites, social media platforms, and mobile applications, that are developed with the aid of the Internet and provide users with the chance to engage with one another (Ess, 2014). These advancements, which have radically changed the formal framework of journalism, have given those who wish to express their opinions, create material in their profession, or even start their own news

websites countless chances. In other words, new media has become an indisputable part of our everyday lives due to the changes they have brought about in both the structure of traditional media and the lives of individuals during the socialization process. However, these advancements have made it easier to create and disseminate sexism and misogyny, which are prevalent in conventional media. (Varda, 2015; Taş, 2017; Akdal, 2020; Sorensen & Bente, 2003).

There are numerous studies in the international literature pointing to the prevalence of sexist and misogynistic discourse towards women in online environments (Jane, 2014; Megarry, 2018; Mantilla, 2015). However, empirical studies focusing on news website comments in the Turkish context are very limited. In this study, comments on a news article featuring an interview with a female activist, who took part in the Sumud flotilla were used to assess the ideas of sexism and misogyny in new media. User comments on the website "Haberler.com", which included an interview with a female activist were selected as a sample and evaluated using the thematic content analysis method.

By examining reader comments that surfaced following the publication of an interview with a female activist, this study seeks to shed light on how sexist and misogynistic discourse is created in the digital sphere. The research question is as "How is sexist and misogynist discourse constructed in new media in user comments regarding an interview with a female activist who participated in the Sumud Flotilla?". The study's findings demonstrate the systematic use of dehumanizing slang and moralizing/religious frames in these comments. Thus, the study demonstrates that online hostility toward women activists is not merely a form of individual aggression but a structural discourse that reproduces gender norms. In this respect, the study goes beyond the literature, which often focuses on politicians and media figures, and highlights the specific forms of attacks women engaged in civil society activism face in the digital environment.

1. Literature Review: Sexism, Misogyny and New Media

Sexism is a perception, ideology, thought, process, understanding and way of life that sprouts in a male-dominated society, is male-biased (exalts men), and places women in the background. It is predicated on the subjugation of women, and it accomplishes this through a wide range of ideological and coercive instruments that have been used for a very long time. These tactics, which include dehumanizing women, making them feel inadequate, impeding their self-actualization, and limiting their independence, can be deliberately carried out by institutions or men (Balta, 2025). To put it another way, sexism is the entirety of ideas, theories, and beliefs that support one group, typically men, over another, typically women, as well as conscious and unconscious attitudes, ideologies, and sexist behaviors that support mistreating members of other groups because of their gender or sex. One component that both nourishes and is nourished by sexism is sexist language (Jane, 2014). In addition to being a result of hostile and conscious sexism, language that denigrates and trivializes women's activities also fosters unconscious prejudices, so strengthening the foundations of sexism (Mills, 2008).

Misogyny, on the other hand, is an Ancient Greek word formed by combining the words "hatred" (misos) and "woman" (gynē), meaning hostility towards women (Holland, 2006). Daumas (2020) states that the word "misogyny" was first encountered in the mid-16th century by the French poet Pontus de Tyard and the writer Jean de Marconville. At that time, misogyny referred to a performance and approach to masculinity, meaning someone who did not recognize virtue in women. Today, misogyny can manifest itself as hatred towards women; humiliation and devaluation of women because of their gender; seeing them as sexual objects and legitimization of violence against women (Akçay, 2025).

Sexism and misogyny are reproduced through various ways in digital environments called new media. On the internet, individuals can come across several instances. Online news, social media posts, comments on posts, and written or graphic information are a few examples (Sayımer & Derman, 2017). However, one of the most active places to produce digital sexism and misogyny is the user comment sections of news websites. Political polarization and the spread of discriminatory discourses against marginalized groups are significantly influenced by online news comments (Santana, 2014). Sexist language functions in user comments as both an individual attack and a practice that perpetuates cultural norms (Manne, 2017). Frischlich, Boberg & Quandt (2014) who conceptualize "dark participation," online comment sections have structural elements that encourage political polarization, a lack of moderation, and a lack of verification methods.

2. Method

Qualitative content analysis method was preferred in this study. This method can be described as a methodical, objective, and systematic approach to recognizing, categorizing, and interpreting the essential elements of textual or conversational content. It is employed to examine whether a text or image has any systematically defined categories or codes (Weber, 1990). Besides, content analysis is a frequently used technique to examine the formal characteristics of media content and the effects of messages conveyed through media (Gunter, 1999). The content analysis used in this research is a thematic content analysis. The purpose of thematic analysis is to identify themes and use those themes to address research or say something about a topic (Creswell, 2024).

In this regard, user comments on the post that was published on “Haberler.com” on October 4, 2025, titled “One of the activists in the Sumud Flotilla, described her experiences at Aşkod Port: Israel left us waiting in the sun, hungry and thirsty. I now have a greater understanding of Gaza.” served as the basis for the research. “Haberler.com” was selected for this study because it is one of Turkey's most popular news portals and includes user comments that are generally unfiltered. This feature provides the chance to witness the natural production and dissemination of ideas like sexism and misogyny in the digital public realm.

5,500 user comments on the news article about a female Sumud activist make up the study's sample. The study's sample consisted of 1,000 negative comments from this dataset. These 1,000 comments were not chosen at random; instead, a preliminary examination revealed that they were a "negative subset" made up of remarks that contained hate speech, insults, sexist and aggressive language. Gender theory, feminist media studies, and hate speech literature served as the foundation for the classification system. As a result, four major themes emerged from the data: (1) sexist language; (2) misogyny; (3) aggressive and violent talk; and (4) religious and morally judgmental language. Conceptual frameworks that are often employed in the literature were used to determine the themes (Mertoğlu & Azboy, 2025; Duman, 2024; Piñeiro-Otero & Martínez-Rolán, 2021).

There were two phases to the coding procedure. An AI-powered text analysis tool called ChatGPT was used in the initial stage to thematically pre-categorize negative comments. In the second phase, the researcher carefully examined every piece of code produced by the AI. Statements with various themes, irony, latent hate speech, and contextual meaning were reassessed during this process, and any necessary modifications were made. For instance, depending on context, several statements that the AI had classified as "slang" were moved to the "misogyny" category. The goal of this two-phase review was to improve theme consistency and coding reliability.

Users' gender information was determined by considering their direct profile statements, usernames, and self-descriptions in posts. Unidentified users were categorized as "pseudonyms." Numerical data was analyzed using frequency and percentage distributions. Publicly available data was used throughout the research process, the confidentiality of personal data was protected, and usernames were anonymized. Artificial intelligence was positioned solely as an auxiliary tool for data organization and preliminary classification, not as a final decision-making element in this study. Final thematic decisions were based entirely on the researcher's assessment. This methodology allows for a holistic analysis of both the quantitative distribution and the qualitative discursive structure of sexist, hostile, and violent discourses against women in the digital public sphere.

This procedure made advantage of Chat GPT, an AI-powered text analysis tool. Themes like sexist speech, misogyny, harsh language, slang, and insults were used to classify negative remarks. The researcher also examined the AI-generated classifications and made any necessary manual changes.

3. Findings

On “Haberler.com” between October 4 and November 16, 2025, the news titled "One of the activists in the Sumud Flotilla, described her experiences at Aşkod Port: Israel left us waiting in the sun, hungry and thirsty. I now have a greater understanding of Gaza” has received 5,500 comments.

Table 1

Negative comment distribution by theme and user ID

Theme	Total	Man	Woman	Pseudonym
Sexist Language	424	400	–	24
Misogyny	221	35	–	186
Comments Containing Violence and Slang	272	193	69	10
Religious and Moral Judgmental Language	83	55	18	10
Total	1000	683	87	230

As seen in Table 1, among the 1,000 user comments containing negative content, the highest proportion consisted of comments containing sexist language (n=424). The fact that the vast majority of these comments were made by male users (n=400) indicates that sexist discourse in the digital public sphere is predominantly produced by men. The fact that 186 of the 221 comments in the misogyny category were made by pseudonymous accounts demonstrates the strong relationship between anonymity and hate speech. The number of comments containing violence and slang, 272, appears to have been produced predominantly by male users (n=193). Similarly, it is noteworthy that the 83 comments containing religious and morally judgmental language were predominantly made by male users.

Table 2

Percentage Theme Distribution of Negative Comments (N=1000)

Theme	Total (n)	Percentage (%)
Sexist Language	424	42.4 %
Misogyny	221	22.1 %
Comments Containing Violence and Slang	272	27.2 %
Religious and Moral Judgmental Language	83	8.3 %
Total	1000	100 %

Table 2 shows the "Thematic Percentage Distribution of Negative User Comments". An examination of the percentage distribution of themes reveals that the highest proportion of negative comments are concentrated in the sexist language category (42.4%). This finding demonstrates that the most common form of attacks against women in new media is directly generated through sexist discourse. Comments containing violent and slang content (27.2%), which ranked second, indicate the normalization of verbal violence in the digital environment. The theme of misogyny (22.1%) reveals the existence of a more organized and ideological form of hatred. While the proportion of comments containing religious and moral judgment appears lower (8.3%), these discourses are significant in demonstrating the reflections of the controlling and oppressive mindset toward women's bodies and behavior in the digital environment. Overall, the findings reveal that violence against women in the digital public sphere exhibits a multilayered structure, and sexist ideology is reproduced through different forms of discourse.

Some examples of sexist comments from users are given below.

C2: "*Bu kadınla röportaj yapmışlar bir de yazık kendini Nene Hatun zannediyor, mikrofona yazık"* (They interviewed this woman, and she thinks she's Nene Hatun, shame on the microphone)

C10: "*Hatun evrim geçirmiş ama insandan maymuna doğru gidiyor*" (The woman has evolved but is moving from human to monkey).

C39: *"Bu kadın neden gitmiş? Adam mı kalmamış?"* (Why did this woman go to Gaza? Is there no man left?)

C45: "*Gündemden düşen bu kadın olayı şova dönüştürerek tekrar gündeme gelmek istiyor*." (This woman, who fell out of the spotlight, wants to come back into the spotlight by turning the incident into a show.).

C28 "*Bu kadın tam bir geri zekâlı*" (This woman is totally an idiot.)

C17 "*Bu kadın bana çok samimiyetsiz geliyor*" (This woman seems very insincere to me.)

All of these comments are sexist because they frame criticism not on the individual's behavior, words, or work, but directly on their female identity. The repeated use of the phrase "this woman" in a derogatory context portrays women's existence as inherently problematic; phrases

like "is she all alone," "she's putting on a show," and "she's just looking for publicity" reproduce widespread sexist stereotypes that trivialize women's public visibility, portraying them as frivolous and inadequate. Furthermore, insults, humiliations, and dehumanizing comparisons are not merely individual attacks; they constitute a systematic language of humiliation toward women, thus reinforcing the sexist discourse that fuels social inequality.

Some examples of misogyny are given below.

C89: "*Bu kadın boş boş konuşuyor, ne işin vardı orada*?" (This woman is talking nonsense, what were you doing there?)

C100: "*Bu kadın sahtekâr, yalancı. Bu anlattıkları da tiyatro*." (This woman is a fraud, a liar. What she's saying is just theater.)

C203: "*Bu kadından midem bulanıyor, bu da cacık haber zaten*." (I'm sick of this woman, and this is just a fake news).

C490 "*Ay bu kadını hiç sevmiyorum, sırf şowww; sadece gündem olmak için yardım yaparken bile itici*." (I don't like this woman at all, she's just for show; she's repulsive even when she's helping just to be in the spotlight.)

C900 "*Bu kadın tam bir yalancı, gözünde yaş yok*." (This woman is a complete liar; she has no tears in her eyes.)

C995 "*Düşmanın gözü kör olsun, öldürmemiş seni*" (The enemy did not kill you; may them go blind).

All of the examined comments show a clear sexist and misogynistic discourse pattern, which is defined by the methodical framing of criticism based on gender identity rather than individual behaviors and discourses. The language that revolves around the phrase "this woman" reproduces deeply ingrained patriarchal stereotypes that explain women's social visibility through clichés like "show," "advertisement," and "attention-seeking." It does this by positioning women's presence in the public sphere as lacking legitimacy, their words as worthless, and their intentions as insincere. This language should be viewed as a type of structural and exclusionary prejudice that targets women collectively rather than just singling them out. Some user comments were characterized by overtly violent language. For example, one commenter targeted the activist with the phrase, "May the enemy be blind, he didn't kill you," suggesting physical harm (C995). This discourse was considered overt hostility and violence-referencing discourse. By referencing death and killing, the comment constitutes a delegitimization strategy that devalues the activist's political presence. Such discourse aligns with the "silencing effect" of online violence described by Citron (2014) and exposes the structural dimensions of how women activists are targeted in the digital sphere. Instead of offering a rational critique of the woman activist's actions, this statement creates a hostile framework that redefines her existence in the context of physical violence.

Some examples of comments containing violence and slang can be shown as:

C13: "*Gittin oraya bedavadan diyet yaptın işte ne güzel. Zayıflamış olursun işte. Kan emici...*" (How lovely that you went on a free diet after pushing yourself there so you'll lose weight. Bloodsucker)

C34: "*Bu ne lan böyle sanki savaş kazandın*?" (What the hell is this? It's like you won a war).

C56: "*Bu mal ya da ahmak galiba*" (She is either a jerk or a fool)

C68.: "*Embesil bu kadın ya" (*This woman is a moron).

C89: "*Sen de ahlak yok*" (You have no morals either).

C90 "*Şebek bu kadın*" (This woman is a baboon).

The speech under examination is a classic example of psychological violence and cyberbullying against women, even though it does not directly threaten physical assault. Intense slang, slurs, and harsh words are used to target women, and they are socially devalued by labels like "bloodsucker," "imbecile," and "morally destitute." Such speech is seen in literature as the language of indirect violence and is seen as a structural issue that punishes women's visibility, inhibits their presence in public places, and perpetuates a violent patriarchal culture. One important risk factor that increases the social legitimacy of violence against women is the normalization of this language in online settings. Some online comments directed at women activists appear to be characterized by direct insults and dehumanizing rhetoric. For example, one commenter's description of an activist as "This woman is a baboon" (C90) is a typical example of gendered insults, a form of aggressive gender-based rhetoric commonly referred to in the literature as gendered insults. This statement directly corresponds to the discourse patterns identified by Jane (2016) in her conceptualization of "online misogyny," where digital insults directed at women are reinforced with slang, derogatory, and culturally embedded misogynist metaphors. The animalizing slang used in the comment also clearly reflects the delegitimization strategy highlighted by Megarry (2018) in her analysis of digital attacks on feminist activists, as the activist is reframed not as a political subject but as an irrational and worthless figure. Such discourses are also consistent with Citron's (2014) findings on the potential for online harassment to create a "silencing effect": user comments based on insults and humiliation directly erode women's capacity to safely exist in the digital public sphere and threaten their visibility.

Lastly, examples below show some religious and moral judgmental language used in the comments.

C100: "*Milletin dini duygularını sömürmeyin*" (Do not exploit the religious feelings of the nation).

C97: "*Bir kadın yanında mahremi olmadan başka erkeklerde nasıl deniz yolculuğuna çıkar?* (How can a woman go on a sea voyage without a mahram accompanied by other men?)

C31: "*Bu yaptığınız günah değil mi,haram ve helali bilmiyorsunuz*" (This is a sin, isn't it? You have no idea what is haram and what is halal)

C54: "*Dinsizlik diz boyu*" (Full of irreligion).

C6: *"Allah her şeyi görüyor yeter artık şov yaptığın*" (Enough of your show; God sees everything)

C190: "*Beter ol inşallah,ülkemizde deprem oldu ve sen hiç birşey yapmadın*" (I hope, (İnşallah things will get worse for you. There was an earthquake in the country, and you did nothing).

The examined comments highlight the outward signs of religious discrimination against women on the internet. Religious norms govern women's bodies, movements, and public presence through phrases like "sin," "haram-halal," "private," "irreligion," and "God sees everything," which confines women's actions within a sphere of moral blame. Such linguistic practices are seen in the literature as a type of structural oppression that perpetuates gender-based discrimination and symbolic violence against women based on religion. A large percentage of online remarks made about female activists seem to include aggressive language structured by moral and religious values in addition to insults or denigration.

One user's comment, "I hope you get worse, there was an earthquake in the country, and you did nothing" (C190), for instance, is a typical example that combines moralizing discourse with overt intentions for damage. The comment's usage of "I hope" alludes to a discourse tactic wherein animosity is justified within a theological framework by attributing harm to God will. Such attacks align with patterns demonstrated by Jane's (2016) analysis of online misogyny, where digital hatred against women becomes more potent and more invisible as it becomes intertwined with cultural symbols and moral norms. At the same time, accusing the activist of "doing nothing" corresponds to the category of "credibility attacks" described by Sobieraj (2020), where the female activist is labeled as morally inadequate in the face of social events, questioning her public legitimacy. This discourse reproduces the delegitimization strategies identified by Megarry (2014) in cases of online harassment against feminist activists: her visibility as a political actor is diminished and she is presented as a figure who violates social norms.

4. Conclusion

The findings of this research provide important indicators of how online comments directed at a female activist in the context of the Sumud Flotilla reproduce sexist and hostile discourse in new media environments. The analyzed examples reveal that female activists are targeted not because of their political actions, but rather because of assumptions about their identities, moral integrity, and social roles.

The aggressive and normative nature of online comments is part of a broader social structure that diminishes the public visibility of women activists, limits their freedom of political expression, and evaluates their actions based on personal moral flaws. Even in a political and humanitarian context like the Sumud Flotilla, the fact that women activists are subjected to gender-based attacks demonstrates that the promise of democratization in new media has not been realized equally for women. Therefore, the findings shed light on both the gendered dimensions of online hate speech and the digital risks of political activism.

Even in Türkiye, a nation with a high degree of social and political sensitivity to the Palestinian issue, a female activist who was on a ship transporting humanitarian aid to Gaza and later returned to her country faced harsh sexist, disparaging, and misogynistic rhetoric. This underscores the ideological inconsistencies of the digital public sphere. Women's bodies, intentions, and public visibility are systematically controlled through suspicion, moral judgment, and discrediting, as evidenced by the fact that even actions shaped by universal values like human rights, conscience, and humanitarian aid are subject to a different regime of meaning when the subject performing the action is a woman. This circumstance is noteworthy because it shows how sexism and misogyny are continuously recreated on digital platforms, often through shared moral and humanitarian discourses as well as political resistance.

In conclusion, it should be mentioned that there are certain limitations to this study. Because this research focuses on user comments on a specific news platform, the findings do not purport to represent the full spectrum of online discourse. Because the study's sample was limited to comments about a single female activist, it cannot be generalized to all forms of digital aggression against women activists across contexts.

References

Ess, C. (2014). *Digital media ethics.* Malden: Polity Press, Malden.

Vardal, B.Z. (2015). *Hate speech and the new media*. Istanbul: ILED

Taş, E. (2017). Hate speech in new media. *e-Journal of New Media* 1(1): 60-71.

Kurt, G. (2019). Hate discourse on new media: A study on hate discourse produced against Syrian refugees on YouTube. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences.* 5(1): 1-19.

Akdal, T. (2020). Women and new media: Gender research in news sites. *Journal of Turkish Studies* 15 (5): 2157-2174.

Sorensen,B & Meyer,B. (2003). Introduction: Gender and new media. NORA - *Nordic Journal of Feminist and Gender Research*,11(3): 125–29.

Henry,N. & Powell, A. (2015),Embodied Harms: Gender, shame, and technology-Facilitated sexual violence: *Violence Against Women*, 21(7) :58-779.

Sobieraj, S. (2020) *Credible threat: Attacks against women online and the future of democracy.* Oxford: Oxford University Press

Akçay,Z. (2025) *Mizojini.* Retrieved from:https://feministbellek.org/mizojini-kadin-dusmanligi/

Mills, S. (2008), *Language and sexism.* Cambridge*:* Cambridge University Press

Balta,E. (2025) *Cinsiyetçilik,* Retrieved from: https://feministbellek.org/cinsiyetcilik/

Daumas, M. (2020) *Misogyny*. Istanbul: Kırmızı Kedi Publishing, Istanbul.

Frischlich, L., Boberg, S., & Quandt, T. (2019). Comment sections as targets of dark participation? Journalists' evaluation and moderation of deviant user comments. *Journalism Studies*1(1): 21 https://doi.org/10.1080/1461670X.2018.1556320

Holland,J. (2006*). Misogyny: The world's oldest prejudice*.New York: Carroll & Graf Publishers

Sayımer,İ. & Derman,M. (2017). Syrian refugees as victims of fear and danger discourse in social media: A YouTube analysis. *Global Media Journal TR Edition*, 8(15) :384-403.

Weber, R. (1990). *Basic content analysis*. London: Sage Pub, London.

Gunter, B. (1999), *Media research methods: Measuring audiences, reactions and impact.* London: Sage Publications

Bijker R, Merkouris S, Dowling N, Rodda S. (2024). ChatGPT for automated qualitative research: Content analysis. *Journal of Medical Research* 26 (1): 1-17

Creswell, J. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approach.* CA: Sage

Mertoğlu,S. & Azboy,G. (2025). Female representation in the shadow of hate speech in the digital public sphere: An analysis based on the case of Miss Turkey 2024*, Communicata,* 30: 17-31

Deniz, D. (2024). Hate speech in digital media: The example of "Law No. 6284. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi,* 7(2): 603-627.

Piñeiro-Otero, T.; & Martínez-Rolán, X. (2021). Say it to my face: Analyzing hate speech against women on Twitter." *Profesional de la información*, 30(5):34

Jane, E.A. (2014). Back to the kitchen, cunt: speaking the unspeakable about online misogyny. *Continuum*, 28 (4): 558–570.

Megarry, J. (2018). Under the watchful eyes of men: Theorizing the implications of male surveillance practices for feminist activism on social media. *Feminist Media Studies* 18 (6) :1070–85.

Mantilla, K. (2015). Gender trolling: misogyny adapts to new media. *Feminist Media Studies* 39 (2): 563-570.

Fisk, R. (2018). The Politics of humanitarian Flotillas: International solidarity and the Gaza blockade.' *Journal of Humanitarian Studies*, 6(2): 145–162.

Anderson, S. (2020). *Solidarity at sea: Human rights activism and the Gaza Flotillas.*UK: Routledge

Santana, A. (2014). Virtuous or vitriolic: The effect of anonymity on civility in online newspaper reader comment boards. *Journalism Practice*, 8 (1): 18–33.

Manne, K. (2017). *Down girl: The logic of misogyny*. Oxford: Oxford University Press

TEKRARLA DÖNÜŞEN BEDEN: NEZAKET EKİCİ'NİN HULLABELLY PERFORMANSINDA KADIN, KÜLTÜR VE DAYANIKLILIK

THE BODY TRANSFORMED THROUGH REPETITION: WOMEN, CULTURE, AND ENDURANCE IN NEZAKET EKICI'S HULLABELLY PERFORMANCE

Hazal ORGUN SİNAN
Arş. Gör. Dr., Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk ve İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Konya, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-7547-273X

Özet

Performans sanatı, bedenin yalnızca temsil edilen bir imge olmaktan çıkarak zaman, mekân, hareket ve fiziksel deneyim aracılığıyla doğrudan sanatsal üretimin merkezine yerleştiği ve izlyecisi ile doğrudan iletişim kurabilen bir ifade alanı sunmaktadır. Nezaket Ekici'nin 2002 tarihli Hullabelly performansı, kadın bedenini kültürel göstergeler, tekrar ve bedensel dayanıklılık arasındaki ilişki üzerinden tartışmaya açan dikkat çekici örneklerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekici, başörtüsü ve katmanlı giysilerle gerçekleştirdiği performansta, oryantal müzik eşliğinde bir hulahopu baş ve boyun hareketleriyle sürekli olarak döndürmektedir. İlk bakışta oyun ve eğlenceyle ilişkilendirilebilecek bu hareket, tekrar ve sürenin etkisiyle giderek yorucu ve bedenin fiziksel sınırlarını zorlayan bir eyleme dönüşmektedir. Bu çalışma, Hullabelly performansında tekrarın kadın bedenine yüklenen kültürel anlamları nasıl görünür kıldığını ve dönüştürdüğünü incelemeyi amaçlamıştır. Nitel araştırma yaklaşımına dayanan çalışmada eser; görsel çözümleme ve performans analizi yöntemleriyle, beden, tekrar, süre ve dayanıklılık kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Başörtüsü, hulahop, giysi, müzik ve tekrarlanan hareket gibi performansı oluşturan unsurların birbirleriyle kurdukları ilişkiler çözümlenerek, bedensel eylemin zaman içerisinde geçirdiği anlamsal dönüşüm üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Hullabelly'de kadın bedeninin kültürel kodların pasif taşıyıcısı olarak değil, bu kodların tekrar yoluyla sınandığı, dönüştürüldüğü ve yeniden müzakereye açıldığı etkin bir alan hâline geldiği ileri sürülmüştür. Çalışmanın, Ekici'nin yapıtını yalnızca kimlik, gelenek ve toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendiren yaklaşımlardan farklı olarak, tekrarın bedensel ve zamansal işlevini merkeze alarak sanatçının performans pratiğine farklı bir perspektif sunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Performans Sanatı, Nezaket Ekici, Hullabelly, Kadın Bedeni, Tekrar, Dayanıklılık

Abstract

Performance art offers a form of expression in which the body moves beyond being merely a represented image and, through time, space, movement, and physical experience, is placed at the center of artistic production. It also enables direct communication with the audience. Nezaket Ekici's 2002 performance Hullabelly stands out as one of the notable examples that opens the female body to discussion through the relationship between cultural signifiers, repetition, and physical endurance. In the performance, Ekici wears a headscarf and layered clothing and continuously spins a hula hoop with movements of her head and neck to the accompaniment of oriental music. This movement, which at first glance may be associated with play and entertainment, gradually becomes exhausting through the effect of repetition and duration, pushing the body to its physical limits. This study aimed to examine how repetition in Hullabelly renders visible and transforms the cultural meanings attributed to the female body. Based on a qualitative research approach, the work was evaluated through visual analysis and performance analysis within the framework of the concepts of body, repetition, duration, and

endurance. By analysing the relationships among the elements that make up the performance, such as the headscarf, hula hoop, clothing, music, and repetitive movement, the study focused on the semantic transformation the bodily action underwent over time. In this context, it is argued that in Hullabelly the female body functions not as a passive carrier of cultural codes but as an active field in which these codes are tested, transformed, and opened to renegotiation through repetition. The study aimed to offer a perspective on Ekici's performance practice that differs from approaches that evaluate her work only in terms of identity, tradition, and gender, by centering the bodily and temporal function of repetition.

Keywords: Performance art, Nezaket Ekici, Hullabelly, Female body, Repetition, Endurance.

Introduction

Performance art is an art form that derives its existence from the artist's bodily presence and experience, blurs the boundaries between art and life, communicates and/or interacts directly with its audience, rejects traditional artistic media, and is ephemeral by nature. Its roots can be traced back to the performative experiments of the Dadaist and Futurist movements in the early 1900s. Following the Happenings that emerged from these same performative roots under the leadership of Allan Kaprow in the 1950s, performance art began to gain prominence in the 1960s and 1970s. Through this form of artistic production, artists used their bodies as a direct and primary means of expression, making them the subjects of the artwork. By questioning the materiality of the art object, performance art foregrounded the performative process and made the body, action, and public encounter important elements of aesthetic and political production (Jovićević and Vujanović, 2026, 21, 24–27). In this way, the body became a site where social norms and ideological structures are not only made visible but also questioned and reconsidered through action and direct experience. In this context, performance and performance studies enable the body and bodily action to be examined not merely in terms of visual representation, but as a theoretical field of inquiry situated at the intersection of disciplines such as anthropology, sociology, feminist studies, and gender studies (Jovićević & Vujanović, 2026, 11).

By foregrounding the body as a primary medium of artistic inquiry, performance art moves beyond static representation and presents women's experiences as sites of complex social and political negotiation (Lucia & Baliscei, 2021,167). Feminist performance art, in particular, provides a space in which gender roles, social norms and expectations, and cultural codes can be questioned, contested, reproduced, or redefined. From this perspective, this study examines Nezaket Ekici's work through a feminist perspective attentive to cultural identity and gendered representation, considering the female body as a performative site where dominant cultural scripts may be challenged. Methodologically, this study adopts a qualitative approach based on the visual and contextual analysis of archival performance documentation, exhibition catalogues, the artist's statements, and a personal interview. Focusing on repetition, duration, and bodily endurance, it examines how the physical demands of the performance interact with culturally coded objects, clothing, and movement. Rather than reconstructing the audience's actual experience, the analysis considers the interpretive possibilities suggested by the available documentation from a feminist perspective.

Nezaket Ekici and Her Artistic Practice

Born in Kırşehir, Turkey, in 1970 and raised in Germany from the age of three, Nezaket Ekici is an internationally recognized performance artist. After studying art education/pedagogy (1994–2000) and sculpture (1996–2000), she studied performance art between 2001 and 2004 at the Braunschweig University of Art, where she was a student of Marina Abramović (Vita, n.d.). The artist has been performing in different parts of the world for nearly thirty years.

Nevertheless, she defines herself as a conceptual artist rather than a performance artist. In her own words: “I am a conceptual artist. There is always a concept and an idea first. The concept shapes the form and the overall framework of the performance. It answers the question, ‘Why am I doing this performance?’ (…) I develop an idea, give it meaning, and then explore how I can embody it through the body. But I do not plan everything. I only plan the outer framework of the performance. I plan how it will begin and perhaps how it will end. In that moment, I also become a tool myself” (Ekici, 2024). This conceptual framework allows her performances to develop between a predetermined structure and the bodily and environmental variables that emerge during the performance.

Figure 1: Nezaket Ekici, Crema, 2001, video installation, 5’

Figure 2: Nezaket Ekici, Crema, 2001, video installation, 5’

Looking at Ekici’s oeuvre, it can readily be observed that meticulous conceptual planning operates together with the unpredictable nature of bodily endurance, allowing the performance to develop organically through the artist’s physical strain and fatigue. In this context, although her performances are conceptually designed and their outer frameworks established in advance, they continue to take shape through the relationship with the audience, the tension of the environment in which the performance takes place, immediate bodily reactions, and the fatigue brought about by duration. Throughout this process, between the points of beginning and ending, the artist’s body can be seen transforming into a tool. Ekici’s approach supports the view that she considers the unexpected physical reactions that emerge during the performance as an integral part of aesthetic production and thus defines the artwork not as a fixed form but as a process unfolding within the limits of the body.

The conceptual and bodily dimensions of this approach are also directly related to the artist’s multidisciplinary educational background and her bicultural life experience shaped between Turkey and Germany. The artist’s education in different disciplines of art and her background, together with her bicultural experience shaped between Turkey and Germany, are among the determining elements of her work. The conceptual framework established in her performances, the different methods and materials she employs throughout them, and the intertwining of concepts such as identity, migration, searching, gender and women’s issues, belonging, culture, and the intersection of multiculturalism are important indicators of this condition. Thus, Ekici’s performances become actions in which all these elements and abstract concepts are embodied

through the body, while the body itself is simultaneously transformed into a site of discussion and inquiry. The artist's affinity with multiculturalism and the multiple perspectives generated by her bicultural identity are reflected in the combined use of language, costume, and ritual elements in her performances. Her ability to incorporate local and traditional elements and dynamics into her performances by taking into account the cultural context and identities of the countries in which she performs, both in the conceptual and physical design of the works she realizes in different parts of the world (Latifeci & Tufan, 2025, 439), is also a consequence of this multidisciplinary and multicultural background. This multilayered approach has become one of the determining characteristics of Ekici's artistic production.

Figure 3: Nezaket Ekici, Emotion in Motion, 2000, performance, 3 days

Figure 4: Nezaket Ekici, But All That Glitters Is Not Gold, 2014, performance, 30'

This multilayered structure becomes particularly visible in the way Ekici uses the body in her performances. One of the hallmarks of Ekici's performances is the extent to which she pushes the physical limits of the body, both through movement and duration. This tendency may be said to bear traces of her teacher Marina Abramović's radical explorations of the body in performance art; in this context, Ekici's treatment of the body as a site of limits and endurance manifests itself through rhythmic repetition and actions extended over time. In particular, long-lasting repetitive actions that push bodily limits make fatigue and endurance important components of meaning production in Ekici's performance practice (Büyükparmaksız & Şakalar, 2021, 879). According to Arslan, repetitive bodily actions that are carried to excess in performance art may challenge the physical and mental limits of the artist's body, making normative conceptions of the body visible and open to discussion (2023, 279-280). Through the thresholds and limits that are crossed, a ground is created that transforms both the artist's subjectivity and the viewer's perception. In this context, the extension of duration transforms the viewer's relationship with the body, materializing the idea that identity is not fixed but can be renegotiated (Pagnes, 2022, 189). Crema (2001), in which she stirs cream in a container with her arm for five minutes until it turns into butter; Emotion in Motion (2000), in which she uses fifteen lipsticks over three days to cover all the objects in a room with kisses; Lifting a Secret (2007), in which she writes on white walls with vaseline and then pours coffee onto them to reveal the writing in a performance lasting six hours; But All That Glitters Is Not Gold (2014), in which she remains bent over inside a golden cage for half an hour while trying to find the correct key hanging outside; and Work in Progress – Personal Map / 80 Hours Istanbul Version

(2020), in which she maps her personal and artistic life on a white platform using nails and strings, reaching a total duration of eighty hours over ten days at eight hours per day, are only a few examples of her numerous performances that erode and push beyond boundaries.

Hullabelly

Ekici's Hullabelly performance stands out among these boundary-eroding works as one of the pieces that most clearly reveals the effect of both repetition and duration on bodily endurance. First presented in the exhibition Body Power / Power Play at the Württembergischer Kunstverein Stuttgart in 2002 (Hullabelly, n.d.), the performance places the artist's body within a carefully constructed visual and cultural framework. In the performance, Ekici appears in a bare, rhythmic setting in which the repeated gestures of the body are foregrounded, and the extended duration gradually shifts the work from representation toward a lived encounter with fatigue and resistance. Wearing a red headscarf, trousers, and a skirt over layered clothing, Ekici rotates a hula hoop around her head and neck while music associated with Turkish belly dancing plays. Each cycle lasts three minutes and twenty-four seconds and is repeated, with one-minute pauses, for a total duration ranging from forty-five minutes to three hours (Hullabelly, 2004, 17).

Figure 5: Nezaket Ekici, Hullabelly, 2002, performance, 45'-3 hours

Figure 6: Nezaket Ekici, Hullabelly, 2002, performance, 45'-3 hours

At first glance, the action appears simple and even playful. The hula hoop is conventionally associated with leisure, play, and bodily coordination. Ekici, however, displaces this familiar use by transferring the hoop from the waist to the head and neck, while the accompanying belly-dance music introduces a further register of rhythmic movement. Through the repetition of cycles and the gradual accumulation of physical strain, the object shifts from a playful device into an index of bodily exhaustion, as the artist's neck, torso, and shoulders must sustain the rhythmic motion without interruption. As the duration lengthens, the hula hoop's momentum becomes less a matter of play than of endurance, and the performer's fatigue is written directly onto the body as it resists the pull of gravity and the risk of collapse.

As noted above, every element and detail of Ekici's art results from meticulous conceptual planning, and this performance is no exception. From the choice of costume to the rhythm of the music and the timing of each pause, these decisions contribute to a layered reading in which the body is at once the subject and the instrument of the work. The performance's clothing and music may evoke associations with Turkish and Islamic traditions, while the hula hoop and dance may suggest secularized and liberating ways of life. However, these associations should be understood as culturally constructed interpretations rather than fixed or inherent meanings of the elements themselves. This dual association shows how the performance reorganizes cultural signifiers and how the female body is positioned within the tension between tradition and modernity. Ekici also grounds the starting point of the performance in her bicultural identity and in the responsibility of holding together and reconciling two cultures that comes with growing up within Turkish and German cultures (Ekici, Identity-Loop, 2003). The performance therefore begins with a combination of recognisable cultural signs: the headscarf, layered clothing, belly-dance music, and hula hoop. These elements do not, however, remain stable or retain a single symbolic meaning throughout the action. As the performance continues, their meanings are gradually altered by the physical experience of the body.

The loop is central to this process. Although each cycle formally repeats the same basic action, the bodily experience of that action cannot be repeated under identical conditions. With every rotation, the body carries the physical effects of the preceding movement. The repeated movement places increasing demands on muscular endurance, breathing, balance, and concentration. Repetition therefore produces difference rather than simple sameness. What appears visually as the recurrence of an identical movement becomes, for the performer, a progressively changing physical condition. The body at the beginning of the performance is not physically equivalent to the body that continues the same action after thirty minutes, one hour, or several hours. In this sense, duration functions as an active element of the work rather than as a neutral temporal framework. Accordingly, the endurance staged in Hullabelly is not merely represented but produced through the accumulation of these repeated cycles, so that the performer's exhaustion becomes the material. As the hula hoop continues to spin, its circular motion becomes a measure of time, and the repeated cycles convert the playful gesture into a durational test in which the body's capacity to persist is itself put on display.

This aspect of Hullabelly is consistent with a broader characteristic of Ekici’s practice. Across her oeuvre, Ekici repeatedly stages the body as a site where durational pressure exposes the limits of physical capacity, and Hullabelly makes this logic especially legible, since the performer's stamina becomes the very medium through which the work produces meaning. One of the main layers Ekici emphasizes in the performance is "extreme strain." She goes further, objecting to readings that see the performance only as a matter of cultural opposition. She argues that such readings narrow its conceptual dimension and push into the background the working mechanism built on bodily endurance and duration (Ekici, Identity-Loop, 2003) (Ekici, Personal interview, 2026). Thus, endurance in Hullabelly should not be regarded merely as the physical consequence of an extended action. It becomes one of the mechanisms through which the action acquires meaning.

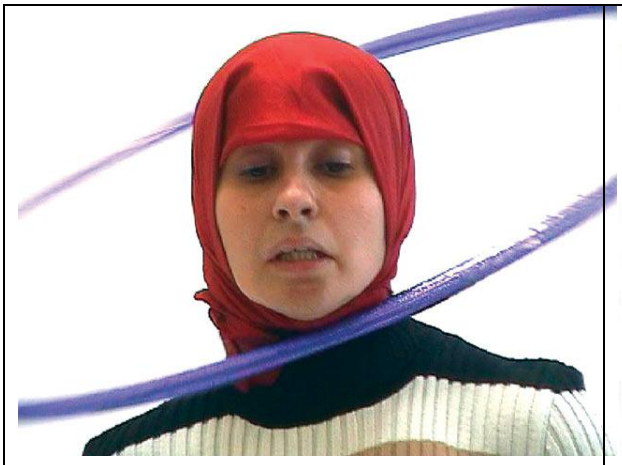

Figure 7: Nezaket Ekici, Hullabelly, 2002, performance, 45'-3 hours

Figure 8: Nezaket Ekici, Hullabelly, 2002, performance, 45'-3 hours

The visual documentation of the work makes this transformation particularly visible. In the close-up images, the hoop repeatedly passes across and around the head, neck, and lower part of the face, while the artist's facial expression changes in relation to concentration and physical effort. The circular movement initially creates a strong rhythmic image, but its continuous repetition increasingly directs attention toward the strain required to sustain it. The viewer's attention may shift from the formal appearance of the rotating hoop to the physical condition of the performer. The body ceases to function simply as the support for a visual image and becomes the site on which the passage of time is registered. In this sense, the performer's exhaustion becomes inseparable from the work's meaning, since the audience encounters the body not as a stable sign of femininity or cultural identity but as a surface that visibly alters under sustained repetition. Within this framework, the performance does not simply display a body under strain but turns the act of enduring into a critical articulation of how women's bodies are read, disciplined, and reinscribed within cultural narratives of tradition and modernity.

This shift is significant because Ekici's performances repeatedly address the limits placed upon the female body and the cultural expectations attached to it. Claudia Wahjudi observes that Ekici's performances repeatedly raise questions about what may or may not be considered feminine and that this questioning is closely connected to the artist's exploration of her physical and mental limits. She also draws attention to the cultural incompatibility historically constructed between women and strenuous physical labour, suggesting that the active and physically exhausted female body remains at odds with conventional images of feminine restraint, purity, and inactivity (Wahjudi, 2004, 10-13). From this perspective, the physical labour of Hullabelly is not incidental. The repeated action makes bodily effort visible through a female body already marked by culturally recognisable signs.

The headscarf is particularly important within this configuration. It is visually prominent throughout the performance and may evoke associations associations related to religion, gender, cultural identity, and the representation of Muslim women. Yet reducing the work to an opposition between a "traditional" headscarf and a "modern" or "Western" hula hoop would oversimplify the performance. Ekici's practice consistently resists fixed cultural categorisation. Hans-Jörg Clement describes her work as one in which cultural codes are not treated as stable identities but are brought together, displaced, and reconfigured. He notes that Ekici's apparently

spontaneous actions are based on carefully developed strategies and that, when she speaks of going to her limits, these limits are both physical and cultural. In his discussion, seemingly endless repetitions become one of the points at which cultural transformation becomes visible (Clement, 2004, 14-15).

Figure 9: Hullabelly for Turkish Women, 2003, video installation, 15'[1]

The later related work Hullabelly for Turkish Women (2003) further clarifies this interest. In the three-channel video installation, 12 women of different ages in Antalya move hula hoops with their heads, arms, waists, and legs (Hullabelly for Turkish Women, 2004, 18-19). Wahjudi notes that Ekici was interested in how long bodies could endure unfamiliar actions and in what might happen when two culturally coded symbols—the headscarf and the hula hoop—were brought into relation (Wahjudi, 2004, 13). This formulation is particularly useful for understanding Hullabelly. The work does not simply place cultural signs beside one another; it forces them into a prolonged physical relationship. Their interaction is mediated by a body that must continuously sustain the action.

Seen through a feminist perspective, this bodily relation becomes especially significant. The female body in Hullabelly is neither passive nor merely displayed for visual consumption. It acts, repeats, strains, and endures. At the same time, it remains visibly situated within cultural systems that assign meanings to clothing, movement, femininity, religion, and bodily comportment. Arslan argues that in performance art, bodily actions carried to excess can push the artist's physical and mental limits while exposing the normative structures that define socially acceptable bodies (2023, 280). In Ekici's case, the tension between cultural inscription and bodily agency is intensified by repetition. The body carries cultural signs, but it also actively alters the way in which those signs are perceived.

[1] The image resolution has been enhanced using AI-assisted processing.

Figure 10: Nezaket Ekici, Hullabelly, 2002, performance, 45'-3 hours

Figure 11: Nezaket Ekici, Hullabelly, 2002, performance, 45'-3 hours

As the performance continues, the initial cultural associations of the headscarf, hula hoop, music, and gendered body become increasingly complicated by the visible demands of physical effort and endurance. The circular structure of the action is particularly significant in this respect. Although the hoop repeatedly follows the same path, each cycle contains the residue of those that preceded it. Repetition thus creates a temporal accumulation in which sameness and transformation coexist. In this sense, Hullabelly presents cultural identity not as a fixed category but as something continuously enacted and reconfigured.

The performance also complicates the relationship between endurance and resistance. Endurance here should not necessarily be understood as a heroic overcoming of pain or as a simple metaphor for women's oppression. Such an interpretation would risk reducing both the work and the female body to a predetermined political message. Instead, endurance functions as a process through which the limits of culturally coded meanings become perceptible. The performer does not simply represent pressure, constraint, or resistance; she produces a situation in which these conditions are physically experienced and made visible over time. Her agency lies not in escaping the cultural signs placed on the body but in placing those signs into motion and subjecting them to a sustained bodily process.

This distinction is important in relation to the broader theme of women in a changing world. Hullabelly does not offer a direct statement about women's rights or equality, nor does it provide a singular representation of Turkish, Muslim, immigrant, or European womanhood. Rather, it questions the stability of the categories through which women are culturally represented. The performance brings together signs that are frequently treated as oppositional —traditional and modern, East and West, covering and bodily visibility, restraint and movement— and subjects these oppositions to repetition, duration, and physical strain. The result is not the replacement of one identity with another, but the exposure of identity as a field of negotiation.

Figure 12: Nezaket Ekici, Hullabelly, 2002, performance, 45'-3 hours (Beginning)

Figure 13: Nezaket Ekici, Hullabelly, 2002, performance, 45'-3 hours (End)

In this sense, transformation in Hullabelly occurs on several interconnected levels. The object is transformed: the hula hoop moves from a playful object to an instrument of prolonged physical effort. The body is transformed: repetition gradually changes its physical condition and visible expression. The cultural signs are transformed: the headscarf, clothing, music, and hoop acquire meanings through their relationship with a body in motion rather than through fixed symbolic definitions. Finally, the viewer's relation to the image is transformed, as attention shifts from recognising cultural symbols to witnessing the physical consequences of sustaining them.

Hullabelly therefore demonstrates how repetition can function simultaneously as a temporal, bodily, and cultural mechanism. Through an apparently simple circular action, Ekici constructs a performance in which the female body becomes both the bearer of cultural codes and the site of their transformation. The work's significance lies precisely in this tension. The body does not cease to be culturally marked, yet neither is it determined entirely by those marks. Through duration and endurance, it actively produces new relations among them. In this respect, Hullabelly offers a productive framework for considering the changing position of women not through a fixed image of identity, but through the ongoing processes by which identity, cultural meaning, and bodily agency are negotiated and transformed.

Conclusion

This study has examined Nezaket Ekici's Hullabelly (2002) through the relationship between repetition, duration, bodily endurance, and cultural meaning. The analysis has shown that repetition is not simply a formal or rhythmic element of the performance. Although the circular movement of the hula hoop appears to remain unchanged, its physical demands accumulate over time. What initially resembles a playful gesture gradually becomes an exhausting action, making the artist's endurance central to the experience and meaning of the work.

The performance brings together culturally recognisable elements, including the headscarf, layered clothing, Turkish belly-dance music, and hula hoop. These elements evoke associations with gender, religion, cultural identity, and the familiar distinctions between tradition and modernity. Yet their meanings cannot be understood independently of the body that brings them into relation. As the action continues, the viewer's attention may shift from the cultural associations of these objects to the physical effort required to sustain the movement. The

headscarf remains a recognisable cultural sign, while the hula hoop becomes an instrument of bodily endurance rather than merely an object associated with play.

From a feminist perspective, this relationship is particularly significant. Ekici's body is neither a passive carrier of cultural meanings nor simply a representation of female identity. Through sustained physical effort, it brings into question the expectation that the female body should remain restrained, composed, or physically unburdened. However, the performance should not be reduced to a straightforward narrative of resistance or liberation. Its significance lies in showing how cultural expectations are experienced, questioned, and potentially transformed through bodily action.

Hullabelly therefore offers a way of reconsidering the relationship between female identity and cultural representation without treating either as fixed. By focusing on repetition and endurance, this study has sought to extend interpretations of the performance beyond cultural duality and identity alone. The repeated movement does not eliminate the meanings attached to the female body, but it changes the conditions under which those meanings are perceived. It is through this accumulation of physical effort and time that the body becomes an active participant in the negotiation of cultural meaning.

References

Arslan, T. (2023). Performativite ve Kadın Sanatçı Bedeninde Çifte-Yabancılık: Nezaket Ekici'nin Performans Sanatında Kadın Bedeni ve Kültürel Formların İlişkiselliği Üzerine Bir İnceleme. Sanat Yazıları (49), p. 275-296.

Büyükparmaksız, M. A., & Şakalar, G. Y. (2021). Performans Sanatı ve Ritim Özelinde Nezaket Ekici'nin "Imagine / Hayal Et" Performansının Göstergebilimsel Analizi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), p. 875-894. https://doi.org/10.33437/ksusbd.943283

Clement, H.-J. (2004). On the (Cultural) Voyage to One's Self. Nezaket Ekici, p. 14-15. GASAG-Kunstpreis.

Ekici, N. (2003, January 1). Identity-Loop. Mediamatic. (K. Woznicki, Interviewer). September 17, 2026 Retrieved from https://www.mediamatic.net/en/page/9522/identity-loop.

Ekici, N. (2024, April 13). Nezaket Ekici: 'Performanslarımda Acı Yerine Mizah Var'. (C. Memiş, Interviewer) May 2024, 3. Retrieved from https://www.sanatatak.com/nezaket-ekici-performanslarimda-aci-yerine-mizah-var/.

Ekici, N. (2026, September 20). Personal interview.

Hullabelly. (2004). Nezaket Ekici. GASAG-Kunstpreis.

Hullabelly. (n.d.). September 19, 2026. Retrieved from http://www.ekici-art.de/_d/art/performances/project_detail.php?id=42.

Jovićević, A., & Vujanović, A. (2026). Architettura cognitiva e critica dei performance studies. Architettura cognitiva e critica dei performance studies: Trasmissione dei saperi performativi, p. 11-60. Luca Sossella Editore.

Latifeci, Ş., & Tufan, A. (2025). Günümüz Sanatında Nezaket Ekici Performanslarında Kimlik Kavramı. The Journal of Academic Social Science, 163(163), p. 430-441. https://doi.org/10.29228/ASOS.80933

Lucia, R. A., & Baliscei, J. P. (2021). Vagina da Artista-Performance Feminista em Poéticas de Duas Artistas Mulheres. Polêm!ca, 20(3), p. 163-182.

Pagnes, A. (2022). Bodies in dissent between the political, the private and the technological. Repertório, Salvador, 25(39), p. 174-203. https://doi.org/10.9771/rr.v1i39.49188

Vita. (n.d.). September 25, 2026. Retrieved from http://www.ekici-art.de/_d/ekici/frame_top.html

Wahjudi, C. (2004). No Conflict, No Discussion. Nezaket Ekici, p. 10-13. GASAG-Kunstpreis.

Image Credits

Figure 1-2: http://www.ekici-art.de/_d/art/installationen/project_detail.php?id=121 (Accessed: 7 Ekim 2026)

Figure 3: http://www.ekici-art.de/_d/art/installationen/project_detail.php?id=118 (Accessed: 7 October 2026)

Figure 4: http://www.ekici-art.de/_d/art/frame_top.html (Accessed: 7 October 2026)

Figure 5, 6, 9, 11, 12, 13: Nezaket Ekici Catalogue (2004). p. 16, 17, 18. GASAG-Kunstpreis.

Figure 7, 8: http://www.ekici-art.de/_d/art/performances/project_detail.php?id=42 (Accessed: 20 September 2026)

KÜLTÜREL SINIRLAR VE EVRENSEL DENEYİMLER ARASINDA KADIN: AYŞE KULİN VE DORİS LESSİNG'DE KADIN TEMSİLLERİ[2]

WOMEN BETWEEN CULTURAL BOUNDARIES AND UNIVERSAL EXPERIENCES: WOMEN'S REPRESENTATIONS IN AYŞE KULİN AND DORIS LESSING

Kadriye BOZKURT

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bolu, Türkiye, ORCID ID:0000-0001-5219-5629

Özet

Kadın temsillerine edebî metinlerde yer verilmesi, toplumsal ve kültürel değerlerin yansıtılmasına hizmet etmesinin ötesinde kadınlık deneyiminin farklı biçimlerinin görünür kılınması ve mevcut toplumsal kabullerin sorgulanabilir ve dinamik yapısının ortaya konması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma farklı kadınlık deneyimleri ve kadın öznelliğinin Türk ve İngiliz edebiyatında nasıl ele alındığına dair karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Türk Edebiyatından seçilen Ayşe Kulin'in *Bir Varmış Bir Yokmuş* (2006) ve İngiliz edebiyatından seçilen Doris Lessing'in *Büyükanneler* (*The Grandmothers*) (2003) adlı eserlerinde yer verilen birbirinden bağımsız hikâyelerde kadın deneyimlerine dair hem yerel ve kültürel temsiller hem de kadınların bireysellik, özgürlük, arzu ve özerklik arayışları üzerinden ortak ve evrensel deneyim ve değerler ortaya konulmaktadır. Kulin ve Lessing, eserlerinde kadınları tek bir toplumsal role veya kimliğe indirgememekte; anne, eş, sevgili, bakım veren, karar verici, yönetici, mücadele eden, yönlendiren ve kendi yaşamının sınırlarını belirlemeye çalışan bireyler gibi çok çeşitli biçimlerde kadınlar temsil edilmektedir. Bu çeşitlilik, kadınların hem başkalarıyla kurdukları ilişkiler içerisinde hem de kendi bireyselliklerini ve özgürlük alanlarını oluşturma süreçlerinde çok katmanlı özneler olarak ortaya çıkmalarını mümkün kılmaktadır. Bu çalışma hem coğrafi ve kültürel sınırlar içinde şekillenmiş hem de kültürel sınırları aşan ortak kadın deneyimlerinin karşılaştırmalı bir incelemesini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın temsilleri, karşılaştırmalı edebiyat, bireysellik, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, *Büyükanneler*

Abstract

The portrayal of women in literary texts is of utmost importance not just for reflecting social and cultural values, but also for making visible the diverse forms of the female experience and revealing the questionable and dynamic nature of existing social norms. This study conducts a comparative analysis of how different female experiences and female subjectivity are addressed in Turkish and English literature. In the selected works, Ayşe Kulin's *Bir Varmış Bir Yokmuş* (2006) from Turkish literature and Doris Lessing's *The Grandmothers* (2003), feature independent stories that present both local and cultural representations of women's experiences as well as shared and universal experiences and values through women's quests for individuality, freedom, desire, and autonomy. In their works, Kulin and Lessing do not reduce women to a single social role or identity; women are represented in a wide variety of forms, as mothers, wives, lovers, caregivers, decision-makers, leaders, fighters, guides, and individuals

[2] Bu çalışma TÜBİTAK 1002 - Hızlı Destek A- Programı kapsamında desteklenen "İngiliz ve Türk Edebiyatlarında Aile Kurumuna Karşılaştırmalı Bir Bakış: Ayşe Kulin ve Doris Lessing Örneği" başlıklı projeden üretilmiştir.

striving to define the boundaries of their own lives. This diversity enables women to emerge as multifaceted subjects both within the relationships they build with others and in the process of establishing their own individuality and spheres of freedom. This study presents a comparative examination of shared women's experiences that have been moulded within geographical and cultural boundaries as well as those that transcend cultural boundaries.

Keywords: Women's representations, comparative literature, individuality, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, *Grandmothers*.

ETNOGRAFİK ARAŞTIRMANIN OLANAKLARI VE SINIRLARI: YAYLACI KADINLAR VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

THE POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF ETHNOGRAPHIC RESEARCH: WOMEN IN HIGHLAND AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

N. Gamze TOKSOY
Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye /ORCID ID: 0000-0002-7506-897X

Özet

Bu bildiri, yüzyıllardır sürdürülen ve günümüzde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan geleneksel yaylacılık faaliyetlerinde kadınların üstlendiği kritik role odaklanmaktadır. Yerel üretim pratiklerinin izini taşıyan geleneksel yaylacılık; insanın doğal çevrenin olanaklarıyla uyum içinde temel ihtiyaçlarını karşıladığı; hayvan bakımı, süt ürünleri üretimi, anlatılar, türküler ve yaylaya özgü ekosistemle kurulan bağlar üzerinden yaşayan bütüncül somut olmayan kültürel mirastır. Kadınlar bu mirasın temel özneleri, yaratıcıları ve kuşaklar arası taşıyıcılarıdır. Ancak modernleşme ve dönüşüm süreçlerine paralel olarak yaylacılık pratikleri giderek azalmakta ve kadınların nesillerdir biriktirdiği yerel ekolojik bilgi birikimi, yeni kuşaklara aktarılamadan kaybolma tehdidiyle karşılaşmaktadır.
Bu sunumda, 2024-2025 yıllarında Türkiye'nin Artvin bölgesinde gerçekleştirilen etnografik alan araştırması konu edilecektir. Araştırma verileri doğrultusunda; yaylacı kadınların kültürel birikimleri hangi üretim, bakım ve ekolojik varoluş stratejilerine dayanmaktadır, kadınlar yaylacılık pratiğine ve mekanına ne tür anlamlar yüklemektedir, kadınların doğal çevrede farklı türlerle kurdukları ilişki ağları etnografik araştırmaya nasıl konu edilebilir, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve aktarılması adına nasıl yenilikçi metodolojiler geliştirilebilir gibi sorular değerlendirilecektir. Bildiri kapsamında, etnografik yöntemlerin kadınların özgün yerel deneyimlerini ve ilişki biçimlerini anlamada sağladığı metodolojik imkanlar ile karşılaşılan zorluklar sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etnografi, Kültürel Miras, Yaylacı Kadınlar.

Abstract

This study focuses on the critical role women play in traditional transhumance practices, which have been carried out for centuries and are now at risk of disappearing. Traditional transhumance, which bears traces of local production practices, is a holistic intangible cultural heritage in which people meet their basic needs in harmony with nature. It is sustained through animal husbandry, dairy production, storytelling, folk songs, and bonds formed with the highland ecosystem. Women are the fundamental agents, creators, and intergenerational bearers of this legacy. However, in parallel with the processes of modernization and transformation, highland pastoralism practices are gradually declining, and the local ecological knowledge accumulated by women over generations faces the threat of being lost without being passed on to new generations.

This presentation focuses on an ethnographic field study conducted in the Artvin region of Turkey during 2024–2025. Based on the research data, the following questions will be examined: What production, care, and ecological survival strategies underpin the cultural heritage of highland women? What meanings do women ascribe to the practice and space of

highland pastoralism? In what ways can the networks of relationships that women form with various species within natural environments be examined through ethnographic research? How can innovative methodologies be developed to preserve and transmit intangible cultural heritage? Within the scope of this paper, the methodological possibilities offered by ethnographic methods in understanding women's unique local experiences and forms of relationships, as well as the challenges encountered, will be examined.

Keywords: Ethnography, Cultural Heritage, Women in Highland.

EKONOMİK ÖZGÜRLÜK İLE KÜLTÜREL DENETİM ARASINDA: *CEBİMDEKİ TAŞLAR* ROMANINDA GÖÇMEN KADININ TOPLUMSAL KONUMU

BETWEEN ECONOMIC INDEPENDENCE AND CULTURAL CONTROL: THE SOCIAL POSITION OF MIGRANT WOMAN IN *DES PIERRES DANS MA POCHE*

Ayşe KAYĞUN TEKTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Fransızca Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı, Kırıkkale, Türkiye / ORCID ID: 0000-0003-0884-6724

Özet

Yazınsal metinler, kadınların içinde yaşadıkları toplumda karşılaştıkları güçlüklerin ve bunların neden olduğu varoluşsal sancıların görünür kılınmasına ve sorgulanmasına elverişli bir alan sunar. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransız feminist kuramcıların etkisiyle kadının iç dünyası, kamusal alandan dışlanması, toplumsal tabular gibi yazın tarihi boyunca göz ardı edilmiş kadına özgü konular yazınsal yapıtlarda çok boyutlu biçimde ele alınır. Böylece yazınsal yapıtlar, kadın hareketi bağlamında yalnızca bir araç değil bu konuda toplumsal bilinç uyandıran dönüştürücü güçlerden birine dönüşür. Öte yandan, Fransa'nın sömürgeci geçmişinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Postkolonyal Frankofon edebiyat, zamanla Fransızcanın göçmenlik deneyimini aktarma ve sömürgeciliği eleştirme amacıyla kullanıldığı bir alana dönüşür. Bu alanın kadın temsilcileri ise kadınlık deneyimini yalnızca cinsiyet üzerinden değil göç, sınıf, kültürel kodlar ve toplumsal aidiyet kesişimi üzerinden ele alır.

Çağdaş Frankofon yazar Kaouther Adimi'nin Cezayir ile Fransa arasında geçen yaşamı, onun iki kültür arasında kadın olmanın getirdiği varoluşsal sancılar, göçmenlik deneyimi ve aidiyet arayışı gibi izlekleri ele aldığı yapıtlarını önemli ölçüde etkiler. Günümüz insanının deneyimini yalın bir biçemle kaleme alan Kaouther Adimi, *Cebimdeki Taşlar* (*Des Pierres dans ma poche*) (2016) başlıklı romanında Cezayir'den Fransa'ya göç edip ekonomik bağımsızlığını elde etmesine karşın ait olduğu toplumun geleneksel kadınlık normlarını karşılayamamaktan kaynaklanan içsel çatışmayı deneyimleyen bir kadının öyküsünü anlatır. Anlatı boyunca yazar, başkişi aracılığıyla göçmen kadının ekonomik bağımsızlığı ile toplumsal olarak inşa edilen geleneksel cinsiyet normları arasındaki gerilimi sorunsallaştırır. Romanda evlilik kurumu, göçmen kadının Fransa'da kazandığı ekonomik ve bireysel bağımsızlık ile içinde yetiştiği toplumun geleneksel kadınlık normları arasındaki çatışmanın kaynağı olarak belirir. Başkişi ekonomik bağımsızlığını elde ederek ataerkil yapının birincil rol dayatmasını boşa çıkarsa da içinden çıktığı topluma özgü, benliğinde yer eden toplumsal-kültürel normlar, kadın özne için aşılması güç bir içsel çatışmanın kaynağı olmaya devam eder. Bu durum, Simone de Beauvoir'ın kadının "öteki" olarak toplumsal inşasına ilişkin yaklaşımı ve Nira Yuval-Davis'in kadının kültürel yeniden üretimin taşıyıcısı olarak konumlandırılmasına yönelik görüşleriyle değerlendirilerek roman kişisinin göçmen bir kadın olarak deneyimi çözümlenecektir.

Anahtar sözcükler: Kaouther Adimi, Göçmen kadın, Kültürel denetim, Toplumsal cinsiyet normları.

Abstract

Literature provides a valuable space for making women's struggles visible and examining the existential distress these struggles may cause. From the second half of the twentieth century onward, French feminist thought contributed significantly to the growing literary interest in women's experiences. Issues long neglected in literary history—such as women's inner lives, their exclusion from the public sphere, and the social taboos surrounding womanhood—began to be explored from multiple perspectives. Literature thus became more than a means of representing women's experiences; it also emerged as a transformative force capable of raising social awarenes.

Postcolonial Francophone literature developed largely within the historical context of French colonialism. Over time, writers began to use French both to express migrant and postcolonial experiences and to question the legacy of colonialism. Women writers within this tradition often examine womanhood not only in terms of gender, but also through its intersections with migration, class, cultural norms, and social belonging.

Contemporary Francophone writer Kaouther Adimi has lived between Algeria and France. This experience has strongly influenced her treatment of themes such as migration, belonging, and the difficulties of being a woman between two cultures. In her novel *Des pierres dans ma poche* (2016), Adimi tells the story of an Algerian woman who migrates to France and achieves economic independence. Despite this independence, she experiences a profound inner conflict because she is unable to meet the traditional expectations of womanhood imposed by the society in which she was raised.

Throughout the novel, Adimi explores the tension between the protagonist's economic independence and socially constructed gender norms. Marriage lies at the heart of this conflict. Although the protagonist has established an independent life in France, she continues to feel inadequate because she remains unmarried. Economic independence allows her to challenge the role assigned to her by the patriarchal order, but it does not free her from the sociocultural norms she has internalized. These norms continue to shape her sense of self and become a persistent source of inner conflict.

This study examines the protagonist's experience as a migrant woman through Simone de Beauvoir's account of woman as the socially constructed "Other" and Nira Yuval-Davis's analysis of women's positioning within the biological, cultural, and symbolic reproduction of national and ethnic communities.

Keywords: Kaouther Adimi, Migrant woman, Cultural control, Gender norms.

Giriş

Sömürgecilik sonrası yazın, sömürgeleştirilen halkların deneyimleri aracılığıyla sömürgeciliğin toplumsal, kültürel ve dilsel etkilerini ele alır. Başlangıçta egzotik öğelerin ağırlıkta olduğu bu türde, zamanla sömürgeciliğin sonuçları arasında yer alan göç, kimlik, aidiyet, sürgün ve ötekileştirme gibi meseleler öne çıkmaya başlar. Bu bağlamda sömürgecilik, geçmişte kalan bir egemenlik kurma biçiminin ötesinde, söz konusu toplumların dilinde, belleğinde ve toplumsal ilişkilerinde etkileri devam eden bir olgu olarak karşımıza çıkar. Fransızca yazılan sömürgecilik sonrası yapıtların gelişimi Fransa'nın sömürgeci geçmişiyle yakından ilişkilidir. Sömürgecilik döneminde Fransızcanın sömürgeleştirilen ülkelerde yaygınlaştırılması ve bağımsızlığın

ardından bu ülkelerden Fransa'ya yönelen göçler, Fransızca yazılan yeni bir yazınsal üretimin oluşmasına zemin hazırlar. Sömürgecilik sonrası yazının temsilcileri arasında yer alan göçmen ve melez yazarlar, anlatı kişilerinin köken kültürleri ile yaşadıkları toplumun beklentileri arasında deneyimledikleri gerilimleri görünür kılar. Bu yazınsal üretimde Fransızca kimi zaman sömürgeleştirilen toplumların deneyimlerinin aktarılması, kimi zaman da sömürgeci geçmişin ve onun süregelen etkilerinin sorgulanması amacıyla kullanılır. Jean Marc Moura, günümüzün melez toplumlarında farklı kültürler arasındaki gerilimlerin sömürgecilik sonrası yazında karşılık bulduğunu belirtir (Moura, 2005, s. 157). Bu yönüyle sömürgecilik sonrası yazın, farklı kültürler arasında biçimlenen kimlikleri ve aidiyet arayışlarını irdeleyerek göçün bireysel ve toplumsal boyutlarının anlaşılmasına katkı sağlar.

Sömürgecilik sonrası yazında kadın yazarlar, yapıtlarında kadınların deneyimlerini sömürgecilik mirası, ataerkil yapılar, toplumsal cinsiyet ölçütleri, göçmenlik, kültürel beklentiler gibi birbiriyle kesişen etkenler çerçevesinde ele alır. Kadın yazarlar, aile, evlilik ve annelik bağlamında kadınlara dayatılan rolleri ve kadın bedeni üzerindeki toplumsal denetimi sorgular. Özellikle göçü konu edinen anlatılar, kadın kimliğinin köken toplumunun beklentileri ile ev sahibi ülkede karşılaşılan ötekileştirme ve dışlanma deneyimleri arasında nasıl inşa edildiğini gözler önüne serer. Sömürgecilik sonrası yazının farklı kuşaklardan kadın yazarları, yapıtlarında kadınları baskı altında kalan edilgen kişiler olarak değil, baskılara direnen ve kendi sözünü söyleyen özneler olarak ele alır. Böylelikle kadınların öyküleri, sömürgecilik sonrası bağımsızlık ve kimlik tartışmalarına toplumsal cinsiyet boyutunu katar. Günümüzde kadınlar, daha önce büyük ölçüde erkeklerin baskın olduğu yazın alanında çok önemli bir yer tutarlar. Kadın yazarların yazında daha görünür hâle gelmesi, kadınların deneyimlerini ve toplumsal konumlarını kendi bakış açılarından anlatabilecekleri alanın genişlemesini sağlar. Böylece kadınlar, yalnızca başkalarının anlatılarında temsil edilen kişiler olarak değil, anlatıyı kuran ve yerleşik temsilleri sorgulayan özneler olarak öne çıkar.

Kadın yazınındaki dönüştürücü rol ışığında bu çalışma, Cezayir kökenli çağdaş kadın yazar Kaouther Adimi'nin *Cebimdeki Taşlar* (*Des pierres dans ma poche*) (2015) adlı romanını ele alacaktır. Roman, göçmen bir kadının kendi yaşamını kurma çabasını, ailevi beklentiler ve toplumsal cinsiyet rolleriyle birlikte sorgulamaya açar. Anlatıya başkişinin Fransa'daki ekonomik bağımsızlık mücadelesi ile Cezayir'deki toplumsal beklentilerin getirdiği kültürel denetim arasındaki çatışma yön verir. Çalışmada, göçmen kadının toplumsal konumunu incelemek için Simone de Beauvoir'ın kadınlık rollerinin toplumsal inşasına ve evlilik kurumuna ilişkin değerlendirmelerinden yararlanılacaktır. Nira Yuval-Davis'in kadınların kültürel değerlerin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak konumlandırılmasına ilişkin yaklaşımı ise ailevi beklentilerin ve kültürel denetimin çözümlenmesine katkı sağlayacaktır.

1. *Cebimdeki Taşlar*'da Göçmen Kadının Toplumsal Konumu

Sömürgecilik sonrası yazının genç temsilcilerinden Kaouther Adimi, 1986 yılında Cezayir'de doğar, dört yaşında ailesiyle Fransa'nın Grenoble kentine taşınan Adimi 1994 yılında, iç çatışmaların yoğun biçimde yaşandığı dönemde Cezayir'e döner, 2009 yılında Paris'e yerleşir. Adimi'nin çocukluğundan itibaren Cezayir ile Fransa arasında şekillenen yaşamı, göçmenlik deneyimini yalnızca bir ülkeden diğerine yerleşme süreci olarak değil, farklı kültürler, toplumsal beklentiler ve aidiyetler arasında konumlanma meselesi olarak ele almasına zemin hazırlar. Yazarın yaşam çizgisi, göçün bireye sunduğu bağımsızlık olanaklarının yanı sıra beraberinde getirebildiği yalnızlık, yabancılık ve aidiyet sorunlarına yönelik duyarlılığını besler. Kaouther Adimi, yapıtlarıyla genç yaşta ilgi görmüş ve Fransızca yazan yeni kuşak

Cezayirli yazarlar arasında kendine yer edinir. Ana dili Arapça olan Adimi, yazı dili olarak okumayı öğrendiği ve hayal dünyasına yön veren Fransızcayı seçer; bu tercihin aile çevresinden bağımsızlaşmasına da katkı sağlamış olabileceğini belirtir (Crom, 2022).

Kaouther Adimi, öz yaşam öyküsel öğeler taşıyan *Cebimdeki Taşlar* başlıklı romanında anlatı boyunca adı verilmeyen kadın başkişinin Cezayir'deki geçmişi ile Paris'teki bugünü arasında yaşadığı bölünmüşlüğü anlatır. Romanın başkişisi, Cezayir'den Fransa'ya göç etmiş yirmi dokuz yaşında bir kadındır. Ailesinden uzakta, Paris'te bir yayınevinde görsel grafik sorumlusu olarak çalışır ve profesyonel yaşamda iyi bir konuma sahiptir. Roman, başkişinin annesinden gelen bir telefonla küçük kız kardeşinin nişanlanacağını öğrenmesiyle başlar. Kız kardeşinin nişanı için doğduğu kent Cezayir'e dönmek, bekâr olduğu için ailesinin ve çevresinin sorgulayıcı bakışlarıyla yeniden karşılaşmak anlamına geldiğinden başkişi açısından oldukça zorlayıcıdır. Ailesinin beklentileriyle yeniden yüzleşme düşüncesi, genç kadının kaygısını artırır; bekârlığını ve yalnızlığını daha yoğun biçimde sorgulamasına yol açar. Çünkü Cezayir'den ayrılarak Paris'te bağımsız bir yaşam kurması, onu ailesinin ve toplumun beklentilerinden bütünüyle uzaklaştırmaz. Başkişi, bir yandan yaşamına kendi seçimleri doğrultusunda yön vermeye çalışırken diğer yandan her iki toplumda da kendisini farklı ve yabancı hisseder. Bunun sonucu olarak göçün genç kadının kimliği ve aidiyet duygusu üzerindeki etkileri görünür hâle gelir (Klostermann, 2025, s. 20). Bu bağlamda roman, iki farklı kültür arasında kalmanın yarattığı ikilemi yaşayan, Paris'teki yaşamı ve Cezayir'deki anıları aracılığıyla yitirdiği kimliğini arayan bir kadının deneyimlerini anlatır. Başkişi yaşam koşulları nedeniyle yalnızlık duygusuna sürüklenmiş; yalnızlık ise onu, Cezayir toplumunda kadınların değerini belirleyen bekârlık ve evlilik meselesiyle yüzleşmeye yöneltmiştir. Romanda göç olgusu, geride bırakılan toplumla bağların kopması anlamına gelmez; başkişi ekonomik bağımsızlığını elde etse de ailevi beklentilerden ve kültürel ölçütlerden kendini soyutlayamaz. Bu durumunun başkişinin iç dünyasında yarattığı ikilem anlatıda şöyle ortaya çıkar: "Orta çizgideyim ben: tam ortada, önde değil, arkada değil, çirkin değil, büyüleyici değil. Cezayir'le Paris arasında, annemin beni evlendirmek için eve döndürmeye çalışması ile rahat Parisli hayatım arasında sıkışıp kalmış hâlde" (Adimi, 2020, s. 58). Bu duruma koşut olarak roman, başkişinin yaşadığı ikilemi yansıtan metaforik bir başlığa sahiptir. Cherfaoui ve Chekrouni'ye (2022, s. 44) göre taşlar anıları, cep ise hem belleği hem kalbi simgeler. Taşlar, başkişinin yalnızca anılarını değil, köken toplumuna duyduğu aidiyeti ve bu aidiyetin beraberinde getirdiği duygusal yükü simgeler. Bu durum anlatıda şu şekilde ifade edilir: "Bu küçük anılar, cebimde giderek ağırlaşan taşlardır. Kederleri ve sıkışan yürekleri hatırlatırlar" (Adimi, 2020, s. 121). Anılar, başka bir deyişle taşlar, anlatıcının cebinde sürekli taşıdığı ve bir türlü bırakamadığı geçmişidir.

Romanda göç olgusu, başkişinin kimliğini, aidiyet duygusunu ve toplumsal konumunu biçimlendiren temel deneyim olarak merkezi bir yer tutar. Başkişinin, ülkesinden ayrılanlara yönelik dışlayıcı tutumu yansıtan sözleri, göçün köken toplumuna aidiyeti nasıl tartışmalı hâle getirdiğini gösterir: "Buradakiler orada yaşayanları sevmezler. Onların gözünde vatan hainleri ve muhalefet aktivistleri arasında bir yerdedir. Baş belası tipler, namussuzlar. Alınmıyorum. Ben de böyleydim. Birkaç yıl önce henüz başkent Cezayir'de yaşadığım sırada ülkelerini orada yaşamak için pişmanlık duymadan terk eden ve bir pazar öğleden sonra bir nostalji atağına tutuldular diye birkaç günlüğüne evime gelen o insanları sevemezdim" (Adimi, 2020, s.11). Sayad'a göre göç etmek, ne kadar haklı gerekçelere dayanırsa dayansın, köken toplumda kuşkuyla karşılanır. Ülkeden ayrılmak, geride kalanlar tarafından topluma bağlılığın zayıflaması, hatta bir kaçış ya da ihanet olarak değerlendirilebilir. Romanda başkişinin aktardığı

olumsuz tutum, bu kuşkunun göçmenin aidiyetini sorgulayan dışlayıcı bir yargıya dönüşmesini somutlaştırır (Sayad, 1999, s. 118).

Köken toplumuna aidiyeti, göç nedeniyle sorgulanan başkişinin konumu, kadınlığı ve bekârlığı üzerinden karşılaştığı toplumsal beklentilerle daha da karmaşık hâle gelir. Romanda göçmen kadının toplumsal konumu ve yaşadığı ikilemler, başkişinin bağımsız bir yaşam kurma isteği ile ailevi ve kültürel beklentiler arasındaki gerilim üzerinden ele alınır. Paris'te yaşayan ve ekonomik bağımsızlığına sahip başkişi, bu kazanımlarına karşın evlilik merkezli kadınlık anlayışının baskılarından kurtulamaz. Kadın üzerindeki evlilik baskısı ile toplumsal beklentiler ele alınırken, bu durumun tarihsel ve kurgusal sınırları aşan evrensel yapısına dikkat çekmek gerekir. Simone de Beauvoir bu durumu şöyle eleştirir: "Toplumun kadına hazırladığı yazgı, genel olarak evliliktir. Bugün bile kadınların çoğu evlidir. Evlenip ayrılmış ya da dul kalmıştır. Evlenmeye hazırlanmakta ya da evlenmediği için dertlenmektedir. Bekâr kadın ister bundan yoksun kalmış ister başkaldırmış ya da aldırmamış olsun, hep evlilik kurumuna göre belirlenir" (Beauvoir, 1981, s. 11). Bu çerçeve, romandaki başkişinin hem ailevi hem toplumsal ölçekte maruz kaldığı kuşatılmışlığı anlayabilmek için temel bir zemin sunar. Nitekim anlatının henüz başında beliren evlilik baskısı, başkişinin bireysel seçimlerinden bağımsız olarak, varoluşunu her koşulda bu kuruma göre tanımlamak zorunda bırakıldığını gösterir. Başkişinin ailesinin ve çevresinin gözünde kadının toplumsal değeri, eğitiminden ya da mesleki başarısından çok evli olup olmamasıyla belirlenir. Böylece evlilik, kişisel bir tercih olmanın ötesine geçerek kadının toplum tarafından kabul görmesinin ön koşuluna dönüşür:

> Medeni halimi bekâr diye alnımda taşır gibiyim. Geçen yaz bir kuzenimin düğününde bazı kızlar bana aşağılayıcı bakışlar atıyor, yelpazelerinin ardında fısıldaşıyorlardı. Evlenen kızları gıptayla izliyordum. Benim elimdeyse Paris vardı. İçlerinden biri koca memeli bir engerek, tıslayarak hiçbir kadının büyükşehrin hava kirliliğini bir erkeğin kollarına tercih etmeyeceğini söylemişti. Çaba sarf etmem gerektiğini, yakında çok geç olacağını, çünkü erkeklerin yalnız yaşayan ya da memesi olmayan kadınları sevmediğini eklemişti. Ben bu durumdaydım. (Adimi, 2020, s.41)

Buradan anlaşıldığı gibi başkişi, bağımsız yaşamına karşın bekârlığı ve bedeni üzerinden yargılanır. Kadının değerinin evlilik ve erkeklerin beğenisiyle ölçülmesi, onun bireysel kazanımlarını gölgeler. Bu yargıların başka kadınlar tarafından dile getirilmesi ise toplumsal baskının kadınlar aracılığıyla da sürdürüldüğünü ortaya koyar. Yuval-Davis'e göre "uygun kadının nasıl olacağına dair katı kültürel kodlar, çoğunlukla kadınları, bu aşağı güç konumunda tutmak üzere geliştirilmiştir." (Yuval-Davis, 2014, s. 97) Anlatıcının bekârlığı ve bedeni üzerinden küçümsenmesi, kadının değerinin bağımsızlığıyla değil, evliliği ve erkekler tarafından tercih edilmesiyle ölçüldüğünü gösterir. Bu durum, Yuval-Davis'in kadınları ikincil konumda tutan "uygun kadın" kodlarıyla örtüşür (2014, s. 97). Baskının diğer kadınlar tarafından uygulanması ise bu normların kadınlar aracılığıyla yeniden üretildiğini ortaya koyar. Yuval-Davis aile içinde kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa yeniden üretilmesi görevinin kadınlara atfedilmesini şu şekilde eleştirir: "Kadınlar […] kültürü çocuklara iletmekten ve 'yuva'yı özgül bir kültürel biçimde kurmaktan sorumlu 'kültür' muhafızları olma görevi verilmiş, milletin kültürel yeniden üreticileridir" (Yuval-Davis, 2014, s. 214). Romanda annenin kızı eğitimli ve meslek sahibi olmasına karşın kendi toplumsal beklentilerini karşılamadığı için onun üzerinde kurduğu baskı bu durumun en somut göstergesidir:

> Ben senin yaşındayken babanı tavlamış. Sıkı sıkı da tutmuştum. Çoktan sana hamileydim. Kız kardeşin evleniyor ve sen neredeyse otuzuna geldin ama yerini bulamadın. Bu son şansın, sakın kaçırmayasın. Belki seni fark edip evlenmeyi kabul edecek bir kuzen, komşu, ahbap çıkar…Koca kızım, solgun bir kuşkonmaz gibisin. Kendine çekidüzen ver, gülümse, dik dur ve

> herhangi biriyle evlen. Bunu kendin için yapmıyorsan benim için. İki kızı güzel bir evlilik yapabilsin diye her şeyini feda etmiş anneciğin için yap. Çok fazla okudun. Bu herkesi ürkütüyor. Tek başına yaşadığını herkese söyleyip durma. İnsanlar neler düşünür. Mavi oje sürmeyi bırak, gören ceset sanacak. Kendinden büyük insanlara karşı çıkma. Yapılmaz öyle şey. Çıkar şu pantolonu, vücudunu çok fazla sarıyor. Öyle hareket etmeyi kes, sus ve dik dur. (Adimi, 2020, s. 76).

Annenin bu sözleri, evliliği kadının toplumsal kabulünün koşulu hâline getirirken eğitiminden bağımsız yaşamına, görünüşünden davranışlarına kadar başkişinin tüm seçimlerini denetleyen ve annelik fedakârlığı üzerinden suçluluk duygusu yaratan bir baskıyı görünür kılar. Annenin bekâr kadınlara yönelik küçümseyici tutumu, kadınları evliliğe zorlayan değerlerin anneden kıza aktarılarak yeniden üretildiğini gösterir. Başkişi, ergenlik döneminde anne babasının tanışma hikâyesiyle ilgilenir ve bununla ilgili sorular sorar: "Annemin canı seyahat etmek, başkalarıyla tanışmak, dans etmek, aşk acısı çekmek istememiş miydi? Sorularıma, ısrarcılığıma şaşırıyordu. Bir gün, daha doğrusu bir gece, babamın ölümünden sonra yarım ağızla bana yıllar yılı kocasının istediği kadına dönüşmeye çabaladığını itiraf etmişti ve bugün nasıl bir kadın olacağını bilemediğini" (Adimi, 2020, s. 76). Annenin kendi kimliğini kocasının beklentilerine göre biçimlendirmesi, kızına yönelttiği evlilik baskısının, kendisinin de içselleştirdiği toplumsal ölçütlerden kaynaklandığını gösterir. Böylece anne, kadının varlığını erkeğe bağlı olarak tanımlayan anlayışın hem etkisi altında kalan hem de bu anlayışı kızına aktaran kişi konumundadır. Beauvoir'ın "İnsan kadın doğmaz: sonradan olur" (1993, s. 231) sözüyle vurguladığı gibi, kadınlık rolleri toplumsal olarak biçimlenir; annenin yaşamını kocasının beklentilerine göre düzenlemesi bu rollerin içselleştirilmesini örnekler. Kızına yönelttiği evlilik baskısı ise kadın tarafından içselleştirilen toplumsal beklentilerin kuşaktan kuşağa aktarımı olarak değerlendirilebilir. Roman kişilerinin iç dünyası, Simone de Beauvoir'ın toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının varoluşuna ilişkin saptamalarıyla örtüşür. Beauvoir, "Genç kızlar için evlilik, topluluğa katılmanın tek yoludur, 'evde kaldıkları' zaman, toplumsal açıdan tam anlamıyla fire sayılırlar" (Beauvoir, 1981, s. 13–14) saptaması aracılığıyla ataerkil düzende kadının varlık göstermesinin ve meşruiyet kazanmasının tek yolu olarak evliliği işaret eder. Başkişinin, "Bizde her şey ve üstüne bir de evlilik var. Bekâr kalmaya hakkımız yok. Otuz yaşımızı sol yüzük parmağımda yüzük olmadan kutlama fikri beni dehşete düşürüyor" (Adimi, 2020, s. 45) sözleri, bu baskının bireysel bilinci etkileyerek nasıl kaygıya dönüştüğünü açıkça gösterir. Bekâr kadınların "işe yaramaz" ve "treni kaçırmış" olarak nitelendirilmesi, kadının değerini evlilik üzerinden belirleyen anlayışı yansıtır. Tezcan'ın (2021, s. 84) belirttiği gibi, bekârlığa yüklenen kültürel anlamlar, bu durumu eksiklik, yoksunluk ve başarısızlıkla ilişkilendirir. "Yatağındaki herhangi bir koca, hiç koca olmamasından iyidir" (Adimi, 2020, s. 45) ifadesiyle bu anlayış en keskin biçimini alır. Öyle ki, evliliğin niteliği ve kadının mutluluğu, evli olmanın sağladığı toplumsal kabulün gerisinde kalır.

Öte yandan romanda kadın üzerindeki evlilik baskısı, Cezayir'de aile ve yakın çevrenin açık müdahaleleriyle, Fransa'da ise medya ve gündelik yaşamın çift olmayı idealize eden söylemleriyle görünür hâle gelir. Dolayısıyla başkişinin Paris'te kazandığı bağımsızlık, bir erkeğe bağlı olma beklentisini ortadan kaldırmaz. Nitekim anlatıcının, "Mesele sadece annem değil ki etrafımı saran bütün bu görsel ve işitsel kirlilik de var... Güçlü ve bağımsız bir kadınım, sağ bir erkeğe aidiyetimle tanımlanamam... Kendimi ikna etmeye çalışıyorum ama işe yaramıyor" biçimindeki ifadeleri, Fransız toplumunda basının, dergilerin ve sosyal yaşamın çift olmayı nasıl sürekli dayattığını ortaya koyar (Adim, 2020, s. 81). Yine bu tablo, Simone de Beauvoir'ın kadının toplumsal konumuna ve üzerindeki evlilik baskısına ilişkin saptamalarıyla örtüşür. Beauvoir, kadın dergileri ve toplumsal söylemlerin kadınları adeta erkeğe muhtaç kılan mekanizmalarını açıklarken, "Fransa'da, Amerika'da, anneler, ablalar, kadın dergileri... onlara

erkekleri nasıl 'avlayacaklarını' öğretmektedirler" (Beauvoir, 1981, s. 21) sözleriyle medyanın ve çevrenin bu konuda kurduğu baskıya dikkat çeker. Kadının ekonomik bağımsızlığını kazanmasının evlilik baskısını ortadan kaldırmadığına dikkat çeken Beauvoir'ın, "Yalnız bir kadın, kendi geçimini sağlasa bile eksik bir varlıktır; tam bir kişi sayılması ve bütün haklarına kavuşabilmesi için parmağına bir yüzük geçirmesi gerekmektedir" (Beauvoir, 1981, s. 17) sözleri, anlatıcının Paris'te yaşadığı çelişkiyi anlamlandırmaya yardımcı olur. Kadına yönelik baskı öncelikle onun öz güvenini sarsarak başlar (Kayğun Tektaş, 2020, s. 65). Başkişi, kendi kendine "güçlü ve bağımsızım" telkininde bulunmasına karşın etrafını saran görsel ve işitsel kirlilikten etkilenir. Bu durum, Beauvoir'ın vurguladığı gibi, kadının ekonomik bağımsızlığını kazanmasının toplumsal baskılardan kurtulmasına yetmediğini gösterir. Kadının tek başına kurduğu yaşam eksik görülür; ancak bir erkekle birlikte olduğunda "tam" kabul edilir. "Toplumsal cinsiyet rollerine uyum sağlamayan kişiler toplum tarafından baskıya maruz kalmakta ve ötekileştirilmektedirler" (Cankurtaran ve Kelebek Küçükarslan, 2021, s. 9). Bu nedenle başkişi bekârlığı nedeniyle yargılayıcı tutumlarla karşılaşır. Göç ederek ekonomik bağımsızlığını kazanan başkişi için toplumsal kabul, bu kazanımla kendiliğinden gerçekleşmez; köken toplumun yanı sıra içinde yaşadığı kültürün kadınlara yüklediği roller ve evlilik beklentisi, genç kadının yaşamını etkilemeye devam eder.

Sonuç

Başkişinin Cezayir'deki geçmişi ile Paris'teki bugünü arasında yaşadığı gerilim, iki farklı kültür ve yaşam biçimi arasında kalmasından kaynaklanır; bu durum hem uzamsal hem de zamansal düzlemde aidiyet kurmasını güçleştirir. Başkişi, geçmişini ve Cezayir'deki eski yaşamını düşünmekten kendini alamaz. Bununla birlikte, sürekli evliliği ve büyük kızını koruyacak bir erkeği düşünen geleneksel annesinden uzakta rahat ve özgürdür.

Romanda toplumsal baskı, kadınların bedeni, görünüşü ve davranışları üzerindeki denetimle görünür hâle gelir. Başkişinin giysileri, ojesi, yalnız yaşaması ve fazla okuması eleştiri konusu olurken "iyi kız" ile "diğer kızlar" ayrımı, kadınları toplumsal ölçütlere uygunluklarına göre sınıflandırır. Bu ölçütlerin annesi ve toplumdaki diğer kadınlar tarafından aktarılması, kadınların kendilerini sınırlandıran değerlerin yeniden üretilmesine doğrudan katılabildiğini gösterir. Başkişinin bekâr kadınları küçümsediğini kabul etmesi ise bu baskının yalnızca dışarıdan gelmediğini, toplumsal kodlar aracılığıyla kendi düşüncelerine de yerleştiğini ortaya koyar. Bu bağlamda roman, göçün ve ekonomik bağımsızlığın kadın için özgürleşme olanakları yarattığını ancak kültürel denetimi bütünüyle ortadan kaldırmadığını gösterir. Anlatıcı, kendi yaşamına yön verme arzusu ile ailesinin onayını kazanma ihtiyacı arasında kalır. Kadının özgürleşmesi böylece yalnızca maddi bağımsızlık kazanma meselesi olarak değil, kadınlığını evlilik ve erkeğe aidiyeti üzerinden tanımlayan değerlerle yüzleşme süreci olarak ele alınır.

Başkişi Paris'e yerleşmiş ve burada düzenli bir yaşam kurmuş olsa da geçen yıllara ve edindiği yeni alışkanlıklara karşın bu kent ona yabancı kalır. Anlatıcı, geçmişine özlem duyan ve Cezayir'deki anılarını unutmayan bir kadın olmayı sürdürür. Romanın sonunda yer alan "Bir gün geri dönüp burada yaşayacağım. Mutlu olur muyum bilmem" (Adimi, 2020, s. 138) ifadesi, göçmenlik deneyiminde ana yurda duyulan özlem ile geri dönüşün beraberinde getirdiği belirsizlik arasındaki gerilimi yansıtır. Anlatıcının dönme arzusu, kökenleriyle bağını koruduğunu gösterirken mutluluğa ilişkin kaygısı, geri dönüşün göçle oluşan aidiyet sorunlarını kendiliğinden çözemeyeceğine işaret eder.

Sonuç olarak, *Cebimdeki Taşlar*, göçün ve ekonomik bağımsızlığın kadına bağımsızlaşma olanağı sunabileceğini ancak toplumsal cinsiyet baskısını ortadan kaldırmadığını gösterir. Cezayir'de aile ve çevre, Fransa'da ise medya ve gündelik yaşam aracılığıyla sürdürülen beklentiler, başkişiyi bağımsız bir yaşam sürme isteği ile evlenerek toplumsal kabul görme arzusu arasında bırakır. Roman, göçmen kadının özgürleşmesinin yalnızca ekonomik bağımsızlık kazanmasına değil, sınırları aşarak yanında taşıdığı toplumsal beklentileri sorgulamasına da bağlı olduğunu ortaya koyar.

Kaynaklar

Adimi, K. (2020). *Cebimdeki taşlar* (D. Kellecioğlu, Çev.). Delidolu.

Beauvoir, S. de. (1981). *Kadın: Evlilik çağı* (B. Onaran, Çev.; Cilt 2, 5. bs.). Payel Yayınevi.

Beauvoir, S. de. (1993). *Kadın "İkinci Cins": Genç kızlık çağı* (B. Onaran, Çev.; Cilt 1, 7. bs.). Payel Yayınevi.

Cankurtaran, Ö., & Kelebek Küçükarslan, G. (2021). Toplumsal cinsiyete dair kavramlar. A.

Bora & Ş. İnce (Ed.), *Toplumsal cinsiyet eşitliği* içinde (s. 7–22). Hacettepe Üniversitesi.

Cherfaoui, C., & Chekrouni, S. (2022). *La quête identitaire dans « Des pierres dans ma poche » de Kaouther Adimi*. Yüksek lisans tezi. Université Abou Bekr Belkaïd–Tlemcen.

Crom, N. (2022, 7 Aralık). Kaouther Adimi reçoit le prix du Roman des étudiants France Culture-Télérama pour "Au vent mauvais". *Télérama*. https://www.telerama.fr/livre/kaouther-adimi-recoit-le-prix-du-roman-des-etudiants-france-culture-telerama-pour-au-vent-mauvais-7013342.php (Erişim tarihi: 20.09.2026).

Kayğun Tektaş, A. (2020). *Bir melez yazın örneği: Marie NDiaye'nin romanlarında çoklu aidiyet ve çoğul kimlik* [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi].

Klostermann, M. (2025). Passeport algérien, titre de séjour français. Identité et altérité dans Des pierres dans ma poche de Kaouther Adimi. *Meridian Critic, 46*(1), 19–30.

Moura, J.-M. (2005). Littératures francophones et théorie postcoloniale. Paris: Presses Universitaires de France.

Sayad, A. (1999). *La double absence: Des illusions de l'émigré aux souffrances de l'immigré*. Seuil.

Tezcan, F. (2021). Damgalanan bir yaşam tarzı olarak bekârlık. *Sosyoloji Dergisi*, (41–42), 81–115.

Yuval-Davis, N. (2014). *Cinsiyet ve millet* (A. Bektaş, Çev.; 4. bs.). İletişim Yayınları.

DİJİTAL OKURYAZARLIK VE TARİHSEL SÖYLEM: 1908-1928 ARASI İLKOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA "YENİ KADIN" KURGUSU

DIGITAL LITERACY AND HISTORICAL DISCOURSE: THE CONSTRUCTION OF THE "NEW WOMAN" IN PRIMARY SCHOOL TURKISH TEXTBOOKS BETWEEN 1908 AND 1928

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, İzmir-Türkiye, ORCID: 0000-0001-8789-514X

Dr. Arife Göknur PARLAK
Bağımsız araştırmacı, Ankara-Türkiye, ORCID: 0000-0002-3533-863X

Özet

Dijital dönüşüm süreci, Türkçe eğitiminde yalnızca teknolojik araçların kullanımını değil, aynı zamanda tarihsel kaynakların dijital ortamlarda çözümlenerek eleştirel okuryazarlık bağlamında yeniden işlevlendirilmesini de beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, 1908-1928 döneminde ilkokul Türkçe ders kitaplarında yer alan kadın imgesini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı, söz konusu dönemde ilkokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kadın temsillerinin dilsel ve görsel düzlemde nasıl inşa edildiğini ortaya koymak ve bu temsillerin modernleşme ile ulus inşası süreçleriyle ilişkisini çözümlemektir. Çalışmanın önemi, erken dönem Türkçe ders kitabı metinlerinin toplumsal cinsiyet rollerinin üretimi ve aktarımındaki işlevini dijital analiz olanaklarıyla yeniden değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmada yöntem olarak Ruth Wodak tarafından geliştirilen Söylem-Tarihsel Yaklaşım benimsenmiştir. Bu kapsamda ilgili ders kitapları dijital ortama aktarılmış, metinler transkript edilmiş ve görsel unsurlar dijital analiz teknikleriyle kodlanmıştır. Olası bulguların, kadın imgesinin geleneksel rollerden kamusal alandaki "yeni kadın" kimliğine doğru dönüşümünü dilsel stratejiler, görsel temsiller ve ideolojik kurgular üzerinden görünür kılması beklenmektedir. Ayrıca elde edilen verilerin, günümüz Türkçe öğretiminde dijital öğrenme nesneleri olarak kullanılabileceği ve öğrencilerin eleştirel okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Bu yönüyle çalışma, tarihsel söylem analizi ile dijital pedagoji arasında disiplinlerarası bir bağ kurmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, ilkokul Türkçe ders kitapları, kadın imgesi, söylem-tarihsel yaklaşım, dijital okuryazarlık.

Abstract

The process of digital transformation not only involves the use of technological tools in Turkish language education but also entails the refunctionalization of historical sources through their analysis in digital environments within the context of critical literacy. This study aims to examine the image of women in primary school Turkish textbooks during the period 1908–1928. The main objective of the research is to reveal how representations of women were constructed at both linguistic and visual levels within primary school Turkish texts of this period and to analyze their relationship with the processes of modernization and nation-building. The significance of the study lies in its reconsideration of the role of early Turkish textbook texts in the production and transmission of gender roles through the possibilities offered by digital analysis. Methodologically, the Discourse-Historical Approach developed by Ruth Wodak is employed. In this context, the relevant textbooks were digitized, the texts were transcribed, and

visual elements were coded using digital analysis techniques. The anticipated findings are expected to demonstrate the transformation of the image of women from traditional roles to the "new woman" identity in the public sphere through linguistic strategies, visual representations, and ideological constructs. Furthermore, it is suggested that these findings can be utilized as digital learning objects in contemporary Turkish language education and contribute to the development of students' critical literacy skills. In this respect, the study aims to establish an interdisciplinary link between historical discourse analysis and digital pedagogy.

Keywords: Turkish language education, primary school Turkish textbooks, image of women, discourse-historical approach, digital literacy.

HAYAT BİLGİSİ DERS KİTAPLARINDA DEĞİŞEN KADIN VE AİLE İMGESİ: 2005'TEN TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ'NE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

CHANGING IMAGES OF WOMEN AND FAMILY IN LIFE STUDIES TEXTBOOKS: A COMPARATIVE ANALYSIS FROM 2005 TO THE TÜRKİYE CENTURY EDUCATION MODEL

Hatice KADIOĞLU ATEŞ
Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-6916-1257

Özet

Hayat Bilgisi ders kitapları, çocuğun aile, toplum, sorumluluk, meslek ve gündelik yaşamla ilgili ilk sistematik temsillerle karşılaştığı temel öğretim materyalleri arasında yer almaktadır. Bu araştırmanın amacı, 2005 öğretim programı dönemi ile Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) kapsamında kullanılan 1., 2. ve 3. sınıf Hayat Bilgisi ders kitaplarında kadın ve aile imgelerinin nasıl yapılandırıldığını ve yaklaşık yirmi yıllık süreçte bu temsillerin nasıl dönüştüğünü karşılaştırmalı olarak incelemektir. Araştırma, karşılaştırmalı tarihsel doküman incelemesi kapsamında çok katmanlı içerik analizi olarak desenlenmiştir. Çalışma dokümanlarını 2005 dönemine ait üç Hayat Bilgisi ders kitabı ile TYMM dönemindeki aynı sınıf düzeylerinin ders kitabı setleri oluşturmaktadır. Metin, etkinlik, diyalog, örnek olay, fotoğraf, resim ve illüstrasyonlar; görünürlük, mekân, aile rolü, ev içi emek, bakım, mesleki çeşitlilik, karar verme, problem çözme, liderlik, eylemlilik ve özneleşme boyutlarında kodlanacaktır. Kadının yalnızca kaç kez gösterildiği değil, hangi kimliklerle, hangi eylemlerin öznesi olarak ve hangi toplumsal alanlarda temsil edildiği incelenecektir. Anne-baba rollerindeki paylaşım, aile modelinin geleneksel, paylaşılan ve katılımcı biçimleri ile kız ve erkek çocuklara açılan eylem alanları ayrıca karşılaştırılacaktır. TYMM 1. sınıf "Ailem ve Toplum" bölümünde yürütülen pilot çözümleme, ortak aile sorumluluğunu destekleyen temsillerle yemek hazırlama ve teknik işlerde geleneksel rol izlerinin aynı metin içerisinde birlikte bulunabildiğini göstermektedir. Araştırmanın, ders kitaplarındaki dönüşümü basit bir görünürlük artışı yerine rol repertuvarı, eylem alanı ve özneleşme eksenlerinde ortaya koyarak Hayat Bilgisi ve ders kitabı araştırmalarına özgün katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayat Bilgisi, Ders Kitapları, Kadın İmgesi, Aile İmgesi, Toplumsal Roller, Özneleşme, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.

Abstract

Life Studies textbooks are among the primary instructional materials through which children encounter systematic representations of family, society, responsibility, occupations, and everyday life. This study aims to comparatively examine how images of women and family are constructed in Grade 1, 2, and 3 Life Studies textbooks used during the 2005 curriculum period and under the Türkiye Century Education Model (TCEM), and how these representations have changed over approximately two decades. The study is designed as a multilayered content analysis within a comparative historical document analysis framework. The corpus consists of three Life Studies textbooks from the 2005 period and the corresponding textbook sets used at the same grade levels under the TCEM. Texts, activities, dialogues, cases, photographs, drawings, and illustrations will be coded in terms of visibility, setting, family roles, domestic labour, care work, occupational diversity, decision-making, problem-solving, leadership, agency, and subject position. Rather than merely counting female figures, the analysis focuses

on the identities assigned to women, the actions in which they are positioned as agents, and the social spaces made available to them. The distribution of maternal and paternal roles, traditional, shared, and participatory family models, and the activity domains offered to girls and boys will also be compared. A pilot analysis of the Grade 1 TCEM unit “Family and Society” indicates that representations promoting shared family responsibility may coexist with traces of traditional role allocation, particularly in food preparation and technical household tasks. By conceptualising change through role repertoire, fields of action, and agency rather than visibility alone, the study is expected to provide an original contribution to Life Studies and textbook research.

Keywords: Life Studies, textbooks, image of women, family image, social roles, agency, Türkiye Century Education Model.

KADINLARDA SÜRDÜRÜLEBİLİR SAĞLIKLI VE KALİTELİ YAŞAM

SUSTAINABLE HEALTHY AND QUALITY LIFE IN WOMEN

Nimet HAŞIL KORKMAZ
Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-7648-3289

Fatma DEMİR ZENGİN
Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Gebze Yunus Emre Ortaokulu, Kocaeli, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-6484-7329

Hasibe ÇORUH
Doktora Öğrencisi., Bursa Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor, Bursa, Türkiye / ORCID ID: 0009-0003-2376-832X

Özet

Günümüzde sağlıklı ve kaliteli bir yaşamın devamlılığı, toplum sağlığının en belirleyici unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Kadın sağlığı, bireyin kendi refahını etkilemenin yanında özellikle çocuklar da dahil olmak üzere tüm aile üyelerinin sağlık durumunu etkileyen kritik bir role sahiptir. Bu çalışmanın amacı, kadınlarda sürdürülebilir sağlıklı yaşamı teşvik eden davranışlar ile bu davranışların yaşam kalitesi üzerindeki etkisini güncel ulusal ve uluslararası kaynaklar doğrultusunda incelemektir.

Sağlıklı yaşam tarzı, sağlık sorumluluğu, dengeli beslenme, düzenli egzersiz, stres yönetimi ve hijyenik uygulamalar gibi bireyin hayat boyu iyilik halini artıran davranışların toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bireyin davranışlarını etkileyen faktörler arasında beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite düzeyi, uyku kalitesi ve süresi, stres yönetim becerileri, güvenli günlük yaşam alışkanlıkları ve sağlık öz denetimi yer almaktadır. Kadınların sağlıkla ilgili yaşam tarzlarını eğitim durumu, gelir düzeyi ve istihdam gibi sosyodemografik değişkenler de etkileyen önemli unsurlardır.

Kadınlarda sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile yaşam kalitesi arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yetersiz fiziksel aktivitenin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemesine rağmen düzenli fiziksel aktivite hastalık risklerini azaltmakta ve genel iyilik halini desteklemektedir. Kadınların hayatlarının farklı aşamaları özel sağlık gereksinimleri doğurmaktadır. Özel sağlık gereksinimleri doğrultusunda fiziksel aktivitenin artırılması, uygun gıda seçimleri yapılması, risk faktörlerinin azaltılması ve tarama testlerinin düzenli uygulanması gerekmektedir.

Kadınların sağlıklı davranışlarını sürdürebilmeleri için güçlü sosyal destek sistemleri ile olumlu duygusal geri bildirimler hayati öneme sahiptir. Sonuç olarak, kadınlara yönelik fiziksel, psikolojik, sosyal ve çevresel boyutların dikkate alındığı, dezavantajlı kadın gruplarının ön planda tutulduğu ve kadın sağlığını iyileştirmesi beklenen programların sürdürüldüğü bütüncül bir yaklaşım, bireysel ve toplumsal sağlık için faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın sağlığı, sağlıklı yaşam biçimi, yaşam kalitesi, sürdürülebilirlik, sağlık geliştirme

Abstract

Currently, the continuity of a healthy and high-quality life stands out as one of the most decisive factors in public health. Women's health plays a critical role not only in influencing an individual's own well-being but also in affecting the health status of all family members, particularly children. The purpose of this study is to examine, in light of current national and international sources, the behaviors that promote a sustainable healthy lifestyle among women and the impact of these behaviors on quality of life.

A healthy lifestyle is defined as the sum of behaviors that enhance an individual's well-being throughout their life, such as taking responsibility for one's health, balanced nutrition, regular exercise, stress management, and good hygiene practices. Factors influencing an individual's behaviors include dietary habits, level of physical activity, sleep quality and duration, stress management skills, safe daily living habits, and health self-monitoring. Sociodemographic variables such as educational status, income level, and employment are also significant factors influencing women's health-related lifestyles.

There is a positive and significant relationship between healthy lifestyle behaviors and quality of life in women. Although insufficient physical activity negatively affects quality of life, regular physical activity reduces the risk of disease and supports overall well-being. Different stages of women's lives give rise to specific health needs. In line with these specific health needs, it is essential to increase physical activity, make appropriate dietary choices, reduce risk factors, and undergo regular screening tests.

Strong social support systems and positive emotional feedback are vital for women to maintain healthy behaviors. In conclusion, a holistic approach that takes into account the physical, psychological, social, and environmental dimensions specific to women prioritizes disadvantaged groups of women and implements programs expected to improve women's health will be beneficial for both individual and public health.

Keywords: Women's health, healthy lifestyle, quality of life, sustainability, health promotion

YEŞİL VE YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ İNOVASYONUN İTİCİ GÜCÜ OLARAK KADIN BİLİM İNSANLARI: TÜRK DÜNYASINDA BİLİMSEL ARAŞTIRMADAN SÜRDÜRÜLEBİLİR İŞ BİRLİĞİNE

WOMEN SCIENTISTS AS DRIVERS OF GREEN AND AI-ENABLED INNOVATION: FROM SCIENTIFIC RESEARCH TO SUSTAINABLE COOPERATION IN THE TURKIC WORLD

Ayşegül GÖLCÜ
Istanbul Technical University, Faculty of Sciences and Letters, Department of Chemistry, Istanbul / Turkiye, ORCID: 0000-0001-5228-1682

Özet

Kadın bilim insanları, çevresel sürdürülebilirlik, halk sağlığı, teknolojik dönüşüm ve kapsayıcı inovasyonun kesiştiği noktadaki çağdaş zorlukların ele alınmasında kritik bir rol oynamaktadır. Yeşil kimya, yapay zekâ (YZ), gelişmiş malzemeler ve biyosensör teknolojilerinin birleşimi, kadın araştırmacılara geleneksel bilimsel rollerin ötesine geçme, teknoloji geliştirme, inovasyon, girişimcilik ve uluslararası bilimsel iş birliğine aktif katkıda bulunma konusunda yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışma, yeşil analitik kimya, moleküler olarak baskılanmış polimerler (MIP'ler), elektrokimyasal algılama, biyosensör teknolojileri ve YZ destekli veri analizini entegre eden araştırma odaklı bir çerçeve sunmaktadır. Moleküler olarak baskılanmış algılama platformları, ilaçların, çevresel kirleticilerin ve biyolojik olarak ilgili bileşiklerin seçici ve hassas bir şekilde belirlenmesi için önemli bir potansiyel sunarken, yeşil kimya prensipleri, çözücü tüketimini, atık oluşumunu, enerji gereksinimlerini ve çevresel etkiyi azaltmak amacıyla üretim süreçlerine entegre edilebilir. YZ ve dijital teknolojilerin entegrasyonu, akıllı sinyal işleme, örüntü tanıma, tahmin ve gerçek zamanlı karar desteği yoluyla analitik performansı daha da artırabilir. Moleküler olarak baskılanmış polimerler, elektrokimyasal sensörler, sürdürülebilir analitik metodolojiler ve disiplinlerarası bilimsel iş birliği alanlarındaki araştırma deneyimine dayanarak, bu çalışma, kadın bilim insanlarının gelişmekte olan yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında katalizör görevi gördüğü daha geniş bir model önermektedir. Özellikle akademik bilginin işbirlikçi araştırmaya, teknoloji transferine, bilimsel girişimciliğe ve çevresel ve toplumsal ihtiyaçları karşılayan çözümlere dönüştürülmesine vurgu yapmaktadır. Türk dünyası bağlamında, önerilen yaklaşım, ortak araştırma projeleri, araştırmacı hareketliliği, mentorluk, genç bilim insanı geliştirme, paylaşılan bilimsel altyapı ve uluslararası fonlama mekanizmaları aracılığıyla Türkiye ve Türk ülkelerindeki kadın araştırmacılar arasındaki bilimsel bağlantıları güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Kimya, malzeme bilimi, biyoteknoloji, yapay zekâ, çevre bilimleri, sağlık teknolojileri ve ilgili disiplinlerde çalışan kadın araştırmacıları bir araya getirmek amacıyla Türk Dünyası Kadın Bilim İnsanları İnovasyon Ağı platformu önerilmektedir. Önerilen model, kadın bilim insanlarının yalnızca bilimsel politikaların yararlanıcıları olarak değil, aynı zamanda bilgi üreticileri, yenilikçiler, teknoloji geliştiriciler, mentorlar ve sürdürülebilir dönüşümün liderleri olarak da görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kadınların disiplinlerarası ve uluslararası araştırma ağlarına katılımlarının güçlendirilmesi hem kadınların bilimsel olarak güçlenmesine hem de Türk dünyasında bilgiye dayalı, teknolojik olarak gelişmiş ve çevresel olarak sürdürülebilir toplumların geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Kadın bilim insanları, Türk dünyası, yapay zekâ, yeşil kimya, moleküler olarak baskılanmış polimerler, elektrokimyasal sensörler, biyosensörler, sürdürülebilir inovasyon, STEM alanında kadınlar, uluslararası bilimsel iş birliği.

Abstract

Women scientists play a critical role in addressing contemporary challenges at the intersection of environmental sustainability, public health, technological transformation, and inclusive innovation. The convergence of green chemistry, artificial intelligence (AI), advanced materials, and biosensor technologies offers new opportunities for women researchers to move beyond conventional scientific roles and become active contributors to technology development, innovation, entrepreneurship, and international scientific cooperation. This presentation presents a research-driven framework integrating green analytical chemistry, molecularly imprinted polymers (MIPs), electrochemical sensing, biosensor technologies, and AI-enabled data analysis. Molecularly imprinted sensing platforms offer significant potential for the selective and sensitive determination of pharmaceuticals, environmental contaminants, and biologically relevant compounds, while green chemistry principles can be incorporated into their fabrication to reduce solvent consumption, waste generation, energy requirements, and environmental impact. Integrating AI and digital technologies can further enhance analytical performance through intelligent signal processing, pattern recognition, prediction, and real-time decision support. Building on research experience in molecularly imprinted polymers, electrochemical sensors, sustainable analytical methodologies, and interdisciplinary scientific collaboration, this study proposes a broader model in which women scientists become catalysts for developing and disseminating emerging green technologies. It places particular emphasis on translating academic knowledge into collaborative research, technology transfer, scientific entrepreneurship, and solutions that address environmental and societal needs. In the context of the Turkic world, the proposed approach aims to strengthen scientific connections among women researchers in Türkiye and Turkic countries through joint research projects, researcher mobility, mentorship, young scientist development, shared scientific infrastructure, and international funding mechanisms. A **Turkic World Women Scientists Innovation Network** is proposed as a platform to connect women researchers working in chemistry, materials science, biotechnology, artificial intelligence, environmental sciences, health technologies, and related disciplines. The proposed model emphasizes that women scientists should not be regarded solely as beneficiaries of scientific policies but as **knowledge producers, innovators, technology developers, mentors, and leaders of sustainable transformation**. Strengthening their participation in interdisciplinary and international research networks can contribute to both women's scientific empowerment and the development of knowledge-based, technologically advanced, and environmentally sustainable societies across the Turkic world.

Keywords: Women scientists, Turkic World, artificial intelligence, green chemistry, molecularly imprinted polymers, electrochemical sensors, biosensors, sustainable innovation, women in STEM, international scientific cooperation.

Giriş

Bilim ve teknoloji, iklim değişikliği, çevre kirliliği, gıda güvenliği ve sağlık gibi karmaşık sorunların çözümünde giderek daha belirleyici bir rol oynamaktadır. Ancak bilimsel ilerleme, yalnızca yeni teknolojilerin geliştirilmesiyle değil, aynı zamanda çevresel etkilerini ne kadar azalttıkları, sosyal ihtiyaçları ne kadar karşıladıkları ve bilimsel fırsatlara erişimi ne kadar genişlettikleriyle de ölçülmelidir. Yeşil inovasyon, yapay zekâ, büyük veri analizi ve deneysel süreçlerin tahmin ve optimizasyonu için yeni fırsatlar yaratırken, daha verimli kaynak kullanımını ve çevresel etkilerin azaltılmasını da teşvik eder. Bununla birlikte, bu teknolojilerin potansiyelini gerçekleştirmek için güvenilir verilere, uygun araştırma altyapısına, etik ilkelere ve farklı disiplinlerden araştırmacılar arasında iş birliğine ihtiyaç vardır (Unesco, 2021; Boiko

vd., 2023). Kadın bilim insanları bu dönüşümde önemli aktörlerdir. Kadınların bilimsel araştırmalara katılımını desteklemenin yanı sıra, araştırma gündemlerinin belirlenmesinde, bilimsel liderlik sağlamada ve teknolojik girişimcilikte aktif rol oynamaları da önemlidir. Bu bağlamda, Avrupa Komisyonu'nun araştırma ve inovasyon politikaları, cinsiyet eşitliğinin kurumsal yapılara ve araştırma içeriklerine entegrasyonunu desteklemektedir (Avrupa Komisyonu, 2020). Türk dünyası için en önemli zorluk, mevcut bilimsel bilgiyi ortak araştırma hedefleri etrafında bir araya getirmek ve bölgesel iş birliğini kalıcı, ölçülebilir sonuçlar üreten bir çerçeveye dönüştürmektir.

2. Yeşil, Yapay Zekâ Destekli inovasyonun Bilimsel Vaadi

Yeşil analitik kimya, bilimsel araştırmaların yeşil dönüşümünün somut bir ifadesidir. Analitik yöntemlerin çevresel sürdürülebilirliği, kullanılan kimyasalların miktarı ve toksisitesi, enerji tüketimi, atık üretimi, işlem adımlarının sayısı ve otomasyon düzeyi gibi kriterler kullanılarak değerlendirilebilir. Pena-Pereira ve ark. (2020) tarafından geliştirilen AGREE yaklaşımı, yeşil analitik kimyanın 12 ilkesine dayanarak analitik yöntemlerin çevresel performansının sistematik olarak değerlendirilmesini sağlar.

Bu yaklaşım, sürdürülebilir analitik teknolojilerin yalnızca hassasiyet ve seçicilik açısından değil, aynı zamanda çevresel etki açısından da karşılaştırılmasını mümkün kılar. Örnekler arasında çözücü kullanımının azaltılması, taşınabilir analitik sistemlerin geliştirilmesi, daha az atık üreten numune hazırlama yöntemlerinin benimsenmesi ve enerji verimli sensör platformlarının kullanılması yer almaktadır. Yapay zekâ, deneysel verileri değerlendirerek, sensör tepkilerini modelleyerek, girişim etkilerini araştırarak ve deneysel koşulları optimize ederek analitik kimyayı destekleyebilir. Büyük dil modelleri ve otomatik deneysel sistemler üzerine yapılan araştırmalar, dijital araçların kimyasal araştırmaların belirli aşamalarına entegre edilebileceğini göstermektedir (Boiko vd., 2023). Bununla birlikte, yapay zekâdan güvenilir sonuçlar elde etmek için yüksek kaliteli verilere, bağımsız doğrulamaya ve uzman gözetimine ihtiyaç vardır. Moleküler olarak baskılanmış polimerlere (MIP'ler) dayalı elektrokimyasal sensörler, bu iki yaklaşımın birleştirilebileceği bir araştırma alanıdır. MIP sistemleri, belirli hedef moleküller için seçici tanıma bölgeleri oluşturur ve çevresel kirleticileri, ilaç kalıntılarını ve diğer analitik hedefleri tespit etmek üzere tasarlanabilir ve doğrulanabilir. Yapay zekâ destekli veri analiziyle birleştirildiğinde, sensörleri kalibre etmek ve ölçüm sonuçlarını yorumlamak için yeni fırsatlar sunabilir. Bununla birlikte, sürdürülebilirlik ve analitik performans avantajları deneysel olarak gösterilmeli ve yeşil karakterleri AGREE gibi uygun kriterler kullanılarak değerlendirilmelidir.

Bu nedenle, yeşil kimya ve yapay zekâ ayrı trendler olarak değil, bilimsel kaliteyi, kaynak verimliliğini ve toplumsal faydayı artırabilecek tamamlayıcı yaklaşımlar olarak görülmelidir.

3. Kadın bilim insanları: Bilgi Üretmekten Yeniliğe Öncülük Etmeye

Bilim alanında kadınları güçlendirmek, yalnızca araştırmacı sayısını artırmaktan daha fazlasını ifade eder. Aynı zamanda bilimsel liderlik, araştırma fonlarına erişim, uluslararası hareketlilik, karar alma süreçlerine katılım ve araştırma sonuçlarının teknolojiye dönüştürülmesi de kapsamaktadır. Araştırma ekiplerinde, üniversite-sanayi ortaklıklarında ve girişimcilik faaliyetlerinde kadın bilim insanlarının görünürlüğünü artırmak, bilimsel bilgi ile toplumsal ihtiyaçlar arasındaki bağlantıları güçlendirebilir. Bununla birlikte, kadınların herhangi bir araştırma alanında doğuştan daha başarılı olduğunu varsaymaktan kaçınmalıyız; fırsat eşitliği, bilimsel yetkinlik ve kapsayıcı araştırma ortamları yol gösterici ilkeler olarak kalmalıdır. Avrupa Komisyonu'nun Cinsiyet Odaklı Yenilikler 2 raporu, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet boyutlarının ilgili araştırma alanlarına dahil edilmesinin bilimsel kaliteyi ve toplumsal uygunluğu artırabileceğini vurgulamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2020). Bu yaklaşım özellikle

sağlık, biyomedikal araştırma ve insan merkezli teknolojilerde önemlidir. Bununla birlikte, yapay zekâ sistemleri geliştirilirken, araştırmacıların yeterince temsil edilmeyen eğitim verilerini ve algoritmik önyargıları da hesaba katmaları gerekmektedir (Unesco, 2021).

Bu bağlamda, kadın bilim insanlarının yeşil inovasyona katkıları üç düzeyde değerlendirilebilir: yeni bilimsel bilgi üretmek, bu bilgiyi sürdürülebilir teknolojilere dönüştürmek ve genç araştırmacıları desteklemek için işbirlikçi ağlar kurmak. Bu yaklaşım, akademik başarıların yanı sıra patentleri, prototipleri, ortak projeleri ve teknoloji transferini de dikkate alır.

4. Türk Dünyasında Sürdürülebilir Bilimsel İş Birliğini Teşvik Etmek

Kurumsal bir çerçeve, özellikle Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan başta olmak üzere Türk dünyası ülkeleri arasında bilimsel iş birliğini teşvik etmektedir. Türk Devletleri Örgütü, yükseköğretim, akademik hareketlilik, araştırma ve inovasyon alanlarında iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Türk Üniversiteleri Birliği (TURKUNIB) ve Orkhon Değişim Programı gibi mevcut mekanizmalar, üniversiteler arası etkileşimi ve akademik hareketliliği desteklemektedir (Türk Devletleri Örgütü, 2026).

Bu yapılar, kadın bilim insanlarının önderliğindeki tematik araştırma ağları için bir temel oluşturabilir. Bununla birlikte, sürdürülebilir bilimsel iş birliği, toplantılardan ve akademik ziyaretlerden daha fazlasını gerektirir; aynı zamanda ortak araştırma sorularına, görev paylaşımına, araştırma altyapısına erişime, ortak yayınlara, genç araştırmacılar için eğitime ve uzun vadeli finansman mekanizmalarına da bağlıdır.

Örneğin, yeşil analitik kimya ve yapay zekâ destekli sensör teknolojilerine odaklanan işbirlikçi bir ağ, su kalitesi izleme, gıda güvenliği, tarımsal üretimde kimyasal kalıntıların tespiti ve çevresel kirleticilerin analizi gibi bölgesel öncelikleri ele alabilir. Ülkeler arasında laboratuvar altyapıları, uzmanlıkları ve saha koşullarına dayalı tamamlayıcı ortaklıklar kurmak, araştırmanın bilimsel ve pratik değerini artırabilir. Bu bağlamda uluslararası fonlama programları da dikkate alınmalıdır. COST, Erasmus+ ve Horizon Europe gibi programlar, ilgili çağrıların amaçlarına, uygunluk şartlarına ve katılım kurallarına bağlı olarak, ağ oluşturmayı, araştırmacı hareketliliğini, kapasite geliştirmeyi ve işbirlikçi araştırmaları destekleyebilir. Amaç, yalnızca kadın araştırmacıların proje geliştirme süreçlerine katılımını artırmak değil, aynı zamanda koordinasyon, bilimsel karar alma ve bütçe yönetimi konularındaki rollerini güçlendirmek olmalıdır.

5. Öneri: Türk Dünyası Kadın Bilim İnsanları için İnovasyon Ağı

Bu bakış açısı makalesi, Türk Dünyası Kadın Bilim İnsanları İnovasyon Ağı adı altında uluslararası bir iş birliği platformu oluşturulmasını önermektedir. Öneri, mevcut bir kuruluşu değil, bölgesel bilimsel iş birliğini güçlendirmeye yönelik bir modeli tanımlamaktadır. Ağın başlangıçta beş temel faaliyet alanına odaklanması önerilmektedir:

1. *Ortak araştırma projeleri*: Yeşil kimya, yapay zekâ, sürdürülebilir malzemeler, sensör teknolojileri ve çevre izleme alanlarında disiplinlerarası ekipler kurulması,

2. *Genç kadın araştırmacıları destekleme*: Mentorluk programları, ortak eğitimler, kısa süreli araştırma ziyaretleri ve doktora sonrası fırsatlar geliştirilmesi,

3. *Bilimsel altyapı ve bilgi paylaşımı*: Laboratuvar olanaklarının, eğitim kaynaklarının ve araştırma yöntemlerinin paylaşılması ve uygun veri yönetimi ve araştırma etiği standartlarının benimsenmesi,

4. *Bilimden teknolojiye geçiş*: Araştırma sonuçlarının prototiplere, patentlere, akademik girişimlere ve endüstri iş birliklerine dönüştürülmesine yardımcı olunması,

5. *Uluslararasılaşma*: Türk dünyasındaki ortaklıkların Avrupa ve diğer uluslararası araştırma ağlarıyla birleştirilmesi ve uygun fonlama programları için ortak başvuruların hazırlanması.

Ağın başarısı yalnızca üye sayısıyla değil, aynı zamanda ortak proje başvuruları, fonlanan araştırmalar, ortak yazarlı yayınlar, genç araştırmacı hareketliliği, geliştirilen prototipler ve kadınların bilimsel liderlikteki katılımı gibi göstergelerle de değerlendirilmelidir.

Uygulama açısından bakıldığında, iyi bir ilk adım, farklı ülkelerdeki üniversitelerden ve araştırma merkezlerinden temsilcilerin yer aldığı küçük bir kurucu çalışma grubu oluşturmak olacaktır. Bu grup, öncelikli araştırma alanlarını belirleyebilir, mevcut işbirliği mekanizmalarını değerlendirebilir ve ilk ortak proje çağrısı için bir yol haritası geliştirebilir. Bu, önerinin sembolik bir ağ oluşturma girişiminin ötesine geçmesine ve ölçülebilir bilimsel çıktılar üreten işbirlikçi bir modele dönüşmesine yardımcı olacaktır.

Sonuç

Yeşil inovasyon ve yapay zekâ, bilimsel araştırmalarda yeni fırsatlar yaratırken, çevresel sorumluluk, veri güvenilirliği ve etik yönetişim konularında da soruları gündeme getiriyor. Bu dönüşümde kadın bilim insanlarını araştırmacı, lider, girişimci ve mentor olarak desteklemek, bilimsel kapasitenin daha kapsayıcı ve etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamaya yardımcı olabilir. Türk dünyasındaki ülkeler için ortak araştırma ağları, akademik hareketlilik ve uluslararası proje geliştirme mekanizmaları, bölgesel bilimsel iş birliğini güçlendirmek için değerli fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatların kalıcı sonuçlar vermesi için ortak önceliklerin belirlenmesi, kurumsal desteğin sağlanması, sürdürülebilir finansmanın güvence altına alınması ve net performans göstergelerinin oluşturulması gerekmektedir.

Kadın öncülüğünde kurulacak bir inovasyon ağı, yeşil ve yapay zekâ destekli teknolojiler alanındaki bilimsel uzmanlığı bir araya getirebilir. Bu ağın amacı sadece kadınların bilim alanındaki görünürlüğünü artırmak değil, aynı zamanda Türk dünyasının küresel bilimsel iş birliği ve sürdürülebilir kalkınmadaki rolünü güçlendirmek olmalıdır.

Kaynaklar

Boiko, D. A., MacKnight, R., Kline, B., & Gomes, G. (2023). Autonomous chemical research with large language models. *Nature, 624*, 570–578. https://doi.org/10.1038/s41586-023-06792-0

European Commission. (2020). *Gendered innovations 2: How inclusive analysis contributes to research and innovation*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2777/53572

European Commission. (n.d.). *Gender equality in research and innovation*. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-research-and-innovation/democracy-and-rights/gender-equality-research-and-innovation_en

Organization of Turkic States. (2026). *Education cooperation*. https://turkicstates.org/en/areas-of-cooperation-detail/6-education-cooperation

Pena-Pereira, F., Wojnowski, W., & Tobiszewski, M. (2020). AGREE—Analytical GREEnness metric approach and software. *Analytical Chemistry, 92*(14), 10076–10082. https://doi.org/10.1021/acs.analchem.0c01887

UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. UNESCO. https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics

CEDİTÇİLİK DÖNEMİNİN MİZAH BASININDA KADIN MESELESİ (“MUŞTUM” VE “MOLLA NASREDDİN” ÖRNEĞİNDE)

THE WOMAN QUESTION IN THE SATIRICAL PRESS OF THE JADID ERA: MUSHTUM AND MOLLA NASREDDIN COMPARED

Fazilat MUHAMMADIYEVA
Doktora Öğrencisi, Alişir Nevai Adına Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Özbek Edebiyatı Tarihi ve Metin Bilimi Bölümü, Taşkent, Özbekistan / ORCID ID: 0009-0009-9095-0117

Özet
Bu makalede ceditçi basında kadın konusunun ele alınışı, özellikle “Muştum” (Özbekistan) ve “Molla Nasreddin” (Azerbaycan) mizah dergilerindeki yorumlanışı karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. XX. yüzyılın başlarında şekillenen Ceditçilik hareketi basını toplumsal reformların bir aracına dönüştürmüş, bu süreçte kadın meselesi – eğitim hakkı, peçe geleneği, erken ve zorla evlilik, aile içi baskı ve toplumsal hayattan dışlanma gibi sorunlar – merkezi bir yer tutmuştur. “Muştum” ve “Molla Nasreddin” dergileri bu meseleleri feuilleton, karikatür ve hicivli öykülerle geniş biçimde işleyerek kamuoyunu muhafazakâr bakış açılarından vazgeçmeye yöneltmiş, kadının toplumsal konumuna ilişkin yeni bir bilincin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Araştırmada karşılaştırmalı-tipolojik ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak, her iki yayının üslup bakımından benzerlik ve farklılıkları ile birlikte kadın imgesinin tasvir edilme eğilimleri ortaya konulmaktadır. Araştırma sonuçları, her iki derginin de hicivli-eleştirel üslup aracılığıyla kadın meselesinde ilerici görüşleri savunduğunu, ancak milli ve bölgesel bağlama göre bu meselenin yorumlanmasında kendine özgü farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Makale, Türk halklarının Ceditçi basın tarihinin, özellikle mizah türü aracılığıyla toplumsal düşüncenin evrimini incelemeye katkı sağlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Ceditçi Basın, Muştum, Molla Nasreddin, Kadın Meselesi, Mizah Basını, Feuilleton, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi.
Abstract
This article offers a comparative analysis of how the woman question was addressed in the Jadid press, with particular focus on its treatment in the satirical magazines “Mushtum” (Uzbekistan) and “Molla Nasreddin” (Azerbaijan). The Jadid reform movement, which took shape in the early twentieth century, turned the press into an instrument of social reform, and within this process the woman question – including the right to education, the tradition of veiling, early and forced marriage, domestic oppression, and exclusion from social life – occupied a central place. “Mushtum” and “Molla Nasreddin” addressed these issues extensively through feuilletons, caricatures, and satirical stories, steering public opinion away from conservative attitudes and laying the groundwork for a new awareness of women’s place in society. Using comparative-typological and content-analysis methods, the study identifies both the stylistic similarities and differences between the two publications, as well as tendencies in how the image of women was portrayed. The findings show that both magazines advanced progressive views on the woman question through a satirical-critical style, though the interpretation of the issue varied in distinct ways depending on national and regional context. The article contributes to the study of the history of the Jadid press among Turkic peoples, particularly the evolution of social thought as expressed through the satirical genre.
Keywords: Jadid press, Mushtum, Molla Nasreddin, woman question, satirical press, feuilleton, comparative literary studies.

EDEBÎ METİNDE KADIN İMGESİNİN ESTETİK-ETİK YORUMU (LUKMAN BURİHAN'IN "BEKLENEN GÜN" HİKÂYESİ ÖRNEĞİNDE)

THE AESTHETIC-ETHICAL INTERPRETATION OF THE FEMALE IMAGE IN LITERARY TEXT (BASED ON LUKMAN BURIKHAN'S STORY "THE EXPECTED DAY")

Barchin ŞUKUROVA
Filoloji Bilimleri Felsefe Doktoru (PhD), Doçent, Sarbon Üniversitesi, Filoloji ve Dil Öğretimi Anabilim Dalı, Taşkent, Özbekistan / ORCID ID: 0009-0006-7052-1030

Özet

Bu makalede edebî metinde kadın imgesinin estetik-etik yorumu, Lukman Burihan'ın "Beklenen Gün" (Kutilgan kun) adlı hikâyesi örneğinde karşılaştırmalı-tipolojik olarak incelenmiştir. Araştırmanın merkezinde hikâyenin kadın kahramanı, genç gelin imgesi yer almaktadır: o, geleneksel aile ve milli değerler ruhuyla yetiştirilmiş, eşine itaatkâr, sabırlı, ancak iç dünyasında kendi kaderi hakkında sessizce ıstırap çeken bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Makalede onun psikolojik portresi (gözlerindeki dalgınlık), iç dünyasının açığa çıkmasında peyzaj tasviri (kayısı ağacı sembolü) ve leitmotif gibi sanatsal araçların rolü tahlil edilmiş, ayrıca eşi Boyhan imgesiyle uyum içinde onun ailedeki konumu ve "kadınlık, Müslüman kadın olma görevi" kavramı ele alınmıştır. Abdulla Kadiri'nin "Toşpolat Tacang Ne Diyor?" ve Çolpan'ın "Aydınlık Gecelerde" hikâyelerindeki kadın imgeleriyle karşılaştırmalı paralellikler kurularak, XX. yüzyıl Özbek hikâyeciliğinde kadın kaderinin sanatsal ifade geleneği izlenmiştir. Profesör D. Kuronov'un öne sürdüğü "bakış açısı poetikası" kavramından yararlanılarak, okurun özdeşleşme süreci aracılığıyla kadın kahramanın kaderine karşı tutumu meselesi aydınlatılmıştır. Sonuç olarak, "kitle kültürü" etkisiyle milli değerlerden kopma tehlikesi altında dahi, kadın imgesinin sabır, inanç ve umut sembolü olarak estetik ve etik bir kategori düzeyine yükseldiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: hikâye, kadın imgesi, leitmotif, psikolojik portre, bakış açısı poetikası, özdeşleşme, edebî metin, estetik-etik kategori.

Abstract

This article presents a comparative-typological study of the aesthetic-ethical interpretation of the female image in literary text, based on Lukman Burikhan's short story "The Expected Day" (Kutilgan kun). At the center of the study stands the young bride, the story's central female figure, raised in the spirit of traditional family and national values, obedient and patient toward her husband, yet silently suffering over her own fate within her inner world. The article analyzes the artistic devices through which her inner world is revealed, including her psychological portrait, expressed through the pensive look in her eyes, the symbolic landscape image of the apricot tree, and leitmotif, and examines her position within the family in harmony with the image of her husband, Boykhon, along with the concept of a woman's duty as wife and Muslim. The article draws comparative parallels with the female images in Abdulla Qodiriy's story "Toshpolat tajang nima deydi?" and Chulpon's "Oydin kechalarda", tracing the artistic traditions of representing women's fate in twentieth-century Uzbek short fiction. Drawing on Professor D. Quronov's concept of the "poetics of point of view", the study examines the reader's identification with the female protagonist's fate. The article concludes that, even under the threat of detachment from national values caused by "mass culture", the female image rises to the level of an aesthetic and ethical category as a symbol of patience, faith, and hope.

Keywords: story, female image, leitmotif, psychological portrait, poetics of point of view, identification, literary text, aesthetic-ethical category.

İSHAKHAN İBRAT'IN KAYNAK ARAŞTIRMACISI (MENBEŞÜNAS) OLARAK YETİŞMESİNDE ANNESİ HÜRİBİBİ'NİN ROLÜ VE KATKISI

THE ROLE AND CONTRIBUTION OF ISHOQKHON IBRAT'S MOTHER HURIBIBI IN HIS FORMATION AS A SOURCE SCHOLAR (MANBASHUNOS)

Zilola NURALİYEVA
Yüksek Lisans Öğrencisi, Mirza Uluğbek Özbekistan Milli Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan

Özet

Bu makalede, Özbekistan'da milli uyanış döneminin önde gelen temsilcilerinden, güçlü bir dilbilimci ve kaynak araştırmacısı (menbeşünas) olan İshakhan İbrat'ın bilim insanı olarak yetişmesinde annesi Hüribibi'nin rolü ve katkısı incelenmiştir. Bilindiği üzere, daha sonra "Cami ül-hutut", "Lugati Sittai Elsine", "Tarih-i Fergana" gibi önemli tarihî-edebî kaynak eserler yaratan İshakhan, geleneksel mahalle mektebinde beş yıl okumasına rağmen okuma-yazma öğrenememişti. Makalede, İbrat'ın kendi hatıralarına ("Mizan üz-Zaman") dayanılarak, ilk okuma-yazma ve yazı becerilerinin, kendi evinde kızlar için bir mektep işleten annesi Hüribibi'nin elinde şekillendiği ortaya konmuştur. Araştırmada, Hüribibi'nin ezbere dayalı öğretimden farklı olarak yazı ve güzel yazı (hüsnühat) da öğreten pedagojik yönteminin, oğlunda metin, yazı ve dil tarihine yönelik ilmî merakın ilk filizlerinin doğmasına zemin hazırladığı gösterilmiştir. Ayrıca, Hüribibi'nin mektebine karşı bazı tutucu çevrelerin gösterdiği direniş ve onu kapattırma girişimleri üzerinden, dönemin kadın aydınının karşılaştığı toplumsal engeller de ele alınmıştır. Sonuç olarak, İshakhan İbrat'ın kaynak araştırmacılığı alanındaki sonraki büyük hizmetlerinin kökeninin öncelikle annesi Hüribibi'nin aydınlanmacı faaliyetine dayandığı ve bunun, Özbek kültür tarihinde kadının bilimin gelişimindeki dolaylı ama belirleyici rolünü ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İshakhan İbrat, Hüribibi, Kaynak Araştırmacılığı (Menbeşünaslık), Kadın Aydın, Kızlar Mektebi, "Mizan Üz-Zaman", Milli Uyanış Dönemi.

Abstract

This article examines the role and contribution of Huribibi, the mother of Ishoqkhon Ibrat, a prominent representative of the National Awakening period in Uzbekistan and an accomplished linguist and source scholar (manbashunos), in his formation as a scholar. It is known that Ishoqkhon, who later created such important historical-literary source works as "Jome ul-hutut," "Lug'ati sittai alsina," and "Tarixi Farg'ona," was unable to become literate even after five years of study at a traditional neighborhood school. Drawing on Ibrat's own memoirs ("Mezon uz-zamon"), the article demonstrates that his initial literacy and writing skills were formed specifically under the guidance of his mother, Huribibi, who ran a school for girls in their own home. The study shows that Huribibi's pedagogical method, unlike rote memorization, also taught writing and calligraphy, laying the foundation for her son's early scholarly interest in text, writing, and the history of language. The article further addresses the social obstacles faced by a female enlightener of her time, examined through the resistance of conservative circles to Huribibi's school and their attempts to have it closed. The article concludes that the roots of Ishoqkhon Ibrat's later major contributions to source studies trace back, above all, to his mother Huribibi's educational activity, revealing the indirect yet decisive role of women in the development of scholarship in Uzbek cultural history.

Keywords: Ishoqkhon Ibrat, Huribibi, Source Studies (Manbashunoslik), Female Enlightener, Girls' School, "Mezon Uz-Zamon", National Awakening Period.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДА ӨМІР СҮРГЕН РУ-ТАЙПАЛАРДЫҢ БАСҚА МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ҚҰРАМЫНДА ҚАЛЫПТАСУДАҒЫ МЕТОХОНДРИЯЛЫҚ ДНҚ РӨЛІ

Алмагул Арапхановна БЕКЕНОВА
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты Ежелгі және ортағасырлардағы Қазақстан мен іргелес елдер тарихы бөлімінің ғылыми қызметкері, тарих магистрі. Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, Шевченко көшесі, 28
ORCID 0000-0001-6034-900X

Аңдатпа
Тарих ғылымы заман талабына қарай дамып, зерттеудің жаңа әдістері мен тәсілдерін көбейтуде. Соңғы уақыттарда қарқындап дамып келе жатқан тарихты зерттеудің пәнаралық тәсілінің бірі – генетикалық тарих болып табылады. Генетикалық тарих адамның метохондриялық ДНҚ (мтДНҚ) (анадан балаға), Y-хромосы (Chr Y) (әкеден ұл балаға), аутосомды (ата-анасының екеуінен) ДНҚ түрлерін талдау арқылы зерттелетін ғылым түрі. Генетикалық тарих зерттеулерінің нәтижесінде рулардың генетикалық ерекшеліктерін, әлем халықтарының көші-қон үдерісін зерделеуге болады. Нәтижесінде белгілі бір рулардың дами келе халық болып қалыптасып, мемлекеттік деңгейге жету жолын көруге болады. Мысалы, Қазақстан тарихнамасында алғашқылардың бірі болып ҚРҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор О. Смағұлов генетикалық талдау нәтижелерін өз зерттеулерінде пайдаланып, автохтонды қазақ халқының 50 ғасырдан бері Қазақстан аумағында өмір сүргендігін дәлелдеді. PhD-доктор Ж.Сәбитов қазақ руларының этногенезі (шежіре), Шыңғыс хан ұрпақтарының генеологиясын ДНҚ-талдау деректерімен зерттеген. PhD-доктор М.К.Жабагин қазақтардың генетикалық ерекшеліктерін, Қазақ популяциясындағы Y-хромосомалық полиморфизмнің сипаттамасына зерттеулер жүргізген. Аталған ғалымдар метохондриялық ДНҚ тұрғысынан да өзіндік зерттеулер жасаған. Мақала мақсаты – метохондриялық ДНҚ-ны зерделеген зерттеулер негізінде рулардың, халықтардың, мемлекеттердің қалыптасуындағы өзіндік ерекшеліктерін, орны мен рөлін анықтау.
Метохондриялық ДНҚ тек әйелдер арқылы анадан балаға, әжеден немерелеріне мыңдаған жылдардан бері беріліп келеді. Ол анадан ұл балаға да беріледі, бірақ онымен қалады. Ал анадан қыз балаға берілгенде, қыз ұрпақтан қыз ұрпаққа жалғасып отырады. Негізінен жасушада әрбір метохондрияда 16500 нуклейдті дөңгелек ДНҚ молекуласы эволюция мен шежіренің «молекулалық сағаты» ретінде пайдаланылады. Тарих тұрғысынан алғанда анасы бойынша туыстарды анықтауға көмектеседі. Яғни қыздың бойындағы метохондриялық ДНҚ түпкі ананың (діни кітаптардағы Хауа ана, Ева) метохондриялық ДНҚ-мен бірдей, тек кейбірінде сирек мутациялық өзгерістер ғана енген болуы мүмкін. Осыны негізге ала отырып, мақала шеңберінде метохондриялық ДНҚ-ның рулардың қалыптасуындағы рөлі зерделенеді.

Кілт сөздер: генетика, метохондриялық ДНҚ, этногенез, формация, мемлекет.

Abstract

Historical science develops in accordance with the requirements of the time, multiplying new methods and approaches to study. One of the interdisciplinary approaches to the study of history, which has been intensively developing recently, is genetic history. Genetic history is a type of science studied by analyzing the types of human mitochondrial DNA (mtDNA) (from

mother to child), Y-chromosome (Chr Y) (from father to son), autosomal (from both parents) DNA. As a result of the research of genetic history, it is possible to study the genetic characteristics of tribes, the migration process of the peoples of the world. As a result, one can see how certain clans develop into nations and reach the state level. For example, one of the first in the historiography of Kazakhstan, academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences, Professor O. Smagulov used the results of genetic analysis in his research to prove that the indigenous Kazakh population lived in Kazakhstan for more than 50 centuries. PhD-Dr. J. Sabitov studied the ethnogenesis of the Kazakh clans (genealogy), the geneology of the descendants of Genghis Khan with DNA analysis data. PhD-Dr. M.K. Zhabagin conducted research on the genetic characteristics of Kazakhs, the features of Y-chromosomal polymorphism in the Kazakh population. These scientists have also conducted their own research in terms of mitochondrial DNA. The purpose of the article is to identify the specific features, place, and role in the formation of tribes, peoples, and states based on studies of metochondrial DNA.

Metochondrial DNA has been passed from mother to child only through women, from grandmother to grandchildren for thousands of years. MtDNA is also passed from the mother to the boy, but remains with him. And when it is passed from mother to daughter, from generation to generation along the female lines. There are 16,500 nucleides of DNA ring molecules in each cell in the metochondria, they are used as the "molecular clock" of evolution and genealogy. From the point of view of history, it helps to identify maternal relatives. That is, the girl's metochondrial DNA is the same as that of the mother's metochondrial DNA (Haua, Eve in religious books), only rare mutational changes can be made in some of them. Based on this, the article will explore the role of metochondrial DNA in the formation of clans, peoples and states.

Keywords: genetics, mitochondrial DNA, ethnogenesis, formation, state.

Кіріспе

Қазіргі Қазақстан аумағының ежелгі замандардан бері қарай ру-тайпалық құрылымдардан бастап, мемлекеттерге дамып, тарихи сабақтастықта дамығаны тарихтан белгілі. Қазақ жерінде өмір сүрген ру-тайпалар дами келе басқа жерлерге де таралып, өз мемлекеттерін қалыптастырып отырған. Қазақтың құрамындағы рулардың қазіргі уақыттағы басқа мемлекеттердің құрамында да кездесетіні анық. Мысалы, Башқұрт елінің құрамының басым көпшілігі табын руынан тұрады, XIII-XIV ғғ. қыпшақ руларымен толыққан (Кузеев, 1974). Саха елінің құрамындағы басым рулардың бірі қаңлылар (Ушницкий, 2011) қазақтың ежелгі руларының бірі болып табылады. Татар елінің этникалық құрамының қалыптасуында қыпшақ-қимақ рулары маңызды орын алған (Исхаков, 2004). Бұлғар елінің қалыптасуының ғұндық теориясы бойынша Баграшкөл мен Баркөл аумағының тұрғындары өздерін ғұндардың ұрпағы ретінде есептейді (Войников, 2020). Сондай-ақ ғалымдар Карпат бассейініне V-VI ғғ. келген ғұндар, аварлар мен венгрлердің азиялық хунну мен еуропалық гундармен сабақтастығын анықтаған (Мароти, Непаракки и др., 2022). Қазақ мемлекеттілігінің тарихи сабақтастығын ғұндардан алатындығы, қазақ құрамындағы арғын руының түбірі ғұн екендігі тарихтан белгілі. Сонымен қатар, Финляндиядағы ерлер гаплогруппасы-N, ерлер халқының 63,2%, Солтүстік Савода шамамен 80 % (Lappalainen, 2006) құрайды. Алайда, бұл гаплогруппа Орталық Еуропада кездеспейді және Норвегияның солтүстігін қоспағанда, Скандинавияда сирек кездеседі. N гаплотипінің барлық тармақтары

шамамен 5000 жыл бұрын, Шығыста бір жерде ортақ ата-бабаға ие. Ал N-M231 гаплогруппасы сіргелі өкілдері арасында жиі кездеседі (64,1%) (Khussainova, e.t.c., 2022). Тарихтан сіргелінің қазақтың ежелгі руларының бірі болып табылатындығы белгілі. Түрік мемлекетінің өзі Қазақ жерін «Ата жұрт» санайды. Жалпы тізе берсе, түбі бір түркі халықтарының құрамындағы ру-тайпалар қазақ елінің құрамында кездеседі. Кейбір мемлекеттердің өзі шығу тегін Қазақ жерінен бастайтындығын мойындайды. Бұл ататек тұрғысынан, ал анатек тұрғысынан зерделеу тарихымызда біртіндеп дамып келеді.

Ғылыми зерттеудің мақсаты – мтДНҚ-ны зерделеген зерттеулер негізінде рулардың, халықтардың, мемлекеттердің қалыптасуындағы өзіндік ерекшеліктерін, орны мен ролін анықтау. Қазақстан аумағында өмір сүрген ру-тайпалардың басқа мемтекеттердің құрамында қалыптасуында мтДНҚ-ның өзіндік ерекшелігі болған. Зерттеудің маңыздылығы түбі бір түркі халықтарының, жалпы халықтардың бірлігін нығайта түсіп, қазақ елінің тарихын көршілес мемлекеттер тарихымен толықтыра түсу. Сондықтан басқа мемлекеттермен тарихи, этникалық байланыстарды зерттеу қазақ этногенезін де толықтыра түсіп, тарих ғылымына өз үлесін қосары анық.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Тақырыпты зерделеу барысында пәнаралық зерттеу әдісі – генетикалық тарих әдісі пайдаланылды. Нақтырақ айтқанда, генетика ғылымының популяциялық генетика, генетикалық шежіре, филогенетика, т.б. салаларының зерттеу нәтижелері – гаплотоптар, субгаплотоптар, субклад, гаплотиптер, олардың «аналық ағашы» (материнское древо), т.с.с. зерделеуде өзара салыстырылды. Яғни генетки ғалымдардың арнайы лабораторияларда жүргізген сараптамаларының қорытындылары мақалаларында көрсетілген кестелер, карталар, тізімдер, «анатек ағашының» (древо предков) суреттері пайдаланылды. Мамандығы бойынша бағдарламашы, лингвистика мен тарих саласын зерделеуші И.К. Гаршиннің сайтындағы (Сайт Игоря Гаршина) генетикалық популяция бөлігіндегі жинақталған ақпараттарынан мтДНҚ-ларға қатысты деректері пайдаланылды. «Гемини» бағдарламасы арқылы сайттағы мтДНҚ-ларға қатысты ақпараттардан карталар құрастырылды (1-8-карталар). Қазақстан аумағында таралған мтДНҚ гаплотоптарының таралу аймағының картасы жасалынды (8-карта).

Атап өтетіні, «аналық ағашы» (материнское древо) деп анаңызға қатысты қыз – ана – әже одан әрі қарай анықтауда аналық ағашын құруды білдіреді. Оны генетикалық талдау жасау орталықтарында ақы төлеп алуға болады. Ал «анатек ағашы» деп Хауа анадан бергі галотоптар, субкладтар мен гаплотиптердің таралуын зерделей келе жасалынатын анатек ағашын құруды білдіреді. Оны арнайы мамандар, зерттеушілер жасап, зерделеулерінде пайдаланып, рулар, тайпалар, халықтар, мемлекеттердің орналасу, даму, таралу ареалы анықталады.

Қажетті деректерді жинақтап болған соң, селекция әдісі арқылы зерттеуге қажетті нұсқалар алынды. Агрегирование әдісі арқылы деректер сипаттамалары бойынша жалпы сипаттамаларға біріктіріліп, анализ, синтез, компаративти әдістер арқылы зерделенді. Логикалық әдіс арқылы зертеулер қорытындыланып, моделдеу әдісі арқылы басқа мемлекеттердегі және қазақ жеріндегі өзара ұқсас мтДНҚ-лар анықталды. Хронологиялық баяндау әдісі арқылы мтДНҚ тарихының ежелгі заманнан даму тарихы баяндалды. Өзектілік әдісі арқылы зерттеудің қазіргі және болашақ ұрпақ үшін құндылықтары айқындалды.

Талқылау

Қазақстан тарихнамасында алғашқылардың бірі болып ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор О. Смағұлов генетикалық талдау нәтижелерін өз зерттеулерінде пайдаланып, автохтонды қазақ халқының 50 ғасырдан бері Қазақстан аумағында өмір сүргендігін дәлелдеді. PhD-доктор Ж.Сәбитов қазақ руларының этногенезі (шежіре), Шыңғыс хан ұрпақтарының генеологиясын ДНҚ-талдау деректерімен зерттеген. PhD-доктор М.К. Жабагин қазақтардың генетикалық ерекшеліктерін, Қазақ популяциясындағы Y-хромосомалық полиморфизмнің сипаттамасына зерттеулер жүргізген. Аталған ғалымдар метохондриялық ДНҚ тұрғысынан да өзіндік зерттеулер жасаған. Мысалы, А. Асканұлы, М. Вилар, У. Гарсия-Ортис, М.К. Жабагин, т.б. ғалымдардың «Казахские митохондриальные геномы позволяют получить представление об истории человеческой популяции в Центральной Евразии» мақаласы бойынша 200 Жетісу қазақтарының мтДНҚ гаплотоптары батыс-евразиялық (R0, H, HV) және шығыс-евразиялық (A, B, C, D) тармақтарына сипаттама берілген. Мақалада Жетісу қазақтарының мтДНҚ-ларынан табылған: M7 – буряттарда; N9a – түркі-монғол тілділерде; N9b – Жапонияның айндары мен рюкюанецтерінде; Y1 гаплотобының N9 субклады буряттар мен ұйғырларда, Жапония айндарында кездеседі делінген. Сондай-ақ, N субтармағының солтүстік бағыт арқылы таралғанын нақтылайтыны, A5, B5b, D4b2b, D5a2a1, F1a1, F1b1, G2a5, G2b2 и G3a2 шығыста жапон архипелагынан батыста қазақ даласына дейін кездесетіні келтірілген.

ДНҚ-ларды, оның ішінде мтДНҚ-ларды зерттеу негізінен генетика ғылымының зерттеу пәні болып табылады. Сондықтан пәнарадық әдістер арқылы, атап айтқанда, генетикалық тарих арқылы генетика саласының митохондриялық ДНҚ-ларға (бұдан әрі – мтДНҚ) қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері пайдаланылады. Атап өтетіні, ДНҚ зерттеулердің басым көпшілігі отандық және шетелдік ғалымдардың бірлескен еңбектерінің нәтижелері болып табылатындығы. Сондай-ақ зерттеулерді генетик мамандармен қатар тарихшы ғалымдар біріге жүргізген зерделеулерінің қорытындысы болып табылады. Яғни халықаралық деңгейдегі ортақ көзқарас пен бір бағытты байқауға болады.

Шетелдік ғалымдардан Е.В. Балановская мен О.П. Балановскийдің мтДНҚ-ға қатысты зерттеуінде, XX ғ. 90-жылдарынан бастап мтДНҚ зерделеніле бастағанын, нәтижесінде мтДНҚ-лардың гаплотоптарының пайда болған уақыты белгілене бастады делінген. Олардың пікірінше, «гаплотоптың қазіргі ауқымын оның пайда болуының ежелгі аймағымен салыстыру халықтың көші-қонын, сондай-ақ демографиялық және этникалық тарихтың басқа оқиғаларын (санның азаюы және «кеңею», популяцияның бөлінуі, неке құрылымының ерекшеліктері және басқалар) бақылауға жол ашады». Гаплотоп – ортақ анатек формасы бар мтДНҚ жиынтығы, аймақтар бойынша популяциялардың орналасуын анықтайды. Әр гаплотоп субгаплотопқа, ал олар гаплотиптерге бөлінеді. Ал мтДНҚ-ның филогенетикалық классификациясы «анатек ағашын» жасауға көмектеседі (Балановская, Балановский, 2007).

1987 ж. «Nature» журналында Р. Канн, М. Стоункинг, А. Уилсонның әртүрлі босанған әйелдерден жиналған плацента лардан тазартылған мтДНҚ талдау нәтижелері негізінде

«анатек ағашы» жасалынып, «митохондриялық Ева» анықталғаны жарияланған. Ал «Барлығы митохондриялық Ева туралы» атты мақаладан 1970-1980 жылдардағы мтДНҚ-ны зерттеуші ғалымдар арасында адамның шығу тегін Азия немесе Африка деп көрсетуде өзара ғылыми дискурс болғандығы байқалады (Гитшер, 2016).

Б. Сайкстің пікірі бойынша, H, J, U, K, T, X, V гаплотоптарының таралу аумағы – Европа; A, C, W, I, D гаплотоптарының таралу аймағы – Орталық Азия болып табылады. МтДНҚ-ны анықтауға дененің кез-келген тіндері: сүйектер, тістер, қан, қаңқалы мәйіттердің фрагменттері пайдаланылады (12 дочерей Евы, 2016).

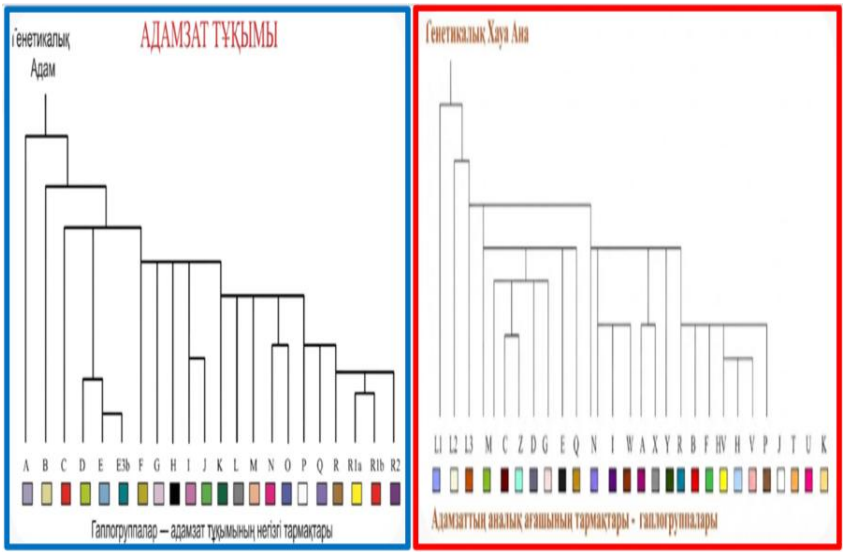
Э.Фернандес, А. Перес-Перес және т.б. мақаласында генетикалық талдауларда қазіргі және ежелгі популяциялардың генетикалық талдамалары кейде қарама-қарсы нәтижелер беретін жағдайлар орын алатынын, неолиттік кезеңде жер игерушілердің оңтүстік шығыстан аңшы-терімшілердің солтүстік батысына таралуы орын алғанын келтірген. Мысалы, Анатолиядан Дунай бағыты арқылы Британ аралдарына және Скандинавияға; жерортатеңіздік бағыт арқылы Иберия жағалауларына жеткен. Негізінен J, T1, U3 мтДНҚ гаплотоптары таралған. Неолитке дейін H гаплотоптары болғанын анықтаған (Фернандес и др., 2014).

ДНҚ-ларға қатысты деректерді зерделей келе, R, R1, R1a, R1b барлығын гаплотоп (гаплогруппа) деп жалпылай атау орын алынған және осы қатарларға қатысты субгаплотоп, субсклад, гаплотип терминдері аралас қолданылатыны байқалады. Осыған сәйкес, Y-хромосомды R субгаплотобының R1 субскладындағы R1a, R1b гаплотиптері деп атау, R1a гаплотипінен тараған R1a1, R1a2 (т.с.с.) R1a гаплотипінің R1a1, R1a2 субсклады деп атаған жөн болар.

Аталған зерттеулерде ежелгі заманнан бастап қазіргі Қазақстан аумағында өмір сүрген ру-тайпалардың басқа мемлекеттердің құрамында қалыптасудағы мтДНҚ ролі толық зерттелмеген. Сонымен қатар, басқа мемлекеттердің этникалық құрамын зерттеуге қатысты бұрынғы және қазіргі уақыттардағы зерттеу еңбектері әлі де толық зерделеуді қажет етеді.

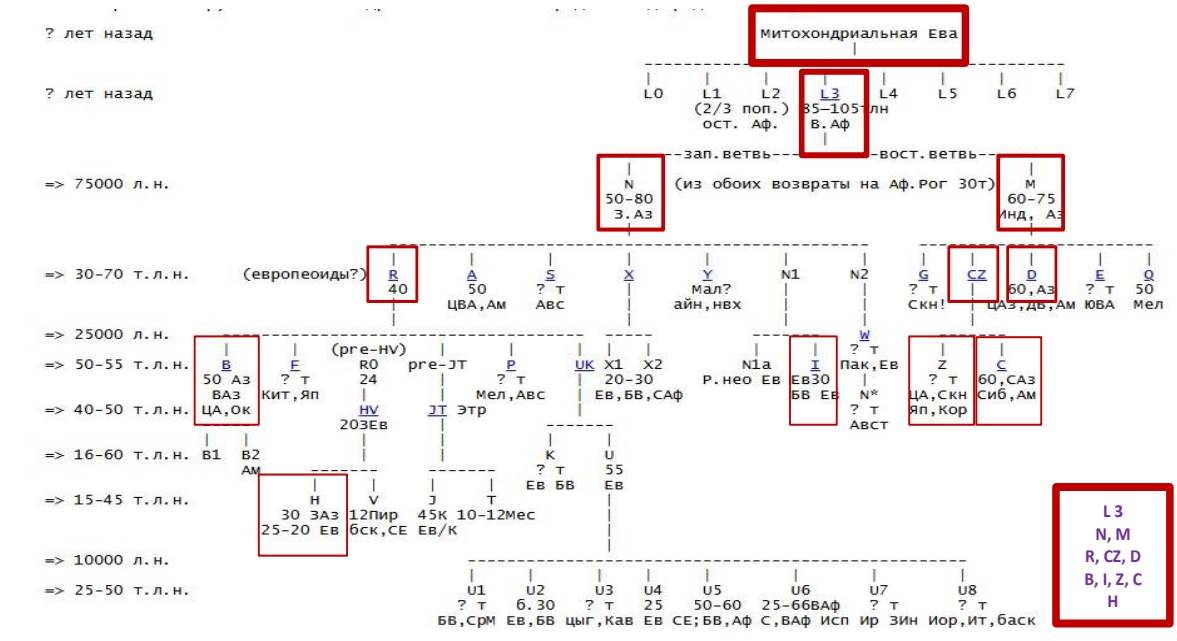
Нәтижелер.

И.К. Гаршиннің сайтындағы (Сайт Игоря Гаршина) генетикалық популяция бөлігіндегі жинақталған ақпараттарынан мтДНҚ-ларға қатысты деректері бойынша 27 гаплотоптан (латын әлипбиінің әріптерінен) тұратын «анатек ағашын» митохондриялық Хауа анадан (митохондриальная Ева) таратады (1-сурет):

1-сурет. Генетикалық гаплотоптар (Гаршин, мт-дерево).

Анатек ағашы мтХауаның L3 тармағынан N батыс тармағы және M шығыс тармағынан таралады (2-сурет). N тармағының гаплотоптарына R, A, S, X, Y, N1, N2; M тармағының гаплотоптарына G, CZ, D, E, Q жатқызылған. R гаплотобының субгаплогруппаларына (подгаплогруппы) B, F, RO, pre-JT, P, UK жатқызылған. X гаплотобынан тараған X1, X2 субкладтары, ал олардан X1a, X1b анықталса гаплотип деп атау ұсынылады. Субкладты анықтау критериі әріп пен сан қосындысы болса – X1, одан тарайтын тармақтың гаплотип (мысалы, X1a) болуы анық.

https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mtdna/index.html

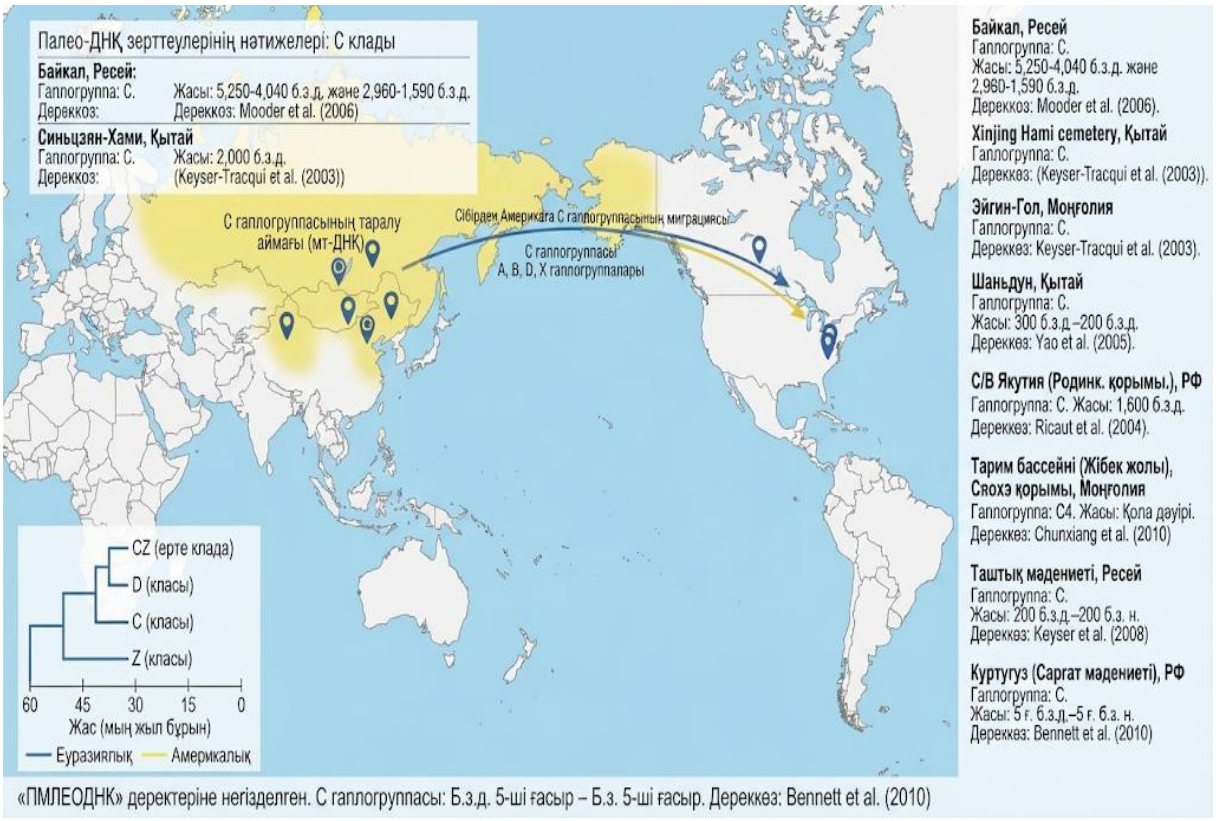
2-сурет. мтДНК анатек ағашы (Гаршин, хронология).

2-суреттегі мтДНК анатек ағашынан Орталық Азияға, Шығыс Азияға, Батыс Азияға, Азияға, Сібірге, Батыс Сібірге қатысты N, M, R, CZ, D, B, I, Z, C, H туралы И.К.Гаршиннің сайтындағы ақпараттар талданды. «Gemini» бағдарламасына ақпараттар

салынып, соған сәйкес құрастырылған карталар келесідей нәтижелер көрсетті (1-8 карталар):

1-карта. R мтДНҚ гаплотобының таралуы (Гаршин, R).

«ПМЛЕОДНК» деректеріне негізделген. C гаплогруппасы: Б.з.д. 5-ші ғасыр – Б.з. 5-ші ғасыр. Дереккөз: Bennett et al. (2010)

2-карта. С мтДНҚ гаплотобының таралуы (Гаршин, C& Z).

3-карта. Н мтДНҚ гаплотобының таралуы (Гаршин, H&V).

4-карта. D мтДНҚ гаплотобының таралуы (Гаршин, D).

5-карта. I мтДНҚ гаплотобының таралуы (Гаршин, I).

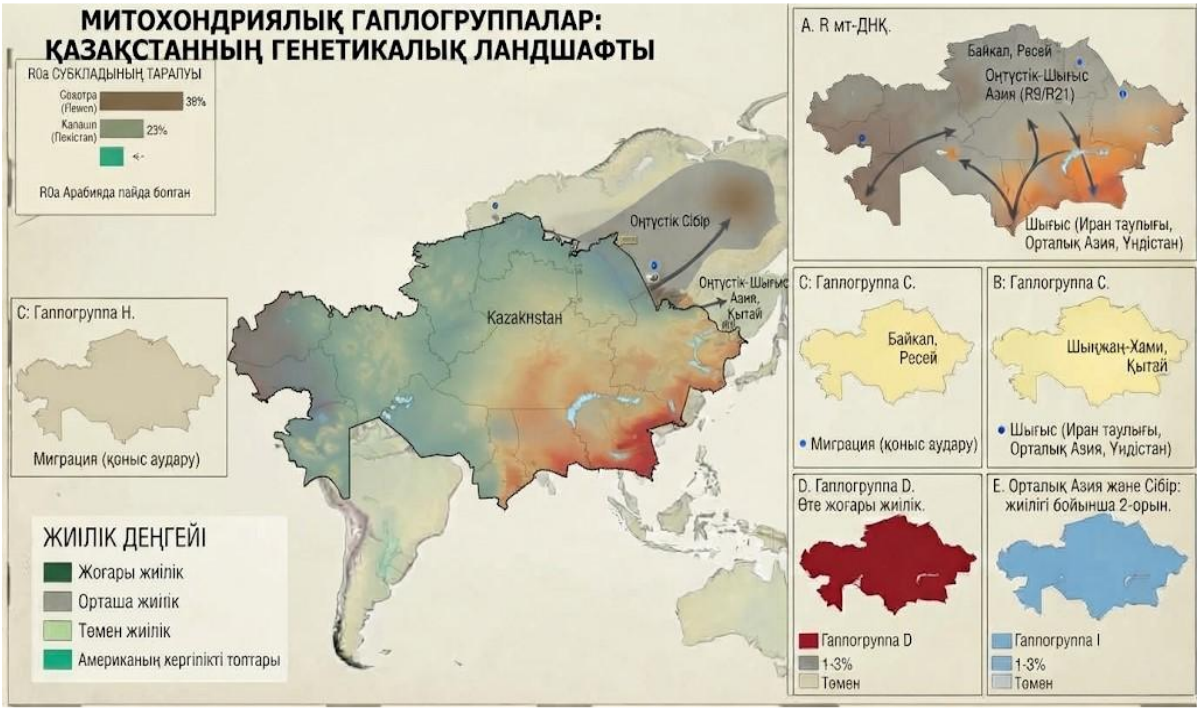
6-карта. B мтДНҚ гаплотобының таралуы (Гаршин, B).

«Gemini» бағдарламасы арқылы 1-6 карталар өңделіп, 7-картада жинақталды. Картадан гаплотоптар таралуының Қазақстан аумағымен байланыстылығын байқауға болады. Y-хромосомды P шамамен 35 мың жыл бұрын Сібір, Қазақстан, Өзбекстан арқылы солтүстік бағыттарда Синьзян, Ганьсу, Нинся? Және Орталық, Шығыс, Солтүстік Шығыс Азия аймақтарына, одан әрі американдағы индеецтерге дейін таралып, R және Q гаплотоптарын таратқан (Гаршин, Р). Осы кезеңге жоғарыда келтірілген «анатек ағашының» R, H, I, Z? гаплотоптарының таралу кезеңдері сәйкес келеді:

7-карта. МтДНҚ гаплотоптардың орналасуы мен таралуы.

7-картадан Қазақстан территориясын қалдыру негізінде 8-картада Қазақстанның мтДНҚ гаплотоптарының ландшафты жасалынды. Солтүстік Шығыс, Шығыс, Оңтүстік Шығыс, Оңтүстік, Орталық аумақтарында *D гаплотобының таралуы R гаплотобымен аралас* таралуы көрініп тұр. D гаплотобының Солтүстік Шығыс аумағында қазіргі керей, найман, уақ руларының орналасқан аймақтарында таралу жиілігі байқалады. *C гаплотобының таралуы* D, R гаплотоптарымен аралас кездесетіндігі, Батыс Қазақстанның кейбір аумақтарында таралуы, ал таралу жиілігі Орталық Қазақстан аумағы, қыпшақ, арғын руларының орналасқан аймақтарында және Солтүстік Шығыс аумағы екендігі байқалады. *R және I гаплотоптары* түстерінің араласуынан картада көкшіл жасыл түсте Солтүстік, Солтүстік Батыс, Оңтүстік Батыс және Орталық Қазақстан аумақтарында, қазіргі кіші жүз руларының орналасқан аймақтарында таралуы көрінеді. Бұл гаплотоптардың таралу жиілігі Батыс Қазақстан аумағында адай, табын руларының орналасқан аймақтарында байқалады (8-карта):

8-карта. Қазақстанның мтДНҚ гаплотоптарының ландшафты.

Қорытынды.

И.К. Гаршинге сайтындағы (Сайт Игоря Гаршина) генетикалық популяция бөлігінде мтДНҚ-ларға қатысты деректерді жинақтап, зерттеушілер назарына ұсынғанына алғыс білдіремін. Сол ақпараттар негізінде «Gemini» бағдарламасы арқылы 1-7 карталар құрастырылып, Қазақстанның мтДНҚ гаплотоптарының ландшафты жасалынды (8-карта). Картада кейбір кемшіліктер табылса, «Gemini», т.б. осы сынды бағдарламаның жетілуіне орай дәлділікке жету мүмкіндігі артады деп есептейміз. Генетика саласы мамандарының мтДНҚ базасын жасап, толықтыруына қарай, картадағы гаплотоптардың таралуы нақтылана түседі және басқа да гаплотоптармен, гаплотиптермен толықтырылады деген ойдамыз.

Зерттеу нәтижесінде түбі бір түркі халықтарының ататек бойынша ғана емес, R, H, D, C гаплотоптарының таралу аймағына сәйкес анатек бойынша ортақ ұқсастықтары бар екендігі анықталды. Бұл жалпы түркі халықтардың, көптеген халықтардың бірлігін нығайта түсіп, қазақ елінің тарихын көршілес мемлекеттер тарихымен толықтыра түседі деген ойдамыз. Басқа мемлекеттермен тарихи, этникалық байланыстарды зерттеу қазақ этногенезін де толықтыра түсіп, тарих ғылымына өз үлесін қосары анық.

Пайдаланылған әдебиеттер мен дереккөздер:

Кузеев, 1974 – Кузеев Р.Г. Происхождение башкирского народа. Этнический состав, история расселения. – М: Наука, 1974.

Ушницкий, 2011 – Ушницкий В. В. Историография этногенеза саха: обзор научных гипотез и версий // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История. Филология. – 2011. – Т. 10, вып. 5. – С. 73–81.

Исхаков, 2004 – Исхаков Д. М. Этнография татарского народа, Казань, Магариф, 2004.
Войников, 2020 – Войников Ж. (Болгария). Древние болгары – кто они? Новый взгляд на старый вопрос. Дата обращения: 1 мая 2022. Архивировано 22 октября 2020 года.

Мароти, Непаракки и др., 2022 – Золтан Мароти, Эндре Непаракки, Ошкар Шютц, Шилард Шандор Галь, Петер Томка, Тибор Тёрёк. Генетическое происхождение гуннов, аварцев и завоевание венгров. // Current Biology. 11 июль, 2022. URL: https://www.cell.com/current-biology/fulltext/S0960-9822(22)00732-1.

Lappalainen, 2006 – Lappalainen T. ym. 2006: Regional differences among the Finns: A Y-chromosomal perspective. – Gene 376.

Khussainova, e.t.c., 2022 – Elmira Khussainova, Ilya Kisselev, Olzhas Iksan, Bakhytzhan Bekmanov, Liliya Skvortsova. Genetic Relationship Among the Kazakh People Based on Y-STR Markers Reveals Evidence of Genetic Variation Among Tribes and Zhuz // Frontiers in Genetics. – 2022. – Т. 12. – ISSN 1664-8021. – doi:10.3389/fgene.2021.801295/full.

Балановская, Балановский, 2007 – Балановская Е.В., Балановский О.П. Русский генофонд на Русской равнине (6.2. Митохондриальная ДНК (материнские линии). – М.: Луч, 2007. URL: https://historylib.org/historybooks/E-V--Balanovskaya--O-P--Balanovskiy_Russkiy-genofond-na-Russkoy-ravnine/; Историческая библиотека. URL: https://historylib.org/historybooks/E-V--Balanovskaya--O-P--Balanovskiy_Russkiy-genofond-na-Russkoy-ravnine/28?utm_source=gemini.

Гитшер, 2016 – Гитшер Д. Всё о Митохондриальной Иве: интервью с Ребеккой Канн. // National Library of Medicine. 27 мая, 2016. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2877732/?utm_source=gemini#pgen-1000959-g001.

12 дочерей Евы, 2016 – 12 дочерей Евы: ДНК-генеалогия по материнской линии. 17 августа 2016. // Переформат.ру. URL: http://pereformat.ru/2016/08/mtdna/.

Фернандес и др., 2014 – Фернандес Э., Перес-Перес А., Гамба С., Пратс Э., Куэста П., Анфрунс Дж. и др. (2014) Анализ древней ДНК ближневосточных фермеров 8000 г. до н.э. подтверждает пионерскую морскую колонизацию раннего неолита материковой Европы через Кипр и острова Эгейского моря. PLoS Genet 10(6): e1004401. https://doi.org/10.1371/journal.pgen.1004401.

Гаршин, мт-дерево – Гаршин И.К. Генеалогическое дерево митохондриальных гаплогрупп (мт-дерево). // URL: https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mt-dna/index.html.

Гаршин, хронология – Гаршин И.К. Хронология женских гаплогрупп. // URL: https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mt-dna/index.html.

Гаршин, R – Гаршин И.К. Гаплогруппа R мтДНК человека. // URL: https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mt-dna/r-maternal-clade/index.html.

Гаршин, C& Z – Гаршин И.К. Митохондриальная гаплогруппа C& Z. // URL: https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mt-dna/cz-mt-hg/index.html.

Гаршин, H&V – Гаршин И.К. Гаплогруппа H&V. // URL: https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mt-dna/hv-mt-hg/index.html.

Гаршин, D – Гаршин И.К. Гаплогруппа D мтДНК человека. // URL: https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mt-dna/d-motherly-clade.html.

Гаршин, I – Гаршин И.К. Гаплогруппа I мтДНК человека. // URL: https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mt-dna/i-mitochondrial-hg.html.

Гаршин, B – Гаршин И.К. Гаплогруппа B мтДНК человека. // URL: https://www.garshin.ru/evolution/anthropology/populations/haplogroups/mt-dna/b-motherly-clade.html.

Гаршин, P – Гаршин И.К. Гаплогруппа P Y-ДНК человека. // URL: https:JWW'.garsNn.ru.'evd hgIlndex.Htm.

TEBRİZ'DE KADINLAR VE KENT MODERNİTESİ: KIZ ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ, OKULLAR VE SOSYAL İŞLEVSELLİK (1921-1941)

WOMEN AND URBAN MODERNITY IN TABRIZ: THE EDUCATION OF GIRLS, SCHOOLS, AND SOCIAL FUNCTIONALITY (1921–1941)

Leila JALALİ
Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Bilim Dalı, Bişkek, Kırgızistan / ORCID ID: 0000-0002-3232-2325

Fatma SAPMAZ
Doktora Öğrencisi, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Bişkek, Kırgızistan / ORCID ID: 0000-0002-6075-1311

Özet

Bu çalışma, 1921 ile 1941 yılları arasında Tebriz'in tarihi kenti bağlamında yeni eğitim sistemi, kent modernitesi ve kadınların sosyal işlevselliğinin ortaya çıkışı arasındaki diyalektik bağlantıyı incelemektedir. Bu yazının temel sorusu, okul kurumunun, ev ve kamusal alan arasındaki mekânsal sınırları yeniden tanımlayarak Tebriz'deki kadınların yaşamına nasıl yeni olanaklar ve sınırlamalar getirdiğidir? Eğitim tarihi, mekan tarihi ve toplumsal cinsiyet çalışmaları metodolojisini birleştiren ve Müslüman ve azınlık okullarının belgelerine ve Tebriz'in fiziki haritalarına dayanan bu araştırma, kız okulunun Pehlevi bürokrasisi tarafından yaratılan bir kurumdan daha fazlası olduğunu, yerel aktivistler ve hükümet söylemi arasında bir "tartışma" platformu olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet bir güç ilişkisi ve "eylem" ise günlük yaşam bağlamında müzakere edilmiş bir dizi eylem olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın bulguları, "modern görünürlük" hedefleyen politikalara rağmen, Tebriz'deki eğitim alanlarında kadınların varlığındaki artışın "liberal bir çizgi" değil, aksine kadınların sosyal ağları ve eğitim alanlarını kullanarak geleneksel katılım kalıplarını yeniden gözden geçirdikleri katmanlı, eşitsiz ve tartışmalı bir süreç olduğunu göstermektedir. Nitekim bu küçük direnç alanlarını incelemeden İran'daki kentsel yenilenme sürecinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasının mümkün olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tebriz, Kadınlar, Kentsel Modernite.

Abstract

This study examines the dialectical relationship between the new education system, urban modernity, and the emergence of women's social agency within the context of the historic city of Tabriz between 1921 and 1941. The central question of this paper is how the institution of schooling introduced new possibilities and limitations into the lives of women in Tabriz by redefining the spatial boundaries between the domestic and public spheres. Combining methodologies from the history of education, the history of space, and gender studies—and drawing upon documents from Muslim and minority schools as well as physical maps of Tabriz—this research argues that the girls' school was more than merely an institution created by the Pahlavi bureaucracy; it served as a platform for "debate" between local activists and government discourse. Within this framework, gender is treated as a power relation, while "agency" is viewed as a set of actions negotiated within the context of everyday life. The findings indicate that, despite policies aimed at "modern visibility," the increase in women's presence in educational spaces in Tabriz did not follow a "liberal trajectory"; rather, it was a

layered, unequal, and contested process in which women utilized social networks and educational spaces to re-examine traditional patterns of participation. Ultimately, the study concludes that a comprehensive understanding of the urban renewal process in Iran is impossible without examining these small spaces of resistance.

Keywords: Tabriz, Women, Urban Modernity.

Giriş

Modern İran tarihi genellikle ilk bakışta devlete aitmiş gibi görünen kurumlar üzerinden anlatılır. Bu anlatı çerçevesi, idari merkezileşme ve kentsel yeniden yapılanmanın toplumun dış görünüşünü hızla dönüştürdüğü bir dönem olan Rıza Şah (1925–1941) saltanatı söz konusu olduğunda bilhassa güçlüdür. Ancak devlet odaklı bir anlatı, bu yeni kurumların gündelik yaşamda nasıl anlam kazandığını ya da nispeten benzer reformların neden farklı şehirlerde, mahallelerde, sosyal sınıflarda ve dini topluluklarda farklı sonuçlar doğurduğunu açıklamakta yetersiz kalır. Tebriz, bu anlatıyı yeniden ele almak için eşsiz bir bakış açısı sunar. Şehrin Meşrutiyet Devrimi deneyimi, Kafkasya ve Osmanlı coğrafyasına yakınlığı, ticari ağları, misyoner okulları, dini azınlıkları ve güçlü sivil örgütlenme kültürü gibi etkenler, daha Pehlevi devleti kurulmadan önce bile eğitim alanındaki modernleşmenin burada kök salmasına olanak tanımıştır (Afary, 1996; Berberian, 2001). Misyoner okulları yalnızca örgün bilginin aktarıldığı merkezler değildi; kültürel ve sembolik sermaye üreterek, kız çocukları ve aileleri için geleneksel toplumsal yapılarla müzakere etme noktasında yeni yollar açıyorlardı (Yousefi & Karami Qahi, 2025).

Bu çalışma, kadınların kentsel kamusal alana girişinde maddi ve sosyal bir kanal olarak kız okullarına odaklanmaktadır. Okul, sadece bir bina veya müfredattan ibaret değildi; okula devam etmek, kız çocuklarının evden düzenli olarak ayrılmasını, ara sokak ve caddeleri arşınlamasını, akrabalık çevreleri dışındaki yetişkinlerle etkileşime girmesini, kolektif faaliyetlere katılmasını ve eve yeni bilgi ve beklentilerle dönmesini gerektiriyordu. Dahası okul, kadınlar için öğretmenlik ve eğitim yöneticiliği gibi mesleki ve yarı-mesleki roller yaratıyordu. Aynı zamanda bu okullar; öğrencileri ve ailelerini gözetim, dilsel standartlaştırma, zamansal disiplin ve resmi bir "saygın kadınlık" tanımıyla karşı karşıya bırakıyordu. Kız çocuklarının eğitimi, ev ile kamusal alan arasındaki sınırı tamamen ortadan kaldırmasa da, bu iki alan arasında bir köprü kuruyordu.

Temel araştırma sorusu şudur: Kız okulları, 1921–1941 yılları arasında Tebriz'de kadınların toplumsal varlığı açısından ne tür fırsatlar ve kısıtlamalar yaratmıştır? Temel varsayım, bu okulların aracı kurumlar işlevi gördüğüdür. Kız öğrenciler, öğretmenler ve idareciler aileler ve hayırseverlik ağlarıyla birlikte okul aracılığıyla müzakereye dayalı bir eylemlilik biçimi deneyimlemişlerdir; ne var ki bu eylemlilik, devletin merkezileşme politikaları, toplumsal cinsiyet normları ve sosyal eşitsizlikler bağlamında şekillenmiştir. Dolayısıyla kadınlar, ne güç yapılarından tamamen bağımsızdı ne de devlet programlarının pasif alıcılarıydı. Derse devam etme, öğretmenlik, idarecilik, çeviri, dil öğrenimi, bağış toplama ve "eğitimli, saygın kadın" kimliğinin taktiksel kullanımı, onların eylemlilik biçimleri arasında yer alıyordu.

Burada yaygın bir hataya düşmekten de kaçınılmalıdır. Meşrutiyet döneminde Tahran'da Bibi-Hanım Astarabadi tarafından kurulan ve "Kız İlkokulu" adını taşıyan meşhur okul, Tebriz'e ait değildi. Bu çalışma kapsamında incelenen dijital kaynaklarda, 1922 yılında Muhammed-Ali Terbiyet tarafından kurulduğu iddia edilen ve resmen "Tebriz Kızları" adını taşıyan bir okulun varlığını doğrulayacak yeterli kanıta rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu iddia çalışmada tarihsel bir gerçeklik olarak ele alınmamıştır. İddianın doğrulanması; Eğitim Bakanlığı yıllıklarının, Azerbaycan Eğitim Müdürlüğü arşivlerinin ve yerel süreli yayınların incelenmesini gerektirirdi.

Bu çalışma, doğrulanmamış bir isme dayanmak yerine, Tebriz'deki kızlara yönelik çeşitli okul türlerini ve eğitim faaliyetlerini ele almaktadır.

1. Cinsiyet, Failiyet ve Kentsel Mekânın Üretimi

Joan Scott'ın cinsiyeti güç ilişkilerini ifade etmenin birincil yolu olarak tanımlaması, bu çalışma için uygun bir başlangıç noktası oluşturur; zira bu tanım, kadın tarihinin yerleşik kurumlar tarihine yalnızca birkaç kadın isminin eklenmesiyle sınırlı kalmasını engeller (Scott, 1986). Mesele sadece kaç kız çocuğunun okula gittiği değildir; asıl sorulması gereken, okullaşmanın kadınlık, yurttaşlık, annelik, toplumsal saygınlık, emek ve kamusal alanda var olma biçimlerine dair anlamları nasıl yeniden düzenlediğidir. Bu dönüşüm ne tekdüze ne de geri döndürülemez nitelikteydi. Eğitimli bir kız çocuğu geleceğin yurttaşı, öğretmeni veya yöneticisi olarak görülebilirdi; ancak aynı zamanda eğitimi, yalnızca "daha iyi bir anne" olmanın ve ailesine ve ulusuna daha etkili bir şekilde hizmet etmenin bir aracı olarak da meşrulaştırılabilirdi. Dolayısıyla modern eğitim, ataerkil otoriteyi sarsma potansiyeli taşıdığı kadar, yeni bir söylem aracılığıyla cinsiyete dayalı rolleri yeniden üretme kapasitesine de sahipti (Kashani-Sabet, 2011; Najmabadi, 2005).

Bu çalışmada faaliyet, bilinçli bir şekilde kahramanlık atfedilmeyen bir anlamda ele alınmaktadır. Saba Mahmood, faaliyeti yalnızca normlara karşı açık bir direnişle bir tutmama konusunda uyarıda bulunmuştur; tarihsel özneler normlar aracılığıyla hareket edebilir, bunlardan bazılarını seçici bir şekilde benimseyebilir veya meşru bir role dayanarak bir diğerinin kapsamını genişletebilirler (Mahmood, 2005). Tebrizli kız çocukları ve kadınlar için, toplumsal açıdan kabul gören ve saygın bir okullaşma süreci, aksi takdirde tepkiyle karşılanacak bir hareketlilik düzeyini meşrulaştırabiliyordu. Bir ailenin kız çocuğunu okula kaydettirme kararı, bir kadının öğretmenlik görevini kabul etmesi veya bir kadın hayırseverlik ağının bir okula destek vermesi açıkça feminist bir gündem olmasa dahi kadınların kentle olan pratik ilişkisini değiştiriyordu. Bu çalışmada kentsel mekân, tarafsız bir kap olarak görülmemektedir. Lefebvre mekânı toplumsal ilişkilerin, kurumların, temsillerin ve gündelik pratiklerin bir ürünü olarak ele alırken; Massey, mekânsal ilişkilerin güç ve cinsiyetten ayrılamaz olduğunu ortaya koyar (Lefebvre, 1991; Massey, 1994). De Certeau'nun baskın kurumların "stratejileri" ile gündelik yaşamdaki "taktikler" arasında yaptığı ayrım, okulun analiz edilmesinde yarar sağlamaktadır: Müfredatı, yönetmelikleri, güzergâhları, programları ve kamusal ritüelleri devlet ve yöneticiler belirlese de öğrenciler, öğretmenler ve aileler bu düzeni kısmen öngörülemez biçimlerde deneyimlemişlerdir (de Certeau, 1984). İran'da feminist mekân yaratma pratikleri üzerine yapılan güncel araştırmalar da kadınların; pratiklerin tekrarı, dayanışma ağlarının oluşturulması ve mekânın gayriresmî yollarla sahiplenilmesi aracılığıyla toplumsal cinsiyetle biçimlenmiş ortamları dönüştürdüğünü göstermektedir (Mehan, 2024).

2. Pehlevi Öncesi Merkezileşme: Tebriz'de Çok Katmanlı Eğitimsel Modernlikler

Tebriz'de kız çocuklarının eğitimi Pehlevi devletiyle başlamamıştır. On dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyılın başlarına kadar Hristiyan misyonerlerin, Ermeni toplumu kurumlarının, Meşrutiyet yanlısı ağların, özel girişimlerin ve yerel reformcuların faaliyetleri; eşitsiz de olsa dinamik bir eğitim ortamı şekillendirmişti. Bu geçmişin göz önünde bulundurulması, daha sonraki devletin kadın eğitiminin yegâne mimarı olarak resmedilmesini engeller. Ayrıca bu durum, Tebriz'deki eğitimsel modernliğin çok dilli ve ulus-ötesi bir nitelik taşıdığını da ortaya koyar. Şehir; insan, ders kitabı, siyasi fikir ve kurumsal model hareketliliği aracılığıyla Tiflis, Erivan, İstanbul, Bakü ve Tahran ile bağlantılıydı.

Ermeni okulları, bu çoğulcu tarihi anlamada kilit bir rol oynar. Teresa Amryan'ın İran'daki Ermeni okullarında Farsça eğitimi üzerine yaptığı araştırmalar, Tebriz ve diğer Ermeni merkezlerindeki okulların, topluma dayalı eğitimlerini Farsçaya duyulan ve giderek değişen ihtiyaçla bütünleştirdiklerini göstermektedir. Zorunlu standartlaştırma öncesinde Farsça, öğrencilerin ekonomik ve sosyal hayata katılımları açısından pratik bir amaca hizmet ediyordu; ancak Rıza Şah döneminde bu dil, giderek merkezileşmiş eğitim politikasının zorunlu bir aracı haline dönüştü (Amryan, 2023). Bu geçiş süreci, modernliğin temel bir paradoksuna işaret eder: Dil edinimi hareketliliği ve toplumlar arası etkileşimi teşvik edebilirken, Farsçalaştırma süreci aynı zamanda kurumsal özerkliği ve yerel eğitim geleneklerini kısıtlıyordu.

Ermeni toplumu içindeki kadınların eğitim ve hayırseverlik faaliyetleri de reformu yalnızca Müslüman çoğunluk perspektifinden ele alan anlatıyı karmaşıklaştırır. Pehlevi devleti kadınların ilerlemesini kendi modernliğinin bir nişanesi olarak sahiplenmeden çok önce, azınlık sosyal ağları kız çocukları için okullar kurmaya ve bunları yaşatmaya çabalıyordu (Berberian, 2001). Bu karşılaştırma, Müslüman ve Ermeni kadınların durumlarının aynı olduğu anlamına gelmez; aksine, Tebriz'de her biri kendine özgü sosyal kaynaklar, diller, sınıfsal kökenler ve devletle kurulan ilişkilerle şekillenmiş farklı eğitim yollarının var olduğunu gösterir.

Meşrutiyet hareketi; bilgi, vatandaşlık ve sosyal reforma dair kamusal söylemi genişletti. Siyasi seferberlik ve şiddet deneyimi, Tebriz'i Meşrutiyet hafızasının merkezi bir odağı haline getirdi (Afary, 1996). Günümüze ulaşan anlatılar ağırlıklı olarak erkek ve seçkin odaklı olsa da, dönemin dernekleşme kültürü ve basını, kız çocuklarının eğitiminin savunulabileceği kavramsal bir alan yaratmıştır. Okullar; ulusal güç, ailede reform, hijyen, ahlaki yetiştirilme ve yetkin anneler yetiştirme gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Bu argümanlar imkân tanıyıcı nitelikte olmakla birlikte, eğitimi aileye ve ulusa hizmet perspektifi üzerinden meşrulaştırdıkları için aynı zamanda kısıtlayıcı bir rol de oynamıştır. Yine de, söz konusu meşruiyet; düzenli hareketliliği, mesleki uzmanlaşmayı ve kadın ağlarının oluşumunu kolaylaştırmıştır.

Tebriz'de kız çocuklarının eğitiminin gelişimi ani bir olay değil; Meşrutiyet döneminin dağınık ve kendiliğinden gelişen eylemleriyle başlayıp Pehlevi döneminin merkeziyetçi ve disiplinli yapılarıyla nihayete eren kademeli bir süreçti. Şekil 1, bu geçişin dönüm noktalarını ve sürecin toplumsal tepkiler ile şehrin fiziksel dönüşümüyle olan bağlantısını özetlemektedir.

Şekil 1. Tebriz'de kız çocuklarının eğitimine yönelik politikalar ve kentteki tepkilerle ilgili gelişmelerin zaman çizelgesi (1906–1941).

M.1869–1874	M. 1922	M. 1927	M. 1933–1934	M. 1935	M. 1941
Meşrutiyet Dönemi	I. Dünya Savaşı sonrası geçiş dönemi	Merkezileşme Kanunu	Profesyonelleşme	Fiziksel / Yapısal / Mekânsal değişiklikler	Durumun istikrara kavuşturulması
Derneklerin gönüllü olarak okullar kurması	Tebriz'in yerel kurumlarının yeniden inşası	Ders müfredatlarının standartlaştırılmasının başlaması	Kızlar için öğretmen okullarının kurulması	Kıyafet Reformu kanununun uygulanması ve şehrin çehresinin değişmesi	Kadınların kent mekânlarındaki varlığının kurumsallaşması

"Yetkin Anne" söyleminin ortaya çıkışı ve bunun basınla bağlantısı	Kız çocuklarının eğitimine yönelik artan toplumsal talep	Tüm okullarda Farsça müfredatın zorunlu hale getirilmesi	Öğretmenliğin ekonomik ve saygın bir meslek olarak ortaya çıkışı	Öğrencilerin törenlerde ve yeni inşa edilen caddelerde resmî olarak yer alması	Rıza Şah döneminin sonu ve modern eğitim yapısının kurulması

Bu zaman çizelgesi, kız çocuklarının eğitiminin yerel ve dernek temelli ortamlardan merkezi bir devlet sistemine geçişinin; öğretmenliğin meslekleşmesi, dilsel standartlaşma ve Tebriz sokaklarının dönüşümüyle eş zamanlı gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, kadınların kentteki artan varlığına, sıkılaşan bir denetim ve disiplin süreci eşlik etmiştir.

3. Kentsel Bir Aracı Kurum Olarak Kız Okulu

1921 ile 1941 yılları arasında, kız okulu çeşitli mekânsal ölçekleri birbirine bağlamıştır. Beden ölçeğinde; kılık kıyafet, duruş, konuşma biçimi, hijyen ve zaman kullanımını düzenlemiştir. Ev ölçeğinde; aileleri itibar, masraflar, ev içi emek ve kadın eğitiminin değeri konularında kararlar almaya yöneltmiştir. Mahalle ölçeğinde; yeni günlük güzergâhlar ile görünürlük ve gözetim pratikleri oluşturmuştur. Şehir ölçeğinde; kadın istihdamına, halka açık sınavlara, eğitim törenlerine ve devlet kurumlarıyla etkileşimlere zemin hazırlamıştır. Ulusal ölçekte ise; istatistikler, standart müfredatlar, öğretmen atamaları ve idari denetimler aracılığıyla devlet nezdinde görünür hale gelmiştir.

Okul, evden yalıtılmış bir kurum olarak görülemez; zira basın ve eğitim politikaları aracılığıyla yayılan kız çocuklarının eğitimine dair söylem; aile rollerini, cinsiyete dayalı iş bölümünü ve modern ev modelini yeniden tanımlamıştır (Amirzadeh Dana ve diğerleri, 2026). Kız okullarına yönelik modernist eleştiriler, kadın eğitiminin gerekliliğini vurgularken; aynı zamanda eğitimin kapsamı, okul ortamının niteliği ve kız çocuklarının kamusal alandaki varlığının doğuracağı sonuçlara dair toplumsal kaygıları da yansıtmıştır (Safaiean ve diğerleri, 2024).

Okulun bu kurumsal konumu, kayıt istatistiklerinin tek başına failliği (eylem gücünü) değerlendirmek için neden yeterli bir ölçüt olmadığını açıklamaktadır. Okulun toplumsal önemi, süreklilik arz eden katılımın niteliğinde yatıyordu. Günlük devamlılık, yapılandırılmış bir program dahilinde kız çocuklarının ev dışındaki varlığını olağanlaştırmıştır. Okuryazarlık; yazışma, okuma, kayıt tutma ve basına erişim imkânlarını kolaylaştırmıştır. Dahası, öğretmen eğitimi süreci, eğitimi kadınlar için ücretli ve toplumsal açıdan meşru bir iş biçimine dönüştürmüştür. Nihai yetki erkek egemen bakanlıklarda bulunsa da, kadın yöneticiler öğrenciler ve personel üzerinde otorite kullanmışlardır. Anneler ve diğer kadın aile üyeleri de karar verici, aracı veya eğitim kaynaklarını sağlayan kişiler olarak roller üstlenmişlerdir. Bu eylemlerin her biri tek başına küçük görünse de, hep birlikte kadınların kentsel yaşamlarının altyapısını dönüştürmüşlerdir.

Bu süreçte toplumsal saygınlık kavramı kilit bir rol oynadı. Okulların, örgün eğitimin ahlaki düzeni sarsmayacağı konusunda aileleri ikna etmesi gerekiyordu. Cinsiyete göre ayrılmış sınıflar, kadın personel, kontrollü hareket imkânı ve ev idaresi dersleri gibi tedbirler, karşıt görüşlerin yumuşatılmasına yardımcı oldu. Teleolojik bir bakış açısıyla bu uzlaşmalar yeterince özgürleştirici görünmeyebilir; ancak tarihsel bağlamları içinde değerlendirildiğinde, tam da bu mekanizmalar katılıma olanak tanımıştır. Kadınların irade ve eylemliliği, yalnızca yerleşik rolleri reddetmekte değil, aynı zamanda bu rolleri seçici bir biçimde benimseyip kademeli olarak genişletmekte de kendini göstermiştir.

Okullaşma imkânlarına erişimdeki eşitsizlik varlığını sürdürdü. Öğrenim ücretleri, kıyafet masrafları, mesafe, ulaşım ve ailenin kız çocuklarının ev içi emeğine duyduğu ihtiyaç gibi etkenler, eğitim fırsatlarını şekillendirdi. Düşük gelirli ailelerin kız çocukları, örgün eğitimin yaygınlaşmasından, varlıklı veya orta sınıf kentli ailelerin kız çocukları kadar yararlanamadı. Azınlık okulları topluluk kaynaklarına ve ulus ötesi bağlantılara sahipti; ne var ki buna karşılık, sisteme uyum sağlama konusunda devletin daha yoğun baskısıyla karşı karşıya kalıyorlardı. Dolayısıyla, "Tebrizli kadınlar" ifadesi yekpare bir kategoriyi temsil etmez; bu terim sınıf, din, dil, yaş ve kurumsal aidiyet farklılıklarını gölgelememelidir.

İlk Pehlevi döneminin düşünsel çerçevesi ve modernleşme politikaları bağlamında kadınlar, bağımsız siyasi öznelerden ziyade "modern toplumun anneleri" yani temel misyonu modern ulus-devletin standartlarıyla uyumlu, sağlıklı ve dinç bir nesil yetiştirmek olan kilit figürler olarak temsil ediliyordu. Bu bakış açısıyla, kız okulları; eğitimi "annelik" ve halk sağlığı kavramlarıyla ilişkilendirmede hayati bir rol oynamıştır (Kashani-Sabet, 2006). Temizlik, kişisel hijyen, çocuk bakımı, beslenme ve ev ekonomisi gibi derslerin dahil edilmesiyle, müfredat öğrencilerin bedenlerini hijyenik disiplin nesnelerine dönüştürüyordu. Bu sağlık-eğitim politikası yalnızca bebek ölümlerini ve bulaşıcı hastalıkları hedeflemekle kalmıyor, aynı zamanda özel alan (ev) ile devlet denetimi (okullar ve sağlık otoriteleri) arasındaki sınırları da yeniden tanımlıyordu; sonuç olarak kız öğrenciler, yeni hijyen normlarını sınıftan aile birimine ve kentsel mahallelere taşıyan aracılar haline geliyordu.

Bu çalışmada kız okulu; beden, ev, mahalle, şehir ve devleti birbirine bağlayan aracı bir kurum olarak ele alınmaktadır. Aşağıdaki model, kadınların eylemliliğinin her bir ölçekte farklı mekanizmalar aracılığıyla nasıl şekillendiğini ve bu ölçeklerin hiyerarşik ama birbiriyle bağlantılı bir biçimde birbirini nasıl etkilediğini göstermektedir.

Şekil 2. Tebriz'de kız çocuklarının eğitiminde beş mekânsal ölçeğin ve müzakereye dayalı eylemlilik mekanizmalarının kavramsal modeli (1921–1941).

Ölçek 5: Ulusal Düzey / Devlet-Millet

1. İdari Denetimler ve İstatistiksel Sistem
2. Zorunlu Dil Dilsel Farsça Eğitimi
3. Merkezi Müfredat ve Resmi Takvim

Disipline Etme ve Uygulama

Ölçek 4: Kentsel Mekân / Tebriz

1. Genel Sınavlar ve Resmi Kentsel Törenler
2. Kadın Öğretmenlerin Resmi ve Mesleki İstihdamı
3. Dışa Dönük Şehircilik: Yolların ve Yeni Caddelerin Genişletilmesi

Yaşanan

Mekânın Üretim

Ölçek 3: Mahalle Dokusu

1. Müslüman ve Azınlık Mahallelerinin Erişim Farklılıkları
2. Gözetim ve Komşuluk Ağları
3. Kız Çocuklarının Günlük Gidiş-Geliş Güzergâhları

Günlük Hareketlilik / Günlük Ulaşım

Ölçek 2: Ev ve Aile Alanı

1. Ev İçi İşlerin Anneler ve Kız Çocukları Arasında Yeniden Dağılımı
2. Harcama Yönetimi: Okul Ücreti, Kıyafet, Ulaşım
3. "Namus/Itibar" ve Eğitimin Meşruiyeti Üzerine Müzakere

Sosyalleşme

Ölçek 1: Beden ve Bireysel Disiplin

1. Zaman, Oturma-Kalkma Disiplini ve Modern Hijyen
2. Giyim, Kıyafet Reformu

Bu modelin işleyişi doğrusal değildir: Ulusal politika şehre ve mahalleye eğitim yönetimi ve okul aracılığıyla ulaşmış olsa da; aileler, öğretmenler ve öğrenciler seçici kabullenme, müzakere veya kaçınma yollarıyla bu politikanın gündelik yaşamlarındaki uygulamasını değiştirmişlerdir.

3. İdari merkezileşme, Farslaşma ve disiplinli fırsat.

Pehlevi devleti, okulları ulusal yeniden yapılanmanın araçları olarak konumlandırarak eğitim üzerindeki otoritesini genişletti. İdari merkezileşme; kız okullarının resmileştirilmesi, öğretmen istihdamı, müfredatın standartlaştırılması ve kadın eğitiminin ulusal ilerleme için elzem görülerek desteklenmesi yoluyla somut fırsatlar yarattı. Bununla birlikte, söz konusu mekanizmalar yerel kurumların özerkliğini de kısıtladı; okulların resmi dil, tek tip bir takvim, eğitim hiyerarşisi ve devletin denetim sistemiyle uyumlu hale gelmesi giderek zorunlu kılındı. Cronin'in Rıza Şah dönemi devlet inşasına dair analizi, idari kapasitenin genişlemesinin, alternatif kurumsal ve siyasi alanların daralmasıyla eş zamanlı olarak gerçekleştiğini ortaya koymaktadır (Cronin, 2003).

Tebriz'de eğitime verilen önem, dil konusundaki hassas siyasi meseleyle kesişiyordu. Farslaştırma yalnızca bir sınıf içi mesele değil; dilleri ve kimlikleri hiyerarşik bir düzene göre sınıflandıran ulusal bir projenin parçasıydı. Amryan, Farsçanın belirli Ermeni okullarında öğretilen pratik bir beceri olmaktan çıkıp nasıl zorunlu ve standartlaştırılmış bir müfredat unsuruna dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Amryan, 2023). Azerice konuşan Müslüman kızlar için ulusal okul, örgün okuryazarlığa giden bir yol açarken, aynı zamanda onların gündelik dillerini en prestijli kurumsal alanın dışındaki bir konuma itiyordu. Böylece, eğitimli kadın figürü hem topluma entegrasyon hem de dilsel disiplin süreçleri aracılığıyla şekillenmiş oldu.

Bu durum, "disiplin altına alınmış bir fırsat" olarak nitelendirilebilir. Kız öğrenciler okuryazarlık, diploma, bir sosyal çevre ve istihdam imkânı kazanırken, aynı zamanda resmi ulusal kadınlık modelini de içselleştirmek durumunda kalmışlardır. Kadın öğretmenler gelir ve kamusal otorite elde etmiş, ancak büyük ölçüde erkekler tarafından belirlenen bir düzenleyici çerçeve içinde faaliyet göstermişlerdir. Azınlık okulları kendi bilgi birikimlerini ve sosyal kimliklerini koruyabilmiş, fakat müfredatlarını devletin zorunlu kıldığı esaslarla uyumlu hale getirmek zorunda kalmışlardır. "Disiplin altına alınmış fırsat" kavramı, hem "devlet eliyle kadınların özgürleşmesi" yönündeki basite indirgeyici iddiayı hem de kadınların politikaların tamamen edilgen nesneleri olduğu düşüncesini aşmaktadır.

Tebriz'de kız çocuklarının eğitiminin geçirdiği evrimin incelenmesi, devlet eliyle sağlanan standartlaştırma öncesinde şehrin eğitim ortamının çoğulcu ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Farklı okul türleri; dil, toplumsal amaç, şehir içindeki konum ve

sundukları hareket alanı bakımından birbirinden ayrışmaktaydı. Tablo 3, bu farklılıkların karşılaştırmalı bir özetini sunmaktadır.

Tablo 3. Merkezileşme Öncesi ve Sonrasında Tebriz'deki Kız Okullarının Tipolojisi Ve Kurumsal Kökenleri.

Müzakere veya yerel tepki	Sosyal / Hegemonik Amaç	Eğitim dili	Biçimlenme dönemi	Okul türü
Varlıklı kesimlerin seçici bir şekilde kabul edilmesi; eğitim ve sağlık hizmetleri aracılığıyla güven kazanılması.	Dini, Batılı disiplin ve hijyen anlayışını teşvik etmek ve yaşam tarzlarını değiştirmek.	Farsçanın yanı sıra temel bir ders olarak Fransızca veya İngilizce	Geç Kaçar dönemi; 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları	Misyoner (Protestan / Katolik)
Derneklere ve hayır kurumlarına dayanmak; iki dilli eğitimi korumak için müzakereler yürütmek.	Topluluğun etno-dinsel kimliğinin ve kurumsal bağımsızlığının korunması.	Ermenice; ardından Farsçaya zorunlu geçiş.	Geç Kaçar döneminden Meşrutiyet dönemine ve oradan da merkeziyetçilik dönemine kadar.	Ermeniler / Azınlıklar
Cinsiyete dayalı ayrım, tamamı kadınlardan oluşan bir personel kadrosu ve sosyal saygınlık kazanmaya yönelik ev idaresi kursları.	Yurttaşlık Bilinci, Aile Reformu ve "Yetkin Anne" Söylemi	Günlük etkileşimde Azerbaycan Türkçesi, ders kitaplarında ise Farsça.	Meşrutiyet Dönemi'nden Erken Pehlevi Dönemi'ne (1906–1925)	Ulusal / Yerel Yardım Kuruluşu
İstihdam ve maaş karşılığında mesleki eğitim almayı kabul etme; başörtüsünün çıkarılmasının ardından bazı aileler tarafından dışlanma veya araya mesafe konulması.	Ulusal devlet inşası, standartlaştırma ve modern, disiplinli kadının inşası.	Zorunlu Standart Farsça	Rıza Şah Dönemi; 1925–1941	Merkezileştirilmiş Pehlevi devleti

Tablo 3'de görüldüğü üzere, Tebriz'de kız çocuklarının eğitiminin modernleşmesi doğrusal bir seyir izlememiştir. Dindar ailelerin güvenini kazanmak isteyen özel okullar belirli geleneksel normlarla uzlaşmak zorunda kalırken; devlet okulları ise Farsçanın kullanımı, denetimler ve fiziksel cezalar aracılığıyla eğitimi, ulus inşası projesinin bir parçası haline getirmiştir. Sonuç olarak okul; hem bir istihdam ve toplumsal hareketlilik kaynağı hem de dilsel, sınıfsal ve cinsiyete dayalı çatışmaların yaşandığı bir alan işlevi görmüştür. Misyoner okulu modeli; okuryazarlık, dil eğitimi, okul disiplini ve sosyal hizmetleri bir araya getirerek kız çocuklarının eğitimini yapılandırmış; böylece ev, okul ve kentsel mekân arasında bağlar kurmuştur (Yousefi & Karami Qahi, 2025).

4. Sokak, Görünürlük ve Tebriz'in Yeniden İnşası

Tebriz'in fiziksel olarak yeniden yapılandırılmasına paralel bir biçimde, eğitim alanında da bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Tofigh Kouzehkanani ve Zelef, Birinci Pehlevi dönemi değişikliklerini; ana arterlerin genişletilmesi, yeni caddelerin inşası, tarihi kent dokusunun bir kısmının yıkılması ve parklar gibi modern kamusal alanların oluşturulmasıyla karakterize edilen "dışa dönük şehirciliğe" doğru bir geçiş olarak tanımlamışlardır (Tofigh Kouzehkanani & Zelef, 2025). Yousefnia da Tebriz'deki kamusal alanların yapısal ve ideolojik dönüşümüne dikkat çekmektedir (Yousefnia, 2018). Söz konusu müdahaleler, kadınların eğitimi için yalnızca bir arka plan oluşturmakla kalmamış; aynı zamanda yeni caddeler; ulaşım güzergâhlarını, gözetim biçimlerini, görünürlük derecesini ve kapalı kurumlar ile kamusal kent alanı arasındaki ilişkiyi de değiştirmiştir.

Kız öğrenciler ve kadın öğretmenler, kısmen yeniden düzenlenen bu alanlarda dolaştıkları için şehirde tanınır simalar haline geldiler. Varlıkları yetkililer ve reformcular için ilerlemeye işaret etse de, saygın kadınlığı kamusal alandan uzak durmakla eşdeğer görenlerde kaygı uyandırıyordu. Hareketlilik hem mümkün hale geldi hem de gözetim altına alındı. Modern sokak kadınları daha görünür kıldı; ancak bu görünürlük güvenlik, eşitlik veya kadınların kendi imajları üzerindeki kontrolü anlamına gelmiyordu. İran'daki kamusal alana dair güncel çalışmalar da benzer şekilde, kadınların şehre erişimindeki eşitsizliğin şekillenmesinde tasarım, mahremiyet, toplumsal normlar ve güvenliğin oynadığı rolleri vurgulamaktadır (Askarizad ve diğerleri, 2025). Bu bulgular doğrudan 1930'lara uyarlanamasa da bir mekânın biçimsel varlığı ile o mekânın bizzat deneyimlenmesi arasındaki ayrımı yapmak açısından yararlıdır.

Okul, şehrin zamansal düzenini de değiştirdi. Okul günü; varış ve ayrılış saatleri, sınavlar, tatiller, yoklama kayıtları ve resmî törenler aracılığıyla kadınların hareketlerini bürokratik zamanla eşzamanlı hale getirdi. Bu zamansal disiplin bir tür devlet iktidarını temsil etse de aynı zamanda akran etkileşimi ve mesleki kimlik oluşumu için yapılandırılmış fırsatlar da sundu. Eğitimin kentsel etkisi tekrar yoluyla ortaya çıktı; okula yapılan tek bir yolculuk istisnai bir olay olabilirken, gündelik gidiş gelişler kadınların şehirdeki varlığını zamanla olağanlaştırdı.

5. Görünen Bedenin Başörtüsünü ve Politikasını Keşfetmek

1935 yılında uygulamaya konulan zorunlu başörtüsü açma politikası; kadın bedenleri, okullar ve kamusal alan arasındaki ilişkiyi yoğunlaştırmıştır. Resmi söylem, başı açık kadını medeniyetin ve ulusal ilerlemenin bir simgesi olarak kurgulamıştır. Eğitim kurumları bu görsel politikanın hayata geçirilmesinde kritik bir sahne işlevi görmüş; zira törenler sırasında kız öğrenciler ve kadın öğretmenler bir araya getirilebilmiş, denetlenebilmiş ve kamuoyuna sergilenebilmiştir. Sedghi'nin araştırması, zorunlu başörtüsü açma politikasının kılık kıyafeti açıkça bir devlet zorlaması ve siyasi önem taşıyan bir mesele haline getirdiğini ortaya koymaktadır (Sedghi, 2007). Bu politika, bazı kadınların kamusal alanda görünürlük kazanması ve resmi istihdama katılması adına daha fazla fırsat yaratırken; aynı zamanda kadınları veya aileleri bu zorunlu uygulamayı kabul etmeyenleri kamusal alanın dışında bırakmıştır. Zorunlu başörtüsü açma politikası yalnızca kültürel bir tedbir olarak görülemez; bu, kadınların bedenlerine, kılık kıyafetlerine ve kamusal alanlardaki görünürlüklerine dair bir devlet müdahalesiydi. Politikaya verilen tepkiler, kadınların kentteki varlığının; devlet zorlaması, ailevi kısıtlamalar ve bireysel irade arasındaki bir müzakere süreciyle şekillendiğini göstermektedir (Zā'eri & Yousefi-Nezhād, 2019).

Dolayısıyla, artan görünürlük doğrudan eylemlilikle bir tutulamaz. Eğitimli kadınların bir kısmı bu yeni resmi ortamı istihdam ve hareketlilik amacıyla değerlendirirken; diğerleri zorunlu baş açma uygulamasını bir saldırı olarak algıladı ya da kentsel kamusal alandan geri çekildi. Tek bir politika; fırsat, korku, uyum, reddediş ve taktiksel uyarlanma gibi durumları eşzamanlı olarak ortaya çıkarabiliyordu. Devlet düzenlemelerini aileye aktaran ve soyut reformları

gündelik yaşamın bedensel pratiklerine dönüştüren okullar, bu sürecin merkezinde yer alıyordu (Karabalık, 2025).

Najmabadi'nin toplumsal cinsiyet ve İran modernitesine dair analizi, kadınların dış görünüşünün neden böylesine sembolik bir ağırlık kazandığını açıklamaktadır (Najmabadi, 2005). Ulusal modernite, toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilmiş işaretlerin yeniden kurgulanması yoluyla ifade edilmiş ve kadın bedeni, siyasi projelerin üzerine işlendiği bir yüzeye dönüştürülmüştür. Ne var ki kadınlar yalnızca sergilenmeye açık birer tuvalden ibaret değildi; eğitim, istihdam, giyim ve ev içi müzakerelere dair kararları, siyasetin yerel düzeydeki işleyişini etkilemekteydi. Tarihsel analizler hem zorlamayı hem de fail olma kapasitesini hesaba katmalıdır. Seyahatnameler, kadınların toplumsal alanda nasıl görüldüğünü ve tasvir edildiğini yeniden kurgulamak açısından değerli olabilir; ancak bunların analizi, coğrafi ve sınıfsal kısıtlamaların yanı sıra dışarıdan bakan gözlemcinin bakış açısının da dikkate alınmasını gerektirir (Ramazani, 2024).

6. Kurucuların Anlatısının Ötesinde Kadın Ajansı

Eğitim tarihi çalışmaları, değişimi genellikle önde gelen kurucular, bakanlar ve entelektüeller ekseninde ele alır. Bu eğilim kısmen arşiv kayıtlarının bir sonucudur; zira önde gelen erkeklerin resmi yazışmaları ve biyografileri, kadınların gündelik katkılarına kıyasla daha kolay muhafaza edilmiştir. Ne var ki bu tür bir vurgu, kadınların eylemliliğini değerlendirmede kusurlu bir ölçüt oluşturur: Şayet bir erkek bir kız okulu kurmuşsa, kurumun tamamı bir "erkek reformu" ürünü olarak nitelendirilir. Bu yaklaşım, kadınların ortaya koyduğu ve okulun toplumsal sürekliliği açısından hayati önem taşıyan çalışmaları göz ardı eder (Baneinia & Orhan, 2021).

Daha eksiksiz bir tarih en az beş grubu yeniden yapılandırmalıdır. Birincisi, sınıftaki otoriteyi kadın mesleğine dönüştüren kadın öğretmenler. İkincisi, düzenlemeler, personel, öğrenciler ve aileler arasında arabuluculuk yapan kadın yöneticiler ve denetçiler. Üçüncüsü, varlıkları ve eğitim özlemleriyle kuruma anlam katan öğrencilerin kendileri. Dördüncüsü, ailenin masraflarını, izinlerini, giyimini, ulaşımını ve alternatif ev işlerini sağlayan anneler ve kadınlar. Beşincisi, istihdamı, sürekli eğitimi, hayırsever faaliyetleri veya evlilikte pazarlık gücü olan mezunlar okulun uzun vadeli etkisini ortaya çıkarmıştır. Bu grupların hiçbiri erkek kurucular listesinden doğru bir şekilde tanımlanamıyor.

Dolayısıyla, arşiv, alışılmışın dışında bir bakış açısıyla okunmalıdır. Maaş kayıtları kadın öğretmenlerin isimlerini ortaya çıkarabilir; denetim raporları çatışmaları vurgulayabilir gazete ilanları okul yerlerini ve kamuoyu bilgilendirme dilini belirleyebilir; sınav listeleri ardışık öğrenci nesillerinin yeniden yapılandırılmasına olanak tanır; fotoğraflar kıyafetler ve törenler hakkında fikir verir ve dilekçeler aile stratejilerine ışık tutar. Kadınlardan bol miktarda doğrudan tanıklık bulunmadığı durumlarda, bu izleri bir araya getirmek, onlara doğrulanmamış motifler atfetmeden, onların eylemliliklerinin kapsamını yeniden yapılandırmayı mümkün kılar. Bu yaklaşım, Tebriz için özellikle önemlidir, çünkü şehrin fiziksel dokusu ve elitlerin öncülüğündeki reformlarla ilgili mevcut dijital kaynaklar ister ünlü ister az bilinen olsun, kadınların günlük deneyimlerini belgeleyen kaynaklardan çok daha zengindir.

Bununla birlikte, Tebriz'deki güç ilişkilerinin eleştirel bir gözle yeniden incelenmesi, kız okullarının yukarıdan aşağıya gelen devlet talimatlarını yalnızca pasif bir şekilde alan ve uygulayan kurumlar olmadığını ortaya koymaktadır; bu okullar pratikte kültürel müzakere, örtük aktivizm ve yerel eylemliliğin yeniden üretildiği birer mecraya dönüşmüştür (Mehan, 2024). Köklü kadın sosyal ağları, yerel hayırsever gruplar ve özellikle azınlık okullarının (örneğin Tebriz'deki Ermeni cemaatine ait okulların) tarihsel deneyimleri, merkezi hükümetin

resmi gündemlerinden ayrışan mekânsal yönetim ve kolektif eğitim modelleri sunmuştur. Tebriz'deki kadın yöneticiler ve öğretmenler, bu akrabalık ve mahalle bağlarından yararlanarak, Eğitim Müdürlüğü'nün bürokratik zorunlulukları ile ailelerin geleneksel inançları arasında bir ara alan yaratmışlardır. Bu müzakereye dayalı eylemlilik ve "gündelik direniş" biçimi, okulların muhafazakâr kentli kesimler nezdindeki toplumsal meşruiyetini korurken, aynı zamanda yeni nesil kız çocukları için kalıcı bir varlık ve "kente dair bir hak" elde etmeyi başarmıştır.

7. Toplumsal Farklılıklar, Azınlık Ağları ve Eşitsiz Yurttaşlık.

Müslüman ve Ermeni okullarının karşılaştırılması Tebriz'in modernliğinin tek bir modele sahip olmadığını göstermektedir. Ermeni kurumları Kafkasya'daki eğitim çevrelerine katıldı ve okulu, öğretmeni ve müfredatı desteklemek için kolektif yapıları kullandı. Müslüman eğitim girişimlerinin ağları, dini müzakereleri ve ulusal yeniden yapılanma konusunda farklı iddiaları vardı. Her iki kurum türü de merkezileşmeden etkilenmiş ancak aynı deneyime sahip değillerdi. Ulusa eşit üyelik vaadi, dilsel ve kurumsal homojenlik yönündeki baskıyla birlikte gerçekleşti.

Bu nedenle kız çocuklarının eğitimi farklı vatandaşlık biçimleri yaratabilir. Bazıları için Farsça dil okulu, devlet istihdamına ve ulusal kurumlara erişmenin yoluydu. Diğerleri için sosyal eğitim, dini ve dilsel bağlılığı korurken ekonomik yaşam için gerekli olan çok dilli becerileri de sağlıyordu. Kadın failliği, kolektif kimliğin dışında değil, birbiriyle örtüşen birçok proje kapsamında oluşturuldu. Bir kadın aynı anda hem Ermeni toplumunun bir üyesi, hem İran vatandaşı hem aile temsilcisi hem de mesleki rolün eşiğinde olan bir kişi olabilir (Mohammadzadeh vd., 2024).

Bu farklılıkları dikkate almak, özgürleşmenin yalnızca şehirli ve seçkin kadınların bakış açısıyla tanımlanmasını önler. Sosyal sınıf, okulda kalabilme ve diplomayı istihdama dönüştürebilme imkânını etkilemiş; ikamet edilen yer fiziksel erişimi belirlemiş yaş ise bir kadının bu sürece öğrenci, öğretmen ya da anne sıfatıyla dâhil olmasını tayin etmiştir. Yeni eğitimin sağladığı faydalar gerçekti; ancak bu faydalar, ailevi ve kentsel kaynakların eşitsiz dağılımı üzerinden sunuluyordu. Tebriz'deki okul ağı, tüm kadınların aynı şekilde tırmandığı tek bir basamak dizisi olarak değil, eşitsiz bir yurttaşlık alanı olarak görülmelidir.

Bu dönemde Tebriz'deki tüm kız okullarının eksiksiz ve doğrulanabilir konum verileri mevcut olmadığından, aşağıdaki şema doğru bir CBS haritası değildir; Daha ziyade okul türü, mahallenin bağlamı ve erişim mantığı arasındaki ilişkiyi gösteren analitik ve şematik bir diyagramdır.

Tablo 4. Tebriz'deki Kız Okullarının ve Okula Gidiş-Geliş Güzergâhlarının Mekânsal Dağılımı

Yerleştirme ve Erişilebilirlik Mantığı	Olası okul türleri	Fiziksel özellik	Bölge / Mahalle
Yaya erişimi; ayrıca markete, derneklere ve kamu kurumlarına yakınlık.	Ulusal / Hayırsever Anayasacı	Yoğun nüfuslu, geleneksel ve yoğun trafikli	Merkezi çekirdek; Pazar ve sokak
Kolektif sınırların ve destek ağının özerkliğinin korunması; doğrudan denetimden görece bir mesafenin muhafaza edilmesi.	Ermeni / Misyoner	Güçlü bir sosyal ağa sahip, yarı kapalı	Azınlık mahalleleri: Karaağaç ve Eski Ermenistan.
Resmi görünürlük, yeni şehir planlamasıyla bağlantı ve idari kontrol.	Merkeziyetçi hükümet	Sokak düzeni, açık alanlar ve dışa dönük tasarım	Gelişmekte Olan Koridorlar: Özgün Gelişmeler ve Yeni Caddeler

Geleneksel ailelerle güvenli bir ortamda müzakere etmek ve katılıma ilişkin sosyal maliyeti azaltmak.	Evden yürütülen / Hayır amaçlı	Eski ve varlıklı mahalleler	Eski mahalle; Şeşgalan ve Miyar-Miyar.

Mekânsal dağılım üzerine yapılan bir analiz, Tebriz'deki kız okullarının iki farklı kentsel mantık arasında konumlandığını ortaya koymaktadır: hayır kurumu ve azınlık okullarının içe dönük, yerel nitelikteki mantığı ile yeni açılan caddeler boyunca yer alan devlet okullarının dışa dönük ve gösterişli mantığı. Sonuç olarak, bu dönemde Tebriz bütünlüklü ve modern bir mekân değil; mahalle, sınıf, dil ve dini aidiyet gibi unsurların kadınlar için farklı eylemlilik veya kısıtlılık anlamlarını şekillendirdiği mekânsal bir mozaik görünümündeydi.

8. Kaynaklar, Sınırlamalar ve Araştırmayı Sürdürme Planı

Bu çalışma; İranlı kadınlar, eğitim, Pehlevi dönemi devlet inşası, Ermeni okulları ve Tebriz'in mekânsal dönüşümü üzerine yapılan araştırmaların eleştirel bir sentezine dayanmaktadır. Kurumsal bağlam ve kentsel yeniden yapılandırmaya ilişkin dijital kanıtlar oldukça güçlüyken; 1921 ile 1941 yılları arasında Tebrizli öğretmenlerin, öğrencilerin, idarecilerin ve ailelerin kimlikleri ile deneyimlerine dair mevcut kaynaklar daha sınırlıdır. Bu dengesizlik başlı başına tarih yazımı açısından önemli bir husus olmakla birlikte, aynı zamanda kadınların yaygınlığı, toplumsal temsili ve bireysel motivasyonlarına ilişkin iddiaların kapsamını da sınırlandırmaktadır.

Araştırmanın bir sonraki aşamasında; Eğitim Bakanlığı yıllıklarına, Azerbaycan Eğitim Dairesi yazışmalarına, teftiş raporlarına, öğretmen atama ve maaş dosyalarına, belediye raporlarına, sınav kayıtlarına ve yerel gazetelere öncelik verilmelidir. Okulun resmi adı, adresi, mülkiyet durumu, okul müdürü, kadın personel, öğrenci kayıtları, öğrenim ücretleri, eğitim dili, müfredat ve kamuoyuna yansıyan tartışmalar gibi veriler, yıllara göre sistematik bir şekilde derlenmelidir. Yapılacak tarama; "kız okulu", "kadın öğretmenler", "kız öğrenciler", "kadın eğitimi", "kadın derneği" ve "başörtüsünün kaldırılması" gibi terimlerin tarihsel süreçteki farklı kullanımlarını da kapsamalıdır.

Okul isimleri konusunda azami dikkat gösterilmelidir. Daha sonraki yerel anlatılar, farklı kurumları birbirine karıştırmış ya da geçmişe dair daha aşina olunan isimleri o döneme uyarlamış olabilir. Tahran'daki Genç Hanımlar İlkokulu, belgesel kanıt olmaksızın Tebriz'e mal edilmemelidir. Tebriz'de aynı adı taşıyan bir okulun varlığına dair herhangi bir iddia; birincil kaynağı, tarihi, resmi yazılış biçimini, kurucusunu, konumunu ve faaliyet dönemini açıkça belirtmelidir. Bu standarda bağlı kalmak elzemdir; zira bir okulun yanlış tanımlanması hem olayların kronolojisini hem de kadınların eylemliliğine dair analizleri çarpıtır.

Sonuç

Birinci Pehlevi dönemi (1921–1941) boyunca Tebriz'deki eğitimsel gelişmelere dair tarihsel bir analiz, kentsel yaşam alanında kadınların statüsünün yeniden tanımlanmasının ne doğrusal ve tek yönlü bir süreç ne de yalnızca merkezi hükümetin bürokratik iradesinin bir ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Pehlevi'nin modern okulların zorunlu kılınması, müfredatın standartlaştırılması ve nihayetinde örtünmeyi yasaklayan yasa gibi tedbirlerle hayata geçirilen yukarıdan aşağıya modernleşme politikaları, ulusal modernliğin sembolik bir vitrini olarak "modern anne-vatandaş"ı yaratmayı amaçlasa da, Tebriz toplumunun bu dönüşümlere verdiği tepki çok boyutlu ve gerilimlerle dolu olmuştur. Şehrin Meşrutiyet Devrimi sırasındaki güçlü aktivizm mirası, misyoner ve Ermeni okullarının köklü varlığı ve yerel hayırseverlik ağlarının mevcudiyeti; okulun, geleneksel özel ev içi alan ile kamusal kentsel alan arasındaki katı sınırları değiştiren bir kurum, yani "mekânsal ve toplumsal bir aracı" ya dönüştüğü bir ortam yaratmıştır.

Bu çalışmanın "müzakereye dayalı failiyet" merceğinden yapılan tarihsel okuması, Tebriz'deki kadın aktivizminin yalnızca "devlet güdümlü modernizmin pasif bir şekilde kabullenilmesi" ile "körlemesine gelenekselci direniş" arasındaki indirgemeci ikilik çerçevesinde ele alınmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Tebrizli kadınların ve öğretmenlerin tarihsel failiyeti; eğitimlerini sürdürmek adına geleneksel aile yapılarıyla uzlaşma sağlama, yeni kurulan mekânlarda eğitim verme ve bu mekânları yönetme, ayrıca annelik, hijyen ve çocuk yetiştirme gibi kavramları yerel topluluğun gerçek ihtiyaçları ışığında yeniden yorumlama gibi incelikli ve gündelik süreçler aracılığıyla hayata geçmiştir. Bu bakış açısıyla okul, yalnızca devlet disiplininin bir aracı değil; aksine, sosyal sermayenin yeniden üretildiği bir alan ve kız çocuklarının şehrin mesleki ve idari alanlarına meşru bir şekilde adım atmalarını sağlayan bir kapı haline gelmiştir.

Sonuç olarak, Tebriz'deki kadınların bu yirmi yıllık süreçteki tarihi, İran'da kentsel modernitenin, merkezin ideolojik zorunlulukları ile çevrenin kimlik temelli kültürel dinamikleri arasında sıkışıp kalmış, çekişmeli bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, yerel tarihin ve direnişin mikro alanlarının belgelere dayalı, eleştirel bir biçimde yeniden incelenmesi olmaksızın, çağdaş tarih yazımında toplumsal cinsiyet, iktidar ve mekân arasındaki ilişkinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasının imkânsız olduğunu göstermektedir. Tebriz'de eğitim alanındaki modernleşme sürecinde kadınların yaşadığı tarihsel deneyimin yeniden ele alınması; Orta Doğu ve çağdaş dünya bağlamında eğitim tarihi ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanlarında yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar için yeni ufuklar açmaktadır.

Kaynaklar

Afary, J. (1996). The Iranian constitutional revolution, 1906–1911: Grassroots democracy, social democracy, & the origins of modern Islamism. Columbia University Press.

Amanat, A. (2017). Iran: A modern history. Yale University Press.

Amirzadeh Dana, E., Mohtashami, B., & Safari, S. (2026). Examining the structural transformation of the home in Iranian women's press during the first Pahlavi period. Social History Studies, 15(2), 1–35.

Amryan, T. (2023). On teaching of Persian language in Armenian schools of Iran. Banber of the Institute of Oriental Studies, 3, 114–129. https://doi.org/10.52837/27382702-2023.3-114

Askarizad, R., He, J., & Dastoum, M. (2025). Gender disparity in public spaces of Iran: A multi-method approach to investigate women's spatial rights. Cities, 158, Article 105651. https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105651

Baneinia, M., & Orhan, D. D. (2021). The transformation of Iranian women into a modern political symbol in the First Pahlavi era. Turkish Journal of Middle Eastern Studies, 8(2), 1–24.

Berberian, H. (2001). Armenians and the Iranian constitutional revolution of 1905–1911: The love for freedom has no fatherland. Westview Press.

Berberian, H., & Grigor, T. (2022). Pictorial modernity and the Armenian women of Iran: Photography, fashion, and the female subject. Iranian Studies, 55(4), 1–38.

Cronin, S. (Ed.). (2003). The making of modern Iran: State and society under Riza Shah, 1921–1941. Routledge.

de Certeau, M. (1984). The practice of everyday life (S. Rendall, Trans.). University of California Press.

Karabalık, K. (2025). Rıza Şah'ın İran'ı modernleştirme politikası ve kadınların örtünme meselesi. Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 10(1), 557–586.

Kashani-Sabet, F. (2006). The politics of reproduction: Maternalism and women's hygiene in Iran, 1896–1941. International Journal of Middle East Studies, 38(1), 1–29. https://doi.org/10.1017/S0020743806381019

Kashani-Sabet, F. (2011). Conceiving citizens: Women and the politics of motherhood in Iran. Oxford University Press.
Lefebvre, H. (1991). The production of space (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell.
Mahmood, S. (2005). Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject. Princeton University Press.
Massey, D. (1994). Space, place, and gender. University of Minnesota Press.
Mehan, A. (2024). Informal and revolutionary feminist placemaking. Frontiers in Sociology, 9, Article 1347471. https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1347471
Mohammadzadeh, R., Asgarzadeh, Z., & Alipour, S. (2024). Spatial justice and gendered experience in urban public spheres of historical cities. Journal of Urban Design and Mental Health, 8(2), 45–62.
Najmabadi, A. (2005). Women with mustaches and men without beards: Gender and sexual anxieties of Iranian modernity. University of California Press.
Paidar, P. (1995). Women and the political process in twentieth-century Iran. Cambridge University Press.
Ramazāni, Sh. (2024). Representation of Gilani women in modern travelogues. Journal of Islamic History Studies, 14(55), 159–174.
Safaian, B., Moradi, M., & Kazemi, A. (2024). Critiques of school girls in the mirror of modernist discourse during the Constitutional Era. Social History Studies, 14(1), 121–150. https://doi.org/10.30465/shc.2024.49166.2555
Sanasarian, E. (1982). The women's rights movement in Iran: Mutiny, appeasement, and repression from 1900 to Khomeini. Praeger.
Scott, J. W. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. The American Historical Review, 91(5), 1053–1075. https://doi.org/10.2307/1864376
Sedghi, H. (2007). Women and politics in Iran: Veiling, unveiling, and reveiling. Cambridge University Press.
Tofigh Kouzehkanani, A., & Zelef, M. H. (2025). Towards extroverted urbanism: Spatial transformations and modern identity in Tabriz (1925–1942). ITU A|Z, 22(3), 559–577. https://doi.org/10.58278/0.2025.99
Yousefi, J., & Karami Qahi, M. T. (2025). The role of American women missionaries in modern female education in Iran. Journal of Women and Families Cultural-Educational, 20(1), 327–351.
Yousefnia, A. R. (2018). Structural and ideological transformation of Tabriz urban identity (1925–1941) [Master's thesis, Middle East Technical University]. OpenMETU.
Zā'eri, Q., & Yousefi-Nezhād, F. (2019). Revision of the compulsory unveiling policy in the post-Reza Shah era. Women in Development and Politics, 17(2), 173–192.

VANISHING FROM THE SCREEN: THE ATTRITION OF FEMALE MEDIA PROFESSIONALS IN MALAYALAM TELEVISION, KERALA, INDIA

Dr. M.Shilujas

Assistant Professor, Department of Sociology
Farook College (Autonoumous), Kozhikode, Kerala, India
ORCID ID: 0000-0001-5687-8785

Abstract

This study investigates the systemic disparity between the high engagement of female audiences with Malayalam television and the low representation and retention of women working within the media industry. While media serves as a major force in shaping social norms, and television occupies the traditional domestic domain of women across all demographics in Kerala, female media professionals remain starkly underrepresented. Despite Kerala's prominent record of socio-political awareness, high literacy rates, and educational achievements, women in the state continue to face patriarchal constraints, double standards, lack of physical safety, and restricted social mobility. By juxtaposing women's active role as media consumers with the structural and cultural barriers that hinder their professional agency, this research examines the key factors driving female media workers out of the Malayalam television industry. Narratives and life experiences of female media professionals who quitted from the media industry due to different personal and social reasons are collected through direct interviews, open discussions and face to face in-depth talks. Along that secondary data also collected through documents, reports from the magazines and newspaper cuttings.

Keywords: Media, Visual media, Media professional, Social mobility, Patriarchal constraints, Female media workers

Introduction

Understanding a society requires an appreciation of the institutions that shape its culture, values, and collective identity. Among these institutions, the media occupy a central position: through newspapers, radio, television, and cinema, they circulate ideas, construct social images, and influence the formation of individual personalities. Media therefore function not merely as channels of communication but as powerful agents in the ongoing process of social formation.

Television, in particular, has acquired exceptional significance in India because of its extensive reach and its ability to enter domestic life. Unlike many other public media, it operates within the private space of the home, an arena conventionally associated with women. As a medium that combines entertainment, information, and education, television offers women relatively easy access, whether they are homemakers, students, or employed outside the home. Factors such as economic constraints, social expectations, community norms, or gender-based restrictions often do not prevent women from viewing television to the same extent as men (V. T. Usha, 2004).

However, women's visibility as audiences contrasts sharply with their limited presence behind the screen. Despite being substantial consumers of visual media, women remain under represented among media professionals, particularly in decision-making, technical, and leadership roles. This disparity raises an important question: why do women who form a major

part of television's viewership participate so minimally in its production and professional workforce?

This study examines this contradiction in the context of Malayalam television in Kerala, India. It investigates the attrition of female media professionals, the processes through which women enter the television industry but gradually disappear from it and explores the social, institutional, and gender-related factors that contribute to their declining participation. Existing research indicates that women media workers in Kerala, India often face limited career progression, unfavourable working conditions, family responsibilities, financial insecurity, and gender discrimination, all of which can make sustained employment in television difficult.

Kerala one of the states in India, has remained in the forefront of the developing countries in matter of socio-political awareness and development, for the past several decades. Educational attainment and a limited degree of economic freedom do not seem to have conferred on Kerala women a high degree is social freedom. And with the passage of time and in spite of 'progress' on several fronts, her safety in the work place or places outside home have become uncertain. Vulnerable as she is physically, social taboos forbid support to her in terms of need. Though the sure beneficiary of her financial support, the society imposes heavy controls on her movements and activities in the name of maintaining high moral standards. She always becomes a victim of double standard taken by a male dominated society even she is educated or working somewhere. Her job of educational status command little respect and she remains as much the victim of male gaze as is her counterparts who stay home bound (V.T.2004).

The Context and the Problem Statement of the Study

There are so many studies have been made in the areas of how women viewers become the consumers, commodity and at last how the women are themselves being projected in the serials, mega serials, advertisements and other programmes telecasting in TV including news. Here the present enquiry is focused on to find out reasons behind the varying ratio in male and female media professionals concentrating on visual media, and to discuss the reasons why the women are compelled to leave media and opt for other professions. Young female media professionals, who come in with full enthusiasm, are found to have been leaving media, within 2- 3 years. This trend has been going on for quite some time. When compared to the print and sound media, it is comparatively high in the visual media. As T.V. Usha (2004) has mentioned in her study on gender, in the Malayalam small screen women have a ubiquitous presence as an anchor, presenter or reader and reporter, but her own voice is not heard much. Though formally educated, she is depicted as a docile and meek person. On the screen, as well as beyond, in the society she gets little opportunity to form her views. Her role on screen and off- screen is passive and undefined. In her insecurity and inhibition, she often forgets even the fact that she could have an option of her own and the ability to voice it, in public or in private. The societal requirements which make her real self as a stereotyped form, with her haste to conform to its demands makes her the 'other' the binary of 'self'. She becomes as passive as her model on the television, and just as ineffectual and helpless.

Hypothesis

Kerala has the highest percentage of newspaper readers and television watchers in India. From this it is evident that the media enjoy the high status in Kerala, and so the media workers too. Even among this condition the situation of women journalist are quite different still they are facing some emotional conflicts in the working place. Most of the students who are coming to join the Mass Communication Institutes are girls but who have been reaching in the media field is very less. After the emergence of visual media, more women are being recruited as reporters/anchors and not many as news editors. But most of them are leaving the scene is a

recent phenomenon as just like the flow to the visual media. Some questions here rising related this phenomenon like; are they (women media workers. not comply to the market demand product? Or the stories they produced are not popular or lead the channel at risk? Is the work environment, neck to neck competition among channels, low salary, no job security, no safety, long working hours, etc more demanding for women? What is the pattern of gender division of labour in a media house? On these questions the study is developing.

Objectives

1. Why many female media professionals have left the job in the past few years.
2. Whether the entry of females have increased in this field.
3. How many have remained continuously for a period of 10 years.
4. Reasons behind taking up the decision to leave media by the women journalists

Methodology

Broadly stating, this study follows the method of interview and group discussion rather than anything else. Priority is given to qualitative information gleaned through interviews. The writer has conducted extensive interviews and interactions with women journalists who are working at present and resigned from the field too. Women journalists' individual experiences are narrated here. This study is done after discussions, interviews either directly or telephonic, with the media professionals and were associated with TV channels based at Trivandrum, Kochi and Kozhikode. Samples are selected randomly among the resigned women professionals from visual media throughout the state. Mainly six cases are illustrated and analysis has done over these. For the sake of hiding their identity by considering their requests the researcher used pseudo names for the respondents. Secondary data and reports from Public Administrative Section and different TV channels are also used.

Women in Visual Journalism

Telecasting began in Kerala in 1985 when the Doordarshan Kendra, Trivandrum was commissioned. But it was only in 1994 that the regional language Satellite Channel was introduced and Malayalam programmes came to be produced. Asianet the first private channel began transmission in the 1990's. Following SuryaTV channel launched in 1998 by the Sun TV Network and Kairali Channel began in August, 2000. Leela Menon was the first woman in the state to join the profession in Kerala. She began her career late in life and kept her stories focused on women's issues. She started at the Indian Express in Hyderabad as a headline writer and later moved to the bureau in Kerala. When she joined here there were no women in the field but today the situation has changed lot. Today media boom and IT revolution opened new vistas of quick development throughout the global village. It also increased the empowerment and recognition of women's contribution in the task of information gathering and dissemination across the globe. On the other hand, they are performing multiple roles as readers, reporters, viewers, and audience for media. As compared to print media a bulk of women entered the profession of visual media. In visual media the screen shows almost equal number of males and females. Still the upper seats are controlled by the male majority. Whenever women want to come forward they have to cope with gender discrimination.

Female presence in Journalism is not just like the presence of females in other professions. A journalist should be much more socially committed as she\he can make his\her voice heard throughout the world. So a woman journalist can represent the whole women society. The voice for females, who are considered as a second class in the society, is a necessity especially in a

democratic country. And it is now clear that participation of women in mass media at present is higher than before. In the last 20 years there has been a marked progress in the mass media.

In 2001, the International Federation of Journalists reported that around the world, 38 percent of all working journalists are women. But yet they are behind men in total representation. Women in visual media are increasing at a faster pace. A number of young women journalists are in the field. The glamour of visual media attracts both female and male journalists to the field. But a noticeable thing is that the female journalists do not stay back for a long time in the visual media. What could be the reasons for the disappearing of this talented pool of women from the field of journalism? According to the handbook released by Public relations there are only 21 women reporters for the total 498 in the Kerala state.

Visual media is featured by deadline pressure. Journalists have to play as reporters at the same time as the editors, news presenters, news producers, translators and so on. They are living with news at each second. Very little time allocated them for reporting news. This makes professional life for both male and female journalists in visual media more stressful. Twelve years back, the famous freelance journalist of Bangalore Mrs. Ammu Joseph who is a malayali, has done a study on the situation of female journalists working in media of the country. She met 20 women journalists directly and completed her study by taking 3 years, and she has revealed through her study about the bitter conditions suffering by the women of media. She opined that there is a situation which makes women mentally and emotionally alienate always existing in media institutions.

The study of the participation of males and females in media of America shows that the 60 percentage of copy editors, 60 percentage of reporter's and72 percentage of photographers are males. Among the existing 70 more television stations of America only 4 are owned by women. This profession always demanding high commitment, interest, talent and competence no doubt, but the matter is that how much women are getting such a chance to prove their ability as a potential journalist. Still the media owners are hesitating to give the production freedom and responsibility of programmes to women journalists. So there are only few women are enjoying the higher status like Editor, Bureau Chief Etc. In print media of Kerala only one woman is working as the Bureau chief throughout this period. In Kerala society yet people accepted that journalism is suitable for women as a profession. Still Kerala people believing in a women centered family so they are demanding women's service in homes more than at working place. In real sense men journalists also suffering a lot to adjust with their family because of the special features of such a job like journalism. But to avoid such conditions women are always compelled to resign their jobs.

Actually, the responsibilities related family and the safety problems in working place and outside are not the private issues of women only; in contrast by considering these as the social problems media should have to provide a space to women to overcome such issues. But most of the media are led by the notion that the women are liability to their institutions. According to the study conducted by Press Institute of India for National women's Commission pointed out that, as compared to 90's there is an increase in the number of women journalists is noted, but still ignorance towards their problems is existing. Most of the women journalists had opined that so many situations were there to prove their capacity to their chiefs by working very hard than their male counters. And most of the women who participated in this study revealed that they were frightening the rumors and attributing sexual scandals related with their chief officers if they were getting promotion or any type of encouragements from the higher authority.

In their Words: Shades of Experience

Krishna Sukumaran

Krishna Sukumaran, Ex Principal Correspondent who retired from The Hindu, two years back, holds the sex disparity and male domination the main factors for this transition. It's the main domination which plays an important role, even when man claims to protect the woman. And it is quite clear in the media field in Kerala. The female staff are denied of their space in the Newsroom. There is generally an impression that women are not that clever and that they will not be able to deal tough news. It is quite predominant when it comes to political news. The female journalists are often given soft stories on art, culture and social welfare. Once few journalists have been able to prove themselves as political viewers in the print Media. The partiality and mental tension borne by female journalists at work place is too high when compared to other professionals. When asked the reason behind her quitting job, she would say that inspite of having opportunities she was deprived of it. Those who have been able to with stand this partiality and create own niche, also disappear in a short span of time.

Maliha had worked in different parts of the country for more than a

Rajula K K

Rajula K K, who was News Editor in Charge with Asianet, The famous Malayalam News Channel, has left the field and turned to research. During her tenure, she realised the power of a journalist and learned how one should carry it. It was a general impression that a news presenter needed to be well dressed. She had to change her beliefs for this. In her tenure, from 2007-2017 with Asianet, she realised that a News turns out to be just a show and the reporter has no other option than being an anchor.

It is seen that Female journalists in Visual media take up the attitude of a male, in their body language, thoughts, ideas etc. The work atmosphere for the journalists in Kerala is not favourable in the case of maternity leave, duty schedule etc. The male domination in this field

V.M Athira

V.M. Athira was a Senior Correspondent in Asianet Malayalam News Channel and she tendered her resignation in 2017.

The main limitation of the television is that, 'the news is forgotten the movement the telecasting ends'. The news on gender issue are often followed by anti-women stories. How victims were treated and what protection was given to them was one major issues that kept haunting me throughout the career.

The occupational hazards of women journalists in visual media are immense. Maternity leave is never an accepted term in many of the organizations. There are enough numbers of cases where women journalist had to resign when pregnant. Some of them had to resign for marring journalist of a different channel. It is generally believed that, women leak the exclusive news items to their husband and men abstain from doing that.

Labour law is commonly violated by new channels in large scale and employee benefits are never talked about. In many companies conveniently neglect the need to providing conveyance facilities to women working late nights. Most women find it extremely difficult to handle the responsibilities of a journalist and wife together, and eventually they cease working. It is widespread feeling that women are only fit to handle women issues and related news items. It is a fact that women keep on following the issues of the marginalized and socially weak sections and bring them to lime light with apt intensity. With all this, it goes without saying that women have to put in double the effort when compared to men working as reporters.

Anu Jacob

Joined in Asianet in 2000 as a reporter and finally resigned from Manorama Channel in 2015.

There prevails an unwritten rule that women journalists are not supposed to behave like their male counterparts while working. During press briefings women are not supposed to raise questions as done by male journalists. Those in power have real interest in silencing the voice of women. All these rules have something that pose an threat of impediment to women journalists.

The glamour and power of visual media is momentary and that is never understood while in being part of the news industry. One major concern of women journalists is that they find no way to justify their stand. The dissatisfaction and discontentment of the job is more a problem to women than men. Men find outlet to stress in cocktail parties. Once a women television presenter who wanted to keep her identity undisclosed) said that she faced the discrimination in work place along with the non- cooperation of relatives for being a working journalist. She was criticized for not following the religious dress code and using make-up while making television presentations. Finally, she had to forsake her job in a year. She was even divorced for these reasons. It was real pity that she had to leave journalism and opted for another industry to make a living.

A Muslim women television journalist who resigned her job 5 years back, was of the opinion that her professional growth was something unpleasing for her community and society. “Our professional efficiency and merit are never taken into account, but our dress code stands to be a matter of discussion and attracts criticism” she said. Profession demands women journalists to move late nights, something that the conventional society wouldn't want them to do. Our society is of the strong belief that women are just meant for nursing men and nurturing children and if they object to do so they lose the support of the family in total.

Conclusion

The presence of women as media workers is gradually increasing in the last ten years globally. Though, in matter of crucial decision making and holding high official ranks related news paper and TV, they are still in a poor position. From the above-mentioned life experiences itself it is very clear that interest was the main factor made them to choose journalism profession. Along that the sense of social commitment, better possibilities to serve society and enough confidence to do something also made them to choose the same. But during the time course of their work most of them have felt disgust towards their profession because of the stereotype model construction made by the society and media about gender concept. There is double burden on women in any profession as they want to look after their children, husband and family. If there is a supportive system they in family they can go forward easily. Society is expecting certain things from her and thus she is compelled to do that along with her profession. Society has assigned many roles and responsibilities on women. Thus, it is not the lack of talent that pulls back the female journalists, but the burden of responsibilities which society have put on them. Such pressures will lead to her resignation from the journalism field.

From the discussion, it also understood that female journalists have to put on more efforts than males while entering this field. Women journalists have to prove their capacity as there exists a prejudice that they cannot cover deep political stories, sports news etc. but all are agreeable with that they would get appreciation for what we have done. All of them have believed gender discrimination towards women journalists existing mainly among the family and society rather than media institution and work place. So, each of them demanding a supportive family system for go forward successfully in media field.

The study as a whole dealt with women and visual media in which it focused on women as media person. The study delves into aspects of women on visual media. The objectives were analysed from one angle of female journalists. It was observed that some hopeful changes are there in the position and status of women related media just like other fields of development. But then some uncertainties are existing while the increasing number of fade outs from the screen.

References

Abraham, K. (2019). *Persisting patriarchy: Intersectionalities, negotiations, subversions*. Palgrave Macmillan.

Arun, R. (2019). *Development and gender capital in India: Change, continuity and conflict in Kerala*. Routledge.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

Devika, J. (2020). Women's labour, patriarchy, and feminism in twenty-first-century Kerala: Reflections on the glocal present. In V. Sujatha (Ed.), *Global capital and social difference: Beyond dialectics and embeddedness* (pp. 79–99). Routledge.

Fathim, N. A. (2010). *Status and problems of female journalists* [Unpublished master's dissertation]. Department of Mass Communication and Journalism, Farook College.

Joseph, A. (2005). *Making news: Women in journalism*. The Media Foundation/Penguin Books India.

Joseph, A., & Sharma, K. (Eds.). (2006). *Whose news? The media and women's issues* (2nd ed.). SAGE Publications.

Lekha, N. B., & Palackal, A. (2020). *Unveiling the gender paradox: Dynamics of power, sexuality and property in Kerala*. Palgrave Macmillan.

Maleeha, R. (2009, December). *Keralathile vanitha pathrapravarthakar evide* [Where are Kerala's women journalists?]. *Madhyamam Weekly*, Issue 12.

Rasheed, K. P. (2008, December). *Varthamurikalil ninnu avar irangi poyathengottu* [Where did they go after leaving the newsrooms?]. *Pachakuthira*, Issue 2.

Seema, T. N. (2009). *Linganeethi nishedathinte madhyama padangal* [Media lessons of gender-justice denial]. *Marxist Samvadam*. AKG Centre.

Usha, V. T. (2004). *Gender, value, and signification: Women and television in Kerala* (Discussion Paper No. 67). Kerala Research Programme on Local Level Development, Centre for Development Studies.

YETİM HAKLARI VE ADALET ŞARTI BAĞLAMINDA NİSA SURESİ 3. AYETİN METİNSEL VE BAĞLAMSAL ANALİZİ

TEXTUAL AND CONTEXTUAL ANALYSIS OF SURAH AN-NİSA, VERSE 3, IN THE CONTEXT OF ORPHAN RIGHTS AND THE CONDITION OF JUSTICE

Esma YOUNIS
Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye / ORCID ID: 0009-0008-3056-3150.

Özet

Bu çalışma, çok eşlilik meselesini Nisâ sûresinin 3. âyeti bağlamında, özellikle âyetin yetimlere ilişkin bağlamı ile kadınlar arasında adalet şartı arasındaki ilişki üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problematiği, söz konusu âyetin çok eşliliği mutlak ve bağımsız bir şekilde meşru kılan bir hüküm olarak mı anlaşılması gerektiği, yoksa âyetin öncesi ve sonrasındaki bağlam dikkate alındığında yetimlerin haklarının korunması ve adaletin gerçekleştirilmesi çerçevesinde sınırlayıcı ve düzenleyici bir hüküm olarak mı değerlendirilmesi gerektiği sorusuna dayanmaktadır.

Çalışmada öncelikle, Nisâ sûresinin genel yapısı içerisinde 3. âyetin konumu incelenecek; yetimlerin haklarına ilişkin âyetlerle çok eşlilik hükmü arasındaki anlamsal ve bağlamsal ilişki ortaya konulacaktır. Ardından **"وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى"** ve **"فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً"** ifadelerinde yer alan şart yapıları üzerinde durularak kıst ve adalet kavramlarının hükmün anlamına etkisi araştırılacaktır. Ayrıca âyetin **"فَوَاحِدَةً"** ifadesiyle sona ermesinin ve Nisâ sûresinin 129. âyetinde yer alan **"وَلَن تَسْتَطِيعُوا أَن تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ"** ifadesinin çok eşlilik hükmünün anlaşılmasındaki rolü değerlendirilecektir.

Araştırmada tefsirî, tahlilî ve bağlamsal yöntemler esas alınacak; klasik ve çağdaş müfessirlerin konuya ilişkin yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Böylece âyetin yalnızca sayısal bir ruhsat şeklinde değerlendirilmesinin ne ölçüde Kur'ân'ın bağlamsal bütünlüğüyle örtüştüğü sorgulanacaktır.

Çalışmanın temel amacı, Nisâ sûresinin 3. âyetini yetimlerin korunması, kadınların hakları ve adalet ilkesi çerçevesinde yeniden değerlendirmek ve çok eşlilik hükmünün anlaşılmasında bağlamın belirleyici rolünü ortaya koymaktır. Bu yaklaşım, âyetin çok eşliliği sınırsız biçimde teşvik eden bağımsız bir hüküm olarak değil, belirli şartlar ve sorumluluklar çerçevesinde ele alınması gerektiği yönündeki değerlendirmelerin ilmî temellerini tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Çok Eşlilik, Nisâ Sûresi, Yetimler, Adalet, Kıst, Kadın Hakları.

Abstract

This study aims to examine the issue of polygyny in the context of verse 3 of Sūrat al-Nisāʾ, with particular emphasis on the relationship between the verse's context concerning orphans and the condition of justice among women. The central problem of the study is whether the verse in question should be understood as a general and independent legal ruling that legitimizes polygyny, or whether, when its preceding and subsequent context is taken into consideration, it

should instead be understood as a restrictive and regulatory ruling concerned with protecting the rights of orphans and ensuring justice.

First, the study examines the position of verse 3 within the overall structure of Sūrat al-Nisāʾ and explores the semantic and contextual relationship between the verses concerning the rights of orphans and the ruling on polygyny. It then analyzes the conditional structures contained in the expressions **"وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى"** and **"فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً"**, focusing on the impact of the concepts of *qisṭ* (equity) and justice on the meaning of the ruling. Furthermore, the study evaluates the significance of concluding the verse with the expression **"فَوَاحِدَةً"**, as well as the role of the statement found in verse 129 of Sūrat al-Nisāʾ, **"وَلَن تَسْتَطِيعُوا أَن تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ"**, in understanding the ruling on polygyny.

The study adopts exegetical, analytical, and contextual approaches, while employing a comparative method to examine the interpretations of both classical and contemporary Qur'anic exegetes. In this way, it questions the extent to which interpreting the verse merely as a numerical legal concession is consistent with the contextual integrity of the Qur'an.

The primary objective of the study is to reconsider verse 3 of Sūrat al-Nisāʾ within the framework of protecting orphans, safeguarding women's rights, and upholding the principle of justice, while demonstrating the decisive role of Qur'anic context in determining the meaning of the ruling on polygyny. This approach opens a scholarly discussion on the view that the verse should not be treated as an independent ruling that unrestrictedly promotes polygyny, but rather as a ruling that must be understood within a framework of specific conditions and responsibilities.

Keywords: Tafsīr, Polygyny, Sūrat al-Nisāʾ, Orphans, Justice, Qisṭ, Women's Rights.

Giriş

Nisâ sûresinin 3. âyeti, klasik ve çağdaş tefsirlerde çoğunlukla çok eşliliğin (taaddüd-i zevcât) cevazına ilişkin temel delillerden biri olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte âyetin başlangıcında yetimlerin haklarının korunmasına ilişkin şart ifadesi ile kadınlarla evlenmeye izin veren hüküm arasındaki anlamsal ve bağlamsal ilişki, âyetin bütüncül biçimde anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Âyetin "Yetimler hakkında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız..." anlamındaki ifadeyle başlayıp "Size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer ve dörder nikâhlayın..." hükmüyle devam etmesi, yetimlerin haklarının korunması ile evlilik ve çok eşlilik meselesi arasında nasıl bir ilişki kurulduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Bu ilişkinin yalnızca çok eşliliğin cevazı çerçevesinde değerlendirilmesi, âyetin ortaya koyduğu hukuki ve ahlaki çerçevenin eksik anlaşılmasına yol açabilir.

Bu bağlamda araştırmanın temel problemini, Nisâ sûresinin 3. âyetinde yetimlerin haklarının gözetilmesi ile kadınlarla evlenme ve çok eşlilik izni arasında kurulan ilişkinin mahiyeti oluşturmaktadır. Âyette geçen *kıst* ve *adalet* kavramlarının anlam alanları, bu kavramların hükmün gerekçesi ve sınırları bakımından taşıdığı işlev ve yetimlere karşı adaletsizlik endişesi ile evlilikte adil davranma yükümlülüğü arasındaki irtibat, açıklığa kavuşturulması gereken başlıca meselelerdir. Ayrıca Nisâ sûresinin 3. âyetinde çok eşlilik bağlamında öne çıkan adalet şartı ile 129. âyette eşler arasında tam anlamıyla adalet sağlanamayacağını bildiren ifade arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiği de araştırmanın temel soruları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede iki âyet arasında ilk bakışta ortaya çıkabilecek anlam geriliminin, bağlam ve adalet kavramının farklı boyutları dikkate alınarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın temel amacı, Nisâ sûresinin 3. âyetini sûrenin genel bağlamı içerisinde ele alarak yetimlerin haklarının korunması, adalet yükümlülüğü ve çok eşlilik izni arasındaki anlamsal ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu doğrultuda öncelikle âyetin siyak ve sibakı ile sûre içerisindeki konumu incelenmekte; ardından klasik ve çağdaş tefsirlerde yetimlerden kadınlarla evlilik meselesine geçişin gerekçelerine ilişkin yorumlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra adalet kavramının hukuki ve maddi boyutu ile duygusal ve psikolojik boyutu arasındaki ayrım, Nisâ sûresinin 3. ve 129. âyetleri birlikte dikkate alınarak ele alınmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi esas alınmakta; âyetlerin bağlamsal ve anlamsal çözümlemesi, klasik ve çağdaş tefsir kaynaklarının karşılaştırmalı değerlendirilmesiyle desteklenmektedir. Bu yöntem aracılığıyla yalnızca çok eşliliğin cevazına ilişkin hükümler değil, söz konusu hükmün yetim haklarının korunması ve adalet ilkesiyle kurduğu ilişki de incelenmektedir. Böylece Nisâ sûresinin 3. âyetinin yorumlanmasında yetimlerin korunmasına ilişkin şartın işlevinin ve adalet ilkesinin çok eşlilik bağlamındaki sınırlarının daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sunulması hedeflenmektedir.

1. Nisâ Sûresi 3. Âyetin Bağlamı ve Tefsirî Gerekçeleri

Nisâ sûresinin 3. âyeti, sûrenin başlangıcında yetimlerin mallarının korunmasına ve haklarının gözetilmesine ilişkin olarak ortaya konulan hükümlerle doğrudan bağlantılıdır. Nitekim bir önceki âyette, "Yetimlere mallarını verin; temizi pis olanla değiştirmeyin ve onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu büyük bir günahtır" (en-Nisâ 4/2) buyrularak yetimlerin mal varlıklarının korunması, haklarının ihlal edilmemesi ve malları üzerinde haksız tasarrufta bulunulmaması emredilmektedir. Bu âyetin hemen ardından gelen üçüncü âyette ise yetimler hakkında adaleti sağlayamama endişesi ile evlilik ve eşler arasında adalet meselesi birlikte ele alınmaktadır. Taberî ve İbn Kesîr'in yorumları, söz konusu âyetin anlaşılmasında yetimlerin haklarının korunması ve onlar hakkında haksızlıktan kaçınılması meselesinin önemini ortaya koymaktadır (İbn Kesîr, 1999, 2/207; Taberî, 2001, 6/362).

Âyetin sûredeki konumu, yalnızca ardışık iki âyet arasındaki lafzî ilişki bakımından değil, sûrenin genel tematik bütünlüğü açısından da değerlendirilmelidir. Nitekim Nisâ sûresinin 6. âyetinde yetimlerin mallarının kendilerine teslim edilmesi, mallarını koruyup yönetebilecek olgunluğa erişmelerinin gözetilmesi ve mallarının gelişigüzel kullanılmaması üzerinde durulmaktadır (en-Nisâ 4/6). Sûrenin 127. âyetinde ise yetim kadınların hakları ve onlara karşı adaletli davranılması yeniden gündeme getirilmektedir (en-Nisâ 4/127). İbn Âşûr'un ilgili âyetlere ilişkin değerlendirmeleri de sûrenin bu bölümlerinde yetimlerin ve özellikle haklarının ihlal edilmesi riski taşıyan kadınların hukukunun korunmasına verilen önemin anlaşılması bakımından dikkate değerdir (İbn Âşûr, 1984, 4/222; 5/194)

Bu bağlamda Nisâ sûresinin 3. âyetinde yetimlerle ilgili adalet kaygısından evlilik hükmüne geçilmesi, birbirinden bağımsız iki konunun yan yana getirilmesi şeklinde değerlendirilmemelidir. Aksine bu geçiş, hakların korunması ve adaletsizliğin önlenmesi etrafında şekillenen ortak bir anlam çerçevesi içerisinde incelenmelidir. Klasik tefsir literatüründe âyetin nüzul bağlamına ilişkin açıklamalar, özellikle yetim kızlarla evlilik, mehirlerinin eksik verilmesi ve kendilerine karşı adaletsiz davranılması ihtimali üzerinde durmaktadır. Bu yorumlarda, yetim kızların velâyetini üstlenen kişilerin onların malları veya evlilikleri üzerindeki yetkilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları, âyetin açıklanmasında dikkate alınan temel sorunlardan biridir. Bununla birlikte, âyetin anlamını yalnızca belirli bir nüzul rivayetiyle sınırlandırmak yerine, lafzının kapsamı ve sûrenin genel bağlamı birlikte değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla Nisâ sûresinin 3. âyetindeki çok eşlilik hükmü, yetimlerin haklarının korunması, aile ilişkilerinde adaletin gözetilmesi ve kişinin hukuki sorumluluklarını yerine getirmesi

ilkeleriyle ilişkili olarak ele alınmalıdır. Âyetin devamında yer alan "Eğer adaleti sağlayamamaktan korkarsanız bir kadınla yetinin" ifadesi (en-Nisâ 4/3), adalet meselesinin hükmün anlaşılmasındaki belirleyici konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle âyetin bağlamsal analizi, çok eşliliğin hukuki niteliğini açıklamanın yanı sıra, hükmün uygulanmasında hakların korunması ve adaletsizliğin önlenmesi ilkelerinin rolünü de değerlendirmeyi gerektirmektedir.

1.1. Yetimlerden Kadınlara Geçişe Dair Yorum Yönelimleri

Müfessirler, yetimler hakkındaki korku şartı ile kadınlarla evlenme emri/izni arasındaki ilişkiyi temel yaklaşımlar çerçevesinde izah etmişlerdir.

1.1.1. Özel Nüzul Sebebi Yaklaşımı (Hz. Âişe Rivayeti)

Nisâ sûresinin 3. âyetinin nüzul sebebini açıklayan rivayetler arasında Hz. Âişe'den (r.a.) nakledilen rivayet, âyetin yetim kızların haklarının korunmasıyla ilişkisini ortaya koyması bakımından özel bir öneme sahiptir. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de yer alan bu rivayete göre söz konusu âyet, velâyeti altında bulunan yetim bir kızın malına ve güzelliğine ilgi duyan, ancak onunla evlenmesi hâlinde kendisine adil davranmayan ve emsallerine verilen mehir miktarını vermek istemeyen velilerle ilişkilidir. Hz. Âişe'nin açıklamasına göre, bu tür velilerin himayeleri altındaki yetim kızlarla evlenmeleri ve onlara hak ettikleri mehirleri vermemeleri ihtimali, âyetin ortaya koyduğu hukuki ve ahlaki uyarının anlaşılmasında belirleyici bir unsurdur (Buhârî, t.y., "Tefsîr", h. no: 4573; İbn Âşûr, 1984, 4/222; İbn Kesîr, 1999, 2/210; Müslim, t.y., "Tefsîr", h. no: 3018)

Rivayetin ortaya koyduğu temel mesele, velinin yetim kız üzerindeki velâyet yetkisini kendi şahsi menfaati doğrultusunda kullanması ve evlilik ilişkisini karşılıklı hakların korunmasına dayanan bir sözleşme olmaktan çıkararak güç eşitsizliğinin aracı hâline getirmesi ihtimalidir. Bu bağlamda yetim kızın malına veya güzelliğine duyulan ilgi, onun hukuki haklarının ihlal edilmesini meşrulaştıramaz. Özellikle mehr-i misil, yani kadının benzer sosyal ve ailevi koşullardaki emsallerine verilen mehir esas alınarak belirlenen mehir, evlilikte hakkaniyetin değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, rivayetin anlamı yalnızca mehir miktarıyla sınırlandırılmamalıdır. Rivayet, velinin yetim kızın malı ve evliliği üzerindeki yetkisini adalet ve emanet sorumluluğu çerçevesinde kullanması gerektiğine de işaret etmektedir (Buhârî, t.y., "Tefsîr", h. no: 4573; Müslim, t.y., "Tefsîr", h. no: 3018).

Hz. Âişe rivayetinin ardından âyetin devamında yer alan "Eğer yetimler hakkında adaleti sağlayamamaktan korkarsanız, size helâl olan kadınlarla ikişer, üçer ve dörder evlenin" ifadesi (en-Nisâ 4/3), bağlamsal açıdan ayrıca değerlendirilmelidir. Buradaki geçiş, yetim kızlara karşı adaletsizlik yapma ihtimalinin bulunduğu bir evlilik ilişkisinden, adaletin gözetilmesi gereken daha geniş evlilik alanına yönelmektedir. Buna göre, velinin yetim kızla evlenmesi durumunda onun haklarını koruyamayacağından endişe etmesi, kendisini bu evlilikten uzak tutması ve adalet yükümlülüğünü yerine getirebileceği başka bir evlilik ilişkisini tercih etmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu yorum, âyetin çok eşliliğe ilişkin hükmünü tek başına açıklamak için yeterli değildir; hükmün şartları ve adalet ilkesiyle ilişkisi, âyetin bütünü ve sûrenin genel bağlamı içerisinde ele alınmalıdır (İbn Âşûr, 1984, 4/222; İbn Kesîr, 1999, 2/210)

Çağdaş dönemde Reşîd Rızâ da *Tefsîru'l-Menâr*'da bu rivayeti âyetin anlamını açıklamak için önemli bir dayanak olarak değerlendirmektedir. Onun yorumunda, yetimlerin haklarının korunması ve adaletin gerçekleştirilmesi, âyetin bağlamını anlamada merkezi bir konuma sahiptir. Bu çerçevede çok eşliliğe ilişkin iznin, yetim kızların haklarının korunmasına yönelik bağlamsal uyarıdan bağımsız biçimde ele alınmaması gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte,

çok eşlilik hükmünün "tali" veya "zımnî" bir hüküm olarak nitelendirilmesi, Reşîd Rızâ'nın ilgili sayfalardaki ifadesiyle doğrudan karşılaştırılmalıdır (Reşîd Rızâ, t.y., 4/282)

Sonuç olarak Hz. Âişe rivayeti, Nisâ sûresinin 3. âyetinin anlaşılmasında yetim kızların haklarının korunması, velâyet yetkisinin kötüye kullanılmasının önlenmesi ve evlilikte adaletin sağlanması arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Rivayet, âyetin nüzul bağlamına ışık tutmakla birlikte, âyetin anlamını yalnızca belirli bir olayla sınırlandırmayı gerektirmez. Aksine, söz konusu olaydan hareketle adalet, hakların korunması ve hukuki sorumluluk ilkelerinin daha geniş kapsamda değerlendirilmesine imkân vermektedir.

1.1.2. Kıyas-ı Bağlamsal ve Zulümden Kaçınma Yaklaşımı (Taberî'nin Tercihi)

Taberî'nin Nisâ sûresinin 3. âyetine ilişkin yorumu, âyetin anlamını yalnızca belirli bir nüzul sebebiyle sınırlandırmak yerine, yetimlerin haklarının korunması ile kadınlara karşı adaletin gözetilmesi arasında daha genel bir ahlaki ve hukuki ilişki kurması bakımından önem taşımaktadır. Taberî; Saîd b. Cübeyr, Katâde ve Süddî gibi erken dönem müfessirlerinden naklettiği açıklamalar çerçevesinde, âyetin yetimler hakkında adaleti sağlayamama endişesinden hareketle anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımda, yetimlerin malları konusunda haksızlık yapmaktan sakınma yükümlülüğü ile kadınların haklarını koruma ve evlilik ilişkilerinde adaleti sağlama sorumluluğu arasında anlam bakımından bir bağlantı kurulmaktadır (Reşîd Rızâ, t.y., 4/283–285; Taberî, 2001, 7/537)

Bu yorumun temelinde, âyetin başlangıcında yer alan "Eğer yetimler hakkında adaleti sağlayamamaktan korkarsanız" ifadesi (en-Nisâ 4/3) ile devamındaki evlilik hükmünün birbirinden kopuk iki konu olarak değerlendirilmemesi gerektiği düşüncesi bulunmaktadır. Yetimlerin mallarına ilişkin hak ihlallerini önlemeyi amaçlayan ilke, bu bağlamda aile ilişkilerinde kadınların haklarının korunmasına ve eşler arasında adaletin gözetilmesine yönelik daha geniş bir sorumluluk anlayışıyla ilişkilendirilmektedir. Buna göre, kişinin bir hak sahibine karşı haksızlık yapma ihtimalini dikkate alması ve bu ihtimalden sakınması, yalnızca yetimlerin mallarıyla sınırlı olmayan genel bir adalet ilkesinin gereğidir. Taberî'nin farklı erken dönem rivayetlerini bir araya getirmesi, âyetin yorumunda rivayet malzemesi ile bağlamsal anlam arasındaki ilişkinin incelenmesine imkân vermektedir (Taberî, 2001, 7/537**)**

Bu çerçevede "bağlamsal kıyas" ifadesi, Taberî'nin yorumunu açıklamak üzere kullanılan analitik bir kavram olarak değerlendirilmelidir. Burada kastedilen, klasik fıkıh usulündeki kıyasın bütün teknik şartlarının âyete doğrudan uygulanması değil; metinde bir hak alanında ortaya konulan adalet kaygısının, benzer biçimde başka bir hak alanının yorumlanmasına katkı sağlamasıdır. Dolayısıyla yetimlerin hakları konusunda gösterilmesi gereken hassasiyet ile evlilik ilişkilerinde kadınların haklarını koruma yükümlülüğü arasında ortak bir ahlaki ilke bulunmaktadır: haksızlığa yol açabilecek yetki ve imkânların adalet ölçüsüne göre kullanılması. Bu yaklaşım, âyetin anlam bütünlüğünü korumaya ve hükmün yalnızca lafzî düzeyde değil, hukuki ve ahlaki sonuçları bakımından da değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır.

Âyetin devamında yer alan "Eğer adaleti sağlayamamaktan korkarsanız bir kadınla yetinin" ifadesi (en-Nisâ 4/3), bu yorumun hukuki boyutunu belirginleştirmektedir. Adalet yükümlülüğü, yalnızca iyi niyet beyanından ibaret değildir; evlilik ilişkisinde hakların korunmasını ve haksızlığa yol açabilecek davranışlardan kaçınılmasını da gerektirir. Bununla birlikte, yetimlerin mallarının korunması ile eşler arasında adaletin sağlanması aynı hukuki mesele değildir. Aralarındaki bağlantı, doğrudan hükümlerin özdeşliğinde değil, her iki alanda da haksızlığın önlenmesini esas alan ortak ilkenin varlığında aranmalıdır.

Reşîd Rızâ'nın *Tefsîru'l-Menâr*'da ele aldığı yorumlar da âyetin bağlamını ve adalet ilkesini birlikte değerlendirme bakımından bu tartışmaya katkı sağlamaktadır (Reşîd Rızâ, t.y., 4/283)

Bu doğrultuda Taberî'nin yaklaşımı, Nisâ sûresinin 3. âyetini yetimlerin haklarına ilişkin önceki hükümlerden ve sûrenin genel adalet anlayışından bağımsız okumamayı gerektirmektedir. Sonuç olarak bu yaklaşım, çok eşlilik hükmünün yorumunda bağlamın önemini vurgulamakta; yetimler ve kadınlar gibi haklarının ihlal edilmesi riski bulunan kişilerin korunmasını, adalet ve zulümden kaçınma ilkeleri çerçevesinde birlikte değerlendirmektedir.

1.1.3. Yetim Mallarının Tüketimini Önleme Yaklaşımı

Nisâ sûresinin 3. âyetine ilişkin yorumlardan biri, âyeti yetimlerin mallarının korunması ve bu malların veliler tarafından haksız biçimde tüketilmesinin önlenmesi çerçevesinde ele almaktadır. İbn Abbas ve İkrime'den nakledilen açıklamalar doğrultusunda, Câhiliye döneminde erkeklerin evlilik sayısı bakımından geniş bir serbestliğe sahip oldukları ve çok sayıda kadınla evlenebildikleri belirtilmektedir. Bu tür evliliklerin ekonomik yükümlülükleri ağırlaştırması ve geçim imkânlarının yetersiz kalması durumunda, bazı velilerin sorumlulukları altındaki yetimlerin mallarına yönelerek kendi harcamalarını bu mallardan karşılama tehlikesi ortaya çıkabilmekteydi. Bu yorum çerçevesinde âyet, evlilikte sayı bakımından bir sınır getirilmesiyle ekonomik sorumlulukların denetlenmesi ve yetimlerin mallarının korunması arasında ilişki kurmaktadır (Taberî, 2001, 6/363**)**

Bu yaklaşımın temelinde, yetimlerin mallarının yalnızca bireysel mülkiyet konusu olmadığı, aynı zamanda velilerin korumak ve hak sahiplerine teslim etmekle yükümlü oldukları bir emanet niteliği taşıdığı düşüncesi bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Yetimlere mallarını verin; temizi pis olanla değiştirmeyin ve onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu büyük bir günahtır" buyrulması (en-Nisâ 4/2), yetim mallarının korunmasına ilişkin temel ilkeyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu âyetin hemen ardından gelen üçüncü âyetin evlilik ve adalet meselesini gündeme getirmesi, ekonomik imkânlar, velâyet sorumluluğu ve aile ilişkilerindeki adalet arasında bağlamsal bir ilişkinin kurulmasına imkân vermektedir.

Söz konusu yoruma göre, evlilik sayısının sınırlandırılması, kişinin taşıyabileceği maddi ve hukuki sorumlulukları gözetmesi ve ekonomik güçlüklerini başkalarının haklarını ihlal ederek gidermemesi gerektiğini hatırlatan bir çerçevede değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, âyetin dört kadınla evlenmeye ilişkin hükmünü yalnızca yetim mallarının tüketilmesini önlemeye indirgeyerek açıklamak, âyetin lafzını ve diğer tefsir rivayetlerini yeterince dikkate almamak anlamına gelebilir. Bu nedenle söz konusu yaklaşım, âyetin bütün anlamını açıklayan tek yorum olarak değil, nüzul bağlamı ve erken dönem tefsir rivayetleri içerisinde değerlendirilebilecek yorumlardan biri olarak ele alınmalıdır.

Ayrıca Nisâ sûresinin 3. âyetinde yer alan "Eğer adaleti sağlayamamaktan korkarsanız bir kadınla yetinin" hükmü (en-Nisâ 4/3), ekonomik imkânların ve adalet sorumluluğunun birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Burada önemli olan, yalnızca evlilik sayısına ilişkin sınırı belirtmek değil, kişinin üstlendiği sorumlulukları yerine getirebilmesi ve başkalarının haklarını koruyabilmesidir. Bu bakımdan yetim mallarının korunması yaklaşımı, âyetin adalet ve sorumluluk boyutunu öne çıkaran bir yorum çerçevesi sunmaktadır.

Sonuç olarak bu yaklaşım, Nisâ sûresinin 3. âyetini yetimlerin mallarının korunması, velâyet sorumluluğunun kötüye kullanılmasının önlenmesi ve aile hayatında adaletin gözetilmesi bağlamında değerlendirmektedir.

2. Âyetin Dilbilimsel ve Semantik Analizi

- ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ﴾: Sözlükte "kıst" (القسط) adalet ve hakkaniyet anlamına gelir (İbn Manzûr, 1993, c. 7, s. 377). Şartın "korku" (خوف) kelimesiyle ifade edilmesi, henüz

zulüm gerçekleşmeden önce tedbir almanın ve ihtiyatlı davranmanın gerekliliğine delalet eder (Taberî, 2001, 6/364)

- ﴿فَانكِحُوا﴾: Takip/cevap fâ'sı ile gelen emir kipi, zulüm ihtimali karşısında mükellefi adaletin sağlandığı güvenli alana yönlendirme işlevi görür (İbn Âşûr, 1984, 4/222).
- ﴿مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاءِ﴾" yerine "مَا" edatının kullanılması, şahısların kendisinden ziyade "مَنْ": tayyib (helal ve uygun) olma vasfına vurgu yapmaktadır (Ebû Hayyân, 1999, 3/162).
- ﴿مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾: Sayılardan adl olunan bu kalıplar; ikişer, üçer ve dörderli grupları ifade eder (Zemahşerî, 1987, 1/468). İslam alimlerinin icmaı ve sünnet uygulamaları (örn. Gaylân b. Seleme'nin dörtten fazla olan eşlerini boşatması hadisi) uyarınca üst sınırın dört olduğu kabul edilmiştir (İbn Hanbel, t.y., h. no: 4631; İbn Kesîr, 1999, 2/208–209; Kurtubî, 1964, 5/13).
- ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً﴾: İkinci şart cümlesidir. Çok eşlilikte adalet sağlayamama kaygısı ve korkusu doğduğunda tek eşliliğe (vahde) dönülmesini emreden bağlayıcı bir hükümdür (Kurtubî, 1964, 5/13).
- ﴿ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا﴾: Müfessirlerin ve dilcilerin çoğunluğuna göre "عَالَ - يَعُولُ" fiili "sapmak, haksızlık ve zulmetmek" anlamındadır. Dolayısıyla cümle "Bu, zulüm ve haksızlık yapmamanıza en yakın olan yoldur" şeklinde tevil edilir (İbn Hıbbân, t.y., h. no: 4028; İbn Kesîr, 1999, 2/213).
- **3. Adalet Şartı Bağlamında Nisâ 3 ve Nisâ 129. Âyetlerin Karşılaştırılması**

Nisâ sûresi 3. âyette adalet şart koşulurken, Nisâ sûresi 129. âyette adaletin imkânsızlığının belirtilmesi zahiri bir çelişki izlenimi vermektedir. Bu durum aşağıdaki analitik tablo ile netleştirilmektedir:

Karşılaştırma Ölçütü	**Nisâ Sûresi 3. Âyet: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً﴾**	**Nisâ Sûresi 129. Âyet: ﴿وَلَن تَسْتَطِيعُوا أَن تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ﴾**
Adaletin Mahiyeti	**Mükellef Olunan (Maddi/Hukuki) Adalet:** Eşler arasında barınma, nafaka, giyim, geceleme (*kasım*) ve dışsal muamelede eşitlik (Kurtubî, 1964, 5/40; Taberî, 2001, 6/367)	**Beşeri Sınırları Aşan (Kalbi/Duygusal) Adalet:** Kalbi meyil, sevgi, muhabbet ve cinsel arzuda mutlak eşitlik sağlama (İbn Kesîr, 1999, 2/418–419)
Dini Hüküm ve Sorumluluk	İradeye bağlı hukuki bir şarttır. Aksi takdirde tek eşlilik zorunlu hale gelir (Kurtubî, 1964, 5/13)	İnsan iradesini aşan bir durumdur; ancak kalbi meylin diğer eşi mağdur edecek fiili bir haksızlığa dönüştürülmesi yasaklanmıştır: ﴿فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ﴾(İbn Âşûr, 1984, 5/218)

Âyetlerin Telifi

İki âyet arasında çelişki bulunmamaktadır. Nisâ 129. âyet, insanın iradesi dışındaki duygusal meylini gerekçe göstererek maddi ve hukuki yükümlülüklerini ihmal etmesini yasaklamakta; Nisâ 3. âyet ise çok eşliliğin cevazını görünür/maddi haklarda adalet şartına bağlamaktadır (İbn Âşûr, 1984, 5/218; Taberî, 2001, 6/367)

Sonuç

Nisâ sûresinin 3. âyetinde ele alınan çok eşlilik meselesi, bu çalışmada yalnızca evlilik sayısını düzenleyen bir hüküm olarak değil, sûrenin genelinde öne çıkan adalet ilkesi ve yetimlerin ve kadınların haklarının korunması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Klasik tefsir kaynaklarının incelenmesi, âyetin anlamının yetimlerin mallarının korunması, yetim kızların evlilik haklarının gözetilmesi ve eşler arasında adaletin sağlanması gibi birbiriyle bağlantılı meselelerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle Hz. Âişe'den nakledilen rivayetler, bazı vasilerin velâyetleri altındaki yetim kızlarla evlenirken onların mal ve güzelliklerinden yararlanma arzusu taşıyabileceklerine ve bu süreçte mehir başta olmak üzere evlilik hakları konusunda adaletsiz davranabileceklerine dikkat çekmektedir.

Taberî'nin değerlendirmeleri çerçevesinde ise yetimlerin hakları konusunda zulümden kaçınma ile kadınlara karşı adil davranma yükümlülüğü arasında anlamlı bir ilişki kurulmaktadır. Bu iki yorum yaklaşımı, Nisâ sûresinin 3. âyetinin yalnızca çok eşliliğe ilişkin bir izin olarak değil, hak ihlallerini önlemeyi ve adaleti güvence altına almayı amaçlayan daha geniş bir düzenlemenin parçası olarak okunabileceğini göstermektedir. Âyette çok eşlilik izninin adalet şartıyla birlikte zikredilmesi ve adaletsizlik korkusu durumunda tek eşliliğe yönlendirme yapılması, söz konusu iznin sınırsız bir serbestlik olarak değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Nisâ sûresinin 3. ve 129. âyetleri birlikte ele alındığında ise maddî ve hukukî haklar bakımından yerine getirilmesi gereken adalet ile insanın bütünüyle kontrol edemediği kalbî meyil arasında bir ayrım yapılabileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte duygusal eğilimlerde tam eşitliğin sağlanamaması, eşlerden birinin haklarının ihmal edilmesini veya adaletsiz davranılmasını meşru kılmamaktadır. Araştırmanın bulguları, ahkâm âyetlerinin doğru anlaşılabilmesi için yalnızca lafzî anlamlarının değil, nüzul bağlamlarının, sûre içindeki ilişkilerinin ve Kur'an'ın genel adalet anlayışının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu doğrultuda, gelecekte yapılacak tefsir ve İslâm hukuku araştırmalarında Nisâ sûresinin 3. âyetinin ilgili âyetlerle birlikte bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi; Hz. Âişe'den nakledilen rivayetlerin ve et-Taberî başta olmak üzere klasik müfessirlerin değerlendirmelerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması önem taşımaktadır. Ayrıca Kur'an'daki kıst ve adalet kavramlarının toplumsal ve hukukî boyutlarının tefsir, İslâm hukuku ve sosyoloji disiplinleri çerçevesinde araştırılması, yetimlerin ve kadınların haklarının korunmasına ilişkin Kur'anî ilkelerin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Böylece çok eşlilik meselesi, yalnızca aile hukukuna ilişkin bir tartışma olarak değil, hakların korunması, sorumluluk bilinci ve toplumsal adalet ilkeleriyle bağlantılı bir konu olarak değerlendirilebilecektir.

Kaynakça

Buhârî, M. b. İ. (t.y.). el-Câmiu's-sahîh (M. Z. b. N. An-Nâsır, Ed.). Beyrut: Dâru Tavqi'n-Necât.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, M. b. Y. (1999). el-Bahrü'l-muhît fî't-tefsîr (S. M. Cemîl, Ed.). Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3, 162.

İbn Âşûr, M. et-T. (1984). at-Tahrîr ve't-tenvîr. Tünel: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Naşr, 4, 222.

İbn Hanbel, A. (t.y.). el-Müsned (Ş. el-Arnaût v.dğr., Ed.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Hıbbân, M. b. H. (t.y.). Sahîhu İbn Hıbbân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Kesîr, İ. b. Ö. (1999). Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm (S. b. M. Salâme, Ed.; 2. Baskı). Riyad: Dâru Tîbe, 2, 207.

İbn Manzûr, M. b. M. (1993). Lisânu'l-Arab (3. Baskı). Beyrut: Dâru Sâdır, 7, 377.

Kurtubî, M. b. A. (1964). el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân (A. el-Berdûnî & İ. Atfîş, Ed.). Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 5, 13.

Müslim, M. b. el-H. (t.y.). el-Musnedu's-sahîh (M. F. Abdu'l-Bâqî, Ed.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Reşîd Rızâ, M. (t.y.). Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-Menâr). Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 4, 282.

Sebt, H. b. O. (t.y.). Şerhu tefsîri İbn Kesîr ve'l-usûli't-tefsîriyye [Ders notları ve takrirler].

Taberî, M. b. C. (2001). Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (A. b. A. et-Turkî, Ed.). Kahire: Dâru Hecer, 6, 362.

Zemahşerî, M. b. Ö. (1987). el-Keşşâf an hakâiki gavâmıdi't-tenzîl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1, 468.

ӘЙЕЛДЕРДЕ ЭНДОДОНТИЯЛЫҚ ЕМДЕУДІҢ ЯТРОГЕНДІК АСҚЫНУЛАРЫ НӘТИЖЕСІНДЕ ДАМИТЫН ОДОНТОГЕНДІ ГАЙМОРИТ

WOMEN ODONTOGENIC MAXILLARY SINUSITIS ASSOCIATED WITH IATROGENIC COMPLICATIONS OF ENDODONTIC TREATMENT

Zharkinbek UGLANOV
Associate Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0000-0001-8896-4071

Batyrkhan ZHUMAGALIEV
Teaching Assistant, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0005-0690-622X

Assemay ORAZBAY
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0007-1223-0400

Daniyar AUYELBEK
Intern, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0003-5168-6014

Аннотация

Одонтогенді гайморит эндодонтиялық емдеудің асқынуы ретінде дамуы мүмкін, әсіресе ятрогендік бөгде денелер гаймор қуысына енген жағдайда. Жоғарғы жақ премолярлары мен молярлары түбірлерінің гаймор қуысының түбіне анатомиялық жақындығы түбір өзектерін аспаптық өңдеу және обтурациялау кезінде асқынулардың даму қаупін арттырады. Негізгі ятрогендік факторларға гуттаперчаның немесе эндодонтиялық силердің түбір ұшы аймағынан тыс шығарылып, гаймор қуысына енуі, гаймор қуысы түбінің перфорациялануы, сондай-ақ сынған эндодонтиялық аспаптардың гаймор қуысына ығысуы жатады. Мұндай бөгде материалдар шырышты қабықтың созылмалы тітіркенуіне, мукоцилиарлық клиренстің бұзылуына, созылмалы қабыну үдерісінің дамуына және қайталамалы біржақты синуситке әкелуі мүмкін.
Кейбір жағдайларда эндодонтиялық материалдардың гаймор қуысына ығысуы саңырауқұлақтық инфекцияның дамуына және саңырауқұлақтық масса түзілуіне ықпал етуі мүмкін. Клиникалық көріністеріне көбінесе біржақты мұрын бітелуі, іріңді немесе жағымсыз иісті мұрын бөлінділері, бет аймағындағы ауырсыну немесе қысым сезімі, мұрын бөлінділерінің мұрын-жұтқыншаққа ағуы және қайталамалы синусит жатады.
Эндонтиялық емдеуден кейінгі ятрогендік Г-г гендерлік салыстырғанда әйелдерде еркектерден әлдеқайда жиі кездеседі, ал Г құысының түбінің тіс жұлу кезінде тесүлүі немесе тіс түбірлерінің Г.қ. ішіне кіріп кетуі ерлерде жиі болуы мүмкін. Конуссәулелі компьютерлік томография (КЛКТ) бөгде дененің орналасуын анықтауда, тіс түбірлері мен гаймор қуысының анатомиялық өзара орналасуын бағалауда, сондай-ақ шырышты қабықтағы өзгерістер мен гаймор қуысының көлеңкеленуін анықтауда маңызды рөл атқарады. Емдеу тактикасы бөгде дененің түрі мен орналасуына, зақымдалған тістің

жағдайына және синус патологиясының ауырлығына қарай жеке анықталады. Емдеу әдістеріне эндодонтиялық қайта емдеу, бөгде денені алып тастау және эндоскопиялық синус хирургиясы жатады. Ерте диагностикалау және стоматолог пен оториноларингологтың бірлескен жұмысы емдеудің қолайлы нәтижесіне қол жеткізу және ұзақ мерзімді асқынулардың алдын алу үшін маңызды.

Түйін сөздер: одонтогенді синусит; гаймор қуысы; эндодонтиялық емдеу; ятрогендік асқыну; бөгде дене; КЛКТ;

Abstract

Odontogenic maxillary sinusitis may develop as a complication of endodontic treatment, particularly when iatrogenic foreign bodies enter the maxillary sinus. The anatomical proximity of the roots of the maxillary premolars and molars to the sinus floor increases the risk of complications during root canal instrumentation and obturation. The main iatrogenic factors include extrusion of gutta-percha or endodontic sealer beyond the root apex into the maxillary sinus, perforation of the sinus floor, and displacement of fractured endodontic instruments into the sinus cavity. These foreign materials may cause persistent mucosal irritation, impaired mucociliary clearance, chronic inflammation, and recurrent unilateral sinusitis. In some cases, extruded endodontic materials may be associated with the development of fungal infection and formation of a fungal mass within the sinus. Clinical manifestations commonly include unilateral nasal obstruction, purulent or foul-smelling nasal discharge, facial pain or pressure, postnasal drainage, and recurrent sinusitis. Women generally demonstrate higher utilization of dental services than men in a number of population-based studies, which may contribute to a higher detection rate of dental and endodontic complications among female patients presenting for dental care. After endodontic treatment, iatrogenic G-G defects occur much more frequently in women than in men, whereas perforation of the root canal floor during tooth extraction or the intrusion of root fragments into the G-G may be more common in men. Cone-beam computed tomography is particularly important for detecting the location of foreign bodies, assessing the relationship between dental roots and the maxillary sinus, and identifying mucosal changes and sinus opacification. Treatment should be individualized according to the type and location of the foreign body, the condition of the affected tooth, and the severity of sinus disease.
Accordingly, women may represent a substantial proportion of patients in whom such odontogenic complications are identified, although the observed frequency may also reflect differences in patterns of dental attendance and access to care rather than a higher biological risk. Management may include endodontic retreatment, removal of the foreign body, and endoscopic sinus surgery. Early diagnosis and cooperation between dental and otorhinolaryngological specialists are essential for successful management and prevention of persistent complications.

Keywords: odontogenic sinusitis; maxillary sinus; endodontic treatment; iatrogenic complication; foreign body; maxillary sinusitis; CBCT.

ВОЗРАСТ МАТЕРИНСТВА МЕЖДУ БИОЛОГИЧЕСКИМИ РИСКАМИ И СОЦИАЛЬНЫМИ НОРМАМИ: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ВЗГЛЯД МЕДИЦИНЫ, ПСИХОЛОГИИ И БИОЭТИКИ.

THE AGE OF MOTHERHOOD BETWEEN BIOLOGICAL RISKS AND SOCIAL NORMS: AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE FROM MEDICINE, PSYCHOLOGY, AND BIOETHICS.

Dinara ZHANGUZHEKOVA
Associate Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Department of The History of Kazakhstan and Socio-Humanitarian Disciplines, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0004-6584-8261

Akbota KERTAY
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0001-4082-2143

Aishabibi KURBANBEK
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0006-6043-6692

Ayan ORYNBASSAR
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0003-1544-0754

Абстракт
Материнство представляет собой сложный психосоциальный феномен, объединяющий биологическое и социальное измерения женской личности.

Цель
Теоретический анализ факторов, определяющих возраст материнства , а также изучение влияния возраста матери и социальных норм на репродуктивные решения и субъективное благополучие женщины.

Методы исследования
Междисциплинарный обзор научной литературы, посвящённой, личностной зрелости матери и феномену отсроченного деторождения.
В работе рассмотрены противоречивые данные о позднем материнстве: с одной стороны — повышенные медицинские риски, с другой — большая психологическая готовность и эмоциональная зрелость.
Проанализированы влияние на фертильность и исходы родов различных патологических изменениях в организме и репродуктивных органах женщины с возрастом.

Также рассмотрены данные , что несоответствие социальным нормам в отношении сроков материнства способно вызывать тревогу и влиять на репродуктивное поведение женщины.

Заключение

Стоит учитывать важность информирования женщины о возрастных рисках без стигматизации и с учетом ее репродуктивной автономии. Современное материнство необходимо рассматривать во взаимосвязи биологических рисков, социальных ожиданий и личностной зрелости женщины; поздний возраст деторождения не следует оценивать однозначно негативно, поскольку он сопряжён как с рисками, так и с психологическими ресурсами, значимыми для благополучия матери и ребёнка.

Ключевые слова

материнство; личностная зрелость; advanced maternal age ; отсроченное деторождение, репродуктивные риски; социальные нормы.

Abstract

Motherhood represents a complex psychosocial phenomenon that unites the biological and social dimensions of a woman's personality.

Objective

A theoretical analysis of the factors determining the age of motherhood, as well as an examination of the influence of maternal age and social norms on reproductive decision-making and women's subjective well-being.

Methods

An interdisciplinary review of the scientific literature devoted to maternal personal maturity and the phenomenon of delayed childbearing.

The study examines contradictory data on late motherhood: on the one hand, increased medical risks, and on the other, greater psychological readiness and emotional maturity. The effects on fertility and birth outcomes of various age-related pathological changes in a woman's body and reproductive organs are analyzed. The study also considers evidence that failing to meet social norms regarding the timing of motherhood can provoke anxiety and influence women's reproductive behavior.

Conclusion

It is important to consider the significance of informing women about age-related risks without stigmatization and with due regard for their reproductive autonomy. Contemporary motherhood should be examined through the interrelationship of biological risks, social expectations, and a woman's personal maturity; advanced maternal age should not be assessed as unequivocally negative, since it is associated with both risks and psychological resources that are significant for the well-being of mother and child.

Keywords

motherhood; personal maturity; advanced maternal age; delayed childbearing; reproductive risks; social norms.

ЖҮРЕКТІҢ ИШЕМИЯЛЫҚ АУРУЫ БАР ӘЙЕЛДЕРДЕГІ АНЕМИЯ ЖӘНЕ КОГНИТИВТІК БҰЗЫЛЫСТАР

ANEMIA AND COGNITIVE IMPAIRMENT IN WOMEN WITH ISCHEMIC HEART DISEASE

Madina USIPBEKOVA
Assistant Professor, Chair of Internal Diseases, Department of Clinical Disciplines, School of General Medicine, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, ORCID ID: 0009-0000-1948-3602

Amina ADISH
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0005-5905-4614

Merei TEMIRBEKKYZY
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0004-4170-8790

Kaisar ASHTAY
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0007-6082-756X.

Аннотация
Өзектілігі

Жүректің ишемиялық ауруы (ЖИА) әйелдер арасындағы өлім-жітімнің жетекші себептерінің бірі болып қала береді. Әйелдерде бұл ауру көбіне атипті белгілермен көрініп, кеш анықталады. Сонымен қатар әйелдерде темір тапшылығы мен анемия жиі тіркеледі. Менопаузадан кейін эстроген деңгейінің төмендеуі ми тамырларының осалдығын арттырады. Коронарлық реваскуляризациядан кейін тағайындалатын қос антитромбоциттік терапия (ҚАТТ) жасырын қан кету арқылы гемоглобиннің азаюына себеп болуы мүмкін.

Зерттеудің мақсаты
Реваскуляризациядан өткен ЖИА бар әйелдерде анемияның когнитивтік қызметтерге әсері туралы заманауи деректерді жүйелеу.

Материалдар мен әдістер
Ақпараттық-талдамалық әдіс қолданылды. PubMed, Scopus және Google Scholar дерекқорларындағы соңғы жылдардың ғылыми жарияланымдары талданды. Сондай-ақ кардиология және неврология саласындағы клиникалық ұсынымдар қарастырылды.

Талқылау
Алынған деректер ЖИА бар және анемиясы анықталған науқастарда когнитивтік қызметтердің едәуір әлсірейтінін дәлелдейді. Ең алдымен ақпаратты бірден есте қалдыру

және әрекеттер реттілігін жоспарлау қабілеті бұзылады. Бұл құбылыстың негізінде ми тініне жеткізілетін оттегі мөлшерінің азаюы жатыр. Оттегі жеткіліксіз болғанда нейрондардағы зат алмасу бұзылып, синапстардың бейімделу қабілеті төмендейді. Бұған қоса, коронарлық артерияларды қалпына келтіргеннен кейін тағайындалатын қос антитромбоциттік ем қан жоғалту ықтималдығын жоғарылатады. Осылайша анемияның пайда болуына жағдай жасалып, ол когнитивтік тапшылықты күшейтетін тағы бір себепке айналады. Тәжірибелік тұрғыдан алғанда, анемияны ерте кезеңде анықтап, оны уақтылы емдеу ойлау қабілетінің нашарлауын тежеуге көмектеседі. Сондықтан бұл шара деменцияның алдын алудағы маңызды бағыттардың бірі ретінде қарастырылуы тиіс. Алдағы уақытта анемияның түрлі формаларының когнитивтік қызметтерге ұзақ мерзімді әсерін зерделейтін ғылыми жұмыстар жүргізу қажет.

Қорытынды

Коронарлық реваскуляризациядан өткен ЖИА бар науқастарда анемия когнитивтік бұзылыстардың ауырлау дәрежесімен тығыз байланысты. Анемияны өз уақытында анықтау және емдеу когнитивтік тапшылықтың өршуін баяулатып, деменцияның дамуына тосқауыл болуы мүмкін. Бұл шаралар науқастардың клиникалық болжамын жақсартып, өмір сүру сапасын арттыруға септігін тигізеді.

Abstract

Background

Ischemic heart disease (IHD) remains one of the leading causes of death among women. In women, the disease often presents with atypical symptoms and is diagnosed late. Iron deficiency and anemia are also common in women. After menopause, declining estrogen levels increase the vulnerability of cerebral vessels. Dual antiplatelet therapy (DAPT), prescribed after coronary revascularization, may reduce hemoglobin levels through occult bleeding.

Aim

To summarize current evidence on the impact of anemia on cognitive function in women with IHD who have undergone revascularization.

Materials and Methods

An information-analytical approach was used. Recent scientific publications indexed in PubMed, Scopus, and Google Scholar were analyzed. Clinical guidelines in cardiology and neurology were also reviewed.

Discussion

The available data show that cognitive functions are significantly impaired in patients with IHD and concomitant anemia. Immediate memory and the ability to plan sequences of actions are affected first. This is driven by reduced oxygen delivery to brain tissue. Insufficient oxygen supply disrupts neuronal metabolism and reduces synaptic plasticity. In addition, dual antiplatelet therapy prescribed after coronary revascularization increases the risk of blood loss. This promotes the development of anemia, which becomes an additional factor aggravating

cognitive deficit. From a practical standpoint, early detection and timely treatment of anemia help slow cognitive decline. This measure should therefore be considered an important component of dementia prevention. Further research is needed to examine the long-term effects of different forms of anemia on cognitive function.

Conclusion

In patients with IHD who have undergone coronary revascularization, anemia is closely associated with the severity of cognitive impairment. Timely detection and treatment of anemia may slow the progression of cognitive deficit and help prevent dementia. These measures can improve patients' clinical prognosis and quality of life.

ПЕРИ- ЖӘНЕ ПОСТМЕНОПАУЗА КЕЗЕҢІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДЕГІ ЭНДОМЕТРИОЗ БЕН ЭНДОМЕТРИЙ ПОЛИПТЕРІ

ENDOMETRIOSIS AND ENDOMETRIAL POLYPS IN PERI- AND POSTMENOPAUSAL WOMEN

Kamila M. FAIZULLINA
PhD – Head of the Territorial Department for Almaty City of the RSE on the REM "Salidat Kairbekova National Scientific Center for Health Development" of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, Associate Professor at the Department of Health Policy and Management, Kh. Dosmukhamedov School of Public Health, Asfendiyarov Kazakh National Medical Universit, ORCID ID: 0000-0002-2031-9444

Salima KURMET
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0001-1178-124X

Aliya ORYNBAY
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0000-1521-3832

Aruzhan BOLATOVA
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0003-0450-4695

Абстракт

Эндометриоз және эндометрий полиптері (ЭП) әйелдердің репродуктивтік денсаулығына әсер ететін маңызды гинекологиялық патологиялар болып табылады. Эндометриоз жатырдың шырышты қабығынан тыс жерлерде эндометрийге ұқсас тіннің өсіп-өнуімен сипатталады және әйелдердің 10–15%-ында, сондай-ақ созылмалы жамбас ауыруы бар пациенттердің 70%-ында кездеседі. Эндометрий полиптері тамырлы өзек айналасында қалыптасатын гиперпластикалық түзілістер болып табылады, көбінесе жатыр түбі мен түтік бұрыштарында орналасады және жалғыз да, көптеген де болуы мүмкін. Атипиялық гиперплазия мен эндометрий обыры қаупі ең жоғары деңгейге жетуі мүмкін пери- және постменопауза кезеңіне ерекше назар аударылады. Постменопаузалық эндометриоз сирек кездеседі, бірақ қатерлі ісікке айналу және қайталану мүмкіндігіне байланысты клиницистердің назарын қажет етеді.

Зерттеудің мақсаты
Пери- және постменопауза кезеңдеріндегі әйелдерде эндометриоз бен эндометрий полиптерінің ерекшеліктерін зерттеу, атипиялық гиперплазия мен қатерлі ісікке айналу қауіптерін бағалау, сондай-ақ олардың диагностикасы мен клиникалық жүргізу ерекшеліктерін анықтау.

Материалдар мен әдістер
Эндометриоз бен эндометрий полиптерінің патогенезі, морфологиялық сипаттамалары және клиникалық барысы, олардың диагностикасы, емі және пери- және постменопауза кезеңіндегі әйелдердің репродуктивтік және жалпы денсаулығына әсері туралы қазіргі заманғы ғылыми жарияланымдарды зерттеуге негізделген ақпараттық-аналитикалық әдіс қолданылды.

Қорытынды
Пери- және постменопауза кезеңіндегі эндометриоз бен ЭП атипиялық гиперплазия мен қатерлі ісікке айналудың жоғары қаупімен байланысты клиникалық маңызды жағдайлар болып табылады. Кешенді бақылау мен уақтылы диагностика асқынулардың алдын алу және пациенттердің өмір сүру сапасын жақсартудың негізгі факторлары болып табылады.

Кілт сөздер: эндометриоз, эндометрий полиптері, постменопауза, эндометрий гиперплазиясы, қатерлі ісікке айналу

Abstract

Endometriosis and endometrial polyps (EPs) are significant gynecological conditions affecting women's reproductive health. Endometriosis is characterized by the growth of endometrium-like tissue outside the uterine mucosa and occurs in 10–15% of women, as well as in 70% of patients with chronic pelvic pain. Endometrial polyps are hyperplastic formations that develop around a vascular core, most commonly located at the uterine fundus and tubal angles, and may be either single or multiple. Particular attention is given to the peri- and postmenopausal period, during which the risk of atypical hyperplasia and endometrial cancer reaches its peak. Postmenopausal endometriosis is rare but requires clinical vigilance due to its potential for malignant transformation and recurrence.

Aim of the study
To study the characteristics of endometriosis and endometrial polyps in peri- and postmenopausal women, to assess the risks of atypical hyperplasia and malignant transformation, and to identify the features of their diagnosis and clinical management.

Materials and methods
An information-analytical method was used, based on the review of current scientific publications on the pathogenesis, morphological characteristics, and clinical course of endometriosis and endometrial polyps, as well as their diagnosis, treatment, and impact on the reproductive and general health of women during the peri- and postmenopausal periods.

Conclusion

Endometriosis and EPs in the peri- and postmenopausal period represent clinically significant conditions associated with a high risk of atypical hyperplasia and malignant transformation. Comprehensive follow-up and timely diagnosis are key factors in preventing complications and improving patients' quality of life.

Keywords: endometriosis, endometrial polyps, postmenopause, endometrial hyperplasia, malignant transformation

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ҚЫЗДАР МЕН ӘЙЕЛДЕР ПОРТРЕТІНІҢ АНАТОМИЯЛЫҚ-МЕДИЦИНАЛЫҚ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ

ANATOMICAL AND MEDICAL INTERPRETATION OF PORTRAITS OF GIRLS AND WOMEN IN KAZAKH LITERATURE

AITBAYEV Zhanabay
Associate Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0000-0001-8896-4071

SAYRAN Talpinar
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0001-9050-9892

BAKYTZHOL Aiarys
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0002-3968-7383

ZHUMAGALI Nurikamal
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0007-3672-9337

Аңдатпа

Өзектілігі: Қазақ әдебиетіндегі қыздар мен әйелдердің көркем бейнесі ұлттық эстетикамен қатар адам денесінің анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктерін де танытады. Кейіпкерлердің сыртқы келбеті көз, қас, мұрын, ерін, бет, тіс, шаш және дене бітімі арқылы суреттеледі. Осы сипаттамаларды медициналық ұғымдармен салыстыру әдеби тіл мен медицина арасындағы байланысты зерделеуге мүмкіндік береді.Қазақ әдебиетіндегі қыздар мен әйелдер портретін анатомиялық-медициналық тұрғыдан талдап, көркем сипаттамалардың ғылыми ұғымдармен байланысын анықтау.

Материалдар мен әдістер. Қазақ әдебиетіндегі қыздар мен әйелдердің бейнесін сипаттайтын көркем тіркестер іріктеліп, салыстырмалы-сипаттамалық әдіспен анатомиялық терминдермен талданды.

Нәтижелері. Зерттеу барысында көз, қас, мұрын, ерін, бет және тіс ерекшеліктерін бейнелейтін тіркестер қарастырылды. «Ботакөз», «алма бет», «маржандай тіс» және «аққу мойын» сияқты сипаттамалар сыртқы келбетті көркем бейнелейді. Ал «өңі қашты», «беті ду етті», «көзіне жас толды» деген тіркестерді тері түсінің өзгеруі, бет гиперемиясы және көз жасының бөлінуі сияқты физиологиялық құбылыстармен салыстыруға болады. Дегенмен, әдеби теңеулер өздігінен медициналық диагноз болып саналмайды.

Қорытынды. Қазақ әдебиетіндегі қыздар мен әйелдердің портреттік сипаттамалары адам анатомиясы мен физиологиясының белгілерін көркем тіл арқылы жеткізеді.

Әдебиет пен медицинаны ұштастыра талдау адам денесін тереңірек түсінуге және стоматология мен медицина студенттерінің пәнаралық білімін дамытуға ықпал етеді.

Кілт сөздер: қыз, әйел, қазақ әдебиеті, әдеби портрет, анатомия, медицина, стоматология, көркем сипаттама.

Abstract

Artistic portrayals of girls and women in Kazakh literature reflect not only national aesthetic values but also anatomical and physiological features of the human body. Characters' appearances are described through their eyes, eyebrows, noses, lips, faces, teeth, hair, and body shapes. Comparing these literary descriptions with medical concepts makes it possible to explore the relationship between literary language and medicine.To analyze portraits of girls and women in Kazakh literature from an anatomical and medical perspective and to identify the relationship between artistic descriptions and scientific concepts.

Materials and Methods. Literary expressions describing girls and women in Kazakh literature were selected and examined in relation to anatomical terminology using a comparative descriptive method.

Results.The study considered expressions describing the eyes, eyebrows, nose, lips, face, and teeth. Images such as "gazelle-eyed," "apple-cheeked," "pearl-like teeth," and "swan-like neck" artistically portray physical appearance. Expressions such as "her complexion turned pale," "her face flushed," and "her eyes filled with tears" can be compared with physiological phenomena, including changes in skin coloration, facial hyperemia, and tear secretion. However, literary metaphors do not constitute medical diagnoses in themselves.

Conclusion.Portrait descriptions of girls and women in Kazakh literature convey anatomical and physiological characteristics through artistic language. An interdisciplinary approach combining literature and medicine can deepen understanding of the human body and support the development of interdisciplinary knowledge among dentistry and medical students.

Keywords: girl, woman, Kazakh literature, literary portrait, anatomy, medicine, dentistry, artistic description.

TÜRK DÜNYASINDA SINIRLARI AŞMAK: KADIN LİDERLİĞİYLE EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL DİPLOMASİ

CROSSING BORDERS IN THE TURKIC WORLD: ECONOMIC, SOCIAL, AND CULTURAL DIPLOMACY THROUGH WOMEN'S LEADERSHIP

Dr. Burcu Miraç DIRAOR AYDIN
Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kuzey Kıbrıs Kampüsü, Sosyal Bilimler Akademik Kurulu, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı, / ORCID ID: 0009-0008-6753-4038

Özet

Bu çalışma, Türk dünyasında kadın liderliğinin ekonomik, sosyal ve kültürel diplomasi alanlarında iş birliğini güçlendirme potansiyelini ele almaktadır. Değişen uluslararası konjoktür, dijital ve yeşil dönüşüm, yapay zekâ ve yeni çalışma biçimleri kadınların rolünü mevcut ekonomik ve sosyal yapılara katılımının ötesinde, geleceğin politika ve iş birliği mekanizmalarının tasarımında etkin aktörler olarak konumlandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede çalışma, kadınların ekonomik güçlenmesi, girişimcilik, eğitim, bilim ve teknoloji, sosyal politika, kültürel üretim ve karar alma süreçlerine katılımını Türk dünyası ülkeleri arasındaki çok boyutlu diplomasi perspektifinden değerlendirmektedir. Kadın girişimciler arasında sınır ötesi ticaret ve yatırım ağlarının kurulması, kadın araştırmacılar ve akademisyenler arasında ortak bilimsel programların geliştirilmesi, genç kadınların dijital ve teknolojik yetkinliklerinin artırılması, sosyal politika alanında ortak araştırma ve uygulama mekanizmalarının oluşturulması temel iş birliği alanları olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında Ortak Türk Alfabesi, Türk dünyasında ortak iletişim, eğitim, akademik üretim ve kültürel etkileşim için yeni bir zemin olarak değerlendirilmekte; kadın akademisyenlerin, eğitimcilerin, araştırmacıların ve kültür üreticilerinin bu ortak zeminin kullanımında ve geliştirilmesinde öncü rol üstlenmelerinin önemi vurgulanmaktadır. Çalışmada ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) mevcut iş birliği mekanizmaları ve Türk Dünyası 2040 Vizyonu bağlamında kadın politikalarının ekonomik kalkınma, bilim ve teknoloji, eğitim, istihdam, girişimcilik, kültür ve diplomasi politikalarıyla kesişen yatay bir alan olarak ele alınmasının önemi vurgulanmakta, somut iş birliği programları ve projeler geliştirilmesi önerilmektedir. Çalışma, kadın liderliğinin yalnızca temsil ve görünürlük bağlamında değil, ortak kalkınma, sosyal refah, kültürel etkileşim, ortak iletişim ve bölgesel iş birliğini güçlendiren stratejik bir kapasite olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Liderliği, Ekonomik Diplomasi, Sosyal Diplomasi, Kültürel Diplomasi, Ortak Türk Alfabesi, Türk Dünyası, Türk Devletleri Teşkilatı.

Abstract

This study examines the potential of women’s leadership to strengthen cooperation in the fields of economic, social, and cultural diplomacy across the Turkic world. The changing international conjuncture, together with the digital and green transition, artificial intelligence, and new forms of work, requires women to be positioned not only as participants in existing economic and social structures but also as active actors in designing the policies and cooperation mechanisms for the future. Within this context, the study assesses women’s economic empowerment, entrepreneurship, education, science and technology, social policy, cultural production, and participation in decision-making processes from the perspective of multidimensional diplomacy

among the countries of the Turkic world. The establishment of cross-border trade and investment networks among women entrepreneurs, the development of joint scientific programs for women researchers and academics, the enhancement of young women's digital and technological competencies, and the creation of joint research and implementation mechanisms in the field of social policy emerge as key areas of cooperation. In addition, the Common Turkic Alphabet is key as a new platform for common communication, education, academic production, and cultural interaction across the Turkic world, while emphasizing the importance of women academics, educators, researchers, and cultural producers taking a leading role in the use and further development of this common alphabet platform. The study also emphasizes the importance of addressing women's policies, within the framework of the existing cooperation mechanisms of the Organization of Turkic States (OTS). The study underlines that the Turkic World Vision 2040 has as a cross-cutting area intersecting with economic development, science and technology, education, employment, entrepreneurship, culture, and diplomacy, and proposes the development of concrete cooperation programs and projects. The study highlights that women's leadership should be considered not only in terms of representation and visibility, but also as a strategic joint capacity for strengthening development, social welfare, cultural interaction, common communication, and regional cooperation.

Keywords: Women Leadership, Economic Diplomacy, Social Diplomacy, Cultural Diplomacy, Common Turkic Alphabet, Turkic World, Organization of Turkic States.

GIDA BİYOTEKNOLOJİSİNDE KADIN BİLGİSİNİN EVRİMİ

THE EVOLUTION OF WOMEN'S KNOWLEDGE IN FOOD BIOTECHNOLOGY

Zauresh BİLAL
PhD Candidate, Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Biology and Biotechnology, Department of Biotechnology, Almaty, Kazakhstan; LLP "Scientific and Production Enterprise Antigen", Almaty, Kazakhstan , ORCID ID: 0000-0001-7874-3857

Özet

Türk dünyasının geleneksel fermente süt ürünleri, pastoral yaşam içinde kuşaklar boyunca biriktirilmiş, mikrobiyal süreçlere ilişkin deneyimsel bilgiyi yansıtır. Birçok Türk ve komşu İç Asya toplumunda kadınlar; sağım, sütün işlenmesi ve fermantasyonun gündelik yönetiminde, özellikle bir önceki ürünün bir kısmının yeni süte katılmasıyla (backslopping) starter kültürlerin sürdürülmesinde belirgin roller üstlenmiştir. Bu anlatı derlemesi, büyük ölçüde örtük olan bu uzmanlığın mikrobiyolojik bilgiye, gıda güvenliği değerlendirmesine ve biyoteknolojik yeniliğe nasıl dönüştüğünü ve bu süreçte kadın bilim insanlarının rolünü incelemektedir. Kazakistan'ın fermente deve sütü olan şubat örnek olarak ele alınmış; kültüre dayalı mikrobiyoloji, 16S rRNA geni ve ITS metabarkodlama, metagenomik, karbonhidrat ve laktat analizleri ile biyolojik güvenlik değerlendirmesinin katkıları ve sınırlılıkları tartışılmıştır. Yayımlanmış çalışmalar, laktik asit bakterilerinin, özellikle *Lactobacillus helveticus*'un, mayalarla birlikte baskın olduğunu; ancak sonuçların yönteme bağlı olduğunu, haneler arasında yüksek değişkenlik bulunduğunu ve güvenlik standartlarında boşluklar olduğunu göstermektedir. Bilimsel karakterizasyonun, geleneksel uygulamanın koruduğu özgünlüğü ortadan kaldırmadan daha güvenli ve tutarlı üretimi destekleyebileceği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel fermantasyon, Şubat, Kadın bilgisi, Gıda biyoteknolojisi, Laktik asit bakterileri, Gıda güvenliği.

Abstract

Traditional fermented dairy foods of the Turkic world embody empirical knowledge of microbial processes accumulated over generations of pastoral life. In many Turkic and neighbouring Inner Asian communities, women have played prominent roles in milking, milk processing and the day-to-day management of fermentation, including the maintenance of starters by backslopping. This narrative review examines how such inherited, largely tacit expertise is being translated into microbiological understanding, food safety evaluation and biotechnological innovation, and the part women scientists play in that transition. Using shubat, the fermented camel milk of Kazakhstan, as an illustrative case, the paper outlines what culture-based microbiology, 16S rRNA gene and ITS metabarcoding, metagenomics, carbohydrate and lactate analyses, and biological safety assessment can and cannot reveal about a spontaneous fermentation. Published studies consistently report lactic acid bacteria, notably *Lactobacillus helveticus*, together with yeasts, but also method-dependent results, high variability among producers and gaps in safety standards. Scientific characterisation can support safer and more consistent production without displacing the authenticity that traditional practice sustains and recognising the continuity between domestic and laboratory expertise strengthens both food heritage and food biotechnology.

Keywords: Traditional fermentation, Shubat, Women's knowledge, Food biotechnology, Lactic acid bacteria, Food safety.

Introduction

Food fermentation is among the oldest applications of biological processes. Long before microorganisms were described, pastoral societies learned to steer microbial metabolism so that perishable milk became acidic, stable and transportable food. On the Eurasian steppe, proteomic evidence from dental calculus indicates that dairy products have sustained populations for about five thousand years (Wilkin et al., 2020). Because fresh milk spoils rapidly under nomadic conditions, fermentation became the principal means of preserving it, and Central Asian peoples developed a wide range of products from the milk of cows, sheep, goats, horses, camels and yaks (Konuspayeva et al., 2023).

Most of these products arise from spontaneous fermentation or from backslopping, in which part of a previous batch inoculates fresh milk. The resulting microbial community is shaped by repeated human decisions: the choice of inoculum and vessel, the temperature and duration of fermentation, and the sensory judgement of when a product is ready or spoiled. Such knowledge is experiential and embodied; it was transmitted mainly through practice rather than written instruction. Contemporary science describes fermented foods as foods produced through desired microbial growth and enzymatic conversion of food components (Marco et al., 2021), a definition that captures what traditional producers achieved without the vocabulary of microbiology.

Today, the same products are studied with molecular, analytical and safety tools, and are increasingly produced at commercial scale. The relationship between traditional practice and modern biotechnology is therefore not one of replacement but of translation: empirical rules become measurable parameters, and household starters become sources of characterised strains. This translation carries opportunities and risks, including the loss of microbial and cultural diversity if it is pursued without regard to its origins.

This paper`s purpose is to examine (i) the role of women in preserving and transmitting fermentation knowledge, (ii) the traditional fermented dairy products of the Turkic world, (iii) shubat as a case study of scientific investigation of a traditional fermentation, (iv) what current analytical approaches can and cannot reveal, and (v) the implications for food safety, standardisation and women’s contributions to contemporary food biotechnology.

1. Women as Custodians of Traditional Fermentation Knowledge

Ethnographic work in Inner Asian pastoral societies shows that milking and the transformation of milk into dairy products are, in many households, predominantly women’s work. In contemporary Mongolia, this labour structures women’s daily routines and connects to hospitality, gift exchange and ritual, yet it has received comparatively little scholarly attention (Ahearn, 2021). Comparable patterns are reported well beyond Central Asia: in several African food systems, household fermentation is carried out mainly by women, who hold the processing knowledge and pass it from one generation to the next (Materia et al., 2021). These observations support the view that women have been prominent holders and transmitters of fermentation expertise in many communities. They do not justify the claim that such traditions were maintained exclusively by women; the division of labour varies by product, region and period, and it has been reshaped by collectivisation, sedentarisation and market integration (Ahearn, 2021).

The content of this knowledge can be described in technological terms. Maintaining a starter by backslopping keeps a functional microbial community alive between batches. The choice of vessel, traditionally of skin or wood for shubat (Bilal et al., 2024a), influences temperature, oxygen exposure and the persistence of residual microbiota. Adjusting fermentation time to

season compensates for ambient temperature, while the evaluation of sourness, aroma, texture and effervescence functions as an informal quality control that leads to the rejection of failed batches. In microbiological terms, repeated backslopping imposes continuous selection, favouring acid-tolerant and milk-adapted strains that may differ from commercial strains of the same species (Bilal et al., 2024a). Sensory control has clear limits, however: it cannot detect pathogens present at low numbers, chemical residues or the balance of metabolites with nutritional relevance.

The movement of domestic expertise into the laboratory has historical precedent. Agar, which Fanny Angelina Hesse knew from household food preparation, was introduced at her suggestion as a solid culture medium in Robert Koch's laboratory in the early 1880s (Hitchens and Leikind, 1939). The episode illustrates both the scientific value of household knowledge and how readily the contribution of women who held it went unacknowledged. A similar risk applies today: urbanisation, generational change and the spread of industrial starters may erode undocumented practices, and with them the microbial diversity that household fermentation has maintained.

2. Traditional Fermented Dairy Products of the Turkic World

Central Asian fermented dairy products include, among others, ayran, qurt, irimshik, kefir, qymyz (kumis) and shubat, and research has documented high diversity in the lactic acid bacteria (LAB) and yeasts responsible for these fermentations (Konuspayeva et al., 2023). Three features recur across them: mixed LAB-yeast consortia, propagation through serial inoculation, and wide variation in composition between producers.

Qymyz is fermented mare's milk. Metagenomic studies identify *Lactobacillus helveticus* as its most consistently dominant bacterium, while *Saccharomyces cerevisiae* and the lactose-fermenting yeast *Kluyveromyces marxianus* are frequently isolated; the product is mildly alcoholic, generally around 2% ethanol, and Kazakhstan is currently its largest producer (Martuzzi et al., 2024). The name ayran illustrates why terminology must be handled carefully. In Türkiye it denotes a drink made by diluting yoghurt with water and salt (Altay et al., 2013), whereas in Kazakhstan it refers to a fermented milk whose bacterial communities have been characterised separately (Zhadyra et al., 2021; Konuspayeva et al., 2023). Kefir, whose origins are usually placed in the Caucasus and Eastern Europe, is fermented with grains: a polysaccharide matrix that holds LAB, yeasts and acetic acid bacteria and is propagated by reuse in successive batches (Prado et al., 2015).

A distinction between documented historical tradition and contemporary practice is necessary. Kefir, for example, is now often produced with freeze-dried commercial starters rather than grains (Prado et al., 2015), and much of the literature describes current household or small-scale practice rather than historical procedures. Claims about the antiquity of a specific recipe should therefore be distinguished from evidence on present-day production.

3. Shubat as a Case Study: From Empirical Fermentation to Scientific Investigation

Shubat is a fermented milk of Bactrian camels, dromedaries and their hybrids, widely consumed in Kazakhstan; in the south it is also called qymyran. Traditionally, fresh raw camel milk is added to a small amount of previously soured milk and fermented for one to two days in a container of skin or wood. Most shubat is still produced by individual farmers and cooperatives at small scale, although demand for a more standardised product has prompted modernisation of its technology (Bilal et al., 2024a). Shubat is thus a backslopped fermentation in which the previous product serves as the starter.

Culture-based studies have isolated enterococci, lactobacilli, *Lactococcus lactis* and *Leuconostoc mesenteroides* from shubat, together with the yeasts *Kazachstania unispora*, *S.*

cerevisiae, *K. marxianus*, *Dekkera bruxellensis* and *Galactomyces geotrichum* (Akhmetsadykova et al., 2014). Another study reported *Brettanomyces anomalus* and *Naumovozyma castellii* as dominant yeasts (Nadtochii et al., 2018). Culture-independent studies, by contrast, show *L. helveticus* as the most abundant species, accompanied by *Lactococcus*, *Streptococcus*, *Leuconostoc* and *Acetobacter*, with fungal sequences dominated by *Geotrichum candidum* and a viral fraction consisting mainly of bacteriophages (Zhadyra et al., 2021; Zhadyra et al., 2025). Reported LAB counts are about 10^7–10^8 CFU/mL and yeast counts 10^4-10^7 CFU/mL, and ethanol has been detected in most samples analysed (Bilal et al., 2024a).

Shubat is a useful case for three reasons. First, its microbial community is maintained by household practice rather than by a defined culture, so differences among producers act as a natural source of variation. Second, discrepancies between studies, such as enterococci prevailing in culture-based work and lactobacilli in sequencing studies (Bilal et al., 2024a), show clearly how methods shape conclusions. Third, its growing commercial importance makes questions of safety and standardisation practical rather than theoretical.

Recent work illustrates how empirical rules are converted into quantitative knowledge. Growth modelling of *L. helveticus* and *K. marxianus* strains isolated from shubat defined their temperature and pH optima, carbohydrate preferences and lactic acid and ethanol production, and showed that co-culture in reconstituted camel milk lowered the final population of the bacterial strain (Ospanova et al., 2026). Analysis of volatile organic compounds found shubat to be dominated by esters, with regional differences that may be linked to its microbial communities (Bilal et al., 2024b).

4. Modern Scientific Approaches and Biotechnology

No single method describes a fermentation completely, and the main approaches answer different questions (Table 1). A central distinction is between detecting a microorganism and demonstrating its activity: sequencing establishes that DNA of a taxon is present, whereas metabolic roles require evidence from isolates, metabolite measurements or expression data.

Culture-based microbiology remains indispensable because only isolates can be tested for acidification, aroma formation, antimicrobial activity, antibiotic resistance or suitability as starters. Its selectivity, however, contributes to the method-dependent picture of shubat described above. Amplicon sequencing of the 16S rRNA gene captures uncultured bacteria, but its output is relative rather than absolute, it does not distinguish living from dead cells, and commonly sequenced sub-regions often fail to discriminate between closely related species, whereas full-length sequencing performs better (Johnson et al., 2019). For fungi, the internal transcribed spacer (ITS) is the standard barcode, but variable length, primer bias and gaps in reference databases complicate identification (Nilsson et al., 2019); renaming of dairy yeasts such as *Kazachstania* also makes comparisons across older and newer studies difficult.

Shotgun metagenomics improves taxonomic resolution and describes functional potential and phages (De Filippis et al., 2017). The shubat metagenome study nonetheless analysed seven samples, found no statistically significant clustering by region, and noted that gene presence does not confirm enzyme activity, calling for transcriptomic and metabolomic validation (Zhadyra et al., 2025). Measurements of residual carbohydrates, lactic acid isomers and ethanol provide direct evidence of what a fermentation produced; this matters because several dominant LAB produce D-lactate, which is metabolised differently from L-lactate (Bilal et al., 2024a). Linking such outcomes to particular organisms requires complementary designs, such as growth and co-culture experiments with isolates (Ospanova et al., 2026). Sequencing data alone

therefore cannot establish microbial functions, interactions or fermentation mechanisms; they generate hypotheses that other methods must test.

Table 1. Main analytical approaches used to study traditional fermented milks such as shubat

Approach	What it can reveal	Main limitations
Culture-based isolation and identification	Living strains for phenotyping, starter development and safety testing	Selective media and conditions miss non-culturable and minority taxa; may over-represent robust groups
16S rRNA gene metabarcoding	Relative composition of the whole bacterial community, including uncultured taxa	Compositional data; DNA from dead cells; short regions often do not resolve closely related species; PCR bias
ITS metabarcoding	Composition of yeast and mould communities	Variable amplicon length; incomplete reference databases; changing fungal taxonomy
Shotgun metagenomics	Species/strain resolution, functional gene repertoire, bacteriophages	Gene presence does not prove expression or activity; cost; host DNA
Carbohydrate, lactate (D/L) and ethanol analysis	Measured outcomes of fermentation: substrate use and end products	Cannot by itself attribute a metabolite to a specific organism
Biological safety assessment	Pathogens, hygiene indicators, chemical (e.g. antibiotic) residues	Targeted: detects only what is tested for; requires validated methods and limits

Sources: synthesised from Johnson et al. (2019), Nilsson et al. (2019), De Filippis et al. (2017), Bilal et al. (2024a) and Bilal et al. (2025).

5. Food Safety, Standardisation and Women's Contributions to Contemporary Biotechnology

Spontaneous fermentations are not inherently safe. Acidification suppresses many pathogens, but traditional fermented foods may still carry hazards such as pathogenic bacteria, biogenic amines or toxic metabolites (Capozzi et al., 2017). In camel milk products, opportunistic pathogens have been reported in some traditional fermented products, and microbial safety and process standardisation remain open problems (Abaalkhail et al., 2026). Enterobacteriaceae, including *Hafnia alvei*, have been detected in some shubat samples (Bilal et al., 2024a). Chemical safety begins at the farm: in a trial on ten lactating camels, penicillin residues in milk remained above the maximum residue limit 56 days after injection and oxytetracycline residues until day 14, suggesting that withdrawal periods derived from cattle may be inadequate for camels (Bilal et al., 2025).

Regulatory frameworks are incomplete. There is no international technical standard for camel milk products, and heat treatment practices in small plants vary without clear scientific justification (Bilal et al., 2024a). Variability among households, which sustains microbial diversity, also hinders reproducibility. Standardisation therefore involves a trade-off: defined starters and controlled processing improve consistency and safety, but may narrow the microbial and sensory character that consumers associate with authentic shubat, including regional aroma profiles (Bilal et al., 2024b). Possible routes include starter collections built from characterised autochthonous strains, hygienic milk production with verified residue control, process parameters derived from quantitative models, and protection of geographical

origin (Bilal et al., 2024a). These remain directions for development rather than achieved outcomes. Health claims also require restraint: the health benefits attributed to shubat have been only partially demonstrated (Bilal et al., 2024a), and a fermented food is not by definition a probiotic (Marco et al., 2021).

Women's participation provides a link between these scientific tasks and the heritage from which they arise. In 2016, women accounted for 48.2% of researchers in Central Asia, compared with 29.3% worldwide (UNESCO Institute for Statistics, 2019). Such headcount data do not by themselves show equal access to leadership, funding or commercialisation, but they indicate a substantial basis of women's scientific expertise in the region. The continuity proposed here is not that women scientists automatically inherit fermentation knowledge. It is that researchers familiar with household practice, as many women in the region are, can design more relevant studies: sampling at household level, recognising regional variants of a product, and building trust with producers. This also carries ethical obligations. When traditional products are scaled up, production may shift away from the women who have traditionally made them (Materia et al., 2021). Acknowledging producers, documenting practices with their consent, and ensuring that they benefit from characterised strains or protected designations are therefore part of responsible food biotechnology, alongside training in microbiology, bioinformatics and food safety regulation.

Conclusions

Traditional fermented milks of the Turkic world represent accumulated empirical knowledge of microbial processes, transmitted between generations largely through practice and, in many communities, prominently through women. Shubat shows how this knowledge can be investigated scientifically: culture-based, molecular and analytical methods have identified its main microorganisms and products, while also revealing method-dependent results, substantial variability and unresolved safety questions. Scientific characterisation can support safer, more consistent production and the preservation of authentic properties, provided that detection is not mistaken for demonstrated function and that standardisation does not erase microbial diversity. Traditional practice and laboratory evidence are not equivalent forms of evidence, but they are complementary: the former defines the product and its variability, and the latter explains, tests and safeguards it. Recognising this continuity, and the women who have carried it from household to laboratory, strengthens both food heritage and food biotechnology.

References

Abaalkhail, M.A., Mohamed, S.H.S., Aljurbua, M.S., Alkhuraisi, R.A., Aladhadh, M. "Microbial Diversity of Spontaneously Fermented Camel Milk". *Foods* 15, no. 11 (2026): 1969. https://doi.org/10.3390/foods15111969

Ahearn, A. "Milk, Female Labor, and Human–Animal Relations in Contemporary Mongolia". In *Socialist and Post-Socialist Mongolia: Nation, Identity, and Culture*, edited by S. Wickhamsmith and P. Marzluf. London: Routledge, 2021.

Akhmetsadykova, S., Baubekova, A., Konuspayeva, G., Konuspayeva, N., Loiseau, G. "Microflora Identification of Fresh and Fermented Camel Milk from Kazakhstan". *Emirates Journal of Food and Agriculture* 26, no. 4 (2014): 327–332. https://doi.org/10.9755/ejfa.v26i4.17641

Altay, F., Karbancıoglu-Güler, F., Daskaya-Dikmen, C., Heperkan, D. "A Review on Traditional Turkish Fermented Non-Alcoholic Beverages: Microbiota, Fermentation Process and Quality Characteristics". *International Journal of Food Microbiology* 167 (2013): 44–56. https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2013.06.016

Bilal, Z., Akhmetsadykova, S., Baubekova, A., Tormo, H., Faye, B., Konuspayeva, G. "The Main Features and Microbiota Diversity of Fermented Camel Milk". *Foods* 13, no. 13 (2024a): 1985. https://doi.org/10.3390/foods13131985

Bilal, Z., Kondybayev, A., Ospanova, A., Tormo, H., Akhmetsadykova, S., Amutova, F., Faye, B., Konuspayeva, G. "Volatile Organic Compounds of Camel Milk and Shubat across Kazakhstan's Regions, Seasons, and Breeds". *Heliyon* 10 (2024b). PMCID: PMC11336635.

Bilal, Z., Amutova, F., Kabdullina, Z., Utemuratova, D., Kondybayev, A., Akhmetsadykova, S., Musayev, Z., Akhmetsadykov, N., Faye, B., Konuspayeva, G. "Study of Biological Safety of Camel Milk after Treatment with Different Antibiotics". *PLoS ONE* 20, no. 4 (2025): e0321807. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0321807

Capozzi, V., Fragasso, M., Romaniello, R., Berbegal, C., Russo, P., Spano, G. "Spontaneous Food Fermentations and Potential Risks for Human Health". *Fermentation* 3, no. 4 (2017): 49. https://doi.org/10.3390/fermentation3040049

De Filippis, F., Parente, E., Ercolini, D. "Metagenomics Insights into Food Fermentations". *Microbial Biotechnology* 10, no. 1 (2017): 91–102. https://doi.org/10.1111/1751-7915.12421

Hitchens, A.P., Leikind, M.C. "The Introduction of Agar-Agar into Bacteriology". *Journal of Bacteriology* 37, no. 5 (1939): 485–493. https://doi.org/10.1128/jb.37.5.485-493.1939

Johnson, J.S., Spakowicz, D.J., Hong, B.-Y., et al. "Evaluation of 16S rRNA Gene Sequencing for Species and Strain-Level Microbiome Analysis". *Nature Communications* 10 (2019): 5029. https://doi.org/10.1038/s41467-019-13036-1

Konuspayeva, G., Baubekova, A., Akhmetsadykova, S., Faye, B. "Traditional Dairy Fermented Products in Central Asia". *International Dairy Journal* 137 (2023): 105514. https://doi.org/10.1016/j.idairyj.2022.105514

Marco, M.L., Sanders, M.E., Gänzle, M., et al. "The International Scientific Association for Probiotics and Prebiotics (ISAPP) Consensus Statement on Fermented Foods". *Nature Reviews Gastroenterology & Hepatology* 18 (2021): 196–208. https://doi.org/10.1038/s41575-020-00390-5

Martuzzi, F., Franceschi, P., Formaggioni, P. "Fermented Mare Milk and Its Microorganisms for Human Consumption and Health". *Foods* 13, no. 3 (2024): 493. https://doi.org/10.3390/foods13030493

Materia, V.C., Linnemann, A.R., Smid, E.J., et al. "Contribution of Traditional Fermented Foods to Food Systems Transformation: Value Addition and Inclusive Entrepreneurship". *Food Security* 13 (2021): 1163–1177. https://doi.org/10.1007/s12571-021-01185-5

Nadtochii, L., Orazov, A., Kuznetsova, L., Pinaev, A., Weihong, L., Garbuz, S., Muradova, M. "Identification of Yeast Species Involved in Fermentation of the Kazakh Camel Dairy Product – Shubat". *Agronomy Research* 16, no. 5 (2018): 2117–2129. https://doi.org/10.15159/ar.18.210

Nilsson, R.H., Anslan, S., Bahram, M., Wurzbacher, C., Baldrian, P., Tedersoo, L. "Mycobiome Diversity: High-Throughput Sequencing and Identification of Fungi". *Nature Reviews Microbiology* 17, no. 2 (2019): 95–109. https://doi.org/10.1038/s41579-018-0116-y

Ospanova, A., Khalbayev, A., Akhmetsadykova, S., Begdildayeva, N., Bilal, Z., Akhatzhanova, A., Vinceković, M., Kondybayev, A. "Modeling Growth of *Lactobacillus helveticus* and *Kluyveromyces marxianus* Isolated from Fermented Camel Milk (Shubat)". *Frontiers in Microbiology* 17 (2026): 1913745. https://doi.org/10.3389/fmicb.2026.1913745

Prado, M.R., Blandón, L.M., Vandenberghe, L.P.S., Rodrigues, C., Castro, G.R., Thomaz-Soccol, V., Soccol, C.R. "Milk Kefir: Composition, Microbial Cultures, Biological Activities, and Related Products". *Frontiers in Microbiology* 6 (2015): 1177. https://doi.org/10.3389/fmicb.2015.01177

UNESCO Institute for Statistics. *Women in Science*. Fact Sheet No. 55, FS/2019/SCI/55. Montreal: UIS, 2019.

Wilkin, S., Ventresca Miller, A., Taylor, W.T.T., et al. "Dairy Pastoralism Sustained Eastern Eurasian Steppe Populations for 5,000 Years". *Nature Ecology & Evolution* 4 (2020): 346–355. https://doi.org/10.1038/s41559-020-1120-y

Zhadyra, S., Han, X., Anapiyayev, B.B., Tao, F., Xu, P. "Bacterial Diversity Analysis in Kazakh Fermented Milks Shubat and Ayran by Combining Culture-Dependent and Culture-Independent Methods". *LWT* 141 (2021): 110877. https://doi.org/10.1016/j.lwt.2021.110877

Zhadyra, S., Tao, F., Xu, P. "Exploring the Microbiome and Functional Metabolism of Fermented Camel Milk (Shubat) Using Metagenomics". *Foods* 14, no. 7 (2025): 1102. https://doi.org/10.3390/foods14071102

ЖАҢА ТУҒАН НӘРЕСТЕЛЕРДЕГІ ӨЖЖ-ГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ӨКПЕ ЗАҚЫМДАНУЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ

PREVENTION OF VENTILATOR-ASSOCIATED LUNG INJURY IN NEWBORNS

Indira SULEYMENOVA
Associate Professor, Department of Neonatology, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0002-9837-8011.

Azamatova SEVINCH
6th-year intern of the S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Pediatrics, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0008-4700-3192.

Аннотация

Соңғы онжылдықтарда неонаталдық қарқынды терапияның жетістіктері шала туған балалардың өмір сүру көрсеткіштерін едәуір арттырды. Алайда оларға қажетті респираторлық қолдау өкпенің жетілмеген тінінің зақымдану қаупімен қатар жүреді. Өкпені жасанды желдетуге (ӨЖЖ) байланысты зақымданудың негізгі факторларына волютравма, баротравма, ателектравма, оттегінің уытты әсері және биотравма жатады. Олардың жиынтық әсері бронхөкпелік дисплазияның (БӨД) дамуына ықпал етеді. Мақсаты: тыныс алу жеткіліксіздігі бар шала туған балаларға респираторлық қолдау көрсетудің заманауи тәсілдерін бағалау, ӨЖЖ кезінде өкпенің зақымдануының негізгі қауіп факторларын және өкпені қорғау стратегияларын анықтау. Материалдар мен әдістер: шала туған балаларға респираторлық көмек көрсету, өкпені желдету әдістері және БӨД-ның алдын алу жөніндегі заманауи ғылыми жарияланымдарға шолу жасауға негізделген ақпараттық-талдамалық әдіс қолданылды.

Шала туған балалардағы өкпе ауруларының жаһандық ауыртпалығын азайтуға бағытталған тәсілдер өкпені қорғайтын вентиляция стратегияларын әзірлеуге негізделуі тиіс. Бұл стратегиялар өкпе көлемін оңтайландыруға, тыныс алу көлемін шектеуге және оттегінің әсерін барынша азайтуға бағытталған. Өздігінен тыныс алатын шала туған балаларда CPAP — тыныс алу жолдарындағы тұрақты оң қысым — ерте респираторлық қолдаудың тиімді әдісі болып табылады. Интубациямен салыстырғанда, оны қолдану өкпенің зақымдану және БӨД даму қаупінің төмендеуімен байланысты. Туған кездегі дене салмағы төмен балаларда экстубациядан кейін CPAP көмегімен жүргізілетін қолдаудың сәтсіздік жиілігі 25–40%-ды құрайды.

Кілт сөздер: шала туған балалар; респираторлық қолдау; өкпені жасанды желдету; бронхөкпелік дисплазия; CPAP.

Abstract

In recent decades, advances in neonatal intensive care have significantly improved survival rates among premature infants. However, the respiratory support these infants require carries a risk of injury to immature lung tissue. The main risk factors associated with mechanical ventilation (MV) include volutrauma, barotrauma, atelectrauma, oxygen toxicity, and biotrauma. The cumulative effect of these factors contributes to the development of bronchopulmonary dysplasia (BPD). Study aim: to evaluate contemporary approaches to

providing respiratory support for premature infants with respiratory failure, to identify the key risk factors for lung injury associated with mechanical ventilation, and to define lung-protective ventilation strategies. Materials and methods: an information-analytical method was used, based on the review of contemporary scientific publications on respiratory care for premature infants, methods of lung ventilation, and prevention of bronchopulmonary dysplasia.

Any approach aimed at reducing the global burden of lung disease in premature infants must be based on the development of lung-protective ventilation strategies. Lung ventilation strategies should be aimed at optimizing lung volume, limiting tidal volume, and minimizing oxygen exposure. For spontaneously breathing premature infants, CPAP (continuous positive airway pressure) is considered an effective method of early respiratory support. Compared with intubation, it is associated with a reduced risk of lung injury and the development of bronchopulmonary dysplasia. In infants born with low body weight, the rate of post-extubation failure with CPAP ranges from 25–40%.

Keywords: premature infants; respiratory support; mechanical ventilation; bronchopulmonary dysplasia; CPAP.

Өзектілігі. Шала туған нәрестелердің өмір сүру көрсеткіштері жақсарғанына қарамастан, өкпенің жетілмеуі және респираторлық қолдаудың қажеттілігі өкпе тінінің жедел зақымдану және бронхөкпелік дисплазияның (БӨД) қалыптасу қаупін сақтап отыр. Респираторлық көмектің негізгі міндеті — механикалық және оттектік жүктемені барынша азайта отырып, жеткілікті газ алмасуды қамтамасыз ету (Kalikkot et al, 2022), (Tana et al, 2023).

Мақсаты. Тыныс алу жеткіліксіздігі бар шала туған нәрестелерге респираторлық қолдау көрсетудің заманауи тәсілдерін бағалау, ӨЖЖ кезінде өкпенің зақымдануының негізгі қауіп факторларын және өкпені қорғау стратегияларын анықтау.

Материалдар мен әдістер. Әдебиеттерді сипаттамалық жинақтау арқылы ақпараттық-талдамалық әдіс қолданылды. PubMed библиографиялық жазбалары, Cochrane материалдары және ғылыми журналдардың сайттары бойынша интернетте қолжетімді дереккөздерге мақсатты іздеу жүргізілді. Іздеу барысында «preterm infants» (шала туған нәрестелер), «ventilator-induced lung injury» (вентиляция әсерінен туындайтын өкпе зақымдануы), «respiratory support» (респираторлық қолдау), «CPAP», «volume-targeted ventilation» (нысаналы тыныс алу көлемімен вентиляция), «surfactant» (сурфактант) және «extubation» (экстубация) іздеу терминдері пайдаланылды. Соңғы бес жылда жарияланған ғылыми еңбектерге басымдық берілді. Жеке метаталдау жүргізілген жоқ.

Нәтижелері мен талқылауы. Өкпені вентиляциялау әсерінен туындайтын зақымданудың негізгі механизмдеріне волютравма — тыныс алу көлемінің шамадан тыс болуына байланысты өкпе тінінің артық керілуі; баротравма — шамадан тыс керуші қысымның әсерінен болатын зақымдану; ателектравма — альвеолалардың қайта-қайта жабылып, ашылуы; оттегінің уытты әсері және биотравма — зақымдануға жауап ретінде дамитын қабыну реакциясы жатады. Өкпенің жетілмегендігі оның зақымдануға бейімділігін арттырады, ал механикалық әсердің, тотығу стрессінің және қабынудың бірлескен ықпалы альвеолалардың дамуын бұзып, БӨД қалыптасуына әкелуі мүмкін (Kalikkot et al, 2022), (Tana et al, 2023).

Өздігінен тыныс алатын шала туған балаларда CPAP әдісін ерте қолдану өкпенің функционалдық қалдық сыйымдылығын сақтауға көмектеседі және науқастардың бір бөлігінде интубация қажеттілігін болдырмайды. Жоспарлы интубациямен салыстырғанда, бұл тәсіл өкпенің зақымдану және БӨД даму қаупінің төмендеуімен байланысты әрі респираторлық дистресс-синдромды емдеу жөніндегі еуропалық ұсынымдарға енгізілген (Sweet et al, 2022), (Sweet et al, 2025). CPAP жеткіліксіз тиімді болған жағдайда мұрын арқылы үзілісті оң қысымды вентиляция (NIPPV) қарастырылады. Оны қолдану тыныс алу жеткіліксіздігі мен интубация қажеттілігінің қаупін төмендетуі мүмкін, алайда нәтижелер баланың гестациялық жетілу дәрежесіне, қолданылатын режимге және зерттеу жағдайларына байланысты болады (Lemyre et al, 2023), (Mukerji et al, 2025). Жоғары ағынды мұрындық терапия барлық жағдайда CPAP әдісіне тең емес: бастапқы респираторлық қолдау кезінде емнің сәтсіздік қаупі жоғарырақ, ал жүктіліктің 28 аптасына дейін туған балаларға қатысты деректер жеткіліксіз (Hodgson et al, 2023).

Сурфактантпен уақтылы емдеу инвазивті емес респираторлық қолдауды толықтырады. LISA әдісі (Less Invasive Surfactant Administration — сурфактантты аз инвазивті енгізу) өздігінен тыныс алу мен CPAP қолдауын сақтай отырып, препаратты жіңішке трахеялық катетер арқылы енгізуді қарастырады. Бұл әдіс тиісті көрсетілімдер болғанда, дайындалған медициналық топ пен қажетті жабдықтар қамтамасыз етілген жағдайда қолданылады (Sweet et al, 2022), (Sweet et al, 2025). Сонымен қатар OPTIMIST-A зерттеуінде сурфактантты аз инвазивті енгізу (MIST) «өлім немесе БӨД» біріктірілген нәтижесінің жиілігін статистикалық тұрғыдан маңызды деңгейде төмендетпеді. Екі жылдық бақылау барысында да «өлім немесе жүйке-психикалық дамудың орташа/ауыр бұзылыстары» нәтижесінің төмендеуі анықталған жоқ (Dargaville et al, 2021), (Dargaville et al, 2023).

Инвазивті ӨЖЖ қажет болған жағдайда өкпені қорғау стратегиясы өкпе көлемін оңтайландыруға, тыныс алу көлемінің шамадан тыс ұлғаюын шектеуге және альвеолалардың қайта-қайта жабылуын болдырмауға бағытталады. Нысаналы тыныс алу көлемімен вентиляциялау өкпенің механикалық қасиеттерінің өзгеруіне сәйкес қысымды реттеуге мүмкіндік береді (Keszler et al, 2024). Оттегімен емдеу оксигенация көрсеткіштеріне қарай жеке таңдалып, гипоксемияға да, оттегінің шамадан тыс әсеріне де жол бермеу көзделеді. Баланың клиникалық жағдайы мүмкіндік бергенде инвазивті ӨЖЖ ұзақтығын қысқартуға ұмтылады. Вентиляция ұзақтығы мен қолайсыз нәтижелер арасындағы байқалатын байланыс аурудың бастапқы ауырлығын да көрсетуі мүмкін (Yang et al, 2023).

Экстубацияға дайындығы өздігінен тыныс алу қабілетіне, газ алмасу көрсеткіштеріне және негізгі аурудың динамикасына қарай бағаланады (Sangsari et al, 2022). Бұрын жарияланған шолуда дене салмағы өте төмен балаларда CPAP қолдауынан кейін экстубацияның сәтсіздік жиілігі 25–40% деп бағаланған (Narasimhan et al, 2014). Бұл белгілі бір пациенттер тобына қатысты бағдарлық көрсеткіш болып табылады және сәтсіздікті анықтау критерийлеріне, бақылау ұзақтығына және баланың жағдайының ауырлығына байланысты өзгеруі мүмкін. Экстубациядан кейін NIPPV қолдану CPAP-пен салыстырғанда тыныс алу жеткіліксіздігінің даму қаупін төмендетеді, алайда БӨД немесе өлім жиілігін сенімді түрде азайтатыны дәлелденбеген (Lemyre et al, 2023). Инвазивті емес жоғары жиілікті вентиляцияға арналған зерттеулер мен желілік метаталдау экстубациядан кейінгі респираторлық қолдау әдістерін таңдаудың қосымша

мүмкіндіктерін көрсетеді. Дегенмен жүктіліктің 28 аптасына дейін туған балаларға қатысты деректер әлі де жеткіліксіз (Zhu et al, 2022), (Razak et al, 2025).

Қорытынды. Шала туған балаларға респираторлық қолдау көрсету кезінде өкпенің зақымдануының алдын алу өкпе көлемін оңтайландыруға, тыныс алу көлемінің шамадан тыс ұлғаюын шектеуге және оттегіні жеке қажеттілікке сәйкес таңдауға негізделеді. Өздігінен тыныс алатын балаларда CPAP әдісін ерте қолдану, тиісті көрсетілімдері бар пациенттерге LISA әдісі арқылы сурфактант енгізу және экстубацияны уақтылы жүргізу өкпені қорғаудың бірізді стратегиясын құрайды. Экстубациядан кейінгі респираторлық қолдаудың сәтсіздік қаупі баланың дайындығын мұқият бағалауды және қолайлы инвазивті емес вентиляция режимін таңдауды талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

Kalikkot Thekkeveedu R, El-Saie A, Prakash V, Katakam L, Shivanna B. Ventilation-Induced Lung Injury (VILI) in Neonates: Evidence-Based Concepts and Lung-Protective Strategies. J Clin Med. 2022;11(3):557. doi:10.3390/jcm11030557.

Tana M, Tirone C, Aurilia C, et al. Respiratory Management of the Preterm Infant: Supporting Evidence-Based Practice at the Bedside. Children (Basel). 2023;10(3):535. doi:10.3390/children10030535.

Sweet DG, Carnielli VP, Greisen G, et al. European Consensus Guidelines on the Management of Respiratory Distress Syndrome: 2022 Update. Neonatology. 2023;120(1):3–23. doi:10.1159/000528914.

Sweet DG, Carnielli VP, Greisen G, et al. European Consensus Guidelines on the Management of Respiratory Distress Syndrome: 2025. Neonatology. 2026;123(4):514–539. doi:10.1159/000551062.

Lemyre B, Deguise MO, Benson P, Kirpalani H, Ekhaguere OA, Davis PG. Early nasal intermittent positive pressure ventilation (NIPPV) versus early nasal continuous positive airway pressure (NCPAP) for preterm infants. Cochrane Database Syst Rev. 2023;7:CD005384. doi:10.1002/14651858.CD005384.pub3.

Mukerji A, Shah PS, Kadam M, Borhan S, Razak A. Non-invasive respiratory support in preterm infants as primary mode: a network meta-analysis. Cochrane Database Syst Rev. 2025;7:CD014895. doi:10.1002/14651858.CD014895.pub2.

Hodgson KA, Wilkinson D, De Paoli AG, Manley BJ. Nasal high flow therapy for primary respiratory support in preterm infants. Cochrane Database Syst Rev. 2023;5:CD006405. doi:10.1002/14651858.CD006405.pub4.

Dargaville PA, Kamlin COF, Orsini F, et al. Effect of Minimally Invasive Surfactant Therapy vs Sham Treatment on Death or Bronchopulmonary Dysplasia in Preterm Infants With Respiratory Distress Syndrome: The OPTIMIST-A Randomized Clinical Trial. JAMA. 2021;326(24):2478–2487. doi:10.1001/jama.2021.21892.

Dargaville PA, Kamlin COF, Orsini F, et al. Two-Year Outcomes After Minimally Invasive Surfactant Therapy in Preterm Infants: Follow-Up of the OPTIMIST-A Randomized Clinical Trial. JAMA. 2023;330(11):1054–1063. doi:10.1001/jama.2023.15694.

Keszler M, Abubakar MK. Volume-targeted ventilation. Semin Perinatol. 2024;48(2):151886. doi:10.1016/j.semperi.2024.151886.

Yang Y, Gu XY, Lin ZL, et al. Effect of different courses and durations of invasive mechanical ventilation on respiratory outcomes in very low birth weight infants. Sci Rep. 2023;13:18991. doi:10.1038/s41598-023-46456-7.

Sangsari R, Saeedi M, Maddah M, Mirnia K, Goldsmith JP. Weaning and extubation from neonatal mechanical ventilation: an evidenced-based review. BMC Pulm Med. 2022;22:421. doi:10.1186/s12890-022-02223-4.

Narasimhan R, Krishnamurthy S. A review of non-invasive ventilation support in neonates. Paediatr Child Health (Oxford). 2014;24(1):7–11. doi:10.1016/j.paed.2013.05.022.

Lemyre B, Deguise MO, Benson P, Kirpalani H, De Paoli AG, Davis PG. Nasal intermittent positive pressure ventilation (NIPPV) versus nasal continuous positive airway pressure (NCPAP) for preterm neonates after extubation. Cochrane Database Syst Rev. 2023;7:CD003212. doi:10.1002/14651858.CD003212.pub4.

Zhu X, Qi H, Feng Z, et al. Noninvasive High-Frequency Oscillatory Ventilation vs Nasal Continuous Positive Airway Pressure vs Nasal Intermittent Positive Pressure Ventilation as Postextubation Support for Preterm Neonates in China: A Randomized Clinical Trial. JAMA Pediatr. 2022;176(6):551–559. doi:10.1001/jamapediatrics.2022.0710.

Razak A, Shah PS, Kadam M, Borhan S, Mukerji A. Postextubation use of non-invasive respiratory support in preterm infants: a network meta-analysis. Cochrane Database Syst Rev. 2025;7:CD014509. doi:10.1002/14651858.CD014509.pub2.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ СВЯЗИ МЕЖДУ ИНТОКСИКАЦИЕЙ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ ЛИМФАТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ И РИСКАМИ ДЛЯ ЖЕНСКОГО ЗДОРОВЬЯ

EXPERIMENTAL SUBSTANTIATION OF THE LINK BETWEEN PERIPHERAL LYMPHATIC SYSTEM INTOXICATION AND RISKS TO WOMEN'S HEALTH

Asya DYUSSEMBAYEVA
Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Normal Anatomy, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0002-2015-1565

Nurgulim AKHMAD
Associate Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Normal Anatomy, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0002-7180-2006

Tolkyn ISABEKOVA
Associate Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Normal Anatomy, Almaty, Kazakhstan /ORCID ID: 0000-0002-6241-6058

Dinara BAIGAMYSOVA
Assistant Professor S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Normal Anatomy, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0003-3530-3805

Абстракт

Изучение подколенных лимфатических узлов у крыс после воздействия экотоксикантов позволяет оценить системный иммунный ответ, микроциркуляторный статус нижних конечностей и общую иммунотоксичность, создающие патогенетическую основу для рисков женскому здоровью. В токсикологии подколенный лимфоузел крысы является классическим объектом для оценки сенсибилизирующего, аллергизирующего и аутоиммунного потенциала химических веществ. Женский организм гормонально предрасположен к задержке жидкости и изменениям тонуса сосудов, поэтому поражение периферического лимфатического русла создает условия для развития вторичного лимфостаза, хронической венозной недостаточности и склонности к отекам.
Изучение динамики морфофункциональных изменений регионарных лимфатических узлов самок крыс в условиях экспериментальной химической интоксикации, вызванной введением 3,4-бензпирена, продемонстрировало стадийную реакцию. С помощью гистологических и морфометрических методов подколенные лимфатические узлы исследованы через 1, 7 и 21 сутки после воздействия. В результате установлено, что на 1-е сутки преобладают реактивный отек, гиперемия и деструктивные процессы в паренхиме. На 7-е сутки разворачивается активная пролиферативная и плазмоцитарная реакция. К 21-м суткам наблюдается структурно-функциональная перестройка

лимфатического узла по фрагментированному типу с расширением синусов, увеличением доли макрофагов и дегенерирующих клеток. Данная трансформация отражает адаптационное напряжение и снизившийся фильтрационно-иммунный потенциал органа при длительной химической агрессии. Таким образом, реакция подколенных лимфоузлов демонстрирует способность экотоксиканта поражать периферическое лимфатическое русло и запускать системные иммунологические сдвиги, негативно влияющие на гомеостаз женского организма.
Ключевые слова: подколенный лимфоузел, 3,4-бензпирен, химическая интоксикация, лимфодренаж, иммунотоксичность, фрагментированный тип лимфоузла, репродуктивное здоровье женщин.

Abstract

Studying popliteal lymph nodes in rats following exposure to ecotoxicants allows for the evaluation of the systemic immune response, the microcirculatory status of the lower extremities, and overall immunotoxicity, creating a pathogenetic basis for risks to women's health. In toxicology, the rat popliteal lymph node serves as a classic model for assessing the sensitizing, allergenic, and autoimmune potential of chemicals. The female organism is hormonally predisposed to fluid retention and alterations in vascular tone; thus, impairment of the peripheral lymphatic bed creates conditions for secondary lymphostasis, leg heaviness, and edema.
An investigation into the dynamics of morphofunctional changes in the regional lymph nodes of female rats under experimental chemical intoxication induced by 3,4-benzopyrene administration demonstrated a staged response. Popliteal lymph nodes were examined 1, 7, and 21 days post-exposure using histological and morphometric methods. On day 1, reactive edema, hyperemia, and tissue destruction predominated. By day 7, an active proliferative and plasmacytic reaction developed. By day 21, structural remodeling of the lymph node into a fragmented type was observed, characterized by sinus expansion and an increased proportion of macrophages and degenerating cells. This transformation reflects functional stress and reduced filtration-immune potential under prolonged chemical aggression. Thus, the response of popliteal lymph nodes demonstrates the capacity of ecotoxicants to damage the peripheral lymphatic bed and trigger systemic immunological shifts affecting the female organism.

Keywords: Popliteal lymph node, 3,4-benzopyrene, Chemical intoxication, Lymphatic drainage, Immunotoxicity, Fragmented lymph node type, Women's health.

Введение

Антропогенное загрязнение окружающей среды является важным фактором, оказывающим негативное влияние на здоровье человека и животных. Проблема адаптации организма к неблагоприятному действию факторов внешней среды остается одной из наиболее актуальных в морфологии, физиологии и медицине. Одной из наиболее уязвимых «мишеней» в системе поддержания гомеостаза является околоклеточное пространство, загрязнение которого ведет к локальным и системным эндоэкологическим нарушениям.
Наиболее опасным из широко распространенных в окружающей среде полициклических ароматических углеводородов (ПАУ) является 3,4-бензпирен (БП), содержащийся в промышленных и автомобильных выбросах, сточных водах, а также в некоторых пищевых продуктах. Поступая в организм, БП подвергается метаболической активации

в системе микросомных монооксигеназ клеток различных органов и тканей, включая лимфоидные органы.

Лимфатическая система играет ведущую роль в поддержании гомеостаза внутренней среды, выполняя дренажно-детоксикационную и иммунную функции, и одна из первых реагирует на экзогенное воздействие. Лимфатические узлы выступают в качестве биологических фильтров для протекающей через них лимфы. В токсикологии подколенный лимфоузел крысы является классической моделью для оценки иммунотоксического, сенсибилизирующего и аутоиммунного потенциала химических веществ. Морфофункциональные сдвиги в подколенных узлах под действием экотоксикантов отражают патологические процессы, затрагивающие сосудистый тонус и микроциркуляцию нижних конечностей. Поскольку женский организм гормонально предрасположен к задержке жидкости, нарушение лимфооттока создает патогенетические предпосылки для развития лимфостаза и хронической венозной недостаточности, усиливающихся в предменструальном периоде или во время беременности.

Цель исследования

Изучить особенности морфофункциональных изменений подколенных лимфатических узлов самок крыс в условиях экспериментального экзотоксикоза 3,4-бензпиреном и сопоставить полученные данные с потенциальными рисками для женского здоровья.

Материал и методы

Исследования проведены на 100 белых крысах-самках в возрасте 2,5–3 месяцев массой 180–200 г, находившихся на стандартном рационе вивария. Животные были разделены на 2 группы: Контрольная группа: получала внутрибрюшинно в течение 3 суток минимальный объем оливкового масла (0,2–0,3 мл/кг). Экспериментальная группа: получала внутрибрюшинно в течение 3 суток 3,4-бензпирен в дозе 20 мг/кг массы тела, растворенный в оливковом масле (0,2–0,3 мл/кг). Выведение животных из эксперимента осуществляли через 1, 7 и 21 сутки методом декапитации под эфирным наркозом. Для исключения суточных колебаний структурно-функциональных свойств органов все манипуляции и забор подколенных лимфатических узлов проводили с 9:00 до 10:00 утра. Применялись светооптический, морфометрический и электронно-микроскопический методы исследования.

Результаты исследования

На 1-е сутки эксперимента: Отмечалось увеличение объемной плотности краевого синуса на 12% (P<0,05P < 0{,}05P<0,05), что свидетельствует о развитии реактивного отека и гиперемии. Объемная плотность коркового и мозгового вещества, а также корково-мозговой индекс достоверно не изменялись. При цитологическом анализе паренхимы лимфоидных узелков выявлено повышение содержания макрофагов на 28%, появление нейтрофилов, эозинофилов, тучных и дегенерирующих клеток, что отражает первичное альтеративно-воспалительное повреждение ткани.

На 7-е сутки эксперимента: Фиксировалось возрастание объемной плотности капсулы и краевого синуса, а также повышение объемной плотности лимфоидной паренхимы коркового вещества. Выявлено снижение доли малых лимфоцитов на 11%, увеличение объемной плотности больших лимфоцитов (в 2 раза), плазмобластов (на 23%) и плазматических клеток (на 32%). Содержание макрофагов превышало контроль в 2,5 раза, отмечалось возрастание числа митозов. Данные изменения указывают на

развертывание активной пролиферативной и плазмоцитарной реакции в ответ на интоксикацию.

На 21-е сутки эксперимента: Отмечалось увеличение объемной плотности капсулы на 7% и краевого синуса на 18%. Объемная плотность лимфоидных узелков без герминативного центра и с герминативным центром увеличилась на 8% и 25% соответственно. Объемная плотность коркового вещества возросла на 11%, тогда как мозгового вещества — снизилась на 12%. В клеточном составе сохранялось повышенное содержание макрофагов (в 4 раза выше контроля), плазматических клеток (на 32%), а также дегенерирующих клеток, эозинофилов и нейтрофилов в паракортикальной зоне.

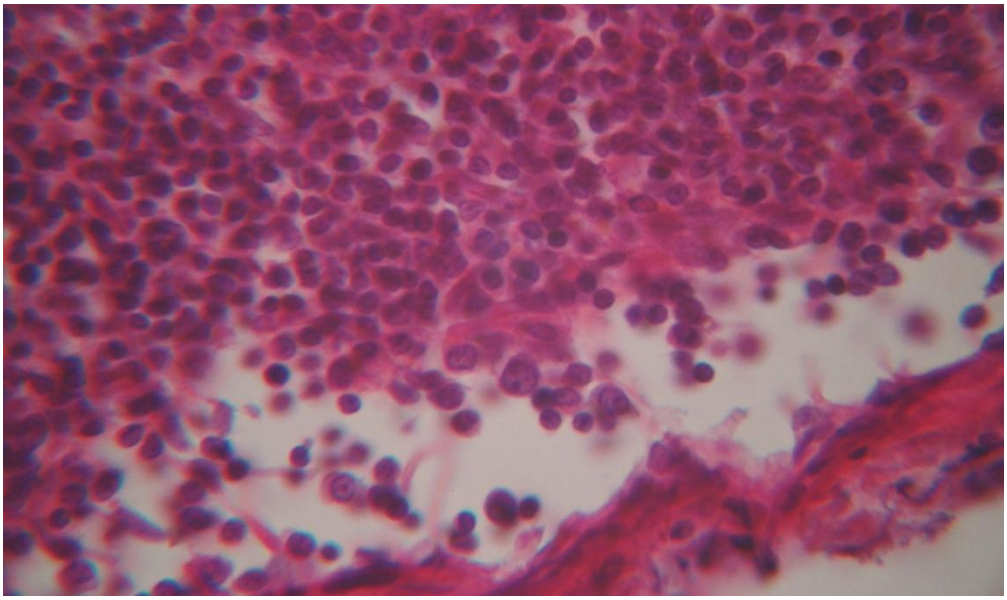

Рисунок 1 - Расширение краевого синуса подколенного лимфатического узла крысы через 1 сутки после введения 3,4- бензпирена. Окраска гематоксилином и эозином. Увеличение х 400

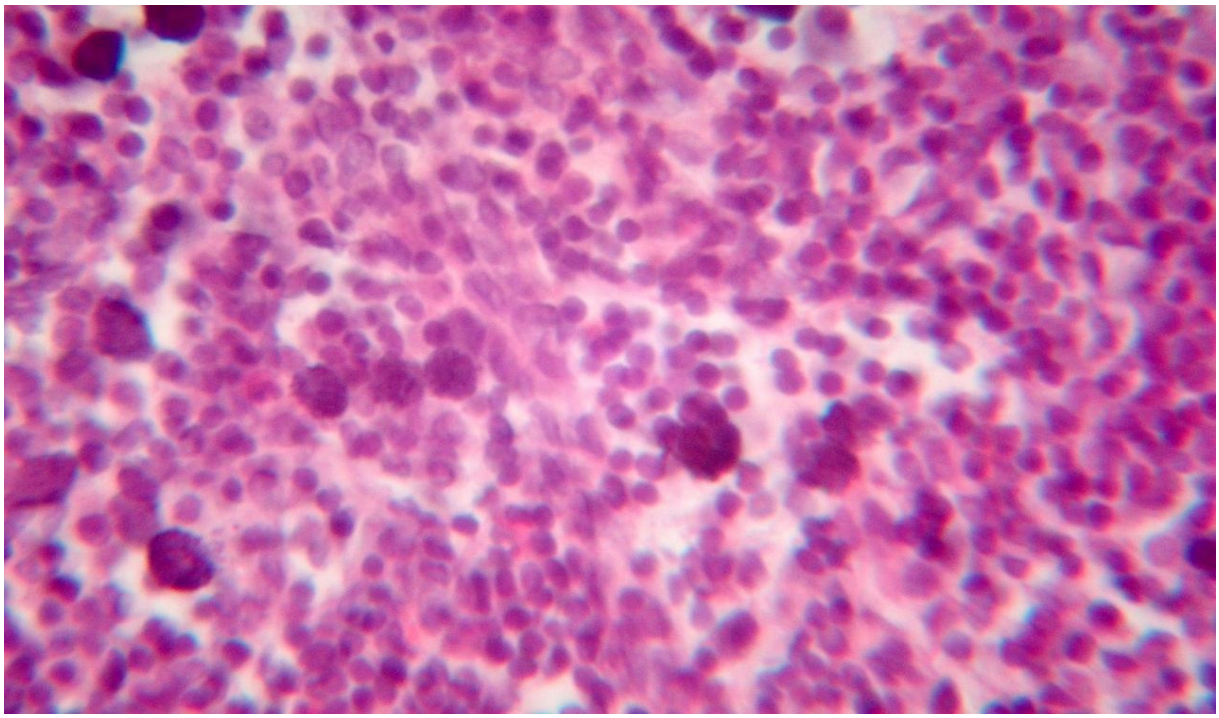

Рисунок 2 – Тучные клетки в лимфоидном узелке без герминативного центра подколенного лимфатического узла крысы через 7 суток после введения 3,4-бензпирена. Окраска гематоксилином и эозином. Увеличение х 400

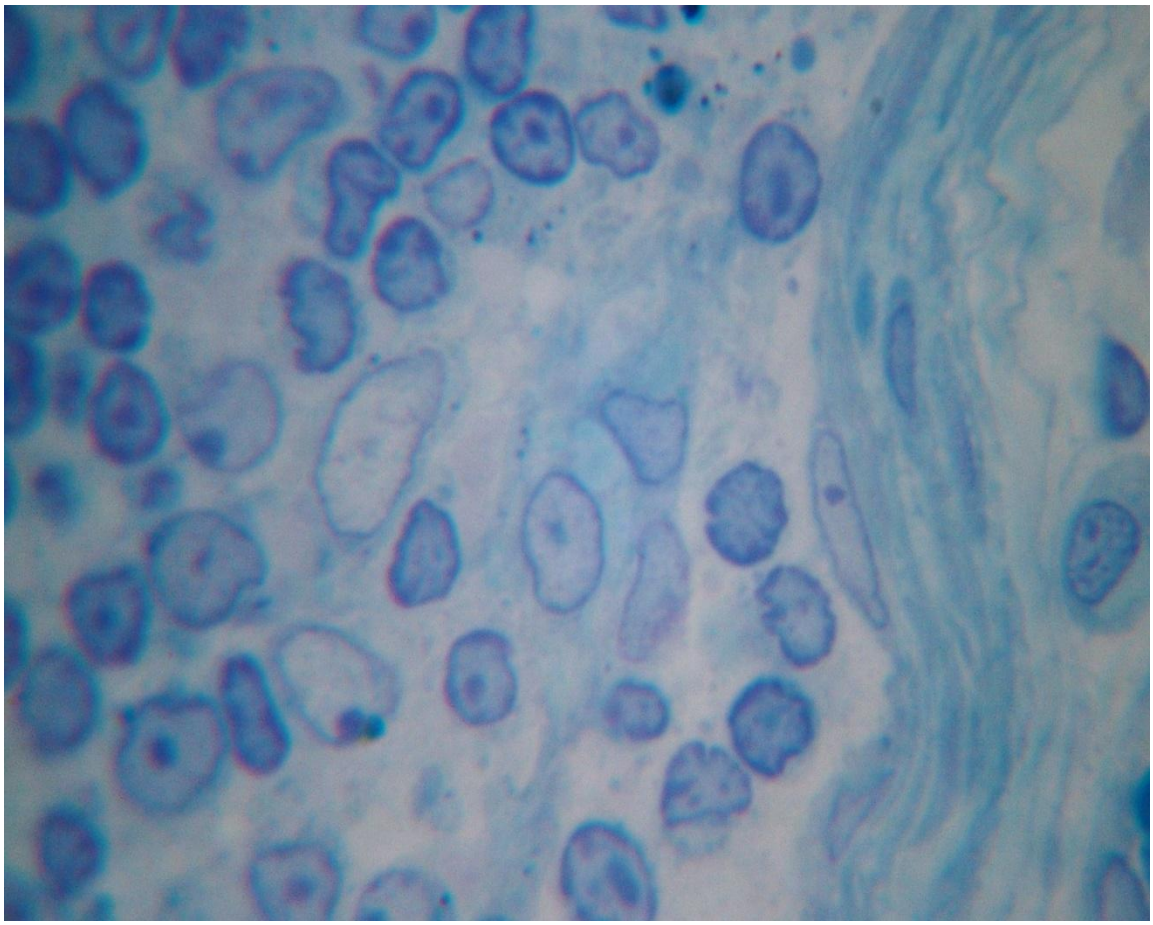

Рисунок 3 - Расширение краевого синуса подколенного лимфатического узла крысы через 21 сутки после введения 3,4- бензпирена. Окраска толуидиновым синим. Увеличение х 900

Выводы

1.Воздействие 3,4-бензпирена вызывает стадийную динамику морфофункциональных изменений в подколенных лимфатических узлах самок крыс: от первичной острый воспалительно-отечной реакции (1-е сутки) и активации иммуногенеза (7-е сутки) до структурной перестройки (21-е сутки).

2.Нарастание количества дегенерирующих клеток, снизившаяся доля малых лимфоцитов и стойкая дилатация синусной системы приводят к трансформации лимфатического узла по фрагментированному типу. Данная перестройка отражает снижение фильтрационно-иммунного потенциала узла при сохранении повышенной дренажной нагрузки.

3.Выявленная деструктивно-структурная перестройка подколенных лимфоузлов демонстрирует поражение периферического лимфатического русла под действием экотоксиканта, что создает патогенетическую основу для развития сосудисто-лимфатической недостаточности нижних конечностей и представляет фактор риска для женского здоровья.

Список использованной литературы

Жминько П.Г. Иммунная система как мишень токсического воздействия химических веществ // Актуальные проблемы транспортной медицины.-2011.-№1.-С.17-50.

Ковальчук Л.В.,Ганковская Л.В., Мешкова Р.Я. Клиническая иммунология и аллергология с основами общей иммунологии.- М.:ГЭОТАР-Медиа, 2011.-640 с.

Бородин Ю.И. Лимфатическая система и старение / Ю.И. Бородин // Фундаментальные исследования.-2011.-№5.-С.11-15

Бородин Ю.И., Майбородин И.В., Сафина А.Ф. Биотрансформация бензпирена в лимфатических узлах // Проблемы лимфологии и интерстициального массопереноса. Материалы научной конференции с международным участием. Новосибирск, 2004. - С. 80- 84.

Коненков В.И., Бородин Ю.И. Клеточные аспекты лимфологии // Тезисы докладов II съезда лимфологов России. С-П., 2005.-С.150- 152.

Горчакова О.В. Структурно- жидкостная характеристика лимфоузла в разные возрастные периоды и в условиях озоно- и фитотерапии / О.В. Горчакова, В.Н. Горчаков // Фундаментальные исследования, 2013.-№6 (3).-С.591-595.

Ахундов Р.А., Эйвазов Т.А., Ханум Айдын, Гусейнова Ф.Д., Бабаева С.М., Полухова Ш.М. Роль антиоксидантов при гипоксическом повреждении организма / Материалы XVIII межд.научн. конф..- Нетания, Израиль, 2014.- С. 20-23.

ВОЗДЕЙСТВИЕ МЕСТНЫХ АНЕСТЕТИКОВ НА ЖЕНЩИН В ПЕРИОД ЛАКТАЦИИ

EFFECTS OF LOCAL ANESTHETICS ON WOMEN DURING LACTATION

Zharkinbek UGLANOV
Associate professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/ ORCID: 0000-0001-8896-4071

Anton KURBATOV
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0003-4406-8285

Ilkham IBRAGIMOV
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0003-8319-6984,

Roman TARASOV
Teaching Assistant, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Pediatric Dental Surgeon, Almaty, Kazakhstan / ORCID:0009-0009-9390-7413

Введение. Одной из самых актуальных задач в амбулаторной стоматологии и челюстно-лицевой хирургии является безопасное и адекватное проведение местного обезболивания женщинам в период лактации. Осложнения тканей челюстно-лицевой области часто встречаются у женщин, за которыми наблюдается необоснованный отказ от хирургического и стоматологического лечения, сопровождающийся проведением местной анестезии, связанный со мнимым вредом анестетиков при грудном кормлении.

Имеются препараты местного обезболивания, такие как мепивакаин, бупивакаин, артикаин, которые являются фармакологически безопасными для вышеуказанной, целевой группы пациентов. Так, бупивакаин, обладает высокой связываемостью с белками плазмы (до 95%). В связи с этим, наблюдается меньшее количество свободных фракций препарата, способных диффундировать через мембрану гематомолочного барьера.

Общий механизм действия местных анестетиков, обусловлен стабилизацией мембран нейронов и предотвращением возникновения и проведения нервного импульса. Допустимо использование препаратов с добавлением вазоконстрикторов, с низкой концентрацией.

Фармакокинетика данных препаратов, будет иметь количественное различие в контексте временных отрезков, ввиду физиологических особенностей у лактирующих женщин, а также наличия гематомолочного барьера тематической группы пациентов.

Кроме того, имеются особенности воздействия местных анестетиков, на фоне имеющегося остеопороза, изменения минерального обмена, дозировки препаратов, и вазоконстрикторов у женщин, в период грудного вскармливания.

Ключевые слова: анестезия, вскармливание, женщины, хирургия, стоматология, дети, гематомолочный барьер.

Introduction. One of the most pressing issues in outpatient dentistry and maxillofacial surgery is the safe and appropriate administration of local anesthesia to women during lactation. Complications involving maxillofacial tissues are frequently observed in women who unjustifiably forgo surgical and dental treatments requiring local anesthesia due to a perceived risk associated with the use of anesthetics during breastfeeding.

Local anesthetics such as mepivacaine, bupivacaine, and articaine are available and are pharmacologically safe for the aforementioned target patient group. For instance, bupivacaine exhibits high plasma protein binding (up to 95%). Consequently, there is a lower concentration of the free drug fraction capable of diffusing across the blood-milk barrier.

The general mechanism of action of local anesthetics involves the stabilization of neuronal membranes and the inhibition of the generation and conduction of nerve impulses. The use of preparations containing low concentrations of vasoconstrictors is permissible.

The Pharmacokinetics of these drugs will exhibit quantitative differences regarding timeframes, due to the physiological characteristics of lactating women and the presence of the blood-milk barrier in this patient population.

Furthermore, there are specific considerations regarding the effects of local anesthetics—as well as the use of vasoconstrictors and drug dosages—in breastfeeding women who have osteoporosis or alterations in mineral metabolism.

Keywords: *anesthesia, breastfeeding, women, surgery, dentistry, children, blood-milk barrier.*

Анатомия и физиология молочных желез

За синтез молока в организме отвечают специальные люминальные эпителиальные клетки, которые находятся в альвеолах и по периферии протоков молочной железы. Чуть ниже, в базальном слое, располагаются миоэпителиальные клетки (МЭК) — их задача заключается в сокращении, за счет которого готовое молоко проталкивается в протоки.

В период беременности, альвеолярная сеть активно разрастается. Как только наступают роды, секреторные клетки включают полноценный синтез ключевых компонентов молока: казеина, сывороточных белков, лактозы и липидов. Весь период лактации эти клетки непрерывно поддерживают выработку питания для ребенка, а мышечные элементы выводят их в просвет выводящих путей.

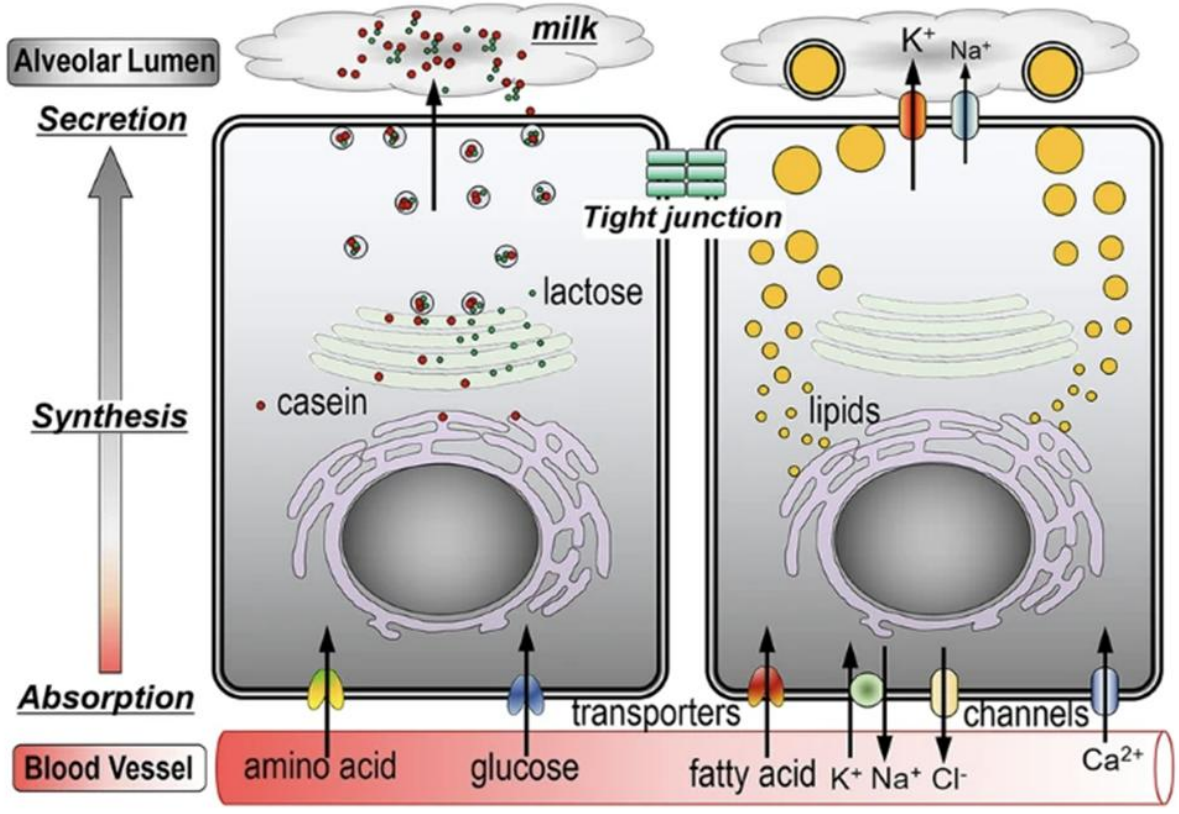
Интересно, что после завершения грудного вскармливания люминальные эпителиальные клетки регрессируют и исчезают. Исключение составляют лишь клетки-предшественники: благодаря глубоким транскрипционным перестройкам они сохраняют «память» о перенесенной беременности и лактации. Когда наступает следующее вынашивание, именно они дают новую жизнь альвеолярным МЭК (люминальным эпителиальным клеткам), запуская выработку молока заново. То есть эти структуры появляются исключительно под влиянием беременности и функционируют только в период вскармливания.

Биохимия и механизмы секреции

Сам процесс создания молока устроен гораздо сложнее, чем у большинства других тканей организма. люминальные эпителиальные клетки непрерывно забирают из крови

базовые строительные элементы: глюкозу, аминокислоты и жирные кислоты. Чтобы перекачивать такие объемы веществ, базальная мембрана клеток покрыта густой сетью специализированных каналов и транспортеров.

- Белки и лактоза. Из поступивших аминокислот клетки собирают казеин и сывороточные белки. В аппарате Гольджи казеин соединяется с фосфатом кальция, превращаясь в плотные мицеллы. Лактоза же образуется уникальным путем — за счет связывания особого фермента (галактозилтрансферазы) со специфическим молочным белком альфа-лактальбумином. Полученные углеводы и белки упаковываются в везикулы и через экзоцитоз отправляются в просвет альвеол.
- Липиды. Жировая составляющая молока формируется либо из готовых жирных кислот крови, либо собирается «с нуля» (*de novo*) прямо в эндоплазматическом ретикулуме клеток. Сначала жиры выглядят как мелкие капли в цитоплазме, которые постепенно сливаются друг с другом, увеличиваются в размерах и устремляются к верхушке клетки (апикальной мембране). В завершение эти крупные жировые капли «одеваются» в фрагмент клеточной мембраны и выбрасываются в альвеолярный просвет апокриновым способом.

Схематическое изображение путей производства молока в МЭК во время лактации. МЭК поглощают питательные вещества и ионы через специфические каналы и транспортеры на базальной мембране. Затем МЭК синтезируют молочные белки, лактозу и липиды в эндоплазматическом ретикулуме и аппарате Гольджи, после чего секретируют их в просвет альвеол через апикальную мембрану. Плотные соединения

блокируют утечку компонентов молока и крови через парацеллюлярные пути между МЭК (Kobayashi, K. 2023).

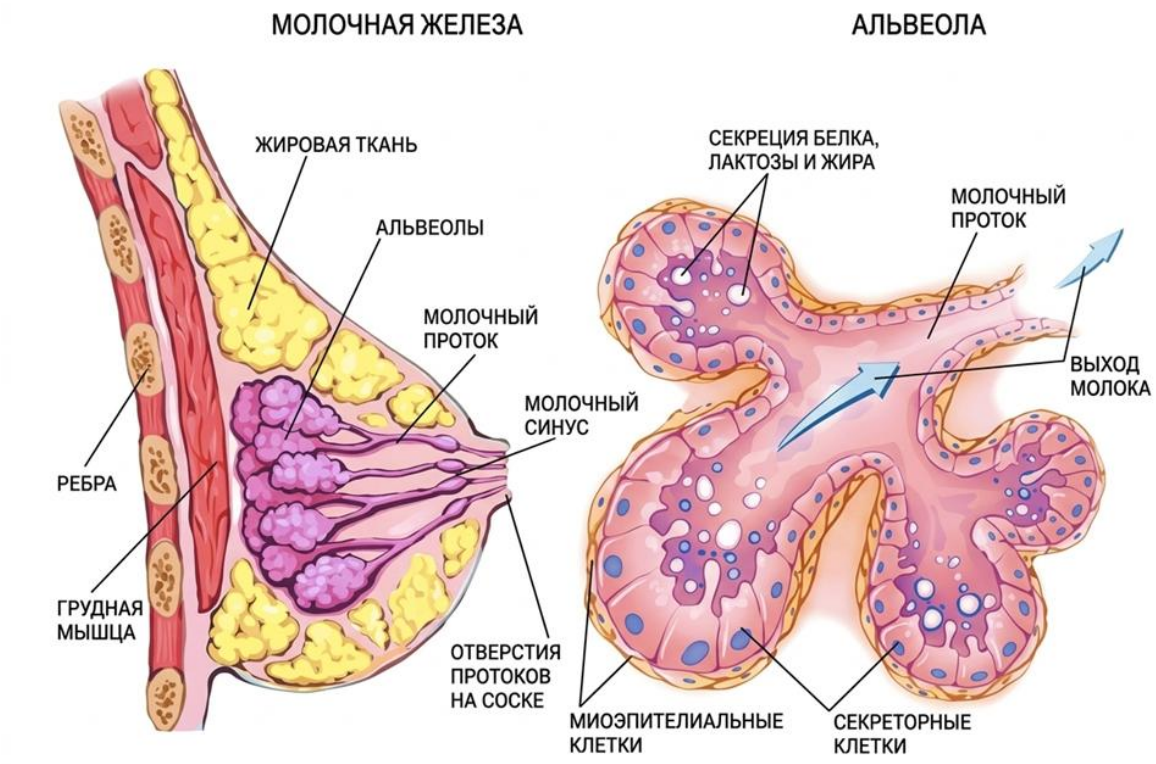
Аппарат Гольджи

С момента открытия аппарата Гольджи в XIX веке и до сегодняшнего признания его важным фактором функционирования клетки, мы изучаем его особенную организацию и строение, а также роль данной органеллы в обработке белков, сортировке и биогенезе липидов, которые играют ключевую роль в поддержании гомеостаза в клеточной биологии (Mohan AG., 2023).

Морфологическое строение аппарата Гольджи варьируется в зависимости от типа клеток, показывая различные конфигурации, такие как чашеобразные и сферические формы. Напротив, трехмерная организация транс-Гольджи сети, включающая трубочки и/или пластинчатые мембраны, часто соединенные между собой для образования комплексных структур, варьировалась в зависимости от типа клетки. Морфологическое разнообразие аппарата Гольджи в трех измерениях, по всей видимости, отражает функциональную и структурную специализацию различных типов клеток (Koga D., 2026).

Гемато-молочный барьер (ГМБ) (Wellnitz, O. & R. M. Bruckmaier 2021)

Целостность гемато-молочного барьера, как и его свойство полупроницаемости, контролирует поступаемые из крови в молоко матери соединения. Данную особенность ГМБ формируют входящие в состав данной структуры эндотелиальные клетки, соединительная ткань, базальная мембрана и, главным образом, эпителиальные клетки. Данные клетки объединены в одну систему благодаря десмосомам, адгезионным соединениям и плотным соединениям. Они контролируют межклеточную адгезию, регуляцию актинового цитоскелета и внутриклеточную передачу сигналов (Wei, Q. & H. Huang. 2013). Клетки, которые образуют устойчивые соединения в молочной железе предотвращают неконтролируемый обмен компонентами крови и молока, отделяет содержащие молоко компартменты железы от окружающей внеклеточной жидкости (Neville, M. C. 1998) (Stelwagen, K. & K. Singh 2014).

Строение молочных желез (Теплякова, О. В. 2020) *(редактировано с помощью ИИ)*

Очень актуальным выражением, касающимся нашей тематики, однажды высказал педиатр мирового уровня – Карлос Гонсалес. «*Грудное вскармливание это не просто еда, это отношения любви и защиты*».

Одной из самых актуальных задач в амбулаторной стоматологии и челюстно-лицевой хирургии является безопасное и адекватное проведение местного обезболивания женщинам в период лактации.

Это очень важный вопрос, так как грудное молоко остается важным источником энергии и питательных веществ для детей в возрасте от 6 до 23 месяцев. Оно, в возрасте от 6 до 12 месяцев обеспечивает более 1/2 энергетических потребностей ребенка, и около 1/3 потребностей в возрасте от 1 до 2 лет.

Кроме того, раннее, исключительное и длительное грудное вскармливание защищает детей от инфекционных заболеваний. У младенцев, получающих вместе с другим питанием (частичное грудное вскармливание) или не находящихся на грудном вскармливании, значительно выше риск смерти от диареи, пневмонии и других инфекционных болезней. Хоть данное различие более ярко выражено в странах с низким и средним уровнем дохода, в странах с высоким уровнем дохода, риск смерти имеет схожий характер.

Осложнения же тканей челюстно-лицевой области (такие как остеомиелит, периостит) часто встречаются у женщин, за которыми наблюдается необоснованный отказ от хирургического и стоматологического лечения, сопровождающийся проведением местной анестезии, связанный со мнимым вредом анестетиков при грудном кормлении.

Перед тем, как перейти к особенностям единичных представителей местных анестетиков, является необходимым, озвучить требования, которые представляются данной группе препаратов. Прежде всего они должны иметь высокую избирательность действия, не оказывая отрицательного влияния (раздражающего и др.) ни на нервные элементы, ни на окружающие ткани. Короткий латентный период, высокая эффективность при разных видах местной анестезии, определенная продолжительность действия, являющаяся удобной для проведения разнообразных манипуляций – все это качества, которыми должны обладать анестезирующие средства. Желательно, чтобы они суживали кровеносные сосуды (или хотя бы не расширяли их). Это существенный момент, так как сужение сосудов усиливает анестезию, понижает кровотечение из тканей, а также уменьшает возможность токсических эффектов, задерживая всасывание анестетика. Противоположный результат наблюдается при расширении сосудов. Если анестетик не влияет на сосуды или расширяет их, целесообразно его сочетание с сосудосуживающими веществами из группы адреномиметиков. К важным характеристикам относятся низкая токсичность и минимальные побочные эффекты. В данном случае учитывается возможность резорбтивного действия анестетиков, так как они могут всасываться из места введения (Харкевич, 2017).

Немалое значение имеет также дозировка вазоконстрикторов в анестетиках. Так, для выяснения данного вопроса было найдено исследование, связанное с выявлением зависимости показателей лактации, от наличия в растворе адреналина. Проводились данные исследования на крупном рогатом скоте. Результаты имели следующую картину.

У четырех коров измеряли концентрацию окситоцина (ОТ) в сыворотке крови до, во время и после доения после внутрияремной инъекции (0,85%) физиологического раствора (ФР) или эпинефрина (3 мг). ФР не влиял на концентрацию ОТ. Удои молока не изменились под действием ФР. Эпинефрин не оказывал существенного влияния на базальную концентрацию ОТ. Тем не менее, количество ОТ, выделяемого во время доения, оказалось меньше, чем в контрольной группе с физиологическим раствором. Удои молока снизились на 48% после введения эпинефрина. Кровь собирали до, во время и после доения после введения ФР или эпинефрина (50 мкг). Эпинефрин (50 мкг) не снижал концентрацию окситоцина в крови, но снижал миоэпителиальный кровоток на 95%. Увеличение миоэпителиального кровотока, вызванное доением и наблюдаемое у контрольной группы, а удой молока снизился на 56%. Данные эксперименты предполагают, что эпинефрин может ингибировать высвобождение окситоцина в ответ на стимулы доения в фармакологических дозах. В более низких дозах эпинефрин оказывает свое действие периферически, резко снижая миоэпителиальный кровоток, тем самым предотвращая достижения физиологических концентраций гормона мио

эпителием. Внутреннее воздействие эпинефрина на миоэпителиальные клетки КРС маловероятно, но на данный момент исключить его нельзя (Gorewit, R. C. & M. C. Aromando, 2023).

Далее будут рассмотрены единичные препараты, и их воздействие на женщин, в период грудного вскармливания.

Бупивакаин. Данный препарат выделяется с грудным молоком после местной инфильтрационной анестезии с использованием липосомальной смеси бупивакаина и гидрохлорида бупивакаина при блокаде поперечной мышцы живота после *кесарева сечения.* Относительные дозы для новорожденных менее 1% (менее 10% считается низким фактором, представляющим клиническую опасность), которые указывают на минимальные риски для здоровых новорожденных, находящихся на грудном вскармливании, впоследствии инъекции этой комбинации местных анестетиков матерям. Сама же анестезия выполнялась с применением 150 мкг морфина (к примеру, Дураморф) в сочетании с 1,4-1,6 мл.
В заключение результаты проведенного исследования показывают, что после введения липосомального бупивакаина, уровень последнего, попадающего в организм новорожденного, является приемлемым и совместимым с грудным вскармливанием.[6]
Также, был поставлен вопрос о возможном проникновении препарата в организм перорально, через всасывание в ротовой полости. Так, данное свойство у бупивакаина не выражено. Было найдено исследование, в котором наблюдалось, что все наблюдаемые концентрации в плазме были значительно ниже концентрации бупивакаина (2000–2500 нг/мл), вызывающих токсические симптомы. Моделирование в данном исследовании показал, что концентрации в плазме будут ниже токсического предела после многократного приема 25 мг бупивакаина каждые два часа в течение 5 дней. Леденцы с 25 мг бупивакаина безопасны, не вызывают системных токсических уровней бупивакаина и не сопряжены с риском побочных эффектов. Основываясь на фармакокинетические симуляции при многократном приеме 25 мг каждые два часа в течение 16 часов в сутки, леденцы можно применять с минимальным риском превышения токсического предела (Mogensen, S. 2017)

Кроме того, имеется исследование, направленное на подтверждение в практических клинических условиях проникновения местных анестетиков (лидокаина и бупивакаина) в грудное молоко после эпидуральной анестезии.
Образцы крови и молока собирали одновременно через 2, 6 и 12 часов после начала эпидуральной инфузии. У большинства новорожденных был максимальный балл по шкале Апгар. Данное исследование не выявило каких-либо побочных реакций, связанных с выделением местных анестетиков в грудное молоко.
Как итог, оно документирует количество лидокаина, бупивакаина и ППХ (продукты метаболизма бупивакаина – пипеколилксилидид) выделямых с грудным молоком, и указывает на то, что использование как лидокаина, так и бупивакаина для эпидуральной анестезии безопасно с точки зрения грудного вскармливания (Ortega, D. et al., 1999)

Артикаин. Безопасность применения данного препарата была оценена в исследовании, в котором двенадцать кормящих матерей были случайным образом распределены на 2 группы и получили инъекцию 4% артикаина (содержащего 68 мг артикаина), путем супрапериостальной инфильтрации. Так, по данным результатов исследования было выявлено, что кормящие матери могут безопасно возобновить грудное вскармливание в течение 1-3 часов после введения анестетика, по той причине, что прогнозируемая доза воздействия на младенца была ниже тех показателей концентрации, которые способны вызвать фармакологический эффект.
Результаты же данного клинического исследования уточнили безопасность применения данного препарата у кормящих матерей и оптимальное время возобновления грудного вскармливания после стоматологических процедур (Liu, S. P., X. F. Wu, X. Q. Li, Q. Jing & H. Y. Wang 2025)

Вывод
В связи с приведенными данными, сбор которых был выполнен методом мета-анализа, опираясь на данную теоретическую базу можно сделать вывод о том, что имеются препараты, не представляющие угрозы матери в период грудного вскармливания, и ребенку. Однако, наблюдается необходимость в практическом подтверждении, приведенной нами теоретической базы.

Литература

Всемирная организация здравоохранения. “Кормление детей грудного и раннего возраста”.

Теплякова, О. В. “Заболевания крупных желез. Основы клинической онкологии” [Презентация]. PPT-Online. (https://ppt-online.org/1732383?utm_medium=organic&utm_source=yasmartcamera)

Харкевич, Д. А. Фармакология (12-е изд., испр. и доп.). Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2017.

Gorewit, R. C. & M. C. Aromando. “Mechanisms involved in the adrenaline-induced blockade of milk ejection in dairy cattle”. Proc Soc Exp Biol Med (1985 Nov), 340-347.

Kobayashi, K. “Culture Models to Investigate Mechanisms of Milk Production and Blood-Milk Barrier in Mammary Epithelial Cells: a Review and a Protocol”. J Mammary Gland Biol Neoplasia (2023 May 1), 8.

Liu, S. P., X. F. Wu, X. Q. Li, Q. Jing & H. Y. Wang. “Assessing whether breastfeeding is safe after an intraoral injection of 68 mg of articaine”. J Am Dent Assoc (2025 Jun), 477-487.e6.

Mogensen, S. et al. “Absorption of Bupivacaine after Administration of a Lozenge as Topical Treatment for Pain from Oral Mucositis”. Basic Clin Pharmacol Toxicol (2017 Jan), 71-78.

Mustafa, H. J. et al. “Bupivacaine Pharmacokinetics and Breast Milk Excretion of Liposomal Bupivacaine Administered After Cesarean Birth”. Obstet Gynecol (2020 Jul), 70-76.

National Institute of Child Health and Human Development. “Drugs and lactation database (LactMed®): Bupivacaine”. National Library of Medicine (US) (Updated 2024 Oct 15).

National Institute of Child Health and Human Development. “Drugs and lactation database (LactMed®): Epinephrine”. National Library of Medicine (US) (Updated 2026 Apr 15).

Neville, M. C. “Tight junction regulation in the mammary gland”. J Mammary Gland Biol Neoplasia (1998 Jul), 233-246.

Ortega, D. et al. “Excretion of lidocaine and bupivacaine in breast milk following epidural anesthesia for cesarean delivery”. Acta Anaesthesiol Scand (1999 Apr), 394-397.

Stelwagen, K. & K. Singh. “The role of tight junctions in mammary gland function”. J Mammary Gland Biol Neoplasia (2014 Mar), 131-138.

Wei, Q. & H. Huang. “Insights into the role of cell-cell junctions in physiology and disease”. Int Rev Cell Mol Biol (2013), 187-221.

Wellnitz, O. & R. M. Bruckmaier. “Invited review: The role of the blood-milk barrier and its manipulation for the efficacy of the mammary immune response and milk production”. J Dairy Sci (2021 Jun), 6376-6388.

Mohan, A. G. et al. “The Golgi Apparatus: A Voyage through Time, Structure, Function and Implication in Neurodegenerative Disorders”. Cells (2023 Jul), 1972.

Koga, D. et al. “Three-Dimensional Ultrastructure of the Golgi Apparatus In Vivo: Scanning Electron Microscopy of Osmium-Macerated Mammalian Cells”. Subcell Biochem (2026), 1-34.

БЕЛ ЖӘНЕ ЖАМБАС БЕЛДЕУІ АЙМАҒЫНДАҒЫ АУЫРСЫНУЫ БАР ЖҮКТІ ӘЙЕЛДЕРДІ ФИЗИКАЛЫҚ ОҢАЛТУ

PHYSICAL REHABILITATION OF PREGNANT WOMEN WITH LOW BACK AND PELVIC GIRDLE PAIN

Aimakhanova AIZAT
Associate Professor, Head of the Department of Biostatistics and Basics of Scientific Research, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID: 0000-0001-9724-8720

Tasmagambet ELMIRA
Associate Professor, candidate of medical sciences, of the Department of Biostatistics and Basics of Scientific Research, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0000-0002-7599-7429

Sagymbekov KAHARMAN
6th-year intern of the S.D.Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU) General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0007-7656-6747

Amangeldi SAMAL
6th-year intern of the S.D.Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU) General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0005-4285-0630

Аннотация

Бел мен жамбас белдеуіндегі ауырсыну жүктіліктің ең жиі кездесетін асқынуларының бірі болып қала береді: оның таралуы 25%-дан 90%-ға дейін ауытқиды, бұл ретте жүкті әйелдердің шамамен 50%-ы осы синдромды бастан кешіреді. Әйелдердің үштен бірінде ауырсыну айқын сипатта болады, 80%-ында күнделікті белсенділікті шектейді, ал 10%-ы еңбекке қабілеттілігінен айырылады, бұл өмір сүру сапасының төмендеуін айқындайды.

Мақсаты — жүкті әйелдердегі бел және жамбас сүйегі ауруларын емдеудің заманауи оңалту әдістерінің тиімділігін бағалау, сондай-ақ ауырсыну қарқындылығын азайтуда, функционалдық жағдай мен өмір сүру сапасын жақсартуда ең тиімді тәсілдерді анықтау.

Материалдар мен әдістер. Жүктілік кезіндегі бел және жамбас белдеуі аймағындағы ауырсыну синдромына, оны диагностикалауға, консервативті емдеу тактикасына, сондай-ақ бұл жағдайдың әйелдердің өмір сүру сапасы мен еңбекке қабілеттілігіне тигізетін әсеріне арналған қазіргі заманғы ғылыми басылымдарды шолуға негізделген ақпараттық-аналитикалық әдіс қолданылды

Қорытынды. Консервативті реабилитация, ең алдымен құрылымдалған дене жаттығулары, жүкті әйелдердегі бел-жамбас ауырсынуында тиімді, алайда оның артықшылығы кешіктірілген түрде (6–12 апта) көрінеді, дәлелдер сенімділігі төмен және орташа деңгейде. Синдромның көпфакторлы этиологиясы кешенді клиникалық диагностиканы және бағдарламаларды жеке таңдап алуды талап етеді; салыстырмалы РБЗ (рандомизацияланған бақыланатын зерттеулерді) одан әрі жүргізу қажет.

Кілт сөздер: жүктілік, бел ауырсынуы, жамбас белдеуі, дене реабилитациясы, өмір сүру сапасы.

Abstract

Low back and pelvic girdle pain remains one of the most common complications of pregnancy: its prevalence ranges from 25% to 90%, with approximately 50% of pregnant women experiencing this condition. In one third of women the pain is severe, in 80% it interferes with daily activities, and 10% are unable to work, which results in a reduced quality of life.

Aim of the study — to evaluate the effectiveness of contemporary rehabilitation methods for low back and pelvic pain in pregnant women, and to identify the most effective approaches to reducing pain severity and improving functional status and quality of life.

Materials and methods. An information-analytical method was applied, based on a review of current scientific publications on low back and pelvic girdle pain in pregnancy, its diagnosis, conservative management, and its impact on women's quality of life and working capacity.

Conclusion. Conservative rehabilitation, primarily structured physical exercise, is effective for pregnancy-related lumbopelvic pain; however, its benefit emerges with delay (at 6–12 weeks), and the certainty of evidence is low to moderate. The multifactorial aetiology of the condition calls for comprehensive clinical assessment and individually tailored programmes; further comparative randomised controlled trials (RCTs) are needed.

Keywords: pregnancy, low back pain, pelvic girdle, physical rehabilitation, quality of life.

Кіріспе

Жүктілік кезінде бел ауруының таралуы 25%-дан 90%-ға дейін өзгереді, ал зерттеу нәтижелерінің көпшілігі жүкті әйелдердің 50%-ы бел ауруын сезінеді деп болжайды. Олардың өмір сүру сапасы төмен болады, себебі үштен бір бөлігі қатты жайсыздық сезінеді. Бел ауруы бар әйелдердің шамамен 80%-ы бұл ауру олардың күнделікті әрекетіне кедергі келтіретінін айтады, ал 10%-ы жұмыс істей алмайтынын мәлімдейді. Сонымен қатар, буындар мен жүйкелердің зақымдану қаупін арттыратын гормоналдық өзгерістер де осыған байланысты. Жүктілік кезіндегі жамбас аймағындағы жайсыздықтың себептерінің бірі релаксин, прогестерон және эстроген деңгейінің жоғарылауынан туындайтын буын қозғалғыштығының артуы болып саналады. Ең жиі ұсынылатын түсіндірмелер жүктілік кезінде дене салмағының артуынан туындайтын механикалық факторларға байланысты: бұл құрсақтың сагиттальды диаметрін ұлғайтып, дене ауырлық центрінің алға қарай ығысуын тудырады да, бел аймағына салмақ түсіреді (Kandru et al., 2023).

Жүктілік кезінде дене салмағының үдемелі артуы бел омыртқасына және жамбас құрылымдарына осьтік жүктемені арттырады, ал ананың масса центрінің алға ығысуы қалыпты жүріс механикасын және бел-жамбас аймағындағы жүктеме таралуын өзгертеді. Гормоналдық бейімделулер байламдардың босаңсуына және сегізкөз-мықын буының тұрақтылығының бұзылуына қосымша ықпал етуі мүмкін. Жүктілік кезінде фармакологиялық ауруды басу ана мен ұрық қауіпсіздігіне байланысты шектеулі, бұл жүйелі анальгетиктерді үнемі қолдануды шектейді. Демек, дәрі-дәрмексіз араласулар жүктілікке байланысты бел-жамбас ауруын консервативті емдеудің орталық құрамдас бөлігіне айналды (Alnashwan,2026).

Зерттеу мақсаты

Жүкті әйелдердегі бел және жамбас сүйегі ауруларын емдеудің заманауи оңалту әдістерінің тиімділігін бағалау, сондай-ақ ауырсыну қарқындылығын азайтуда, функционалдық жағдай мен өмір сүру сапасын жақсартуда ең тиімді тәсілдерді анықтау.

Материалдар мен әдістер

Жүктілік кезіндегі бел және жамбас белдеуі аймағындағы ауырсыну синдромына, оны диагностикалауға, консервативті емдеу тактикасына, сондай-ақ бұл жағдайдың әйелдердің өмір сүру сапасы мен еңбекке қабілеттілігіне тигізетін әсеріне арналған қазіргі заманғы ғылыми басылымдарды шолуға негізделген ақпараттық-аналитикалық әдіс қолданылды.

1. Жүктілік кезіндегі бел-жамбас аймағы ауруының теориялық және клиникалық сипаттамасы

Жамбас белдеуіндегі ауру мықынның артқы қыры мен (L5-тен төмен) төменгі бөксе қатпарлары аралығында, әсіресе сегізкөз-мықын буындарының маңында сезілетін ауру ретінде сипатталады; бұл ауру санның артқы бетіне таралуы мүмкін және симфиздегі ауруымен бір мезгілде де, одан бөлек те болуы мүмкін (Wuytack et al., 2020).

Жүктілікке байланысты жамбас белдеуі ауырсыну синдромын (ағылш. pregnancy-related pelvic girdle pain, PPGP) сипаттау үшін себептер туралы гипотезаларға (жамбас буындарының артропатиясы, босаңсу, жеткіліксіздік, тұрақсыздық), симптомдарға (жамбас пен бел аймағындағы ауру, жамбас буындарындағы ауру) немесе сәйкес топографияға (жамбастың артқы бөлігіндегі ауру, қасаға сүйегінің остеиті, жамбас симфизінің дисфункциясы, бел ауруы) негізделген көптеген терминдер қолданылды (Kanakaris et al., 2011).

Жамбас белдеуі ауруының (ЖБА) дамуында бірнеше этиологиялық факторлар ұсынылады: дегенеративті, метаболикалық, генетикалық, гормоналдық және биомеханикалық факторлар (Verstraete et al., 2013).

Жүктілік кезіндегі прогрессивті биомеханикалық бейімделу, жамбас аймағындағы жүктеме таралуының өзгеруі, бел-жамбас аймағы тұрақтылығының төмендеуі, нервтік-бұлшықеттік дисфункция және қозғалысқа байланысты ауруға сенсибилизация — осының барлығы симптомдардың дамуы мен сақталуына ықпал етеді (Alruwaili,2026).

Гормоналдық факторлардың нақты рөлін бірнеше тұжырыммен сипаттауға болады. Гормон деңгейінің өзгеруі ауруды модуляциялауға, коллаген синтезіне және қабыну процестеріне әсер етеді (Verstraete et al., 2013).

Қауіп факторлары. Көптеген ықтимал факторлардың ішінен ауыр жұмыс (бір сағат ішінде арқаны бірнеше рет бұру және еңкею), анамнезде бел аурулары, жамбас белдеуіндегі аурулар немесе жамбас сүйектерінің бұрынғы жарақаттары анықталды. Олар босанудан кейінгі жамбас аймағындағы ауруымен тығыз байланысты. Керісінше, дәл сол эпидемиологиялық бақылау зерттеулерінде алдыңғы жүктіліктерден кейін өткен уақыт, темекі шегу, контрацепцияны қолдану, эпидуралды анестезия, ананың этникалық тиесілілігі, дене салмағының индексі, алдыңғы жүктіліктер саны, сүйек тінінің тығыздығы, шарананың салмағы және жас сияқты факторлар босанудан кейінгі жамбас ауруының даму қаупінің артуымен байланысты болмады (Kanakaris et al., 2011).

Дифференциалды диагностика. Жамбас белдеуі ауруы диагнозы жамбастың ауыратын висцералды патологияларын (урогенитальды, асқазан-ішек), бел аймағындағы ауру синдромдарын (бел дискісінің зақымдануы/пролапсы, радикулопатиялар, спондилолистез, ревматизм, ишиас, омыртқа өзегінің стенозы немесе бел омыртқасының артриті), сүйектер мен жұмсақ тіндердің инфекцияларын (типтік немесе атиптік, мысалы, туберкулез немесе қасаға аймағының мерезді зақымданулары), несеп жолдарының инфекцияларын, сан венасының тромбозын, акушерлік асқынуларды

(мерзімінен бұрын босану, плацентаның ажырауы, дөңгелек байламның ауруы, хориоамнионит), қасаға симфизінің жыртылуын және сүйектер мен жұмсақ тіндердің ісіктерін болдырмағаннан кейін қарастырылуы тиіс (Kanakaris et al., 2011).

Ауру сезімдері мен функционалдық бұзылыстардың кең спектрі байқалады, бұл көбіне көп факторлы этиологияның нәтижесі болуы ықтимал. Ауру синдромының әртүрлі аспектілері зерттелетіндіктен, бірнеше клиникалық тест жүргізу қажет (Verstraete et al., 2013).

Зерттеуге қатысушы әйелдердің көпшілігі жүктілік кезінде туындаған босанғаннан кейінгі бел ауруы кезіндегі жеке физиотерапияны пайдалы деп бағалады. Алайда әйелдердің едәуір бөлігі босанғаннан кейін төрт айдан соң да симптомдардың сақталатынын хабарлады, ал көпшілігі физикалық белсенділіктің ұсынылған деңгейіне жеткен жоқ. Ауруға қатысты алаңдаушылық мүгедектік (функционалдық шектеу) деңгейімен байланысты жалғыз фактор болды, бұл ауруды қабылдаудың психологиялық аспектілері босанғаннан кейінгі функционалдық жағдайда маңызды рөл атқаруы мүмкін екенін көрсетеді. Бұл нәтижелер босанғаннан кейінгі бел ауруының физикалық та, психологиялық та аспектілерін шешудің әлеуетті құндылығын айқындайды және симптомдары сақталатын әйелдерге жүктіліктен кейінгі қосымша бақылау пайдалы болуы мүмкін екенін болжайды (Ekdahl et al., 2026).

2. Жүкті әйелдердегі бел-жамбас аймағы ауруын оңалту әдістері және олардың тиімділігі

Араласу шаралары оңалтудың алты санатына бөлінді. Оларға мыналар жатады: тұрақтандыруға бағытталған оңалту, бақыланатын құрылымдалған жаттығулар, мультимодальды оңалту, қосымша қозғалыс терапиясы, белсенді жаттығу әдістерін салыстыру және аралас қолдаушы оңалту және нәтижелерді ұсыну үш негізгі тәсілге сәйкес жүзеге асырылды. Ауру қарқындылығы визуалды аналогтық немесе сандық рейтингтік шкалалар арқылы бағаланды (Alruwaili,2026).

Стандартты емге жалпы ақпарат берілді: арқа мен жамбас жағдайы және анатомиясы туралы. Күнделікті әрекетке қатысты тиісті ұсыныстар берілді (Elden et al., 2005).

Белдікті симптоматикалық жеңілдету үшін пайдалануға болады және оны тек қысқа мерзімге қолдану керек (Verstraete et al., 2013).

«Дене жаттығулары – ол дәрі». Бел ауруы мен жамбас ауруын емдеу үшін жамбасты тураландыру құрылғысын қолдана отырып орындалатын жамбас түбі жаттығулары бағдарламасы, йога, пилатес, слинг, фитнес-доптар, аэробты және күш жаттығулары сияқты жаттығулар жиі ұсынылады. Алайда олардың тиімділігі мен қауіпсіздігі туралы сенімді дәлел бере алатын жоғары сапалы зерттеулер аз ғана (Hu et al., 2020).

Дене жаттығулары (құрлықта немесе суда орындалатын кез келген жаттығулар) жүктілікке байланысты бел ауруын азайтуы мүмкін деген төмен сападағы деректер бар, сондай-ақ кез келген дене жаттығулары функционалдық жарамсыздықты жақсартып, науқастық күндер санын әдеттегі босануға дейінгі күтімге қарағанда көбірек қысқартады деген орташа немесе төмен сападағы деректер бар (Liddle et al., 2015).

Әртүрлі форматтағы дене жаттығулары бел аурулары мен соларға байланысты функционалдық бұзылыстар кезінде жағдайды жақсартатын сияқты болғанымен, дәлелдердің сапасы төмен болды, ал зерттеулердің жоғары статистикалық және клиникалық гетерогенділігіне байланысты біз жүкті әйелдердің нақты бір тобы үшін қандай да бір нақты жаттығулардың әсер бағасын анықтай алмадық (Liddle et al., 2015).

Младенович М. және әріптестері отыз бір зерттеуді (n = 3279 талданды) қамтыған талдау жүргізді: 23 зерттеу дене жаттығуларын, 7 зерттеу мануалды терапияны, 3 зерттеу электрофизикалық әдістерді және 2 зерттеу оқытуды қарастырды. Дене жаттығулары қысқа мерзімді ауруға қатысты стандартты емнен жақсы нәтиже көрсетпеді (дәлелдердің сенімділік дәрежесі төмен, MD (орташа айырмашылық) = -18,80, 95% СИ (сенімділік интервалы) -45,97-ден 8,33-ке дейін), бірақ 6-12 аптадан кейін жақсырақ болды (дәлелдердің сенімділік дәрежесі орташа, MD = -25,84, 95% СИ -35,04-тен -16,64-ке дейін). Сезімталдық талдауынан кейін дене жаттығулары 0-5 аптадан кейін стандартты емге қарағанда физикалық функцияны айтарлықтай жақсартты (дәлелдердің сенімділік дәрежесі төмен, SMD (стандартталған орташа айырмашылық) = -0,65, 95% СИ -1,25-тен -0,04-ке дейін). 6-12 аптадан кейін дене жаттығулары стандартты емнен жақсырақ болды (дәлелдердің сенімділік дәрежесі өте төмен, SMD = -2,79, 95% СИ -4,64-тен -0,95-ке дейін). Дене жаттығуларымен жүргізілетін араласулар жүктілікке байланысты бел-жамбас аймағындағы ауруды және физикалық функцияны орта мерзімді кезеңдерде жақсартуда сенімділік дәрежесі төмен дәлелдерді көрсетеді. Жоғары сапалы зерттеулер қажет, ал болашақ зерттеулер есептілік бойынша стандартталған нұсқаулықтарды сақтап, іріірек іріктемені қамтуы тиіс (Mladenovic et al., 2026).

Функционалдық тұрақтылық жаттығулары белгілі бір бұлшықет топтарын нығайтуға назар аудара отырып, жүйелі және қайталанатын қозғалыстарға баса мән береді. Бұл ұйымдастырылған дене жаттығулары. Физиотерапевтер жамбас ауруын жамбас белдеуінің жергілікті де, глобалды да бұлшықеттерін белсендіретін динамикалық бақылау жаттығуларымен емдеуді ұсынады. Көлденең құрсақ бұлшықеті, бел көпбөлімді бұлшықеті және жамбас түбі бұлшықеттері (артқы өтісті көтеретін бұлшықет, пиязша-кеуек бұлшықет, отыру-құйымшақ бұлшықеті, қасаға-тік ішек бұлшықеті, құйымшақ бұлшықеті және қасаға-құйымшақ бұлшықеті) сияқты жергілікті тұрақтандырушы бұлшықеттер жүктемені бел омыртқасына беруге қатысады (Puri et al., 2023).

Stuge және бірлескен авторлар жүргізген зерттеудің әдістері мен нәтижелері бойынша жамбас белдеуі ауырсынуы бар сексен бір әйел кездейсоқ түрде екі емдеу тобына бөлініп, 20 апта бойы ем қабылдады. Бірінші топ арнайы тұрақтандырушы жаттығуларға басымдық берілген физиотерапия алды. Екінші топ арнайы тұрақтандырушы жаттығуларсыз жеке физиотерапия алды. Бағалауды тәуелсіз сарапшы зерттеудің басында, емдік араласудан кейін және босанғаннан кейін 1 жыл өткен соң жүргізді. Негізгі нәтиже көрсеткіштері ауырсыну, функционалдық жағдай және өмір сапасы болды. Зерттеуден ешбір қатысушы шығып қалған жоқ. Емдік араласудан кейін де, босанғаннан кейін 1 жыл өткен соң да арнайы тұрақтандырушы жаттығулар орындаған топта бақылау тобымен салыстырғанда ауырсыну қарқындылығы төмендеді. Сонымен қатар мүгедектік (функционалдық шектеулер) азайып, өмір сапасы жақсарды. Бұл айырмашылықтар статистикалық және клиникалық тұрғыдан маңызды болды. Емнен кейін кешкі ауырсынудың медиана мәндеріндегі айырмашылық визуалды аналогтық шкала (ВАШ) бойынша 30 мм болды. Жаттығу тобында мүгедектік 50%-дан астам азайды, ал бақылау тобында өзгерістер болмашы болды. Физикалық тестілердің нәтижелері бойынша да арнайы жаттығулар тобының пайдасына айтарлықтай айырмашылықтар анықталды (Stuge et al., 2004).

Pelin Yıldırım және әріптестері жүктілікке байланысты бел және жамбас ауырсынуы бар 34 әйелде пилатеске негізделген емдік жаттығулардың тиімділігін рандомизацияланған бақыланатын зерттеуде бағалады. 2018 жылғы қаңтар мен маусым аралығында өткізілген бір жақты жасырын (single-blind) рандомизацияланған бақыланатын зерттеуде бел-жамбас аймағының ауруы бар екінші триместрдегі (14-24-апта) 34 жүкті әйел (орташа

жасы: 29,7±6,2 жыл; ауқымы 18-ден 40 жасқа дейін) кездейсоқ түрде бақылау тобына және пилатес тобына бөлінді. Барлық пациенттер әдеттегі босануға дейінгі көмек алды. Сонымен қатар, пилатес тобында 12 апта бойы аптасына екі рет, сеансына 60 минуттан таңдалған пилатес жаттығулары орындалды. Қазіргі уақытта пилатес әйелдер денсаулығында, оның ішінде сүт безі обырынан кейінгі оңалтуда, менопаузадан кейінгі остеопороз кезінде, жыныстық дисфункцияларда және жамбас түбі бұлшықеттерін оңалтуда кеңінен қолданылады. Ол кор бұлшықеттерін нығайтуға арналған, бел омыртқасы мен жамбас маңындағы бұлшықеттерді белсендіретін жаттығуларға негізделген (Yıldırım et al., 2023).

Daneau және бірлескен авторлар өз жұмысында жүкті әйелдердегі бел-жамбас ауырсынуын емдеуде қозғалысты бақылау жаттығулары бағдарламасын стандартты күтіммен салыстырған рандомизацияланған бақыланатын пилоттық зерттеу жүргізді. Зерттеуге жасы 18–40 аралығындағы, жүктілік мерзімі 20 аптадан аспайтын, бір ұрық көтеріп жүрген және бел-жамбас ауырсынуы бар әйелдер қатысты. Олар кездейсоқ түрде араласу тобына (n = 16) және бақылау тобына (n = 16) бөлінді. Араласу тобы стандартты пренаталдық күтіммен қатар 34–36 аптаға дейін аптасына үш рет 40 минуттық жаттығу (біреуі маманның бақылауымен, екеуі өз бетінше) орындады, ал бақылау тобы тек стандартты күтім алды. Зерттеу 15 ай бойы (2021 жылғы сәуір – 2022 жылғы шілде) жүргізіліп, қатысушыларды сақтау көрсеткіші 81,3% болды. Жағымсыз жағдайлар тіркелмеді, ал маманның бақылауымен өткен сабақтар өз бетінше орындалған сабақтарға қарағанда қолайлырақ деп бағаланды. Алайда алдын ала нәтижелер топтар арасында бел-жамбас ауырсынуының жиілігі, қарқындылығы және соған байланысты мүгедектік бойынша айқын айырмашылық көрсетпеді. Авторлар мұндай араласудың іске асыруға болатынын және қауіпсіз екенін көрсетті, бірақ оның тиімділігін анықтау үшін ауқымдырақ зерттеулер қажет (Daneau et al., 2026).

Прогрессивті бұлшықет релаксациясы (ПБР) бұлшықеттерді босаңсытуға, стресс реакцияларын азайтуға және ауру сезімін төмендетуге бағытталған. Бұл әдіс терең тыныс алуды және негізгі бұлшықет топтарын біртіндеп босаңсытуды қамтиды, бұл жүйелі релаксацияға ықпал етеді (Liddle et al., 2015).

Мануалды терапия омыртқаның «сүзгілеу» механизміне және жұлын мен жұлыннан жоғары деңгейлердегі төмендеуші ауруды басу жүйесіне әсер етіп, ауруды азайтады деп есептеледі. Сонымен қатар, ол омыртқа денесін қалыпты орнына қайтарады немесе жоғалған қозғалғыштықты қалпына келтіреді деп саналады (Liddle et al., 2015).

Жергілікті акупунктура нүктелері сезімтал аймақтарды анықтау үшін диагностикалық пальпациядан кейін жеке таңдалды. Барлығы 10 сегменттік және 7 экстрасегменттік нүкте пайдаланылды. Инелер (Hegu AB, Ландсбро, Швеция) тот баспайтын болаттан (0,30) жасалған және ине сезімін (Дэ Ци) тудыру үшін бұлшықет ішіне 15–70 мм тереңдікке енгізілді. Бұл сезім кернеу, жансыздану және көбіне енгізу нүктесінен таралатын сезім ретінде сипатталады және афферентті жүйке-бұлшықет талшықтарының белсендірілуін көрсетеді. Инелер 30 минут бойы орнында қалдырылды және әр 10 минут сайын қолмен ынталандырылды. Емдеу алты апта бойы аптасына екі рет жүргізілді. Ұрықтың және ананың жүрек соғу жиілігі, сондай-ақ қан қысымы барлық процедуралардың алдында және кейін бақыланды (Elden et al., 2005).

Емдеудің үш тобының барлығында бастапқы сипаттамалар ұқсас болды. Тәуелсіз сарапшы бағалаған жамбас белдеуіндегі ауру ең көп азаюы акупунктура тобында байқалды. Жамбас белдеуіндегі аурудың төрт кіші тобының үшеуі акупунктурадан кейін

стандартты емге қарағанда жақсарды, ал төрт кіші топтың біреуі тұрақтандырушы жаттығулар тобымен салыстырғанда жақсарды (Elden et al., 2005).

COVID-19 пандемиясы бүкіл халыққа, оның ішінде жүктілігін бақылау үшін үйден жиі шығатын жүкті әйелдерге де әсер етті. АҚШ-тың 47 штатындағы 2740 жүкті әйелге жүргізілген зерттеу COVID-19 пандемиясы басталған кезде әйелдердің 25,5%-ы дәрігерге жеке қатысып баруды тоқтатқанын көрсетті, ал кейбір әйелдер визиттерді бейнебайланыс арқылы (15,2%) немесе телефон арқылы (31,8%) өткізуді қалады (Daneau et al., 2026).

Қорытынды

Консервативті оңалту, ең алдымен құрылымдалған дене жаттығулары, жүкті әйелдердегі бел-жамбас аймағының ауырсынуын азайтуда және функционалдық жағдайды жақсартуда тиімді болып табылады. Алайда оның артықшылығы кешіктірілген түрде, яғни 6–12 аптадан кейін байқалады, ал дәлелдердің сенімділік дәрежесі төмен және орташа деңгейде болады. Тұрақтандырушы жаттығулар, пилатес және акупунктура да келешегі бар әдістер қатарына жатады. Белдікті тек қысқа мерзімге қолдану керек. Синдромның көпфакторлы этиологиясы кешенді клиникалық диагностиканы және оңалту бағдарламасын жеке таңдауды талап етеді. Босанғаннан кейін симптомдар сақталуы мүмкін, сондықтан психологиялық аспектілерді ескеріп, жүктіліктен кейін қосымша бақылау ұйымдастыру пайдалы. Сондықтан стандартталған әдістемелері бар, іріірек іріктемелі, жоғары сапалы рандомизацияланған бақыланатын зерттеулерді одан әрі жүргізу қажет.

Қолданылған әдебиеттер

Alnashwan, A. (2026). Comparative effectiveness of nonpharmacological therapies for pregnancy-related low back and pelvic pain: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. Orthopedic Reviews, 18, Article 165086.

Alruwaili, H. M. (2026). Effects of rehabilitation interventions on pain and functional outcomes in pregnancy-related lumbopelvic pain: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. Orthopedic Reviews, 18, Article 163929.

Daneau, C., Babineau, V., Marchand, A. A., Bussières, A., O'Shaughnessy, J., Descarreaux, M., & Ruchat, S. M. (2026). Motor control exercise program versus standard care in the treatment of lumbopelvic pain in pregnant women: A randomized controlled pilot trial. Chiropractic & Manual Therapies, 34(1), Article 30.

Ekdahl, A. S., Olsén, M. F., & Gutke, A. (2026). Individually tailored physiotherapy interventions for pregnancy-related pelvic girdle pain: Functioning, physical activity, and treatment satisfaction four months postpartum. A cross-sectional study. BMC Pregnancy and Childbirth, 26(1), Article 723.

Elden, H., Ladfors, L., Olsen, M. F., Ostgaard, H. C., & Hagberg, H. (2005). Effects of acupuncture and stabilising exercises as adjunct to standard treatment in pregnant women with pelvic girdle pain: Randomised single blind controlled trial. BMJ, 330(7494), 761.

Hu, X., Ma, M., Zhao, S., Sun, W., Liu, Y., Zheng, Z., & Xu, L. (2020). Effects of exercise therapy for pregnancy-related low back pain and pelvic pain: A protocol for systematic review and meta-analysis. Medicine, 99(3), Article e17318.

Kanakaris, N. K., Roberts, C. S., & Giannoudis, P. V. (2011). Pregnancy-related pelvic girdle pain: An update. BMC Medicine, 9, Article 15.

Kandru, M., Zallipalli, S. N., Dendukuri, N. K., Linga, S., Jeewa, L., Jeewa, A., & Sunar, S. B. (2023). Effects of conventional exercises on lower back pain and/or pelvic girdle pain in pregnancy: A systematic review and meta-analysis. Cureus, 15(7), Article e42010.

Liddle, S. D., & Pennick, V. (2015). Interventions for preventing and treating low-back and pelvic pain during pregnancy. Cochrane Database of Systematic Reviews, (9), Article CD001139.

Mladenovic, M., Coughlan, L. M., Nascimento, P. R. C. D., Simmons, M. J., Dufour, S., Spadoni, G., & Macedo, L. G. (2026). The effectiveness of physiotherapy interventions for pregnancy-related lumbopelvic pain: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. Brazilian Journal of Physical Therapy, 30(5), Article 101605.

Puri, S. N., Fating, T., & Dhage, P. P. (2023). The impact of functional stability exercises on alleviating pelvic girdle pain in pregnancy: A review. Cureus, 15(11), Article e48769.

Stuge, B., Laerum, E., Kirkesola, G., & Vøllestad, N. (2004). The efficacy of a treatment program focusing on specific stabilizing exercises for pelvic girdle pain after pregnancy: A randomized controlled trial. Spine, 29(4), 351–359.

Verstraete, E. H., Vanderstraeten, G., & Parewijck, W. (2013). Pelvic girdle pain during or after pregnancy: A review of recent evidence and a clinical care path proposal. Facts, Views & Vision in ObGyn, 5(1), 33–43.

Wuytack, F., Begley, C., & Daly, D. (2020). Risk factors for pregnancy-related pelvic girdle pain: A scoping review. BMC Pregnancy and Childbirth, 20(1), Article 739.

Yıldırım, P., Basol, G., & Karahan, A. Y. (2023). Pilates-based therapeutic exercise for pregnancy-related low back and pelvic pain: A prospective, randomized, controlled trial. Turkish Journal of Physical Medicine and Rehabilitation, 69(2), 207–215.

ХРОНИЧЕСКАЯ АРТЕРИАЛЬНАЯ ГИПЕРТЕНЗИЯ КАК ФАКТОР РИСКА ПРЕЭКЛАМПСИИ

CHRONIC HYPERTENSION AS A RISK FACTOR FOR PREECLAMPSIA

Nurgulim AKHMAD
Associate Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Normal Anatomy, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0002-7180-2006

Nigina GANISHEROVA
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID:0009-0005-9091-7078

Абстракт

Хроническая артериальная гипертензия осложняет лишь небольшую часть беременностей, однако относится к числу ведущих факторов, существенно повышающих вероятность развития преэклампсии. Присоединение преэклампсии к исходно существующей гипертензии сопровождается значительным возрастанием риска тяжёлых материнских осложнений, тогда как при неосложнённом течении гипертензии этот риск остаётся близким к уровню беременных без гипертензивных расстройств. Следовательно, именно наслоение преэклампсии определяет основную долю избыточного риска у данной категории пациенток и во многом обусловливает неблагоприятные перинатальные исходы, включая преждевременное родоразрешение по медицинским показаниям. Диагностика наслоившейся преэклампсии представляет существенные трудности, поскольку повышение артериального давления и отклонения лабораторных показателей могут быть обусловлены предшествующим заболеванием, что требует комплексной оценки протеинурии и признаков полиорганной дисфункции. Приоритетными направлениями ведения беременных с хронической артериальной гипертензией являются ранняя стратификация риска, регулярный контроль артериального давления, своевременная профилактика преэклампсии, поддержание здорового образа жизни и динамическое наблюдение, что позволяет снизить частоту тяжёлых материнских и перинатальных осложнений. Целью исследования является оценить роль хронической артериальной гипертензии как фактора риска развития преэклампсии у беременных, выявить особенности диагностики наслоившейся преэклампсии и подходы к клиническому ведению таких пациенток. Использован информационно-аналитический метод, основанный на изучении современных научных публикаций о хронической артериальной гипертензии при беременности, критериях диагностики преэклампсии и её влиянии на материнские и перинатальные исходы.

Ключевые слова: хроническая артериальная гипертензия, преэклампсия, беременность, тяжёлая материнская заболеваемость, стратификация риска.

Abstract

Chronic arterial hypertension complicates only a small proportion of pregnancies, yet it remains one of the leading factors substantially increasing the likelihood of developing preeclampsia. The superimposition of preeclampsia on pre-existing hypertension is accompanied by a marked increase in the risk of severe maternal complications, whereas in the uncomplicated course of hypertension this risk remains close to that of pregnant women without hypertensive disorders.

Consequently, it is the superimposition of preeclampsia that accounts for the major share of excess risk in this category of patients and largely determines adverse perinatal outcomes, including medically indicated preterm delivery. The diagnosis of superimposed preeclampsia presents considerable difficulties, since elevations in blood pressure and abnormalities in laboratory parameters may be attributable to the pre-existing condition, necessitating a comprehensive assessment of proteinuria and signs of multiorgan dysfunction. The priority areas in the management of pregnant women with chronic arterial hypertension are early risk stratification, regular blood pressure monitoring, timely preeclampsia prevention, maintenance of a healthy lifestyle, and dynamic follow-up, which together help reduce the incidence of severe maternal and perinatal complications. The aim of this study is to assess the role of chronic arterial hypertension as a risk factor for the development of preeclampsia in pregnant women, to identify the diagnostic features of superimposed preeclampsia, and to outline approaches to the clinical management of such patients. An information-analytical method was used, based on a review of current scientific publications on chronic arterial hypertension in pregnancy, the diagnostic criteria for preeclampsia, and its impact on maternal and perinatal outcomes.

Keywords: chronic arterial hypertension, preeclampsia, pregnancy, severe maternal morbidity, risk stratification.

Введение

Хроническая артериальная гипертензия осложняет лишь небольшую часть беременностей, однако относится к числу ведущих факторов, существенно повышающих вероятность развития преэклампсии. Присоединение преэклампсии к исходно существующей гипертензии сопровождается значительным возрастанием риска тяжёлых материнских осложнений, тогда как при неосложнённом течении гипертензии этот риск остаётся близким к уровню беременных без гипертензивных расстройств. Следовательно, именно наслоение преэклампсии определяет основную долю избыточного риска у данной категории пациенток и во многом обусловливает неблагоприятные перинатальные исходы, включая преждевременное родоразрешение по медицинским показаниям.

В 2020 году Battarbee и соавторы представили научный обзор, посвящённый хронической артериальной гипертензии во время беременности, связанным с ней осложнениям и актуальным вопросам диагностики и лечения. Авторы отмечают, что «Хроническая гипертония и связанные с ней сердечно-сосудистые заболевания являются одними из основных причин материнской и перинатальной заболеваемости и смерти в Соединенных Штатах». При хронической артериальной гипертензии повышается риск преэклампсии, цереброваскулярных осложнений, ограничения роста плода и преждевременных родов. Кроме того, это заболевание связано с большей вероятностью кесарева сечения и повышенными показателями материнской и перинатальной смертности. Авторы отмечают, что имеющихся научных данных недостаточно для решения ряда ключевых вопросов диагностики и лечения хронической гипертензии у беременных, что обусловливает необходимость дальнейших исследований. (Battarbee et al., 2020).

В 2014 году Bramham и соавторы провели систематический обзор и метаанализ, включивший 55 исследований, охватывающих 795 221 беременность. Согласно полученным результатам, «Женщины с хронической гипертонией имели высокую частоту наложенной преэклампсии (25,9%, 95% доверительный интервал от 21,0% до

31,5%)». Авторы также подчеркнули, что «неблагоприятные последствия беременности являются обычным явлением, и подчеркивает необходимость повышенного дородового наблюдения» (Bramham et al., 2014).

Цель исследования

Целью исследования является оценить роль хронической артериальной гипертензии как фактора риска развития преэклампсии у беременных, выявить особенности диагностики наслоившейся преэклампсии и подходы к клиническому ведению таких пациенток.

Материалы и методы

Использован информационно-аналитический метод, основанный на изучении современных научных публикаций о хронической артериальной гипертензии при беременности, критериях диагностики преэклампсии и её влиянии на материнские и перинатальные исходы.

Глава 1. Хроническая артериальная гипертензия как фактор риска развития преэклампсии: эпидемиология и патогенез

В 2008 году Chappell и соавторы провели проспективное исследование с участием 822 женщин с хронической гипертонией. Согласно полученным данным, «Заболеваемость наложенной преэклампсией составила 22% (n=180), при этом ранняя преэклампсия (<или=34 недели беременности) составила почти половину этих случаев». Авторы также установили, что «Роды на <37 неделе беременности произошли у 51% пациентов с наложенной преэклампсией (98% из этих ятрогенных) и 15% без (66% ятрогенных) (RR 3,52; 95% CI от 2,79 до 4,45)» (Chappell et al., 2008).

В Таиланде на базе больницы Сринагаринд Университета Кхон Каен и больницы Кхон Каен было проведено ретроспективное многоцентровое когортное исследование с участием женщин, госпитализированных в период с 1 ноября 2017 года по 31 октября 2022 года. По результатам исследования, «В течение периода исследования было в общей сложности 33 018 родов, из которых было выявлено 406 (1,2%) женщин с хронической гипертензией. Наложенная преэклампсия произошла у 199 женщин, что составляет 49,0%». Авторы заключили, что «Примерно у половины женщин с хронической гипертонией развилась наложенная преэклампсия» (Han-Idhikul et al., 2026).

В исследовании Gu и соавторов (2026) оценивалась связь между хронической гипертензией, выявленной при предыдущей беременности, и риском повторного возникновения преэклампсии. В выборку вошли 94 женщины, ранее перенёсшие преэклампсию. Наблюдение за участницами проводилось в течение последующих беременностей.Среди участниц у 56 (60%) не развились повторные гипертензивные расстройства беременности, тогда как у 22 (24%) наблюдалась рецидивирующая преэклампсия. Согласно результатам исследования, «Примечательно, что среди 10 женщин, у которых была диагностирована хроническая гипертения в предыдущей беременности, у 80% развился рецидивирующий HDP, по сравнению с 36% тех, у кого его не было (коэффициент шансов OR, 7,200; 95% доверительный интервал CI, 1,538–34,71; P = 0,0133)». Авторы пришли к выводу, что хроническая гипертензия, диагностированная при предыдущей беременности, ассоциируется с повышенным

риском повторных гипертензивных расстройств, включая рецидивирующую преэклампсию (Gu et al., 2026).

В 2023 году Salazar и соавторы в рамках исторического когортного исследования изучили данные 149 беременных с хронической гипертензией, получавших антигипертензивную терапию. Целью работы была оценка связи между достигнутым на фоне лечения уровнем артериального давления и риском возникновения преэклампсии/эклампсии. Показатели преэклампсии/эклампсии составили 19,4%, 27,3%, 44,8% и 47,1% для контролируемой, неконтролируемой, замаскированной неконтролируемой и устойчивой неконтролируемой гипертензии соответственно. Авторы заключили, что замаскованная неконтролируемая гипертензия связана со значительным риском развития преэклампсии, сопоставимым с риском при устойчивой неконтролируемой гипертензии. Они также предположили, что наличие ночной гипертензии может иметь важное значение.(Salazar et al., 2023).

В 2022 году Al Khalaf и соавторы провели систематический обзор и метаанализ, включивший 31 исследование, посвящённое связи хронической болезни почек с неблагоприятными исходами беременности. Согласно полученным результатам, «Хроническая болезнь почек до беременности была значительно связана с более высокими вероятностями преэклампсии». Анализ подгрупп также показал, что различные причины хронической болезни почек могут представлять разные риски, а более поздние стадии заболевания сопровождались более высокой вероятностью преэклампсии, преждевременных родов и рождения детей, маленьких для гестационного возраста (Al Khalaf et al., 2022).

В 2022 году Alanazi и соавторы представили обзор, посвящённый роли ранее существовавших заболеваний матери, включая сахарный диабет, хроническую гипертензию и заболевания почек, в развитии преэклампсии. Авторы подчёркивают, что «Ранее существовавший диабет, гипертония и заболевания почек являются заметными факторами риска преэклампсии (ПЭ)». Особое внимание в работе уделено патогенетическим механизмам заболевания, в частности нарушениям плацентации, ангиогенеза и генетическим факторам. Согласно представленным данным, «Дефектная плацентация и ангиогенез являются отличительными чертами прогрессирования ПЭ». Исследователи также отмечают, что ангиогенный дисбаланс в сочетании с материнской предрасположенностью может определять тяжесть и клиническую картину преэклампсии (Alanazi et al., 2022).

В 2023 году Toprak и соавторы провели исследование с участием 304 беременных женщин, у которых в первом триместре была впервые диагностирована хроническая гипертония и начата антигипертензивная терапия. Исследователи изучали взаимосвязь между уровнем специфичного для беременности бета-1-гликопротеина (PSG-1), суточным профилем артериального давления и развитием преэклампсии. Согласно полученным результатам, «В этом исследовании низкие уровни PSG-1 и NDP были независимо связаны с преэклампсией». Авторы также указали, что полученные результаты позволяют предположить существенную роль PSG-1 в причинно-следственной связи между NDP и преэклампсией. (Toprak et al., 2023).

Глава 2. Клинические последствия, диагностика и профилактика преэклампсии на фоне хронической артериальной гипертензии

В 2012 году Perni и соавторы провели проспективное исследование с участием 109 беременных женщин с хронической гипертензией, в ходе которого изучали уровни ангиогенных факторов на разных сроках беременности. Наложенная преэклампсия развилась у 37 женщин (34%), из которых у 9 наблюдалось раннее начало заболевания, а у 28 — позднее. Авторы пришли к следующему выводу: «Продольные измерения ангиогенных факторов могут помочь предвидеть раннее начало наложенной преэклампсии и облегчить диагностику наложенной преэклампсии у женщин с хронической гипертензией» (Perni et al., 2012).

В 2023 году Barda и соавторы провели ретроспективное когортное исследование в университетском медицинском центре в период с 2018 по 2020 год. Среди 359 женщин с гипертензивными расстройствами беременности без тяжёлых признаков у 18 (5%) развились тяжёлые признаки преэклампсии. Хроническая гипертензия, материнский диабет, предыдущие гестационные гипертензивные расстройства и гестационный диабет были связаны с прогрессированием заболевания. Однако после регрессионного анализа и корректировки на факторы авторы пришли к выводу, что «ранний гестационный возраст при представлении и наложенная преэклампсия в качестве предварительного диагноза являются единственными независимыми факторами, которые связаны с прогрессированием до тяжелых признаков у женщин, уже диагностированными легкими гипертоническими расстройствами во время беременности» (Barda et al., 2023).

В 2020 году Casagrande и соавторы представили результаты ретроспективного когортного исследования, проведённого в больнице третичного уровня в Бразилии. Из 385 женщин с хронической гипертонией, включённых в исследование, у 167 наблюдалась наложенная преэклампсия, а у 218 она отсутствовала. Неблагоприятные неонатальные исходы были значительно более распространены среди женщин с наложенной преэклампсией, включая рождение детей, маленьких для гестационного возраста (17,46% против 9,63%), и более высокую частоту кесарева сечения (79,64% против 62,38%). По заключению авторов, SPE ассоциируется с недоношенностью и более частой госпитализацией новорождённых в отделение интенсивной терапии. При этом ограничение роста плода и преэклампсия в анамнезе связаны с тяжёлыми осложнениями преэклампсии.(Casagrande et al., 2020).

В 2024 году Cohen и соавторы провели популяционное ретроспективное когортное исследование на базе университетского медицинского центра «Сорока» в Израиле, охватывающее период с 1991 по 2021 год. В исследование были включены 356 356 родов, из которых 3949 (1,1%) приходились на женщин с хронической гипертонией. Исследователи установили, что женщины с хронической гипертонией имели значительно более высокие показатели осложнений, опосредованных плацентой. Согласно выводам авторов, «Хроническая гипертония во время беременности связана с осложнениями, опосредованными плацентой, независимо от преэклампсии. Поэтому ранняя диагностика хронической гипертензии оправдана для обеспечения адекватного наблюдения за беременностью и тщательного мониторинга плацентарных осложнений, особенно в эпоху пожилого материнского возраста» (Cohen et al., 2024).

В 2023 году Richards и соавторы представили систематический обзор и метаанализ, включивший девять исследований (3 ретроспективных когортных исследования и 6 рандомизированных испытаний) с участием 2150 женщин с хронической гипертонией. Целью исследования было изучение влияния низкодозированного аспирина на вероятность развития наложенной преэклампсии и неблагоприятных перинатальных

исходов. Согласно полученным результатам, «Профилактика низких доз аспирина существенно не снизила вероятность наложенной преэклампсии в рандомизированных контролируемых исследованиях». При этом наблюдалось значительное снижение преждевременных родов (коэффициент шансов 0,63; 95% доверительный интервал 0,45–0,89). Авторы пришли к выводу, что у женщин с хронической гипертензией применение низких доз аспирина не сопровождалось статистически значимым изменением шансов развития присоединившейся преэклампсии, рождения детей, малых для гестационного возраста, или перинатальной смерти по результатам метаанализа. Однако выявленное статистически значимое снижение частоты преждевременных родов, по мнению авторов, обосновывает дальнейшее применение аспирина в профилактических целях.(Richards et al., 2023).

В рамках рандомизированного контролируемого исследования PHOENIX, результаты которого были опубликованы Chappell и соавторами в 2023 году, изучалась эффективность запланированных родов по сравнению с выжидательной тактикой у женщин с поздней преждевременной преэклампсией на сроке от 34+0 до 36+6 недель беременности. Исследование проводилось в 46 родильных отделениях Англии и Уэльса и включало 901 женщину. Частота неблагоприятного комбинированного материнского исхода была значительно ниже в группе запланированных родов — 65% против 75% в группе выжидательной тактики. При этом частота комбинированного перинатального исхода была выше в группе запланированных родов — 42% против 34%. Авторы пришли к выводу, что «У женщин с поздней преждевременной преэклампсией запланированные роды снижают краткосрочную материнскую заболеваемость по сравнению с ожидаемым лечением, при этом больше неонатальных приемов в отделение, связанных с недоношенностью, но нет признаков большей краткосрочной неонатальной заболеваемости (например, необходимость в респираторной поддержке)» (Chappell et al., 2023).

В 2010 году Drost и соавторы представили научный обзор, посвящённый преэклампсии как специфическому для женщин фактору риска последующего развития хронической артериальной гипертензии. Авторы отмечают, что преэклампсия оказывает долгосрочное влияние на сердечно-сосудистое здоровье матери. Согласно представленным данным, «Вероятность развития хронической гипертонии после этого в два-10 раз выше у пострадавших женщин по сравнению с женщинами после нормотензивных беременностей». Кроме того, перенесённая преэклампсия ассоциируется с повышенным риском сердечно-сосудистой заболеваемости и смертности (RR 2,3 для обоих показателей). Исследователи подчёркивают необходимость раннего выявления хронической гипертензии и рекомендуют регулярное профилактическое измерение артериального давления после беременности высокого риска (Drost et al., 2010).

В 2007 году Harskamp и Zeeman опубликовали научный обзор, посвящённый долгосрочным сердечно-сосудистым последствиям преэклампсии. Эпидемиологические данные свидетельствуют о том, что у женщин, перенёсших преэклампсию, в последующем чаще развивается хроническая гипертензия (RR от 2,00 до 8,00). Кроме того, для них характерен повышенный риск сердечно-сосудистых заболеваний и смертности от них (RR от 1,3 до 3,07) по сравнению с женщинами, беременность которых протекала при нормальном артериальном давлении. Наиболее высокий риск отмечался при развитии преэклампсии до 36 недель беременности или при повторных беременностях, осложнённых гипертензивными расстройствами. Авторы также

указывают, что «Многие факторы риска являются общими для сердечно-сосудистых заболеваний и преэклампсии, включая эндотелиальную дисфункцию, ожирение, гипертонию, гипергликемию, инсулинорезистентность и дислипидемию». В связи с этим последующее наблюдение и консультирование женщин с преэклампсией в анамнезе рассматриваются как возможность профилактики сердечно-сосудистых заболеваний в будущем (Harskamp & Zeeman, 2007).

Заключение

Диагностика наслоившейся преэклампсии представляет существенные трудности, поскольку повышение артериального давления и отклонения лабораторных показателей могут быть обусловлены предшествующим заболеванием, что требует комплексной оценки протеинурии и признаков полиорганной дисфункции. Приоритетными направлениями ведения беременных с хронической артериальной гипертензией являются ранняя стратификация риска, регулярный контроль артериального давления, своевременная профилактика преэклампсии, поддержание здорового образа жизни и динамическое наблюдение, что позволяет снизить частоту тяжёлых материнских и перинатальных осложнений.

Анализ представленных научных исследований подтверждает значимую роль хронической артериальной гипертензии в развитии преэклампсии и формировании неблагоприятных исходов беременности. Полученные данные свидетельствуют о том, что частота наслоившейся преэклампсии среди женщин с хронической гипертензией существенно варьирует в зависимости от исследуемой популяции и сопутствующих факторов риска. Особое значение имеют степень контроля артериального давления, наличие хронических заболеваний почек, сахарного диабета, а также преэклампсии в анамнезе. При этом развитие наслоившейся преэклампсии сопровождается повышением вероятности преждевременных родов, нарушений роста плода и необходимости интенсивного наблюдения за новорождёнными.

Результаты рассмотренных исследований также подчёркивают важность изучения ангиогенных факторов и особенностей суточного профиля артериального давления для совершенствования ранней диагностики преэклампсии. Несмотря на существующие методы профилактики и клинического ведения, сохраняется необходимость дальнейшего изучения их эффективности у беременных с хронической гипертензией. Особого внимания заслуживает индивидуальный подход к оценке риска, учитывающий не только показатели артериального давления, но и сопутствующие заболевания, акушерский анамнез и признаки плацентарной дисфункции.

Таким образом, хроническая артериальная гипертензия должна рассматриваться как значимый фактор риска преэклампсии, требующий комплексного подхода к наблюдению беременных. Своевременное выявление пациенток высокого риска, совершенствование диагностических возможностей и индивидуализация клинической тактики имеют важное значение для улучшения материнских и перинатальных исходов.

Список использованной литературы

Al Khalaf, S., Bodunde, E., Maher, G. M., O'Reilly, É. J., McCarthy, F. P., O'Shaughnessy, M. M., O'Neill, S. M., & Khashan, A. S. (2022). Chronic kidney disease and adverse pregnancy

outcomes: a systematic review and meta-analysis. American journal of obstetrics and gynecology, 226(5), 656–670.e32.

Alanazi, A. S., Victor, F., Rehman, K., Khan, Y. H., Yunusa, I., Alzarea, A. I., Akash, M. S. H., & Mallhi, T. H. (2022). Pre-Existing Diabetes Mellitus, Hypertension and KidneyDisease as Risk Factors of Pre-Eclampsia: A Disease of Theories and Its Association with Genetic Polymorphism. International journal of environmental research and public health, 19(24), 16690.

Barda, S., Yoeli, Y., Stav, N., Naeh, A., Maor-Sagie, E., Hallak, M., & Gabbay-Benziv, R. (2023). Factors Associated with Progression to Preeclampsia with Severe Features in Pregnancies Complicated by Mild Hypertensive Disorders. Journal of clinical medicine, 12(22), 7022.

Battarbee, A. N., Sinkey, R. G., Harper, L. M., Oparil, S., & Tita, A. T. N. (2020). Chronic hypertension in pregnancy. American journal of obstetrics and gynecology, 222(6), 532–541.

Bramham, K., Parnell, B., Nelson-Piercy, C., Seed, P. T., Poston, L., & Chappell, L. C. (2014). Chronic hypertension and pregnancy outcomes: systematic review and meta-analysis. BMJ (Clinical research ed.), 348, g2301.

Casagrande, L., Rezende, G. P., Guida, J. P., Costa, R. S., Parpinelli, M. A., Surita, F. G., & Costa, M. L. (2020). Maternal and perinatal outcomes related to superimposed pre-eclampsia in a Brazilian cohort of women with chronic hypertension. International journal of gynaecology and obstetrics: the official organ of the International Federation of Gynaecology and Obstetrics, 149(2), 148–153.

Chappell, L. C., Enye, S., Seed, P., Briley, A. L., Poston, L., & Shennan, A. H. (2008). Adverse perinatal outcomes and risk factors for preeclampsia in women with chronic hypertension: a prospective study. Hypertension (Dallas, Tex. : 1979), 51(4), 1002–1009.

Chappell, L. C., Brocklehurst, P., Green, M., Hardy, P., Hunter, R., Beardmore-Gray, A., Bowler, U., Brockbank, A., Chiocchia, V., Cox, A., Duhig, K., Fleminger, J., Gill, C., Greenland, M., Hendy, E., Kennedy, A., Leeson, P., Linsell, L., McCarthy, F. P., O'Driscoll, J., … PHOENIX Study Group (2023). Planned delivery for pre-eclampsia between 34 and 37 weeks of gestation: the PHOENIX RCT. Health technology assessment (Winchester, England), 27(28), 1–22.

Cohen, Y., Gutvirtz, G., Avnon, T., & Sheiner, E. (2024). Chronic Hypertension in Pregnancy and Placenta-Mediated Complications Regardless of Preeclampsia. Journal of clinical medicine, 13(4), 1111.

Drost, J. T., Maas, A. H., van Eyck, J., & van der Schouw, Y. T. (2010). Preeclampsia as a female-specific risk factor for chronic hypertension. Maturitas, 67(4), 321–326.

Gu, Y., Chen, Y., Cao, X., Hu, L., Fu, Y., Li, J., Pan, Y., & Chen, Q. (2026). Chronic hypertension diagnosed in a previous pregnancy is associated with recurrent preeclampsia. Clinical hypertension, 32, e16.

Han-Idhikul, A., Kongwattanakul, K., Komwilaisak, R., Saksiriwuttho, P., Chaiyarach, S., Duangkam, C., Chantanavilai, S., & Thepsuthammarat, K. (2026). Epidemiology and

Associated Factors of Superimposed Preeclampsia in Pregnant Women With Chronic Hypertension: A Retrospective Multicenter Cohort Study. Journal of pregnancy, 2026, 3799170.

Harskamp, R. E., & Zeeman, G. G. (2007). Preeclampsia: at risk for remote cardiovascular disease. The American journal of the medical sciences, 334(4), 291–295.

Perni, U., Sison, C., Sharma, V., Helseth, G., Hawfield, A., Suthanthiran, M., & August, P. (2012). Angiogenic factors in superimposed preeclampsia: a longitudinal study of women with chronic hypertension during pregnancy. Hypertension (Dallas, Tex. : 1979), 59(3), 740–746.

Richards, E. M. F., Giorgione, V., Stevens, O., & Thilaganathan, B. (2023). Low-dose aspirin for the prevention of superimposed preeclampsia in women with chronic hypertension: a systematic review and meta-analysis. American journal of obstetrics and gynecology, 228(4), 395–408.

Salazar, M. R., Espeche, W. G., Minetto, J., Carrera, P. R., Cerri, G., Leiva Sisnieguez, C. B., Leiva Sisnieguez, C. E., Balbín, E., Soria, A., Torres, S., Grassi, F., Santillan, C., & Carbajal, H. A. (2023). Uncontrolled and masked uncontrolled blood pressure in treated pregnant women with chronic hypertension and risk for preeclampsia/eclampsia. Hypertension research : official journal of the Japanese Society of Hypertension, 46(12), 2729–2737.

Toprak, K., Yıldız, Z., Akdemir, S., Esen, K., Kada, R., Can Güleç, N., Omar, B., Biçer, A., & Demirbağ, R. (2023). Low pregnancy-specific beta-1-glycoprotein is associated with nondipper hypertension and increased risk of preeclampsia in pregnant women with newly diagnosed chronic hypertension. Scandinavian journal of clinical and laboratory investigation, 83(7), 479–488.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND WOMEN'S HEALTH: NEW OPPORTUNITIES IN NURSING PRACTICE

Mukhit NAZERKE
2nd-year Master's student, Nursing, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/ORCID ID: 0009-0000-5570-5321

Akerke ABZALIYEVA
Master of Medical Science, Doctoral Candidate, Department of Public Health and Social Sciences, Kazakhstan's Medical University "Higher School of Public Health", Almaty, Kazakhstan/, ORCID ID: 0000-0001-6837-1287

Amirbay BEYBIT
2nd-year Master's student, Nursing, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0008-3769-1809

Zhanenova AIZHAN
2nd-year Master's student, Nursing, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0004-2846-9983

Abstract

Artificial intelligence (AI) is one of the most rapidly developing areas of digital transformation in healthcare and has a significant impact on contemporary approaches to the organization and delivery of medical care. In women's health, AI technologies have considerable potential for application in pregnancy and childbirth monitoring, early identification of risk factors and potential complications, assessment of maternal and neonatal health, monitoring of women with chronic conditions, development of preventive healthcare interventions, and personalization of health education.

The aim of this study is to examine the potential applications of artificial intelligence in women's health and to evaluate the prospects for its use in nursing practice. The methodological basis of the study is an analysis of the scientific literature addressing the application of AI technologies in women's health and nursing. The literature analysis indicates that AI-based systems may facilitate the processing and interpretation of large volumes of medical data, timely identification of risk factors, improvement of patient monitoring, and development of personalized educational and preventive interventions. The use of AI may also support nurses in systematically organizing patient information and clinical decision-making within the scope of their professional competence.

However, the integration of AI into clinical practice requires careful consideration of patient privacy, protection of personal health data, algorithmic bias, ethical responsibility, and the digital competencies of healthcare professionals. Therefore, AI should not be regarded as a technology that replaces healthcare professionals, but rather as a complementary tool that can support clinical reasoning, facilitate individualized nursing care, and contribute to improving the quality of healthcare provided to women. Enhancing nurses' digital health and AI literacy is essential for the safe, ethical, and patient-centered implementation of innovative technologies in women's healthcare.

Keywords: Artificial intelligence, women's health, nursing, digital health, nursing care, healthcare services

Introduction

Digital transformation is changing healthcare systems around the world. Electronic health records, mobile apps, wearable sensors, telemedicine, and remote monitoring are generating a volume of data that cannot be analyzed manually. AI methods, primarily machine learning, make it possible to identify clinically significant patterns in such data and support decision-making in diagnosis, prognosis, monitoring, and prevention. In 2024, the World Health Organization (WHO) published a separate guide on the ethics and governance of AI in healthcare, focusing on large multimodal models, and noted their rapid proliferation and wide range of applications: from clinical care to the training of medical and nursing staff and administrative tasks (World Health Organization, 2024).

Women's health is an area where these opportunities are particularly relevant. It encompasses the entire life cycle: reproductive and sexual health, family planning, pregnancy, childbirth, and the postpartum period, menopause, as well as the prevention and treatment of breast and cervical cancer, cardiovascular diseases, diabetes, and osteoporosis. Maternal mortality remains one of the key indicators of healthcare quality, particularly in low- and middle-income countries, where gaps in monitoring, early diagnosis, and clinical decision-making compromise obstetric care (Dos Santos, 2026).

Nurses and midwives play a central role in this system. They provide prenatal education, conduct routine examinations, monitor vital signs, support women during childbirth, provide postpartum and newborn care, participate in screening, and remain the patient's primary point of contact in both primary care and inpatient settings. Therefore, nurses are likely to be among the first to work with AI-based tools. However, most research has focused on the technical accuracy of algorithms, while the attitudes, readiness, and competencies of nursing staff have been studied to a lesser extent (El Arab et al., 2025; Wang et al., 2026).

The purpose of this study is to explore the potential applications of AI in women's health and to assess its prospects for use in nursing practice. Three questions are addressed:

1 - in which areas of women's health can AI support care and prevention;

2 - how to integrate these technologies into nurses' work within the scope of their practice;

3 - what ethical, organizational, and educational conditions are necessary for safe implementation.

Materials and Methods

This study is a narrative literature review. The search was conducted in open-access sources and bibliographic databases (including PubMed/PMC) and supplemented with WHO documents. The publication period was 2021–2026. The following combinations of terms were used: "artificial intelligence," "machine learning," "women's health," "maternal health," "pregnancy," "nursing," "digital health," "AI literacy," and "ethics."

The review included systematic, integrative, and narrative reviews, randomized controlled trials, and guidelines on the use of AI in women's health and nursing, as well as on the ethical and educational aspects of AI in healthcare. The material was analyzed thematically across the following areas: prenatal care and childbirth; early risk detection; screening; health education and digital assistants; nursing documentation and decision support; ethical aspects; digital competencies; and organizational conditions.

No quantitative synthesis of efficacy was conducted; therefore, the conclusions reflect the potential and conditions for implementation, rather than a proven clinical effect.

3. Results and Discussion

3.1. Prenatal Care and Childbirth

AI-enabled clinical decision support systems are used in pregnancy monitoring. A systematic review covering publications up to 2022 demonstrated successes in the early diagnosis of prenatal anomalies, cost-effective monitoring, support for fetal ultrasound examinations, and the development of ontologies (Lin et al., 2024). Algorithms can combine blood pressure, body weight, laboratory test results, ultrasound data, and information provided by the woman herself to identify those who require closer monitoring.

For nurses who frequently take measurements and provide telephone or online support, such systems can reduce the time spent manually reviewing data and help prioritize patient contacts. This is particularly important in areas where distances to healthcare facilities are long and there is a shortage of specialists. A narrative review on gynecology and obstetrics considers AI as a promising tool for optimizing care, supporting decision-making, and improving outcomes for mothers and newborns, including the prevention of avoidable deaths and severe complications (Dos Santos, 2026).

3.2. Early Detection of Risk and Complications

A key strength of AI is its ability to simultaneously analyze a multitude of variables, including clinical, laboratory, behavioral, and social factors. This can help identify hypertensive disorders, gestational diabetes, bleeding, infections, and postpartum depression at an earlier stage (Dos Santos, 2026; Lin et al., 2024).

A prediction alone does not improve outcomes. It becomes beneficial when it leads to action: an additional visit, an assessment, a referral, or patient education. It is often nurses who carry out and coordinate these steps. Therefore, the value of AI is determined not only by the accuracy of the model, but also by how alerts are integrated into the workflow, how frequent false alarms are, and whether staff understand what response is expected. A recent systematic review also shows that such tools are most promising when used in conjunction with the involvement of specialists, rather than as a standalone solution (Dos Santos, 2026; Lin et al., 2024).

3.3. Screening

The strongest evidence in women's health comes from mammography screening. In the MASAI randomized trial, conducted as part of Sweden's national screening program and involving 105,934 women, AI-assisted screening detected 29% more cases of cancer compared to standard double reading, while the reading workload for radiologists decreased by approximately 44% and the number of false-positive results did not increase (Hernström et al., 2025). The final results, published in 2026, also report an effect on interval cancers (Lång et al., 2023). It is important to note that this effect applies to a specific AI system and reading protocol and does not automatically apply to all algorithms.

Interpreting the images remains the responsibility of physicians. The role of nurses in this process includes inviting women to screening appointments and following up with them, providing pre- and post-examination counseling, supporting women with abnormal results, and educating them about prevention. More effective screening increases the need for precisely this type of nursing care.

3.4. Health Education and Digital Assistants

Health education is the foundation of nursing practice. A systematic review of chatbots in maternal care showed that they provide information on prenatal and postnatal care, nutrition, and mental health support, and that the primary goal of most interventions is to improve the mental health of pregnant women and new mothers; the authors conclude that such tools have a positive impact on maternal health (ShojaeiBaghini & Bahaadinbeigy, 2025). A review of platforms based on large language models for maternal and neonatal health describes them as an accessible and personalized channel of support but emphasizes the need to address issues of misinformation, data bias, security, and privacy (Rasoli et al., 2026).

3.5. Nursing Documentation and Decision Support

Among the main applications of generative models, the WHO cites administrative tasks: documenting and summarizing visits in electronic health records (World Health Organization, 2024).

For nursing practice, this means the potential to reduce routine documentation and free up time for patient care. Decision support systems can help organize information and identify patients whose condition is deteriorating.

Such systems should support, not replace, nursing judgment. Nurses must critically evaluate the results, compare them with their own observations and the woman's account, and, if necessary, deviate from the recommendation. Nurses surveyed in studies consistently maintain that AI should complement, not replace, human empathy (El Arab et al., 2025).

3.6. Ethical, Legal, and Social Aspects

Confidentiality. Data regarding pregnancy, reproductive health, sexual health, and mental health are highly sensitive; therefore, their collection and use—especially in commercial applications and cloud platforms—require clear legal grounds, informed consent, and robust protection (World Health Organization, 2024; Rasoli et al., 2026).

Inaccuracy and Bias. The WHO highlights the risk of false, inaccurate, biased, or incomplete results that could undermine health-related decisions (World Health Organization, 2024). If certain groups of women are underrepresented in the training data, the quality of the model for those groups may be lower, and inequalities may be exacerbated. Models developed in other countries must be validated locally before being applied in Kazakhstan (World Health Organization, 2024; Rasoli et al., 2026).

Accountability and Oversight. WHO leadership places the primary responsibility for the development and implementation of standards on governments and recommends mandatory independent audits and impact assessments following widespread implementation; it is recommended that future users, including healthcare professionals and patients, be involved in the development process from the early stages (World Health Organization, 2024). The final responsibility for clinical decisions must remain with the clinician.

Overreliance and unequal access. Relying on automated recommendations can undermine critical thinking, so training should include the ability to verify and challenge an algorithm's results. Digital solutions can widen the gap if women with limited internet access or low digital literacy are unable to use them.

3.7. Nurses' Digital Competencies and Literacy in the Field of AI

A systematic review shows that nursing students generally have a moderately positive attitude toward AI, possess a moderate level of literacy and readiness, and that prior training is

associated with better outcomes; however, high anxiety regarding AI may coexist with a positive attitude (El Arab et al., 2025). An integrative review highlights the need for comprehensive training programs, organizational support, and a culture of innovation, and identifies future directions related to AI competencies, collaboration, and continuing education (Lora & Fo, 2025). A study of nurses' attitudes showed that AI literacy predicts their attitude toward AI, with anxiety acting as a mediator; managers are advised to foster AI literacy and take staff members' emotional state into account (Lui et al., 2025). A recent review systematizes the components of AI literacy among nursing staff, tools for assessing it, and influencing factors (Wang et al., 2026).

For training programs, including master's programs, this implies: the inclusion of modules on digital health, medical informatics, data ethics, and the critical evaluation of AI; simulation-based training using decision-support tools; interdisciplinary training alongside physicians and data specialists; and the involvement of nurses in the development and evaluation of tools.

3.8. Organizational Conditions for Implementation

In addition to individual competencies, organizational readiness is essential: compatible information systems and high-quality data; structures to evaluate tools before and after implementation; clear roles and procedures for responding to alerts; monitoring of safety, effectiveness, and equity; and the involvement of nurses and patients (World Health Organization, 2024; Lora & Fo, 2025). Pilot projects with systematic evaluation are preferable to rapid, large-scale implementation.

3.9. Limitations

This study is based on a narrative review without a formal assessment of the quality of the included studies. Many models were evaluated retrospectively or at a single center, and data on their impact on clinical outcomes and the workload of nurses are limited. The field is rapidly evolving. There is little data on nursing practice and on Central Asia, so empirical studies are needed.

Conclusion

AI offers significant opportunities to improve care for women: pregnancy monitoring, early risk detection, screening, health education, and the organization of clinical information. For nursing practice, this means the ability to process more data, identify priority patients, reduce the administrative burden, and provide more personalized care.

At the same time, it is essential to consider privacy, algorithmic bias, transparency and accountability, the risk of placing excessive trust in automated recommendations, and inequities in access. AI does not replace healthcare professionals; it supports clinical reasoning and nursing judgment, and the trust between the nurse and the woman remains the foundation of care.

Key conditions for safe and patient-centered implementation include developing nurses' digital and AI literacy, incorporating these topics into nursing education, involving nurses in the development and evaluation of tools, conducting local validation of models, and establishing clear legal and organizational frameworks. A promising area for further research is prospective studies evaluating the impact of AI-supported nursing interventions on the health outcomes of women and newborns, patient experiences, and workload, including in Kazakhstan.

Reference

World Health Organization. (2024). Ethics and governance of artificial intelligence for health: Guidance on large multi-modal models. WHO.

Dos Santos, G. G. (2026). Using artificial intelligence as a technological tool in gynecologic and obstetric health: A narrative literature review. International Journal of Gynaecology and Obstetrics, 172(2), 850–865. https://doi.org/10.1002/ijgo.70455

El Arab, R. A., Alshakihs, A. H., Alabdulwahab, S. H., Almubarak, Y. S., Alkhalifah, S. S., Abdrbo, A., Hassanein, S., & Sagbakken, M. (2025). Artificial intelligence in nursing: A systematic review of attitudes, literacy, readiness, and adoption intentions among nursing students and practicing nurses. Frontiers in Digital Health, 7, 1666005. https://doi.org/10.3389/fdgth.2025.1666005

Wang, Q., Lu, N., Yu, C., Qi, J., Zhang, H., & Shi, H. (2026). Research on artificial intelligence literacy among nursing professionals: A scoping review. BMC Nursing, 25(1), Article 267. https://doi.org/10.1186/s12912-026-04448-8

Lin, X., Liang, C., Liu, J., Lyu, T., Ghumman, N., & Campbell, B. (2024). Artificial Intelligence-Augmented Clinical Decision Support Systems for Pregnancy Care: Systematic Review. Journal of Medical Internet Research, 26, e54737. https://doi.org/10.2196/54737

Hernström, V., Josefsson, V., Sartor, H., Schmidt, D., Larsson, A. M., Hofvind, S., Andersson, I., Rosso, A., Hagberg, O., & Lång, K. (2025). Screening performance and characteristics of breast cancer detected in the Mammography Screening with Artificial Intelligence trial (MASAI): A randomised, controlled, parallel-group, non-inferiority, single-blinded, screening accuracy study. The Lancet Digital Health, 7(3), e175–e183. https://doi.org/10.1016/S2589-7500(25)00005-X

Lång, K., Josefsson, V., Larsson, A., et al. (2023). Artificial intelligence-supported screen reading versus standard double reading in the Mammography Screening with Artificial Intelligence trial (MASAI): A clinical safety analysis of a randomised, controlled, non-inferiority, single-blinded, screening accuracy study. The Lancet Oncology, 24(9), 936–944. https://doi.org/10.1016/S1470-2045(23)00298-3

ShojaeiBaghini, M., & Bahaadinbeigy, K. (2025). Artificial Intelligence-powered Chatbot Intervention for Maternal Health: A Systematic Review Study. Journal of Research and Health, 15(5), 437–446. https://doi.org/10.32598/JRH.15.5.2575.1

Rasoli, R., Ebrahimisadrabadi, F., Khedri, Z., & Sohrabei, S. (2026). Designing conversational intelligence: Effect of large language models (GPT-driven) platforms for precision maternal and newborn health engagement: A systematic review. Oxford Open Digital Health, 4, oqag001. https://doi.org/10.1093/oodh/oqag001

Lora, L., & Fo, P. (2025). Nurses' perceptions of artificial intelligence (AI) integration into practice: An integrative review. Journal of Perioperative Nursing, 37(3). https://doi.org/10.26550/2209-1092.1366

Liu, S., Xiao, Y., Nie, M., Yuan, X., Wang, L., Wang, M., & Wu, Z. (2025). Nurses' attitudes toward artificial intelligence: AI literacy as a predictor and the mediating effect of AI anxiety. BMC Nursing, 24(1), Article 1511. https://doi.org/10.1186/s12912-025-04142-1

МЕДИЦИНАЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУ КЕЗІНДЕГІ ЖАНЖАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЛАРДЫҢ МЕЙІРГЕР МЕН НАУҚАС ӘЙЕЛДЕРДІҢ ПСИХОЭМОЦИОНАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ

THE IMPACT OF CONFLICT SITUATIONS DURING HEALTHCARE DELIVERY ON THE PSYCHO-EMOTIONAL WELL-BEING AND HEALTH OF FEMALE NURSES AND PATIENTS

Aimakhanova AIZAT
Associate Professor, Head of the Department of Biostatistics and Basics of Scientific Research, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/, ORCID ID: 0000-0001-9724-8720

Bakhatbek AKZHOL
[3]2nd-year Master's student, Nursing, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0002-4135-6997

Kurbanoba Uldana ARABSHAKYZYA
[4]2nd-year Master's student, Nursing, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0002-8990-7823

Raisova Aruzhan ARMATKYZY
[5]2nd-year Master's student, Nursing, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0009-6528-153X

Өзектілігі

Әйелдердің денсаулығы медициналық көмектің сапасы мен қолжетімділігіне ғана емес, пациент пен медицина қызметкері арасындағы өзара қарым-қатынастың психологиялық қауіпсіздігіне де байланысты. Медициналық көмек көрсету кезінде туындайтын жанжалдар, құрметсіз қарым-қатынас, ауызша агрессия және коммуникацияның жеткіліксіздігі әйел пациенттердің психоэмоционалдық жағдайына кері әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық пен тұрақты кәсіби күйзеліс мейіргерлердің эмоционалдық қажуына, кәсіби мотивациясының төмендеуіне және көрсетілетін көмектің сапасына ықпал етуі ықтимал.

Зерттеудің мақсаты — медициналық көмек көрсету кезіндегі жанжалдық жағдайлардың әйел пациенттер мен әйел мейіргерлердің психоэмоционалдық жағдайына және денсаулығына ықтимал әсерін ғылыми әдебиеттер негізінде талдау.

Материалдар мен әдістері. 2021–2026 жылдар аралығындағы тақырыпқа қатысты ғылыми жарияланымдарға шолу жасалды. Қазақстандық және халықаралық зерттеулердегі кәсіби күйіп кету, жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық, пациентке құрметпен қарау және әйелдердің психикалық денсаулығына қатысты деректер салыстырмалы түрде қарастырылды. Талдау барысында ғылыми әдебиеттерді сипаттамалық және салыстырмалы талдау тәсілдері қолданылды.

Нәтижелері. Қазақстанда 2021–2023 жылдары 324 медициналық ұйымда жүргізілген ұлттық зерттеуге 10 459 алғашқы медициналық-санитариялық көмек қызметкері, оның ішінде 5 612 мейіргер қатысқан. Қазақстан ауруханаларында жұмыс істейтін 284 мейіргерді қамтыған көлденең зерттеуде қатысушылардың 61,97%-ында кәсіби күйіп кету анықталған. Халықаралық жүйелі шолу мен метаталдауда әйел медицина қызметкерлері арасындағы жұмыс орнындағы зорлық-зомбылықтың жинақталған таралуы 45,0% болған. Францияда 7 189 әйелді қамтыған зерттеуде құрметсіз акушерлік көмек тәжірибесі босанғаннан кейінгі депрессиялық симптомдардың жоғарырақ таралуымен байланысты болған (aRR=1,37; 95% CI: 1,20–1,56).

Қорытынды. Қолда бар деректер жанжалдық және құрметсіз қарым-қатынастың әйел пациенттер мен әйел мейіргерлердің психоэмоционалдық әл-ауқатына қауіп төндіруі мүмкін екенін көрсетеді. Қазақстанда, әсіресе амбулаториялық деңгейде, осы байланысты тікелей бағалайтын зерттеулер қажет. Мейіргерлердің коммуникативтік құзыреттілігін дамыту, пациенттің қадір-қасиетін сақтау және медициналық ұйымдарда жанжалдың алдын алу жүйесін жетілдіру маңызды.

Түйін сөздер: әйелдер денсаулығы, жанжалдық жағдайлар, мейіргер мен пациент коммуникациясы, психоэмоционалдық жағдай, жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық, кәсіби күйіп кету, амбулаториялық көмек.

Abstract

Women’s health depends not only on the quality and accessibility of healthcare but also on the psychological safety of interactions between patients and healthcare professionals. Conflicts, disrespectful treatment, verbal aggression, and inadequate communication during healthcare delivery may adversely affect female patients’ psycho-emotional well-being. Workplace violence and persistent occupational stress may also contribute to emotional exhaustion, reduced professional motivation, and poorer working conditions among female nurses.Aim. To analyse, on the basis of scientific literature, the potential impact of conflict situations during healthcare delivery on the psycho-emotional well-being and health of female patients and female nurses.Materials and methods. A narrative review of relevant scientific publications from 2021 to 2026 was undertaken. Kazakhstani and international evidence concerning occupational burnout, workplace violence, respectful patient care, and women’s mental health was examined using descriptive and comparative approaches. Results. A national study conducted in Kazakhstan from 2021 to 2023 across 324 healthcare organisations included 10,459 primary healthcare workers, of whom 5,612 were nurses. In a cross-sectional study of 284 hospital nurses in Kazakhstan, occupational burnout was identified in 61.97% of participants. An international systematic review and meta-analysis estimated the pooled prevalence of workplace violence among female healthcare workers at 45.0%. In a French study involving 7,189 women, experiencing disrespectful maternity care was associated with a higher prevalence of postpartum depressive symptoms (aRR=1.37; 95% CI: 1.20–1.56). Conclusion. Available evidence suggests that conflictual and disrespectful interactions may threaten the psycho-emotional well-being of female patients and female nurses. Further research is needed to directly assess this relationship in Kazakhstan, particularly in outpatient settings.

Strengthening nurses' communication competencies, safeguarding patients' dignity, and improving institutional conflict-prevention procedures are important priorities.
Keywords: women's health; conflict situations; nurse–patient communication; psycho-emotional well-being; workplace violence; occupational burnout; outpatient care.

Кіріспе

Қазіргі денсаулық сақтау жүйесінде медициналық көмектің сапасы тек диагностикалық және емдік шаралардың тиімділігімен ғана емес, пациент пен медицина қызметкері арасындағы қарым-қатынастың сапасымен де бағаланады. Мейіргер пациентпен тікелей байланыс орнататын негізгі мамандардың бірі болғандықтан, оның коммуникативтік құзыреттілігі, эмпатиясы, тыңдай білуі және ақпаратты түсінікті жеткізуі медициналық көмектің нәтижесіне ықпал етуі мүмкін (Abukari K, Petrucka PM. 2021;Höglander J, Holmström IK, Lövenmark A, Van Dulmen S, Eide H, Sundler AJ. 2023)
Медициналық ұйымдардағы жанжалдар әртүрлі себептерден туындайды. Оларға ақпараттың жеткіліксіз берілуі, ұзақ күту, пациенттің медициналық көмекке қатысты күтулерінің орындалмауы, эмоционалдық шиеленіс, жұмыс жүктемесінің жоғары болуы және өзара түсіністіктің болмауы жатады. Кейбір жағдайларда жанжал ауызша агрессияға, қорқытуға немесе жұмыс орнындағы зорлық-зомбылыққа ұласуы мүмкін. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы медицина қызметкерлеріне қатысты зорлық-зомбылық олардың физикалық және психологиялық саулығына, жұмысқа ынтасына және медициналық қызмет көрсету сапасына кері әсер етуі мүмкін екенін атап көрсетеді (World Health Organization). Жұмыс орнындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу үшін халықаралық деңгейде арнайы нұсқаулықтар ұсынылған (International Labour Office; 2002). Әйел мейіргерлердің психоэмоционалдық жағдайы ерекше назар аударуды қажет етеді. Кәсіби күйзеліс пен эмоционалдық қажу қызметкерлердің әл-ауқатына ғана емес, пациенттермен қарым-қатынас жасауына және медициналық көмек сапасына да байланысты. Қазақстандағы аурухана мейіргерлеріне жүргізілген зерттеу кәсіби күйіп кетудің осы саладағы маңызды мәселелердің бірі екенін көрсетті (Maxudova M, Ospanova D, Stavropoulou A, Alibekova L, Sultanova G, Veklenko G, Tobzhanova K. 2025). Халықаралық жүйелі шолу мен мета-талдау да мейіргерлердің кәсіби күйіп кетуі мен пациент қауіпсіздігі, қанағаттануы және медициналық көмектің сапасы арасында байланыс бар екенін анықтады (Li LZ, Yang P, Singer SJ, Pfeffer J, Mathur MB, Shanafelt T 2024). Әйел пациенттердің жағдайын бағалағанда құрметпен қарау, ақпараттандырылған келісім, жеке өмірге қол сұқпаушылық және эмоционалдық қолдау мәселелерін ескеру қажет. Францияда жүргізілген популяциялық зерттеуде босану кезіндегі құрметсіз қарым-қатынас пен босанғаннан кейінгі депрессия белгілерінің жоғары таралуы арасында статистикалық байланыс анықталған (Jacques M, Chantry AA, Tebeka S, Evrard A, Doncarli A, Lelong N, Le Ray C 2026). Бұл нәтиже медициналық көмектің психологиялық аспектілерін зерттеудің маңызын көрсетеді. Алайда босандыру көмегіне қатысты нәтижелерді медициналық қызметтің барлық түріне немесе барлық пациент әйелдерге тікелей таратуға болмайды.

Әйел медицина қызметкерлеріне қатысты жұмыс орнындағы зорлық-зомбылықтың таралуын зерттеген жүйелі шолу мен мета-талдау да бұл мәселенің халықаралық деңгейде өзекті екенін көрсетеді (Ajuwa MP, Veyrier CA, Cousin Cabrolier L, Chassany O, Marcellin F, Yaya I, Duracinsky M 2024). Ал мейіргер мен пациент арасындағы коммуникация жөніндегі әдеби шолулар тиімді, пациентке бағдарланған қарым-қатынас медициналық көмекті ұйымдастырудың маңызды құрамдасы екенін атап өтеді (Abukari K, Petrucka PM. 2021; Höglander J, Holmström IK, Lövenmark A, Van Dulmen S, Eide H, Sundler AJ. 2023).

Осыған байланысты медициналық көмек көрсету кезіндегі жанжалдық жағдайлардың әйел мейіргерлер мен пациент әйелдердің психоэмоционалдық жағдайына ықпалын ғылыми әдебиеттер негізінде талдау, сондай-ақ жанжалдардың алдын алуға бағытталған коммуникациялық және ұйымдық шараларды қарастыру маңызды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері

Мақсаты: медициналық көмек көрсету кезіндегі жанжалдық жағдайлардың әйел пациенттер мен әйел мейіргерлердің психоэмоционалдық жағдайына және денсаулығына ықтимал әсерін ғылыми әдебиеттер негізінде талдау.

Міндеттері:

1. Медициналық көмек көрсету кезінде туындайтын жанжалдық жағдайлардың негізгі түрлері мен ықтимал себептерін сипаттау.
2. Әйел пациенттерге құрметсіз қарым-қатынас көрсетудің психоэмоционалдық әл-ауқатпен байланысын талдау.
3. Әйел мейіргерлердің жұмыс орнындағы зорлық-зомбылыққа ұшырауы мен кәсіби күйіп кетуіне қатысты ғылыми деректерді қарастыру.
4. Жанжалдардың алдын алу үшін мейіргердің коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға бағытталған ұсыныстар әзірлеу.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу сипаттамалық әдеби шолу түрінде жүргізілді. Талдау нысаны ретінде 2021–2026 жылдардағы ғылыми жарияланымдар, сонымен қатар тақырыпты түсіндіруге қажетті халықаралық ұйымдардың әдістемелік құжаттары қарастырылды. Ақпаратты іздеу үшін PubMed/MEDLINE, ғылыми журналдардың ашық платформалары және Google Scholar сияқты дереккөздерді пайдалануға болады. Іздеу бағыттары медициналық көмек кезіндегі жанжалдар, мейіргер мен пациент коммуникациясы, әйел медицина қызметкерлеріне қатысты жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық, кәсіби күйіп кету, құрметсіз медициналық көмек және әйелдердің психикалық денсаулығы тақырыптарын қамтыды.

Әдебиеттерді іріктеу кезінде тақырыпқа сәйкестігі, жарияланымның ғылыми сипаты, әдіснамасының сипатталуы, зерттеу тобы мен нәтижелерінің көрсетілуі ескерілді. Негізгі талдау үшін Қазақстандағы мейіргерлердің кәсіби күйіп кетуін зерттеген жарияланым, әйел медицина қызметкерлеріне қатысты жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық жөніндегі жүйелі шолу мен метаталдау, әйелдердің құрметсіз акушерлік көмек тәжірибесі мен

босанғаннан кейінгі депрессиялық симптомдары арасындағы байланысты зерттеген ұлттық зерттеу және ДДСҰ-ның тиісті ұсынымдары пайдаланылды (Jacques et al., 2026; WHO; Ajuwa et al., 2024; Maxudova et al., 2025).

Деректер сипаттамалық және салыстырмалы тәсілмен талданды. Зерттеулердегі пайыздық көрсеткіштер бастапқы жарияланымдарда берілген нәтижелер ретінде қарастырылды. Әртүрлі елдерде, кәсіби ортада және медициналық көмек түрлерінде алынған көрсеткіштер бірдей жағдайларды сипаттамайтындықтан, оларды тікелей салыстырудың шектеулері ескерілді.

Нәтижелер

1. Медициналық көмек кезіндегі жанжалдық жағдайлардың негізгі себептері

Медициналық ұйымдардағы жанжалдар пациенттің қажеттіліктері мен күткен нәтижелері медициналық қызмет көрсету мүмкіндіктерімен сәйкес келмегенде немесе қарым-қатынаста өзара түсіністік болмағанда туындауы мүмкін. Ұзақ күту, ақпараттың жеткіліксіздігі, медициналық рәсімдерден қорқу, ауырсыну, белгісіздік және эмоционалдық шиеленіс пациенттің наразылығын күшейтуі ықтимал. Мейіргер тарапынан түсіндірудің жеткіліксіздігі немесе пациенттің сұрақтарына немқұрайлы жауап беру де сенімнің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Пациентке бағдарланған көмек жөніндегі әдеби шолу тиімді коммуникацияның пациенттің қажеттіліктерін түсінуге, оның медициналық көмекке қатысты алаңдаушылығын ескеруге және көмек сапасын қабылдауына ықпал ететінін көрсетеді (Abukari K, Petrucka PM. 2021). Мейіргер–пациент коммуникациясы бойынша интегративті шолу бұл бағыттағы зерттеулерде нақты қарым-қатынасты, өзара әрекеттесудің мазмұнын және коммуникациялық тәсілдерді зерттеудің маңызын көрсеткен (Höglander J, Holmström IK, Lövenmark A, Van Dulmen S, Eide H, Sundler AJ. 2023). Жанжалдың пайда болуы әрқашан бір тараптың кінәсіне байланысты емес. Кейбір жағдайларда қызметкерлердің шамадан тыс жұмыс жүктемесі, кадр тапшылығы, уақыттың шектеулілігі және ұйымдық қолдаудың жеткіліксіздігі қарым-қатынастың сапасына әсер етуі мүмкін. Сондықтан жанжалдың алдын алу жеке мейіргердің мінез-құлқын ғана емес, медициналық ұйымдағы жұмыс жағдайларын да қамтуы қажет. Жұмыс орнындағы зорлық-зомбылыққа қарсы халықаралық нұсқаулықтар мұндай жағдайлардың алдын алу үшін ұйымдық саясатты, қызметкерлерді оқытуды, оқиғаларды тіркеу жүйесін және қауіпсіз жұмыс ортасын қалыптастыруды ұсынады (International Labour Office; 2002). Демек, жанжалдың алдын алу пациентпен дұрыс сөйлесумен шектелмей, медициналық ұйымның жалпы қауіпсіздік жүйесіне енгізілуі керек.

2. Жанжалдық жағдайлардың әйел пациенттердің психоэмоционалдық жағдайына ықпалы

Медициналық көмекке жүгінген әйелдің психоэмоционалдық жағдайына оның денсаулық мәселесімен қатар, медициналық қызметкердің қарым-қатынасы да ықпал етуі мүмкін. Пациент өзін тыңдамағанын, пікірінің ескерілмегенін немесе құрметсіз қатынасқа тап болғанын сезінсе, медициналық ұйымға деген сенімі төмендеуі ықтимал.

Мұндай тәжірибе қорқыныш, реніш, мазасыздық және медициналық көмекке қайта жүгінуден тартыну сияқты реакциялармен қатар жүруі мүмкін.

Әйелдердің денсаулығына қатысты бұл мәселені зерттеудің маңызды бағыттарының бірі — жүктілік, босану және босанғаннан кейінгі кезеңдегі медициналық көмектің сапасы. Jacques және әріптестері жүргізген Францияның ұлттық зерттеуінде 7 189 әйелдің деректері талданған. Қатысушылардың 24,9%-ы босану кезінде немесе босанғаннан кейін құрметсіз медициналық көмек тәжірибесін хабарлаған, ал 16,6%-ында босанғаннан кейінгі депрессиялық симптомдар анықталған. Түзетілген талдауда құрметсіз көмек тәжірибесі бар әйелдерде депрессиялық симптомдардың таралуы жоғары болған: aRR=1,37; 95% сенімділік аралығы 1,20–1,56 (Jacques et al., 2026).

Бұл көрсеткіштерді барлық медициналық ұйымдарға немесе амбулаториялық қабылдауға тікелей қолдануға болмайды. Зерттеу акушерлік көмекке қатысты жүргізілген және босанғаннан кейінгі кезеңдегі әйелдердің психикалық денсаулығын қарастырған. Дегенмен, оның нәтижелері әйелдерге медициналық көмек көрсету барысында құрметті қарым-қатынасты қамтамасыз етудің маңызын көрсетеді.

Құрметсіз қарым-қатынас пен жанжалдық жағдайлардың ықтимал салдары мыналарды қамтуы мүмкін:

- Мазасыздық пен эмоционалдық жайсыздық. Пациент медициналық процедуралардан, диагноздан немесе медицина қызметкерінің әрекеттерінен қорқуы мүмкін.
- Медициналық қызметке деген сенімнің төмендеуі. Теріс тәжірибе пациенттің дәрігер мен мейіргерге сұрақ қоюына немесе өз жағдайы туралы ашық айтуына кедергі келтіруі ықтимал.
- Медициналық ұсынымдарды орындаудың қиындауы. Пациент емдеу жоспарын түсінбеген немесе оған сенбеген жағдайда ұсыныстарды толық орындамауы мүмкін.
- Көмекке қайта жүгінуді кейінге қалдыру. Жағымсыз тәжірибе кейбір пациенттердің медициналық ұйымға қайта барудан тартынуына ықпал етуі ықтимал.

Бұл салдарлар әдеби шолу аясында ықтимал механизмдер ретінде қарастырылады. Олардың жиілігі мен медициналық нәтижелерге нақты әсерін бағалау үшін Қазақстандағы әйел пациенттер арасында арнайы эмпирикалық зерттеу жүргізу қажет.

3. Әйел мейіргерлердің психоэмоционалдық жағдайы және кәсіби күйіп кету

Мейіргерлердің кәсіби қызметі пациенттермен үздіксіз қарым-қатынасты, эмоционалдық қолдауды және жауапты шешімдер қабылдауды талап етеді. Жоғары жұмыс жүктемесі, уақыт тапшылығы, күрделі пациенттік жағдайлар және жұмыс орнындағы агрессия кәсіби күйзелісті күшейтуі мүмкін. Ұзақ уақытқа созылған күйзеліс эмоционалдық қажумен, жұмысқа ынтаның төмендеуімен және кәсіби күйіп кету белгілерімен байланысты болуы ықтимал. Қазақстанда аурухана мейіргерлерінің кәсіби күйіп кетуін зерттеген жұмыста 284 қатысушының 61,97%-ында күйіп кету анықталған (Maxudova M, Ospanova D, Stavropoulou A, Alibekova L, Sultanova G, Veklenko G, Tobzhanova K 2025). Бұл нәтиже кәсіби психоэмоционалдық жағдайға назар аудару қажеттігін көрсетеді. Алайда бұл көрсеткішті пациенттермен жанжалға байланысты күйіп кетудің таралуы ретінде түсіндіруге болмайды, себебі зерттеуде көрсетілген жалпы кәсіби күйіп кету деңгейі жанжалдың жеке әсерін өздігінен бөліп көрсетпейді. Қазақстанның алғашқы

медициналық-санитариялық көмек ұйымдарында жүргізілген ұлттық зерттеу 324 медициналық ұйымнан 10 459 медицина қызметкерін қамтыған, олардың 5 612-сі мейіргер болған (Lee S, Assimov M, Ignatiev Y, Bagiyarova F, Absatarova G, Kudaibergenova A 2024). Мұндай ауқымды зерттеулер алғашқы медициналық-санитариялық көмек жүйесіндегі кәсіби психоэмоционалдық мәселелердің маңызын көрсетеді. Дегенмен бұл деректерді жанжалдың таралуы туралы статистика ретінде қолдануға болмайды.

Халықаралық зерттеулер де кәсіби күйіп кетудің медициналық көмектің сапасымен байланысын қарастырады. 2024 жылы жарияланған жүйелі шолу мен мета-талдауға 32 елден 288 581 мейіргерді қамтыған 85 зерттеу енгізілген. Нәтижелер мейіргерлердің кәсіби күйіп кетуі пациент қауіпсіздігінің төмен бағалануымен, пациенттердің қанағаттануының төмендеуімен және медициналық көмек сапасының нашарлауымен байланысты екенін көрсетті (Li LZ, Yang P, Singer SJ, Pfeffer J, Mathur MB, Shanafelt T 2024). Кәсіби күйіп кетуді азайтуға бағытталған шараларды бағалаған жүйелі шолу мен мета-талдауда 1 139 мейіргерді қамтыған 19 зерттеу қарастырылған. Авторлар жеке тұлғаға бағытталған араласулардың кейбір оң әсерлерін көрсеткенімен, ұйымдық және кешенді шараларға қатысты дәлелдер әлі де жеткіліксіз екенін атап өткен (Yildirim N, Yesilbas H, Kantek F. 2023). Сондықтан мейіргерлердің психоэмоционалдық жағдайын жақсарту жеке күйзелісті басқару әдістерімен ғана шектелмеуі тиіс. Оған жұмыс жүктемесін реттеу, басшылықтың қолдауы, қауіпсіздік саясаты және жанжалдан кейінгі психологиялық көмек те кіруі қажет.

Әйел медицина қызметкерлеріне қатысты жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық

Жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық медициналық қызметкерлердің физикалық қауіпсіздігіне де, психологиялық саулығына да қатер төндіреді. Ол ауызша қорлау, қорқыту, психологиялық қысым немесе физикалық шабуыл түрінде көрінуі мүмкін. Мұндай жағдайлар қызметкерлердің жұмыс ортасын қауіпсіз деп қабылдауына және пациенттермен өзара әрекеттесуіне әсер етуі ықтимал.

Әйел медицина қызметкерлеріне қатысты жұмыс орнындағы зорлық-зомбылықтың таралуын бағалаған жүйелі шолу мен мета-талдауда 16 зерттеудің деректері бойынша біріктірілген таралу көрсеткіші 45,0% болған (95% CI: 32–58%) (Ajuwa MP, Veyrier CA, Cousin Cabrolier L, Chassany O, Marcellin F, Yaya I, Duracinsky M). Бұл нәтиже әйел медицина қызметкерлерінің жұмыс орнындағы қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді. Сонымен бірге бұл көрсеткіш барлық медициналық ұйымдарға бірдей қолданылмайды. Мета-талдауға кірген зерттеулер арасында айырмашылық жоғары болғандықтан, 45,0% мәнін Қазақстандағы әйел мейіргерлердің нақты таралу көрсеткіші деп қабылдауға болмайды. Ол халықаралық зерттеулердің жиынтық бағасы болып табылады. ДДСҰ медицина қызметкерлеріне қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу үшін қауіпсіз жұмыс ортасын қалыптастыруды, оқиғаларды анықтау мен тіркеуді, қызметкерлерге қолдау көрсетуді және ұйым деңгейінде профилактикалық шаралар қабылдауды маңызды деп қарастырады(World Health Organization). Осыған байланысты медициналық ұйымдарда жанжалға әкелуі мүмкін жағдайларды ерте анықтау, қауіп

төнгенде әрекет ету тәртібін белгілеу және оқиғадан кейін қызметкерге қолдау көрсету қажет.

4. Мейіргердің коммуникативтік құзыреттілігі және жанжалдың алдын алу

Коммуникативтік құзыреттілік мейіргердің пациентпен тиімді байланыс орнату, ақпаратты түсінікті жеткізу, белсенді тыңдау, эмоцияларды тану және күрделі жағдайларда кәсіби әрекет ету қабілеттерін қамтиды. Мұндай дағдылар пациенттің сұрақтарын анықтауға, түсінбеушілікті азайтуға және өзара сенімді нығайтуға көмектесуі мүмкін. Пациентке бағдарланған көмек жөніндегі әдебиеттер пациенттің қажеттіліктері мен қалауларын ескерудің, түсінікті коммуникацияның және жеке жағдайға бейімделген қарым-қатынастың маңызын көрсетеді (Abukari K, Petrucka PM. 2021). Мейіргер–пациент коммуникациясына арналған интегративті шолу осы саладағы зерттеулердің теориялық және практикалық аспектілерін жүйелеп, нақты клиникалық қарым-қатынасты зерттеудің маңызын атап өтеді (Höglander J, Holmström IK, Lövenmark A, Van Dulmen S, Eide H, Sundler AJ. 2023).

- ✓ Жанжалдың алдын алу үшін мейіргер мынадай тәсілдерді қолдана алады:
- ✓ пациенттің сөзін бөлмей тыңдау және оның алаңдаушылығын нақтылау;
- ✓ медициналық рәсімдерді қарапайым әрі түсінікті тілмен түсіндіру;
- ✓ пациенттің сезімдерін мойындап, құрметпен жауап беру;
- ✓ түсінбеушілік туындаған жағдайда ақпаратты қайта түсіндіру;
- ✓ агрессия байқалған кезде кәсіби шекараны сақтау және ұйымның қауіпсіздік тәртібін орындау;
- ✓ күрделі жағдайларда әріптесінен немесе басшылықтан көмек сұрау.

Мейіргерлерге қатысты жұмыс орнындағы зорлық-зомбылықты бәсеңдету шараларын зерттеген жүйелі шолу оқыту мен алдын алу тәсілдерін бағалаудың маңызын көрсетеді (Somani R, Muntaner C, Hillan E, Velonis AJ, Smith P. 2021). Дегенмен мұндай араласулардың тиімділігі оларды іске асыру жағдайына, ұйымның қолдауына және қызметкерлердің қажеттіліктеріне байланысты болуы мүмкін. Кәсіби күйіп кетудің алдын алу жөніндегі зерттеулер де жеке және ұйымдық шараларды біріктірудің маңызын көрсетеді (Yildirim N, Yesilbas H, Kantek F 2023;20). Сондықтан коммуникативтік дағдыларды дамыту жұмыс жүктемесін басқару, қауіпсіздік хаттамаларын енгізу және басшылықтың қолдауымен қатар жүзеге асырылғаны жөн.

5. Қазақстандағы зерттеу қажеттілігі және болашақ бағыттар

Қазақстанда мейіргерлердің кәсіби күйіп кетуі жөніндегі зерттеулер бар болғанымен, жанжалдық жағдайлардың әйел мейіргерлер мен пациент әйелдердің психоэмоционалдық жағдайымен байланысын бір мезгілде қарастыратын зерттеулерді кеңейту маңызды. Әсіресе амбулаториялық қабылдау жағдайында пациенттің күту уақыты, ақпараттың қолжетімділігі, мейіргердің коммуникациялық дағдылары және жанжал тәжірибесі арасындағы байланыстарды зерттеу қажет.

Болашақ зерттеулерде әйел мейіргерлер мен пациент әйелдерден алынған деректерді бөлек талдап, олардың тәжірибесін салыстыруға болады. Сауалнама әдісі жанжалдың жиілігі, оның себептері, эмоционалдық әсері және коммуникация сапасы туралы ақпарат жинауға мүмкіндік береді. Ал жартылай құрылымдалған сұхбат қатысушылардың жеке

тәжірибесін, жанжалдың субъективті мағынасын және қолданған шешу тәсілдерін тереңірек түсіндіруге көмектеседі.

Мұндай зерттеулерде этикалық талаптар сақталуы қажет: ерікті қатысу, ақпараттандырылған келісім, құпиялылық және қатысушының зерттеуден кез келген уақытта бас тарту құқығы қамтамасыз етілуі тиіс. Сондай-ақ нәтижелерді талдағанда жас, еңбек өтілі, жұмыс жүктемесі, медициналық ұйымның түрі және бұрынғы жанжал тәжірибесі сияқты ықтимал факторларды ескерген дұрыс.

Әдебиеттерді талдау жанжалдардың алдын алуда жеке коммуникациялық дағдылармен қатар ұйымдық саясат пен қызметкерлердің психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды екенін көрсетеді (World Health Organization. International Labour Office; 2002. Somani R, Muntaner C, Hillan E, Velonis AJ, Smith P. 2021; Yildirim N, Yesilbas H, Kantek F.2023). Осы бағыттағы жергілікті зерттеулер медициналық ұйымдарға профилактикалық бағдарламаларды әзірлеуге және мейіргерлер мен пациенттердің қажеттіліктерін ескеруге көмектесе алады.

Қорытынды

Ғылыми әдебиеттерді талдау медициналық көмек кезіндегі жанжалдық жағдайлар, құрметсіз қарым-қатынас және жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық әйел пациенттер мен әйел мейіргерлердің психоэмоционалдық әл-ауқатына қауіп төндіруі мүмкін екенін көрсетеді. Әйел пациенттер үшін жағымсыз медициналық тәжірибе мазасыздықпен, медициналық қызметке деген сенімнің төмендеуімен және кейбір жағдайларда психикалық денсаулықтың нашарлауымен байланысты болуы ықтимал. Әйел мейіргерлер үшін жұмыс орнындағы агрессия кәсіби стресс факторларының бірі болып, эмоционалдық қажу қаупін күшейтуі мүмкін. Қазақстанда алғашқы медициналық-санитариялық көмек қызметкерлері мен аурухана мейіргерлерінің кәсіби күйіп кетуіне қатысты зерттеулер жарияланған. Халықаралық метаталдау әйел медицина қызметкерлерінің жұмыс орнындағы зорлық-зомбылыққа ұшырауы елеулі мәселе екенін көрсетеді. Дегенмен бұл деректер жанжалдардың әйел пациенттер мен әйел мейіргерлердің денсаулығына тікелей себептік әсерін дәлелдемейді. Сондықтан мәселені Қазақстанның амбулаториялық ұйымдарында арнайы зерттеу қажет.

Жанжалдардың алдын алу үшін мейіргерлердің коммуникативтік құзыреттілігін дамыту, белсенді тыңдау мен эмпатия дағдыларын жетілдіру, пациенттерге ақпаратты түсінікті жеткізу және медициналық ұйымдарда қауіпсіз қарым-қатынас ортасын қалыптастыру ұсынылады. Сонымен бірге жұмыс жүктемесін оңтайландыру, жанжалдарды тіркеу мен қараудың қолжетімді рәсімдерін енгізу, қызметкерлерге психологиялық қолдау көрсету маңызды.

Осы шаралар мейіргер мен пациент арасындағы сенімді нығайтуға, медициналық көмектің адамға бағдарланған сипатын күшейтуге және жанжалдық жағдайлардың ықтимал теріс салдарын төмендетуге бағытталуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер

Jacques M, Chantry AA, Tebeka S, Evrard A, Doncarli A, Lelong N, Le Ray C; ENP2021 Study Group. Disrespectful Maternity Care and Postpartum Depression at 2 Months: A Population-

Based Study. BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology. 2026;133(4):751–760. doi: 10.1111/1471-0528.70093.

World Health Organization. Preventing violence against health workers. Available at: https://www.who.int/activities/preventing-violence-against-health-workers/preventing-violence-against-health-workers.

Ajuwa MP, Veyrier CA, Cousin Cabrolier L, Chassany O, Marcellin F, Yaya I, Duracinsky M. Workplace violence against female healthcare workers: a systematic review and meta-analysis. BMJ Open. 2024;14(8):e079396. doi: 10.1136/bmjopen-2023-079396.

Maxudova M, Ospanova D, Stavropoulou A, Alibekova L, Sultanova G, Veklenko G, Tobzhanova K. Burnout Among Hospital Nurses in Kazakhstan. Nursing Reports. 2025;15(3):92. doi: 10.3390/nursrep15030092.

International Labour Office, International Council of Nurses, World Health Organization, Public Services International. Framework Guidelines for Addressing Workplace Violence in the Health Sector. Geneva: International Labour Office; 2002. Available at: https://www.who.int/publications-detail-redirect/9221134466.

Lee S, Assimov M, Ignatiev Y, Bagiyarova F, Absatarova G, Kudaibergenova A, et al. Prevalence and factors of professional burnout among primary healthcare workers in the Republic of Kazakhstan: results of a national study. Georgian Medical News. 2024;(352–353):59–68. Available at: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/39441271/.

Somani R, Muntaner C, Hillan E, Velonis AJ, Smith P. A Systematic Review: Effectiveness of Interventions to De-escalate Workplace Violence against Nurses in Healthcare Settings. *Safety and Health at Work*. 2021;12(3):289–295. doi: 10.1016/j.shaw.2021.04.004.

Abukari K, Petrucka PM. A literature-based study of patient-centered care and communication in nurse-patient interactions: barriers, facilitators, and the way forward. *BMC Nursing*. 2021; 20:158. doi: 10.1186/s12912-021-00684-2.

Höglander J, Holmström IK, Lövenmark A, Van Dulmen S, Eide H, Sundler AJ. Registered nurse–patient communication research: An integrative review for future directions in nursing research. *Journal of Advanced Nursing*. 2023;79(2):539–562. doi: 10.1111/jan.15548.

Yildirim N, Yesilbas H, Kantek F. Interventions to reduce nurses' burnout: A systematic review and meta-analysis. *Japan Journal of Nursing Science*. 2023;20(4). doi: 10.1111/jjns.12542.

Li LZ, Yang P, Singer SJ, Pfeffer J, Mathur MB, Shanafelt T. Nurse Burnout and Patient Safety, Satisfaction, and Quality of Care: A Systematic Review and Meta-Analysis. *JAMA Network Open*. 2024;7(11). doi: 10.1001/jamanetworkopen.2024.43059.

Rizzo A, Yıldırım M, Öztekin GG, De Carlo A, Nucera G, Szarpak Ł, Zaffina S, Chirico F. Nurse burnout before and during the COVID-19 pandemic: a systematic comparative review. *Frontiers in Public Health*. 2023; 11: 1225431. doi: 10.3389/fpubh.2023.1225431.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ СИСТЕМЫ ПРИ СИСТЕМНОМ ОСТЕОПОРОЗЕ У ЖЕНЩИН: ВОЗРАСТНЫЕ, ЭНДОКРИННЫЕ И МЕТАБОЛИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL STATUS OF THE MAXILLOFACIAL SYSTEM IN WOMEN WITH SYSTEMIC OSTEOPOROSIS: AGE-RELATED, ENDOCRINE, AND METABOLIC ASPECTS

Gulfiya TELEUKHANOVA
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, ORCID: 0009-0001-6428-2997

Karlygash KURYSHZHANOVA
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, | ORCID: 0009-0006-6511-1854

Arailym AKBERDY
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, | ORCID: 0009-0002-3654-7879

Inkar KAIPBEK
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, | ORCID: 0009-0006-9167-4722

1. Введение

Развитие остеопороза приводит к количественной деградации и качественному ухудшению костной ткани, повышая ее хрупкость и склонность к переломам. В женской популяции наиболее резкая интенсификация резорбтивных процессов происходит после угасания функции яичников, когда падение уровня эстрогенов разрушает естественный баланс костного ремоделирования.

На структурно-функциональное состояние челюстно-лицевой системы воздействуют как системные параметры костного метаболизма, так и локальные факторы полости рта. В связи с этим изменения альвеолярного отростка и кортикальной пластинки нижней челюсти не обусловлены исключительно системной МПК: критическую роль играют локальное воспаление, формирование микробной биопленки, особенности окклюзионной нагрузки, уровень гигиены, фактор курения и характер проводимого лечения.

По данным метааналитической оценки 28 исследований, у женщин с постменопаузальным остеопорозом существенно чаще выявлялись неблагоприятные клинические показатели: глубокие пародонтальные карманы, выраженная потеря прикрепления, рецессии десневого края и повышенная кровоточивость (Qi J. et al., Heliyon, 2023).

Указанные результаты следует интерпретировать как параллельную ассоциацию системных и местных патологических процессов. Они не доказывают наличие

изолированной и прямой причинно-следственной связи между остеопорозом и поражениями пародонтального комплекса.

2. Цель исследования

Систематизировать и обобщить современные научные данные о том, как расстройства костно-минерального обмена отражаются на челюстно-лицевой системе у женщин с учетом их возраста, гормонального статуса, периодов беременности и лактации, наступления постменопаузы, сопутствующих заболеваний щитовидной железы и пародонтальных патологий.

3. Материалы и методы Данная работа представляет собой аналитический обзор современной профильной литературы

Основной массив проанализированных источников опубликован в период 2023–2026 гг. Подходы к проведению пародонтологической терапии систематизированы на основе клинического руководства EFP S3 (Sanz M. et al., 2020), а современные принципы классификации ранних быстропрогрессирующих поражений пародонта — по публикации Graças Y.T.D. et al. (2026).

При отборе и сопоставлении научной информации учитывались гормональный статус и возраст пациенток, метаболические и эндокринные нарушения, уровни МПК, клинические параметры пародонта, данные лучевой диагностики, а также схемы консервативного ведения и фармакотерапии.

4. Результаты и обсуждение

4.1. Возрастные особенности костного обмена у женщин

Процессы костного ремоделирования протекают непрерывно, однако у женщин их интенсивность резко меняется в зависимости от возраста и эндокринного статуса, сдвигая равновесие между остеогенезом и резорбцией (Nishiura M. et al., Journal of Bone and Mineral Metabolism, 2025).

Ключевым регулятором этого равновесия выступает уровень эстрогенов. Наступление менопаузы и сопутствующий дефицит эстрогенной стимуляции провоцируют ускоренную потерю костной массы (Qi J. et al., Heliyon, 2023).

В репродуктивном возрасте костный метаболизм демонстрирует относительную стабильность. Напротив, вынашивание плода и последующее грудное вскармливание требуют физиологической перестройки обмена кальция для полного покрытия минеральных потребностей растущего организма (Nishiura M. et al., Journal of Bone and Mineral Metabolism, 2025).

В постменопаузе физиологический баланс ремоделирования смещается в сторону резорбтивных процессов, что ведет к неуклонному снижению показателей МПК (Qi J. et al., Heliyon, 2023).

Именно по этой причине период постменопаузы представляет собой критически важный этап как для динамической оценки скелета в целом, так и для своевременного выявления патологических сдвигов в челюстно-лицевой области (Qi J. et al., Heliyon, 2023).

4.2. Беременность, лактация и кальциевый обмен

В гестационный период физиологическая потребность в кальции существенно возрастает, поскольку этот микроэлемент расходуется на построение и минерализацию

костной ткани плода (Gerede A. et al., Medicina, 2025; Nishiura M. et al., Journal of Bone and Mineral Metabolism, 2025).

Компенсация возросших затрат достигается за счет сложных физиологических механизмов: возрастает всасывание кальция в кишечнике, меняется эндокринная регуляция и перестраивается минеральный обмен костей (Nishiura M. et al., Journal of Bone and Mineral Metabolism, 2025).

Систематический обзор Gerede A. et al., обобщивший 34 клинических исследования, показал, что адекватный прием кальция при беременности ассоциирован со снижением риска гестационной гипертензии и преэклампсии, уменьшением вероятности преждевременных родов, пролонгированием гестации и улучшением параметров МПК матери в послеродовом периоде (Medicina, 2025).

Необходимость в дополнительных дозировках кальция определяется строго индивидуально, с учетом его поступления с рационом и клинической картины (Gerede A. et al., 2025).

Естественную адаптацию костного обмена во время беременности и лактации следует четко разграничивать с патологической остеопенией (Nishiura M. et al., 2025).

Таким образом, факт вынашивания плода или кормления грудью сам по себе не является критерием наличия остеопороза (Nishiura M. et al., 2025).

4.3. Постменопауза и изменения нижней челюсти

Постменопаузальный период напрямую связан с высоким риском падения МПК; параллельно у этой категории пациенток часто прогрессируют патологические изменения в пародонте.

Дефицит эстрогенов нарушает равновесие костного ремоделирования, создавая благоприятный фон для доминирования остеокластической резорбции (Qi J. et al., Heliyon, 2023).

В стоматологической диагностике особое внимание уделяется кортикальному слою нижней челюсти, так как при снижении системной МПК его структура также подвергается изменениям.

Толщина и радиоморфометрические показатели нижнечелюстного кортикального слоя рассматриваются учеными как чувствительные маркеры системного снижения МПК.

Вместе с тем нижняя челюсть испытывает уникальную функциональную нагрузку, поэтому обнаруженные в ней локальные перестройки нельзя напрямую экстраполировать на весь скелет; их значение носит в первую очередь скрининговый характер (Heuchert J. et al., Osteoporosis International, 2024).

4.4. Диагностика

DXA-денситометрия: Референсным и самым точным методом количественного измерения МПК остается двухэнергетическая рентгеновская абсорбциометрия (DXA). Стоматологические снимки помогают сформировать группу риска, но не замещают собой денситометрию (Heuchert J. et al., 2024).

Радиоморфометрия и ортопантомография: При анализе ОПТГ изучению подвергается структура кортикального слоя нижней челюсти с вычислением радиоморфометрических индексов, включая MCW, MCI и PMI (Heuchert J. et al., 2024; Khorasani M. et al., 2025). Эти показатели помогают заподозрить снижение МПК и

отобрать больных для профильного обследования, хотя сами по себе не являются основанием для постановки диагноза «остеопороз» (Heuchert J. et al., 2024). Заметное истончение кортикальной пластинки на панорамном снимке должно служить поводом для направления пациентки на DXA (Heuchert J. et al., 2024).

Искусственный интеллект в диагностике: Анализ панорамных рентгенограмм с помощью алгоритмов ИИ показывает высокую точность: в метаанализах чувствительность выявления остеопороза достигала 87,92%, а специфичность — 81,93% (Ghasemi N. et al., 2025). Для нейросетей глубокого обучения зафиксирован широкий диапазон площади под кривой AUC (66,8–99,8%) при средних показателях чувствительности и специфичности на уровне 80% и 92% (Tarighatnia A. et al., BMC Medical Imaging, 2025). Следовательно, ИИ рационально внедрять как первичный скрининговый инструмент, тогда как окончательная верификация остеопении требует выполнения DXA (Ghasemi N. et al., 2025).

4.5. Ювенильный пародонтит и состояние костной ткани

Обозначение «ювенильный пародонтит» сегодня относится к исторической терминологии. В современной классификационной системе раннее быстропрогрессирующее поражение у молодых пациентов квалифицируют как пародонтит Grade C с молярно-резцовым паттерном.

Для этой патологии характерна стремительная утрата пародонтального прикрепления и выраженное разрушение альвеолярной кости, локализованное преимущественно в области первых моляров и резцов (Graças Y.T.D. et al., 2026).

В обзоре Hung M. et al. (пациенты до 40 лет) среди факторов риска тяжелого пародонтита назывались низкая МПК, избыточный вес и курение, хотя авторы подчеркнули ограниченность доказательной базы (Journal of Clinical Medicine, 2023).

Метаанализ биомаркеров при stage III, grade C с молярно-резцовым паттерном подтвердил преемственность данного диагноза с ранее применявшимися терминами «локализованный ювенильный» и «локализованный агрессивный пародонтит» (Clinical Oral Investigations, 2023). Для заболевания характерно раннее поражение мягких тканей и костной основы (Clinical Oral Investigations, 2023).

Наличие такого пародонтита не является изолированным критерием остеопороза, однако стремительная утеря костной ткани в молодом возрасте может сочетаться со снижением МПК, что требует учета системных факторов (Hung M. et al., Journal of Clinical Medicine, 2023).

В актуальной клинической практике устаревшему понятию «ювенильный пародонтит» соответствует формулировка: пародонтит стадии III, степени C с молярно-резцовым паттерном.

Среди его проявлений выделяют раннюю утрату прикрепления, формирование глубоких карманов, кровоточивость, подвижность зубов и резорбцию альвеолярного отростка в зоне моляров и резцов (Clinical Oral Investigations, 2023).

Для объективной оценки мягких тканей применяют десенометрию: с ее помощью определяют положение десневого края, глубину рецессии, а также ширину и высоту кератинизированной десны. Повторные измерения помогают контролировать динамику процесса (Sanz M. et al., Journal of Clinical Periodontology, 2020).

Пародонтальное зондирование выполняют в нескольких точках около каждого зуба. В пародонтограмму заносят глубину карманов, кровоточивость при зондировании (BOP) и клиническую потерю прикрепления (CAL).

У молодых женщин с быстропрогрессирующей деструкцией при первичной диагностике необходимо фиксировать глубину карманов, CAL, BOP, степень рецессии, параметры десенометрии, подвижность зубов и уровень альвеолярной кости (Modin C. et al., 2024; Sanz M. et al., 2020).

Даже тяжелая ранняя деструкция не считается самостоятельным доказательством остеопороза, однако обязывает врача обследовать системный костный статус (Hung M. et al., 2023).

4.6. Заболевания щитовидной железы и состояние пародонта

Патологии щитовидной железы выделяют как независимый эндокринный модификатор, влияющий одновременно на костный метаболизм и ткани пародонта.

Согласно научным данным, тиреоидная дисфункция ассоциирована с более тяжелыми поражениями пародонтального комплекса (Ortarzewska M. et al., 2024).

В частности, патология щитовидной железы приводит к увеличению глубины карманов, нарастанию потери прикрепления и прогрессированию резорбции альвеолярной кости (Jakonyte A. et al., 2024).

В связи с этим тиреоидные нарушения важно рассматривать как самостоятельный модифицирующий фактор состояния пародонта и костей.

Обследование пародонта включает фиксацию глубины зондирования, величины CAL, кровоточивости, рецессий и подвижности зубов.

При десенометрии фиксируют положение края десны, размер рецессии и ширину кератинизированной ткани, используя повторные замеры для отслеживания результатов.

Консервативная пародонтальная терапия включает обучение гигиене, профессиональную гигиену полости рта и механическую обработку поверхностей корней в поддесневой зоне (Sanz M. et al., 2020).

При остеопорозе базовое ведение предусматривает достаточный прием кальция, устранение дефицита витамина D и физические нагрузки (Nishiura M. et al., 2025; Gerede A. et al., 2025).

5. Практическое значение

Для практического здравоохранения наибольшую ценность имеют постменопаузальный статус, тяжесть пародонтальных поражений, наличие раннего пародонтита Grade C и радиоморфометрические маркеры снижения МПК (Qi J. et al., 2023; Graças Y.T.D. et al., 2026; Heuchert J. et al., 2024).

При наличии рентгенологических или клинических признаков системной остеопении окончательный диагноз устанавливают с помощью DXA (Heuchert J. et al., Osteoporosis International, 2024).

6. Интегрированный клинический алгоритм

Этап 1. Сбор анамнеза: фиксация возраста, менопаузального статуса и сопутствующей эндокринной патологии (Qi J. et al., 2023; Ortarzewska M. et al., 2024).

Этап 2. Пародонтологический осмотр: определение глубины зондирования, CAL, BOP, рецессий, параметров десенометрии, подвижности зубов и утери альвеолярной кости (Sanz M. et al., 2020).

Этап 3. Лучевая диагностика: проведение ОПТГ с расчетом радиоморфометрических индексов нижней челюсти; при подозрении на остеопению — направление на DXA (Heuchert J. et al., 2024).

Этап 4. Оценка эндокринного статуса, с акцентом на тиреоидную патологию (Ortarzewska M. et al., 2024; Jakonyte A. et al., 2024).

Этап 5. Проведение механической пародонтальной терапии и контроль гигиены; при нарушениях костного метаболизма — назначение кальция, коррекция уровня витамина D и физическая активность (Sanz M. et al., 2020; Nishiura M. et al., 2025).

Стоматологические проявления способны отражать системные сдвиги костного обмена, особенно у женщин в постменопаузе (Qi J. et al., 2023).

Беременность и лактация сопровождаются адаптацией кальциевого обмена и сами по себе не служат доказательством остеопороза (Gerede A. et al., 2025; Nishiura M. et al., 2025).

Лечение пародонтита базируется на контроле гигиены, профессиональной чистке и поддесневой механической обработке корней (Sanz M. et al., 2020).

Базовая терапия остеопороза включает адекватное поступление кальция, нормализацию уровня витамина D и регулярные физические нагрузки (Nishiura M. et al., 2025; Gerede A. et al., 2025).

7. Заключение

У женщин с системным остеопорозом (особенно в постменопаузе) могут выявляться патологические изменения челюстно-лицевой системы. ОПТГ, радиоморфометрические индексы и ИИ-модели служат инструментами первичного скрининга и не заменяют DXA. В отношении молодых пациенток следует использовать термин «пародонтит Grade C с молярно-резцовым паттерном», сохраняя понятие «ювенильный пародонтит» только как исторический аналог.

Консервативное лечение пародонтита включает контроль индивидуальной гигиены, профессиональную чистку зубов и поддесневую механическую обработку корней. Базовое лечение остеопороза требует обеспечения организма кальцием, коррекции дефицита витамина D и физической активности.

8. Литература

Hung M, Kelly R, Mohajeri A, et al. Factors Associated with Periodontitis in Younger Individuals: A Scoping Review. *Journal of Clinical Medicine*. 2023;12:6442.

Modin C, Dolk Rinon C, Faham A, et al. Periodontitis in young individuals: Important factors for disease progression. *Journal of Clinical Periodontology*. 2024;51(1):74–85. doi:10.1111/jcpe.13884.

Biomarkers for diagnosis of stage III, grade C with molar incisor pattern periodontitis in children and young adults: a systematic review and meta-analysis. *Clinical Oral Investigations*. 2023;27:4929–4955. doi:10.1007/s00784-023-05169-x.

Heuchert J, Kozieł S, Spinek AE. Radiomorphometric indices of the mandible as indicators of decreased bone mineral density and osteoporosis – meta-analysis and systematic review. *Osteoporosis International*. 2024;35(3):401–412. doi:10.1007/s00198-023-06949-7.

Ortarzewska M, Nijakowski K, Jankowski J, et al. Periodontal disease in patients with thyroid diseases: A systematic review with meta-analysis. *Advances in Medical Sciences*. 2024;69(2):289–295. doi:10.1016/j.advms.2024.06.003.

Jakonyte A, Pliavga V, Juodzbalys G. A Comprehensive Analysis of the Association between Thyroid Dysfunctions and Periodontal Health: Systematic Review. *Journal of Oral & Maxillofacial Research*. 2024;15(4):e1. doi:10.5037/jomr.2024.15401.

Khadivi G, Akhtari A, Sharifi F, et al. Diagnostic accuracy of artificial intelligence models in detecting osteoporosis using dental images: a systematic review and meta-analysis. *Osteoporosis International*. 2025;36(1):1–19. doi:10.1007/s00198-024-07229-8.

Ghasemi N, Rokhshad R, Zare Q, et al. Artificial intelligence for osteoporosis detection on panoramic radiography: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Dentistry*. 2025; 156: 105650. doi: 10.1016/j.jdent.2025.105650.

Gerede A, Papasozomenou P, Stavros S, et al. Calcium Supplementation in Pregnancy: A Systematic Review of Clinical Studies. *Medicina*. 2025;61(7):1195. doi:10.3390/medicina61071195.

Joseph B, Thomas JT, Porwal P, et al. Low bone density and periodontal disease in postmenopausal women: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Family Medicine and Primary Care*. 2025;14(12):4955–4966. doi: 10.4103/jfmpc.jfmpc_1595_24.

Liu F, Wang X, He Y, et al. Jaw osteoporosis: Challenges to oral health and emerging perspectives of treatment. *Biomedicine & Pharmacotherapy*. 2024; 177: 116995. doi: 10.1016/j.biopha.2024.116995.

Nishiura M, et al. Bone Metabolic Changes and Osteoporosis During Pregnancy and Lactation: A View from Dental Medicine. *Journal of Bone and Mineral Metabolism*. 2025;43(5):412–425.

Qi J, Chen J, Pang Y, et al. Association between periodontal disease and osteoporosis in postmenopausal women: A systematic review and meta-analysis. *Heliyon*. 2023;9(11):e20922. doi: 10.1016/j.heliyon.2023.e20922.

Sanz M, Herrera D, Kebschull M, et al. Treatment of stage I–III periodontitis—The EFP S3 level clinical practice guideline. *Journal of Clinical Periodontology*. 2020;47(Suppl 22):4–60. doi:10.1111/jcpe.13290.

Graças YTD, Miguel MMV, Casarin RCV, Santamaria MP, Mishra P, Shaddox LM. Grade C molar-incisor pattern periodontitis classification and its challenges. *Journal of Periodontology*. 2026;97(9):1885–1899. doi:10.1002/jper.70119.

Khorasani M, Sheikholeslami H, Rastegari S, Javadi A, Poorsoleiman T, Tofangchiha M. Radiomorphometric Indices of the Mandible as a Screening Tool for Osteoporosis. *Journal of Craniomaxillofacial Research*. 2025;12(2). doi:10.18502/jcr.v12i2.19970.

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПАТОЛОГИИ СЛЮННЫХ ЖЕЛЕЗ У ЖЕНЩИН: ДИНАМИКА ГОСПИТАЛИЗАЦИИ В ОТДЕЛЕНИЯХ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ХИРУРГИИ ГКБ №5 Г. АЛМАТЫ ЗА 2023–2025 ГГ

GENDER CHARACTERISTICS OF SALIVARY GLAND PATHOLOGY IN WOMEN: DYNAMICS OF HOSPITALIZATION IN THE MAXILLOFACIAL SURGERY DEPARTMENTS OF CITY CLINICAL HOSPITAL 5, ALMATY, 2023–2025

Mirzakulova ULMEKEN
Professor, DMS, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID 0000-0001-7834-3810

Urazhanova ALIMA
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID 0009-0004-2326-3740

Omarova DINA
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID 0009-0009-7021-1886

Vlassov ROMAN
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Otorhinolaryngology, Department of Pediatrics, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID 0009-0000-6369-6509

Аннотация

Введение. Заболевания слюнных желез (СЖ) занимают значимое место в структуре патологии челюстно-лицевой области и включают воспалительные процессы и новообразования.
Цель исследования. Изучить динамику и структуру пациентов с патологией СЖ, госпитализированных в отделения челюстно-лицевой хирургии ГКБ №5 г. Алматы в 2023–2025 гг., с акцентом на гендерные особенности.
Материалы и методы. Проведён ретроспективный анализ 10 943 историй болезни пациентов, из которых 704 (6,4%) были госпитализированы с патологией СЖ. Анализировались пол, характер госпитализации (экстренная или плановая), локализация патологического процесса и продолжительность лечения. Использованы методы описательной статистики.
Результаты. Доля пациентов с заболеваниями СЖ оставалась стабильной: 6,3% (n=221) в 2023 г., 6,6% (n=247) в 2024 г. и 6,3% (n=236) в 2025 г. Средняя продолжительность лечения составила 4,7±0,2 койко-дня. В 2025 г. преобладали абсцессы СЖ — 55,9% (n=132) и доброкачественные новообразования — 40,2% (n=95). Женщины преобладали среди пациентов с патологией СЖ во все годы наблюдения: 58,4% в 2023 г., 60,7% в 2024 г. и 55,1% в 2025 г.; суммарно — 58,1% (n=409). При плановых госпитализациях наиболее часто выявлялась патология околоушной СЖ. Доля женщин среди этих пациентов

составила 54,0% в 2023 г., 75,8% в 2024 г. и 69,2% в 2025 г. При экстренных госпитализациях женщины преобладали в 2023–2024 гг., тогда как в 2025 г. отмечено практически равное распределение по полу.
Выводы. Доля заболеваний СЖ в структуре госпитализаций ЧЛХ оставалась стабильной в течение 2023–2025 гг. Во все годы исследования отмечалось преобладание женщин, при этом наиболее выраженное гендерное различие наблюдалось среди пациентов с плановой патологией околоушной СЖ.

Ключевые слова: слюнные железы, заболевания слюнных желез, челюстно-лицевая хирургия, госпитализация, гендерные особенности.

Abstract

Introduction. Salivary gland diseases (SGDs) represent a significant part of maxillofacial pathology and include inflammatory processes and neoplasms.
Objective. To study the dynamics and sex distribution of patients with salivary gland pathology hospitalized in the maxillofacial surgery departments of City Clinical Hospital No. 5 in Almaty during 2023–2025, with a focus on gender characteristics.
Materials and Methods. A retrospective analysis was conducted of 10,943 medical records, including 704 (6.4%) patients hospitalized with salivary gland pathology. The analysis included sex, type of hospitalization (emergency or elective), localization of the pathological process, and duration of inpatient treatment. Descriptive statistical methods were used.
Results. The proportion of patients with salivary gland diseases remained stable: 6.3% (n=221) in 2023, 6.6% (n=247) in 2024, and 6.3% (n=236) in 2025. The mean duration of inpatient treatment was 4.7±0.2 bed-days. In 2025, salivary gland abscesses (55.9%, n=132) and benign neoplasms (40.2%, n=95) predominated. Women predominated among patients with salivary gland pathology throughout the study period: 58.4% in 2023, 60.7% in 2024, and 55.1% in 2025, with an overall proportion of 58.1% (n=409). Among elective hospitalizations, parotid salivary gland pathology was most frequently observed. Women accounted for 54.0% of these patients in 2023, 75.8% in 2024, and 69.2% in 2025. Among emergency hospitalizations, women predominated in 2023–2024, whereas in 2025 the sex distribution was nearly equal.
Conclusions. The proportion of salivary gland diseases among patients hospitalized in the maxillofacial surgery departments remained stable during 2023–2025. Women predominated throughout the study period, with the most pronounced sex difference observed among patients with elective parotid salivary gland pathology.

Keywords: salivary glands, salivary gland diseases, maxillofacial surgery, hospitalization, gender characteristics.

Введение

Заболевания слюнных желез (СЖ) занимают значимое место в структуре заболеваний челюстно-лицевой области, нередко (от 3 до 24%) встречаются в практике челюстно-лицевых хирургов и стоматологов-хирургов (Афанасьев В.В. и др., 2015).

Цель исследования. Изучить динамику, структуру пациентов с патологией слюнных желез по данным годовых отчетов отделений челюстно-лицевой хирургии ГКБ№5 г. Алматы за период 2023–2025 гг.

Материалы и методы исследования. Проведён ретроспективный анализ 10 943 историй болезни пациентов, находившихся на стационарном лечении в отделениях челюстно-лицевой хирургии (ЧЛХ) г. Алматы за 2023-2025 гг. Из 10 943 пациентов 704 (6,4%) были госпитализированы с патологией слюнных желез. Анализировались структура пациентов, характер госпитализации (экстренная или плановая), локализация патологического процесса и продолжительность стационарного лечения. Период: с 1 января 2023 г. по 31 декабря 2025г. Критерии включения: все госпитализации с заболеваниями СЖ, соответствующие выбранным кодам МКБ-10. Единица анализа: случай госпитализации. Систематизация и первичная обработка данных проводились в программе Microsoft Excel 2019. Для статистического анализа использовались методы описательной статистики с определением абсолютных (n) и относительных (%) показателей, а также средних арифметических значений.

Результаты исследования. За исследуемый период доля пациентов с заболеваниями слюнных желез среди всех госпитализированных в отделения челюстно-лицевой хирургии по годам существенно не менялась. Так, в 2023 г. она составила 6,3% (n = 221), в 2024 г. - 6,6% (n = 247), в 2025 г. - 6,3% (n = 236) (рисунок №1). Средняя продолжительность стационарного лечения составляла 4,7±0,2 койко-дня.

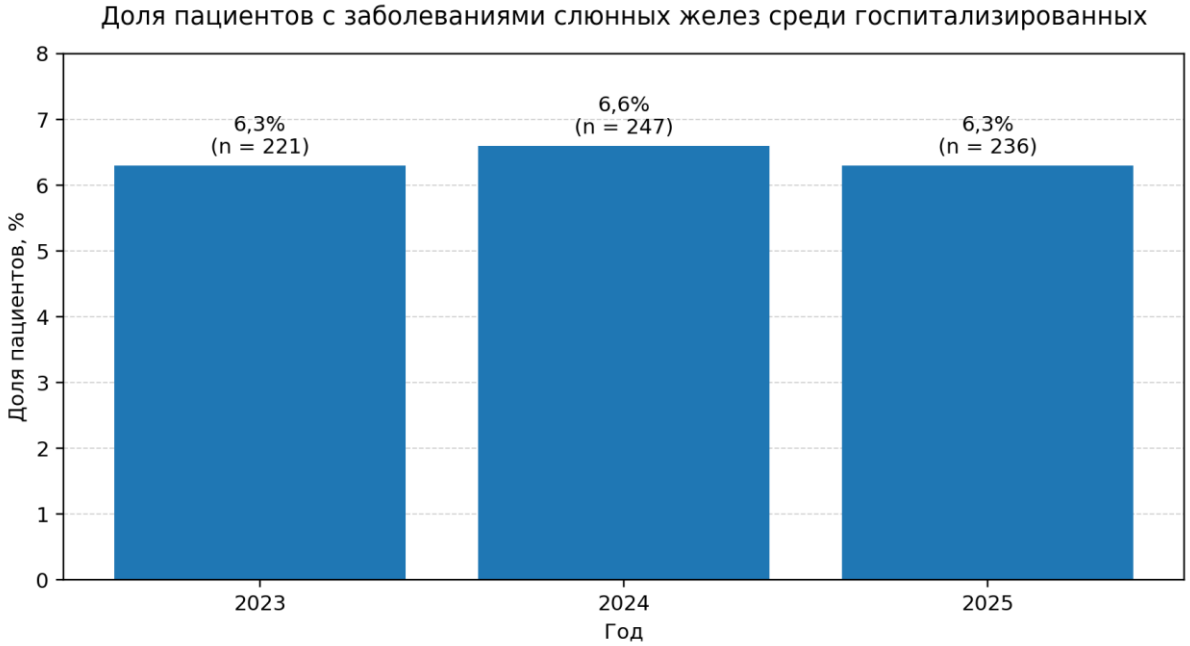

Рисунок №1 - Доля пациентов с заболеваниями слюнных желез среди всех госпитализированных в отделения ЧЛХ в 2023–2025 гг.

Анализ структуры заболеваний слюнных желез за 2025 год демонстрирует преобладание двух основных групп патологий: острых гнойно-воспалительных процессов и

доброкачественных новообразований. Всего в 2025 году с патологией слюнных желез было госпитализировано 236 пациентов (6,3% от общего числа госпитализированных) (таблица №1).

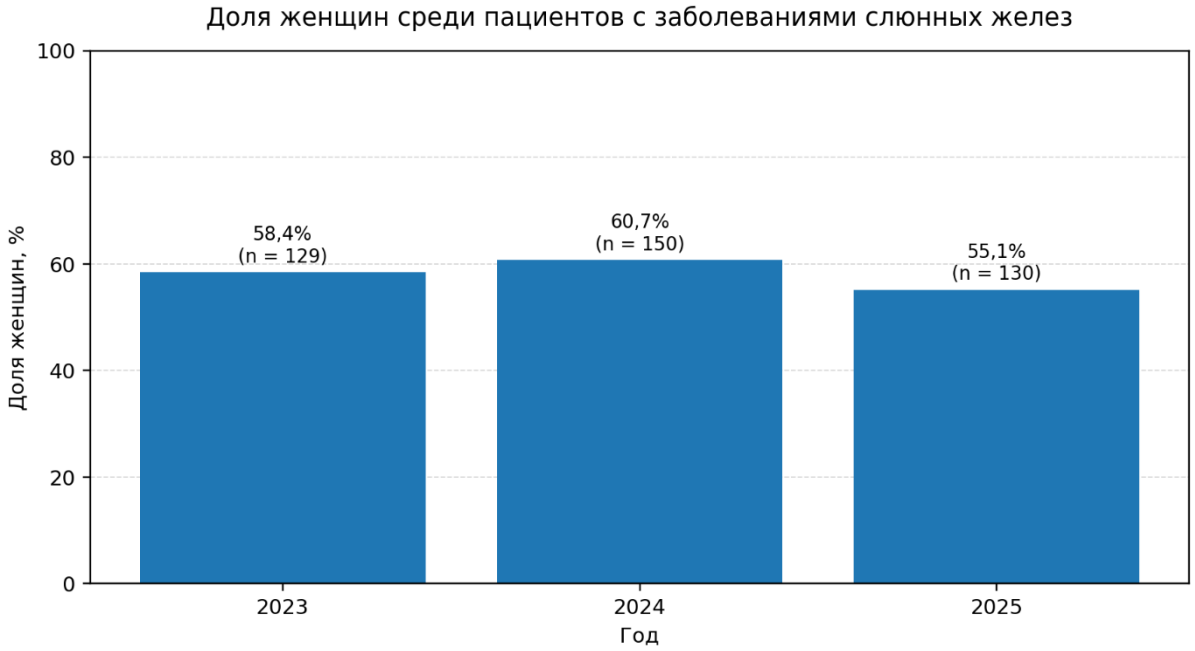
Таблица №1 - Структура заболеваемости по нозологическим группам.

Нозология	МКБ-10	Кол-во (абс.)	Доля (%)
Абсцесс слюнной железы	K11.3	132	55,9%
Доброкачественное новообразование околоушной слюнной железы	D11.0	52	22,0%
Доброкачественное новообразование других больших слюнных желез	D11.7	43	18,2%
Сиалоденит	K11.2	5	2,1%
Мукоцеле слюнной железы	K11.6	3	1,3%
Свищ слюнной железы	K11.4	1	0,5%
Итого		236	100,0%

Как видно из таблицы 1 среди пациентов преобладают острые гнойно-воспалительные процессы слюнных желез: абсцессы слюнных желез (K11.3) составляют больше половины всех случаев - 55,9% (132 пациента). Высокая доля ургентной патологии может свидетельствовать либо об осложненном течении предшествующих сиаладенитов, либо о запоздалом обращении пациентов за медицинской помощью. Имеется высокий удельный вес новообразований: Суммарно доброкачественные опухоли (D11.0 и D11.7) занимают 40,2% в общей структуре (95 человек). При этом опухоли околоушной слюнной железы встречаются чаще (54,7% от всех новообразований), чем поражения других больших слюнных желез (45,3%). Определяется низкая доля пациентов с хроническим сиаладенитом и кистами слюнных желез: сиаладениты (K11.2), мукоцеле (K11.6) и свищи слюнных желез (K11.4) суммарно составляют лишь 3,8% (9 случаев).

).№2).

Рисунок №2 - Доля женщин среди пациентов с заболеваниями слюнных желез в 2023–2025 гг.

При анализе плановых госпитализаций наиболее часто выявлялась патология околоушной слюнной железы (ОСЖ). Её доля составила 62,4% (n = 63) в 2023 г., 55,5% (n = 66) в 2024 г. и 54,7% (n = 52) в 2025 г. Среди пациентов с плановой патологией ОСЖ доля женщин составила 54,0% (n = 34) в 2023 г., 75,8% (n = 50) в 2024 г. и 69,2% (n = 36) в 2025 г..

Среди пациентов, госпитализированных в экстренном порядке, доля женщин составила 63,3% (n = 76) в 2023 г. и 58,6% (n = 75) в 2024 г. В 2025 г. отмечено практически равное распределение по полу: мужчины составили 50,4% (n = 71), женщины - 49,6% (n = 70).

Обсуждение. В исследуемом периоде (2023–2025 гг.) доля госпитализаций пациентов с заболеваниями слюнных желез (СЖ) среди всех пациентов отделений челюстно-лицевой хирургии ГКБ № 5 г. Алматы оставалась относительно стабильной и составляла 6,3–6,6%. В нозологической структуре за 2025 г. преобладали острые гнойно-воспалительные процессы - абсцессы слюнных желез составили 55,9% (n = 132). Столь высокий удельный вес ургентной патологии свидетельствует о поздней обращаемости пациентов за специализированной помощью. Доброкачественные новообразования составили 40,2% (n = 95). Преобладание поражений околоушной слюнной железы (54,7% от всех опухолей) согласуется с данными литературы, согласно которым большинство доброкачественных новообразований больших слюнных желез локализуются именно в околоушной железе (Pinkston & Cole, 1999; Zhan et al., 2016). В общей когорте пациентов преобладали женщины - 58,1% (n = 409), что согласуется с данными международных

исследований, подчёркивающих превалирование женщин среди больных с доброкачественными новообразованиями слюнных желез (Guzzo et al., 2010; Pinkston & Cole, 1999). Наличие выраженного полового диморфизма с преобладанием женщин (до 75,8% при плановой патологии околоушной СЖ) в современной литературе связывают с особенностями гормонального профиля и экспрессией рецепторов к половым гормонам (Agha-Hosseini & Garebaghi, 2021).

В структуре экстренных госпитализаций доля женщин уменьшилась с 63,3% в 2023 г. до 49,6% в 2025 г., когда распределение по полу практически сравнялось (50,4% мужчин и 49,6% женщин).

К ограничениям исследования относятся его ретроспективный одноцентровой характер, а также отсутствие данных о гистологической верификации опухолей и сопутствующих соматических заболеваниях у пациентов.

Выводы

Пациенты с заболеваниями слюнных желез составили стабильную долю в структуре госпитализаций отделений ЧЛХ в течение 2023–2025 гг., без выраженной динамики (6,3–6,6%). Средняя продолжительность стационарного лечения составила 4,7±0,2 койко-дня.

Среди пациентов с патологией слюнных желез во все годы исследования преобладали женщины; их общая доля за 2023-2025 гг. составила 58,1% (n= 409).

При плановой госпитализации наиболее часто встречалась патология околоушной слюнной железы. В этой группе также преобладали женщины, особенно в 2024 г., когда их доля достигла 75,8% (n = 50).

Отмечена тенденция к изменению половой структуры среди экстренно госпитализированных больных: от преобладания женщин в 2023–2024 гг. (63,3% и 58,6%) к паритетному распределению по полу в 2025 г. (49,6% женщин и 50,4% мужчин).

Ключевые слова: слюнные железы, заболевания слюнных желез, челюстно-лицевая хирургия, госпитализация, гендерные особенности.

Список литературы

Agha-Hosseini, F., & Garebaghi, N. (2021). Sex hormones and salivary gland disorders: A comprehensive review. Journal of Oral Pathology & Medicine, 50(4), 341–349. https://doi.org/10.1111/jop.13145

Guzzo, M., Locati, L. D., Prott, F. J., Gatta, G., McGurk, M., & Licitra, L. (2010). Major and minor salivary gland tumors. Critical Reviews in Oncology/Hematology, 74(2), 134–148. https://doi.org/10.1016/j.critrevonc.2009.10.004

Pinkston, J. A., & Cole, P. (1999). Incidence rates of salivary gland tumors: Results from a population-based study. Otolaryngology–Head and Neck Surgery, 120(6), 834–840. https://doi.org/10.1016/S0194-5998(99)70323-2

Zhan, K. Y., Khaja, S. F., Flack, A. B., & Day, T. A. (2016). Benign parotid tumors. Otolaryngologic Clinics of North America, 49(2), 327–342. https://doi.org/10.1016/j.otc.2015.10.005

Афанасьев В.В. [1], Винокурова О. Ю.[2], Ордашев Х. А.[3], Абдусаламов А. О. [1], Гитихмаев Ю. М. [1] Анализ заболеваний слюнных желез по данным клиники хирургической стоматологии челюстно-лицевого госпиталя ветеранов войн г. Москвы. - Российский стоматологический журнал, №3, 2015. – С.27-29.

ҚЫЗДАР МЕН ӘЙЕЛДЕРДЕГІ ЖАҚ-БЕТ АЙМАҒЫНЫҢ АКТИНОМИКОЗЫ: КЛИНИКАЛЫҚ КӨРІНІСТЕРІ, ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ACTINOMYCOSIS OF THE MAXILLOFACIAL REGION IN GIRLS AND WOMEN: CLINICAL MANIFESTATIONS AND FEATURES

Karlygash KURYSHZHANOVA
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID: 0009-0006-6511-1854

Aruzhan IBRAIHAN
Studen, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0008-5670-7693

Balzhan NADIROVA
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0002-8475-2615

Sanimai KALDYBAI
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry,
Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 000900019197-8316

Аңдатпа

Кіріспе. Жақ-бет аймағының актиномикозы — ауыз қуысының қалыпты микрофлорасы құрамында кездесетін *Actinomyces* туысына жататын саңырауқұлақтар тіндерге енуі нәтижесінде дамитын созылмалы инфекциялық арнайы қабынулық ауру. Патологиялық үдеріс баяу өрбіп, зақымдалған аймақта тығыз инфильтраттың қалыптасуымен, тіндердің фиброздық өзгерістерімен және кейіннен жыланкөзден(жылғадан) ірің бөліну түзілуімен сипатталады. Аурудың бастапқы клиникалық белгілері абсцесс, флегмона, лимфаденит және созылмалы одонтогенді инфекция белгілеріне ұқсас болуы мүмкіндіктен, дифференциалды диагностика жүргізуді қиындатады.

Мақсаты. Жақ-бет аймағы актиномикозының негізгі клиникалық белгілерін жүйелеу, сондай-ақ қыздар мен әйелдердегі аурудың ерекшеліктерін, соның ішінде жүктілік кезеңіндегі диагностикалық және емдік аспектілерін сипаттау.

Материалдар мен әдістер. Жақ-бет аймағы мен ауыз қуысы актиномикозының клиникалық көріністеріне, диагностикалық белгілеріне және қыздар мен әйелдердегі аурудың ерекшеліктеріне арналған қазіргі әдебиет деректеріне талдау жүргізілді. Аурудың жергілікті және жалпы белгілері, дифференциалды диагностикасы, микробиологиялық және морфологиялық зерттеу әдістерінің маңызы қарастырылды.

Нәтижелері. Жақ-бет аймағы мен ауыз қуысы актиномикозының негізгі клиникалық белгісі — ұзақ уақыт сақталатын тығыз инфильтрат, көктелген көрпе тәрізді, күлгін көкшіл түсті. Зақымдалған аймақта ісіну мен тіндердің тығыздалуы біртіндеп күшейіп, үдеріс қоршаған анатомиялық құрылымдарға таралуы мүмкін. Аурудың кейінгі кезеңдерінде теріге немесе ауыз қуысының шырышты қабатына ашылатын жыланкөздер қалыптасып, олардан ірің тәрізді бөлінді анықталады. Жалпы интоксикациялық белгілер көбіне жергілікті өзгерістерге қарағанда әлсіз байқалады. Аурудың дамуына созылмалы одонтогенді инфекция ошақтары, тіс-жақ жүйесінің қабынулық аурулары, шырышты қабаттың жарақаттары, хирургиялық араласулар және жергілікті қорғаныс механизмдерінің бұзылыстары ықпал етуі мүмкін. Қыздар мен әйелдерде аурудың жергілікті клиникалық белгілері жалпы көріністен айтарлықтай ұлдардан ерекшеленбейді. Жүктілік кезінде диагностикалық және емдік шараларды жоспарлауда ана мен ұрықтың қауіпсіздігін ескеру қажет.

Қорытынды. Жасөспірімдерде жақ-бет аймағының және ауыз қуысының актиномикозын ерте диагностикалау үшін ұзақ уақыт сақталатын тығыз инфильтратқа , қабыну үдерісінің баяу ағымына және қайталама жыланкөздердің(жылғалардың) пайда болуына ерекше назар аудару қажет. Диагнозды нақтылау клиникалық мәліметтермен қатар микробиологиялық және морфологиялық зерттеулердің нәтижелеріне негізделуі тиіс.

Кілт сөздер: актиномикоз,қыздар, әйелдер, жүктілік, *Actinomyces*, инфильтрат, жыланкөз.

Abstract

Introduction. Actinomycosis of the maxillofacial region is a chronic specific infectious inflammatory disease caused by the invasion of tissues by fungi of the genus *Actinomyces*, which are normally present as part of the oral microbiota. The pathological process develops slowly and is characterized by the formation of a dense infiltrate in the affected area, fibrotic tissue changes, and subsequent formation of fistulous tracts with purulent discharge. The initial clinical manifestations of the disease may resemble those of an abscess, phlegmon, lymphadenitis, or chronic odontogenic infection, which may complicate differential diagnosis.

Aim. To systematize the main clinical features of actinomycosis of the maxillofacial region and to describe the specific characteristics of the disease in girls and women, including diagnostic and therapeutic aspects during pregnancy.

Materials and Methods. A review of current literature concerning the clinical manifestations, diagnostic features, and specific characteristics of oral and maxillofacial actinomycosis in girls and women was conducted. Local and systemic manifestations of the disease, differential diagnosis, and the importance of microbiological and morphological examination methods were considered.

Results. The main clinical feature of actinomycosis of the maxillofacial region and oral cavity is a persistent dense infiltrate with a bluish-purple, indurated appearance. Swelling and tissue induration in the affected area gradually increase, and the inflammatory process may spread to adjacent anatomical structures. In the later stages of the disease, fistulous tracts may develop, opening onto the skin or oral mucosa and producing purulent discharge. General symptoms of

intoxication are usually less pronounced than the local manifestations. The development of the disease may be associated with chronic odontogenic infection foci, inflammatory diseases of the dentoalveolar system, mucosal injuries, surgical interventions, and impaired local defense mechanisms. In girls and women, the local clinical manifestations of the disease do not differ significantly from those observed in males. During pregnancy, maternal and fetal safety should be taken into consideration when planning diagnostic and therapeutic procedures.

Conclusion. For the early diagnosis of maxillofacial and oral actinomycosis in adolescents, particular attention should be paid to a persistent dense infiltrate, a slowly progressing inflammatory process, and the development of secondary fistulous tracts. Confirmation of the diagnosis should be based on clinical findings in combination with the results of microbiological and morphological examinations.

Keywords: actinomycosis, girls, women, pregnancy, *Actinomyces*, infiltrate, fistulous tract.

ҚАНТ ДИАБЕТІНІҢ 2 ТИПІМЕН АУЫРАТЫН ӘЙЕЛДЕРДЕ ЖҮРЕКТІҢ ИШЕМИЯЛЫҚ АУРУЫНЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

FEATURES OF CORONARY HEART DİSEASE DEVELOPMENT İN WOMEN WİTH TYPE 2 DİABETES MELLİTUS

Usipbekova MADINA
Assistant Professor, Chair of Internal Diseases, Department of Clinical Disciplines, School of General Medicine, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, ORCID ID: 0009-0000-1948-3602

Kuryshzhan DANA
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0000-0001-9079-8180

Nuri AIBYN
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0006-6072-7019

Nurlan BINUR
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0005-0295-3424

Аннотация

Өзектілігі. 2 типті қант диабеті (ҚД) жүрек-қантамыр асқынуларының, әсіресе жүректің ишемиялық ауруының (ЖИА), қаупін бірнеше есе арттыратын жетекші метаболикалық ауру болып табылады. Әйелдерде менопаузадан кейін эстрогендердің қорғаныштық әсерінің әлсіреуі мен созылмалы гипергликемияның бірлескен ықпалы коронарлық зақымданудың жасырын өтуіне себеп болып, оның уақытылы анықталуын қиындатады.
Зерттеу мақсаты. 2 типті ҚД бар әйелдерде ЖИА-ның таралу жиілігін бағалау, оның науқас жасымен және диабет ұзақтығымен байланысын анықтау, коронарлық қауіп ең жоғары болатын кезеңдерді белгілеу.
Материалдар мен әдістер. Алматы қаласындағы Ішкі аурулар орталығында 2025 жылғы тамыз–желтоқсан аралығында емделген 40 жастан асқан 2 типті ҚД бар 318 әйелдің медициналық құжаттамасына ретроспективті талдау жүргізілді. Клиникалық мәліметтермен қатар ЭКГ, эхокардиография, коронарография және төменгі аяқ-қол артерияларын дуплексті сканерлеу нәтижелері бағаланды. Науқастар жас топтары мен диабет ұзақтығы бойынша топтастырылды.
Нәтижелер. ЖИА 117 әйелде (36,8%) анықталды. Аурудың жиілігі 50 жасқа дейінгі топта 5,7% болса, 50–59 жаста 31,8%-ға, 60–69 жаста 45,3%-ға дейін өсті, ал 70 жастан асқандарда 42,9% құрады. Диабет ұзақтығы 5 жылға дейін болғанда ЖИА 10,8%, 5–10

жылда 20,9%, 10–20 жылда 44,4%, ал 20 жылдан астам болғанда 70,4% жағдайда тіркелді. Аурудың ұзақтығы артқан сайын ЖИА жиілігінің тұрақты өсуі байқалды.
Қорытынды. 2 типті ҚД бар әйелдерде ЖИА қаупі 60–69 жас аралығында және диабет ұзақтығы 10 жылдан асқанда күрт жоғарылайды. Бұл заңдылық гипергликемия аясында дамитын эндотелий дисфункциясы, дислипидемия және тромбоциттер белсенділігінің артуымен түсіндіріледі. Мұндай науқастарға кардиологиялық скринингті ерте бастау және гликемия, липидтер мен артериялық қысымды қатаң бақылау ұсынылады.

Кілт сөздер: қант диабетінің 2 типі, жүректің ишемиялық ауруы, әйелдер, диабет ұзақтығы, жүрек-қантамыр қаупі.

Abstract

Background. Type 2 diabetes mellitus (T2DM) is a leading metabolic disease that increases the risk of cardiovascular complications several-fold, particularly coronary heart disease (CHD). In postmenopausal women, the combined effect of the weakened protective action of estrogens and chronic hyperglycemia leads to a latent course of coronary lesions, making their timely detection difficult.
Aim. To assess the prevalence of CHD in women with T2DM, determine its association with patient age and diabetes duration, and identify the periods of highest coronary risk.
Materials and methods. A retrospective analysis was conducted of the medical records of 318 women over 40 years of age with T2DM treated at the Center for Internal Diseases in Almaty between August and December 2025. Along with clinical data, the results of ECG, echocardiography, coronary angiography, and duplex scanning of the lower-limb arteries were evaluated. Patients were grouped by age and diabetes duration.
Results. CHD was detected in 117 women (36.8%). Its prevalence was 5.7% in the group under 50 years of age, rising to 31.8% at 50–59 years and 45.3% at 60–69 years, and was 42.9% in those over 70. With diabetes duration of less than 5 years, CHD was recorded in 10.8% of cases; at 5–10 years, in 20.9%; at 10–20 years, in 44.4%; and at more than 20 years, in 70.4%. A steady increase in CHD prevalence was observed with increasing disease duration.
Conclusion. In women with T2DM, the risk of CHD rises sharply at 60–69 years of age and when diabetes duration exceeds 10 years. This pattern is explained by endothelial dysfunction, dyslipidemia, and increased platelet activity developing against a background of hyperglycemia. Early cardiac screening and strict control of glycemia, lipids, and blood pressure are recommended for such patients.
Keywords: type 2 diabetes mellitus, coronary heart disease, women, diabetes duration, cardiovascular risk.

ЖАС ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАЛҚАНША БЕЗІНІҢ КИСТОЗДЫ ЗАҚЫМДАНУЛАРЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ФАКТОРЛАР

FACTORS ASSOCIATED WITH THE FORMATION OF THYROID CYSTS IN YOUNG WOMEN

Ulbobek ARTYKBAEVA
Assistant Professor S.D.Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Normal Physiology and Biophysics,Almaty, Kazakhstan, ORCID ID:0000-0002-6684-5386

Kunduz SUGURBAEVA
Student of the S.D.Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU) General of Medicine, Almaty,Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0009-0848-8198

Aknur ZHANATKHANKYZY
Student, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, School of Public Health, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0007-3795-2805

Dariga SABYROVA
Student, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, School of Public Health, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0001-6810-598X.

Аннотация

Қалқанша безінің аурулары әйелдер арасында кеңінен таралған және олардың репродуктивтік функциясына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Қалқанша безінің түйіндері көп жағдайда қатерсіз болып табылады, бұл ретте олардың өсуінің өзі қатерлі ісіктің сенімді болжамдаушысы бола алмайды. Қалқанша безі патологияларының қауіп факторларына генетикалық бейімділік пен отбасылық анамнез, йод тапшылығы немесе артық мөлшері, селен тапшылығы, темекі шегу, инфекциялар, аутоиммундық аурулар жатады, бұл репродуктивті жастағы әйелдер үшін маңызды. Ультрадыбыстық диагностика түйінді түзілімдерді бағалаудың негізгі құралы болып қала береді, дегенмен оның жекелеген белгілері қатерлі ісікке қатысты шектеулі болжамдық құндылыққа ие. Қалқанша безі патологияларын уақтылы және дәл диагностикалау етеккір циклінің бұзылуларының, фертильділік пен жүктілік барысының алдын алу үшін маңызды. Зерттеудің мақсаты: қалқанша безі патологиясының әйелдердің репродуктивтік функциясына әсер ету сипатын зерттеу, оны диагностикалаудың негізгі аспектілерін және мұндай пациенттерді клиникалық жүргізудің басты қағидаттарын анықтау.Материалдар мен әдістер: қалқанша безі аурулары, оларды анықтау әдістері, терапия және әйелдер фертильділігімен байланысы туралы өзекті ғылыми әдебиеттерге шолу мен талдауды қамтитын ақпараттық-аналитикалық әдіс қолданылды.Қалқанша безінің ультрадыбыстық және клиникалық сипаттамаларын ескере отырып жүргізілетін дифференциалды диагностикалық тәсіл, сондай-ақ тиреоидтық мәртебені уақтылы түзету әйелдердегі репродуктивтік бұзылулар қаупін төмендетуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: қалқанша безі, репродуктивтік функция, фертильділік, қалқанша безінің түйіндері, ультрадыбыстық диагностика.

Abstract

Thyroid diseases are widespread among women and can significantly affect their reproductive function. In most cases, thyroid nodules are benign, and their growth alone cannot serve as a reliable predictor of malignancy. Risk factors for thyroid pathologies include genetic predisposition and family history, iodine deficiency or excess, selenium deficiency, smoking, infections, and autoimmune diseases, which is particularly significant for women of reproductive age. Ultrasound diagnostics remains the primary tool for evaluating nodular formations, although its individual signs have limited predictive value with respect to malignancy. Timely and accurate diagnosis of thyroid pathologies is important for preventing menstrual cycle disorders and complications of fertility and pregnancy course. The aim of the study is to examine the nature of the impact of thyroid pathology on women's reproductive function, to identify the key aspects of its diagnosis, and to determine the main principles of clinical management of such patients.Materials and methods: An information-analytical method was used, comprising a review and analysis of current scientific literature on thyroid diseases, methods for their detection, therapy, and their connection with female fertility. A differential diagnostic approach based on the ultrasound and clinical characteristics of the thyroid gland, along with timely correction of thyroid status, can help reduce the risk of reproductive disorders in women.

Keywords: thyroid gland, reproductive function, fertility, thyroid nodules, ultrasound diagnostics.

ЛИМФАТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ БАРЬЕРНОЙ ФУНКЦИИ У ЖЕНЩИН

THE LYMPHATIC BARRIER OF THE MAXILLOFACIAL REGION AS A MANIFESTATION OF THE BARRIER FUNCTION OF REGIONAL LYMPH NODES

Daribayev ANGSAT
Teaching Assistant. S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID 0009-0002-9256-0699

Linnik ULYANA
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID 0009-0005-7117-9145

Akimbayeva ARUZHAN
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID 0009-0000-4472-1924

Khairullayeva SABINA
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID 0009-0009-0312-6534

Введение

Одним из важных компонентов местной иммунной защиты, ограничивающих распространение инфекционно- воспалительных процессов и обеспечивающих дренаж тканей, является лимфатическая система. Особую роль играют регионарные лимфатические узлы, выступающие как биологический барьер. В челюстно-лицевой области система представлена сетью поверхностных и глубоких лимфатических сосудов и узлов. К поверхностным относятся подбородочные, поднижнечелюстные, околоушные, щечные и затылочные. К глубоким-заглоточные и глубокие шейные узлы, через которые происходит отток лимфы. Синдром лимфаденопатии представляет собой увеличение узлов за счет гиперплазии фолликул лимфоидной ткани, как проявление реактивных состояний при воспалительных и злокачественных процессах. При длительных очагах инфекции развивается структурная перестройка лимфатических узлов

Данная система является динамичной структурой, функции которой зависят не только от возраста и общего состояния организма, но и от половых гормонов. Иммунные процессы, функциональная активность, интенсивность лимфотока значительно различается у мужчин и у женщин.

Лимфатическая система более чувствительна к колебаниям женского гормонального фона. Эстрогены оказывают сильное влияние на сосудистую проницаемость, на миграцию иммунных клеток и на активность лимфоидной ткани, тем самым в различные периоды жизни женщины может отмечаться изменение лимфотока или реактивности лимфатических узлов.

Во время менструального цикла, за счёт эстрогена и прогестерона происходит задержка жидкости в тканях, приводя к повышению нагрузки на лимфатическую систему.

В период перименопаузы и менопаузы у женщины происходит снижение уровня эстрогенов, отражаясь на лимфатической системе, способствуя развитию хронических отеков и снижая регенераторные процессы.

Во время беременности объем циркулирующей жидкости значительно возрастает, увеличивая нагрузку на лимфатическую систему, поскольку начинается активное участие в поддержании тканевого гемостаза, удалении избытка межтканевой жидкости и регуляции иммунных процессов, необходимых для нормального развития плода.

Во время лактации лимфатическая сеть молочных желез приобретает особое значение, так как сосуды обеспечивают дренаж тканей железы, участвуя в предупреждении застоя.

Учитывая физиологический статус пациентки, стоматолог должен знать и интерпретировать клинические проявления воспалительных заболеваний у женщин, на основании чего планировать обследование и лечение, обеспечивая безопасность оказываемой помощи.

Ключевые слова: иммунитет, лимфатическая система, лимфаденопатия, гормоны, женщины.

Introduction. One of the important components of local immune defense, which limits the spread of infectious and inflammatory processes and ensures tissue drainage, is the lymphatic system. Regional lymph nodes, which act as a biological barrier, play a special role. In the maxillofacial region, the system is represented by a network of superficial and deep lymphatic vessels and nodes. The superficial ones include the submental, submandibular, parotid, buccal, and occipital nodes. The deep ones include the retropharyngeal and deep cervical nodes, through which lymph drainage occurs. Lymphadenopathy syndrome is characterized by an enlargement of the nodes due to hyperplasia of the follicles of lymphoid tissue, as a manifestation of reactive states in inflammatory and malignant processes. In cases of prolonged infection foci, structural restructuring of the lymph nodes develops. This system is a dynamic structure whose functions depend not only on age and the general condition of the body, but also on sex hormones. Immune processes, functional activity, and the intensity of lymph flow differ significantly between men and women.

The lymphatic system is more sensitive to fluctuations in the female hormonal background. Estrogens have a strong influence on vascular permeability, the migration of immune cells, and the activity of lymphoid tissue; therefore, changes in lymph flow or the reactivity of lymph nodes may be observed at various stages of a woman’s life.

During the menstrual cycle, due to estrogen and progesterone, fluid retention occurs in the tissues, leading to an increased load on the lymphatic system.

During the perimenopausal and menopausal periods, a woman experiences a decrease in estrogen levels, which affects the lymphatic system, contributing to the development of chronic edema and reducing regenerative processes.

During pregnancy, the volume of circulating fluid increases significantly, putting a greater strain on the lymphatic system, as it begins to actively participate in maintaining tissue hemostasis, removing excess interstitial fluid, and regulating immune processes necessary for the normal development of the fetus.

During lactation, the lymphatic network of the mammary glands becomes particularly important, as the vessels ensure the drainage of glandular tissues, helping to prevent stagnation.

Taking into account the patient's physiological status, the dentist must be aware of and be able to interpret the clinical manifestations of inflammatory diseases in women, and based on this, plan the examination and treatment, ensuring the safety of the care provided.

Keywords: immunity, lymphatic system, lymphadenopathy, hormones, women.

ЖАС ӘЙЕЛДЕГІ КӨП ОШАҚТЫ СКЛЕРОЗ: ЗАМАНАУИ ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖӘНЕ ЕМДЕУ ТӘСІЛДЕРІ

MULTIPLE SCLEROSIS IN A YOUNG WOMAN MODERN METHODS OF DIOGNOSIS AND TREATMENT

Pernebekova ULZHAN
Lecture of the department of obstetrics and gynecology of Asfendiyarov Kazakh National Medical University/ ORCID ID:0000-0002-1589-8664

Yakup DILYARA
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Pediatrics, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID:0009-0007-3020-5663

Аннотация

Шашыранды склероз (ШС) — орталық жүйке жүйесіндегі миелин қабықшасын зақымдайтын, нейроқабыну, демиелинизация және аксондардың зақымдануымен сипатталатын созылмалы аутоиммундық ауру. Соңғы бірнеше жыл ішінде экономикалық даму деңгейі әртүрлі елдерде бұл аурудың таралуы мен сырқаттанушылық көрсеткіштерінің артып келе жатқаны байқалады. Шашыранды склероздың нақты себептері әлі толық анықталмағанымен, оның дамуы тұқым қуалайтын бейімділік пен сыртқы орта факторларының өзара ықпалдасуы нәтижесінде қалыптасады деп есептеледі. Негізгі қауіп факторларына D дәрумені деңгейінің төмендігі, ультракүлгін В сәулелерінің жеткіліксіз әсері, Эпштейн–Барр вирусымен бұрын инфекциялану, артық дене салмағы және темекі шегу жатады. Аурудың негізгі клиникалық көріністеріне көру қабілетінің бұзылыстары, бұлшықет әлсіздігі, қозғалыс үйлесімділігінің бұзылуы және айқын шаршағыштық жатады. Аурудың үдеуіне қарай созылмалы нейродегенерация мен аксондардың зақымдануы когнитивтік қабілеттердің біртіндеп төмендеуіне және тұрақты мүгедектікке әкелуі мүмкін.

Зерттеудің мақсаты. Шашыранды склероздың эпидемиологиялық және клиникалық сипаттамаларын бағалау, сондай-ақ аурудың пайда болуында тұқым қуалайтын және қоршаған орта факторларының рөлін және оның негізгі клиникалық көріністерін зерттеу.

Материалдар мен әдістер. Шашыранды склероздың эпидемиологиясына, патогенезіне, қауіп факторларына, клиникалық көріністеріне және таралуына арналған заманауи ғылыми жарияланымдарды зерттеуге негізделген ақпараттық-талдамалық әдіс қолданылды.

Қорытынды. Шашыранды склероз — дамуы генетикалық бейімділік пен қоршаған орта факторларының күрделі өзара әрекеттесуіне байланысты болатын көпфакторлы ауру. Аурудың таралуының артуы және неврологиялық мүгедектіктің даму қаупі ерте диагностикалаудың, қауіп факторларын бағалаудың және пациенттерді ұзақ мерзімді бақылаудың маңыздылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: шашыранды склероз, демиелинизация, нейроқабыну, қауіп факторлары, эпидемиология.

Abstract

Multiple sclerosis (MS) is a chronic autoimmune disorder that targets the myelin sheath within the central nervous system, producing neuroinflammation together with demyelination and damage to axons. Over the past several years, both the prevalence and the incidence of this condition have been rising across nations at different levels of economic development. While the exact causes of MS remain incompletely understood, its onset is thought to result from a combination of hereditary susceptibility and external environmental influences. Key contributing factors identified include insufficient vitamin D levels, limited exposure to ultraviolet B radiation, prior infection with the Epstein–Barr virus, excess body weight, and tobacco use. The condition typically presents clinically through problems with vision, weakened muscles, poor coordination of movement, and heightened fatigue. As the illness advances, ongoing neurodegeneration and axonal injury may contribute to a gradual decline in cognitive abilities and lasting disability.

Aim of the Study. This study seeks to assess the epidemiological and clinical characteristics associated with multiple sclerosis, along with examining how hereditary and environmental influences contribute to the disease's onset and its principal clinical presentations.

Materials and Methods. An information-analytical method was used based on a review of current scientific publications on the epidemiology, pathogenesis, risk factors, clinical manifestations, and prevalence of multiple sclerosis.

Conclusion. Multiple sclerosis is a multifactorial disease whose development is determined by a complex interaction between genetic predisposition and environmental factors. The increasing prevalence of the disease and the risk of developing neurological disability highlight the importance of early diagnosis, risk factor assessment, and long-term patient follow-up.

Keywords: multiple sclerosis, demyelination, neuroinflammation, risk factors, epidemiology.

ӘЙЕЛ МИЫНЫҢ ГОРМОНДЫҚ ДИНАМИКАСЫ: МЕНСТРУАЛДЫҚ ЦИКЛ, СТРЕСС ЖӘНЕ КОГНИТИВТІ-ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ФУНКЦИЯЛАР

HORMONAL DYNAMICS OF THE FEMALE BRAIN: THE MENSTRUAL CYCLE, STRESS, AND COGNITIVE-EMOTIONAL FUNCTIONS

Ulbobek ARTYKBAEVA
Assistant Professor S.D.Asfendiyarov Kazakh National Medical University,School of General Medicine,Department of Normal Physiology and Biophysics,Almaty,Kazakhstan/ORCID ID:0000-0002-6684-5386

Xabit BEKSULTAN
Student of the S.D.Asfendiyarov Kazakh National Medical University KazNMU General of Medicine,Almaty, Kazakhstan/ORCID ID:0009-0004-9696-7634

Aishabibi MUSSABEK
Student, S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Kazakhstan, Almaty, ORCID ID 0009-0001-4311-9576

Kamila SULTAN
Student, S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Kazakhstan, Almaty, ORCID ID 0009-0009-2443-1511

Аннотация
Әйелдер өмір бойы бірқатар гормональдық өзгерістерден өтеді менструациялық цикл, жүктілік, босанғаннан кейінгі кезең, перименопауза және менопауза, — бұлар вегетативті жүйке жүйесінің жұмысындағы, эмоционалды реттеу мен когнитивті функциялардағы өзгерістермен тығыз байланысты. Эстроген мен прогестеронның деңгейінің ауытқуы жасөспірім шағында қалыптаса бастайтын нейрондық тізбектерді модуляциялайды және стреске сезімталдыққа, есте сақтауға және көңіл-күйге бүкіл өмір бойы әсер етеді.

Зерттеудің мақсаты
Әйелдердегі гормональдық ауытқулардың стреске физиологиялық және психологиялық реакцияларға, эмоционалды жай-күйге және когнитивті функцияларға тигізетін әсерін зерттеу, сондай-ақ олардың вегетативті жүйке жүйесі мен нейроэндокриндік механизмдермен өзара байланысының ерекшеліктерін анықтау.

Материалдар мен әдістер
Әйелдердің өмірінің әртүрлі кезеңдеріндегі (менструациялық цикл, жүктілік, босанғаннан кейінгі кезең, перименопауза және менопауза) стреске реакцияның нейроэндокриндік және вегетативті механизмдеріне, сондай-ақ стероидты гормондардың нейрондық тізбектердің дамуына, эмоционалды реттеуге, когнитивті функциялар мен мінез-құлыққа әсері туралы деректерге арналған қазіргі заманғы ғылыми әдебиеттерге шолу жасауға негізделген ақпараттық-аналитикалық әдіс қолданылды.

Қорытынды
Гормон деңгейінің ауытқуы әйелдердің стресске реакциясын, эмоцияларды реттеуін және когнитивтік үдерістерді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Гормоналды

өзгерістердің нақты кезеңін, сондай-ақ стресске жауап берудегі жеке ерекшеліктерді ескеру психоэмоционалды және когнитивтік бұзылулардың негізінде жатқан механизмдерді дәлірек түсіну үшін өте маңызды.
Түйін сөздер: гормональдық ауытқулар; стресс; вегетативті жүйке жүйесі; эстроген және прогестерон; нейрокогнитивті функциялар

Abstract
Throughout their lives, women undergo a series of hormonal transitions — the menstrual cycle, pregnancy, the postpartum period, perimenopause, and menopause — that are closely linked to changes in autonomic nervous system function, emotional regulation, and cognitive performance. Fluctuations in estrogen and progesterone modulate neural circuits that begin forming during adolescence and influence stress sensitivity, memory, and mood across the lifespan.

Aim of the Study
To examine the influence of hormonal fluctuations in women on physiological and psychological responses to stress, emotional state, and cognitive function, and to identify the specific features of their interrelationship with the autonomic nervous system and neuroendocrine mechanisms.

Materials and Methods
An information-analytical method was used, based on a review of current scientific literature devoted to the neuroendocrine and autonomic mechanisms of the stress response in women at different life stages (menstrual cycle, pregnancy, postpartum period, perimenopause, and menopause), as well as data on the effects of steroid hormones on neural circuit development, emotional regulation, cognitive function, and behavior.

Conclusion
Fluctuations in hormone levels play a substantial role in shaping how women respond to stress, regulate emotions, and process information cognitively. Accounting for the specific phase of hormonal change, together with individual variations in stress reactivity, is essential for gaining a more accurate picture of the mechanisms behind psycho-emotional and cognitive disturbances.
Keywords: hormonal fluctuations; stress; autonomic nervous system; estrogen and progesterone; neurocognitive function

UTERİN MİYOMU OLAN KADINLARDA ÜREME FONKSİYONUNUN KORUNMASINDA UTERİN ARTER EMBOLİZASYONUNUN ROLÜ: TEK BİR KLİNİK MERKEZİN 2017–2024 YILLARI ARASINDAKİ SONUÇLARININ ANALİZİ

THE ROLE OF UTERINE ARTERY EMBOLIZATION IN PRESERVING REPRODUCTIVE FUNCTION IN WOMEN WITH UTERINE FIBROIDS: AN ANALYSIS OF A SINGLE CLINICAL CENTER FROM 2017 TO 2024

Aman BERKINBAY
Cerrah, Cerrahi Hastalıklar Anabilim Dalı N1 Asistanı, Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Almatı, Kazakistan / ORCID ID: 0000-0002-3973-7283

Alisher KOZHAMKUL
Damar Cerrah, A.N. Syzganov Ulusal Bilimsel Cerrahi Merkezi, Almatı, Kazakistan / ORCID ID: 0009-0005-1458-8700

Surgeon, Assistant at the Department of Surgical Diseases N1, Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0002-3973-7283

Vascular Surgeon, A.N. Syzganov National Scientific Center of Surgery, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0005-1458-8700

Özet

Amaç: Uterin miyomlar, üreme çağındaki kadınlarda anormal uterin kanama, pelvik ağrı, anemi ve fertilitede azalma ile ilişkili en sık benign jinekolojik hastalıklardan biridir. Organ koruyucu tedavilere yönelik artan gereksinim, uterin arter embolizasyonunu (UAE) cerrahi miyomektomiye minimal invaziv bir alternatif haline getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, uterin miyomu olan kadınlarda UAE ile açık miyomektominin üreme fonksiyonu, perioperatif sonuçlar ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini karşılaştırmaktır.

Gereç ve Yöntem: Bu retrospektif, tek merkezli karşılaştırmalı çalışmaya toplam 353 hasta dahil edildi. Hastaların 220'sine UAE, 133'üne açık miyomektomi uygulandı. Yaş, vücut kitle indeksi, jinekolojik öykü, işlem süresi, intraoperatif kan kaybı, ağrı şiddeti, hastanede kalış süresi, iyileşme süresi, 3–6 aylık takipte miyom hacmindeki değişim, yaşam kalitesi, SIR sınıflamasına göre komplikasyonlar ve gebelik sonuçları değerlendirildi. İstatistiksel analizde Student t-testi, Mann–Whitney U testi, χ^2 testi ve çok değişkenli lojistik regresyon kullanıldı.

Bulgular: UAE, açık miyomektomiye kıyasla anlamlı olarak daha düşük kan kaybı, daha kısa hastanede kalış süresi ve daha hızlı iyileşme ile ilişkiliydi. Yaşam kalitesinde belirgin iyileşme UAE grubunda %78,2, miyomektomi grubunda %52,1 olarak saptandı. Gebelik oranı UAE sonrasında %28,6, açık miyomektomi sonrasında %18,0 idi (p=0,018). Term doğum oranı sırasıyla %82,5 ve %63,6 olarak bulundu (p=0,033). SIR sınıflamasına göre komplikasyon oranı UAE grubunda %4,1, açık miyomektomi grubunda %12,8 idi (p=0,003). UAE'nin teknik başarı oranı %98,2 olarak saptandı.

Sonuç: Uterin arter embolizasyonu, semptomatik uterin miyomların tedavisinde etkili, güvenli, minimal invaziv ve uterus koruyucu bir yöntemdir. Uygun hasta seçimi ile UAE, açık

miyomektomiye kıyasla daha hızlı iyileşme, daha düşük komplikasyon oranı ve olumlu üreme sonuçları sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: uterin miyom, uterin arter embolizasyonu, miyomektomi, fertilite, üreme sonuçları, minimal invaziv tedavi

Abstract

Objective: Uterine fibroids are among the most common benign gynecological conditions in women of reproductive age and are frequently associated with abnormal uterine bleeding, pelvic pain, anemia, and impaired fertility. The increasing demand for uterus-preserving treatment has established uterine artery embolization (UAE) as a minimally invasive alternative to surgical myomectomy. This study aimed to compare the effects of UAE and open myomectomy on reproductive function, perioperative outcomes, and quality of life in women with uterine fibroids.

Materials and Methods: This retrospective, single-center comparative study included 353 patients, of whom 220 underwent UAE and 133 underwent open myomectomy. Age, body mass index, gynecological history, procedure duration, intraoperative blood loss, pain intensity, length of hospital stay, recovery time, changes in fibroid volume at 3–6 months, quality of life, complications according to the Society of Interventional Radiology (SIR) classification, and reproductive outcomes were evaluated. Statistical analyses included Student's t-test, the Mann–Whitney U test, the χ^2 test, and multivariable logistic regression.

Results: UAE was associated with significantly lower blood loss, shorter hospitalization, and faster recovery compared with open myomectomy. Significant improvement in quality of life was observed in 78.2% of patients after UAE compared with 52.1% after myomectomy. Pregnancy occurred in 28.6% of patients after UAE and 18.0% after open myomectomy ($p=0.018$). Term delivery rates were 82.5% and 63.6%, respectively ($p=0.033$). SIR-classified complications occurred in 4.1% of the UAE group compared with 12.8% of the open myomectomy group ($p=0.003$). The technical success rate of UAE was 98.2%.

Conclusion: Uterine artery embolization is an effective, safe, minimally invasive, and uterus-preserving treatment for symptomatic uterine fibroids. With appropriate patient selection, UAE may provide faster recovery, fewer complications, and favorable reproductive outcomes compared with open myomectomy.

Keywords: uterine fibroids, uterine artery embolization, myomectomy, fertility, reproductive outcomes, minimally invasive treatment

ӘЙЕЛДЕР ДЕНСАУЛЫҒЫ: СҮТ БЕЗІ ПАТОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ЗАМАНАУИ ДИАГНОСТИКАСЫ ЖӘНЕ СКРИНИНГІ

WOMEN'S HEALTH: MODERN DIAGNOSIS AND SCREENING OF BREAST PATHOLOGIES

Tasmagambet ELMİRA
Associate Professor, candidate of medical since, of the Department of Biostatistics and Basics of Scientific Research, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0000-0002-7599-7429

Shulenbayeva ASSEL
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Visual Diagnostics, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0002-0942-3785

Kuryshzhan DANA
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0000-0001-9079-8180

Akhmet KANAR
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0005-2938-7290

Аннотация

Сүт безінің патологиясы клиникалық тәжірибеде жиі кездесетін аурулар тобына жатады. Оған лактостаз, жедел және созылмалы мастит, фиброзды-кистозды мастопатия, кисталар, өзек ішілік папилломалар, гинекомастия, қатерсіз және қатерлі ісіктер кіреді. Олардың ішінде сүт безі обыры жетекші орын алады. Лактостаз жиі жедел лактациялық маститпен асқынатындықтан, оны уақтылы анықтау мен емдеу өзекті болып қала береді. Сүт безі зақымдануларының басым бөлігі қатерсіз болғанымен, оларға әлі де жеткілікті көңіл бөлінбейді. Зерттеудің мақсаты сүт безі ауруларының таралуы, этиологиясы және диагностикасы туралы өзекті деректерді талдау болып табылады. Сонымен қатар негізгі аспаптық және зертханалық әдістерді анықтау, сүт безі тығыздығы мен пациент жасына байланысты скринингтің заманауи тәсілдерін бағалау көзделді. Ақпараттық-талдамалық әдіс қолданылды. Ғылыми жарияланымдарға, жүйелі шолуларға және клиникалық зерттеулерге шолу жасалды. Скрининг әдісін сүт безінің тығыздығы мен пациенттің жасын ескере отырып таңдау ерте диагностиканың тиімділігін арттырады. Халықаралық деректер негізінде скрининг стратегиясын (маммография, томосинтез, МРТ) таңдау сүт безінің тығыздығы мен жасқа байланысты екендігі және өлім-жітімді төмендету мен жалған оң нәтижелер қаупі арасындағы теңгерімді қажет ететіндігі көрсетілген.

Кілт сөздер: сүт безі патологиясы, лактостаз, мастит, сүт безі обыры, маммография, сүт безінің тығыздығы.

Abstract

Breast pathology is among the most common groups of diseases in clinical practice. It includes lactostasis, acute and chronic mastitis, fibrocystic mastopathy, cysts, intraductal papillomas, gynecomastia, and benign and malignant tumors, with breast cancer holding the leading position. Because lactostasis is frequently complicated by acute lactational mastitis, its timely detection and treatment remain relevant. Although most breast lesions are benign, they still receive insufficient attention.

The aim of the study was to analyze current data on the prevalence, etiology, and diagnosis of breast diseases. It also sought to identify the main instrumental and laboratory methods and to evaluate modern screening approaches based on breast density and patient age. An information-analytical method was used, reviewing scientific publications, systematic reviews, and clinical studies.

Selecting a screening method that accounts for breast density and patient age improves the effectiveness of early diagnosis. Based on international data, the choice of screening strategy (mammography, tomosynthesis, MRI) was shown to depend on breast density and age, and to require a balance between reducing mortality and the risk of false-positive results.

Keywords: breast pathology, lactostasis, mastitis, breast cancer, mammography, breast density.

ПРИМЕНЕНИЕ БОТУЛОТОКСИНА В ЛЕЧЕНИИ БОЛЕВОЙ ДИСФУНКЦИИ ВИСОЧНО-НИЖНЕЧЕЛЮСТНОГО СУСТАВА У ЖЕНЩИН

APPLICATION OF BOTULINUM TOXIN IN THE TREATMENT OF PAINFUL TEMPOROMANDIBULAR JOINT DYSFUNCTION IN WOMEN

Menchisheva Yulia ALEKSANDROVNA

PhD, Teaching Assistant, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID 0000-0003 4141-3517

Marat ZHULDYZ

MSc in Orthodontics, Resident, Kazakh-Russian Medical University, Department of Oral and Maxillofacial Surgery, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID 0009-0007-2844-2678

Аннотация

Актуальность. Синдром болевой дисфункции височно-нижнечелюстного сустава (ВНЧС) является распространённым состоянием, сопровождающимся болевым синдромом, гипертонусом и спазмом жевательных мышц, а также нарушением функции нижней челюсти. Одним из перспективных методов коррекции миогенного компонента болевой дисфункции является применение ботулинического токсина типа А, способствующего снижению избыточной активности жевательной мускулатуры.

Цель исследования — оценить эффективность применения ботулинического токсина типа А в лечении болевой дисфункции ВНЧС у женщин.

Материалы и методы. В исследование включены 20 женщин в возрасте от 18 до 60 лет с установленным диагнозом болевой дисфункции ВНЧС. Всем пациенткам проводилась клиническая оценка, включавшая анализ жалоб, сбор анамнеза, объективное обследование и оценку выраженности болевого синдрома. Ботулинический токсин типа А вводили в жевательные мышцы в соответствии с выявленными зонами мышечного напряжения. Эффективность лечения оценивали по наличию или отсутствию болевого синдрома после проведённой терапии.

Результаты. После применения ботулинического токсина типа А у 15 из 20 пациенток (75%) отмечалось полное исчезновение болевого синдрома. У 5 пациенток (25%) болевые ощущения сохранялись.

Заключение. Полученные результаты демонстрируют положительный клинический эффект применения ботулинического токсина типа А у женщин с болевой дисфункцией ВНЧС. Метод может применяться как компонент комплексного лечения пациентов с миогенным компонентом дисфункции, направленный на снижение гиперактивности жевательной мускулатуры и выраженности болевого синдрома. Для подтверждения полученных результатов необходимы дальнейшие исследования с большей выборкой пациентов и более длительным периодом наблюдения.

Ключевые слова: височно-нижнечелюстной сустав, болевая дисфункция ВНЧС, ботулинический токсин типа А, жевательные мышцы, болевой синдром.

Abstract

Background: Painful temporomandibular joint (TMJ) dysfunction is a common condition characterized by pain, hyperactivity and spasm of the masticatory muscles, as well as impaired mandibular function. Botulinum toxin type A is a promising treatment option for reducing excessive masticatory muscle activity and associated pain.

Objective: To evaluate the effectiveness of botulinum toxin type A in the treatment of painful TMJ dysfunction in women.

Materials and Methods: The study included 20 women aged 18–60 years diagnosed with painful TMJ dysfunction. Clinical assessment included evaluation of patients' complaints, medical history, objective examination, and pain intensity. Botulinum toxin type A was administered into the masticatory muscles according to the identified areas of increased muscle tension. Treatment effectiveness was assessed based on the presence or absence of pain following therapy.

Results: Following treatment with botulinum toxin type A, complete resolution of pain was observed in 15 of 20 patients (75%). Pain persisted in 5 patients (25%).

Conclusion: The findings demonstrate a positive clinical effect of botulinum toxin type A in women with painful TMJ dysfunction. The method may be used as a component of comprehensive treatment in patients with a myogenic component of TMJ dysfunction, aiming to reduce masticatory muscle hyperactivity and pain intensity. Further studies with larger patient populations and longer follow-up periods are required to confirm these findings and assess the long-term effectiveness of botulinum toxin therapy.

Keywords: temporomandibular joint, painful TMJ dysfunction, botulinum toxin type A, masticatory muscles, pain.

ЖАСӨСПІРІМДЕР МЕН ӘЙЕЛДЕРДЕГІ БЕТ АЙМАҒЫНЫҢ ФУРУНКУЛДАРЫ: АСҚЫНУЛАРЫ, КЛИНИКАСЫ МЕН ДИАГНОСТИКАСЫ

FACIAL FURUNCLES IN ADOLESCENTS AND WOMEN: COMPLICATIONS, CLINICAL PRESENTATION, AND DIAGNOSIS

KURUSZHANOVA Karlygash
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0006-6511-1854

DUISENBAI Ayaulym
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0003-0011-0154

AITKULOVA Aida
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0005-6114-1397

ZHUMAGALI Nurikamal
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0007-3672-933

Аңдатпа

Өзектілігі. Бет аймағындағы фурункул — шаш фолликуласы мен оны қоршаған тіндердің іріңді-некроздық қабынуымен сипатталатын ауру. Жасөспірімдік кезеңде гормондық өзгерістер мен май бездерінің белсенділігінің артуы, ал әйелдерде етеккір цикліне байланысты эндокриндік ауытқулар, гормондық теңгерімсіздік және климактериялық кезең терінің қабынуға бейімділігін жоғарылатуы мүмкін. Қант диабеті де инфекциялық асқынулардың даму қаупін арттыратын факторлардың бірі болып табылады. Сонымен қатар қырыну, шугаринг, эпиляция және қабынған элементтерді механикалық жарақаттау шаш фолликулының зақымдалуына әкелуі мүмкін. Бет аймағының қанмен қамтамасыз етілуі мен веналық анастомоздарының жақсы дамуы инфекцияның таралуына қолайлы анатомиялық жағдай қалыптастырады.

Материалдар мен әдістер: Бет фурункулының этиологиясы, патогенезі, клиникалық көріністері, диагностикасы, емдеу принциптері және асқынуларына арналған ғылымиәдебиеттерге шолу жүргізілді. Инфекцияның таралуының анатомиялық жолдарына және аурудың үдеуіне ықпал ететін факторларға ерекше назар аударылды.

Нәтижелері: Бет фурункулы бастапқыда жергілікті қабыну ошағы ретінде көрінгенімен, кейбір жағдайларда ауыр инфекциялық процеске ұласуы мүмкін. Фурункулдың негізгі қоздырғышы — Staphylococcusaureus. Беттегі қабыну элементтерін механикалық сығу тіндердің зақымдануына және инфекцияның таралу қаупінің жоғарылауына ықпал етуі мүмкін. Бет веналарының, соның ішінде қақпақшасыз веналық байланыстардың анатомиялық ерекшеліктері инфекцияның терең бет құрылымдарына және кавернозды синусқа ретроградты таралуына мүмкіндік береді. Ауыр асқынуларға бет веналарының тромбофлебиті, орбитаның инфекциялық зақымдануы, септикалық кавернозды синус тромбозы, бактериемия, сепсис және өкпелік немесе бассүйекішілік инфекциялық асқынулар жатады.

Қорытынды: Бет аймағының фурункулын әрдайым қарапайым косметикалық мәселе ретінде қарастыруға болмайды. Қауіпті клиникалық белгілерді ерте анықтау, қабыну ошағын механикалық сығудан бас тарту, медициналық көмекке уақытылы жүгіну және адекватты ем жүргізу ауыр әрі өмірге қауіп төндіретін асқынулардың алдын алудың маңызды факторлары болып табылады.

Кілт сөздер: бет фурункулы, фурункулез, жасөспірімдер, әйелдер, Staphylococcusaureus, бет инфекциясы, бет веналары, кавернозды синус тромбозы, сепсис, асқынулар.

Abstract.A facial furuncle is a purulent-necrotic inflammation of a hair follicle and the surrounding tissues. During adolescence, hormonal changes and increased sebaceous gland activity may predispose the skin to inflammatory conditions. In women, endocrine fluctuations associated with the menstrual cycle, hormonal imbalance, and the menopausal period may also increase susceptibility to skin inflammation. Diabetes mellitus is another important factor that increases the risk of infectious complications. In addition, shaving, sugaring, epilation, and mechanical trauma to inflammatory skin lesions may damage hair follicles. The rich blood supply of the facial region and its well-developed venous anastomoses create anatomical conditions that may facilitate the spread of infection.

Materials and Methods. A review of the scientific literature was conducted on the etiology, pathogenesis, clinical manifestations, diagnosis, treatment principles, and complications of facial furuncles. Particular attention was paid to the anatomical pathways of infection spread and the factors contributing to disease progression.

Results. Although a facial furuncle initially presents as a localized inflammatory lesion, in some cases it may progress to a severe infectious process. The main causative pathogen is *Staphylococcus aureus*. Mechanical squeezing of inflammatory lesions on the face may cause tissue damage and increase the risk of infection spreading. The anatomical characteristics of the facial venous system, including valveless venous connections, may allow retrograde spread of infection to deeper facial structures and the cavernous sinus. Severe complications include thrombophlebitis of the facial veins, orbital infection, septic cavernous sinus thrombosis, bacteremia, sepsis, and pulmonary or intracranial infectious complications.

Conclusion. A facial furuncle should not always be regarded as a simple cosmetic problem. Early recognition of warning signs, avoidance of mechanical squeezing of the inflammatory lesion, timely medical consultation, and appropriate treatment are important factors in preventing severe and potentially life-threatening complications.

Keywords: facial furuncle, furunculosis, adolescents, women, *Staphylococcus aureus*, facial infection, facial veins, cavernous sinus thrombosis, sepsis, complications.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNDE KADININ ROLÜ: KIRILGANLIKTAN DÖNÜŞÜMÜN ÖZNESİNE

THE ROLE OF WOMEN IN CLIMATE CHANGE: FROM VULNERABILITY TO AGENTS OF TRANSFORMATION

Nuray AKBUDAK[1]
[1] Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Bursa, Türkiye / ORCID ID: 0000-0003-2669-5667

Nimet HAŞIL KORKMAZ[2]
[2] Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-7648-3289

Fatma DEMİR ZENGİN[3]
[3] Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Gebze Yunus Emre Ortaokulu, Kocaeli, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-6484-7329

Özet

İklim değişikliğinin etkileri kadınlar açısından farklı ve çoğu zaman daha ağır sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum, kadınların üstlendiği toplumsal roller, kaynaklara erişimde karşılaştıkları yapısal eşitsizlikler ve karar alma mekanizmalarında yeterince temsil edilmemeleriyle yakından ilişkilidir. Bu çalışma, iklim değişikliğiyle mücadelede kadının rolünü kırılganlık ve dönüştürücü rol ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar ile ilgili politika belgeleri incelenmiş, elde edilen bilgiler tematik olarak sentezlenmiştir. Kaynaklarda tekrar eden örüntülerden hareketle beş tema belirlenmiştir: farklılaşmış kırılganlık, mağduriyet söyleminden dönüştürücü role geçiş, karar alma süreçlerine katılımın önündeki eşitsizlikler, kapsayıcı uyum yaklaşımları ve algı boyutu. Bulgular, kırsal alanlardaki kadınların su, yakıt ve gıda sorumlulukları nedeniyle daha yüksek kırılganlık yaşadığını; buna karşın doğal kaynak yönetimindeki bilgi ve deneyimleriyle uyumun stratejik aktörleri olabileceklerini göstermektedir. Geleneksel toplumsal yapılar ve cinsiyete göre ayrıştırılmış verinin sınırlılığı katılımı kısıtlamakta; kadınların koşullarını gözeten kapsayıcı uyum eylemleri ise toplumsal dayanıklılığı güçlendirmektedir. Kadınları yalnızca savunmasız bir grup olarak değil, sürecin aktif aktörleri olarak tanıyan yaklaşımlar, daha etkili ve sürdürülebilir iklim politikalarına katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Dönüştürücü rol, iklim değişikliği, kadın, karar alma süreçleri, kırılganlık, uyum.

Abstract

The effects of climate change manifest differently for women and often result in more severe consequences. This situation is closely related to the social roles undertaken by women, the structural inequalities they face in accessing resources, and their inadequate representation in decision-making mechanisms. This study aims to examine the role of women in combating climate change along the axes of vulnerability and transformative agency. To this end, national and international academic literature along with relevant policy documents were reviewed and synthesized through thematic analysis. Five themes were identified based on recurring patterns in the sources: differentiated vulnerability, the shift from victimhood to a transformative role, inequalities hindering participation in decision-making, inclusive adaptation approaches, and the dimension of perception. The findings show that rural women experience higher

vulnerability owing to their responsibilities for water, fuel and food, yet their knowledge and experience in natural resource management can make them strategic actors in adaptation. Traditional social structures and the scarcity of sex-disaggregated data constrain participation, whereas adaptation actions that take women's circumstances into account strengthen social resilience. Approaches that recognize women not only as a vulnerable group but as active actors in the process may contribute to more effective and sustainable climate policies.

Keywords: Adaptation, climate change, decision-making processes, transformative role, vulnerability, women.

Giriş

İklim değişikliği, sadece doğayı ve fiziksel çevreyi tehdit eden bir ekolojik problem olarak görülmemelidir. Bu kriz, aynı zamanda var olan toplumsal eşitsizlikleri gün yüzüne çıkaran, bunları besleyen ve daha da derinleştiren sosyo-ekonomik bir adaletsizlik sorunudur. Küresel ısınmanın ve çevre felaketlerinin yarattığı olumsuz yük, toplumun her katmanına eşit şekilde yansımamaktadır. Özellikle kadınlar, sosyo-ekonomik konumları ve toplumsal rollerinden ötürü bu krizin yıkıcı etkilerini erkeklere kıyasla çok daha doğrudan, farklı ve çoğunlukla çok daha ağır biçimlerde tecrübe etmektedir (Birleşmiş Milletler Kadın Birimi [UN Women], 2022). Bu farklılaşma biyolojik bir kaçınılmazlıktan değil, kadınların üstlendiği toplumsal roller, kaynaklara erişimde karşılaştıkları yapısal eşitsizlikler ve karar alma mekanizmalarında yeterince temsil edilmemelerinden kaynaklanmaktadır.

Kırsal alanlarda, bu adaletsiz durum kendini çok daha belirgin bir şekilde göstermektedir. Kırsal yaşamda kadınlar, iklim krizi karşısında erkeklere göre daha savunmasız bir konumdadır; bu kırılganlık, iklim değişikliğinin etkilerinin eşitsiz ekonomik ve sosyal yapılar içinde derinleşmesinden kaynaklanmaktadır (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli [Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC], 2019). Kırsal alanlardaki kadınların su temini, yakıt toplama ve gıda üretimi gibi sorumlulukları, iklim değişikliğini günlük yaşamlarında bir gerçeklik haline getirebilir. Öte yandan, araziye erişim, finansal destek ve kurumsal karar alma mekanizmalarına erişim eksikliğinin bu zorlukları çok daha karmaşık ve aşılması zor hale getirdiği belirtilmektedir (Adhikari ve Ghimire, 2025).

Tüm bunların ötesinde kadınlar; bilgi birikimi, pratik deneyimleri ve becerileriyle iklim mücadelesine yön verebilecek güçtedir. Kadınların günlük hayatta ürettikleri pratik çözümler, kapsayıcı iklim politikalarının tasarlanmasında eşsiz birer rehber niteliğindedir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet ve iklim ilişkisini yalnızca riskler veya mağduriyetler üzerinden okumak büyük bir eksiklik olur. Asıl yapılması gereken; kadınların birikimlerini görünür kılmak, seslerini duymak ve onları karar mekanizmalarına dahil etmektir. Böylesi bir yaklaşım, kadınları çevre felaketlerinin çaresiz kurbanları olarak değil, çözüm yollarını inşa eden en temel aktörler olarak görmemizi sağlayacaktır (Külcür, 2022).

Türkiye'de de kırsal alanlarda yaşayan kadınların iklim değişikliğinden farklılaşmış biçimde etkilendiği görülmektedir. Kastamonu'da 92 orman köyünde 523 kadınla yürütülen bir araştırmada, iklim değişikliğinin etkilerini en yoğun biçimde eğitim düzeyi düşük ve yoksulluğu yüksek kadınların yaşadığı; bu etkinin başta artan iş yükü olmak üzere kuraklık, yaban hayvanı baskısı ve öngörülemeyen hava olaylarıyla ortaya çıktığı belirlenmiştir (Cesur ve Güloğlu, 2025). Bununla birlikte, Türkiye'deki kırsal kadınlar yalnızca bu etkilere maruz kalan bir grup değildir. Kadın kooperatiflerinin, kırsal kadınların ekosistem, biyoçeşitlilik ve yerel kaynaklara ilişkin geleneksel bilgisini görünür kıldığı ve bu bilgiyi modern üretim yöntemleriyle bütünleştirerek yeniden ürettiği ortaya konulmuştur (Akgül, 2022). Bu bulgular, Türkiye'de kırsal kadınların hem kırılganlık hem de dönüştürücü potansiyel açısından ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada temel amacımız, iklim değişikliğiyle mücadele sürecinde kadınların üstlendiği rolü hem yapısal kırılganlıkları hem de dönüştürücü güçleri ekseninde ele almaktır. Belirlenen bu hedef doğrultusunda, ulusal ve uluslararası alanyazındaki akademik çalışmalar ile resmi politika belgeleri kapsamlı bir taramadan geçirilerek tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan bu analizler neticesinde, incelenen kaynaklarda öne çıkan ortak noktalardan yola çıkılarak beş temel tema yapılandırılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kırılganlık ve Toplumsal Cinsiyet

İklim literatüründe kırılganlık; genellikle maruz kalma, duyarlılık ve uyum kapasitesi gibi temel bileşenler üzerinden ele alınmaktadır (IPCC, 2019). Kadınların iklim değişikliği karşısındaki kırılganlığı, kadın olmalarından çok, içinde bulundukları sosyoekonomik koşullar ve toplumsal normların ürettiği eşitsizliklerle ilişkilidir (Özer, 2026).

Kırsal alanlarda yaşayan kadınların iklim değişikliğine karşı özel olarak kırılgan olması, cinsiyetlerinden değil, yerine getirmek zorunda oldukları kültürel ve toplumsal cinsiyet rolleri, geleneksel normlar ile kaynakların erişimi ve kontrolü konusundaki dezavantajlarından kaynaklanmaktadır (Bui ve Huyen, 2025). Benzer biçimde, iklim değişikliği toplumlarda var olan kırılganlıkları büyüten, çok katmanlı bir sorun olarak tanımlanmakta; bu eşitsizlik farklı toplumsal roller, kaynaklara sınırlı erişim ve değişen düzeylerde karar alma gücünden doğmaktadır (Ayanlade vd., 2023).

Kırılganlığın somut yansımaları arasında zaman yoksulluğu önemli bir yer tutmaktadır. Su toplama sorumluluğu, kadınların eğitim, istihdam ve diğer günlük etkinliklere ayırabilecekleri zamanı sınırlamakta; su kıtlığı bu yükü daha da ağırlaştırmaktadır. Kadınların yaşam koşullarını iyileştirebilecek faaliyetlere yeterli zaman ayıramaması, yapısal bir zaman yoksulluğunu beraberinde getirmektedir. Nitekim UN Women (2022) raporu da iklim krizine bağlı kaynak yetersizliğinin öncelikle kadınların ev içi iş yükünü artırdığına ve bu durumun toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirdiğine dikkat çekmektedir. Carr vd. (2024) tarafından Birleşmiş Milletler verilerinden aktarıldığı üzere, Malawi'de kadınlar su toplamak için günde ortalama 54 dakika harcarken erkeklerde bu süre yalnızca 6 dakikadır. Küresel ölçekte ise kadınlar ve kız çocukları su toplama işine günde toplam 200 milyon saate kadar zaman ayırmak zorunda kalmaktadır. Zaman yoksulluğu özellikle kadınlar açısından sorunlu olmakta, uzun kuraklıklar bu durumu daha da ağırlaştırmaktadır (Vermeire vd., 2023). Senegal'de yürütülen bir araştırma, kırsal kadınların üretken ve yeniden üretken işler arasında çift yük taşıdığını göstermektedir (Marter-Kenyon vd., 2023).

1.2. Mağduriyet Söyleminden Dönüştürücü Aktörlüğe

İklim politikası söyleminde kadınlar uzun süre "mağdur" figürü üzerinden temsil edilmiştir. Hâkim anlatı, kadınları çözümlere katkı sağlayabilecek aktörler olarak değil, mağdurlar olarak sunmuştur (Figueiredo ve Perkins, 2013). Benzer biçimde, iklim rejiminin kurumsal metinleri ve ulusal uyum planları kadınları, "müzakere veya stratejik planlamaya katılmalarını sağlayacak becerilerden yoksun" mağdurlar olarak resmetmiştir (Prior ve Heinämäki, 2017).

Bu söylemin karşısında, kadınların doğal kaynaklara bağımlılığından doğan bilgi birikimi güçlü bir uyum kapasitesi katmanı oluşturmaktadır (Djoudi ve Brockhaus, 2011). Kadınların bu potansiyeli, literatürde yeterince görünür değildir; uyum yalnızca teknik bir sorun olarak çerçevelendiğinde, uyum için gereken bilginin farklı biçimleri ve kadınların bu bilgiyi harekete geçirme stratejilerinin gözden kaçtığı görülmektedir (Smucker ve Wangui, 2016).

2. Metodoloji

Bu çalışmada, iklim değişikliğinin toplumsal cinsiyet rolleri ve mevcut adaletsizlikler üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemek adına nitel bir araştırma yaklaşımı tercih edilmiştir. İklim krizi ile toplumsal cinsiyet dinamikleri arasındaki karmaşık bağları netleştirmek amacıyla, alanyazın taramasına dayalı bir derleme modeli yürütülmüştür.

2.1. Literatür Taraması

Konuyla ilgili mevcut bilgi birikimini bütüncül bir bakış açısıyla sentezlemek için kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte uluslararası akademik veri tabanları, küresel kuruluşların yayımladığı resmi raporlar ve güncel politika belgeleri detaylıca taranmıştır. Tarama Web of Science, Scopus ve DergiPark veri tabanlarında; "gender and climate change", "women and climate adaptation", "rural women vulnerability", "iklim değişikliği ve kadın" ve "toplumsal cinsiyet ve iklim" anahtar kelimeleriyle, 2011–2026 yılları arasında yayımlanmış, ağırlıklı olarak Türkçe ve İngilizce kaynaklar üzerinden yapılmıştır. Uluslararası kuruluşların (IPCC, UN Women) raporlarına ise kurumların resmi internet sitelerinden ulaşılmıştır. İncelemeye dahil edilen kaynaklar; iklim krizinin farklı toplumsal gruplar üzerindeki asimetrik etkilerini, kadınların iklim eylemi ve uyum süreçlerindeki aktif rollerini ve cinsiyete duyarlı politikaların stratejik önemini içeren çalışmalardan oluşmaktadır. Bu ölçütlere uyan 37 kaynak çalışmaya dahil edilmiştir.

2.2. Veri Analizi ve Sentezi

İncelemeye alınan kaynaklar tematik analizle çözümlenmiş; kaynaklarda tekrar eden örüntülerden hareketle kadınların kırılganlığı, bilgi ve deneyimleri, karar alma süreçlerine katılımı, kapsayıcı uyum ve iklim riski algısı olmak üzere beş tema belirlenmiştir. Çözümleme esnasında, iklim krizinin toplumsal cinsiyet boyutuna dair öne çıkan ortak örüntüler ve kırılma noktaları tespit edilmiştir. Belirlenen bu ana temalar birbirleriyle olan ilişkileri doğrultusunda analiz edilmiş, böylece mevcut alanyazın eleştirel bir süzgeçten geçirilerek sentezlenmiştir.

2.3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları arasında, kadınlara ilişkin verinin sınırlı olması ilk sırada yer almaktadır. Resmî istatistikler, iklim değişikliğinin kadınları ve erkekleri nasıl farklı etkilediğini nadiren yakalamakta, hükümetlerin bu etkilere nasıl yanıt verdiğine ilişkin karşılaştırmalı kanıtlar dağınık kalmaktadır (Tabbush ve Howell, 2025). Bu veri boşluğu, bulguların genellenebilirliğini ve karşılaştırılabilirliğini sınırlayan temel bir kısıt olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda sunulan sonuçlar, mevcut alanyazındaki nitelikli verilerin yapılandırılmış bir sentezidir. Gelecek araştırmaların, burada teorik olarak ele alınan boyutları özgün saha çalışmaları ve ampirik yöntemlerle derinleştirmesi önerilmektedir.

3. Bulgular

İncelenen literatür doğrultusunda belirlenen beş ana tema ve bu temaların kapsamı Tablo 1'de sunulmuştur. Temalara ilişkin bulgular, tablonun ardından ilgili çalışmalarla desteklenerek ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Tablo 1. *İklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet ilişkisine yönelik temalar*

Tema	Temanın kapsamı
Farklılaşmış kırılganlık	Toplumsal roller, kaynaklara erişim, geçim koşulları ve zaman yoksulluğu
Mağduriyet söyleminden dönüştürücü role	Kadınların bilgi, deneyim ve çözüm süreçlerine katkıları
Karar alma süreçlerine katılımın önündeki eşitsizlikler	Toplumsal normlar, temsil ve kurumsal engeller
Kapsayıcı uyum yaklaşımları	Katılımcı karar alma, eğitim, finansman ve destek mekanizmaları
Algı boyutu	İklim riski algısının bilgiye erişim, eğitim ve deneyimle ilişkisi

Not. Tablo, incelenen literatürün bu çalışma kapsamında yapılan tematik sentezini özetlemektedir.

3.1. Birinci Tema: Farklılaşmış Kırılganlık

İlk tema, iklim değişikliğinin etkilerinin toplumsal cinsiyete göre farklılaştığını ve bu farklılaşmanın eşitsiz toplumsal yapılar içinde derinleştiğini ortaya koymaktadır. Bu mekanizmaların başında kadınların su, yakıt ve gıda ile ilgili sorumlulukları gelmektedir (Adhikari ve Ghimire, 2025).

Ampirik çalışmalar bu örüntüyü farklı coğrafyalarda doğrulamaktadır. Tunus'un Sidi Bouzid bölgesinde yürütülen bir araştırmada, kırsal kadınlar iklim değişikliğine karşı kırılganlıklarına göre üç gruba ayrılmıştır: ileri derecede kırılgan, kırılgan ve uyum sağlayabilen (Mazhoud vd., 2025). Aynı çalışma, iklim değişikliğinin su kaynakları üzerindeki etkisinin aile içi gerilimleri artırdığını ve tarımsal gelirleri düşürdüğünü göstermektedir. Bu bulgu, kırılganlığın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda hane içi ilişkiler düzeyinde de işleyen bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Kırılganlığın bir diğer görünümü, bilgi ve erken uyarı sistemlerine erişimde ortaya çıkmaktadır. Mobil telefon sahipliğine ve biçimsel bilgi sistemlerine, bu arada erken uyarı sistemlerine erişememek, kadınların afetler sırasındaki riskini artırmakta ve iklim etkilerine yanıt kapasitelerini olumsuz etkilemektedir (Roy vd., 2022). Kırılganlık aynı zamanda zaman boyutunda kendini göstermekte; yeniden üretken iş yükü kadınların zamanını ve biçimsel siyasal süreçlere katılım kapasitesini daraltmaktadır (Chitiga-Mabugu vd., 2023).

3.2. İkinci Tema: Mağduriyet Söyleminden Dönüştürücü Role

İkinci tema, kadınların iklim mücadelesindeki konumunun mağduriyet söyleminden dönüştürücü aktörlüğe doğru yeniden çerçevelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu geçişin temel dayanağı, kadınların doğal kaynak yönetimindeki bilgi ve deneyimidir. Kadınların doğal kaynaklara bağımlılığı, ekosistemlere, sürdürülebilir uygulamalara ve koruma tekniklerine ilişkin bilgi edinme ve yayma kapasitelerini artırmaktadır (Djoudi ve Brockhaus, 2011). Bu bilgi birikimi, uyum projelerinin tasarımında ve uygulanmasında kadınları kilit aktörler hâline getirebilir.

Literatürde kadınların bu aktif rolüne yeterince yer verilmemektedir. Hâkim iklim anlatısı kadınları mağdur olarak konumlandırırken, kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden türeyen değerli yerel ekolojik ve toplumsal bilgisi görünmez kalmaktadır (Figueiredo ve Perkins, 2013). Buna karşın, yerel aktörlerle yapılan saha çalışmaları kadınların iklim eylemlerinin yalnızca yararlanıcısı değil, aynı zamanda öncüsü olduğunu göstermektedir: kadınlar aktif çevre koruyucuları ve tabandan yükselen iklim girişimlerinin liderleri olarak öne çıkmaktadır (Magno vd., 2026).

Dönüştürücü rol, uyum kapasitesinin de yeniden tanımlanmasını gerektirir. İklim kaynaklı çevresel kısıtlar kadınları yeni roller, alanlar ve mekânlara yöneltmekte; bu süreç kadınların beceri ve kapasitelerinin artmasına yol açabilmektedir (Roy vd., 2022). Bu tür dönüşümler, kadınların iklim mücadelesindeki rolünü "kırılganlığın telafisi" olarak değil, sistematik bir kapasite olarak kavramsallaştırmayı mümkün kılmaktadır.

3.3. Üçüncü Tema: Karar Alma Süreçlerine Katılımın Önündeki Eşitsizlikler

Üçüncü tema, kadınların karar alma süreçlerine katılımını kısıtlayan çok düzeyli eşitsizlikleri ortaya koymaktadır. Bu kısıtlar, bir yandan geleneksel toplumsal yapılardan, diğer yandan kadınlara ilişkin verinin sınırlılığından beslenmektedir. Bu ikili kısıt, kadınların uyum ve azaltım faaliyetlerine katılımını birden çok düzeyde engellemektedir.

Kurumsal düzeyde bakıldığında, sadece şekilsel bir katılım sağlamakla gerçek karar mekanizmalarında söz sahibi olmak arasındaki uçurum oldukça nettir. Örneğin, toplumsal cinsiyet kotaları gibi dışarıdan kapsayıcı görünen adımlar, kadınların kurumsal varlığını çoğunlukla masadaki esaslı bir karar gücüne dönüştürmeye yetmemektedir (Parsons vd., 2025). Nitekim Nepal'de orman ve su kullanıcı komitelerinde uzun yıllardır uygulanan kota politikaları, kadınların aktif olarak süreçlere dahil olmasını engelleyen köklü toplumsal normları aşmayı başaramamıştır. Benzer şekilde; Hindistan, Gana, Kenya ve Namibya gibi farklı coğrafyalarda da yerleşik ataerkil aile yapıları ile kültürel baskılar, kadınların karar alma süreçlerinde anlamlı ve etkin bir rol oynamasının önüne set çekmiştir (Parsons vd., 2025). Fiji'deki iTaukei kadınlarının köy yönetimine ve karar alma süreçlerine katılımı, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle sınırlı kalmaktadır (Reyes-García vd., 2024). Katılımın önündeki engeller yalnızca kültürel değildir. Yapısal engeller arasında sosyokültürel normlar, karar alma platformlarına sınırlı erişim ve yetersiz kurumsal destek öne çıkmaktadır (Meena, 2026). Bangladeş örneğinde, kadınların iklim yönetişiminde ayırt edilebilir aktörler ve etkili ajanlar olarak konumlandırılması, derin yerleşik toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle bir güçlük olmayı sürdürmektedir. Aynı çalışma, kadınların iklim yönetişiminden dışlanmasının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sürekli kıldığını ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı güçleştirdiğini ortaya koymaktadır (Humayra vd., 2024).

Afetlerin kadınlar ve erkekler üzerindeki etkisini değerlendirmeyi, cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerin eksikliği zorlaştırmaktadır. Afet verilerinin raporlanmasındaki genel boşluklar da bu sorunu derinleştirmektedir: Husaini ve Davies'e (2022) göre, Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi kapsamında 2017 yılında afet kaynaklı ölümlere ilişkin A hedefi verilerini 93, afetlerden etkilenen kişilere ilişkin B hedefi verilerini 85 ülke paylaşmış; bu sayılar 2018'de sırasıyla 82 ve 72'ye düşmüştür. Ülkelerin temel afet verilerini dahi düzenli raporlayamaması, cinsiyete göre ayrıştırılmış verinin üretilmesini daha da güçleştirmekte; bu durum kadınların karşılaştığı riskleri belirlemeyi ve risk azaltma çabalarının etkisini değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. IPCC değerlendirmelerinin yüksek güvenle gösterdiği gibi, kadınlar hâlâ ataerkil sosyal yapılar ve cinsiyet ideolojilerinden etkilenmekte ve bu durum arazi temelli uyum ve azaltım eylemlerinde birçok engel yaratabilmektedir (IPCC, 2022).

3.4. Dördüncü Tema: Kapsayıcı Uyum Yaklaşımları

Bu çalışmada tartışılan çalışmalar, iklim değişikliğine uyumda kadınların ihtiyaçlarını ve deneyimlerini vurgulamaktadır. Kapsayıcı uyum yaklaşımı, yalnızca kadınların karşılaştığı zorlukları ele almayı değil, aynı zamanda çözüm geliştirme ve karar alma süreçlerine katılmalarını sağlamayı da amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, uluslararası iklim politikalarının kapsayıcı ve cinsiyet eşitliğine dayalı olmasının da temelini oluşturmaktadır (Wani vd., 2023). Bu bağlamda, Paris Anlaşması'nın 7. Maddesi'nde uyum çabalarının cinsiyete duyarlı, katılımcı ve şeffaf bir yaklaşımla yürütülmesi öngörülmektedir (Prior ve Heinämäki, 2017). Geliştirilmiş Lima Toplumsal Cinsiyet Çalışma Programı ve Cinsiyet Eylem Planı (Enhanced Lima Work Programme on Gender and its Gender Action Plan, GAP), iklim politikasında kadınları destekleyen bir düzenlemedir. Plan, kadınların Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC) süreçlerine tam olarak katılmalarını sağlamayı hedeflemektedir (Obergassel vd., 2020). Uluslararası kabul görmüş bu hedeflerin uygulanması güç olsa da uygulamaya rehberlik edecek uluslararası çerçeveler bulunmaktadır. Önemli olan, bu hedeflerin politika belgelerine yansıtılması ve kurumsal düzeyde nasıl hayata geçirileceğinin belirlenmesidir (Binswanger ve Zimmermann, 2021). Yerel düzeyde kapsayıcı uyumun uygulanmasının bir yolu, kadınların katılımını engelleyen koşullara bakmaktır. Eğitim fırsatları, finansal kaynaklar ve geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesi birincil desteklerdir (Roy vd., 2022). Ancak cinsiyet eşitliğine yönelik uyum çabaları kendiliğinden gerçekleşmez. Roy vd. (2022), eşitlik hedeflerinin uyum çabalarının önceliklendirme, tasarım, planlama ve uygulama aşamalarında açıkça yer alması gerektiğini belirtmektedir. Katılım, günlük yaşam koşullarıyla birlikte tartışılmalıdır. Toplantı saatleri, kadınların bakım ve ev işleri, ulaşım ve güvenli toplantı ortamları dikkate alınmalıdır (Awiti, 2022). Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, kapsayıcı uyumun kadınlara karar alma süreçlerinde yer açmanın yanında, bu süreçlere katılabilmeleri ve görüşlerini ifade edebilmeleri için gerekli koşulları sağlamayı da içerdiği görülmektedir. Toplumsal cinsiyet ve sosyal içerme entegrasyonu, iklim değişikliği direncinin ayrılmaz bir boyutu olarak kabul edilmektedir (Badolo, 2024).

3.5. Beşinci Tema: Algı Boyutu

Beşinci tema, algı boyutuna odaklanmaktadır. Kadınların iklim değişikliğine ilişkin algısı, mücadelede üstlenecekleri rolü etkileyen önemli etkenlerden biridir. Algı, riskin nasıl deneyimlendiğini ve hangi uyum stratejilerinin seçileceğini etkilediği için politika tasarımında dikkate alınmalıdır.

Ampirik bulgular, algı farklılıklarının kaynağı konusunda nüanslı bir tablo sunmaktadır. Vietnam'ın Mekong Deltası'nda 724 kişiyle yürütülen bir saha çalışması, kadınların topluluklarındaki iklim risklerine erkeklerden daha az aşina olduğunu; bu algı farkının kısmen eğitim, geçim kaynakları ve bilgiye erişim farklılıklarından kaynaklandığını göstermiştir (Lede vd., 2025). Yürütülen çalışmada ayrıca hedefli bir iletişim müdahalesinin ardından bu farkın kısmen ortadan kalkması, algının sabit değil, müdahaleye açık bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır.

Gana'da yürütülen bir araştırmada ise çiftçilerin %84'ünün iklim değişikliğinden haberdar olduğu; kadınlarda bu oranın erkeklere göre düşük olduğu, ancak aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Bununla birlikte çiftçilerin yaklaşık %73'ü cinsiyetten bağımsız olarak aşırı iklim değişikliğinin gerçekleştiğini algılamış, %95'i sıcaklıkların yukarı yönlü değiştiğini bildirmiştir (Acheampong vd., 2023).

Kuzey Vietnam'da yürütülen bir başka çalışmada kadın çiftçiler aşırı hava olaylarında genel bir artış gözlemlediklerini ve özellikle sel ve fırtınalardan endişe duyduklarını belirtirken, erkekler aşırı havayı ani sıcaklık ve iklim değişimlerini de kapsayan birleşik bir tehdit olarak

değerlendirmiştir. Bu farklılıklar, kadın ve erkek arasında doğuştan gelen bir algı farkından çok, bilginin eşitsiz üretimi ve eşitsiz erişiminden kaynaklanmaktadır (Ylipaa vd., 2019).

Algı farklılıklarının açıklanmasında toplumsal eşitsizlik etkisi öne çıkmaktadır. İklim risk algısına ilişkin bulgular karmaşıktır; algı birçok durumda tek başına bir cinsiyet farkı değil, kesişen eşitsizliklerin bir ifadesi olduğundan, algıdaki cinsiyet farklılıklarının uyum üzerindeki rolü hakkında kesin bir sonuca varmak güçtür. Nitekim cinsiyet eşitsizliklerinin daha az belirgin olduğu ülkelerde kadınlar ve erkekler arasında algı farkı gözlenmemekte, bu da farkın evrensel olmadığını göstermektedir (Djoudi vd., 2016). Bilgi ve deneyim de iklim risk algısındaki farklılıklarda rol oynamaktadır. Resmi eğitim almamış kadınların iklim bilgisi daha düşük düzeyde kalmakta; aşırı olaylara maruz kalma da risk algısını etkileyebilmektedir (Ningombam vd., 2026). Bu çalışmalardaki bulgular, algıyı bilgi, deneyim ve temsil eşitsizlikleriyle ilişkilendiren bir bakış açısına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, iklim değişikliğiyle mücadelede kadının rolünü kırılganlık ve dönüştürücü rol ekseninde ele almış; ulusal ve uluslararası literatür ile politika belgelerinin tematik analizi sonucunda beş temel tema ortaya çıkmıştır. Bulgular, kadınların iklim değişikliğinden orantısız biçimde etkilendiğini göstermenin yanında uyum süreçlerinin etkili aktörleri olma kapasitesine sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Beş tema birlikte değerlendirildiğinde, kadınların kaynaklara ve bilgiye erişimi ile günlük iş yükünün, uyum çalışmalarına katılımları açısından önem taşıdığı görülmektedir. Kadınların bilgi ve deneyimlerinden yararlanılabilmesi, görüşlerini ifade edebilecekleri ve alınan kararlarda etkili olabilecekleri koşulların sağlanmasına bağlıdır. Bu nedenle katılımın değerlendirilmesinde, kadınların karar alma yapılarında bulunmasının yanında bu yapılardaki etkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Kadınların yalnızca ön saflarda yer alan savunmasız bir grup olarak değil, bilgi, deneyim ve karar verme becerileriyle sürecin aktif aktörleri olarak tanınması, bu çalışmanın temel çıkarımıdır. Kadınların karar alma süreçlerinde daha fazla yer alması, öğrenme ve kapasite geliştirme olanaklarına erişmesi, uyum politikalarının etkililiğini artırabilir. Bu doğrultuda kadınların aktif katılımını teşvik eden kapsayıcı yaklaşımların benimsenmesi, daha etkili ve sürdürülebilir iklim politikalarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bulgulardan hareketle, çalışma kapsamında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Kadınların günlük iş yükünü azaltacak altyapı ve hizmetler geliştirilmeli; erken uyarı ve bilgi sistemlerine eşit erişimleri sağlanmalıdır.
- Kadınların yerel çevreye ve kaynak kullanımına ilişkin bilgi ve deneyimleri, iklim değişikliğine uyum çalışmalarında dikkate alınmalıdır.
- Kadınların karar alma süreçlerine etkin katılımı, eğitim ve kurumsal destekle güçlendirilmelidir.
- İklim değişikliğinin kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerini değerlendirebilmek için cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler düzenli olarak toplanmalı ve raporlanmalıdır.
- Toplantılar, kadınların katılımını kolaylaştıracak saatlerde ve güvenli, ulaşılabilir mekânlarda düzenlenmelidir.
- Kadınların eğitim ve finansal kaynaklara erişimi artırılmalı; iklim değişikliğine ilişkin bilgilendirme çalışmaları farklı ihtiyaçlar gözetilerek hazırlanmalıdır.

Kaynaklar

Acheampong, P. P., Yeboah, S., Adabah, R., Asibuo, J. Y., Nchanji, E. B., Opoku, M., Toywa, J., & Lutomia, C. K. "Gendered Perceptions and Adaptations to Climate Change in Ghana: What Factors Influence the Choice of an Adaptation Strategy?". *Frontiers in Sustainable Food Systems* 7 (2023), 1091812. https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1091812

Adhikari, A. - Ghimire, S. "Gendered Dimensions of Climate Change Impacts: Challenges and Adaptive Strategies". *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology* 13/5 (2025), 1354-1367. https://doi.org/10.24925/turjaf.v13i5.1354-1367.7481

Akgül, Ç. "Sürdürülebilir Ekolojik Denge İçin Modern ve Geleneksel Üretim Yöntemlerinin Entegrasyonunda Kırsal Kadının ve Kadın Kooperatiflerinin Önemi: Afşar Balam Kadın Kooperatifi Örneği". *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi* 9/1 (2022), 57-71.

Awiti, A. O. "Climate Change and Gender in Africa: A Review of Impact and Gender-Responsive Solutions". *Frontiers in Climate* 4 (2022), 895950. https://doi.org/10.3389/fclim.2022.895950

Ayanlade, A., Oluwatimilehin, I. A., Ayanlade, O. S., Adeyeye, O., Abatemi-Usman, S. "Gendered Vulnerabilities to Climate Change and Farmers' Adaptation Responses in Kwara and Nassarawa States, Nigeria". *Humanities and Social Sciences Communications* 10 (2023), 911. https://doi.org/10.1057/s41599-023-02380-9

Badolo, M. "ClimGender, an Innovative Scientific Framework for Gender and Social Inclusion Integration in Sectoral Climate Change Resilience Policies". *ScienceOpen Preprints* (2024). https://doi.org/10.14293/PR2199.000688.v1

Binswanger, C. - Zimmermann, A. (ed.). *Transitioning to Gender Equality*. Basel: MDPI, 2021. https://doi.org/10.3390/books978-3-03897-867-1

Bui, T. - Huyen, N. "Tổng quan khung phân tích tình trạng dễ bị tổn thương với biến đổi khí hậu của phụ nữ nông thôn [Overview of Analytical Frameworks for the Vulnerability of Rural Women to Climate Change]". *Vietnam Journal of Agricultural Sciences* 23 (2025), 267-277. https://doi.org/10.31817/tckhnnvn.2025.23.2.13

Carr, R., Kotz, M., Pichler, P.-P., Weisz, H., Belmin, C., Wenz, L. "Climate Change to Exacerbate the Burden of Water Collection on Women's Welfare Globally". *Nature Climate Change* 14/7 (2024), 700-706. https://doi.org/10.1038/s41558-024-02037-8

Cesur, İ. - Güloğlu, Y. "The Impact of Climate Change on Women in Forest Villages: The Case of Kastamonu, Türkiye". *Small-scale Forestry* 24 (2025), 335-374. https://doi.org/10.1007/s11842-025-09598-2

Chitiga-Mabugu, M., Henseler, M., Maisonnave, H., Mabugu, R. "Climate Change and Women—Impacts and Adaptation". *International Review of Environmental and Resource Economics* 17/1 (2023), 99-152. https://doi.org/10.1561/101.00000151

Djoudi, H. - Brockhaus, M. "Is Adaptation to Climate Change Gender Neutral? Lessons from Communities Dependent on Livestock and Forests in Northern Mali". *International Forestry Review* 13/2 (2011), 123-135. https://doi.org/10.1505/146554811797406606

Djoudi, H., Locatelli, B., Vaast, C., Asher, K., Brockhaus, M., Basnett Sijapati, B. "Beyond Dichotomies: Gender and Intersecting Inequalities in Climate Change Studies". *Ambio* 45/Suppl. 3 (2016), 248-262. https://doi.org/10.1007/s13280-016-0825-2

Figueiredo, P. - Perkins, P. "Women and Water Management in Times of Climate Change: Participatory and Inclusive Processes". *Journal of Cleaner Production* 60 (2013), 188-194. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.02.025

Humayra, J. - Uddin, M. K. - Pushpo, N. Y. "Deficiencies of Women's Participation in Climate Governance and Sustainable Development Challenges in Bangladesh". *Sustainable Development* 32/6 (2024), 7096-7113. https://doi.org/10.1002/sd.3075

Husaini, S. - Davies, S. E. "Case Report: Another Burden to Bear: The Impacts of Climate Change on Access to Sexual and Reproductive Health Rights and Services in Bangladesh". *Frontiers in Climate* 4 (2022), 875515. https://doi.org/10.3389/fclim.2022.875515

IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). *Climate Change and Land: An IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse Gas Fluxes in Terrestrial Ecosystems*. ed. P. R. Shukla vd. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. https://doi.org/10.1017/9781009157988

IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. ed. H.-O. Pörtner vd. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. https://doi.org/10.1017/9781009325844

Külcür, R. "Toplumsal Cinsiyetin Çevresel Adalet ve İklim Değişikliği Bağlamında Türkçe Literatürdeki Görünürlüğü". *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 24 (2022), 31-54. https://doi.org/10.26650/iukad.2021.982531

Lede, E., Townsend, T., Nguyen, Q. A., & Lede, E. (2025). Mitigating climate risk in the Mekong Delta: insights from a large-scale communication field study in Vietnam. Climate and Development, 17(4), 315–324. https://doi.org/10.1080/17565529.2024.2365287

Magno, F. - Bito-onon, J. - Virata, J. "Fostering Inclusive Climate Governance in the Global South: Gender-Responsive Adaptation in Coastal Communities". *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal* (2026). https://doi.org/10.1108/EDI-06-2025-0421

Marter-Kenyon, J. S., Blakeley, S. L., Banks, J. L., Ndiaye, C., Diop, M. "Who Has the Time? A Qualitative Assessment of Gendered Intrahousehold Labor Allocation, Time Use and Time Poverty in Rural Senegal". *Frontiers in Sustainable Food Systems* 7 (2023), 1198290. https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1198290

Mazhoud, H., Boucif, A., Ouhibi, A., Hajji-Hedfi, L., Chemak, F. "Investigating the Gender-Climate Nexus: Strengthening Women's Roles in Adaptation and Mitigation in the Sidi Bouzid Region". *Climate* 13/8 (2025), 164. https://doi.org/10.3390/cli13080164

Meena, S. "Role of Women in Local Climate Governance and Decision Making". *International Journal of Academic Excellence and Research* 1/4 (2026), 9-20. https://doi.org/10.62823/IJAER/2026/02.01.146

Ningombam, S., Das, A., Puskur, R., Kumar, S. "Unveiling Gendered Perspectives on Farmers' Climate Risk Perception and Adaptation Strategies". *Regional Environmental Change* 26 (2026), 33. https://doi.org/10.1007/s10113-025-02509-3

Obergassel, W., Arens, C., Beuermann, C., Hermwille, L., Kreibich, N., Ott, H. E., & Spitzner, M. "COP25 in Search of Lost Time for Action: An Assessment of the Madrid Climate Conference". *Carbon & Climate Law Review* 14/1 (2020), 3-17. https://doi.org/10.21552/cclr/2020/1/4

Özer, Y. B. "Toplumsal Cinsiyet ve İklim Değişikliği: Kırılganlık, Etki ve Çözümlere Yönelik Bir Bakış". *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2026), 130-148. https://izlik.org/JA85XP27BS

Parsons, M., Godden, N. J., Henrique, K. P., Tschakert, P., Gonda, N., Atkins, E., Steen, K., Crease, R. P. "Participatory Approaches to Climate Adaptation, Resilience, and

Mitigation: A Systematic Review". *Ambio* 54/12 (2025), 2005-2020. https://doi.org/10.1007/s13280-025-02202-z

Prior, T. L. - Heinämäki, L. "The Rights and Role of Indigenous Women in the Climate Change Regime". *Arctic Review on Law and Politics* 8 (2017), 193-221. https://www.jstor.org/stable/48710588

Reyes-García, V., García-Del-Amo, D., Porcuna-Ferrer, A., Schlingmann, A., Abazeri, M., Attoh, E. M. N. A. N., Ávila, J. V. da C., Ayanlade, A., Babai, D., Benyei, P., Calvet-Mir, L., Carmona, R., Caviedes, J., Chah, J., Chakauya, R., Cuní-Sanchez, A., Fernández-Llamazares, Á., Galappaththi, E. K., Gerkey, D., . . . LICCI Consortium. "Local Studies Provide a Global Perspective of the Impacts of Climate Change on Indigenous Peoples and Local Communities". *Sustainable Earth Reviews* 7 (2024), 1. https://doi.org/10.1186/s42055-023-00063-6

Roy, J., Prakash, A., Some, S., Singh, C., Bezner Kerr, R., Caretta, M. A., Conde, C., Rivera Ferre, M., Schuster-Wallace, C., Tirado-von der Pahlen, M. C., Totin, E., Vij, S., Baker, E., Dean, G., Hillenbrand, E., Irvine, A., Islam, F., McGlade, K., Nyantakyi-Frimpong, H., . . . Tandon, I. "Synergies and Trade-Offs between Climate Change Adaptation Options and Gender Equality: A Review of the Global Literature". *Humanities and Social Sciences Communications* 9 (2022), 251. https://doi.org/10.1057/s41599-022-01266-6

Smucker, T. A. - Wangui, E. E. "Gendered Knowledge and Adaptive Practices: Differentiation and Change in Mwanga District, Tanzania". *Ambio* 45/Suppl. 3 (2016), 276-286. https://doi.org/10.1007/s13280-016-0828-z

Tabbush, C. - Howell, B. "Gender Equality and Climate Policy Scorecard: A Framework for Assessing Country Performance on Gender-Responsive Climate Action 30 Years after Beijing". *Statistical Journal of the IAOS* 41/3 (2025), 705-722. https://doi.org/10.1177/18747655251371005

UN Women. "Explainer: How Gender Inequality and Climate Change Are Interconnected" (28 Şubat 2022). https://www.unwomen.org/en/news-stories/explainer/2022/02/explainer-how-gender-inequality-and-climate-change-are-interconnected

Vermeire, J., Crucke, S., Mutesi, J., Vinck, A. "Tackling Climate Change under Time-Poverty: Cooperatives as Temporal Pacers". *Sustainable Development* 31/1 (2023), 253-264. https://doi.org/10.1002/sd.2387

Wani, I. U. - Khanday, I. N. - Haseen, S. "Ecofeminism or Techno-Centrism? Analysing the Gender-Environment Concoction in the Anthropocene: A Study of OECD Countries". *Environmental Science and Pollution Research* 30 (2023), 115021-115036. https://doi.org/10.1007/s11356-023-30598-2

Ylipaa, J. - Gabrielsson, S. - Jerneck, A. "Climate Change Adaptation and Gender Inequality: Insights from Rural Vietnam". *Sustainability* 11/10 (2019), 2805. https://doi.org/10.3390/su11102805.

AZERBAYCAN'DA KADIN SAĞLIĞI VE ÜREME HAKLARI

WOMEN'S HEALTH AND REPRODUCTIVE RIGHTS IN AZERBAIJAN

Sevda AZIMOVA
Azerbaijan Medical University, Obstetrics and Gynecology, AZERBAIJAN

Özet

Azerbaycan'da kadın sağlığı, toplumsal refahın, yaşam kalitesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemli göstergelerinden biridir. Kadınların sağlık hizmetlerine erişimi, üreme sağlığının korunması, koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanma olanakları ve sağlık alanındaki eşitsizlikler, kadınların bireysel ve toplumsal yaşamını doğrudan etkilemektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan ekonomik, sosyal ve kurumsal dönüşümler, Azerbaycan'da sağlık sisteminin yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte kadınların sağlık hizmetlerine erişimi ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması, farklı sosyoekonomik ve bölgesel koşullar çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir konu hâline gelmiştir. Kadın sağlığının ele alınmasında yalnızca hastalıkların önlenmesi ve tedavi hizmetlerinin sunulması yeterli değildir. Üreme sağlığı konusunda bilgiye erişim, gebelik ve doğum sürecinde sunulan sağlık hizmetlerinin niteliği, doğum öncesi ve sonrası bakım, aile planlaması ve düzenli sağlık kontrolleri de önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra kadınların eğitim düzeyi, ekonomik bağımsızlığı, yaşadıkları bölge, aile içindeki sorumlulukları ve toplumsal cinsiyet rolleri, sağlık hizmetlerinden yararlanma olanaklarını şekillendirebilmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kadınların sağlık hizmetlerine erişim koşullarının incelenmesi, bölgesel farklılıkların ve olası eşitsizliklerin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Azerbaycan'da kadın sağlığının toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesi, sağlık politikalarının kadınların farklı ihtiyaçlarını dikkate alacak biçimde geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda kadınların sağlık okuryazarlığının artırılması, koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, üreme sağlığına ilişkin farkındalığın güçlendirilmesi ve sağlık hizmetlerine erişimde fırsat eşitliğinin desteklenmesi önem kazanmaktadır. Kadınların sağlık ihtiyaçlarının yalnızca biyolojik özelliklerle sınırlandırılmadan sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarla birlikte ele alınması gerekmektedir. Böylece kadın sağlığı, bireysel bir sağlık meselesinin ötesinde, toplumsal kalkınma ve eşitlik açısından değerlendirilmesi gereken temel bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın sağlığı, üreme sağlığı, sağlık hizmetlerine erişim, toplumsal cinsiyet, Azerbaycan.

Abstract

In Azerbaijan, women's health is an important indicator of social well-being, quality of life, and gender equality. Women's access to healthcare, the protection of reproductive health, opportunities to benefit from preventive healthcare services, and inequalities in healthcare directly affect their individual and social lives. Following the dissolution of the Soviet Union, economic, social, and institutional transformations led to the restructuring of Azerbaijan's healthcare system. In this context, access to healthcare and the fulfillment of women's health needs have become issues that require evaluation in light of varying socioeconomic conditions and regional differences.

Addressing women's health requires more than disease prevention and the provision of treatment. Access to information on reproductive health, the quality of healthcare during pregnancy and childbirth, prenatal and postnatal care, family planning, and regular health check-ups are also essential components. Furthermore, women's educational attainment, economic independence, place of residence, family responsibilities, and gender roles may influence their ability to access healthcare services. Examining the healthcare conditions of women living in rural areas is particularly important for understanding regional disparities and potential inequalities. Evaluating women's health in Azerbaijan from a gender perspective can contribute to the development of healthcare policies that respond to women's diverse needs. In this regard, improving women's health literacy, expanding preventive healthcare services, strengthening awareness of reproductive health, and promoting equal opportunities in healthcare access are essential. Women's health needs should be addressed not only in terms of biological characteristics but also in relation to social, economic, and cultural conditions. Thus, women's health should be considered not merely an individual health issue but also a fundamental dimension of social development and equality.

Keywords: Women's health, reproductive health, access to healthcare, gender, Azerbaijan.

«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМЫ

НЕКОММЕРЧЕСКОЕ АКЦИОНЕРНОЕ ОБЩЕСТВО «КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ»

NON-PROFIT JOINT-STOCK COMPANY «KAZAKH NATIONAL WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY»

050000, Алматы қаласы, Бөгенбай батыр к-сі, 142 Тел.: 233-18-36, Факс: 233-18-35. E-mail: info@qyzpu.edu.kz

050000, 142 Bogenbai Batyr Street, Almaty Tel.: 233-18-36, Fax: 233-18-35. E-mail:info@qyzpu.edu.kz

050000, город Алматы, ул. Богенбай батыра, 142 Тел.: 233-18-36, Факс: 233-18-3. E-mail:info@qyzpu.edu.kz

№ 09-02-25/2398

26.08.2026

V Халықаралық Түркі және Әлем Әйелдерін Зерттеу Конгресінің
Ұйымдастыру комитетінің төрағасы,
Журнал редакторы
Др. PhD Жұлдыз Сахиге

Құрметті Жұлдыз Сахи!

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің атынан 2026 жылғы 2–4 қазан күндері Алматы қаласында өтетін **«V Халықаралық Түркі және Әлем Әйелдерін Зерттеу Конгресін»** ұйымдастыруға шақырғаныңыз үшін алғысымызды білдіреміз.

Аталған халықаралық ғылыми іс-шараның маңыздылығын жоғары бағалай отырып, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті конгреске **«ұйымдастырушы-қатысушы мекеме»** мәртебесінде қатысуға келісімін білдіреді.

Конгресс түркі және әлем әйелдерін зерттеу бағытындағы ғылыми ынтымақтастықты дамытуға, отандық және шетелдік ғалымдар арасындағы тәжірибе алмасуға, сондай-ақ өзекті ғылыми мәселелерді талқылауға маңызды мүмкіндік береді деп сенеміз.

Іс-шараны жоғары деңгейде өткізуге және оның жұмысына белсенді атсалысуға дайын екенімізді білдіреміз. Алдағы уақытта ұйымдастыру мәселелері бойынша өзара ынтымақтастықты жалғастыруға мүдделіміз.

Конгрестің жұмысына сәттілік тілеп, ғылыми іс-шараның мазмұнды әрі нәтижелі өтуіне тілектестік білдіреміз.

Құрметпен,

Басқарма Төрағасы – Ректор
Бейбіткүл Каримова

Издатель ЭЦП - ҰЛТТЫҚ КУӘЛАНДЫРУШЫ ОРТАЛЫҚ (GOST) 2022, СУАТАЙ СӘБИТ, Некоммерческое Акционерное общество "Казахский национальный женский педагогический университет", BIN990240005438

Подписант	Издатель ЭЦП - ҰЛТТЫҚ КУӘЛАНДЫРУШЫ ОРТАЛЫҚ (GOST) 2022, СУАТАЙ СӘБИТ, Некоммерческое Акционерное общество "Казахский национальный женский педагогический университет", BIN990240005438
Уникальный код:	82B466C5FA1E41C6
Короткая ссылка:	https://short-sed.qyzpu.edu.kz/Wd0oLz
	Электрондық құжатты тексеру үшін: https://salemoffice.kz/verify мекен-жайына өтіп, қажетті жолдарды толтырыңыз. Электрондық құжаттың көшірмесін тексеру үшін қысқа сілтемеге өтіңіз немесе QR код арқылы оқыңыз. Бұл құжат, «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 7 қаңтарда шыққан Заңының 7-бабының 1-тармағына сәйкес, қағаз құжатпен тең дәрежелі болып табылады. / Для проверки электронного документа перейдите по адресу: https://salemoffice.kz/verify и заполните необходимые поля. Для проверки копии электронного документа перейдите по короткой ссылке или считайте QR код. Данный документ согласно пункту 1 статьи 7 ЗРК от 7 января 2003 года «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» равнозначен документу на бумажном носителе.

Лист согласования

ФИО, подразделение, должность	**Тип действия**	**Дата и время согласования или подписания**	**Данные по ЭЦП**
Кулсариева А.Т. - Член Правления - проректор по научной работе и стратегическим инициативам	Согласовано	25.08.2026 17:33	КУЛСАРИЕВА А.Т.
Суатай С.Қ.(и.о Каримова Б.С.) - Председатель Правления – Ректор	Подписано	26.08.2026 10:49	ҰЛТТЫҚ КУӘЛАНДЫРУШЫ ОРТАЛЫҚ (GOST) 2022, СУАТАЙ СӘБИТ, Некоммерческое Акционерное общество "Казахский национальный женский педагогический университет"

Издатель ЭЦП - ҰЛТТЫҚ КУӘЛАНДЫРУШЫ ОРТАЛЫҚ (GOST) 2022, СУАТАЙ СӘБИТ, Некоммерческое Акционерное общество "Казахский национальный женский педагогический университет", BIN990240005438

Evrak Tarih ve Sayısı: 17.08.2026-894034

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

Sayı : E-86669798-200-894034
Konu : Kongre Düzenleme

REKTÖRLÜK MAKAMINA

Ekteki davete istinaden, editörlüğünü Doç. Dr. Ayşe Erkmen'in yapmış olduğu Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi ve Al Farabi Üniversitesi'nin iş birliğiyle 2–4 Ekim 2026 tarihleri arasında Almatı, Kazakistan'da düzenlenecek olan 5. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresinde "Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin düzenleyici-katılımcı kurum statüsünde görev alması ve GAÜN logosunun kongre web sayfasında kullanımı hususunu,

Olurlarınıza arz ederim.

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma
ve Uygulama Merkezi Müdürü

Uygun Görüşle Arz Ederim.

Prof. Dr. Taner AKÇACI
Genel Sekreter

OLUR

Prof. Dr. Sait Mesut DOĞAN
Rektör

Ek:
1- Dilekçe
2- Kongre hakkında bilgi
3- Davetiye

Adres : Üniversite Bulvarı P.K. 27310 Şehitkamil / Gaziantep, TÜRKİYE
Telefon : (342) 317 1834 Faks:0 (342) 360 10 13
e-Posta : bilgi@gantep.edu.tr Web : www.gantep.edu.tr
Kep Adresi : gaun@hs01.kep.tr
Bilgi için : Ayşe Erkmen
Unvanı : Merkez Müdürü

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Editörü olduğum "Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi" ve Al Farabi Üniversitesi'nin iş birliğiyle 2–4 Ekim 2026 tarihleri arasında *Almatı, Kazakistan'da* düzenlenecek *"5. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresinde"* kongre başkanıyım. Bu kongreye "Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (AİİTAUM)" ile de "düzenleyici-katılımcı kurum" statüsünde yer almak istiyorum. Kongre çalışmaları (yolluksuz ve yevmiyesiz) online yürütülecektir.

Gereğini arz ederim. 13.08. 2023

20033 20033 20033 20033 20033

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN

Ekler

1) Dilekçe
2) Kongre hakkında bilgi
3) Davetiye

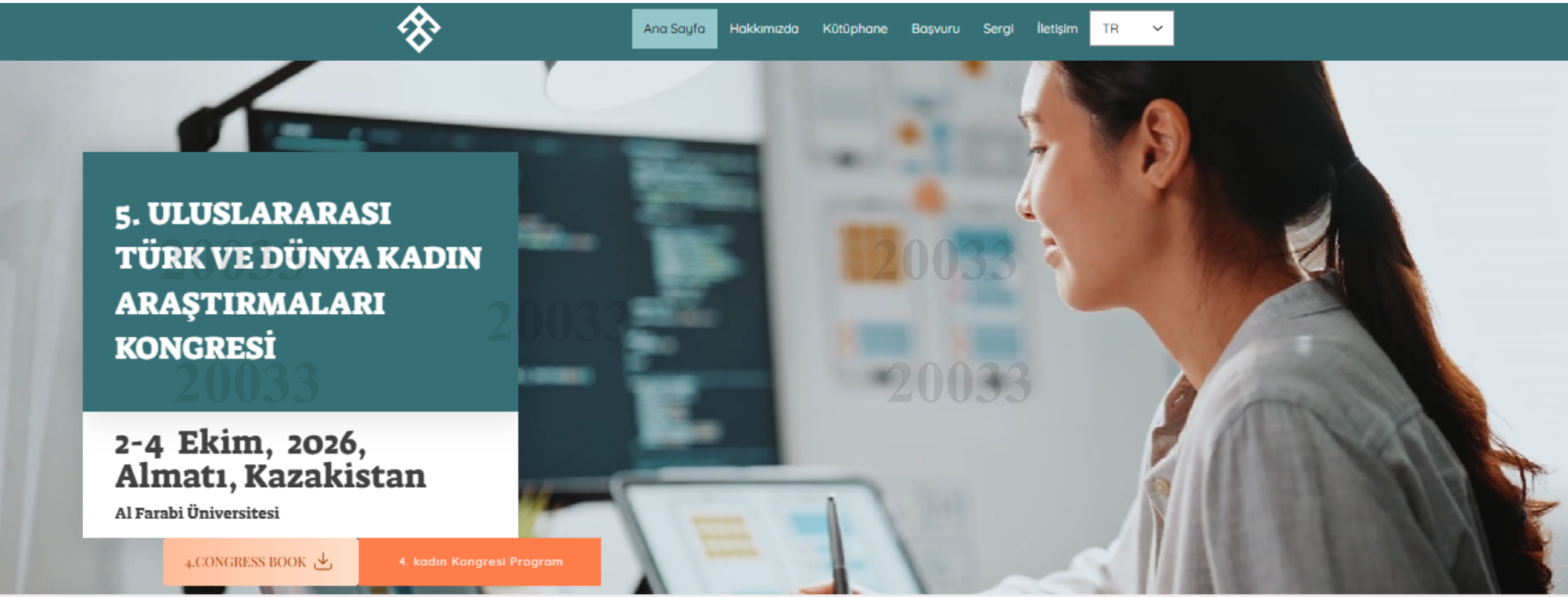
Konu : Kongre Organizasyonu
Sayı : 6.TDKA.26
Tarih : 11/08/2026

Gaziantep Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
(AİİTAUM)'ne

Dergimiz, 2–4 Ekim 2026 tarihlerinde Almatı, TürkiyKazakistan'da "5. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ" düzenleyecektir.
Söz konusu bilimsel etkinliğimize **"düzenleyici-katılımcı kurum"** statüsünde bulunmanızı tensiplerinize arz ederim.
Saygılarımla,

Dr. Zhuldyz Sakhi
Dergi Editörü

İletişim Bilgileri:
Web: https://turkicworldwomen.com
E-posta: editorturkicworldwomen@gmail.com

Ana Sayfa
Hakkımızda
Kütüphane
Başvuru
Sergi
İletişim
TR
5. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ
2-4 Ekim, 2026, Almatı, Kazakistan
Al Farabi Üniversitesi
4.CONGRESS BOOK
4. kadın Kongresi Program

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Fen Edebiyat Fakültesi

Sayı : E-99380014-200-918229
Konu : Kongre Çalışmaları

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : E-26023674-100-918185 sayılı ve 24.09.2026 tarihli yazı

Fakültemize bağlı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Dr. Öğretim Görevlisi, (Doç. Dr.) Ayşe Erkmen'in, ekteki dilekçesinde belirtilen V. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi kapsamında Kongre Başkanı olarak görev alması hususunda,

Olurlarınıza arz ederim.

Prof. Dr. Murat KÜTÜK
Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı V.

Uygun Görüşle Arz Ederim.

Prof. Dr. Taner AKÇACI
Genel Sekreter

OLUR

Prof. Dr. Sait Mesut DOĞAN
Rektör

Adres : Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi 27310 GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 11 20 Faks:0 (342) 360 10 32
e-Posta : bilgi@gantep.edu.tr Web : www.gantep.edu.tr
Kep Adresi : gaun@hs01.kep.tr
Bilgi için : Sinan MERT
Unvanı : Büro Personeli

Sayı : 209.01/
Konu : Kongre Görevlendirmesi Hk.

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLAP TARİHİ BÖLÜM BAŞKANLIĞINA

Üniversiteniz öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ayşe Erkmen olarak, V. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi kapsamında Kongre Başkanı olarak görev almış bulunmaktayım.

Söz konusu kongre, 2–4 Ekim 2026 tarihleri arasında gerçekleştirilecek olup, kongrenin çevrim içi (online) formatta düzenlenmesi planlanmaktadır. Kongreye ilişkin ayrıntılı bilgilere www.kadinkongresi.org adresinden ulaşılabilmektedir.

Kongre Başkanlığı görevimin, Üniversitemizin 2026–2027 akademik takvimi ve mevcut akademik yükümlülüklerim açısından herhangi bir ders, sınav veya diğer akademik faaliyetlerle çakışması bulunmamaktadır. Bu nedenle, söz konusu kongrede Kongre Başkanı olarak görev almam hususunda;

Gereğini bilgilerinize ve takdirlerinize arz ederim.

Doç. Dr. Ayşe Erkmen
Akademisyen

EK :
Kongre Görev Belgesi

Kongre Hakkında

Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi'nin ilki, kadim Türk dünyasının manevi ve kültürel merkezlerinden biri olan Türkistan, Kazakistan'da gerçekleştirilmiştir. Kongrenin ikincisi Azerbaycan'da Bakü Kızlar Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenmiş; üçüncüsü ise 4-6 Ekim 2024 tarihlerinde Atatürk Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Erzurum'da gerçekleştirilmiştir. Dördüncü Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi, 12-14 Aralık 2025 tarihlerinde İstanbul'da, Bulgaristan Türkleri Derneği ile Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi iş birliğiyle gerçekleştirilmiştir.

V. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi, 2-4 Ekim 2026 tarihlerinde ata yurdumuz Kazakistan'ın Almatı şehrinde, Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi ev sahipliğinde; TÜRKSOY, Astana Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezi ve Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi iş birliğiyle gerçekleştirilecektir.

Bu yıl "Değişen Dünyada Kadın: Haklar, Eşitlik, Dönüşüm ve Gelecek" temasıyla düzenlenecek kongrede; kadınların tarihsel ve toplumsal konumu, kadın hakları, eğitim, sağlık, bilim, sanat, siyaset, ekonomi, istihdam, girişimcilik, kadına yönelik şiddet ve medya temsili gibi konular ele alınacaktır. Bunun yanı sıra savaş, göç ve küresel krizlerin kadınlar üzerindeki etkileri ile kadınların toplumsal ve siyasal yaşama katılımının güçlendirilmesine yönelik yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin kadınların eğitim, istihdam, bilim ve sosyal yaşamdaki konumunu dönüştürme potansiyeli de kongrenin önemli tartışma alanlarından birini oluşturacaktır. Yapay zekânın sunduğu yeni fırsatların yanı sıra dijital eşitsizlik, algoritmik önyargılar ve teknolojik dönüşümün kadınlar açısından oluşturabileceği riskler disiplinler arası bir perspektifle ele alınacaktır.

Kongre, 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı kapsamında kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformunda belirlenen temel ilkeler doğrultusunda; kadınların haklarının güçlendirilmesine, eşitlikçi ve kapsayıcı bir gelecek perspektifinin geliştirilmesine ve uluslararası akademik iş birliklerinin artırılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Kongre Onursal Başkanı

Kongre Başkanı

Doç. Dr. Beibitkul KARİMOVA
Kazak Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi Rektörü
/ Rector of the Kazakh National Women's
Teacher Training University

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
Gaziantep Üniversitesi
Türk Dünyası kadın Araştırmaları Dergisi E
/ Türkiye

Düzenleme Kurulu Başkanı

Dr. Zhuldyz SAKHI

Düzenleme Kurulu

Düzenleme Kurulu Başkanı
Dr. Zhuldyz SAKHI , İstanbul Ticaret Üniversitesi
Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi Editörü / Türkiye

Prof. Dr. Aktolkyn Kulsariyeva, Kazak Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi
/Kazakistan
Prof. Dr. Lyudmila Efimova, (M.K. Ammosov Kuzeydoğu Federal Üniversitesi /

Prof. Dr. Lyudmila Efimova /M.K. Ammosov Kuzeydoğu Federal Üniversitesi/ Yakutya
Doç. Dr. Dr. Zarine Dzhandosova, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Rusya
Doç. Dr. Yılmaz TOKTAŞ, Amasya üniversitesi , Türkiye
Doç. Dr. Uğur Yasin Asal / İstanbul Ticaret Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Arsan Hashim MAHMOO AL SAQEE, Erbil Salahaddin Üniversitesi /İRAQ
Dr. Öğr. Üyesi. Mustafa ASLAN, Gaziantep Üniversitesi /Türkiye
Dr. Ulanbek KALMURZA UULU , Kırgızistan-Türkiye / Manas Üniversitesi

Dr. İsmat Abbas Bakü/ Azerbaycan

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Besim YILDIRIM, Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof.Dr. Evşen NAZİK, Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN, Atatürk Üniversitesi/ TÜRKİYE
Prof. Dr. Sibel KÜÇÜKOĞLU, Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Derya TELLAN , Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Bahtinur MÖNGÖ, Erzurum Teknik Üniversitesi/ TÜRKİYE
Doç. Dr. Figen KANBİR, Siirt Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Mirna FAWAZ, Hemşirelik Beyrut Arap Üniversitesi / BEYRUT
Doç. Dr. Nurcan KIRCA, Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Nuriye ÇELİK, Sinop Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yılmaz Toktaş, Amasya Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN, Doğu Akdeniz Üniversitesi / KIBRIS
Doç. Dr. Zeynep Kevser ŞEREFOĞLU DANIŞ, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/ TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Özkan AYDAR, Iğdır Üniversitesi/ TÜRKİYE
Dr. Ewa Stawicka, Varşova Yaşam Bilimleri Üniversitesi / Varşova
Dr. Ayodele Adebayo ALLAGBE, Université André Salifou de Zinder/ NİJERYA
Dr. Diana J. FOX, Bridgewater State Üniversitesi/ABD
Dr. Franck AMOUSSOU, André Salifou Zinder Üniversitesi/ NİJERYA
Dr. Monday Akinola ALLAGBE, Abomey Calavi Üniversitesi (UAC)/ BENİN
Dr. Petra PELLETİER, Paris Üniversitesi Cite Psikoloji Enstitüsü/ FRANSA

GENEL SEKRETERLER

Dr. Menekşe Yıldız USLU , TÜRKİYE

İletşim

İsim Soyisim *

Email *

Ülke kodu *

TR +90

Telefon Numarası *

Mesajınızı burda yazınız *

Submit

İletişim bilgileri

editorturkicworldwomen@gmail.com

+90 5530042075

+7 777 594 6156

turkicworldwomen

© 2023 by International Congress on Turkic and World Women

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Fen Edebiyat Fakültesi

Sayı : E-99380014-100-918634
Konu : Kongre Görevlendirmesi Hk.

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : 24.09.2026 tarihli ve E--100-918275 sayılı yazı

Bölümümüz öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ASLAN'ın, 2-4 Ekim 2026 tarihleri arasında çevrim içi olarak gerçekleştirilecek V. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi'nde Düzenleme Kurulu Üyesi olarak görev almasına ilişkin dilekçesi ekte sunulmuştur.

İlgili öğretim üyesinin söz konusu görevinin eğitim-öğretim faaliyetleri ile ders ve sınav yükümlülüklerini aksatmayacağını beyan ettiği dikkate alınarak, adı geçen öğretim üyesinin kongrede Düzenleme Kurulu Üyesi olarak görev alması hususunu olurlarınıza arz ederim.

Prof. Dr. Murat KÜTÜK
Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı V.

Uygun Görüşle Arz Ederim.

Prof. Dr. Taner AKÇACI
Genel Sekreter

OLUR

Prof. Dr. Sait Mesut DOĞAN
Rektör

Ek:1- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ASLAN'ın dilekçesi (1 sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : *BSLCNU3ZVY* Pin Kodu : 32813 Belge Takip Adresi : https://turkiye.gov.tr/gaziantep-universitesi-ebys

Adres : Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi 27310 GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 11 20 Faks:0 (342) 360 10 32
e-Posta : bilgi@gantep.edu.tr Web : www.gantep.edu.tr
Kep Adresi : gaun@hs01.kep.tr

Bilgi için : İsmail Eren KARTPAK
Unvanı : Memur

Sayı : 100/
Konu : Eğitim - Öğretim İşleri (Genel)

TARİH BÖLÜMÜNE

Üniversiteniz öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ASLAN olarak, V. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi kapsamında Düzenleme Kurulu Üyesi olarak görev almış bulunmaktayım.

Söz konusu kongre, 2–4 Ekim 2026 tarihleri arasında gerçekleştirilecek olup, kongrenin çevrim içi (online) formatta düzenlenmesi planlanmaktadır. Kongreye ilişkin ayrıntılı bilgilere www.kadinkongresi.org adresinden ulaşılabilmektedir.

Düzenleme Kurulu Üyeliği görevimin, Üniversitemizin 2026–2027 akademik takvimi ve mevcut akademik yükümlülüklerim açısından herhangi bir ders, sınav veya diğer akademik faaliyetlerle çakışması bulunmamaktadır. Bu nedenle, söz konusu kongrede Düzenleme Kurulu Üyesi olarak görev almam hususunda;

Gereğini bilgilerinize ve takdirlerinize arz ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Aslan
Öğretim Üyesi

EK :
Kongre Görevlendirme Belgesi

Kongre Hakkında

Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi'nin ilki, kadim Türk dünyasının manevi ve kültürel merkezlerinden biri olan Türkistan, Kazakistan'da gerçekleştirilmiştir. Kongrenin ikincisi Azerbaycan'da Bakü Kızlar Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenmiş; üçüncüsü ise 4-6 Ekim 2024 tarihlerinde Atatürk Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Erzurum'da gerçekleştirilmiştir. Dördüncü Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi, 12-14 Aralık 2025 tarihlerinde İstanbul'da, Bulgaristan Türkleri Derneği ile Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi iş birliğiyle gerçekleştirilmiştir.

V. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi, 2-4 Ekim 2026 tarihlerinde ata yurdumuz Kazakistan'ın Almatı şehrinde, Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi ev sahipliğinde; TÜRKSOY, Astana Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezi ve Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi iş birliğiyle gerçekleştirilecektir.

Bu yıl "Değişen Dünyada Kadın: Haklar, Eşitlik, Dönüşüm ve Gelecek" temasıyla düzenlenecek kongrede; kadınların tarihsel ve toplumsal konumu, kadın hakları, eğitim, sağlık, bilim, sanat, siyaset, ekonomi, istihdam, girişimcilik, kadına yönelik şiddet ve medya temsili gibi konular ele alınacaktır. Bunun yanı sıra savaş, göç ve küresel krizlerin kadınlar üzerindeki etkileri ile kadınların toplumsal ve siyasal yaşama katılımının güçlendirilmesine yönelik yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin kadınların eğitim, istihdam, bilim ve sosyal yaşamdaki konumunu dönüştürme potansiyeli de kongrenin önemli tartışma alanlarından birini oluşturacaktır. Yapay zekânın sunduğu yeni fırsatların yanı sıra dijital eşitsizlik, algoritmik önyargılar ve teknolojik dönüşümün kadınlar açısından oluşturabileceği riskler disiplinler arası bir perspektifle ele alınacaktır.

Kongre, 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı kapsamında kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformunda belirlenen temel ilkeler doğrultusunda; kadınların haklarının güçlendirilmesine, eşitlikçi ve kapsayıcı bir gelecek perspektifinin geliştirilmesine ve uluslararası akademik iş birliklerinin artırılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Kongre Onursal Başkanı

Kongre Başkanı

Doç. Dr. Beibitkul KARİMOVA
Kazak Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi Rektörü
/ Rector of the Kazakh National Women's
Teacher Training University

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
Gaziantep Üniversitesi
Türk Dünyası kadın Araştırmaları Dergisi E
/ Türkiye

Düzenleme Kurulu Başkanı

Dr. Zhuldyz SAKHI

Düzenleme Kurulu

Düzenleme Kurulu Başkanı
Dr. Zhuldyz SAKHI , İstanbul Ticaret Üniversitesi
Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi Editörü / Türkiye

Prof. Dr. Aktolkyn Kulsariyeva, Kazak Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi
/Kazakistan
Prof. Dr. Lyudmila Efimova, (M.K. Ammosov Kuzeydoğu Federal Üniversitesi /

Prof. Dr. Lyudmila Efimova /M.K. Ammosov Kuzeydoğu Federal Üniversitesi/ Yakutya
Doç. Dr. Dr. Zarine Dzhandosova, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Rusya
Doç. Dr. Yılmaz TOKTAŞ, Amasya üniversitesi , Türkiye
Doç. Dr. Uğur Yasin Asal / İstanbul Ticaret Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Arsan Hashim MAHMOO AL SAQEE, Erbil Salahaddin Üniversitesi /İRAQ
Dr. Öğr. Üyesi. Mustafa ASLAN, Gaziantep Üniversitesi /Türkiye
Dr. Ulanbek KALMURZA UULU , Kırgızistan-Türkiye / Manas Üniversitesi

Dr. İsmat Abbas Bakü/ Azerbaycan

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Besim YILDIRIM, Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof.Dr. Evşen NAZİK, Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN, Atatürk Üniversitesi/ TÜRKİYE
Prof. Dr. Sibel KÜÇÜKOĞLU, Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Derya TELLAN , Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Bahtinur MÖNGÖ, Erzurum Teknik Üniversitesi/ TÜRKİYE
Doç. Dr. Figen KANBİR, Siirt Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Mirna FAWAZ, Hemşirelik Beyrut Arap Üniversitesi / BEYRUT
Doç. Dr. Nurcan KIRCA, Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Nuriye ÇELİK, Sinop Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yılmaz Toktaş, Amasya Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN, Doğu Akdeniz Üniversitesi / KIBRIS
Doç. Dr. Zeynep Kevser ŞEREFOĞLU DANIŞ, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/ TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Özkan AYDAR, Iğdır Üniversitesi/ TÜRKİYE
Dr. Ewa Stawicka, Varşova Yaşam Bilimleri Üniversitesi / Varşova
Dr. Ayodele Adebayo ALLAGBE, Université André Salifou de Zinder/ NİJERYA
Dr. Diana J. FOX, Bridgewater State Üniversitesi/ABD
Dr. Franck AMOUSSOU, André Salifou Zinder Üniversitesi/ NİJERYA
Dr. Monday Akinola ALLAGBE, Abomey Calavi Üniversitesi (UAC)/ BENİN
Dr. Petra PELLETİER, Paris Üniversitesi Cite Psikoloji Enstitüsü/ FRANSA

GENEL SEKRETERLER

Dr. Menekşe Yıldız USLU , TÜRKİYE

İletşim

İsim Soyisim *

Email *

Ülke kodu *

TR +90

Telefon Numarası *

Mesajınızı burda yazınız *

Submit

İletişim bilgileri

editorturkicworldwomen@gmail.com

+90 5530042075

+7 777 594 6156

turkicworldwomen

© 2023 by International Congress on Turkic and World Women